

Universitat de Lleida

Salubritat i salut pública a la Lleida baix medieval: la gestió dels espais públics, la pobresa i els hospitals

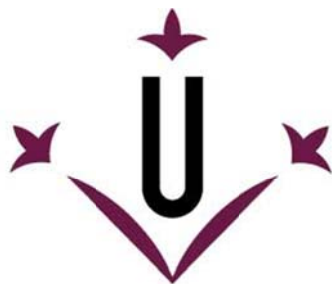
Guillem Roca Cabau

<http://hdl.handle.net/10803/459295>

Salubritat i salut pública a la Lleida baix medieval: la gestió dels espais públics, la pobresa i els hospitals està subjecte a una llicència de [Reconeixement 4.0 No adaptada de Creative Commons](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)

(c) 2017, Guillem Roca Cabau

Universitat de Lleida

TESI DOCTORAL

**Salubritat i salut pública a la Lleida
baixmedieval: la gestió dels espais públics, la
pobresa i els hospitals.**

Guillem Roca Cabau

Memòria presentada per optar al grau de Doctor per la Universitat de
Lleida

Programa de Doctorat en Territori, Patrimoni i Cultura (0907)

Director/a

Joan J. Busqueta Riu

Andreu Grau i Arau

(2017)

Imatge de la portada: detall del retaule de Santa Llúcia de l'església de Sant Llorenç de Lleida (s.XIV) ©Guillem Roca.

Imatge de la contraportada: detall de la taula de l'església parroquial d'Alcoletge (c.1450) ©Museu de Lleida: diocesà i comarcal.

Agraïments

Suposo que tothom a l'hora d'escriure els agraïments s'ha topat amb les mateixes problemàtiques que jo afronto ara: per qui començar? quanta gent hi he de posar? m'he deixat algú?

Per escriure aquestes ratlles parteixo de la base que una tesi és un treball afrontat per una única persona però inevitablement compartit per altres: la parella, els familiars, els amics... sovint a parts desiguals. Per això he de començar agraint a la Núria el temps i els maldecaps que ha hagut de suportar durant els darrers quatre anys llarguíssims, sense el seu suport no hagués estat capaç d'escriure ni una sola ratlla; tot seguit hi ha la meva família, els meus pares, els padrins i la meva germana han estat capaços d'aguantar les meves dèries i cabòries fent que sí amb el cap i esperant que tot s'acabés de la millor manera possible; també ha estat importantíssim el suport dels amics que preguntaven, de forma repetitiva i temible: com portes la tesi? No vols dir que s'està allargant massa? Sense les ampolles de vi compartides, les converses interminables i els seus consells no hagués estat possible arribar a bon port.

D'altra banda, vull agrair el suport dels meus directors de tesi, Joan Busqueta i Andreu Grau, que han estat al meu costat quan era necessari; especialment al Joan, el qual ha tret temps d'on no n'hi havia per dedicar-me'l i no ha tingut mai un no per resposta.

Per fortuna la tesi m'ha transportat a través de camins desconeguts i m'ha permès conèixer persones irrepetibles. Vull mencionar els meus companys d'arxiu, arxiviers i usuaris, amb els quals he compartit taules, converses i espai a l'Arxiu Municipal de Lleida. Recordo quan vaig arribar per primera vegada a la Paeria i la Iolanda Enjuanes va rebre'm amb els inventaris, sense el seus consells i saber fer no hagués pogut consultar tants documents; tampoc no puc oblidar-me del Jonàs, la Mònica, la Montse i l'Elena, la directora, que han ajudat durant tot el procés d'investigació. Paral·lelament una de les lliçons més importants que he après durant aquests anys ha estat que l'arxiu no el fan els documents sinó els usuaris que els consulten. Després de quatre anys he compartit tants moments amb els arxiviers i arxivieres com amb la resta d'usuaris i, per aquest motiu, no voldria pas oblidar-me del Leo, el Josep Varela, el Josep Maria Pomés i la Zenit Escolà amb els quals he compartit documents i inquietuds sobre la història de Lleida. Vull fer una menció especial a la Jovita, una altra usuària de l'arxiu i companya de vicissituds a l'hora de llegir els Llibres de Crims, la qual va localitzar un dels documents més preuats per a la redacció d'aquesta memòria de doctorat.

No voldria pas acomiadar aquest apartat d'agraïments sense mencionar els meus companys i amics de la universitat: la resta de doctorands, Joan, Sandra i Albert; la Gemma, que vigila atentament que tot funcioni, i el Jesús Brufal i el Jesús Corsà.

Manquen agraïments encara i no voldria deixar-me a ningú, vull mencionar els professors Francesc Fité i Flocel Sabaté per l'ajuda prestada i també l'Alberto Velasco del Museu Diocesà per ajudar-me a aconseguir la majoria d'imatges dels annexos.

Segurament em deixo gent i demano disculpes de forma anticipada, si us plau que s'atribueixi la meva relliscada als nervis i a la falta de memòria però que tothom que ha estat al meu costat durant aquests anys tingui ben present que agraeixo la seva ajuda.

Índex

Introducció	9
Estructura de la tesi	10
Estat de la qüestió.....	13
Historiografia de la pobresa i els hospitals.....	13
Altres obres relacionades amb la història dels hospitals i l'assistència a la Lleida medieval	23
Altra bibliografia	26
Fonts utilitzades	29
Abreviatures utilitzades.....	29
Fonts	29

Bloc I

Entre el fàstic i la delectació: la percepció de les olors a la baixa edat mitjana.....	35
Cap a un paisatge fornit d'olors.....	38
La Pesta (1348-1450).....	43
Causes de la pesta medieval.....	44
La presència constant de les epidèmies.....	47
La lluita contra la Pesta	55
El consum de carn	67
Els primers escorxadors de la ciutat (s. XII-XIII).....	71
La Triperia, l'escorxador principal del segle XIV.....	78
L'escorxador del segle XV.....	82
Els altres escorxadors de la ciutat i els punts de venda al segle XIV.....	84
La higiene en les carnisseries i la qualitat de la carn.....	96
El consum de peix	111
El peix a Lleida	116
Ormeigs per als rius i les basses.....	123
Evolució de la peixateria lleidatana	124
Les regulacions entorn de la peixateria	129
El consum de vi.....	133
El vi a Lleida	137
Ús, abús i qualitat del vi a Lleida.....	144
La gestió de la vida urbana a les places, als carrers i als camins.....	153
Els punts de venda.....	163
El teixit industrial del barri de Magdalena	166
Els treballs de la pell	167

Els treballs de la llana i del lli	170
Conclusions Primer Bloc.....	177

Bloc II

Definir i gestionar la pobresa	183
La pobresa a Lleida	194
La pobresa temporal	195
La pobresa endèmica	208
El control de la pobresa i de la marginalitat.....	219
Els hospitals a l'edat mitjana.....	229
Els hospitals de Lleida: l'evolució de la xarxa hospitalària	239
Fase de fundació (ss. XII-XIII)	243
Fase d'adaptació (ss. XIV-XV).....	260
Fase de renovació S. XV. El procés d'unificació dels hospitals del segle XIV	269
L'intent tardà d'annexionar l'Hospital del Sant Esperit.....	278
Visió retrospectiva de la xarxa hospitalària: conclusions.....	283
Els hospitals reunits en l'Hospital General de Santa Maria	287
Els edificis, els objectes i el finançament.....	288
Hospital de Guillem Vidal o de Bernat Coll	295
Hospital de les Dones.....	296
Hospital de Magdalena.....	297
Hospital de Pere Serra.....	298
Hospital de Sant Tomàs.....	299
Hospital de Sant Martí.....	300
Hospital de Pere Moliner.....	301
Hospital de Capellans Pobres.....	301
Dos inventaris tardans: Hospital d'Infants Orfes i Hospital de Sant Antoni.....	303
Hospital dels Infants Orfes	303
Hospital de Sant Antoni	307
Els usuaris dels hospitals.....	311
Joan de Jaca, un lladre de llenya	311
Dos dones mortes a l'Hospital d'en Fillac	312
Bernarda i Martina acusades de robar gallines.....	313
Una violació a l'Hospital de Sant Tomàs.....	314
Una baralla entre dos homes a l'Herbasseria acaba amb un ferit greu.....	315
Martí, un jove que es feia passar per mut.....	317
Joan de Valladolid inculpat de robar unes vànoves.	318

Alfonso de Valladolid tan aviat era musulmà com cristià.....	319
Martín Vincent un malalt d'ergotisme?.....	322
Els pelegrins al seu pas per Lleida	323
Els orats com a usuaris dels hospitals?.....	325
La xarxa hospitalària entorn Lleida.....	329
Els camins que portaven a Lleida.....	332
El camí de Balaguer	333
Els camins cap a Montsó.....	336
El camí de Fraga.....	339
El camí de Tortosa	342
El camí de Tarragona	343
El camí de Barcelona.....	346
Conclusions.....	353
Bibliografia	361
Obres generals.....	361
Obres concretes	361
Làmines.....	409
Apèndix documental.....	429

Introducció

La present tesi doctoral ha estat fruit d'una recerca documental i del posterior procés d'escriptura que han tingut lloc des de que vaig rebre la beca doctoral de la Universitat de Lleida l'any 2013. La recerca que he dut a terme ha suposat un període d'enriquiment professional i, alhora, de creixement personal perquè l'estada dins el món universitari m'ha permès viatjar, viure a l'estranger (una estada a la Università di Siena sota l'acollida de la professora Gabriella Piccinni) i abocar-me al passat medieval de la meua ciutat a través dels documents com des d'una finestra estant.

Possiblement és aquest fet el que més m'ha fascinat de la recerca, la capacitat que té l'estudi de la documentació per transportar l'investigador a través dels anys. Malauradament, tot i els esforços constants per citar documentació i relatar situacions, no crec que hagi estat capaç de reeixir en traslladar tota la vivesa documental relatada en els textos medieval consultats; de fet ja em consideraré pagat si una part d'aquesta humanitat que pretenc assenyalar ha aconseguit aflorar entre les pàgines de la recerca.

Des de sempre m'ha interessat la història social, la història de la vida quotidiana i la feina de l'historiador que intenta conèixer i comprendre com evolucionava la gran massa social que mou la història. Potser per aquest motiu m'he adreçat, gairebé sense adonar-me'n, cap a un tema que s'insereix de ple dins els diferents aspectes de la vida quotidiana: la gestió municipal, centrant-me sobretot en els espais públics i els hospitals.

A través de les pàgines següents espero donar la imatge que jo m'emporto de la ciutat medieval. Una urbs on la gent feia vida al carrer, atapeïda, farcida de carrerons i petites places on s'hi amuntegaven compradors i venedors; una ciutat on es podia olorar amb la mateixa facilitat el pa cuit per un forner i els excrements que deixaven les atzembles en passar carregant una somada de sardines; els carrers tant desembocaven davant d'un palau gòtic o una església romànica com enfront una muntera de sutzures: tolls de brossa, restes d'orinals surant dins clavegueres i cossos d'animals morts i residus de les carnisseries. No costa gaire imaginar-se fastiguejat els tolls d'aigua pútrida que reposaven a les places després de la pluja o les restes de les adoberies que infectaven l'aire amb l'olor densa i espessa de les pells recent rentades o posades dins les basses de colomassa. La ciutat creixia enmig d'un paisatge rural, envoltada de vinya; fins a l'horitzó tot eren camps de ceps i arbredes que, de tant en tant, s'alternaven amb les figures dels molins bladers i bataners i amb la remor de les seves moles i martells, però entretant, intramurs, hi tenien cabuda tota mena d'olors i contrastos. En definitiva la imatge d'un espai on s'hi vivia en comunitat, comprant i venent, que és la raó d'ésser de les ciutats.

Estructura de la tesi

L'estructura del treball reflecteix el mateix discórrer mental de la recerca que s'ha hagut d'anar adaptant a les ingerències de la documentació. La recerca per al projecte de tesi doctoral, tal i com es va escriure en les dues primeres memòries anuals (2013-14/2014/15), estava pensada al voltant del món hospitalari lleidatà fins a la creació del l'Hospital General de Santa Maria; com que aquest centre dreçat el 1454 ja té dues monografies no semblava coherent allargar més el període a estudiar. Ara bé, la documentació sobre els hospitals medievals abans d'aquesta data és més aviat sumària i, tot i que sembla contradictori, la recerca es podria haver allargat eternament cercant petites mencions en deixes testamentàries que no acabarien revelant gaire més del que ja sabem. L'aportació més gran sobre la història hospitalària va arribar completament per sorpresa quan vam estudiar un volum amagat entre la documentació de l'Arxiu Capitular de Lleida, és tractava de la investigació dirigida pel bisbe Garcia Aznàrez de Añón el 1447 amb la intenció de conèixer les rendes i propietats dels petits hospitals anteriors a la fundació dessús dita. Aquesta part representa l'aportació documental inèdita més gran per a l'apartat sobre la història hospitalària lleidatana.

De totes maneres no era suficient per estructurar una narració al voltant d'aquest volum. Per això, poc a poc, la recerca va anar tenint més en compte altres aspectes que apareixen en la documentació municipal. Així es van recollir notes sobre la gestió en temps de pestilència, de les carnisseries, de la peixateria, del vi i dels carrers per poder contextualitzar la gestió hospitalària dins d'un conjunt de disposicions municipals relacionades amb la salut pública. Es tractava de donar una visió global de la ciutat medieval per tal d'entendre les diverses iniciatives dins un context holístic i no menystenir parts bàsiques de la gestió municipal relacionades, d'una o altra manera, amb la gestió dels hospitals. No obstant això, vam desestimar redactar capítols que fessin referència al context històric general, tant a nivell local com pel que fa a la Corona d'Aragó entre els segles XIV i XV, perquè aquest ja queda reflectit de forma inherent en les dades aportades a cada apartat.

Així el treball està organitzat en dos grans blocs que estudien aspectes diferents però connectats de la salut pública. El primer bloc està dedicat a l'estudi de les malalties a la ciutat, dels mercats de la carn, el peix i el vi i de l'administració de les places, carrers i de les zones de producció tèxtil.

El primer capítol estudia l'epidèmia i les eines que la societat lleidatana tenia i va millorar per tal de lluitar contra ella. La pesta, en el sentit medieval, fou el gran detonant per a l'experimentació i millora de moltes mesures higièniques que es van aplicar als mercats i als carrers per evitar la infecció. És per això que és imprescindible entendre com la malaltia va colpejar la Lleida medieval i com va reaccionar la ciutat en els moments de major duresa per copsar l'evolució de les mesures sobre salut pública.

El segon capítol estudia les carnisseries i els escorxadors de la ciutat, intenta resseguir les diferents ubicacions de l'espai per la compra i venda de la carn i del maell per tal de comprendre com es van desplaçar i per quin motiu. Alhora s'analitzen les disposicions higièniques relacionades amb la venda i la qualitat de la carn així com amb la neteja dels espais de producció i venda.

El tercer capítol continua analitzant un espai de compra i venda, la peixateria de la ciutat. El peix era un producte de gran importància dins una societat els dies d'abstinència de la qual representaven gairebé la meitat de l'any. Fins ara aquesta part del comerç a Lleida no havia estat estudiada i el present treball constitueix una nova aportació a les investigacions sobre l'abastiment i el consum de peix a les terres de l'interior de Catalunya. Alhora, com en el cas anterior, s'analitzen també les diferents normatives sobre consum i higiene del peix i la vinculació d'aquest producte amb el mercat càrnic.

El quart capítol es centra en el vi, un producte àmpliament consumit per totes les capes de la societat per tal d'evitar les malalties derivades de l'aigua contaminada. Els monarques ràpidament van legislar per afavorir i protegir l'important mercat local que havia d'abastir la ciutat d'un producte tant necessari. A més es van codificar els fraus que es feien amb el vi per evitar barreges amb productes nocius o amb aigua per augmentar-ne la quantitat.

Finalment al cinquè capítol s'estudien les ordinacions que van regular les places i els carrers i també la zona industrial de Magdalena, on s'hi concentraven els tallers tèxtils, les adoberies i els molins bataners. Aquest darrer apartat intenta comprendre com es produïa la concentració urbana i per quins motius i veure com les autoritats municipals legislaven per allunyar del centre habitat les indústries i els costums més malsans, com llençar els orinals al mig del lloc de mercat. Aquí conclou el primer bloc.

Un cop analitzats els diferents mercats de la ciutat, i havent comprès com es lluitava per mantenir certa qualitat en els productes i la higiene dels espais, l'anàlisi es decanta envers un altre aspecte de la salut pública, la gestió de la pobresa. Les conjuntures del segle XIV van transformar la figura del pobre itinerant i es va legislar per impedir i regular la seva estada a la ciutat. Sorgiren llavors lleis que controlaven la prostitució i el joc i que exhortaven als hospitalers a acollir aquests desemparats per tal d'evitar que vaguessin sense rumb pel municipi. Aquest capítol estudia les diverses accepcions de la pobresa durant l'edat mitjana i com la figura del pobre va anar evolucionant fins a esdevenir quelcom que havia d'ésser controlat. Així també s'analitzen les eines que va utilitzar la ciutat per combatre la pobresa.

En aquest sentit l'hospital es va convertir en la millor eina per controlar els pobres que creuaven els murs de Lleida. El setè capítol i els successius estan destinats a l'estudi de la xarxa hospitalària urbana: la seva formació al segle XII, l'adaptació als nous temps durant els segles XIV i XV i el col·lapse i creació del nou hospital a la meitat del XV; ja veurem també com

L'evolució de la xarxa hospitalària estava directament relacionada amb el canvi que va patir el pobre medieval.

Tot seguit s'analitzen i s'estudien els petits centres hospitalaris que encara persistien al segle XV i que van donar lloc al nou Hospital General de Santa Maria. El procés d'investigació de les rendes i propietats, liderat pel Bisbe de Lleida, ens ha aportat un seguit d'inventaris que s'han analitzat per comprendre el poc patrimoni i mobiliari que encara mantenien els darrers hospitals de l'edat mitjana. Aquests estan complementats amb dos inventaris moderns que descriuen l'interior dels hospitals de Sant Antoni i dels Nens Orfes; són els més antics que conservem d'aquests dos centres, el primer medieval, i el segon bastit durant el segle XVI per substituir l'hospital regit per l'orde del Sant Esperit.

A través de la documentació hem pogut analitzar qui eren els usuaris dels hospitals lleidatans. El penúltim capítol presenta alguns casos que exemplifiquen quin tipus de persones s'acollien als hospitals i per quin motiu; gràcies a la documentació conservada hem estat capaços de rastrejar els orígens de molts d'aquests pobres i saber on havien nascut, d'on venien, en quins altres hospitals havien pernoctat...

Finalment, era necessària una visió global de la xarxa hospitalària al voltant de Lleida. El capítol anterior ens havia permès copsar la importància d'aquests centres als marges dels camins i la gran aflluència de pelegrins i passavolants. Aquest darrer apartat l'hem dedicat a l'estudi dels diferents hospitals que hem pogut localitzar a les principals vies de comunicació de l'oest català a través de la documentació consultada i de la bibliografia existent.

Estat de la qüestió

Per raons òbvies l'estat de la qüestió no pot centrar-se únicament en la historiografia hospitalària que ha engreixat el nombre de llibres sobre aquest tipus de centres els darrers anys. Sembla pertinent que la visió sigui més amplia i hem considerat encertat organitzar-la partint de tres apartats principals: el primer destinat a la historiografia de la pobresa i l'assistència que era, des d'un bon principi, la base d'aquesta tesi doctoral i que estudiarà les obres, tant de l'entorn lleidatà com de més gran abast, dedicades als hospitals i a l'assistència als necessitats; el segon sobre les obres que han estudiat aspectes de l'assistència i dels hospitals de Lleida i del seu terme municipal que, com és lògic, tenen una gran importància per comprendre com ha anat evolucionant la municipalitat; finalment, el darrer apartat, esta dedicat a altres qüestions historiogràfiques que han estat útils per elaborar el punt de partida de la investigació que tenen entre les mans.

Historiografia de la pobresa i els hospitals

La història dels hospitals ha estat lligada i ho continuarà estant, almenys la que estudia l'edat mitjana, amb la pobresa i els necessitats. Si bé el tema dels hospitals no va ésser gaire estudiat durant el segle passat si que ha viscut en els darrers anys una empenta encoratjadora. Proliferen ara estudis, reunions i volums que esclareixen el tema de l'assistència als desemparats durant l'època medieval a les nostres terres.

Des de l'època del positivisme la historiografia sobre la pobresa i l'assistència a Catalunya ha evolucionat molt; a la nostra terra una de les primeres publicacions que tingué en compte els hospitals medievals fou la de Cèsar Martinell el 1935 a la revista *Pràctica Mèdica* on classificava i enumerava els diferents hospitals catalans segons tipologies.¹ Tot i aquesta temptativa primerenca el tema va restar en l'oblit i només es va tocar de gairell en volums de caire més general o centrats en la descripció evolutiva de les principals institucions caritatives del país. Cal mencionar l'obra sobre confraries i gremis d'Antonio Rumeu de Armas, *Historia de la previsión social en España* (1944) on analitzava des d'una perspectiva macro-temporal l'evolució d'aquestes associacions posant de relleu la seva labor assistencial.

L'escola dels *Annales* (Febvre, Bloch Braudel...) ja va donar algunes instruccions sobre com estudiar la marginalitat i l'actitud de la societat enfront seu; tot i així l'autèntica revolució pel que fa a la història de la pobresa va arribar amb la *Nouvelle Histoire*, la tercera generació dels *Annales*, que va estudiar les evolucions de la pobresa, la seva percepció i sobretot, la incidència de les crisis demogràfiques en la creació de noves formes de marginalitat. A partir d'aquest moment la imatge de la pobresa va deixar de ser monolítica per esdevenir un model

¹ Cèsar MARTINELL, "Els hospitals medievals catalans", *Pràctica Mèdica*, 27 (1935), pp. 109-132.

canviant estructurat en dos blocs principals, un caracteritzat per l'acceptació de la pobresa dins la societat que s'allargà fins al segle XIII, l'altre de repudi i lluita contra el marginat a partir dels segles XIV-XV. Michel Mollat i Philippe Wolff van estudiar el caràcter revolucionari de la pobresa assalariada urbana a través dels alçaments protagonitzats pels Ciompi a Itàlia i els Jacques a França a l'obra *Ongles bleus, Jacques et Ciompi. Les révolutions populaires en Europe aux XIVe et XVe siècles* (1970); ja abans Víktor Rutenburg (1958, en castellà 1983) havia centrat els seus estudis, des de l'òptica del materialisme històric, en la conflictivitat social a les ciutats italianes baixmedievales.² En canvi a Espanya l'estudi macroanalític sobre la pobresa, a imatge dels estudis que es duïen a terme a França, va arribar més tard amb la monografia de caire sociològic de Carmen Alonso *La pobreza en la España medieval. Estudio Histórico-Social* (1986).

A la Península haurem d'esperar fins el 1973, un any abans que Michel Mollat publicqués *Études sur l'histoire de la pauvreté* i cinc anys abans de la seva obra *Les pauvres au Moyen Age*, per veure unes jornades sobre pobresa celebrades a Lisboa i que van donar lloc a dos volums amb el títol *A pobreza e a assistência aos pobres na Península Ibérica durante a idade média*; en aquella ocasió ja fou Mollat, figura llavors preeminent en aquest camp d'estudi, l'encarregat de fer la sessió inaugural. En aquest volum hi aparegueren alguns articles sobre el món hospitalari medieval però val a dir que són una minoria i n'hi ha ben pocs que centrin els seus estudis en el principat català. No obstant això, les jornades van permetre fer present la gran manca de bibliografia útil per a l'estudi de la pobresa peninsular, Julio Valdeón ja posava èmfasi en aquest aspecte durant la seva participació a les ponències: "Problemática para un estudio de los pobres y de la pobreza en Castilla a fines de la edad media".

A Catalunya el ressò provocat per aquest model d'estudi arribà gràcies a les jornades hereves del simposi luso-espanyol del 1973, es tracta de la trobada realitzada a Barcelona el 1980 i que van donar lloc a dos volums dirigits pel doctor Manuel Riu i Riu amb el títol *La pobreza y la asistencia a los pobres en la Catalunya medieval*. Entres les pàgines d'aquests volums la història hospitalària ja s'hi despleguava amb major rellevància i hi trobem articles com els d'Aurora Pérez sobre l'hospital de Sant Llätzer a Barcelona i el magnífic de Teresa Vinyoles i Margarida González sobre els infants abandonats a l'Hospital de la Santa Creu de Barcelona. Ja abans d'aquest volum, però, va sortir el llibre de Josep Danon: *Visió Històrica de l'Hospital General de la Santa Creu de Barcelona* (1978).

Pel que fa a Lleida la preocupació per la història dels hospitals, potser per la gran abundància d'aquests centres, va ésser força prolífica. Les obres més antigues, que abordaven el tema des del punt de vista de la recopilació de dades, començaren a tractar l'evolució hospitalària de la ciutat ja a partir del segle XIX. Es tractava d'erudits locals gràcies als quals

² Víktor RUTENBURG, *Movimientos populares en Italia (siglos XIV-XV)*, Madrid: Akal, 1983.

coneixem els noms dels centres i els dels fundadors des d'un punt de vista purament descriptiu. Agustí Prim i Tarragó ja va publicar el 1891 les seves *Notícies sobre la Beneficència Pública en Lérida* amb un primer capítol dedicat a l'estudi dels antics hospitals medievals.³ Més completa i centrada en la pobresa fou l'obra que el franciscà Pere Sanahuja va escriure en dos volums i de la qual només se'n va arribar a publicar un el 1944, la primera part (*Historia de la Beneficencia en Lérida*). Lamentablement el segon volum que tracta sobre els hospitals encara reposa inèdit al fons de l'Institut d'Estudis Ilerdencs i, tot i les repetides peticions per consultar-lo i arran de les darreres obres de manteniment i restauració dels espais iniciades fa tres anys, no he aconseguit accedir-hi. Ja als anys setanta del segle passat, Josep Lladonosa va publicar la seva *Notícia històrica sobre el desarrollo de la medicina en Lérida* (1974) on també dedicava un capítol a l'estudi dels hospitals abans de la fundació de l'Hospital General de Santa Maria. Paral·lelament, durant aquestes mateixes dates, José Fernando Tarragó Valentines va publicar el 1975 un article a l'anuari del Col·legi Oficial de Metges de Lleida amb el títol: "Hospitales en Lérida durante los siglos XII al XVI"; a l'any següent, al número 37 de la revista *Ilerda* hi va publicar un article inèdit de Mariano Olives (1787-1845) sobre els hospitals lleidatans: "un estudio inédito sobre hospitales antiguos de Lérida original del historiador Mariano Olives"; també, al mateix volum de la revista *Ilerda*, hi apareixia l'article de Federico Lara Peinado i Josep Trenchs i Òdena sobre el document de venda de l'Hospital de Pere Moliner el 1459. Uns anys abans aquests dos mateixos autors havien publicat a través de l'Institut d'Estudis Ilerdencs una petita monografia amb el títol: *La casa de caridad y la cofradía de los clérigos pobres, dos Instituciones medievales leridanas*. Poc després Tarragó i Valentines, qui va fer dels hospitals un dels seus camps d'estudi principals, va treure a la llum nous articles amb l'anuari del Col·legi Oficial de metges de Lleida els anys 1976 i 1977 aportant noves dades i documentació sobre aquests centres medievals.⁴ En tots aquests casos es tracta d'estudis d'àmbit local que sovint s'entrecreuen, es citen i es corregeixen els uns als altres.

Principalment arran de la influència francesa la historiografia es va anar allunyant de la idea preconitzada per Michel Foucault a *La Naissance de la clinique* (1963) on atorgava als hospitals la categoria d'avantsales de la mort.⁵ Amb el pas dels anys aquesta visió s'anà descartant i anem veient altres anàlisis cada cop més profunds, polièdrics i menys condicionats pels prejudicis moderns sobre èpoques passades; es comencen a tenir en compte aspectes relacionats amb la vida privada, la teoria mèdica, les relacions socials... Una obra sobre els

³ Es pot consultar online a: <<http://soltorres.udl.cat/handle/10459/2845>> (Consultat el 14 de febrer de 2017).

⁴ José F. TARRAGÓ VALENTINES, "Aportaciones varias para la historia de la medicina en Lérida y sus comarcas", *Anales del Colegio Oficial de Médicos de Lérida*, Lleida: Colegio Oficial de Médicos de Lérida, 1976, pp. 3-89, i també "Noves aportacions a l'història dels antics hospitals de Lleida", *Anales del Colegio Oficial de Médicos de Lérida*, Lleida: Colegio Oficial de Médicos de Lérida, 1977, pp. 179-211.

⁵ Michel FOUCAULT, *El nacimiento de la clínica: una arqueología de la mirada médica*, México: Siglo XXI, 2012.

espais d'assistència per a pelegrins més general fou la de Norbert Ohler *The medieval traveller*, escrita originalment en alemany el 1986 (*Reisen im Mittelalter*) i traduïda a l'anglès en diverses ocasions, la primera el 1989. També el 1988 Peregrine Horden va publicar a la *Social History of Medicine* l'article: "A discipline of relevance: the historiography of the later medieval hospital" on posava de manifest la necessitat d'un canvi en la història hospitalària, especialment allunyant-se de les monografies que només buscaven lloar la importància i l'antiguitat d'algunes institucions centenàries.⁶ Com a resposta a aquestes demandes el mateix any es va publicar *The Hospital in History* un estudi conjunt que abordava diferents qüestions sobre els hospitals al llarg de la història centrant-se en els àmbits: anglès, italià, alemany i americà; entre aquests articles John Henderson ja apareixia analitzat les traces d'activitat mèdica als hospitals baixmedievals florentins.⁷

A la Península aquest canvi el veiem en l'obra que Agustí Rubio va publicar a *Dynamis* (1982) sobre l'assistència hospitalària infantil a la València del segle XIV i el 1981-1983 van veure la llum el seus article sobre l'hospital d'en Clapers de València,⁸ no li faltava gaire temps per publicar el llibre *Pobreza, enfermedad y asistencia hospitalaria en la Valencia del siglos XIV* (1984).⁹ També va ésser durant aquestes dates que Carme Batlle publicà *L'assistència als pobres a la Barcelona medieval* (XIII). Igualment, sobre aquestes dates, és imprescindible citar les nombrosíssimes aportacions fetes pel professor Prim Bertran tant a la història hospitalària com a la de l'assistència a pobres i desvalguts durant l'edat mitjana des de diversos vessants; pel que fa a hospitals destaquem les seves publicacions sobre l'Hospital del Sant Esperit de Lleida: "Una institució montpellerina a Lleida: l'Hospital del Sant Esperit (segles XII-XV)" a les actes del XIIè Congrés d'Història de la Corona d'Aragó i "L'hospital del Sant Esperit de Lleida (segles XII-XV)", al volum per homenatjar al professor Emilio Sáez (1989). Però durant aquests anys va publicar també diversos articles i capítols sobre l'alimentació i l'assistència a la Pia Almoïna, per exemple: "El menjador de l'Almoïna de la Catedral de Lleida. Notes sobre l'alimentació dels pobres lleidatans al 1338" (1979) i "L'Almoïna de la seu de Lleida a principis del segle XV" (1981). Semblantment el 1989 Francesc Fité va publicar "Els camins del Montsec dins les rutes catalanes de pelegrinació" on ja exposava la importància dels hospitals com a indicadors del tràfec comercial i de pelegrins per les rutes pirinenques.

En aquest moment ja havia triomfat i encara assolirà noves aportacions una visió estratificada de la pobresa, hi havia: pobres voluntaris, necessitats, falsos pobres, pobres

⁶ Peregrine HORDEN, "A discipline of relevance: the historiography of the later medieval hospital", *Social History of Medicine*, 1/3 (1988), pp. 359-374.

⁷ Lindsay GRANSHAW, Roy PORTER, eds., *The hospital in history*, London: Routledge, 1988.

⁸ Agustí RUBIO, "Una fundación burguesa en la Valencia medieval: el Hospital de En Clapers (1311)", *Dynamis*, 1 (1981), pp. 17-49; "La asistencia hospitalaria infantil en la Valencia del siglo XIV: pobres, huérfanos y expósitos", *Dynamis*, 2 (1982), pp. 159-191 i també "Un hospital medieval según su fundador: el testamento de Bernat dez Clapers (Valencia, 1311)", *Dynamis*, 3 (1983), pp. 373-387.

⁹ Agustí RUBIO, *Pobreza, enfermedad y asistencia hospitalaria en la Valencia del siglo XIV*, València: Institució Alfons el Magnànim; Diputació Provincial de València, 1984.

vergonyants... En aquest sentit, durant els anys vuitanta, la història de la pobresa va veure sorgir dues obres que canviaven la perspectiva d'estudi i analitzaven la influència de la pobresa en la societat i no a l'inrevés; es tractava de l'obra de Lester K. Little *Pobreza voluntaria y economía de beneficio en la Europa medieval*, publicada en castellà el 1980, i la d'André Vauchez *La espiritualidad en el occidente medieval*, l'edició en castellà el 1985. Ambdós incidien sobre la importància de les corrents mendicants, la seva idea de pobresa i el paper que tingueren a l'hora per regularitzar la pràctica mercantil.

La pobresa es va convertir en un tema prolífic, el pobre havia deixat de ser únicament un necessitat i adquirí noves característiques com la de criminal; en aquest sentit Pablo Pérez el 1990 va publicar un estudi sobre la criminalitat a València durant el traspàs de l'edat mitjana i la moderna: *La comparsa de los malhechores, Valencia 1479-1518*. El 1991 va aparèixer l'obra dirigida per Josep M. Comelles, Angelina Daura, Marina Arnau i Eduardo Martín titulada: *L'hospital de Valls. Assaig sobre l'estructura i les transformacions de les institucions d'assistència*; el 1994 Antoni Conejo va publicar una monografia sobre l'Hospital del Coll de Balaguer¹⁰ i el 1992 Prim Bertran va publicar a *Universitats Tarraconensis* l'article: "Sobre els inicis d'una institució benèfica baixmedieval: l'Hospital de Santa Maria de la ciutat de Lleida (1435-1519)".

Ens trobem en un moment d'ebullició dels estudis sobre pobresa i assistència, cada cop més centrats en el món hospitalari. A València, lloc d'on havien partit molts estudis i encara en sorgirien més, es va dedicar el setè volum de la *Revista d'Història Medieval* (1996) a fer un balanç de la història de l'assistència i analitzar els futurs camins que la investigació podia recórrer. Aprofitant la recent aparició de l'obra d'Hélèn Trope *Locura y sociedad en la Valencia de los siglos XV al XVII: los locos del Hospital de los Inocentes (1409-1512)* (1994) autors com Rafael Narbona, Mercedes Gallent i Mª Josep Simbor, entre altres, analitzaven el recorregut historiogràfic d'aquest tema al País Valencià; sorprenen les reflexions de Rafel Narbona parlant sobre la crisi econòmica de mitjan dels noranta i el retorn a iniciatives privades en l'àmbit sanitari tot comparant-ho, com després farien els estudiosos italians amb la crisi del 2010, amb els primers temps medievals; Mercedes Gallent incidia en la necessitat d'estudiar l'hospital des d'una perspectiva multidisciplinar; Maria Luz López aportava una classificació en 10 punts de possibles camps d'estudi prenent l'hospital medieval com a objecte i, al seu torn, Pablo Pérez analitzava el canvi en la concepció del pobre en època moderna i la creació de mesures repressives i de control per part de l'Estat i de la municipalitat.¹¹

¹⁰ Antoni CONEJO, *El 'spital del coyl de Balaguer' de l'infant fra Pere*, Vandellòs: Ajuntament de Vandellòs i l'Hospitalet de l'Infant. 1994.

¹¹ El lema en que es centra el debat és: Pobreza, asistencia y represión. A propósito de la obra de Hélène Trope. Ens referim als articles de Rafael NARBONA, "Locura y sociedad en la Valencia de los siglos XV al XVII de H. Trope: instituciones hospitalarias y sociedad"; Mercedes GALLENT, "Historia e historia de los hospitales"; María Luz LÓPEZ, "El hospital como objeto histórico: los acercamientos a la historia

A finals de la dècada dels noranta, el 1998, va aparèixer l'emblemàtica obra de James William Brodman *Charity and Welfare. Hospitals and the Poor in Medieval Catalonia* on s'analitza el paper de les almoines i dels hospitals per tota Catalunya, descrivint la seva evolució i funcionament fins a la creació dels Hospitals Generals, amb una cronologia bastant semblant per tota Catalunya, a inicis del segle XV. Apareixen en aquest moment noves obres sobre l'estudi d'hospitals locals i la seva evolució al llarg de la història com la monografia sobre els hospitals de Barbastro centrada, sobretot, en l'Hospital de Sant Julià i Santa Llúcia de Luís Alfonso Arcarazo i Maria Pilar Lorén.¹²

Resulta impossible enumerar aquí totes les obres que analitzaren aspectes concrets de la pobresa medieval, des de confraries, almoines fins a estudis de més gran abast com els de Rafael Narbona sobre els canvis en la concepció de la pobresa.¹³ Sobre la malaltia i el tractament dels malalts cal no oblidar-nos de citar els treballs de Carole Rawcliffe i François-Oliver Touati que buscaven estudiar la institució hospitalària des d'un punt de vista dinàmic, entenent que la utilitat del centre i la mateixa concepció de la malaltia van anar variant al llarg de l'edat mitjana. Citem aquí algunes obres de l'extensa bibliografia de Carole Rawcliffe, per exemple *The hospitals of medieval Norwich* del 1995 o *Medicine and society in later medieval England* del 1999. Al seu torn François-Olivier Touati es va centrar en l'estudi de les llebroseries franceses, no podem deixar de banda alguns dels seus treballs, com la tesi presentada el 1992: *Maladie et Société au Moyen Age. La lèpre, les lépreux et les léproseries dans la province ecclésiastique de Sens jusqu'au milieu du XIVe siècle* o l'obra en dos volums del 1993 *Maladies, médecines et sociétés. Approches historiques pour le présent*, on posa de manifest la necessitat d'una aproximació interdisciplinària a la història de la malaltia. Sobre les relacions de les comunitats de marginats (llebreros, minories religioses, prostitutes, forasters...) entre elles mateixes i amb la societat en el context de la Corona d'Aragó i França, el 1996 David Nirenberg va publicar *Communities of Violence: Persecution of Minorities in the Middle Ages*; en aquesta obra estudia els diferents motius que donaren peu a les reaccions violentes en temps de crisi així com el progressiu aïllament de les minories religioses.

A partir del 2000 la història hospitalària a Catalunya va viure un moment de creixement important que s'inicià amb la presentació el 2002 de la tesi doctoral d'Antoni Conejo: *l'Assistència i hospitalitat a l'edat mitjana. L'arquitectura dels hospitals catalans: del gòtic al primer renaixement* on, des de la història de l'art, analitzava les estructures que van allotjar els

hospitalaria"; Pablo PÉREZ, "La 'sociedad insuficiente': pobreza y cambio social (ss. XV-XVII)"; Maria Josep SIMBOR, "L'hospital d'Innocents, folls e orats de València: tractament historiogràfic", a *Revista d'Història Medieval*, 7 (1996), pp. 173-220.

¹² Luís Alfonso ARCAZAO, Maria Pilar LORÉN, *El santo hospital de San Julián Mártir y Santa Lucía y otros hospitales de Barbastro*, Barbastro: Centro de Estudios del Somontano de Barbastro, 2001. <<http://www.cesomontano.es/index.php/component/k2/item/336-vero4>> (consultat el 8 de gener de 2017).

¹³ Rafael NARBONA, "Pobreza, marginación y poderes públicos en el primer renacimiento, siglos XIV-XVI", *Debats*, 60 (1997), pp. 72-76.

hospitals i aportava una nova catalogació dels centres medievals catalans. Aquesta tesi va donar peu a la publicació, aquell mateix any, de *L'antic hospital de Santa Maria; Seu de l'Institut d'Estudis Ilerdencs* que estudiava l'evolució històrica i arquitectònica de l'edifici des de la seva fundació fins al trasllat del serveis sanitaris a l'Hospital Provincial de Santa Maria.

Com ja hem dit més amunt, recentment les publicacions sobre els hospitals i l'assistència a l'edat mitjana s'han revigoritzat i proliferen els articles i monografies al voltant dels diversos establiments benèfics. El mateix Antoni Conejo va publicar articles sobre els hospitals de Montblanc (2002) i del Baix Ebre (2004) i Agustí Rubio va escriure per a la revista *Cuadernos de historia de España* el seu article "El problema hospitalario en Valencia a finales del siglo XV. Dos cartas al inquisidor Torquemada" (2009) on exposava les causes del col·lapse del sistema hospitalari medieval valencià que desencadenaren la fundació de l'Hospital General.¹⁴ El 2006 John Henderson va publicar *The Renaissance Hospital: Healing the Body and Healing the Soul*, on estudiava la introducció de la medicina als hospitals medievals italians, sobretot el cas de Florència i Santa Maria Nuova. Es tracta d'un estudi que refutava completament la vella idea de l'hospital foucaultia i explicava tant l'ingrés voluntari dels pacients com l'èxit, lògicament relatiu, que arribaven a tenir aquests centres en temps de pesta.

L'any 2007 van veure la llum dues publicacions especialment interessants per a l'estudi dels hospitals a les terres lleidatanes. D'una banda la col·lecció *Arrels cristianes: presència i significació del cristianisme en la història i la societat de Lleida*; el segon volum de la qual, dirigit pels professors Prim Bertran i Francesc Fitè, aportava noves dades sobre les institucions assistencials medievals. En aquesta publicació hi ha diferents capítols realitzats per Antoni Conejo sobre els hospitals lleidatans i la Pia Almoina i, també, un capítol sobre el Col·legi major de Domènec Ponç per Albert Velasco. De fet l'hospital de Domènec Ponç, com a institució dedicada a l'acollida d'estudiants pobres, compta per si sol amb un gran nombre de treballs dels quals només destacarem els més importants: el 1956 Vicente Beltrán de Heredia va escriure un primer article per a la revista *Hispania Sacra*;¹⁵ el 1982 Buenaventura Delgado va publicar *El cartulario del Colegio Universitario de Santa María de Lérida (1376-1564)* i el 1982 Josefina Mateu Ibars *Statuta Domus Collegii Sanctae Mariae civitatis Ilerdae*. Més recentment el 2010 Francesc Esteve va publicar *El col·legi universitari de l'Assumpció de Santa Maria de Lleida (segles XIV i XV)*. D'altra banda el 2007 també fou l'any de publicació d'un volum que estudiava la importància de les vies de pelegrinació a Sant Jaume de Compostel·la per Catalunya, *El camí de Sant Jaume i Catalunya. Actes del congrés internacional celebrat a*

¹⁴ Antoni CONEJO, "L'antic hospital de Santa Magdalena de Montblanc", *Locus Amoenus*, 6 (2002), pp. 129-143 i també "Assistència hospitalària i defensa del territori al Baix Ebre: la fortalesa-hospital de Sant Jordi d'Alfama", *Recerca*, 8 (2005), pp. 251-273; Agustí RUBIO, "El problema hospitalario en Valencia a finales del siglo XV. Dos cartas al inquisidor Torquemada", *Cuadernos de Historia de España*, 83 (2009), pp. 141-155.

¹⁵ Vicente BELTRÁN DE HEREDIA, "Domingo Pons (1330-1417) fundador del colegio de la Asunción de Lérida", *Hispania Sacra*, IX/18 (1956), pp. 281-319.

Barcelona, Cervera i Lleida els dies 16,17 i 18 d'octubre de 2003. En aquest volum hi ha articles de Prim Bertran sobre la Pia Almoina de Lleida, de Francesc Xavier Rivera sobre l'hospital cerverí de Berenguer de Castelltort i de Francesc Fité tornant a explorar les senderes i els hospitals del camí de Sant Jaume a terres catalanes.

Justament el 2007 també va sortir a la llum el conjunt de treballs dirigit per John Henderson, Peregrine Horden i Alessandro Pastore: *The impact of hospitals 300-2000*. Aquesta obra permet, des del punt de vista de la nova història hospitalària i dins un bastidor temporal immens, comparar la funció dels hospitals al llarg de la història, sobretot, occidental; sobre els hospitals orientals, que representen una realitat completament diferent, des del 1985 comptem amb l'obra de Timothy S. Miller *The Birth of the Hospital in the Byzantine Empire*. La pràctica mèdica dins del món hospitalari havia estat objecte de debat en diferents ocasions, aquell 2007 la publicació *The medieval hospital and Medical practice* (Barbara S. Bowers, ed.) va posar de manifest una visió més ampla de la medicina que tenia en compte l'alimentació, les cures dels hospitalers, la cura espiritual... el títol de l'article de Peregrine Horden ja és significatiu "A non-natural Environment: Medicine without doctors and the Medieval European Hospital".

En l'àmbit valencià, seguint amb l'estudi de la criminalitat i la gestió de la pobresa el 2012 trobem l'article de Rafael Narbona "Las leyes de pobres en la metrópolis. Mendigos, miserables, trabajadores en Valencia" que estudia els mecanismes de repressió i caritat per administrar la pobresa. També el 2010 Francisco Faus va defensar la seva tesi doctoral: *La asistencia y la hospitalidad a pobres, enfermos y peregrinos en la baja edad media en el camino real de Valencia a Zaragoza*.

L'hospital medieval com una esfera de poder municipal ha estat un nou àmbit d'estudi que ha anat sorgint durant els darrers anys; en aquests estudis s'ha tingut en compte el concepte de rendibilitat de la caritat en passar a ésser gestionada per les classes dirigents del poder municipal i també el recinte hospitalari com un espai de prestigi municipal. Aquests estudis han tingut una gran importància en l'àrea italiana, s'ha d'assenyalar envers Siena obligatòriament i sobretot als treballs de la professora Gabriella Piccinni que han estudiat l'immens fons documental i patrimonial de l'Hospital de Santa Maria della Scala. Val a dir que aquest hospital representa una excepció tant per les restes materials impressionants que perduren com per la importància de les seves fonts documentals; es tracta d'un centre fundat a l'alta edat mitjana i que va tancar les portes als malalts durant la segona meitat del segle XX. Gabriella Piccinni ha analitzat la capacitat creditícia d'aquest hospital i l'enriquiment gracies a la custòdia d'objectes de pelegrins que recorrien la *Via Francigena*, un estudi que va donar lloc, el 2003, a la publicació: *Il libro del pelegriano (Siena 1382-1446). Affari, uomini e monete nell'Ospedale di Santa Maria della Scala* (Lucia Travaini; Gabriella Piccinni, eds.) i, el 2012, al llibre *Il banco dell'ospedale di Santa Maria della Scala e il mercato del denaro nella Siena del Trecento*. D'altra banda val la pena citar l'estudi sobre l'Hospital de Santa Maria della Scala al llarg de

l'edat mitjana publicat el 2010 per Beatrice Sordini: *Dentro l'antico Ospedale. Santa Maria della Scala, uomini, cose e spazi di vita nella Siena medievale*; també d'aquesta autora juntament amb Maddalena Belli i Francesc Grassi *La Cucina di un ospedale del Trecento* (2010) que posa de manifesta la importància de la dietètica practicada als hospitals com a tractament per a la recuperació dels malalts.

Recentment Carole Rawcliffe ha publicat *Urban Bodies: Communal Health in late medieval English Towns* (2013) que, se'ns dubte, representa un dels models principals per a l'estructura del treball d'investigació que tenen entre les mans. *Urban Bodies* planteja la necessitat d'estudiar globalment les diferents iniciatives municipals entorn de la salut pública per comprendre la veritable direcció de les disposicions urbanes; de fet el títol del llibre ja fa referència a aquest aspecte de la recerca i apel·la a la idea medieval de la ciutat com un cos amb membres diversos però amb una única voluntat. Per aquest motiu l'autora estudia els hospitals al voltant de diverses disposicions municipals relacionades amb l'aigua, els mercats de queviures i les mesures profilàctiques en temps de pestilència.

Catalunya, per la riquesa documental i la vàlua de la recerca que s'hi havia desenvolupat, es presentava com un espai idoni per la història dels hospitals medievals. Per això van començar a sorgir reunions científiques que promovien la recerca en aquest camp des de l'òptica de la nova història hospitalària. El 2009 van tenir lloc les jornades *Hospitals and communities*, celebrades a Barcelona, les actes de la qual es van publicar el 2013: *Hospitals and communities, 1100-1960* editades per Christopher Bonfield, Jonathan Reinartz i Teresa Huguet-Termes; era una publicació hereva de *The impact of hospitals* (2007) que buscava abordar, amb un plantejament semblant, la història hospitalària des d'una perspectiva de llarga durada, multidisciplinària i global. Semblantment a Lleida, aquell mateix 2009, es va celebrar un simposi anomenat *Ciudad y hospital en el occidente europeo: 1300-1700* les actes del qual es van publicar (2014); era un llibre coordinat per Teresa Huguet, Pere Verdés, Jon Arrizabalaga i Manuel Sánchez amb pròleg de Joan J. Busqueta. En paraules de Josep Mª Comelles es tracta de la incursió col·lectiva més important per al procés de normalització internacional de la historiografia hospitalària a Espanya.¹⁶ Dins el volum hi trobem els autors que en aquest moment tonifiquen la història hospitalària tant a nivell nacional com internacional. El primer de tots els treballs del volum, escrit per Teresa Huguet, és una mirada enrere que narra els canvis que s'han anat produint en la història hospitalària: "speculum hospitalis, speculum civitatis; ¿por qué estudiar la historia de los hospitales?"¹⁷ En aquestes línies posava èmfasi en les

¹⁶ La ressenya del llibre a Josep Maria COMELLAS, "Las instituciones asistenciales como objeto de estudio", *Asclepio: Revista de historia de la medicina y de la ciencia*, 68/1 (2016) <<http://asclepio.revistas.csic.es/index.php/asclepio/article/view/696/1019>> (Consultada el 14 de març de 2017).

¹⁷ Teresa HUGUET, "speculum hospitalis, speculum civitatis; ¿por qué estudiar la historia de los hospitales?", *Ciudad y hospital en el Occidente europeo, 1300-1700*, Lleida: Milenio, 2014, pp. 13-26.

modificacions que havien portat envers una història dels hospitals més contextual i sociològica allunyant-se de la història institucional. Aquestes dues jornades no van tenir continuïtat, per convertir les reunions sobre història hospitalària a Catalunya en una cita anual obligada l'any 2012 van iniciar-se les jornades *Els abrils de l'Hospital*, organitzades per l'IRCUM (Institut de Recerca en Cultures Medievals) amb la intenció de promoure la recerca sobre hospitals a Catalunya des d'una perspectiva ampla tant cronològica com multidisciplinària.

Finalment resten per mencionar les darreres aportacions a la historiografia hospitalària medieval. El 2013 la revista *Summa* de la Universitat de Barcelona va dedicar el seu segon volum als hospitals publicant alguna de les ponències presentades durant el simposi *Els abrils de l'Hospital* (2013). A més, des del meu punt de vista ha resultat especialment fructífera la tesi doctoral de Josep Barceló, defensada el 2014 i dirigida per Antoni Comelles i Antònia Martorell, *Poder local, govern i assistència pública: el cas de Tarragona*; Josep Barceló fa una revisió sobre la influència que l'Hospital de Santa Tecla tingué en el mercat del crèdit censal a la zona del tarragonès i aporta una nova visió sobre els hospitals baixmedievals catalans. A la manera dels estudis ja iniciat a l'òrbita italiana, sobretot de Siena, retorna la importància a l'hospital no només com una eina per a la recepció de pobres i malalts sinó també com un element actiu i de poder dins de la ciutat; l'obra ha estat recentment publicada per Arola Editors.¹⁸ En aquest sentit, la rendibilitat de la caritat havia estat un tema ja encetat per Pere Benito amb el seu estudi sobre la gestió de la renda cerealística de Sitges per la Pia Almoïna de Barcelona (2010) i també per Prim Bertran en el seu article "La Pia Almoïna de Lleida i el recurs al crèdit censal com a font de finançament, al voltant de 1400" (2013).¹⁹

El 2015 el XXè Curs d'Estiu "Comtat d'Urgell" va estar dedicat a l'assistència a l'edat mitjana amb treballs dedicat a diferents aspectes com: la gestió hospitalària, l'alliberament de captius, la identificació de la malaltia, l'alimentació dels pobres a les pies almoïnes, etc; les actes del congrés han vist la llum aquest 2017.²⁰ Vull destacar l'exercici d'anàlisi sobre l'assistència a l'edat mitjana realitzat per Flocel Sabaté en el text introductori del volum, sobretot la seva reflexió sobre un model de societat assistida per l'Església que es consolidà durant els darrers segles del període medieval. Si bé durant la baixa edat mitjana els laics van anar conquerint diferents parcel·les de l'assistència sobre pobres i desvalguts, l'Església consolidà el seu paper de mediatra entre la societat (individu) i Déu. L'assistència dels capellans era necessària perquè l'home aconseguís la salvació eterna personal i el seu guiatge es

¹⁸ Josep BARCELÓ, *Poder local, govern i assistència pública: l'hospital de Sant Pau i Santa Tecla de Tarragona, Tarragona*, Arola Editors, 2017.

¹⁹ Pere BENITO, "Del castillo al mercado y al silo: la gestión de la renta cerealista de la Almoïna de Barcelona en la castellanía de Sitges", *Historia agraria. Revista de agricultura e historia rural*, 51 (2001), pp. 13-44; Prim BERTRAN, "La Pia Almoïna de Lleida i el recurs al crèdit censal com a Font de finançament, al voltant de 1400", *La corona catalanoaragonesa, l'Islam i el món mediterrani: estudis d'història medieval en homenatge a la Doctora Maria Teresa Ferrer i Mallol*, Barcelona: Centro Superior de Investigaciones Científicas, 2013, pp. 87-97.

²⁰ Flocel SABATÉ, dir., *L'assistència a l'edat mitjana*, Lleida, Pagès Editors, 2017.

requeria inqüestionable per al trànsit final. D'aquest sistema, com apunta Flocel Sabaté, en deriva un model de societat permanentment assistida per l'església.²¹

Pel que fa a l'Aragó recentment s'han publicat molts articles sobre el món de la pobresa i l'assistència, destaco els treballs de Raül Villagrasa publicats entre 2015 i 2016 i centrats en l'estudi de les xarxes hospitalàries a l'Aragó, el més complert: *La red de hospitales en el Aragón medieval (ss XII-XV)* on aporta noves idees sobre la densitat i disponibilitat d'hospitals al llarg de les vies de comunicació i, sobretot, com aquests edificis representaven indicadors de trànsit econòmic; un tipus de cartografia que manca encara per als hospitals catalans. També vull mencionar un llibre molt recent, es va publicar a l'abril del 2016, és una bella edició en dos volums sobre l'Hospital d'en Llovera de Solsona, escrit per Ramon Planes; es tracta d'una retrospectiva sobre diferents aspectes que han envoltat l'hospital des de la seva fundació fins a les acaballes dels anys vuitanta del segle passat.²² Finalment em manca mencionar la reedició del llibre *El Consell Comarcal del Tarragonès, d'espai de culte romà a hospital medieval; 25 anys de la seva recuperació*, publicat originalment el 1995 i reeditat el 2017; es tracta d'una visió més actualitzada de l'obra primigènia amb noves aportacions i articles com el de Neus Sánchez sobre "Els orígens de la xarxa hospitalària a la ciutat de Tarragona. Segles XII-XV."

La història sobre la pobresa i l'assistència als necessitats s'ha anat desenvolupant amb força durant els darrers anys fins a suscitar els interessos d'historiadors de diferents camps: de la fiscalitat, de la medicina, de la religió, de l'arquitectura, del poder municipal o reial... Així la figura del pobre medieval i de les institucions que l'assistien ha anat allunyant-se cada cop més de la foscor però encara continua situada en un espai farcit de llums i ombres.

Altres obres relacionades amb la història dels hospitals i l'assistència a la Lleida medieval

Ens remetem primerament a les obres dels autors que es van centrar en el desenvolupament urbà de la ciutat mencionant, sovint per primer cop, algunes dades sobre els hospitals lleidatans. Així, cal destacar per ordre cronològic les aportacions de Marià Olives (1787-1845) qui fou polític, liberal progressista i historiador de la nostra ciutat. Va elaborar diversos treballs, entre ells la seva *Memoria sobre la agricultura, la industria y el comercio que se sabe ha tenido la ciudad de Lérida, hasta el pasado año 1842* i també cal destacar la *Colección de Noticias ó sea memorias para formar la historia de la antiquíssima y nobilíssima ciudad de Lérida*, un manuscrit que es trobava al fons de l'Institut d'Estudis Ilerdencs i va ésser editat l'any 2009 per Quintí Casals.

²¹ Flocel SABATÉ, "L'assistència a l'edat mitjana", *L'assistència a l'edat mitjana*, Flocel Sabaté, dir., Lleida, Pagès Editors, 2017, pp. 9-43, esp. 40-42.

²² Ramon PLANES, *L'hospital d'en Llovera. Lectures d'història de Solsona*, Solsona: Ajuntament de Solsona, 2016, 2 vols.

Durant la segona meitat del segle XIX trobem a Josep Pleyan de Porta (1841-1891), qui l'any 1873 publicà uns *Apuntes de historia de Lérida*; ell també va escriure diverses guies descriptives de la ciutat, de moda en aquell moment, entre elles la seva *Guía Cicerone de Lérida* (1877) que és una mostra magnífica de l'urbanisme de la ciutat a finals del segle XIX. Agustí Prim i Tarragó (1839-1904), coetani amb Pleyan de Porta, va publicar un conjunt de llibres sobre història de la ciutat: *Notícias sobre la beneficencia pública en Lérida* i, també, *Cosas viejas de Lérida*. Igual que Marià Olives i Pleyan de Porta, Prim i Tarragó estava interessat en el passat però també en les perspectives de futur de la ciutat, per això va estudiar i publicar algunes obres per facilitar els projectes d'aprofitament del riu en matèria elèctrica.

Les obres d'aquests autors denoten un gran interès cultural i una estimació profunda per la ciutat, no obstant això estan mancades de metodologia científica, són més aviat compendis d'anècdotes i llegendes o narracions purament descriptives. Els autors eren erudits entusiastes d'una ciutat que, en aquells temps, estava relegada a l'oblit dins el panorama català i pretenien valoritzar-ne el patrimoni i els recursos.

Després d'ells van arribar nous historiadors, situats entre el segle XIX i el XX, els quals iniciaren una historiografia més rigorosa, defugint la manca d'anàlisis que havia caracteritzat les generacions anteriors. Cal reivindicar les figures de Rafael Gras (1870-1921) i Enric Arderiu (1868-1920), ambdós arxivers de Lleida, els quals capitanejaren aquesta primera etapa positivista; el primer va escriure un catàleg del fons documental de l'Arxiu Municipal de Lleida (1879) i el llibre *la Paeria de Lleida* (1909 i reeditat el 1988), el darrer fou el descobridor, també el 1909, de la copia salvaguardada a Santa Maria de Verdú del *Regiment de preservació de pestilència* que el físic lleidatà Jaume d'Agramont va escriure poc abans de l'arribada de la Pesta Negra el 1348. En aquestes dates cal fer notar la figura de l'historiador franciscà Pere Sanahuja (1882-1959). En aquest sentit i ja des de fa un temps la seva importància ha estat reivindicada pels treballs d'estudiosos com: Prim Bertran, Francesc Fité, Joan J. Busqueta i Antoni Conejo, els quals s'han encarregat de fer ressò de la seva obra i el citen diverses vegades en el seus estudis. A ell li devem l'obra dessús citada *Historia de la Beneficencia en Lérida* en dos volums, però també els llibres d'història de Balaguer, d'Àger, en els quals dóna dades sobre l'establiment d'hospitals locals en aquestes viles i camins propers, i l'obra sobre els franciscans *Historia de la seráfica provincia de Cataluña*. També el 1956 va veure la llum l'obra d'Enric Mut *La vida econòmica en Lérida de 1150 a 1500* que aportava, a part de la seva reflexió historiogràfica, les transcripcions d'alguns privilegis i documents molt útils per al present treball.

Durant els anys setanta i vuitanta la major aportació a la historiografia sobre l'assistència i els hospitals a Lleida va venir de la mà de Josep Lladonosa i Pujol. Les seves obres més destacades són: *Història de Lleida* i *Els carrers i places de Lleida a través de la història*; és ben clar que citar aquí tota la seva bibliografia seria excessiu, només cal dir que avui

en dia resulta impossible estudiar un tema de la història lleidatana que no aparegui, encara que sigui breument, entre les pàgines escrites per ell. Tot i així val la pena mencionar, arran del propòsit que ens ocupa, la seva *Notícia històrica sobre el desarrollo de la medicina en Lérida* on ja menciona alguns dels hospitals primerencs de la ciutat.

Tot i que s'ha avançat molt en metodologia les obres dels autors mencionats formen un corpus operístic sobre el qual s'han elaborat i s'han d'elaborar els estudis posteriors. L'únic testimoni que resta d'alguns documents destruïts durant la Guerra Civil o dels antics carrers de Lleida el trobem en les dites obres, en les transcripcions i en les cites que s'hi esmenten. Per tant formen part, totes elles, d'un llegat d'incalculable valor que sovint no es troba a l'abast directe de l'investigador per ésser, la gran majoria, articles en revistes descatalogades i volums inèdits.

El 1997 Joan J. Busqueta va transcriure i traduir els Costums de Lleida recopilats per Guillem Botet el 1228 on hi apareix una primera menció a la gestió municipal d'alguns hospitals. També durant els anys noranta cal citar les publicacions del doctor Camps en solitari i després amb l'ajut del seu fill, el també doctor Camps. Entre les seves obres hi ha la tesi doctoral del primer, *Anàlisis dels aspectes mèdics de la mort violenta a Lleida a la Baixa Edat Mitjana*, publicada el 2001 en dos volums, on s'hi estudien diferents aspectes relacionats amb la justícia criminal i també els peritatges mèdics. El mateix any és produït la publicació de la tesi doctoral de Caterina Argilés *Preus i salaris a la Lleida dels segles XIV i XV segons els llibres d'obra de la Seu*, que explorava, entre altres qüestions, l'impacte de la Pesta Negra en al demografia lleidatana.

No faltaven gaires anys perquè sortís una nova història de Lleida en diversos volums que completava la tasca ja iniciada per Josep Lladonosa; entre 2003 i 2004 van publicar-se els nou volums entre els quals destaquem, pel tema que ens ocupa, el de Flocel Sabaté (alta edat mitjana) i el de Joan J. Busqueta (baixa edat mitjana). Com ja hem mencionat més amunt, la col·lecció *Arrels cristianes* va sorgir entre els anys 2007 i 2009 i, tot i que és una història de l'església, no pot deixar de banda la societat, menys encara si parlem de l'època medieval; per tant representa el complement adient a la Història de Lleida del 2003.

Mancava en aquest moment un paral·lel actualitzat de la gran obra de Josep Lladonosa *Els carrers i places de Lleida*. En aquest sentit Jordi Bolòs va publicar un complet estudi sobre els oficis i la seva disposició urbana a la ciutat analitzant la formació i el funcionament dels espais urbans; es tracta de *Dins les muralles de la ciutat* (2008) que es centra en l'estudi de l'entramat urbà tot i que també dedica els darrers apartats a l'anàlisi de les partides i dels conreus del terme. En aquest llibre Jordi Bolòs ja apuntava alguns canvis en les localitzacions dels hospitals medievals, solucionant antigues problemàtiques com, per exemple, la ubicació de l'Hospital del Sant Esperit.

Igual com va passar amb les obres entorn de la pobresa i l'assistència a nivell de tot Catalunya, la historiografia sobre l'assistència a Lleida ha anat evolucionant des de les primeres

publicacions de caire literari i erudit fins a un tipus d'història més científica que busca conèixer el perquè i va més enllà del fet anecdòtic. Gràcies a la feina dels historiadors mencionats i de molts altres cada vegada coneixem més elements sobre el context social de la ciutat, la seva organització política i la projecció de l'urbs sobre el territori.

Altra bibliografia

La pesta ha estat un tema constant en la historiografia, sobretot per la historiografia francesa que des dels anys 50 y 60 ha contribuït notablement a l'estudi del fenomen morbífic estudiant-ne l'impacte i la cronologia. Més endavant amb l'arribada de la nova història francesa començaran a estudiar-se altres aspectes de la malaltia com els comportaments i reaccions enfront de la pesta, mencionem l'obra general de Jean Delumeau *La peur en Occident* (1978). Un altra obra francesa de temàtica general, que estudia l'evolució de la malaltia que va fuetejar Europa el 1348 i les seves conseqüències, és la de Jean-Noël Biraben *Les hommes et la peste en France et dans le pays européens et méditerranéens* del 1975. Pel que fa a Espanya en aquest moment la historiografia no es centrava en els estudis sobre la pesta i la majoria de publicacions que ho feien s'hi acostaven des de la reacció violenta contra els jueus i l'estudi de la simptomatologia. Tot i així es produïren importants aportacions a l'estudi de la catàstrofe de 1348 com els estudis de Jaume Sobrequés (1971)²³ i la gran quantitat d'articles recopilats al VIII Congrés d'Història de la Corona d'Aragó celebrat a València el 1967. Foren també molt importants els estudis i les transcripcions realitzades per Amada López de Meneses, sobretot el seus "Documentos acerca de la peste negra en los dominios de la Corona de Aragón" a *Estudios de Edad media de la Corona de Aragón*.²⁴

Recentment els estudis han deixat d'estudiar únicament la pesta de 1348 per donar importància a altres crisis demogràfiques relacionades amb epidèmies i caresties. Entre aquestes la novetat més important ve de la mà dels estudis que relacionen les caresties amb fenòmens de comerç y consum dels aliments; però no només a partir de 1348 sinó que s'estudien crisis durant el període anterior. Per a Catalunya hi ha els treballs de Jordi Günzberg i els de Pere Benito; el darrer, a part de les seves nombroses publicacions, ha editat una col·lecció dedicada a les crisis i caresties a l'edat mitjana des del 2013.

²³ Jaume SOBREQÜÉS, "La Peste Negra en la Península Ibérica", *Anuario de estudios medievales*, 7 (1970-1971), pp. 67-102.

²⁴ Ens referim als estudis publicats a *La Corona de Aragón en el siglo XIV, VIII Congreso de Historia de la Corona de Aragón*, València: Caja de Ahorros y Monte de Piedad, 1969-1973, II.I per exemple: José MARTÍNEZ "Una víctima de la peste, la reina dona Leonor", pp. 9-26; José María DOÑATE, "Datos negativos, referidos a la Plana de Castellón, en relación con la peste negra de 1348", pp. 27-44; Josep TRENCHS I ÒDNA, "La archidiócesis de Tarragona y la peste negra", pp. 45-64; Hanspeter KERN, "La peste negra y su influjo en la provisión de los beneficios escolásticos", pp. 71-84; Philippe WOLFF, "Reflexions sur les troubles sociaux dans les pays de la Couronne d'Aragon au XIV siècle", pp. 95-102; Alvaro SANTAMARÍA, "La peste negra en Mallorca", pp. 103-132.

Com ja hem dit més amunt, més enllà de l'estudi sobre l'afectació demogràfica de la malaltia i la seva expansió han estat reveladors els estudis dedicats a la lluita contra la pesta i la seva concepció social. Així per exemple Jon Arrizabalaga parlava del constructivisme social aplicat a la història de les malalties el 1992 en l'article "Nuevas tendencias en la historia de la enfermedad: a propósito del constructivismo social" on discutia les problemàtiques derivades dels diagnòstics retrospectius. A partir d'aquí ens sorgeix la necessitat d'estudiar la teoria mèdica medieval per tal de poder-nos-hi acostar evitant la tendència a fer un diagnòstic des del present. Per aquesta tasca resulta imprescindible l'edició de manuscrits mèdics de l'època com: *Regiment de preservació de pestilència de Jaume d'Agramont*, reeditar el 1998 amb un estudi introductori de Luís Garcia-Ballester i Jon Arrizabalaga, i el *Regiment preservatiu i curatiu de la pestilència* de Lluís Alcanyís editat el 2008 per Jon Arrizabalaga.

La progressiva introducció dels practicants mèdics dins la societat medieval, les seves relacions socials i el tipus de pràctica realitzada va ésser estudiat per Michael R. McVaugh a *Medicine before the Plague: Practitioners and their Patients in the Crown of Aragon, 1285–1345* publicada el 1993; fou una obra en la qual va col·laborar Luís Garcia-Ballester, qui fou un dels màxim representants de la història de la medicina a Espanya juntament amb José María López Piñero. En aquest sentit Gracia-Ballester, Juan Antonio Paniagua i Michael R. McVaugh van publicar en diversos volums l'obra mèdica d'Arnau de Vilanova juntament amb comentaris i anàlisis dels textos.

Sobre Lleida i pel que fa a la historiografia de la medicina hem de destacar la labor dels doctors Camps, pare i fill; van publicar el 1998 *La pesta del segle XV a Catalunya* on aportaven una extensa cronologia de les visites de la malaltia durant aquesta centúria i diferents articles sobre la pràctica mèdica en revistes i volums diversos, per exemple a les *Actas de las VII Jornadas de la Sociedad Española de Medicina Legal y Forense*.

Recentment els estudis sobre la medicina han aconseguit traspasar les línies dels físics i cirurgians més rellevants per endinsar-se en la pràctica mèdica més quotidiana i estesa, però alhora més desconeguda per a nosaltres, la dels barbers; per exemple Carmel Ferragud ha estudiat diferents vessants dels peritatges mèdics a la València baixmedieval, les cures domèstiques allunyades de la medicina escolàstica i el 2005 va publicar *Medicina i promoció social a la baixa edat mitjana: "corona d'Aragó 1350-1410"* on estudiava les relacions entre el cos mèdic i la societat i la seva consolidació després de l'impacte de 1348.

Les autoritats urbanes comprenien els principis bàsics de la medicina escolàstica i els aplicaven a la gestió municipal, només així podem entendre les mesures que es prenen durant els temps pestilencials. Una visió sobre la gestió dels carrers a l'àmbit francès la va aportar Jean-Pierre Leguay el 1984 amb la publicació de *La rue au Moyen Age* (1984); representava una nova perspectiva sobre el paisatge urbà i els individus que formaven aquest microcosmos de la vila. El mateix autor va publicar un estudi sobre l'ús i el tractament de l'aigua al món urbà

(*L'eau dans la ville au Moyen Âge* (2002)) analitzant el problema des d'una gran varietat de perspectives. Dins l'àmbit català un recull sistemàtic de les ordinacions municipal ja va ésser realitzat per Francesc Carreras Candi al *Butlletí de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona* entre els anys 1924-1926; com en els casos anteriors es tracta d'una catalogació positivista d'ordinacions de diferents ciutats i viles de Catalunya sense cap reflexió. Partint d'aquesta base les disposicions municipals i la salubritat són temes ja tractats, dins l'espai barceloní, per Carme Batlle i Teresa Vinyoles en diverses publicacions, per exemple a: *Mirada a la Barcelona Medieval des de les finestres gòtiques* (2002). Dins l'àmbit espanyol cal destacar les obres de Ricardo Córdoba de la Llave sobre la ciutat de Córdoba, per exemple *La industria medieval de Córdoba* (1990). Sobre Anglaterra avui en dia és d'obligat compliment mencionar l'obra de Carole Rawcliffe, ja citada més amunt, *Urban Bodies* on explora la relació entre les diferents mesures municipals relacionades amb la neteja de la vila, l'assistència als necessitats i l'abastiment de queviures.

Aquests apunts ens porten a parlar breument de la història de l'alimentació que busca defugir les descripcions de menús, sovint menús dels estrats més alts de la societat, i es centra en anàlisis biològics i d'abastiment. Els fonaments en aquests temes foren aportats per historiadors francesos, una de les obres principals fou la Fernand Braudel *Civilisation matérielle, économie et capitalisme, XVe-XVIIIe siècle* (1979). Purament sobre l'edat mitjana comptem amb l'obra primerenca de Luis Stouff sobre el mercat provençal *Ravitaillement et alimentation en Provence aux XIVe et XVe siècles* (1970) i més endavant *La table provençale, boire et manger en Provence à la fin du Moyen Age* (1996). Sense cap dubte un dels grans historiadors de l'alimentació ha estat Massimo Montanari qui el 1988 va publicar *Alimentazione e cultura nel Medioevo*. Sobre l'estudi del vi a Catalunya cal citar les actes del III col·loqui d'Història Agrària: *Vinyes i vins, mil anys d'història* (1990). No obstant això, la història de l'alimentació va quallar a Catalunya el 1995 amb la publicació en dos volums del *Ir Col·loqui d'Història de l'Alimentació a la Corona d'Aragó*. Va ser Antoni Riera qui va impulsar aquest congrés i, també, tot un seguit d'investigacions i publicacions posteriors dedicades al valor nutritiu dels plats, les relacions entre producció i consum, les xarxes d'abastiment, les crisis de subsistència, etc. Pere Benito ha publicat diferents articles que ja han estan mencionats sobre l'abastiment de blat i les crisi frumentàries a les ciutats catalanes. En aquesta línia, la sèrie de publicacions dirigida per Pere Benito, dedicada a les crisis a l'edat mitjana, ha editat el 2016 l'obra de Ramón Banegas *Sangre, dinero y poder. El negocio de la carne en la Barcelona bajomedieval*; es tracta d'una revisió de la seva tesi doctoral dirigida per Antoni Riera i defensada el 2007.

Fonts utilitzades

Per a l'elaboració d'aquesta investigació s'han treballat fons de diversos arxius, sobretot dels arxius municipal i capitular de Lleida. Igualment, durant l'estada a Itàlia, es va aprofitar per consultar documentació sobre l'Hospital de Santa Maria della Scala de Siena conservada a l'*Archivio di Stato de Siena* i també vam estudiar el fons sobre l'Hospital del Sant Esperit ilerdenc dipositats a l'*Archivio di Stato di Roma*.

Les fonts principals per a la recerca provenen dels arxius lleitadants, una de les fonts cabdals han estat els processos judicials que trobem en els denominats *Llibres de Crims* on s'hi recullen de forma sistemàtica les causes criminals que van tenir lloc a Lleida des del 1308 fins el 1701 amb alguns buits importants; lògicament també han resultat de gran importància les series *Actes Municipals del Consell General*, hem revisat des de 1340 fins el 1445, i *Consells Particulars*. Finalment, per acostar-nos als hospitals del segle XIII hem hagut de consultar una part de l'immens volum de pergamins custodiat a l'Arxiu Capítular de Lleida i els provinents del fons: Pia Almoïna de l'Arxiu Municipal.

Abreviatures utilitzades

AML Arxiu Municipal de Lleida

ACL Arxiu Capítular de Lleida

ASR Archivio di Stato de Roma

BNE Biblioteca Nacional de España

Fonts

Arxiu Municipal de Lleida

Fons Pia Almoïna

- *Capbreu de la Pia Almoïna*, LIG 001/001 (1391-1392).
- *Capbreu de la Pia Almoïna*, LIG 001/002 (1394-1395).
- *Capbreu de la Pia Almoïna*, LIG 001/003 (1394).
- *Capbreu de la Pia Almoïna*, LIG 001/004 (1395-1396).
- *Capbreu de la Pia Almoïna*, LIG 001/005 (1396-1398).
- *Memorial de pobres*, LIG 070/245 (1385).
- *Llibre de porcions claustrals distribuïdes per la Pia Almoïna*, LIG 070/244 (S. XIV).
- *Memorial sobre les racions claustrals*, LIG 070/241 (s. d.).
- *Llibre de comptes de la Pia Almoïna*, LIG 033/082 (1381-1383).

- *Llibre de comptes de la Pia Almoïna*, LIG 033/083 (1384-1385).
- *Llibre de comptes de la Pia Almoïna*, LIG 033/084 (1386).
- *Llibre de comptes de la Pia Almoïna*, LIG 033/085 (1392).
- *Llibre de comptes de la Pia Almoïna*, LIG 033/086 (1395).
- *Llibre de comptes de la Pia Almoïna*, LIG 033/087 (1397).
- *Comptes de la Pia Almoïna de la despesa quotidiana, fets per Bernat del Camp*, LIG 073/256 (1427).
- *Capbreu de la Casa de la Caritat del Capítol de la Seu de Lleida*, LIG 080/309 (1414).
- *Llibres de cures de l'hospital general de Lleida*, LIG 074/263 (1776).
- *Llibre de rendes, comptes i almoïnes del Col·legi de la Companyia de Jesús*, LIG 075/273 (1603-1615).
- *Llibre de despeses dels pobres de la Pia Almoïna*, VOL 066/221 (1338).
- *Llibre de pobres de la Pia Almoïna*, LIG, 067/222 (S. XV).
- Pergamins: 3, 7, 14, 15, 19, 26, 32, 34, 35, 39, 44, 61, 64, 66, 69, 80, 83.

Fons Municipal

- *Llibre d'Actes del Consell General*, registres: 396 (1340-1341), 397 (1344-1345), 398 (1349-1350), 399 (1350-1351), 400 (1366-1367), 401 (1371-1372), 402 (1372-1373), 403 (1379), 461 (1342?), 460 (1384), 404 (1402-1403), 405_01 (1408-1409), 405_02 (1410), 406 (1413-1416), 407 (1418-1419), 409 (1429-1429), 410 (1430-1431), 411 (1434-1435), 412 (1435-1436), 413 (1436-1437), 414 (1437-1438), 415 (1439-1440), 416 (1440-1441), 417 (1441-1442), 418 (1444-1445), 434 (1600-1601).
- *Apoques*, registre 665 (1366-1367).
- *Consells Particulars*, registres: 408 (1420-1423), 365 (1430-1435), 366 (1453-1458).
- *Llibre de Crims*, registres: 771 (1308), 764 (1312-1313), 765 (1315-1316), 766 (1319-1320), 767 (1320-1325), 768 (1328-1329), 769 (1330-1331), 770 (1331-1332), 773 (1339-1340), 772 (1340-1341), 774 (1344-1345), 775 (1351-1352), 776 (1351-1352), 777 (1352-1353), 778 (1353-1354), 782 (1362-1363), 783 (1368-1370), 779 (1377-1378), 819 (1378-1379), 788 (1379-1380), 789 (1381-1382), 790_01 (1382-1383), 790_02 (1383-1384), 791 (1384-1385), 792 (1386-1387), 793 (1389-1390), 794 (1390-1391), 795 (1392-1393), 796 (1393-1394), 797 (1394-1395), 798 (1398-1399), 799 (1399-1400).
- *Índex de notícies i assumptes*, registre 1405, s. d.
- *Correspondència*, registres: 845 (1439-1446), 846 (1496-1514).
- *Llibre Vert de la ciutat de Leyda*, registre 1370 (1691).
- *Llibre de verd petit*, registre 1372 (1299-1413).
- *Súplica del perol del tint*, registre 14 (S. XV).

- *Gremis*, registres 24, 1417 (S. XVI), 1426, 1607.
- *Lista de los muebles y bienes se hallan en la casa y hospital de San Antonio*, registre 2051 (1747).
- *Inventari de la casa dels infants*, registre 1551 (S. XVII).
- *Llibre de la confraria dels llauradors*, registre 1364.
- *Papers diversos*, registres: 770 (1331-1332), 704 (1542-1669).
- Pergamins: 17, 29, 32, 36, 37, 41, 60, 63, 64, 73, 83, 277, 313, 413, 409, 407, 406, 434, 563.

Arxiu Capitular de Lleida

- *Processos criminals de jurisdicció eclesiàstica*, registre P7-M3-P5-CO5 (1387-1447).
- *Actes del capítol catedral*, registre 0042 (1349-1359).
- *Llibre de Seguretats*, registre 327, s. d.
- *Llibre Verd*, reg. LC_0022 (c. XII-XIII).
- *Censos de Sant Andreu, Sant Joan i Sant Llorenç*, reg. P3B_M4_P1_C05 (1429).
- *Censos de Sant Joan i Sant Martí*, reg. P3B_M4_P1_C04 (1429, 1452).
- *Censos, Capbreus arrendaments, cultes i clergat, pabordies i subsidis*, reg. P6A_M2_P3_C04 (1452).
- *Censos de Magdalena i Sant Martí* P3B_M4_P1_C06 (1429).
- Pergamins: LP_02432, LP_04229, LP_03614, LP_02633, LP_03756, LP_03181, LP_02587, LP_03174, LP_03505, LP_00953, LP_04515, LP_03996, LP_03855, LP_03993, LP_02134, LP_02586, LP_02930, LP_03494, LP_02668, LP_04436, LP_04558, LP_02593, LP_02946, LP_03923, LP_03924, LP_04135, LP_03902, LP_03559, LP_04045, LP_1243, LP_00826, LP_01463, LP_00033, LP_0283, LP_04859, LP_02639, LP_02382, LP_04043, LP_05928, LP_05878, LP_05932, LP_05283, LP_05277, LP_05304, LP_05735, LP_05238, LP_05863, LP_05325, LP_05772, LP_05603, LP_05896, LP_05869, LP_05298, LP_05291, LP_05632, LP_05302, LP_05296, LP_05275, LP_05441, LP_4096, LP_2945.

Biblioteca Nacional de España

- *Libre de notes antigues per memòria*, Mss. 18496.

Archivio di Stato de Roma

- Feudi e priorati, reg. Regno di Spagna, Priorato di Lérída (b964/2)

Bloc I

Altri deterioramenti, altri rigogli si susseguirono a Clarice. Le popolazioni e le costumanze cambiarono più volte; restano il nome, l'ubicazione, e gli oggetti più difficili da rompere. Ogni nuova Clarice, compatta come un corpo vivente coi suoi odori e il suo respiro, sfoggia come un monile quel che resta delle antiche Clarici frammentarie e morte. Non si sa quando i capitelli corinzi siano stati in cima alle loro colonne: solo si ricorda d'uno d'essi che per molti anni in un pollaio sostenne la cesta dove le galline facevano le uova, e di lì passò al Museo dei Capitelli...

(Italo Calvino, *Le città invisibili*)

Entre el fàstic i la delectació: la percepció de les olors a la baixa edat mitjana

Les olors no s'han percebut de la mateixa manera al llarg de la història i tampoc han significat el mateix, cada civilització ha mostrat les seves preferències. Actualment la higiene i la salubritat han comportat que les olors més fortes davallin i els nostres apèndix nasals són, avui en dia, més sensibles a les olors contundents que els dels nostres avantpassats. En aquest sentit tampoc conservem, almenys en la cuina mediterrània nord-occidental, la predisposició pels sabors i les olors especiades que distingien la cuina medieval i, en bona mesura, també la romana. Molts d'aquests elements són antagònics al sistema d'olors occidental actual, només cal que ens fixem en les receptes del *De re coquinaria* o del *Llibre del Sent Sovi* per comprendre que ens trobem davant paràmetres gustatius completament diferents. També han variat els paràmetres higièncs al llarg de les èpoques; no va ésser fins al segle XVI que es va introduir el canvi de la muda interior, la roba interior blanca, mentre que a l'edat mitjana es practicava una neteja de les zones visibles del cos, sobretot mans i cara, i de la roba exterior i es descuidava la d'aquelles parts que quedaven amagades a la vista.²⁵

Com escriu Paul Freedman a *Out of the East: Spices and the Medieval Imagination* les olors neutres són una invenció moderna i el món dels nostres avantpassats era constantment assaltat per un ventall amplíssim d'aromes bons i horripilants.²⁶ Però de fet, si ens hi fixem millor, l'olor, ja sigui bona o dolenta, és un element innocu, allò que és susceptible d'ésser analitzat, és el grau de rebuig que provoca en l'individu. El fàstic està regulat per uns paràmetres socials que varien segons l'època, la cultura i, en bona mesura, segons el nivell de tolerància de cadascú. Òbviament té un clar vessant físic, el fàstic se'ns desperta com una alarma quan

²⁵ George VIGARELLO, *Lo limpio y lo sucio*, Barcelona: Altaya, 1997, pp. 70-71, 81-82.

²⁶ Pau FREEDMAN, *Lo que vino de oriente*, Salustiano Moreta, José Ramón Gutiérrez, trads., València: Publicacions de la Universitat de València, 2010, p. 100. Sobre la reducció del llindar de tolerància al voltant de les olors també Alain CORBIN, *The foul and the fragrant: odor and the french social imagination*, Cambridge: Harvard University Press, 1986, pp. 89-110 i també Dolly JORGENSEN, "The medieval sense of smell, stench, and sanitation", *Les cinq sens de la ville du Moyen Âge à nos jours*, Ulrike Krampfl, Robert Beck, Emmanuelle Retillaud-Bajac, eds., Tours: Presses Universitaires François-Rabelais, 2013, p. 303.

s'incompleix una norma higiènica (acumulació de brossa, falta de higiene personal, animals morts...) però també existeix un vessant intangible quan parlem del fàstic que ens pot provocar la immoralitat o la violació d'alguna norma social.²⁷ Existeix una relació clara entre els judicis morals i les sensacions de netedat i brutedat del cos.²⁸ No estem tan allunyats dels nostres avantpassats quan, d'una manera semblant, San Bernardino de Siena en les seves prèdiques a la *piazza del Campo* l'any 1427 relacionava la sodomia amb una pudor horrible que empatxava tota Itàlia:

*Doh, s'io fusse sanese come io so', e avesse figliuoli come io non ho, io farei di loro quello ch'io vi dirò; che come e' fussero in età di tre anni, subito gli mandarei fuore di Italia, né mai tornassero se non avessero almeno quaranta anni -Oh... fuore d'Italia? Perché? - Perché? Perché è tanto corrotta questa Italia, che non possono appena camparne per la mala consuetudine. Io ti vo' dire una mirabile cosa d'una persona che ci è presso, che molto va per lo mondo. Dice che quando elli veniva in su' paesi d'Italia, gli puzzavano i paesi. E questo preché credi? Perché elli era metto di questo peccato contra natura. O perché non pute a voi che ci state continuamente? Perché tu non sai gli odori de le parti, dove non si fa nulla di questo peccato. Non è però che questo paese non puta, perché a te non paia: se e' non pute a te che ci se' involto, elli pute a colui che è netto e puro. El giovane non pute a chi pute. Sai come tu t'avedresti di questa puzza? Che se voi aveste altro lugo che questo, voi non ci abitareste. Io vo' dire di me: io non morirò, s'io potrò, in questa patria, <quare erraverunt ab utero>: perché voi sete tutti invilupati in questo peccato...*²⁹

Igualment els jueus eren mal considerats arran de la seva singularitat religiosa. La societat cristiana relacionava el seu pecat religiós amb una brutícia moral capaç d'embrutar d'una manera física; per això se'ls impedia tocar directament els productes del mercat o banyar-se en certes fonts públiques.³⁰ En aquest sentit Jean-Pierre Albert diu: *C'est plus généralement en termes d'odeurs que peut se dire l'opposition des juifs et des chrétiens. La sensibilité des baumiers à la 'fétidité et puanteur' des juifs n'est que l'un des innombrables aspects de ces incompatibilités olfactives.*³¹ Existia, per tant, un lligam claríssim entre el pecat i la pudor, de la mateixa manera que existia entre el perfum i la divinitat.

La relació entre els perfums i el món divinal pervé d'antic, ja en les religions politeïstes hi havia una forta relació immaterial entre la divinitat i les fragàncies percebudes pels fidels que

²⁷ Valerie CURTIES; Adam BIRAN, "Dirt, Disgust, and Disease, is hygiene in our genes?", *Perspectives in Biology and medicine*, 44/1 (2001), p. 17.

²⁸ Diversos estudis han trobar una relació clara avui en dia entre moral i neteja; és a dir, codis morals que tenen una relació estreta amb elements higiènics. En l'article de Erik G. HELZER; David A. PIZARRO, "Dirty liberals! Reminders of physical cleanliness influence moral and political attitudes", *Psychological Science*, 22 (April, 2011), pp. 517-522, s'explica una relació entre el fàstic i alguns judicis morals fins al punt que la facilitat per sentir repugnància es relaciona amb postures polítiques conservadores.

²⁹ Bernardino DA SIENA, *Prediche volgari sul Campo di Siena*, 1427, ed. Carlo Delcorno, 2 vols., Milano: Rusconi, 1989, Prèdica XXXIX 34-37.

³⁰ Flocel SABATÉ, "L'ordenament municipal de la relació amb els jueus a la Catalunya baixmedieval", *Cristianos y judíos en contacto en la edad media: polémica, conversión, dinero y convivencia*, Flocel Sabaté, Claude Denjean, eds., Lleida: Editorial Milenio, 2009, p. 801.

³¹ Jean-Pierre ALBERT, *Odeurs Sainteté, la mythologie chrétienne des aromates*, Paris: Éditions de l'École des Hautes Études en Sciences Sociales, 1990, p. 145

el cristianisme heretà. La figura de crist, des de temps paleocristians, es va relacionar amb diverses fragàncies i també els elements en contacte directe amb ella, per exemple els fragments de la vera creu que exhalaven un perfum deliciós.³² L'olor mel·líflua del Paradís terrenal medieval s'escolava per les seves fronteres, situades dins del món tangible, i era considerada una prova fefaent de la veracitat dels miracles d'homes virtuoses i de la vinguda d'àngels.³³ En definitiva una forma de comunicació entre Déu i els homes superior al llenguatge ja que l'olor, immaterial, es percep dins l'home mentre que la imatge, material, només pot assimilar-se fora de la intimitat introspectiva.³⁴

També el paisatge va estar influenciat per aquesta relació entre els perfums i la divinitat. L'emperador Lleó VI el savi (886-912) va deixar estipulat al llibre de l'Eparca algunes notes sobre l'organització i regulació de les corporacions de Constantinoble. Entre moltes normatives va estipular que els perfumistes havien d'establir-se entre la porta de Bronze i el Milió, per tal que així semblés que la imatge de Crist que hi havia posada al capdamunt de la porta exhalava perfum.³⁵

No és estrany que l'olor hagi tingut al llarg de les èpoques un rol tan principal. L'olfacte representava, i encara ho fa, la primera protecció del cos davant els estímuls exteriors, l'olor ens prepara per sentir rebuig o atracció. L'entorn s'olora abans d'arribar a veure'l o a tocar-lo, per exemple sabem que hi ha alguna cosa podrida a la nevera en obrir la porta i rebre'n l'olor nauseabunda que desprèn sense conèixer encara de què es tracta. L'olor és, per tant, un element de defensa contra cossos estranys perjudicials (excrements, vòmits, suor, animals morts, aigües estancades, brossa...). Així no resulta estrany veure que el contrari de la pudor, el perfum, s'associava en altres temps amb elements divinals.

³² Ariel GUIANCE, "En olor de santidad: la caracterización y alcance de los aromas en la hagiografía hispana medieval", *Edad Media, revista de historia*, 10 (2009), p. 138.

³³ Jean-Pierre ALBERT, *Odeurs Sainteté...*, pp. 71-76. El Paradís Terrenal era un espai tangible i localitzable dins de la cosmologia medieval. Tot i que els diferents autors no es posen d'acord sobre la seva situació del Paradís en sortien els quatre rius principals: Nil, Tigris, Èufrates i el Indo o Ganges i era, segons l'imaginari comú, un indret on la natura s'hi presentava domesticada, com un bell jardí, i en el qual la gent hi era bona per naturalesa. Vegeu: Miguel-A. LADERO, *Los espacios del hombre medieval*, Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 2002, pp. 33-34.

³⁴ Ariel GUIANCE, "En olor de santidad...", pp. 131-161, mostra, entre altres, la interessant relació del món de les olors, intangible i invisible, amb l'espai religiós i místic no només cristià sinó també de l'antiguitat. Per tant el diàleg fragància - religió s'ha produït des de temps pretèrits gràcies a les propietats divines atribuïdes als perfums. Veure també sobre l'evolució de la corrupció del cos durant l'edat mitjana André VAUCHEZ, *Esperienze religiose nel Medioevo*, trad. Cristina Colotto, Roma: Viella, 2003, pp. 237-245, esp. 240-241.

³⁵ Encarnación MOTOS, "La ciudad y el comercio en Bizancio", *Cuadernos del CEMYR*, 9 (2001): 64-65, 70-71.

Cap a un paisatge fornit d'olors

Les olors que fornien diàriament el paisatge urbà medieval s'allunyaven dels pecats i s'apropaven a la mundanitat més pregona, eren les olors dels mercats, de les deixalles, de les botigues, de les indústries i, com ara veurem, també de les malalties. Unes olors que no quedaven confinades dins uns murs o unes tanques sinó que s'escampaven envers el carrers i els vianants.³⁶

La gran simbologia que imperava en el món de les olors féu dels aromes una de les eines principals de la medicina. En general es considera que els perfums contrarestaven el procés de corrupció engendrat per qualsevol malaltia.³⁷ La malaltia i la salut, de la mateixa manera que el binomi pecat - santedat, es poden analitzar mitjançant termes com perfum i fetor.

Ja des de finals del segle XI començaren a arribar els denominats llibres naturals, *libri naturales*, amb obres d'autors grecs i metges i filòsofs naturals àrabs.³⁸ La incorporació d'aquest corpus tingué el seu punt àlgid durant el segle XIII amb la difusió de nombroses obres del nou Galè, que van permetre l'inici d'una nova teoria mèdica, influenciada pel coneixement empíric i forjada dins els *Studium Generale*. La tasca universitària de personatge com Taddeo Alderotti a Bolonya, Johannes de Sancto Amado a París i Arnau de Vilanova a Montpeller va permetre casar les noves obres galèniques amb la filosofia natural aristotèlica i reforçar el paper de *scientia* de la medicina.³⁹

La voluntat d'actuar sobre la salut de les persones no va quedar-se simplement en un pla teòric, va ésser duta a la pràctica per nombrosos professionals mèdics. Els físics i els cirurgians i en major mesura els barbers, autèntic paraigües assistencial de la població,⁴⁰ van tractar als seus pacients seguint els principis de la teoria galènica. En definitiva, es tracta d'un procés progressiu de medicalització de la societat medieval.⁴¹ La població va veure en la medicina una eina útil per a conservar i millorar la seva salut ja que el procés intel·lectual que s'havia anat bastint

³⁶ Dolly JORGENSEN, "The medieval sense of smell...", pp. 304-307.

³⁷ Jean-Pierre ALBERT, *Odeurs Sainteté...*, pp. 106-107.

³⁸ LuíS GARCIA-BALLESTER, "la pràctica de la medicina entre cristians, moriscos y judíos", *Artifex factivus sanitatis, Saberes y ejercicio profesional de la medicina en al Europa pluricultural de la baja edad media*, Granada: Universidad de Granada, 2004, p. 54

³⁹ LuíS GARCIA-BALLESTER, "La transmisión y la enseñanza de los saberes médicos", *Artifex factivus Sanitatis, saberes y ejercicio profesional de la medicina en la Europa pluricultural de la baja edad media*, Granada: Universidad de Granada, 2004, pp. 279-280. Vegeu també Michael R. MCVAUGH, "The nature and limits of medical certitude at early fourteenth-century Montpellier", *Osiris*, 6 (1990), pp. 62-69.

⁴⁰ Carmel FERRAGUD, "Barbers in the process of medicalization in the Crown of Aragon during the late Middle Ages", *Medieval Urban identity: Health, Economy and Regulation*, Flocel Sabaté, ed., Cambridge: Cambridge Scholars Publishing, 2015, pp. 144-149.

⁴¹ Sobre la medicalització de la societat vegeu Michael R. MCVAUGH, *Medicine before de plague. Practitioners their patients in the Crown of Aragon, 1285-1345*, Cambridge: Cambridge University Press, 1993. Carmel FERRAGUD, "La introducción de los practicantes de la medicina en los hospitales del reino de Valencia durante la baja edad media", *Ciudad i hospital en el occidente europeo 1300-1700*, Lleida: Milenio, 2014, pp. 305-324.

darrera de la pràctica permetia explicar el perquè de les operacions, és a dir el plantejament d'uns objectius i el seguiment d'una metodologia concreta per aconseguir-los. Es tracta del concepte d'*utilitats* que permetia al metge demostrar l'eficàcia dels seus coneixements a través de la pràctica.⁴²

Els *regimina* que sorgiren a partir de la pesta negra, entre 1348-1349, enumeraren les possibles causes de les epidèmies tenint com a base la cosmologia desenvolupada pels filòsofs naturals. Tot i la intervenció divina mitjançant miracles es creia en unes regles naturals que regien el món i podien ésser conegudes per la raó humana. Així es van enumerar les causes terrestres de la pestilència tenint en compte que aquesta era produïda per vapors corruptes (miasmes) engendrats per diverses substàncies: aigües estancades, cossos podrits, vapors de les entranyes de la terra...⁴³

L'etiologia de les malalties, seguint una idea aristotèlica, es relacionava amb la corrupció de l'espai,⁴⁴ com ja explicà Jaques de Vitry (1160/70-1240), en el seu *Sermo ad hospitalerios et custodes infirmorum* descrivint com els malalts dels hospitals jeien *in lectis sordidis aut foetidis [...] et plures muriuntur foetore et aeris corruptione*.⁴⁵ Igualment el metge lleidatà Jaume d'Agramont, en els seus intents per definir la pestilència de 1348, va assenyalar que es tractava d'un canvi en la substància de l'aire per putrefacció. Entre les diverses causes possibles que anomenà hi havia els cossos d'animals morts ja fossin restes d'una batalla o les sutzures que hom podia trobar pels carrers medievals:

"... a vegades per bataylla ho en gran setge moren gran multitud de gents e de cavalls, los quals no s sotarren, per què s segueix de la putrefacció dels cossos morts gran infecció e corrompiment en l'àer. Encara dels cossos podrits s'engenren mosques e tavans molt verinoses..."⁴⁶

"... se deu fort esquivar que budells ni ventres de bèsties ni bèsties mortes no sien gitats prop de la ciutat, ni femers deven ésser posats costa la ciutat. Ni deu ésser sostengut que dintre la ciutat, en carrera pública, de nit ni de dia, sie feyta ni gitada neguna legea, ni dintre

⁴² Luí GARCIA-BALLESTER, "la pràctica de la medicina...", pp. 61-62.

⁴³ Jon ARRIZABALAGA, "Facing the Black Death: perceptions and reactions of university medical practitioners", *Practical medicine from Salerno to the Black Death*, Luí Garcia-Ballester, Roger French, Jon Arrizabalaga, Andrew Cunningham, eds., Cambridge: Cambridge University Press, 1994, pp. 254-256.

⁴⁴ Jon ARRIZABALAGA, "Facing the Black Death...", p. 276

⁴⁵ Giulio PAOLUCCI, Giuliano PINTO "Gli 'infermi' della Misericordia di Prato", Giuliano Pinto, ed., *La società del bisogno. Povertà e assistenza nella Toscana medievale*, Firenze: Salimbeni, 1989, pp. 101-129

⁴⁶ L'edició principalment utilitzada, simplement per estar més a l'abast durant l'elaboració del treball, és la de Joan VENY, *Regiment de preservació de pestilència de Jacme d'Agramont (S. XIV). Introducció, transcripció i estudi lingüístic*, Tarragona: Diputació Provincial de Tarragona, 1971, p. 57. Tot i que, en algun casos específics, també es cita la versió més moderna: Jaume DE AGRAMONT, *Regiment de preservació de la pestilència*, ed., Joan Veny, Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1998 amb l'estudi introductor de Luí Garcia-Ballester i Jon Arrizabalaga. En el cas de la batalla cal afegir certa corrupció moral que, per la concepció medieval, estava estretament lligada a l'ordre natural i que també recull Gentile da Foligno, amb termes semblants als dels metges lleidatà, en el seu *Consilium contra pestilentiam*. Vegeu Jon ARRIZABALAGA, "La peste Negra de 1348: los orígenes de la construcción como enfermedad de una calamidad social", *Dynamis*, 11 (1991), pp. 82-83.

ciutat no deven ésser posats cuyrs a remuyllar ni:s deven matar bous ni altres bèsties, car de totes aquestes coses ve gran infecció en l'ær. E aquesta rahó ha loch en París e Aviynnó e en Leyda."⁴⁷

En aquest sentit, quan situa espais possiblement pestilencials a Lleida assenyala enèrgicament vers Cappont, on hi havia moltes aigües estancades per les sèquies i les tolles del riu; vers la Triperia on encara l'any 1348 els carnisers hi esquarteraven animals per vendre a les carnisseries de la ciutat⁴⁸; i vers la zona del mercat de verdures, la plaça de les Cols, on s'hi acumulaven i podrien les restes d'allò que no s'havia pogut vendre.⁴⁹ Fins i tot, i més concretament, assenyala envers la fetidesa de l'alè dels malalts, que "han l'alende e l flat molt corromput e molt puden axí que lur alende e lur flat sostenir és greu cosa"⁵⁰ i, per tant, podia ésser font de contagi.

El contagi es podia produir de diverses maneres, la més acceptada era a través de la pell.⁵¹ Els miasmes podien penetrar pels porus dilatats arran de l'exercici físic o d'un bany i generar la temuda matèria morbífica. De fet la proliferació d'aquesta teoria va ésser la causa del tancament de moltes cases de banys durant el segle XV.⁵²

Per tot això els perfums, que permetien corregir la corrupció de l'aire, eren els principals remeis preventius contra la malaltia. Ja Albert Magne va escriure sobre el disseny i l'elaboració dels jardins per complaure la vista i l'olfacte, sobretot per preservar la salut i promoure la contemplació.⁵³ Semblantment Jaume d'Agramont, quan l'aire és pestilencial per excés de calor, ens recomanava regar el terra de la cambra amb vinagre o amb *aigua-ros*⁵⁴, també es podien llençar per terra rams de roses i branques de salze o farcir els coixins amb roses seques.⁵⁵ Els metges de París recomanaven portar *pommes d'ambre* a sobre; uns perfumadors amb la forma de boles metàl·liques foradades, separables en dues meitats, dins les quals hom hi posava una barreja d'espècies determinada segons la condició social de cadascú. Els reis de França, per exemple, hi havien de portar fragments sencers d'ambre gris, els altres podien fer barreges amb

⁴⁷ Joan VENY, *Regiment de preservació de pestilència...*, p. 64. Trobem passatges semblants a l'obra de Gentile da Foligno i el *Compendium de epidimia* dels metges de la universitat de París (Jon ARRIZABALAGA, "La peste Negra de 1348...", p. 95)

⁴⁸ Joan VENY, *Regiment de preservació de pestilència...*, pp. 66-68.

⁴⁹ Josep LLADONOSA, *Els carrers i places de Lleida a través de la història*, Lleida: Pagès Editors, 2007, pp. 476-477.

⁵⁰ Joan VENY, *Regiment de preservació de pestilència...*, p. 71.

⁵¹ Jon ARRIZABALAGA, "Facing the Black Death...", pp. 259-264. Traça els línies de contagi interpersonal: alè, transpiració de la pell i mirada.

⁵² El bany no era un element higiènic habitual durant l'Edat Mitjana sinó un espai de socialització, un indret festiu comunament associat amb prostitució, joc, els banquets... Vegeu: George VIGARELLO, *Lo limpio...*, pp. 45-52. Sobre la doble política dels banys, com a element sanitari contemplat pels metges o com a bordell, vegeu: Janna COOMANS, Guy GELTNER, "On the street and in the bathhouse: medieval galenism in action?", *Anuario de Estudios Medievales*, 43/1 (2013), pp. 63-74.

⁵³ Carole RAWCLIFFE, "Delectable sightes and fragrant smelles": gardens and health in late medieval and early modern england", *Garden History* 36/1 (2008), pp. 4-5

⁵⁴ Es refereix a aigua de roses.

⁵⁵ Joan VENY, *Regiment de preservació de pestilència...*, pp. 74-75.

liquidambre comú,⁵⁶ mirra, fusta d'àloe, ambre gris, macis i sàndal.⁵⁷ El metge neoplatònic Marsilio Ficino recomanava passejar-se per la natura per olorar els perfums que les plantes, flors, arbres i fruits generaven ja que, encara que no es notessin, eren capaços de restaurar la salut i envigorir el cos.⁵⁸ La respiració d'aquests aromes va representar, dins de la mentalitat medieval i moderna, una mesura eficaç per prevenir i guarir la malaltia, fet que demostra la clara associació entre aire pur, per tant lliure de pestilència, i bones olors i, paral·lelament, la de males olors i aire corromput i, conseqüentment, malsà. Per aquest motiu Jean-Pierre Albert la denominà *médecine des aromates*.⁵⁹

També a nivell domèstic, des de la quotidianitat, trobem exemples de bones i males olors. Les dolentes són les més comunes però també n'hi havia de bones, per això volem remarcar el següent cas: es tracta d'una causa criminal encetada l'octubre de 1386 contra un mercader de Girona anomenat Felip i acusat d' enamorada una noia de Saragossa i robar diners i perles del seu pare. Durant el procés Martina va explicar com s'havia produït el festeig quan "ella confessant stava a la finestra de casa del dit pare seu que cridava: alfabrega!" Llavors Felip envià un jove a prendre una mata d'alfabrega i ella la hi oferí tota; el mercader encara va demanar "lo test en que stava la alfabega ensemps ab la alfàbega" però ella s'hi negà raonant que el test ja havia estat vist pel seu pare.⁶⁰ No hi ha dubte de que es tractava d'un alfabeguer, uns testos utilitzats per plantar-hi alfabrega apareguts al segle XIV i dels quals en tenim exemples ben documentats al Castell Formós de Balaguer. Els de Balaguer són d'una tipologia concreta i estan ben ornamentats amb motius moriscs i escuts amb les armes dels comtes d'Urgell, en aquell temps els comtes els tenien al jardí i els utilitzaven per perfumar l'ambient i espantar els mosquits.⁶¹ Aquest tipus de test ens apareix ben descrit al *Decameró* de Boccaccio quan Lisabetta trobà les despulles del seu amant assassinat:

"...tancant-se amb la testa de Lorenzo dins la seva cambra, damunt d'ella plorà llargament i amarga, tant que la rentà tota amb les seves llàgrimes, besant-la mil vegades per totes bandes. Després agafà un test gran i bonic, d'aquests en què se sol plantar orenga o alfabrega, i la posà dins envoltada amb un bell drap, i en acabat, ficant-hi terra, hi plantà una mata d'alfabrega de Salern..."⁶²

En definitiva la ciutat medieval era poblada per un seguit d'olors, algunes bones i altres nauseabundes, que definien el seu paisatge sensorial i tenien una gran importància dins la

⁵⁶ El *liquidambar* és un gener d'arbres dels quals se'n extreu una resina olorosa.

⁵⁷ Paul FREEDMAN, *Lo que vino de oriente*, trad. Salustiano Moreta; José Ramón Gutiérrez, València, Publicacions de la Universitat de València, 2010, pp. 82-83.

⁵⁸ Carole RAWCLIFFE, "Delectable sightes and fragrant smelles'...", p. 9.

⁵⁹ Jean-Pierre ALBERT, *Odeurs Sainteté...*, pp. 102-110.

⁶⁰ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre de Crims*, 1386-1387, reg. 792, f. 106r.

⁶¹ Anthony BAY, "The Rothschild 'Alfabeguer' and other fifteenth-century lusted 'Basil-Pots'", *The Burlington Magazine*, 142-1167 (Jun. 2000), pp. 371-375, esp. 373

⁶² Giovanni BOCCACCIO, *Decameró*, Francesc Vallverdú, trad., Barcelona: Edicions 62, 2008, pp. 337-340 (quarta jornada, cinquena història).

mentalitat de l'home medieval. És per això que la ciutat no es va quedar quieta, immòbil, davant d'aquest conjunt de, sovint, ferums per nosaltres horripilants. Al contrari, es van desplegar tot un ventall de mesures que modificaren l'urbanisme de Lleida durant els segles baixmedievals. Seguint aquest fil argumental en els següents apartats ens proposem analitzar diferents espais de la ciutat i la seva evolució al llarg de les darreres centúries medievals. Es tracta d'espais generadors d'olors que van sofrir nombrosos canvis i disposicions tenint com a base la teoria mèdica imperant en l'època.

Ècci chi si ricordi de la mortalità del quattrocento? Elli era tanta puzza a lo Spedale, che non vi si poteva abitare solo per la puzza de la pistolenza. El riparo era questo, che vi si faceva molto fummo e fuoco: questo era il miglore riparo che vi si potesse fare

(Bernardí de Siena, *Prediche volgari sul Campo di Siena*)

La Pesta (1348-1450)

Abans d'assaltar la ciutat medieval i rebre, segurament amb desgrat, l'olor rànica dels carrers i de les cases cal que, prèviament, analitzem la importància d'una de les olors més complexes i influents en l'imaginari medieval, la de la malaltia. En la vida de l'home medieval existia un lligam estret entre la malaltia i les olors, tan pel que fa als perfums com a les fetors. Si durant els segles alt medievals ens haguéssim hagut de fixar en els llebreros, a la baixa edat mitjana hem de dirigir la nostra mirada envers la fetidesa de la pesta.⁶³ A partir de 1348 es va produir l'arribada de cicles epidèmics recurrents, més o menys cada deu anys, que no van deixar en pau als nostres avantpassats.

Abans que la Pesta Negra fuetegés Lleida ja es coneixien notícies sobre la seva severitat i cruesa, algunes arribades des dels diversos llocs ja infectats i d'altres provinents de les pàgines dels tractats clàssics coneguts; Pere el Cerimoniós havia rebut una carta el 10 d'abril de 1348 del governador del Rosselló i la Cerdanya informant-lo de la duresa de la malaltia que ja havia atacat Narbona i Carcassona.⁶⁴ Davant de la presència alarmant de la malaltia un metge, un professor de l'Estudi General de la ciutat, va redactar un escrit dirigit en primera instància al Consell General de Lleida, però en realitat destinat a tots els habitants, amb el títol: *Epístola de mestre Jacme d'Agramont als honrats e discrets seynnors pahers e Conseyll de la ciutat de Leyda*, més conegut com a *Regiment de preservació de la pestilència*. La seva intenció era allunyar la fatalitat de les cases dels seus conveïns i preservar així el Bé Comú utilitzant la medicina escolàstica sorgida de les universitats. Per tal d'ésser comprès el metge va escriure en català simplificant la seva saviesa escolàstica per arribar a la població.

En aquest capítol no pretenem indagar en la tipologia de les bacteries o virus que van causar les malalties i, semblantment, volem allunyar-nos de la recol·lecció quantitativa de dades referents a la simptomatologia que pugui encaixar en les patologies modernes. Pretenem entendre una malaltia com una construcció social dins un marc historicocultural concret; això

⁶³ Sobre la lepra vegeu François-Olivier TOUATI, "La fraternité des lépreux de Saint-Lazare à Jérusalem: un itinéraire spirituel au temps des croisades (1118-1291)", *Malsani. Lepra e lebbrosi nel medioevo*, Giuseppina de Sandre, Maria Clara Rossi, eds., Verona: Cierre edizioni, 2012, pp. 25-38.

⁶⁴ David NIRENBERG, *Comunidades de violencia. Persecución de las minorías en la Edad Media*, Barcelona: Ediciones Península, 2006, pp. 329-330.

ens impulsa a interpretar la mentalitat mèdica de la societat del segle XIV.⁶⁵ El text de Jaume d'Agramont ens servirà de guia, juntament amb d'altres documents, per comprendre una societat mèdicament allunyada de nosaltres que, mitjançant els seus coneixements, va construir la seva idea pròpia de la pestilència baixmedieval.

Causas de la pesta medieval

Primerament sembla interessant definir quin era l'origen de la pesta des del punt de vista medieval. La filosofia escolàstica va aconseguir relativitzar la influència divina com a font principal de la pestilència y construir un model basat en les lleis naturals. Així, tot i la possible intervenció celestial mitjançant els miracles, el coneixement era accessible al raonament humà.⁶⁶ Seguint aquesta línia Jaume d'Agramont ens explica que la pestilència "és mudament contra natura de l'àer en ses qualitats ho en sa substància, per lo qual en les coses vivents vénen corrupcions e morts soptanes...".⁶⁷ En el regiment el metge seguí un raonament deductiu, va partir d'allò que podia generar pestilència en una ciutat fins arribar a les causes de la pestilència en un alberg; en general tot es reduïa a la falta de ventilació i a espais que podien generar olors perjudicials i corrompre l'aire generant miasmes, nom amb el qual es coneixien aquests vapors perniciosos a vegades visibles com una boirina i altres cops completament indiscernibles a ull.⁶⁸ Per això quan el físic enumerà els elements que indicaven la presència de la pestilència digué: "A-y altre seynnal encara, que tot l'àer és carregat de pols" i també "que ja sie ço que l'àer de sí no age neguna color, emperò que sie groch ho cetrí".⁶⁹ En parlar dels espais que podien generar la malaltia va assenyalar: ciutats enfonsades entre muntanyes, com la Seu d'Urgell, on l'aire fresc no hi arriba amb facilitat; arbres alts capaços d'entorpir el pas dels vents beneficiosos i, sobretot, va insistir en les emanacions generades per la descomposició de les peces de carn disposades als escorxadors, a les carnisseries i a les adoberies.⁷⁰

⁶⁵ "Las enfermedades son (...) ideas y teorías científicomédicas surgidas en contextos histórico culturales específicos", Jon ARRIZABALAGA, "Nuevas tendencias en la historia de la enfermedad: a propósito del constructivismo social", *Arbor*, 142 (1992), p. 151. Vegeu també del mateix autor "Facing the Black Death...", p. 239.

⁶⁶ Jon ARRIZABALAGA, "Facing the Black Death...", p. 249. Jaume d'Agramont explica, seguint la teoria aristotèlica, que existeixen tres graus de vida: les plantes, els animals i l'home "qui pren nodriment e creximent e ha sentiment e part açò ha rahó e enteniment" (Joan VENY, "*Regiment de preservació de pestilència*"..., p. 53) Agramont es basava en Kitāb al-Shifā' (Llibre de la curació) d'Avicenna en el qual el metge àrab exposava les bases del coneixement aristotèlic assentades en el *De anima*. Vegeu: Nadja GERMANN, "Avicenna and afterwards", *The Oxford handbook of medieval philosophy*, John Marenbon, ed., New York: Oxford University Press, 2012, p. 85.

⁶⁷ Joan VENY, "*Regiment de preservació de pestilència*"..., p. 52.

⁶⁸ Dolly JORGENSEN, "The medieval sense of smell...", p. 302.

⁶⁹ Joan VENY, "*Regiment de preservació de pestilència*"..., p. 71.

⁷⁰ Joan VENY, "*Regiment de preservació de pestilència*"..., pp. 63-64. Cita també el contagi a partir del consum d'aliments contaminants provinents de zones on hi regna la pestilència. Sobre les causes terrestres de la malaltia els altres tractats mèdics al voltant de la Pesta Negra, tant el de Gentile da Foligno com el

Semblantment un segle abans el metge italià Aldobrandino da Siena explicava que:

*El aire nocivo (...) está mezclado con emanaciones que proceden de los estanques, de las charcas o que surgen de los cadáveres y de la carroña, así como de las tierras donde crecen hierbas venenosas (...) También es pernicioso el aire que permanece estancado en los valles y dentro de las casas sin renovarse (...) Ciertamente, pocas cosas son tan nocivas para el hombre como este tipo de aire.*⁷¹

També el metge Lluís Alcanyís (1440-1506) perseverava en la mateixa idea quan en el seu *Regiment* parlava de l'aire com "dotat d'una virtut celestial, per la qual altera los cossos nostres e tot lo que circunda."⁷²

A partir dels raonaments anteriors podem entendre que la pestilència, segons la idea de l'època, venia provocada per una corrupció en l'aire, que podia ésser en la substància o en les qualitats d'aquest.⁷³ En entrar dins el cos, per la respiració o a través de les porositats de la pell, aquest aire corrompia el *pneuma* o esperit vital que transportava la calor del cor als altres òrgans a través de les artèries o obstruïa i desequilibrava la matèria humoral.⁷⁴ Tot això provocava grans malalties que "com foch salvatge" s'estenien d'un lloc a l'altre.⁷⁵

Giovanni Boccaccio en la introducció del *Decameró* va descriure la situació de Florència durant la pesta tenint la teoria miasmàtica molt present. La ciutat, com moltes altres, es va preparar per l'envit de la malaltia netejant els carrers d'immundícies sense que això minorés la duresa del cop. Espantats per la propagació la gent rarament sortia al carrer i els que ho feien portaven a les mans flors, herbes odoríferes i espècies que s'acostaven al nas per dissimular l'olor de l'aire corromput per la malaltia i les morts. Pel mateix motiu els protagonistes de l'obra, en fugir de la ciutat infectada, van refugiar-se en una possessió adornada amb belles flors. Mentre ells eren allà, a Florència "n'hi havia bastants que finaven al carrer de dia o de nit, i molts, encara que finessin a les cases, feien sentir que eren morts als

dels metges de la Facultat de Medicina de París, segueixen criteris semblants extrets del *Canon* d'Avicena. Sobre això vegeu Jon ARRIZABALAGA, "Facing the Black Death...", pp. 254-255.

⁷¹ Aldebrandin DE SIENA, *El régimen del cuerpo*, Dulce Mª González, Mª Pilar Mendoza, trads., Santa Cruz de Tenerife: Universidad de La Laguna, 1998, p. 38.

⁷² Lluís ALCANYÍS, *Regiment preservatiu e curatiu de la pestilència*, Jon Arrizabalaga, ed., Barcelona: Editorial Barcino, 2008, pp. 85-86

⁷³ Per a Jaume d'Agramont el canvi en les qualitats de l'aire comprenia variacions de calor i de fred, en canvi la modificació en la substància és molt més mortal, comporta pluges de gripaus i això, segons el físic lleidatà, significava una gran corrupció i desordre en l'aire. Joan VENY, "*Regiment de preservació de pestilència*"..., p. 51.

⁷⁴ Carole RAWCLIFFE, *Urban Bodies. Communal Health in late medieval english towns and cities*, Woodbrige: Boydell Press, 2013, pp. 120-121.

⁷⁵ Joan VENY, "*Regiment de preservació de pestilència*"..., p. 65. La comparació de l'epidèmia amb el foc, ja fos pel seu ràpid contagi o per la fragilitat en que deixava les llars i la ciutat va ésser constantment utilitzada en l'imaginari europeu fins ben entrada l'època moderna, vegeu Jean DELUMEAU, *El miedo en occidente*, Madrid: Taurus, 2012, pp. 135-136. També Giovanni Boccaccio al *Decameró* fa una metàfora semblant en dir que la malaltia "s'encomanava als sans (...) tal com ho fa el foc a les coses seques o greixoses quan s'hi acosta molt" (Giovanni BOCCACCIO, *Decameró...*, p. 27).

veïns, primer que amb altra cosa, amb la pudor de llurs cossos corromputs"⁷⁶. També el ciutadà sienès Agnolo di Tura, va descriure en la seva *Cronaca Maggiore*, la duresa amb la que la pesta colpejà Siena.

*E io Agnolo di Tura, detto il Grasso, sotterai 5 miei figliuoli co' le mie mani; e anco furo di quelli che furono sì malcuperti di terra, che li cani ne trainavano e mangiavano di molti corpi, per la città; e non era alcuno che piangesse alcuno morto, inperochè ognuno aspettava la morte; e morivane tanti, che ognuno credea che fusse finemondo, e non valea nè medicina nè altro riparo.*⁷⁷

Siena va ésser devastada per la pesta, la seva població va sofrir un cop duríssim i les obres del nou *Duomo*, que s'estava construint llavors, van aturar-se abruptament; molts mestres d'obres moriren i altres fugiren i les pedres, ferros i eines van quedar escampats per la plaça. També les ordinacions del Consell d'Ancians de Pistoia durant la plaga de 1348 estaven encaminades a controlar la fortor emanada pels cossos morts; es va ordenar que els cadàvers fossin enterrats en taüts de fusta i a una profunditat determinada per evitar que les olors sortissin. Igualment també van limitar l'ofici dels carnisers i adobers impedit que provoquessin olors fortes durant l'escorxat, la venda de la carn i l'adob dels cuirs.⁷⁸

Però de quin mal patien els afectats per aquest aire nociu? Basant-nos en el tractat de Jaume d'Agramont, encara que per la nostra ment formada en la clínica moderna sigui difícil de creure, és completament inútil cercar en la documentació signes de la simptomatologia de la *yersinia pestis*, el bacteri comunament acceptat com el causant de l'epidèmia del 1348. En la medicina medieval no existia una relació clara entre malaltia i simptomatologia; la matèria morbífica viatjava lliurement pel cos entrant al cor, corrompent la sang i passant fins a les "venes que polsen, les quals són apelades artèries"⁷⁹. El complex pelegrinatge del morbo pel cos, depenent d'on s'aturés, originava febres, apostemacions, xarampió, cucs a l'intestí... Per això hem de tenir clar que la pestilència era la causa de diverses malalties i no d'una en concret, si bé, com és lògic, en cada brot predominava una i el 1348 les apostemacions i la mort sobtana foren comunes en tots els tractats.⁸⁰

⁷⁶ Giovanni BOCCACCIO, *Decameró...*, pp. 31, 39.

⁷⁷ Agnolo DI TURA, "Cronaca senese attributta ad Agnolo di Tura del Grasso detta la cronaca maggiore", *Rerum italicarum scriptores. Raccolta degli storici italiani dal cinquecento al millecinquecento ordinata da L. A. Muratori*, Alessandro Lisini, Fabio Iacometti, eds., Città di Castello: S. Lapi, 1900, XV/VI, p. 554. La vaig poder consultar a la Biblioteca de lletres de la Universitat di Siena però he observat que està digitalitzada i es pot consultar a <<https://archive.org/details/p6arerumitalicarums15card>> (consultat el 8/09/2016).

⁷⁸ Les ordinacions de la ciutat de Pistoia estan traduïdes a l'Anglès i es poden consultar per Internet a l'adreça: <<http://www2.iath.virginia.edu/osheim/pistoia.html>> (consultat el 12/09/2016).

⁷⁹ Joan VENY, "Regiment de preservació de pestilència"..., p. 74. Per a Gentile da Foligno el mal era més concret, una putrefacció prop del pulmó i el cor, vegeu Jon ARRIZABALAGA, "Facing the Black Death...", p. 241.

⁸⁰ Jon ARRIZABALAGA, "La Peste Negra de 1348...", pp. 109-114.

La presència constant de les epidèmies

Les epidèmies no van ser un element desconegut en la vida dels homes i dones abans de 1348-1350. Si bé la Pesta Negra va suposar un fort daltabaix demogràfic i l'inici d'una globalització immunològica, cal tenir present que el període entre 1290 i 1350 també va estar profundament marcat per les crisis demogràfiques. De fet Bruce M. S. Campbell no pot ser més clar en la introducció del llibre *Before the Black Death, studies in the 'crisis' of the early fourteenth century* quan diu: *between c. 1290 and 1350, war, famine, tempest, flood, and pestilence of man and beast occurred with devastating frequency and on an unprecedented scale.*⁸¹ Durant les acaballes del segle XIII i la primera meitat del XIV s'observen diverses davallades demogràfiques a Europa a causa de les escassetats d'aliments produïdes per diferents motius; la mala alimentació conduïa a la debilitació física de la població i permetia el desenvolupament de greus malalties.⁸² En temps de carestia les gents es veien obligades a ingerir aliments de baix valor nutritiu o, fins i tot, damnosos. La falta d'una alimentació suficient amb mancances en les vitamines bàsiques comportava alteracions en la vista de llarga durada i, fins i tot, la ceguera, problemes gastrointestinals, raquitisme, ergotisme, infeccions arran de la ingesta de paràsits que es desenvolupen en les carns mal conservades, etc.⁸³ Una malaltia ja classificada com a pesta per la crònica de Jaume I (*Llibre dels feits*) assolà Mallorca el 1230;⁸⁴ a Itàlia la crònica d'Agnolo di Tura ens explica com a San Casciano (Florència) el 1312 hi hagué una *grande infermità e mortalità di gente* tot just després d'un seguit d'anys de carestia de gra i d'encariment dels preus; igualment entre 1316-1317 els mercaders de vi sienesos en tornar de França van explicar que s'hi havia produït una *grande pistolentia di fame e di mortalitat*; es referien a la denominada *Great Famine*, que va afectar a tot el nord d'Europa des de l'oest de Polònia fins a Irlanda i ha estat considerada per alguns historiadors l'inici de la crisi baixmedieval.⁸⁵ Sobre el 1323 Agnolo di Tura va escriure que hi hagué una gran malaltia arreu

⁸¹ Bruce M. S. CAMPBELL, introducció a *Before the Black Death, studies in the 'crisis' of the early fourteenth century*, Bruce M. S. Campbell, ed., Manchester: Manchester University Press, 1992, pp. VII-VIII.

⁸² Sobre les diferents tesis que debaten per trobar un factor primari d'aquestes crisis vegeu Barbara F. HARVEY, "Introduction: the 'crisis' of the early fourteenth century", *Before the Black Death. Studies in the 'crisis' of the early fourteenth century*, Bruce M. Campbell, ed., Manchester: Manchester University Press, 1992, p. 1-24. També Pere BENITO, "De Labrousse a Sen. Modelos de causalidad y paradigmas interpretativos de las crisis alimentarias preindustriales", *Crisis alimentarias en la Edad Media. Modelos, explicaciones y representaciones*, Pere Benito, ed., Lleida: Milenio, 2013, pp. 15-32.

⁸³ Maria S. MAZZI, "Consumi alimentari e malattie nel basso medioevo", *Archeologia Medievale*, 8 (1981), pp. 321-336.

⁸⁴ Antonio CONTRERAS, "Legislación frente a la peste en la Mallorca bajo medieval", *Medicina e Historia*, 74 (1977), pp. 8-9.

⁸⁵ Vegeu William C. JORDAN, *The Great Famine: Northern Europe in the early fourteenth century*, Princeton: Princeton University Press, 1996. Òbviament aquesta calamitat no va afectar a tota Europa de la mateixa manera, la Península Ibèrica, per exemple, va ésser un dels àmbits continentals que en quedà al marge, veure Agustí RUBIO, "Crisis agrarias i carestias en las primeras décadas del siglo XIV: el caso de Valencia", *Saitabi*, 37 (1987), p. 133.

d'Itàlia a causa d'un vent que fuetejà la terra entre l'agost i el setembre, la gent *amalavano di fredo e alquanti di febre con dolore di testa la maggior parte degli uomini e de le femine*, i mentre a Itàlia no se'n van morir gaires a França passà tot el contrari. Molt més greu per als italians fou la pesta de 1338-1339 on es diu que *moriva il fiore de la gente* i a Siena *non rimase uno bono omo*.⁸⁶

Sobre el cas català encara disposem de poques dades. Coneixem les crisis barcelonines, possiblement relacionades amb èpoques de fretura de blat, de: 1323, 1334 i 1347. Podem obtenir algunes dades del que passava a Barcelona abans del 1348 a través *Crònica del racional de la ciutat de Barcelona* que abraça del 1334 al 1417, i també tenim dades per altres ciutats com València on hi hagués crisis demogràfiques el 1326 i el 1335.⁸⁷ El denominat mal any primer (1333-1334), com va batejar-lo un cronista gironí, s'associà amb una carestia de forment i va ésser un fenomen generalitzat que va afectar Castella, València, Portugal i ciutats i viles italianes i franceses; segons la *Crònica del racional* a Barcelona la quartera de forment va pujar fins als quaranta sous i es produí una revolta per la manca d'aliments.⁸⁸ Encara abans de la pesta, el 1347, es va produir el que a les cròniques fou conegut com "l'any de la gran fam".⁸⁹

Seguint aquesta corrua de mortaldats la societat medieval va percebre l'arribada de la Pesta Negra com una crisi més, això sí més profunda i més severa que les anteriors. No va ser fins més tard, amb l'aparició dels subsegüents cicles epidèmics, que es va assenyalar envers 1348 com el primer any d'una nova època de grans mortaldats.⁹⁰ Sabem que la pesta del 1348 es va estendre enormement per Europa i tenim notícies bastant precises sobre el seu desenvolupament; a Mallorca la malaltia va cobrar-se les primeres víctimes a les acaballes de març, a Perpinyà i a Barcelona al maig ja hi era perquè uns frares agustins el 16 de maig van evitar assistir al consell de l'ordre a Pavia (Itàlia) adduint les malalties que hi havia en aquestes ciutats, a Girona i Tarragona la trobem al maig, possiblement arribada per mar, a València al

⁸⁶ Per totes les referències d'Itàlia vegeu: Agnolo DI TURA, "Cronaca Maggiore"..., pp. 327, 365, 403-407, 524.

⁸⁷ Agustí RUBIO, *Peste Negra, crisis y comportamientos sociales en la España del siglo XIV. La ciudad de Valencia (1348-1401)*, Granada: Universidad de Granada, 1979, pp. 19-22.

⁸⁸ Jordi GÜNZBERG, "La crisis de mortalidad en la Barcelona del siglo XIV", *Revista de demografia històrica*, 7/2 (1989), pp. 13-18, també Agustí RUBIO, "pesta, fam i guerra", *Història. Política, societat i cultura dels Països Catalans*, Ernest Belenguier, Coral Cuadrada, dirs., Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1996, pp. 80-81. Sobre l'abastiment de blat sard durant el mal any primer vegeu: Josefina MUTGÈ, "Trigo sardo en Barcelona durante el reinado de Alfonso el Benigno", *VIII Congreso de Historia de la Corona de Aragón*, València: Caja de Ahorros y Monte de Piedad de Valencia, 1973, pp. 235-241. Per tenir més dades i algun exemple més proper al cas lleidatà (Verdú) hem d'esperar la futura publicació de la tesi de Joan Montoro. Entretant vegeu Joan MONTORO, "Mesurar la mortalitat a Catalunya (S. XIII-XIV): estat de la qüestió, metodologia i fonts", *Nuevas aportaciones de jóvenes medievalistas*, en premsa.

⁸⁹ Agustí RUBIO, "pesta, fam i guerra...", pp. 84-85.

⁹⁰ Jon ARRIZABALAGA, "la Peste Negra de 1348...", pp. 79-81. Sobre la relació de l'home amb les cicles pestífers vegeu Jean-Noël BIRABEN, *Les hommes et la peste en France et dans les pays européens et méditerranéens*, 2 vols., Paris-La Haye, Mouton, 1975, I.

juny, a Vic al juliol i a Tàrrrega l'assalt al call jueu com a resposta a la pesta es va produir el 6 de juliol.⁹¹

Per aquest treball seria molt interessant poder comparar el *Regiment* de Jaume d'Agramont amb les disposicions del consell lleidatà del 1348, un fet impossible perquè el registre d'aquell any s'ha perdut. Per aquest motiu estem obligats a estudiar la resta d'epidèmies ocorregudes durant la segona meitat del XIV. No obstant això, a través d'alguns registres documentals paral·lels sabem que la fuetada de la Pesta Negra a Lleida fou tan severa com a altres llocs del Principat. Jaume d'Agramont va acabar d'escriure el seu tractat el 24 d'abril de 1348, quan l'epidèmica encara no havia arribat a les portes de Lleida; seguint la cronologia aportada per Ole Benedictow la pesta arribà a Lleida des de Tarragona, on el brot pestífer va ésser observat l'1 de maig, i, per tant, podríem calcular, encara que de forma poc precisa, que Lleida no es va arribar a contagiar fins a finals de maig.⁹² Però al final, com tantes altres ciutats i viles, Lleida va patir l'envit de la malaltia. Les primeres mencions sobre els estralls de la malaltia les trobem a les actes del Capítol de la catedral de 1349, llavors es van renegociar les condicions d'alguns censos arran del daltabaix econòmic provocat per la mortaldat passada.⁹³ Semblantment el municipi també va haver d'ajornar cobraments i fer gràcies impositives; per exemple el comprador de la imposició del vi de l'any 1348 fou Bernat de Navès, el qual, com ens podem imaginar, va fer un mal negoci i perdé una suma considerable, el març 1350 explicava al Consell que "en la compra que el féu, en l'an de les mortaldats, de la imposició del vi, se pert bé ·CL· lliures" i demanava "certa relaxació graciosa".⁹⁴ Aquell 1350 el Consell maldava per poder afermar nous veïns mitjançant facilitats i exempcions fiscals i Pere el Cerimoniós, *considerantes quod mortalitatum et pestilentiarum tempore quod viguit per universas mundi partes*, es lamentava de la falta de persones aptes per a ocupar càrrecs de govern i gestió, per això ordenà a Francesc Sala elegir deu prohoms capaços d'exercir-los

⁹¹ Agustí RUBIO, "Pesta, fam i guerra...", pp. 85-89, per a Girona, tot i que amb explicacions d'àmbit territorial més general, el treball de Christian GUILLERÉ, "La peste Noire a Gérone (1348)" *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, 27 (1984), pp. 105-108. Sobre Tàrrrega Josep Xavier MUNTANÉ, "Aproximació a les causes de l'avalot de Tàrrrega de 1348", *Tamid: Revista Catalana Anual d'Estudis Hebraics*, 8 (2012), pp. 110-111.

⁹² Ole BENEDICTOW, *La Peste Negra, 1346-1353: la historia completa*, José Luis Gil, trad., Madrid: Akal, 2011, pp. 117-118. Hem de tenir en compte que les variables són moltes: vies de comunicació, densitat de població, contagi directe...) i de poc ens serveix intentar aplicar models sense tenir suficient documentació. Tot i així ens podem fixar en altres ciutats de l'interior, a Saragossa la pesta degué arribar a finals d'agost a jutjar pel nombre de vacants per defunció tant al capítol catedralici com a les esglésies del bisbat (Josep TRENCHS i ODENA, "La Diócesis de Zaragoza y la peste de 1348", *Cuadernos de historia*, 25/26 (1976), pp. 119-140 i també Pilar Pueyo "La Peste Negra en al diócesis de Zaragoza: el registro de actos comunes del arzobispo Guillermo de Agrifolio (1348-1350)" *Aragón en la Edad Media, Estudios de economía y Sociedad*, 10-11 (1993), pp. 705-735; a Camprodon la pesta es va declarar a finals de juny (Christian GUILLERÉ, "La peste Noire a Gérone...", pp. 107-108).

⁹³ Cat. ACL, *Actes del Capítol de la Catedral*, 1349-1359, reg. 0042, f. 16v, 17r, 18v i 21v.

⁹⁴ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1350-1351, reg. 399, f. 78v.

durant el proper trienni;⁹⁵ el 1353 l'Aljama de Lleida rebia la confirmació de Pere el Cerimoniós per poder canviar de cementiri, el vell ja estava ple arran de la gran quantitat de jueus que hi havien estat enterrats durant el temps pestilencial.⁹⁶ Igualment, com explica Caterina Argilés, durant tota la segona meitat del XIV a causa de la davallada demogràfica de 1348 les dones van accedir al mercat laboral masculí a l'obra de la Seu, una dinàmica que al XV ja va canviar.⁹⁷

Les epidèmies que hem pogut documentar millor són les mortaldats del 1371, dins el cicle epidèmic 1371-1375 i denominada mortaldat dels Mitjans, i del 1384, dins el cicle de 1381-1384; sobre la mortaldat denominada dels Infants (1360-1364) no en conservem documentació arran de la falta d'actes municipals durant aquest període.⁹⁸

En el cas de les morts de 1371 i de 1384 es tracta, en tots dos casos, de brots pestífers de durada semblant i iniciats durant els mesos de maig-juny. El brot del 1371 començà el 9 de juny quan el Consell General es va exclamar dient: "per aquestes morts qui vénen e són ja en la ciutat, car nenguns qui muyren no poden ésser soterrats"⁹⁹. A mitjans de juny les morts continuaven, el dia 16 es deia: "en temps d'aquestes malalties..."¹⁰⁰ i el 2 d'agost: "moltes persones hic moren com no han de què són pensades"¹⁰¹. Podríem citar diferents fragments fins al dia 26 de setembre: "Per çò que en aquestes morts la ciutat non soferís tant..."¹⁰². A partir d'aquest moment les referències van disminuir i únicament restà l'estela de precarietat i misèria que la malaltia havia deixat darrera seu.

⁹⁵ Joan J. BUSQUETA, *Història de Lleida*, 9 vols., Lleida: Pagès Editors, 2004, III, p. 258, 261. El document de Pere el Cerimoniós transcrit a Amada LÓPEZ DE MENESES, *Documentos acerca de la Peste Negra...*, pp. 102-103, doc. 113.

⁹⁶ "Petrus, etc. Fidei suo baiulo Ilerde uel ipsius locumtenenti. Salutem et gratiam. Pro parte aliame Judeorum Ilerde fuit nobis, humili petitione, monstratum quod cum ipsi, ob pluralitatem cadaverum judeorum que sepelliri, tempore pestilencie mortalitatis in eorum solito fossario habuerunt, indigeant pro nunc fossario nec locum designatum habeant ubi morientium judeorum cadavera valeant sepellire, dignaremur eis, super eo, de remedio congruo providere. Quorum supplicatione percepta, vobis dicimus et mandamus quatenus judeis eisdem de loco decenti seu fossario congruo, ubi possint morientium humare cadavera, curetis illico providere que, ob deffectum fossariis, gravaminem seu molestiam patiantur. Data in Villafrancha Penitensi, XII° die marci, anno a nativitate Domini millesimo CCC L tertio. Sub sigillo nostro secreto. Vidit Jaspertus. Petrus de Murta, ex petitione provisa in consilio (al marge esquerra) XX solidos." Text transcrit a la col·lecció de documents sobre al Pesta Negra aportada per: Amada LÓPEZ DE MENESES, *Documentos acerca de la Peste...* p. 125, doc. 137.

⁹⁷ Caterina ARGILÉS, *Una ciutat catalana en època de crisi: Lleida, 1358-1500: el treball, els salaris, la producció agrícola i els preus a través dels llibres d'obra de la Seu Vella*, Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs, 2010, pp. 126-127. Les dones s'encarregaven de diverses tasques, entre altres: d'elaborar morter, pujar terra a les teulades i diferents feines de neteja de graners i cellers.

⁹⁸ Es tracta de cicles pestífers que van fuetejar diferents territoris de forma intermitent durant aquest anys. A l'abril del 1362 hi havia pesta a València, a Palència el 1374, a Navarra hi ha diferents referències documentals entre el 1373-1374, a Barcelona hi trobem pesta el 1381 i es torna a repetir el 1384, Vegeu: Jordi GÜNZBERG, "La crisis de mortalidad en la Barcelona...", pp. 28-29; també Saturnino RUIZ, *La peste en los reinos peninsulares según documentación del Archivo Vaticano (1348-1460)*, Bilbao: Museo Vasco de Historia de la Medicina y de la Ciencia, 2009. Ramon ABADAL, *Pere el Cerimoniós i els inicis de la decadència política a Catalunya*, Barcelona: Edicions 62, 1972, pp. 33-44.

⁹⁹ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1371, reg. 401, f. 2v.

¹⁰⁰ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1371, reg. 401, f. 7r.

¹⁰¹ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1371, reg. 401, f. 13r.

¹⁰² Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1371, reg. 401, f. 22r.

La pestilència de 1384 forma part d'un brot generalitzat que s'estengué per Europa entre 1381 a 1384 i, cronològicament, presenta un esquema semblant al brot del 1371. La primera menció la trobem el dia 3 de juny quant s'informà que els paers havien abandonat la ciutat a la seva sort: "si ells se'n van per pahor de les morts..."¹⁰³ i també el poble: "les gentes se'n van e fugen per les morts..."¹⁰⁴. La situació es va agreujar clarament i el 4 de juliol va arribar al Consell que: "hic ha molts malalts..."¹⁰⁵ L'última menció a les morts encara presents a la ciutat de Lleida es va produir l'1 d'agost, quan el comte de Prades demanava una indemnització per alguns danys que l'host municipal havia causat a la seva propietat de Riba; en rebre les demandes del noble el Consell va demanar-li si es podia esperar fins que les morts haguessin disminuït.¹⁰⁶ Al setembre la virulència de la malaltia es va reduir i no trobem cap menció directa fins a l'octubre, quan s'assegurava que la pestilència havia abandonat definitivament les muralles de la ciutat.¹⁰⁷

Tot i així el primer dia d'octubre van avisar a en Domingo de Mur que un conegut seu, en Francesc des Puig, "estave en passament" i volia demanar-li perdó per algun fet que ell desconeixia. Aquell dia, quan el va anar a veure a casa, l'home estava malalt i reposava al llit; res ens fa pensar que pogués tractar-se de l'epidèmia. Però uns dies després en Domingo va tornar-hi per presenciar el moment de l'extremunció i va observar que a la casa hi havia "la muller del dit Francesch que jahie en un altre lit en la cambra hon jahie lo dit Francesch..."¹⁰⁸. Molt possiblement a principis d'aquell octubre encara es produïen les darreres fuetades de la pesta i per això la confirmació definitiva del final de les morts no ens arriba fins a les darreries de novembre, el 28, quan en Dalmau Quera digué que "entenie a venir ací per star fins que les morts sien passades en ses terres..."¹⁰⁹

En ambdós casos la influència de la infecció sobre la ciutat és palesa a partir de juny. No obstant hem d'identificar aquestes primeres mencions amb la fase epidèmica de la malaltia, quan ja es propagava amb rapidesa entre els ciutadans i el Consell se'n donà compte. La situació epidèmica va precedida per una fase endèmica amb una incidència menor sobre els habitants que hauríem de situar durant el mes anterior, al maig.¹¹⁰ Si a això li afegim la reticència lògica del Consell a declarar oficial un brot de pestilència arran del daltabaix econòmic que això comportava, podem localitzar l'inici del brot pestilent a primers de maig, amb una duració

¹⁰³ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1384, f. 3v.

¹⁰⁴ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1384, reg. 460, f. 4r.

¹⁰⁵ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1384, reg. 460, f. 8v.

¹⁰⁶ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1384, reg. 460, f. 11r.

¹⁰⁷ "*Die veneris ·VII· octobris anno 1384*. Los quals conseyllers entès ço que ls pahers los han posat, que ja saben com la ciutat per rahó d'aquestes morts qui són stades en la ciutat, per les grans pobreses qui són stades en la ciutat, per les grans pobreses qui són de present en la dita ciutat més ara que ya més la Ciutat és fort encarregada de grans deutors de sensals" (Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1384, reg. 460, f. 15v).

¹⁰⁸ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre de Crims*, 1384-1385, reg. 791, f. 68r.

¹⁰⁹ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1384, reg. 460, f. 24r.

¹¹⁰ Ole BENEDICTOW, *La Peste Negra...*, pp. 87-91.

aproximada de cinc mesos i la fase àlgida durant els mesos de juny, juliol i agost.¹¹¹ Semblantment hem d'assenyalar que, de ben segur, el Consell declarava el brot pestífer per acabat quan el nombre de malalts començava a disminuir considerablement, tot i que algunes víctimes encara poguessin emmalaltir. Álvaro Queipo dóna una cronologia semblant a la pesta de 1348 seguint un document de concessió d'una canongia, datat l'11 d'octubre d'aquell any, i en el qual es fa constar que la vacant s'havia produït per la pesta.¹¹²

Els cicles pestífers de la segona meitat del XIV s'anaren repetint amb una durada de, més o menys, deu anys.¹¹³ La pesta va freqüentar les portes de la ciutat amb assiduitat, de forma violenta el 1362, 1371, 1375, 1384 i 1396.¹¹⁴ Però, realment, mai va arribar a deixar als habitants de la ciutat tranquils ja que trobem diversos brots de menor virulència durant altres anys; aquests rebrots s'han de relacionar amb els diversos cicles epidèmics que es van anar succeïnt i que presentaven un any d'extrema virulència antecedent o precedit per altres de menor severitat. A l'estiu de 1370 ens apareixen diferents malalties, possiblement de febres quartanes, que van presenciar una baralla entre els barris de Magdalena i Sant Gili.¹¹⁵ Na Guiamona, en parlar amb les autoritats, va explicar que una filla seva "ha malauta"; Marió, muller d'en Vicent Rossell, "com fos malalta en la hora de la orator[ia] se sehie a la porta de son alberch setiat en la parròquia de Sent Gili"; i Marió, vídua d'en Bernat d'Urgell, "ere malauta e que jahie en son lit".¹¹⁶

El 1371, ja hem vist, es va produir una gran pestilència i a l'any següent encara persistia quan un home va queixar-se al Consell per les olors que es desprenien d'una bassa on s'hi remullava lli: "e que ara hay de grans pudors e saben aquestes malalties que hic son e que los del Cappont criden-ne"¹¹⁷. Només vuit anys després la ciutat es queixava per la falta de membres al Consell General ja que molts havien mort a causa de les calamitats que s'havien succeït.

¹¹¹ A nivell general aquestes dates coincideixen amb les aportades per Jordi Günzberg ("La crisis de mortalidad en la Barcelona...", pp. 9-36, esp. 19-25). Si bé no comptem amb dades suficients per comparar-ho amb la de 1362 i la carestia d'aliments de 1374-1375, si que coincideixen les epidèmies del 1371-1372 i 1382-1384. No obstant existeixen diferències entre els mesos de major duresa, a Barcelona es tracta de maig-juny mentre que a Lleida Jaume d'Agramont i els documents ens expliquen que la ciutat de Lleida "és ciutat diffamada de moltes malauties, specialment en temps, d'estiu... (Joan VENY, "Regiment de preservació de pestilència"... , p. 63) és a dir juny, juliol i agost. Molt interessant és l'enumeració dels factors que influeixen en posposar la declaració d'un brot de pesta, Jean Delumeau referint-se al segle XV, encara que es podria aplicar al XIV, parla de les autoritats influenciades per la por com a factor principal. (Jean DELUMEAU, *El miedo...*, pp. 141-151).

¹¹² Álvaro QUEIPO, *Crisis de mortalidad en la Lleida del siglo XIV: peste y hambre. Aproximación cronológica y reacciones sociales*, Lleida: tesi de llicenciatura, s/d pp. 97-99.

¹¹³ Joan J. BUSQUETA, *Història de Lleida...*, p. 262.

¹¹⁴ Josep LLADONOSA, *Noticia histórica sobre el desarrollo de la medicina en Lérida*, Lleida: Colegio oficial de médicos de Lleida, 1974, p. 193.

¹¹⁵ Sobre les tipologies de febres, la febre quartana era aquella intermitent cada dos dies. Vegeu Diego GARCÍA, Jose-Luís VIDAL, "Las 'Isagoge de Ioannitius' introducción, edición, traducción y notas", *Asclepio. Revista de historia de la medicina*, 26-27 (1974-1976), p. 336.

¹¹⁶ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre de Crims*, 1331-1332, Lleida; reg. 770, f. 36r.

¹¹⁷ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1372-1373, reg. 402, f. 14r.

El 1382 apareixen un parell de processos criminals durant el mes d'agost en els quals documentem dos malalts gastrointestinals. El primer és en Bernat de Corregó que estava malalt "de malaltia d'alargament de ventre o de dissenterí, la qual li ha durat bé ·III· meses o pus"¹¹⁸. L'altra malalta va ésser la filla d'Arnau Montreal, quan el seu pare va anar a parlar amb el gendre per veure què li passava aquest va dir-li "que molt hi despenie". El pare, que ja coneixia la simptomatologia de la malaltia, va explicar "que malaltia molt despenie e poch prenie". El 1385 un home va patir una dolença similar, "hun poch de alargament" acompanyat de febres.¹¹⁹ Finalment el 1390 en Joan Navarro es va referir a l'antic propietari d'una finca dient que havia fugit a Tarragona per les morts.¹²⁰

La falta de documentació conservada impedeix l'elaboració d'un quadre cronològic exhaustiu per explicar amb detall la periodicitat dels brots pestífers. Aquest fet, per una banda, es conseqüència de la manca de volums conservats; d'altra banda també es deu a la poca documentació realitzada en temps de pesta: bé perquè quan la malaltia arribava a la ciutat les elits dirigents fugien i l'administració quedava deserta, bé perquè els notaris i els juristes estaven entre les professions més afectades per la pesta.¹²¹ Conseqüentment el daltabaix econòmic i social comportava una aturada del sistema administratiu que es palesa en la manca de documentació durant alguns brots pestilencials.

Les visites de la pesta durant el segle XV foren també tan recurrents que l'home medieval no pogué oblidar-se mai de la presència constant de la malaltia.¹²² Lleida va ésser visitada el 1403, dins el cicle pestífer 1401-1403, i s'organitzaren processons i es van prendre altres mesures per lluitar contra l'epidèmia;¹²³ el 1410 a l'Albi i a les Garrigues la gent va

¹¹⁸ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre de Crims*, 1382-1383, reg. 790_01, f. 27r.

¹¹⁹ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre Actes del Consell General*, 1384-1385, reg. 791, f. 125v. Per altra banda es tracta d'una terminologia normal de l'època. El 1391 quan el rei Joan I estava malalt a Aitona va patir també "alargament de ventre". En aquesta ocasió va ésser tractat per dos metges, professors de l'Estudi General de la ciutat, en Nadal Lembri i en Ramon de Falgars. Vegeu Manuel CAMPS CLEMENTE, Manuel CAMPS SURROCA, "Nadal Lembri, mestre en Arts i Medicina, professor de l'Estudi General de Lleida", *Gimbernat*, 30 (1998), pp. 112-113.

¹²⁰ "Johan Navarro, ayguader, de Regne de Navarra, testis qui jura dir veritat (...) Interrogat si li dix el testis de qui ere lo dit Sot. E dix que hoc dir. E que-l dit Johan Canals li dix que de un hom que li devie diners ere, lo qual se'n ere anat per les morts a Tarragona e que havie-la li lexada que la venés e que se'n pagàs" (Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre de Crims*, 1390-1391, reg. 794, f. 50v).

¹²¹ Christian GUILLERÉ, "La peste Noire a Gérone...", pp. 117-122.

¹²² Sobre els diferents cicles pestífers del segle XV és indefugible l'obra de Manuel CAMPS CLEMENTE, Manuel CAMPS SURROCA, *La pesta del segle XV a Catalunya*, Lleida: Servei de Publicacions de al Universitat de Lleida, 1998.

¹²³ El 1402 les morts ja havien arribat a Cubells com ho demostra la següent petició perquè el Bisbe d'Urgell tragués l'entredit que pesava sobre la terra de Cubells per un deute de cinc-cents florins: "Ítem a la proposició del batlle de Cubells contenent que-l oficial de Balaguer e lochtinent de aquell fa tantes de vexacions com poden a ell instant lo capellà Pallarés. E açò per algun enantament que ell hi féu enguany de que ha sofertes grans messions, hoc encara a tota la terra en tant que-l entredit han lançat en lo loch damunt dit de Cubells en lo qual són ara les morts. E axí mateix que lo Bisbe los demane bé ·D· florins de dret de terra. E com per ell sia acostumada de fer gràcia e ara fer no la vulle, per que-ls suplique que hi vullen provehir. Acorda Conseyll General que sie tramés un ciutadà a messió de la terra al senyor Bisbe d'Urgell per preguar-lo, per part de la ciutat, que ell se vulle haver bé vers la terra, ço és ab equitat e no ab riguor. E no vulla maltractar la dita terra e que li parle de tots los fets axí de la terra com de altres coses. E

començar a morir de pesta a l'agost, al juliol ja morien a Cervera, i molt possiblement la infecció també arribà a Lleida com ho féu a Barcelona i Girona; entre 1413 i 1414 hi va haver malalties a diverses viles (Barcelona, Tortosa, Manresa, Girona) però desconeixem si van arribar a Lleida; sí que va colpejar la ciutat el cicle pestífer que assotà Catalunya entre 1418 i 1422 i que assolí xifres de mortalitat molt elevades entre la població infantil, el 1422 el Consell demanava que es celebressin misses de sanitat i al març del 1423 els veïns de Cubells, vila de la contribució de Lleida, es queixaven de les penúries provocades per les morts i la consegüent fugida de veïns a Balaguer.¹²⁴ Entre el 1424 i el 1430 es van produir epidèmies esporàdiques per tota Catalunya, el 1430 l'arrendador de la imposició de la farina a Lleida es queixava del pa dels pabordes, durant les morts no n'havien venut però a l'agost ja tornaven a pastar i molts laics en compraven per evitant el pagament de certs impostos indirectes.¹²⁵ Hi hagué un altre cicle pestífer entre 1431-1438 del qual en tenim ben poques dades, a Lleida el 1436 el municipi legislà per evitar la pols que aixecaven els faldons de les gramalles de dol "que's donave molta infecció als de la ciutat per lo pols que fahien".¹²⁶ Sabem que la pesta va tornar a visitar la ciutat el 1440 i el 1441 (cicle pestífer 1439-1442) quan es prengueren diferents mesures contra la malaltia i entre el juliol i el setembre trobem diferents càrrecs del consell morts de forma sobtada; el 1441 el mostassaf "serie passat de aquesta vida en l'altra" al juliol i al setembre ho féu el paer Joan Soler, ambdós càrrecs foren renovats per insaculació, el de mostassaf va ésser ocupat per Mateu Oliver, el de paer primer va recaure en Bernat de Navers, qui havia mort poc dies abans, i després en Arnau Calariera.¹²⁷ El Consell s'exclamava de les terribles dificultats d'aquella època de la següent manera:

"En l'any mil CCCC XXXX en lo mes de abril començaren les morts en la ciutat de Leyda e duraren fins lo mes de agost del any mil CCCC XL hu. En aquest any foren les majors morts e fonch molt estèril que en Urgell no si ... gra de blat. En après en lo de mes octubre començaren les pluges e duraren fins en lo de deembre après en lo mes de janer any mil CCCC XXXX dos començaren grans vents, çò és ponents e duraren tres meses, çò és jiner,

après, quant mossen Berenguer sie en la dita terra, que'y provehesque e que lo dit ciutadà sie en Francesch Guiu de Navers" (Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre de Consells Generals*, 1402-1403, reg. 404, f. 29v).

¹²⁴ En el document els prohoms de Cubells demanen permís a la ciutat per poder arrendar l'onzè dels fruits a mossèn Joan de Fluvià sota certs capítols convinguts entre les dues parts per un valor de cent quaranta mil sous, vegeu: Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre de Consells Particulars*, 1420-1423, reg. 408, f. 145r.

¹²⁵ Els canonges i clergues defensaven la venda del seu pa amb dents i ungles. Al document s'explica que els guàrdies, que s'havien d'encarregar de supervisar la venda, "noy vuylen ni gosen pujar per fer la dita guarda, car enguany alguns canonges e clergues per la dita rahó los haguessen açotats ab spases tretes e pedrades en tal forma que si·ls haguessen ateses los haguessen greument dapnificats" (Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre de Consells Generals*, 1430-1431, reg. 410, f. 18v).

¹²⁶ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1435-1436, reg. 412, f. 50_01r.

¹²⁷ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1441-1442, reg. 417, f. 11v. El privilegi d'insaculació a Lleida va ser atorgat per Pere el Cerimoniós el 1386, vegeu: Joan J. BUSQUETA, *Història de Lleida...*, pp. 100-108.

febrer e març. E après en lo mes de abril començaren pluges e duraren per tot lo mes de maig...¹²⁸

Les mortaldats es van tornar a repetir el 1450 i el 1451, “en aquests dos anys foren mortaldats en la terra special en la present ciutat...”¹²⁹

La lluita contra la pesta

L'existència fràgil de l'home medieval es veia sovint torbada per les malalties, el discórrer de la vida es definia en termes oposats al nostre, com un pelegrinatge de turments fins a la salvació. La malaltia era una interrupció d'aquest camí d'elevació espiritual de l'home i, per això, la medicina s'entenia a la vegada com una eina per guarir i, sobretot, per salvaguardar aquest camí. El principal fil conductor d'aquest *iter* era el bon regiment de vida basat en un equilibri perfecte dels humors que formaven el cos.¹³⁰ Aquesta va ésser la gran idea de la medicina medieval, que la medicina no només era important per al malalt, que havia perdut la salut, sinó també per al sa, que l'havia de conservar, es tractava de l'*ars vivendi*.¹³¹

Les *Isagoge* de Johannitius, el *Pantegni* de Haly Abbas i el *Canon medicinae* d'Avicena van posar en contacte la medicina europea amb un conjunt de regles, moltes de les quals ja havien estat formulades per Galè, fins llavors desconegudes. Les *Isagoge* fou un text a l'abast de molts estudiants que va permetre, de forma senzilla i clara, assentar les bases de la medicina galènica a occident.¹³² Hunain ibn Ishaq, l'autor principal de les *Isagoge*, establí que l'estudi de la fisiologia es basava en les *res naturales*; el del patiment de l'home, la patologia, en les *res praeter naturam* i, finalment, el del bon regiment de vida s'estructurava a partir de sis aspectes denominats *res non naturales*: el tractament de l'aire, el bon ús del menjar i del beure, la correcta utilització del moviment i del respòs, la bona alternança entre el son i la vigília, el tractament de l'evacuació o retenció dels humors i la formació de la pròpia personalitat, els denominats accidents de l'ànima. Mitjançant les *res non naturales* l'home podia aconseguir un correcte equilibri humoral que li permetria mantenir la malaltia ben allunyada.¹³³ Per això les *res non naturales* foren la base del regiment profilàctic de Jaume d'Agramont i, de fet, el va enviar al Consell buscant la seva col·laboració en la labor preventiva perquè la cura, com hem mencionat més amunt, era únicament competència dels metges.¹³⁴

¹²⁸ Es. BNE, *Libre de notes antigues per memòria*, Mss. 18496, f. 35v

¹²⁹ Es. BNE, *Libre de notes antigues per memòria*, Mss. 18496, f. 20r

¹³⁰ Heinrich SCHIPPERGES, *El jardín de la salud*, Barcelona: Editorial Laia, 1987, pp. 21-23, 61.

¹³¹ Heinrich SCHIPPERGES, *El jardín de la salud...*, pp. 211-218.

¹³² Diego GARCÍA, Jose-Luís VIDAL, “Las ‘Isagoge de Ioannitius’...”, pp. 267-382.

¹³³ Carole RAWCLIFFE, “The concept of health...”, pp. 318-319.

¹³⁴ Entre els diversos tractats estudiats per Jon Arrizabalaga únicament el de Jaume d'Agramont estava destinat al poble i per això estudia simplement la part preventiva. Altres, en canvi, afegixen una part curativa per a metges i filòsofs naturals. Vegeu Jon ARRIZABALAGA, “Facing the black death...”, p. 270.

En aquest sentit Jaume d'Agramont va mencionar un seguit d'espais pestilencials de la ciutat que podien ésser focus de malalties: el barri de Cappont per ésser una zona d'aigües estancades, els monestirs dels franciscans i dels dominics, situats darrera el turó i ocults del sol purificador de llevant i, finalment, la Triperia i la Plaça de les Cols, espais dedicats a la compravenda de productes peribles (carn i verdures).¹³⁵ Van ésser moltes les mesures higièniques que promogué el municipi tenint com a base la teoria mèdica de l'època i la voluntat d'allunyar la crisi econòmica de la ciutat, sobretot trobem mesures encaminades a netejar els carrers i les carnisseres. En aquest sentit, i per regular la pols que volava per l'aire generant miasmes, el 1436 el Consell va prohibir l'ús de gramalles de dol amb faldons llargs que aixecaven polseguera i contribuïen a perllongar la infecció.¹³⁶

Entre tots els funcionaris municipals el mostassaf s'encarregava de les competències en matèria higiènica, un fet comú en diverses ciutats com: València, Barcelona, Mallorca i en algunes ciutats castellanes com Béjar.¹³⁷ A Mallorca aquest càrrec fou creat l'any 1309, a València se'n té constància un segle abans, ja el 1238, en canvi Barcelona no el tindrà fins el 1339.¹³⁸ A Lleida no sabem quan va incorporar-se al conjunt de funcionaris municipals, no

¹³⁵ En el cas de les pestilències de la primera meitat del segle XV a Dijon s'han pogut demostrar diversos nivells de mortalitat segons les zones. La gent que vivia a prop dels graners, els forns de pa i els escorxadors tenien un major risc de contagi perquè eren zones concorregudes i s'hi emmagatzemava gra que atreïa als rosegadors. Vegeu: Pierre GALANAUD, Anne GALANAUD, Patrick GIRAUDOUX, "Historical epidemics cartography generated by spatial analysis: Mapping the Heterogeneity of three Medieval 'plagues' in Dijon", *PLOS ONE*, 10/12 (2015), pp. 1-24. Versió online a: <<http://journals.plos.org/plosone/article?id=10.1371/journal.pone.0143866>> (Consultat el 30 de juliol 2016).

¹³⁶ "Ara hoyats que us fan saber lo cort, paers e prohomens de la ciutat de Leyda a tot hom e tota dona, generament axí a crestians, moros com juheus, axí de la dita ciutat com fora la ciutat. Com lo Consell General de la matexa ciutat celebrat a ·XVIII· de febrer any M CCCC XXIII ab autoritat e decret del honrat en Johan Botella, ciutadà, ladonchs lochtinent de Cort e de veguer de la ciutat per lo gran abús que·s fahie és continuament en la present ciutat dels grans rocechs que·s portaven en les gramaylles negres de dol que los homens portaven per la ciutat. Per lo qual rocech se seguie que·s donave molta infecció als de la ciutat per lo pols que fahien ab los dits ròcechs. Perquè fonch ordonat per lo dit Consell General e edicte perpetualment durador fonch feyt que negún hom de qualsevol ley o condició fos no gos portar gramaya de dol ab ròcech algú si no és lo jorn que lo cors o corsos per lo qual o los quals les dites gramayes se portaran, se soterraràn. E lo jorn de la novena però que la dita novena se hage a fer dins ·VIII· jorns après que lo dit cors e corsos seràn soterrats. E açò sots pena de pedre les gramayes adquisides segons és acostumat, e que la dita ordinació no puxa ésser revocada" (Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1435-1436, reg. 412, f. 51_01r).

¹³⁷ Luis GARCIA-BALLESTER, *Artifex factivus sanitatis...*, p. 548. Vegeu també Ricardo CÓRDOBA DE LA LLAVE, "Higiene urbana y doméstica en las poblaciones castellanas del siglo XV", *Vida cotidiana en la España medieval*, Madrid: Polifemo, 1998, p. 292. A Anglaterra el control del mercat era realitzat pels mateixos gremis de carnisseres, forners i altres. El 1329 els carnisseres de Winchester van escollir dos membres del gremi per a observar la carn preparada a l'escorxador. Sobre això Carole RAWCLIFFE, *Urban Bodies...* pp. 261-263.

¹³⁸ Sobre les funcions a Mallorca Pau CATEURA, "Consumo e impuesto en el reino de Mallorca", *La alimentación en la Corona de Aragón (siglos XIV-XV)*, Saragossa: Institución Fernando el Católico, 2013, pp. 36-37; també Pedro CHALMETA, "El almotacén a través de los 'Llibre del mustaçaf'", *Aragón en la Edad Media*, 20 (2008), pp. 203-223, esp. 204-205. L'adopció del mostassaf a les viles catalanes es variable durant la primera meitat del segle XIV, per exemple Granollers, possiblement, pels volts de 1327 (Mercè AVENTÍN, "Ordinacions medievals de viles-mercat catalanes sobre el comerç i consum del vi", *Estudis d'Història Agraria*, 17 (2004), p. 119).

obstant ja el trobem assentat i amb unes atribucions ben definides a les actes municipals de 1340.¹³⁹ Ara bé, no hem de pensar en un oficial sol sinó en tot un departament coordinat per un o, en alguns casos, dos o més mostassaf que comptaven amb ajudants i pesadors com passava a Vic, a Girona, a Saragossa i també a Lleida.¹⁴⁰ El càrrec, tot i que amb noms diferents, ja existia en els mercats del món clàssic i també en el món àrab;¹⁴¹ no obstant això i malgrat sigui una veu àrab, no tingué continuïtat des de l'alta a la baixa edat mitjana, a València el càrrec es va adoptar poc després de la conquesta i fou de gran utilitat per regular el creixent dinamisme dels mercats i l'augment de la complexitat urbana, per això l'ofici va ésser imitat per altres ciutats del Principat, especialment a partir de mitjans del segle XIV.¹⁴² Aquesta figura d'herència àrab tenia unes competències molt àmplies que abraçaven molts aspectes de la vida pública i del comerç urbà. A Lleida el càrrec s'escollia per sorteig, com també passava a València, i l'elegit havia d'avançar una suma de 20 lliures per arreglar els carrers i camins.¹⁴³ Òbviament aquests diners després serien àmpliament recuperats per l'oficial amb el cobrament d'una part de les mateixes multes que ell imposava sobre l'incompliment dels pesos i mesures, la qualitat dels productes oferts, la gestió dels carrers... Però a nosaltres ens interessa per damunt de tot la supervisió que exercia sobre la higiene pública, per exemple el 1408 a les activitats del mostassaf lleidatà s'hi va afegir el control dels orinals i privades amb una multa de 12 diners per qui no les buidés de nit, a l'exterior de la ciutat i sempre cobertes amb una tapadora.¹⁴⁴ Com veurem més endavant els habitants de les ciutats medievals havien de gestionar els seus propis residus ja que no existia, malgrat algunes excepcions notables, un sistema de recollida de brossa. En temps de pesta el càrrec del mostassaf adquiria una gran rellevància ja que també era l'encarregat de gestionar la qualitat dels diferents productes que es venien als mercats i que, com veurem, podien ésser causa de pestilència o del seu agreujament. Tot i la importància del càrrec el

¹³⁹ Rafael Gras tampoc no el va poder ubicar més enllà de 1340 tot i que menciona que estava en funcions des del segle XIV sense poder precisar l'any en que el càrrec va ésser establert. Vegeu Rafael GRAS, *La Paeria de Lleida*, Lleida: La Paeria, 1988, pp. 75-76. Vegeu sobre el llibre de les ordenances del mostassaf de Lleida, recopilades durant el segle XVI: Elena GONZÁLEZ, "Les ordinacions del mostassaf de Lleida (s. XVI)", *Miscel·lània de les terres de Lleida al segle XVI: homenatge a Antonio Hernández Palmés*, Lleida: Fundació Pública de la Diputació e Lleida, Institut d'Estudis Ilerdencs, 1995, pp. 333-343.

¹⁴⁰ Andrés PORRAS, Eloísa RAMÍREZ, Flocel SABATÉ, *La época medieval: Administración y gobierno*, Tres Cantos: Istmo, 2003, pp. 429-433. A Lleida el 1340 es va establir que fossin dos els mostassaf, tot i que el 1350 se'n tornà a nomenar un de sol. El mateix mostassaf va encarregar-se de nomenar els membres de la seva oficina, el lloctinent suplent i el pesador, fins el 1561, quan s'acordà que, per evitar fraus, aquests nomenaments fossin duts a terme pels paers; vegeu Rafael GRAS, *La Paeria...*, p. 75.

¹⁴¹ Montserrat BAJET, *El mostassaf de Barcelona i les seves funcions en el segle XVI. Edició del "Llibre de les Ordinacions"*, Barcelona: Fundació Noguera, 1994, pp. 43-48.

¹⁴² Andrés PORRAS, Eloísa RAMÍREZ, Flocel SABATÉ, *La época medieval...*, p. 429; Pedro CHALMETA, "El almotacén...", p., 204. Vegeu també Joan J. BUSQUETA, *Història de Lleida...*, p. 36.

¹⁴³ El 1441, un any de pesta, el mostassaf elegit Mateu Oliver va demanar al Consell que li perdonessin el pagament habitual de 20 lliures fet per cada mostassaf "per gran pobresa que ha en la gent no pugue traure si no dot poch dels emoluments del dit ofici." Finalment el Consell va acordar "que ab la gràcia de Déu lo dit mustaçaf pach les dites vint lliures com sien molt necessàries al adob dels dits camins" (Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1441-1442, reg. 417, f. 29r).

¹⁴⁴ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1408-1409, reg. 405_01, f. 15r.

mostassaf necessitava l'autorització del Consell General per poder expropiar i escorxar moltons i altres bèsties dels carnisers si l'escassetat del mercat ho requeria. Això va passar el 1345, en canvi el 1367 van ser "la cort e·ls pahers" els encarregats de cercar entre els ramats dels carnisers.¹⁴⁵ Per tant es seguia el mateix funcionament que ha València, on la decisió "d'estrenyer los carniçers" únicament podien prendre-la els jurats, encara que el mostassaf, com a funcionari principal del mercat, fos qui la dugués a terme.¹⁴⁶

Cal tornar ara a la ciutat empestada. Més enllà de les mesures higièniques, mentre les malalties assetjaven la ciutat, el Consell també intentava controlar la por que s'apoderava de tothom. La por comportava la fi de la quotidianitat, la gent s'abandonava a la desesperació, n'hi havia que marxaven al camp i altres que es recloïen dins llurs cases. La medicina considerava la por un dels vehicles de transmissió de la malaltia; per això Jaume d'Agramont va dedicar el sisè capítol del seu *Regiment* als denominats accidents de l'ànima i ja avisava que "goyg e alegre és molt proffitós" durant els temps pestilencials mentre que "pahor e ymaginació" eren molt perilloses.¹⁴⁷

Ara bé, també avisava que amb el goig i l'alegria no s'hi havien d'entremesclar la luxúria o la golafreteria, com passà a Siena on *ognuno che scanpò atendevano a godere; frati, preti, monache e secolari e donne tutti godevano, e non si curavano lo spendere e giocare, e a ognuno pareva esser richo, poichè era scanpato e riguadagnato al mondo, e nissuno si sapea assettare a far niente.*¹⁴⁸ També els hi va passar als florentins i en deixà constància Boccaccio dient que per alguns el millor remei per evitar la malaltia era beure i menjar a pleret i riure's i burlar-se del conveïns.¹⁴⁹ Per això, durant el 1350, el Consell lleidatà intentà imposar mesures per frenar l'excés d'ostentació i sensualitat; com passà en moltes altres ciutats i en altres anys de pesta. Aquell any el municipi va intentar prohibir a les dones que portessin *tirapits* i adorns als cabells o als vels com perles o canons; una prohibició que molts es deurien prendre a la lleugera perquè va repetir-se en diverses ocasions durant els mesos següents.¹⁵⁰

¹⁴⁵ "Ítem al feyt que en Berenguer Palmer hic ha posat. Que·ls carnisers no volen desfer carn si no los son anadides les meaylles. Conseylaren que en nengún cas no·ls sien anadides les meaylles e que els carnisers sien forçats de fer carn. E si non fan que·l mutaçaf vaie per lo terme, e si trobe moltons o altres carns que sien dels carnisers que el que les prengue e les façe guardar. E puis tots dies, segons que necessaris sien a la ciutat, que les face desfer" (Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre d'actes del Consell General*, 1340-1341, reg. 397, f. 72r). També Cat. AML Fons Municipal, *Llibre d'actes del Consells Generals*, 1366-1367, reg. 400, f. 51v.

¹⁴⁶ Fragment de la carta que els jurats de València, el 1371, van enviar al Consell de Barcelona informant-los de quines eren les atribucions del mostassaf a València: "Ítem demanas certificació si lo mostaçaf nostre pot o ha acostumat d'estrenyer los carniçers a haver et desfer bastament de carns, etc. Responemos que la cura et ordenació de haver carns pertany a nos jurats, los quals, ab especial et exprés privilegi del senyor rey havem poder et jurisdicció de fer manaments penals et d'estrenyiment...". Extret de Pedro CHALMETA, "El almotacén...", pp. 212-213-

¹⁴⁷ Joan VENY, "*Regiment de preservació de pestilència*"..., pp. 85-87

¹⁴⁸ Agnolo DI TURA, "Cronaca Maggiore"..., p. 556.

¹⁴⁹ Giovanni BOCCACCIO, *El Decameró*..., p. 28

¹⁵⁰ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1349-1350, reg. 398, f. 51v, 53v, 57v.

Jaume d'Agramont recomanava que: "maniffesta cosa és que haver ymaginació de morir en aytal temps e aver-ne pahor és cosa molt dampnosa e de gran periyll". Per tant aconsellava allunyar de la ciutat qualsevol expressió de mort que pogués comprometre als veïns com podien ésser les campanes dels enterraments i el dol. Podem imaginar-nos la impressió que deuria causar el repicar constant de les campanes de parròquies i monestirs o tota una ciutat vestida de negre. En aquesta línia el 1384 el municipi va limitar durant el temps de les morts l'ús del dol als familiars directes dels difunts afegint "per tal que les gents per record del dol no s'espaordesguen"¹⁵¹. Aquell mateix any també es van limitar els tocs de campana per als difunts de la confraria de Sant Llätzer; una limitació semblant es va tornar a produir el 1403 i més endavant el 1441, aquestes últimes vegades també afectà a la confraria de Santa Maria de la Seu.¹⁵² La mateixa restricció va ésser presa pel Consell de Pistoia el 1348 per tal d'evitar deprimir i terroritzar als malalts.¹⁵³

Però moltes vegades les mesures mencionades resultaven insuficients. Per als qui s'ho podien permetre fugir es convertia en la precaució més efectiva contra la malaltia. També Jaume d'Agramont ho considerava i va recomanar espais propers de Catalunya i d'Aragó.¹⁵⁴ La fugida de la classe benestant no representava únicament una petita pèrdua de població sinó la deserció de l'elit dirigent i, conseqüentment, el caos absolut si algú no es sacrificava i prenia les regnes de la ciutat. Fins i tot molts metges fugien empesos per la por.¹⁵⁵ Sovint les reunions del Consell municipal tenien lloc fora de la ciutat, a Cappont, senyal de que alguns consellers refusaven entrar a Lleida; el 1371 els conseller es van reunir al convent de Sant Agustí.¹⁵⁶ Les ordenances de 1384 son especialment clares en aquest aspecte, al juny les autoritats buscaven per tot arreu als paers Francesc de Sant Climent i Domingo de Montsuar, absents de la ciutat des de feia dies.¹⁵⁷ Del procurador d'en Domingo de Montsuar van arribar al·legacions que l'eximiren de prendre possessió del càrrec; en canvi el seu homònim Francesc de Sant Climent simplement va desaparèixer i no el tornem a trobar fins al mes de novembre, quan en Joan Cabrer, qui havia exercit el càrrec en lloc seu, li exigia el sou que li corresponia.¹⁵⁸ Durant el juny d'aquell mateix

¹⁵¹ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1384, reg. 460, f. 8r.

¹⁵² Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1402-1403, reg. 404, f. 96v.

"Sobre l'abús que ls sonadors de les parròquies fan en lo sonar grans treyts als cossos albats, novenes e capdanys. La qual cosa torne en gran enuig e tristor de la gent maiorment en lo present temps de pestilència. Acorda lo present Consell que lo dit fet ab totes dependències fos remès ab tot plen poder als honrats pahers e quatre prohombres per ells elegidors" (Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1441-1442, reg. 417, f. 10r).

¹⁵³ <<http://www2.iath.virginia.edu/osheim/pistoia.html>> (consultada el 12/09/2016).

¹⁵⁴ Joan VENY, "*Regiment de preservació de pestilència*"..., p. 74-75.

¹⁵⁵ Carmel FERRAGUD, "Barbers in the process of medicalisation..." p. 149.

¹⁵⁶ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1371-1372, reg. 401, f. 17r.

¹⁵⁷ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1384, reg. 460, f. 2v.

¹⁵⁸ "Die lune XXVIII die novembris anno M CCCLXXXIII. Ítem entès ço que los pahers los han posat, que Johan Cabrer, qui és estat paher en l'any present algun temps per absècia d'en Francesc de Sent Climenç, demane lo salari de les ·XXV· lliures que ls són donades per lur vestir, per aytant temps con han servit. Per que ls placie que hy vuyllen acordar qui ls pagarà, pagarà lo dit salari la ciutat o en

any el Consell General, amb clara intenció de fugir, va legislar per tal que la ciutat no es trobés mai sense regidors. Així es va acceptar que aquells dels vuit consellers que romanguessin dins la ciutat podrien elegir paers i si, per la raó que fos, no quedaven consellers l'elecció l'haurien de prendre deu prohoms.¹⁵⁹ Els qui fugien s'exposaven al robatori i al saqueig de les seves pertinences mentre eren fora; dins una ciutat empestada la llei hi tenia poca cabuda, per això el 23 de maig del 1352, Pere el Cerimoniós, estant a Lleida, va ordenar procedir contra aquells qui al Rosselló i la Cerdanya s'apoderaven dels béns de menors i absents.¹⁶⁰

Tot i els possibles robatoris la fugida de les elits dirigits fou una constant en la història de la malaltia, encara més clar en el cas de les famílies més preeminents de la corona: Alfons el Vell (1332-1412), duc de Gandia, va ésser una personalitat obsessionada amb la pesta, va viure la Pesta Negra i en tingué un record tan marcat que sovint el trobem fugint de llocs on s'hi havia declarat un brot i fins i tot desobeint ordenaments reials per aquest motiu;¹⁶¹ també el 1421 la reina Maria va abandonar Tortosa, on s'hi havia declarat un brot pestífer, i discutia la possibilitat de refugiar-se a Falset, Montblanc o Lleida.¹⁶²

La manca d'un lideratge clar comportava força maldecaps per a la ciutat durant els temps de pestilència i també després, quan l'epidèmia ja havia passat. Acabada la mortaldat la ciutat s'havia de recuperar i superar tots els problemes derivats de la malaltia: inflació de preus, devaluació monetària, desproveïment de productes, impossibilitat de recaptar...¹⁶³ Al juliol de

Francesc de Sent Climenç. Acorda lo dit Consell General que no pac, que la ciutat sei tenguda al dit salari mas que ell se'n avingue ab en Francesc de Sent Climenç, paher, car si pagar són ha lo dit en Francesc de Sent Climenç o ha a pagar e no la ciutat." (Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1384, reg. 460, f. 24v).

¹⁵⁹ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1384, reg. 460, f. 3v. El mateix va passar a Barcelona el 1348 quan només va restar-hi un conseller. Vegeu Jordi GÜNZBERG, *Vida quotidiana a la ciutat de Barcelona durant la pesta negra (1348)*, Barcelona: Rafael Dalmau Editor, 2002, p. 16-17.

¹⁶⁰ Amada LÓPEZ DE MENESES, *Documentos acerca de la Peste...*, pp. 122-123, doc. 134.

¹⁶¹ Jaume CASTILLO, *Alfons el vell, duc reial de Gandia (1332-1412)*, Gandia: CEIC Alfons el Vell, 2012, p. 71.

¹⁶² El missatger de la reina va escriure al municipi i aquests respongueren: "Acordaren los dits prohoms a la primera conclusió de la venguda de la senyora Reyna que açò sie remès a arbitre de la dita senyora scrivint al dit missatger de la sanitat de la ciutat, dient-li que aquesta ciutat no és quitia de sanitat." (Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre de Consells Particulars*, 1420-1423, reg. 408, f. 36r). Tot i que l'expressió no és massa clara sabem que les pestes rondaven Lleida durant aquells anys. Al juny de 1421 en Guillem Bertran i la seva dona Francesca havien de passar comptes amb la ciutat per haver marxat a Alguaire a causa de les morts que hi havia hagut a Lleida feia menys d'un any (Cat. AML, Fons Municipal, *Consells Particulars*, 1420-1423, reg. 408, f.46v). Igualment 1422 la reina Maria va escriure a les autoritats d'Igualada per saber si la ciutat era lliure de la pesta i s'hi podia traslladar. Els consellers li van respondre que la ciutat estava sana tot i que "lo primer dia del present mes de mayg hic arribà ·I· hom malalt qui venia de Leyda e per lo camí haviel pres lo mal de la glànola e no poch passar d'esta vila avant per opressió del dit mal e prestament, ço és lo segon dia del dit mes, finà sos dies un hom d'esta vila apellat P. Sala". Vegeu Manuel CAMPS CLEMENTE, Manuel CAMPS SURROCA, *La pesta del segle XV...*, pp.168, 339.

¹⁶³ El 1371 es va produir una forta devaluació de la moneda local, la pugesa, i es va demanar al Consell que si un diner jaqués costava sis pugeses que passés a costar-ne vuit. Es va contemplar la possibilitat de canviar el valor circulatori de la moneda i es desestimà. Així, finalment, es van retirar de la circulació cinc-centes lliures jaqueses de pugeses (720.000 exemplars) guardades en un cofre amb dos panys a Poblet. (Cat. AML, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1371-1372, reg. 401, f. 20r, 24r, 25r). Al novembre d'aquell any es van produir algunes detencions a persones acusades d'encunyar monedes

1371 el Consell s'alarmà davant l'impossibilitat d'arrendar els tributs a particulars i la dificultat de recollir-los ells mateixos a causa de les malalties que imperaven.¹⁶⁴ El 1384 es va exigir una llista amb els noms i les signatures de totes les persones que abandonaven la ciutat per tal de fer-los pagar el Comú, si feia falta, amb antelació.¹⁶⁵ Els problemes del municipi no només estaven relacionats amb la recaptació de tributs, també hi havia les obligacions que la ciutat tenia envers la monarquia. Per exemple, el setembre del 1371 la ciutat havia de pagar mil cinc-cents florins a Joan I "en ajuda del seu matrimoni" amb Joana de França, aquest pagament va representar un bon maldecap per als prohoms de la vila que al final se'n van poder deslliurar ja que Joana morí poc abans de la boda.¹⁶⁶

En temps de malaltia els camins es deurién omplir de dissortats que buscaven refugi i s'escapaven de les ciutats empestades. El contagi general de la malaltia es produïa quan l'aire corromput entrava dins el cos mitjançant la inhalació d'aquest o l'entrada pels porus de la pell i corrompia l'esperit vital del cor; en canvi, el contagi interpersonal es produïa quan els vapors malsans que el mateix cos desprenia afectaven a la resta a través de: l'alè, la pell i la mirada.¹⁶⁷ Aquesta teoria era ben coneguda pels metges, apareix en els diversos regiments mèdics al voltant de 1348, per això les ciutats es van anar dotant de sistemes per regular l'entrada de persones provinents de llocs infectats; Mallorca va començar a escorcollar els vaixells que hi arribaven buscant-hi malalts, altres ciutats com Milà i Parma també van promulgar ordinacions per al control de viatgers, el 1373 es van dictar normes per aïllar la ciutat de Reggio de l'Emília, el 1374 Venècia va tancar les portes del port a les persones provinents de llocs infectats, Ragusa (Dubrovnik) féu el mateix tres anys més tard i demanava una quarantena d'un mes als nousvinguts, a França trobem l'exemple de Marsella el 1383.¹⁶⁸

A Lleida les disposicions profilàctiques que tenen a veure amb l'entrada de persones a la ciutat són molt tardanes, hem d'esperar fins el 1457. No coneixem disposicions d'aquesta mena durant el XIV, de fet el 28 de novembre del 1384 Dalmau Quera arribava a Lleida per estar-s'hi mentre la malaltia assolava la seva vila.¹⁶⁹ No va ser fins el 1457 quan el Consell, alarmat davant l'entrada de gent provinent de llocs infectats (la malaltia es trobava a: Barcelona, Tarragona i Palau d'Anglesola), va prohibir l'entrada de persones provinents d'aquest indrets i

falses. La desconfiança amb la pugesa de Lleida encara s'arrossegava el 1372. Vegeu Xavier SANAHUJA, *Fabricació i circulació de moneda local a la Catalunya dels segles XIII-XVI*, tesi doctoral dirigida per Pere Benito, Universitat de Lleida, 2013, pp. 231-232.

¹⁶⁴ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1371-1372, reg. 401, f. 11r.

¹⁶⁵ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1384, reg. 460, f. 4r.

¹⁶⁶ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1371-1372, reg. 401, f. 22r.

¹⁶⁷ Jaume d'Agramont afegia que segons els temperaments de cadascú, les equivalències humorals, hi havia persones més predisposades que altres a patir la malaltia, estaven especialment en perill: aquells que tenien una sobreabundància d'humor, especialment si estaven podrits, els que havien menjat i begut massa durant l'any anterior, els que havien tingut excessives relacions sexuals amb dones i aquells que tenien els porus de la pell dilatats ja fos de forma natural o artificial, és a dir per l'efecte de banys. Vegeu Jon ARRIZABALAGA, "Facing the Black Death...", pp. 259-264.

¹⁶⁸ Antonio CONTRERAS, "Legislación frente a la peste...", p. 16.

¹⁶⁹ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1384, reg. 460, f. 24r.

va animar els hostalers, metges i especiers a denunciar els malalts forasters que acollien i tractaven.¹⁷⁰ La quarantena, que ja s'havia imposat en diverses ciutats durant el segle XIV, la veiem a Lleida en unes ordinacions del 1558, encara que, possiblement, ja s'hauria donat anteriorment ja que coneixem l'existència d'un hospital anomenat del Morbo, a les afores de la ciutat, durant el cicle epidèmic 1482-1490;¹⁷¹ al juliol, quan la pesta s'acostava, es va establir una quarantena de trenta dies per aquelles persones que entraven en contacte amb malalts o amb mercaderies sospitoses d'haver estat en llocs infectats; durant la quarantena la casa i altres propietats dels sospitosos es tancaven. Igualment també s'obligava als visitants a portar un certificat, firmat per un notari, sobre la sanitat de la vila d'on provenien.¹⁷²

Dins de la ciutat empestada la fugida representava una cara de la moneda, l'altra la formaven aquells dissortats els quals, per falta de recursos, havien de romandre intramurs. Aquests, juntament amb totes les mesures anteriors, aixecaven la vista al cel i demanaven clemència per tal que un miracle diví els estalviés el patiment.¹⁷³ Entre les mesures municipals no hi van faltar les empreses pietoses, endegades tant pel capítol catedralici com pel municipal. Ja ho deia Jaume d'Agramont "lo major remey que en aquest cas podem aver, si és que regonegam nostres pecats e nostres deffalliments, avén cordial contricció e vocal confessió..."¹⁷⁴. Al juny de 1371 es demanaven processons, dejunis i almoines i al juliol es va designar al lector dels franciscans per demanar una indulgència al Papa.¹⁷⁵ Semblantment durant l'estiu de 1384 es va requerir al capítol catedralici que toqués les campanes dues vegades, pel matí i per la tarda, de tal manera que els habitants, en sentir els retocs, s'agenollessin i resessin un Pare Nostre.¹⁷⁶ El 1403 es va proposar la realització de processons i "solepnes sermons" perquè així "Nostre Senyor Déus, per sa mercè, nos vulle relevar esta epidèmia que ych corre e nos vulle conservar en bona sanitat"¹⁷⁷.

Tot i la clara voluntat de lluitar contra la malaltia mitjançant el coneixement sensible una de les causes de la pesta era, òbviament, un càstig diví arran dels nombrosos pecats que assetjaven l'home.¹⁷⁸ La societat medieval necessitava assenyalar un culpable per poder

¹⁷⁰ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre de Consells Partiuclars*, 1453-1458, reg. 366, f. 103v.

¹⁷¹ Josep LLADONOSA, *Noticia històrica sobre el desarrollo de la medicina...*, p. 321.

¹⁷² Cat. AML, Fons Municipal, any 1558, *Pregó del loctinent de cort i veguer, paers i prohoms sobre les normes d'actuació a causa de la pesta dins la ciutat*, reg. 1417.

¹⁷³ Com es lògic la reacció d'apel·lar al perdó diví va ésser comuna a moltes ciutats, la majoria de processons incloïen portes i muralles per ésser les vies principals d'entrada de la malaltia. Vegeu Jordi GÜNZBERG, *Vida quotidiana a la ciutat de Barcelona...*, pp. 37-38. Aquesta era una reacció que partia també de la mateixa medicina medieval ja que es concebia la cura espiritual com un element indispensable per a la cura física. Vegeu Carole RAWCLIFFE, *Urban Bodies...*, pp. 54-62.

¹⁷⁴ Joan VENY, "Regiment de preservació de pestilència"..., p. 79.

¹⁷⁵ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1371-1372, reg. 401, f. 4v, 7r, 9v

¹⁷⁶ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1384, reg. 460, f. 8r.

¹⁷⁷ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1402-1403, reg. 404, f. 72v.

¹⁷⁸ Jon Arrizabalaga considera tres grup segons la importància que els tractats mèdics sorgits al voltant de 1348 donen a la causa divina de la malaltia. Així mentre Jaume d'Agramont o els metges de París consideraven la possibilitat que la malaltia pogués venir directament de Déu en altres escrits, com el de

comprendre les causes de la malaltia, així foren comunes les justificacions de desastres naturals mitjançant causes relacionades amb les faltes humanes.¹⁷⁹ La multitud va assenyalar les minories religioses, els llebrosos i els pecadors en general, i la cerca de culpables sovint esquitxava a aquells que no estaven ben integrats en la societat; ja el 1321 a França es van executar alguns llebrosos sota l'acusació d'haver enverinat els pous i així provocar malalties.¹⁸⁰ El 1348 l'aparició de la pesta va desencadenar atacs contra grups diversos com: jueus, musulmans, forasters, llebrosos, pidolaires... a diverses ciutats d'Europa.¹⁸¹ Temin constància documental dels assalts a diferents calls de la corona d'Aragó, també a Lleida, a Tàrrrega s'han documentat una trentena llarga d'individus brutalment assassinats a la necròpolis jueva de les Roquetes; els assassins que van voler extirpar el mal van entrar als calls cridant: "Pel pecat de Jacob ha passat tot això, ja que ells han portat un verí mortal al món. D'ells és la culpa i per la seva causa ens ha sobrevingut la gran desgràcia que ara ens afligeix!"¹⁸² La hipersensibilitat de la societat colpejada per la pesta va generar recels i temors que ràpidament van degenerar en odi contra els jueus, un rancor que pervenia d'antic i que havia aflorat en diferents moments de fretura; com el 1328, quan una colla de cristians entraren a la Cuirassa de Lleida i van ferir diversos jueus —com el document explica— a Açach Moreno li van haver de treure ossos trencats del cap.¹⁸³ La comunitat jueva de Lleida va ser víctima de l'odi engendrat per les malalties ocorregudes al llarg de la segona meitat del segle XIV. El 1350, quan els estralls de la pesta encara eren ben presents, una multitud descontrolada, aprofitant un incendi que havia

Giovanni della Penna o el de Gentile da Foligno, aquesta influencia era relativitzada. (Jon ARRIZABALAGA, *Facing the Black Death...*, pp. 250-251).

¹⁷⁹ Antoni RIERA, "L'expiació d'una culpa; les catàstrofes naturals a la baixa edat mitjana", *L'Avenç*, 280 (maig, 2003), pp. 18-24.

¹⁸⁰ Jean DELUMEAU, *El miedo en occidente...*, pp. 166-170.

¹⁸¹ David NIRENBERG, *Comunidades de violencia...*, pp. 327-333. En diverses ocasions la pau dins la ciutat de Barcelona es va veure entorpidada per el clima de tensió i hipersensibilitat generat arran dels cicles epidèmics. Un dels casos més interessants fou l'avalot contra el Bisbe i el capítol de Barcelona ocorregut el 1370 durant una processó de Corpus Christi en la qual, per enemistat amb el Bisbe, no hi acudiren ni els representants municipals ni els reials, vegeu: Carme BATLLE, "Un exemple de la hipersensibilitat popular (Barcelona, Corpus, 1370)", *VIII Congreso de Historia de la Corona de Aragón. La Corona de Aragón en el siglo XIV*, 3 vols. València: Caja de Ahorros y Monte de Piedad de Valencia, 1970, pp. 91-101.

¹⁸² Jordi RUIZ, M. Eulàlia SUBIRÀ, "Reconstrucció antropològica del pogrom de 1348 a Tàrrrega", *Urtx. Revista Cultural de l'Urgell*, 23 (2009), pp. 127-137. El text és del relat del rabí Hayyim Gallipapa que va viure els avalots, vegeu la traducció del text a: Josep Xavier MUNTANÉ, "Aproximació a les causes de l'avalot...", pp. 103-129.

¹⁸³ "A vosaltres senyors pahers de la ciutat de Leyda denuncia, demostra ... Moreno, juheu de Leyda, que dicmenge primer passat entraren en la ju[heria] lo fyll d'en Coll, lo fyll d'en Bernat Bertran, pelicer, qui està a la plaça d'en Com[enge], lo nebot d'en Moló de Tarroja, lo fyll de na Maria de Montpalau, pelicer fyll d'en Sevís, qui està damont sant Johan. E alí ahontaren e feriren a molts juheus e trahien los coltels e meteren gran ... en aquel loch e feriren d'una pedra al cap al dit Açach Moreno e feren-li gran nafra, tant que li hagueren a traure del cap ossos trencats. Perquè sie mercè de vosaltres senyors que vuyllats corregir lo feyt damont dit e puniscats los malfeytos damon dits en tal manera que-ls altres hy prenguen exemple e-ls vostres establiments ni crides no son meynspresades. E ordenats qual que cosa que semblants malefícis puxen ésse escamnats; que per so que metessen ni per cridar que faessen los juheus hanc vely que-y hagués no si volch fer, ans s'amagaven, e encara nos lexen de menaçar si la cosa gosave demostrar a vosaltres senyors" (Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre de Crims*, 1328-1329, reg. 768, f. 8r).

començat al forn de la Cuirassa, va robar les cases de molts jueus i propagà el foc per altres immobles del barri;¹⁸⁴ aquell mateix any altres jueries de la zona van patir assalts, per exemple la de Jaca, el Dijous Sant diversos cristians van forçar les portes del barri hebreu i robaren als seus habitants amb violència.¹⁸⁵ Les autoritats van intentar lluitar contra el fervor popular, el Cerimoniós i les diverses municipalitats van posar penes contra els infractors; igualment, per donar resposta a les acusacions d'enverinament, Climent VI va defensar els jueus explicant que ells també morien a causa de la pesta, era una tasca difícil, fins i tot la comunitat mèdica es feia ressò de la capacitat d'alguns per provocar la pesta de forma artificial.¹⁸⁶ Lleida és un bon exemple de la pèrdua de població jueva, el 1381 Pere el Cerimoniós, observant com havia minvat el nombre de jueus a causa de les epidèmies, va reduir els consellers de la comunitat jueva de trenta a deu.¹⁸⁷ Però tot i ésser víctimes de la pesta van continuar essent assenyalats i el 1391 es produí la furibunda persecució dels jueus que a Lleida es va saldar, segons la documentació, amb 78 víctimes.¹⁸⁸

A més, a Lleida trobem dos casos interessants quan la pesta s'associa a personatges enemistats amb l'església. Al juny de 1371 els consellers es van queixar que la ciutat es trobava interdicta per l'empresonament, per part de les autoritats municipals, d'un clergue tonsurat: "per la qual cosa és la ciutat en gran peryll e, senyaladament, per aquestes morts qui vénen e són ja en la ciutat"¹⁸⁹. Aquell mateix any succeí un fet semblant quan un personatge excomunicat per l'arquebisbe de Tarragona va ser acollit a Lleida. Es tractava de Ramon Bellera i a ell se li van atribuir les malalties: "e saveen que les malalties e morts són grans en la ciutat e la gent en muiren fort d'aquest feyt, ço és del vedat que hic [sta]."¹⁹⁰

¹⁸⁴ "Los quals conseylles entès çò que·l honrat en Bernat de Navés, loch tinent de cort, e los pahers los han posat; que ja saben com aquel foch se pres diumenge a vespre, proppassat al forn de la Cuyraça. E els e·l batle foren-hy ço que pogueren e encara si si·ha feyt molt de mal en tant que gran partida dels juheus son stats robats. E en alguns lochs que·s diu que meteren lo foch algunes persones acordadament. E axí que·ls los demanen conseyll en qual manera s'haurà en aquests afers per que·ls hy placie conseyllar. Acordaren que la cort e·ls pahers facen inquisició bé diligentment sobre aquests afers, e totes persones que troben colpables que les prenguen, en reeben confessió e hy facen inquisició. E aquela feyta que lals publiquen e y facen iustitia segons que fer se deu, ni és acostumat, per tal que per lo senyor Rey, ni per altre, non pugue ésser represa la ciutat, ni a la cort, ni als pahers non puguen venir dampnatge" (Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre d'Actes del Consell General*, reg. 399, f. 59r).

¹⁸⁵ Miguel Ángel MOTIS, Eliezer GUTWIRTH, "La aljama judía de Jaca en la época de la Disputa de Tortosa", *Anuario de Estudios Medievales*, 26 (1996), pp. 223-226.

¹⁸⁶ Jordi GÜNZBERG, *Vida quotidiana a la ciutat de Barcelona...*, pp. 36-37. Jon ARRIZABALGA, *Facing the Black Death...*, pp. 256-259.

¹⁸⁷ Amada LÓPEZ DE MENSES, *Documentos acerca de la Peste...*, p. 144, doc. 156.

¹⁸⁸ "A digmenge a XIII del mes d'agost any M CCC noranta hu fonch fet en la ciutat de Leyda lo insult dels Juheus e foren morts LXXVIII juheus e mesos tots en una ciga al pla dels framenos, tots los altres juheus se bategaren e feren sglesia de la sinagoga y meteren-li nom Santa Maria del Miracle, en la qual los conversos tenen vuy lo sementiri" (Es. BNE, *Libre de notes antigues per memòria*, Mss. 18496, f. 29r). Aquest document ja va ésser publicat per Isaac LAMPURLANÉS et al. *Projecte de recuperació històrica del call jueu de Lleida*, Flocel Sabaté, dir., Ajuntament de Lleida, 2015).

¹⁸⁹ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1371-1372, reg. 401, f. 2v.

¹⁹⁰ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1371-1372, reg. 401, f. 17r.

Les deliberacions del Consell sobre l'excomunicat van començar a l'agost i no acabaren fins al setembre, quan el dia 26 es va disposar que anés a Avinyó, a la cort papal, per tractar-hi els seus afers i no tornés fins tenir-ho tot solucionat. Arran de la necessitat del moment els consellers van decidir deixar-li cinquanta florins d'or d'Aragó dels béns de la ciutat. Això sí, abans d'acceptar, van demanar-li que es comprometés a sortir definitivament de Lleida i a retornar els diners un cop l'haguessin absolt. Al final de la disposició presa el 28 d'agost hi ha una petita clàusula que no ens pot passar per alt; la voluntat de fer marxar aquell home era tan gran que els consellers i paers acordaren retornar ells mateixos la suma prestada, "çò és quiscú la part que li'n vindrà" si Ramon Bellera no ho feia.¹⁹¹

Les crisis demogràfiques foren l'indicador principal per tal que el patriciat urbà s'adonés de la importància de conservar i refer la salut, tan individual com col·lectiva. Només preservant la salut s'aconseguiria evitar el terrible daltabaix socioeconòmic que provocava l'arribada de la malaltia.¹⁹² L'arribada del pensament aristotèlic a l'occident medieval va permetre superar la mera especulació i configurar un sistema mèdic més pragmàtic basat en la capacitat d'acció humana sobre les coses naturals, les no naturals i les contra natura. La medicina, malgrat el desastre, va sortir reforçada del xoc contra les epidèmies i per això les ciutats es dotaren cada vegada amb més insistència de "bons metges", un fet que es va convertir en una preocupació constant de les elits dirigents.¹⁹³ En un principi les ciutats comercials, amb una gran aflluència de mercaderies però també de coneixements, es van dotar amb ordinacions sanitàries per preservar el bon funcionament; les de Florència dictades el 1321 són de les més primerenques, l'*ordinamenta sanitatis tempore mortalitatis* de Pistoia és de 1348, aquell mateix any Florència va establir un consell de savis per a la salut pública.¹⁹⁴ Les ciutats van regular l'activitat dels físics, barbers i cirurgians i, poc a poc, es van anar armant contra la malaltia; una de les més primerenques fou la vila de Valls que ja va legislar contra l'intrusisme professional en el món dels metges el 1299.¹⁹⁵ El 1367 Lleida va oferir llibertats impositives a diversos metges, com a mestre Sanç de Ridaura, per tal que s'hi establissin i "que la ciutat sie ben proveïda de metges"; Sanç de Ridaura va escriure un *Regimen contra epidimiam* i fou professor de l'Estudi General

¹⁹¹ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1371-1372, reg. 401, f. 16v, 17r, 20v y 22r.

¹⁹² Sobre l'encaix de la salut dins de la noció de Bé Comú vegeu: Jon ARRIZABALAGA, "Asistencia, caridad y nueva ética de la responsabilidad colectiva ante la salud y la pobreza en el espacio urbano occidental del Antiguo Régimen", *Ciudad y hospital en el occidente europeo 1300-1700*, Lleida: Milenio, 2014, pp. 27-48, esp: 33-39; Carole RAWCLIFFE, "The concept of health...", pp. 321-327.

¹⁹³ Luís GARCIA BALLESTER, "El problema de la salud pública", *Artifex Factivus Sanitatis*, Granada: Universidad de Granada, 2004, pp. 547-552.

¹⁹⁴ Antonio CONTRERAS, "Legislación frente a la peste...", p. 16.

¹⁹⁵ Les ordinacions porten el títol "que negun metge no gos donar porga tro sia exeminat" i estipulen només les persones examinades pel municipi podran exercir la medicina. Vegeu Francesc CARRERAS CANDI, "Ordinacions urbanes de bon govern a Catalunya. Ordinacions de Fullola (Any 1385) (Acabament); Ordinacions de Vallfogona de Riucorp (Any 1393); Ordinacions de Valls (1299-1325)", *Butlletí de la Reial Academia de Bones Lletres de Barcelona*, 12/87 (1925), p. 202.

de Lleida ocupant la lectura principal de l'escola de medicina.¹⁹⁶ El 1371, un any de pesta, la ciutat lluitava perquè "hic haurie mestre per bon metge" i es va demanar per mestre Sanç Gili.¹⁹⁷ Paral·lelament es va crear la Prohomenia de Sanitat, segons Lladonosa prèvia al desastre de 1348, encarregada dels contractes municipals de físics i barbers i de diferents aspectes sanitaris.¹⁹⁸

Per això no podem considerar la ciutat medieval com un element passiu davant la malaltia. Existia una relació clarament percebuda pel govern municipal entre brutícia i malaltia que va provocar intervencions urbanístiques dirigides al sanejament d'espais.¹⁹⁹ La ciutat durant els segles XIV i XV va estructurar la venda de certs productes com la carn, el peix i el vi, va regular l'entrada de pobres i, sobretot, va desconfiar tant de les persones com dels productes desconeguts o arribats de llocs sospitosos. Per fer-ho les autoritats municipals tenien la teoria mèdica ben present, només així s'entén l'intens procés d'organització i regularització que s'apoderà dels mercats, dels carrers i, també, dels hospitals entre la segona meitat del segle XIV i la primera meitat del XV. No hi ha dubte que les epidèmies van sembrar una ombra de desconfiança entre els habitants de les ciutats de la tardor medieval. A partir de llavors el pobre, i sobretot el desconegut, va estar relacionat amb la criminalitat i s'havia de controlar.

Ara bé, tot i que el 1348 va ser un gran detonant per a l'aplicació de moltes mesures higièniques en l'àmbit municipal, les arrels d'aquestes actuacions les hem de buscar a la segona meitat del segle XIII. Lògicament, com veurem, amb l'arribada dels cicles pestífers les eines per lluitar contra les epidèmies van guanyar complexitat.

¹⁹⁶ Joan BUSQUETA, "sobre mestres en 'arts i medicina' de l'Estudi General de Lleida (s. XIV): reflexió humanística i avenç científic", *El gran valor de les lletres i les humanitats*, Ximo Company et al., ed., Lleida: Publicacions de la Universitat de Lleida, 2015, p. 90. Sobre el document: "Ítem los dits conseyllers com a ells es conmat per Conseyll General. Acordaren que per tal que la ciutat sie ben proveida de metges e specialment a la lectura de medicina, que facen son poder que haien Maestre Sanç e que se'n vingue star a la ciutat. E que per tal que ell hi haie melor afecció, que la ciutat lo face franch de les imposicions segons que fa an Maestre Francesch Calmets e que d'altra part li donen la lectura principal" (Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1366-1367, reg. 400, f. 65r).

¹⁹⁷ "Ítem entès ço que ells meteys los han posat que ja veen e saben com hic haurie mestre per bon metge e que ·I· bon hom han parlat ab ells que per ventura la ciutat porie haver maestre Sanç Gili daven bon salari. E axí que acorden que volen que·y faren que d'aquest feyt los pahers entren en tractament ab los del Capítol per ço car intenció és de tuyt que ells hi deien ajudar. E axí que facen per manera que·l haien si fer ho poden e que haie lo salari de la lectura. Hoc encara la ciutat li don salari dels bons de la ciutat axí com se poran convenir e veuran que·l capítol hi farà. E que açò los pahers facen com pus saviament fer se pugué" (Cat. AML, Fons Municipal, 1371-1372, reg. 401, f. 29v).

¹⁹⁸ Josep LLADONOSA, *Notícia històrica sobre el desarrollo de la medicina...*, pp. 320-321.

¹⁹⁹ Ricardo CÓRDOBA DE LA LLAVE, "Eliminación y reciclaje de residuos urbanos en la Castilla bajomedieval", *Acta historica et archaeologica mediaevalia*, 19 (1998), p. 146.

“Si vols fer morterol de cabrit, hages lo lleu del cabrit e un poc de moltó e un pits de colom o dos, si n’has; si no, hages d’altra volateria. E depuis capola-ho tot ensems; e quan sia tot capolat bé, hajats molta llet de cabres, e, si no n’has, hages-ne d’ametlles, e mit-la dintre, que coga molt. E quan sia cuit, hages de bons ous que hi metets e un poc de safrà”

(*Llibre de Sent Soví*)

El consum de carn

Les carnisseries eren un dels espais principals de l'organització urbana i, alhora, característics entre aquells que generaven residus i flaires detestables. Entres les taules de les carnisseries i la sang de l'escorxador s'hi amuntegaven les restes sense ús dels animals esquarterats, les carcanades, les banyes del bestiar i les lletgeses pròpies dels interiors dels animals. Malgrat el que puguem pensar el consum de la carn era molt estès entre la població urbana i també rural; tothom tenia accés a la carn i en variava, en funció de l'estrat social, la qualitat, la quantitat i la salubritat d'aquesta.²⁰⁰ A finals de l'edat mitjana totes les viles catalanes disposaven de carnisseries i, tot i la importància de l'autoconsum en el món rural, lluny d'imaginar camperols d'esquenes al mercat hem de pensar en comunitats que acudien al mercat de productes per abastir-se.²⁰¹ No obstant aquest consum regular la carn era un aliment polèmic en termes de moralitat i medicina, apreciat per uns i menystingut per altres. En la dieta dels monjos s'intentava evitar perquè estimulava la sexualitat i en medicina algunes carns eren tolerades i altres es deia que feien la sang molt densa i colèrica i, per tant, alguns físics les desaconsellaven.²⁰²

A les carnisseries lleidatanes hi podíem trobar una gran varietat de carns entre les quals, les més habituals eren: el moltó, el porc i el cabrit en totes les seves variants.²⁰³ Una anàlisi més detallada ens porta a distingir entre: moltó, vaca, cabrit, cabrit de llet, freixures de cabrit que es componien especialment dels pulmons, fetge i cap del cabrit, bou, crestó, cabra, ovella, anyell,

²⁰⁰ Ramon BANEGAS, "Seguretat, qualitat i higiene a la venda de carn a la Barcelona durant el segle XIV", *Bulletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, 16 (2005), p. 77

²⁰¹ Ramon BANEGAS, "Travail et techniques des bouchers et des poissonniers dans la Catalogne rurale (XIVe et XVe siècles)", *Etudes Roussillonnaises. Savoirs des campagnes, Catalogne, Languedoc, Provence XIIe-XVIIIe siècles*, Catherine Verna, Pere Benito, eds. 26 (2013-2014), pp. 145-146. Vegeu sobre la formació del mercat rural de productes entre els segles XI i XII, diferenciant-ho del mercat del crèdit, del treball i de la terra, a: Josep M. SALRACH, "Sociedad rural y mercados en la Catalunya medieval", *Edad Media. Revista de historia*, 4 (2001), pp. 90-91.

²⁰² Ramon BANEGAS, "Seguretat, qualitat i higiene...", p. 76-78

²⁰³ A les ordinacions sobre l'impost de la carn de 1439, on també s'hi especificava el funcionament de l'impost de taxava aquest producte, hi distingim: moltó, crestó, cabra, cabrit, bou, porc, truja, truja salada, cérvol, anyell, cabrit de llet, vedell i ovella; vegeu Esther MARTÍ, "La imposició de la carn a la ciutat de Lleida (1439)", *Fires, Mercats i Món Rural. IV jornades sobre sistemes agraris, organització social i poder local als països catalans*, Enric Vicedo, ed., Lleida: Diputació de Lleida; Institut d'Estudis Ilerdencs, 2004, p. 124. Sobre el funcionament d'unes carnisseries medievals vegeu el treball de Juan Vicente GARCIA, Mª Dolores LÓPEZ, Miquel ROSSELLÓ, "Localització d'unes possibles carnisseries medievals al barri de la Xera (València)", *Qulayra*, 2 (2006), pp. 113-138.

porc, carn salada vella i carn salada novella, vedell, truja i boc. També s'especificava l'origen de la carn, aquella que era de la terra i per tant més apreciada i la forana, la qualitat de la qual sovint es posava en dubte.²⁰⁴ En unes taules determinades, prop del Portal del Pont, s'hi podien adquirir diferents carns de caça com: conill de caça, conills de *clap*, coloms, perdius...²⁰⁵ Juntament al consum d'animals de carnisseria hi hem de sumar una part de volateria pròpia, ja que tot sovint la gent tenia corrals on s'hi criava aviram, sobretot gallines. Tenim ben present la imatge del retaule dels Paers de Lleida on, en una taula de la part inferior, s'hi representa una escena de l'adoració, al fons s'hi entreveu una casa per la finestra de la qual hi treu mig cos una dona que fila i, damunt seu, posades sobre el trebol, hi ha un gall i dues gallines que guaiten al cel (làmina I). Tampoc podem deixar de banda l'autoabastiment de carns, provinents de la caça menor, que complementaven la dieta del poble.

Popularment s'ha considerat que la carn a l'edat mitjana es consumia amb poca freqüència i en males condicions. La falta d'espais on conservar-la deuria —es pensava— condicionar-ne el consum i, en aquest sentit, s'ha assenyalat envers l'ingent ús de condiments especiats com un intent per atenuar-ne el sabor i el tuf de passat. Tot i aquestes idees infundades, la societat urbana tenia la carn com a segon aliment en importància després del pa i destacava, entre els diversos tipus de carn, la de moltó —el mascle de l'ovella— que era de consum transversal entre les diferents classes socials i, també, alguna volateria com els coloms.²⁰⁶ Per exemple, el moltó era habitual entre les compres de la Pia Almoina de Lleida, a l'únic registre que s'ha conservat, el de 1338, s'hi pot llegir: "Despeses del mengar dels pobres del mes de giner: Dijous primer dia d'aquest mes que fo festa de ninou despenen ·XXII· llibres de moltó a preu de ·V· diners per llibra".²⁰⁷ Aquell any es va servir carn als pobres de l'Almoina

²⁰⁴ "Ítem ordena lo dit Conseyll que la carn del porch fresch, que sie de la terra, sie venuda segons que-l moltó se ven. Ço és ·III· diners e mig la liura" (Cat. AML Fons Municipal, Llibre d'actes del Consells Generals 1340-1341, reg. 396, f.89.)

²⁰⁵ AML, Fons Municipal, *Llibre de Crims*, 1312-1313, reg. 764, f. 118v Com que la data anterior era VI idus martii i la següent VI kalendas madii es podria tractar de VIII kalendas aprilis. "Die sabati VIII ... [G.] Rama Pelier demana acusació demostra an ... an Bernat Nadal e an Joan Borrell, pahers, que en G. Riquer, l'altra vegada, ans de la festa de Nadal ara pròximament passada emblà e ab si s'emportà ... d'un clavyller de la taula d'en Bernat de Monsó carnisser ·I· parell de perdius. En requerí lo dit G. Rama que-l dit G. Riquer ne sie punit criminalment e a provar les coses damont dites nomine en testimonis en Domingo de Peracols, pelicer, e Peretó de Terrés, pelicer, Pere del Val, pelicer, e en Bernat de Monsó, carnisser, e en P. Vidal, carnisser".

²⁰⁶ Ramon BANEGAS, Celia SEGOVIA, "Problemes en l'entrada de bestiar destinat a la carn a la ciutat de Barcelona durant la segona meitat del segle XV. Una qüestió fiscal i de salut pública", *Acta historica et archaeologica mediaevalia*, 27-28 (2006), p. 122. El preu moltó és un dels temes recurrents durant les actes municipals del S. XIV. Sobre el consum de coloms, el 3 de juliol de l'any 1368 "Aquell diluns meseix lo dit en Fylach menià ab Jacme Ponç e meniaren una panada de coloms hon havie ·V· pareylls de coloms." (Cat. AML Fons Municipal, *Llibres de Crims*, 1368, reg.783, f. 21r.) Tot i que en el text sembla referir-s'hi com un excés o una golafreria.

²⁰⁷ Cat. AML, Fons Pia Almoina, *Llibre de despeses dels pobres de la Pia Almoina*, 1338, vol. 66/221, f. 2v.

durant 235 dies; es tractava de moltó, vaca, cansalada de porc i ous com a condiment.²⁰⁸ No obstant això, aquesta és una imatge excessivament optimista de l'alimentació del pobre medieval. Aquells qui acudien a la Pia Almoina eren pobres "privilegiats" perquè tenien el plat diari assegurat, altres passavolants i *menesterosos* no tenien tanta sort.²⁰⁹ Tot i així sabem que en l'àmbit italià, durant el segle XIV, al complex hospitalari sienès denominat Santa Maria della Scala s'hi servien plats fets a base de pollastre, ous i fruita fresca. Allà s'hi recollien pelegrins pobres que recorrien la Via Francigena tot anant i venint de Roma, molts d'ells greument malalts per la duresa del viatge; a aquest se'ls servia carn tendra, pollastre, cabrit o vedella, bullida per estovar-la i aprofitar-ne el brou. La carn que arribava a la taula dels convalescents era fresca, comprada regularment cada deu dies a l'hivern i cada cinc a la primavera i a l'estiu quan la calor no permetia conservar-la.²¹⁰

Les classes populars també tenien la carn com un aliment quotidià, l'acostumaven a menjar acompanyada de verdures. Pels volts de 1319 Arnaud Sicre, originari d'Ax-les-Termes i ajudant d'un sabater de Sant Mateu (Castelló), va invitar al perfecte càtar Guillaume Bélibaste i als seus a esmorzar mig quart de corder amb cols. En sentir-ho la dona que ho havia de cuinar li respongué que el càtar no menjava mai carn, com si que ho feien d'altres clergues i mendicants, els quals s'omplien la marmita sense miraments amb carn de corder i de porc.²¹¹ Igualment en els banquets funeraris dels pagesos del XII hi predominen per damunt de tot el pa, el vi i la carn amb condiments pobres com cebes i alls.²¹² A Anglaterra a partir del XIV el nombre de regulacions que envoltaven la carn van augmentar, demostrant així un canvi en els patrons de consum de la població urbana, a Ipswich les rendes municipals de les carnisseries es van doblar entre 1345 i 1486. La carn va passar a ésser consumida per un ventall més gran de població i, per exemple, des de principis de segle els carnisseros de York tenien prohibit vendre carn que hagués estat exposada al sol durant més d'un dia.²¹³

²⁰⁸ Prim BERTRAN, "La alimentación de pobres y peregrinos en la Catalunya medieval", *La alimentación en la Corona de Aragón (siglos XIV-XV)*, Manuel García et al. coord., Saragossa: Instituto Fernando el Católico, 2013, p. 50. També Prim Bertran, *El menjador de l'Almoina de la Catedral de Lleida. Notes sobre l'alimentació dels pobres lleidatans al 1338*, Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs, 1979.

²⁰⁹ Sobre la importància de la carn de moltó a la dieta catalana vegeu: Ramon BANEGAS, "'Salsa a tota carn d'olla'. El consum de carn a la Catalunya baixmedieval, un model mediterrani?", *Singaldures*, 30 (2011), pp. 15-22.

²¹⁰ Beatrice SORDINI, "Il cibo e la Cura", *La cucina di un ospedale del trecento, gli spazi, gli oggetti, il cibo nel Santa Maria della Sacala di Siena*, Maddalena Belli et al. eds., Pisa: Pacini Editore, 2004, pp. 16-17.

²¹¹ Jean DUVERNOY, *La captura del cátaro Bélibaste. Delación ante el tribunal de la Inquisición en Pamiers, el 21 de octubre de 1321*, Barcelona: Muchnik Editores, 1987, pp. 33-34

²¹² Antoni RIERA, "'Transmarina vel orientalis especies magno labore quaesita, multo precio empta.' Especies y sociedad en el mediterráneo noroccidental en el siglo XII", *Anuario de Estudios Medievales*, 30/2 (2000), p. 1077.

²¹³ Carole RAWCLIFFE, *Urban bodies. Communal health in late medieval english towns and cities*, Woodbridge: The Boydell Press, 2013, pp. 241-246, esp. 243. A 1421 les autoritats de Coventry (Anglaterra) van legislar que els carnisseros no podien vendre carn que hagués estat exposada de diumenge a dijous. Sobre això vegeu també: David R. CARR, "Controlling the butchers in late medieval english towns", *The historian*, 70/3 (2008), p. 458.

Per tant, en condicions normals, sembla estrany pensar que l'abastiment d'un aliment tan indispensable fos escàs o que, com diu Paul Freedman,²¹⁴ en contemplar el preu i l'escassa disponibilitat de les espècies qui es podia permetre l'ús habitual d'espècies en els seus àpats comprés carn en males condicions. Això passava amb els patés i pastissos de luxe francesos i anglesos, carregats d'espècies com pebre, girofle, canyella, fruits secs...²¹⁵ Òbviament els nobles eren els principals consumidors d'espècies, de fet al segle XII només els monarques catalans veien el pebre com un condiment habitual dels seus plats, la noblesa, en canvi, només adobava el plat amb pebre quan a taula, per raons de dejuni, hi faltava la carn.²¹⁶ A més, tot fa pensar que els animals es mataven diàriament excepte els dies en que, per motius religiosos, era obligatori tancar el maell.²¹⁷ En el cas de Barcelona la carn, per normativa municipal, s'havia de menjar el mateix dia que s'havia escorxat o, a molt tardar i durant els mesos freds, el dia següent.²¹⁸ A Masan (Provença) es va estipular que des de la Pentecosta fins a Sant Miquel les carns fresques s'havien de vendre entre el dia que eren escorxades i l'endemà al matí; el mateix termini es va estipular a Grassa per la carn de porc l'any 1262, passat el dia de la matança la carn s'havia de salar.²¹⁹

Aquest raonament sembla consolidar-se quan comprovem que el gust pels sabors forts i especiats pervenia d'antic, ja en temps dels romans abundaven els condiments potents semblants als medievals. A tall d'exemple, al *De re coquinaria* hi apareixen diverses receptes d'aquest tipus, com uns raves condimentats amb una salsa de pebre i gàrum.²²⁰ A més, els metges recomanaven l'ús d'espècies, atribuïen a aquests ingredients propietats terapèutiques i, sens dubte, van contribuir a la gran fascinació que despertaven en l'imaginari occidental.

No només els potentats eren partidaris dels gustos forts sinó que també el poble afegia herbes locals per enfortir els guisats i les carns. La gran majoria de receptaris medievals que han arribat fins als nostres dies recullen plats destinats als paladars de l'alta burgesia i de la noblesa, per això és difícil reproduir els menjars del poble. No obstant això, sabem que a les cases modestes es consumien espècies, tot i que en molt menor mesura, i sobretot es condimentaven

²¹⁴ Paul FREEDMAN, *Lo que vino de oriente...*, p. 15

²¹⁵ Madeleine FERRIÈRES, *Histoire des peurs alimentaires, du Moyen Âge à l'aube du XXe siècle*, País: Éditions du Seuil, 2002, pp. 216-222.

²¹⁶ Antoni RIERA, "Transmarina vel orientalis...", pp. 1025-1028, 1045-1046.

²¹⁷ En els Consells Generals de 1351 els carnisers demanaren permís per tallar carn també els dies de Nadal i Pasqua, no coneixem la resolució del Consell. Vegeu: Cat. AML, Fons Municipal, *Consells Generals*, 1350-1351, reg. 399, f. 60v. A Barcelona durant la Quaresma es deixava oberta una única carnisseria per alimentar malalts i infants, vegeu: Teresa VINYOLES, "Alimentació i ritme del temps a Catalunya a la baixa edat mitjana", *Ir Col·loqui d'Història de l'Alimentació a la Corona d'Aragó*, 2 vols., Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs, 1992, I, p. 131.

²¹⁸ Ramon BANEGAS, "Seguretat, qualitat i higiene...", p. 84-85. En aquest cas es tracta d'una ordinació del Consell de Cent de 1342 que, segurament, es podria extrapolà a terres lleidatanes.

²¹⁹ Louis STOUFF, *La table provençale, boire et manger en Provence à la fin du Moyen Age*, Avignon: Éditions A. Barthélemy, 1996, p. 98. Vegeu també Madeleine FERRIÈRES, *Histoire des peurs alimentaires...*, pp. 51-53.

²²⁰ Apici, *L'art de la cuina*, trad. Joan Gómez, Barcelona: Fundació Bernat Metge, 1990, p. 62

els plats amb herbes locals per aconseguir gustos potents.²²¹ Trobem, tant a l'*Art de la Cuina* com en els receptaris medievals, algunes aplicacions d'aquesta cuina més humil mitjançant l'ús d'herbes com: menta, orenga, ruda, sajolida, fonoll, coriandre,²²² alls... així com sucus fets amb fruites verdoses i àcides (agràs, agror o arrops) i diferents fruites cuites; tots ells ingredients que estaven a l'abast de gairebé tothom.²²³ A la Pia Almoina de Lleida i a la de Barcelona, segons la temporada, els plats s'acompanyaven amb cebes, espinacs, coriandre, cols, faves i salses fetes amb espècies com safrà i pebre sense especificar-ne l'elaboració.²²⁴

Els primers escorxadors de la ciutat (s. XII-XIII)

La situació dels escorxadors de Lleida no està exempta de debat. A Lleida, a partir de la documentació del segle XIV distingim dos escorxadors principals ben diferenciats: l'anomenada Triperia que servia carn a la Carnisseria Major i la Carnisseria de Magdalena.

“Sobre entès ço que en Bernat de Navès los ha proposat, que ventres e grans legeses se giten en la sèquia que es deta de Gardeny, així per los carnisers de Magdalena com de la Carnisseria Major, de la qual n'e gran pudor e així que hi provehisquen. Acorda lo dit Consell que sie feyt ordenament sots pena de ·XII· diners.”²²⁵

Però no va ésser sempre així, és necessari retrocedir una mica en el temps, almenys una centúria i mitja, per poder comprendre com va anar variant la situació d'aquests dos emplaçaments des de la conquesta. Alhora la localització dels maells ens servirà per comprendre com es va anar regulant paulatinament la pràctica d'escorxar els animals i com la ciutadania fou cada vegada més conscient de la perillositat de les deixalles generades per aquests espais.

Josep Lladonosa anomena dos escorxadors primitius en temps de la conquesta de Lleida, un on avui hi ha el Palau de la Paeria i un altre per als jueus i sarraïns que pervivien a la

²²¹ També en la cuina dels rics hi apareixen herbes locals com el safrà, la farigola i el comí. Sobre això vegeu: Antoni RIERA, "Jerarquía social y desigualdad alimentaria en el mediterraneo noroccidental en la baja edad media. La cocina y la mesa en los estamentos privilegiados", *Acta historica et archaeologica mediaevalia*, 16-17 (1996-1997), pp. 181-205, esp. 188. Els monjos de Cluny utilitzaven com a condiments una gran quantitat d'herbes de l'hort com: julivert, mostassa, menta, salvia, ruda, fonoll... vegeu: Antoni RIERA, "Transmarina vel orientalis...", p. 1068.

²²² Vegeu la recepta del Celiandre "e dóna's ab polls en ast o ab perdius a malalt" a: Joan SANTANACH, ed., *Llibre de Sent Soví*, Barcelona: Editorial Barcino, 2006, p. 77

²²³ Es tracta de sucus fets amb vinagre, raïm o altres productes àcids com llimons i l'arrop és una salsa feta amb fruites cuites fins a espessir. Vegeu: *Llibre de Sent Soví*... p. 61 / 171-178.

²²⁴ Prim BERTRAN, "La alimentación de pobres...", pp. 50-53. Les cebes i el pebre foren un dels condiments habituals, no només de la cuina diària sinó també dels menús festius i penitencials, dels plats servits a la monarquia ja des de mitjans segle XII. A partir de les croades el consum d'espècies es va generalitzar i passà, progressivament, a la resta de classes socials. En aquest sentit van ser els estaments elevats els que posaren de moda el consum d'espècies arribades d'orient a partir de l'obertura dels mercats que es va produir al segle XII amb les Croades. Sobre això vegeu Anoní RIERA, "Transmarina vel orientalis...", p. 1039, 1078-1086.

²²⁵ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1349, reg. 398, f. 9r (10 de juliol de 1349)

ciutat i els quals, pels seus tabús alimentaris, necessitaven instal·lacions separades. El primer era la continuació de l'escorxador musulmà, aprofitat pels cristians en apoderar-se de la ciutat; el segon, situat vora els Banys del Rei, va ésser construït després de la conquesta.²²⁶ La plaça de la Paeria era llavors denominada plaça del Pardinal i, segons Lladonosa, el 1171 hi havia l'escorxador més antic de la ciutat tenint en compte les afrontacions d'una donació feta per Ramon de Montcada a Pere de Talladell.²²⁷ Aquesta carnisseria proveïa pells als calciners situats a la mateixa zona del Pardinal com farà, posteriorment, la carnisseria de la Porta Ferrissa amb el complex adober del barri de Magdalena.²²⁸ Sembla però que aquesta situació va ésser efímera ja que a partir de 1182, per una donació d'Alfons el Cast, el maell i la carnisseria foren traslladats a algun altre lloc.²²⁹

Podem afirmar amb tota seguretat que l'any 1206 un dels establiments destinats a escorxar i vendre la carn es trobava en algun punt de la parròquia de Sant Joan com ho demostra la donació feta el 27 de maig d'aquell mateix any pel rei Pere I als habitants de la ciutat, deia que els atorgava *illum locum qui dicitur via mediana situm in Civitate Ilerdae in Parochia Sancti Joannis de platea qui locus dicitur Carniceria cum omnibus tabulis ibidem positus vel in futurum ponendis*.²³⁰

Moguts per aquesta donació el 13 de juny un grup de trenta-tres carnisseres feren redactar al notari Joan d'Àger un document en el qual reconeixien haver adquirit i posseir injustament la carnisseria de la ciutat que a ells els havia estat donada pel rei Alfons el Cast.²³¹ Aquí ens comencen a assaltar els dubtes perquè, segons el document, aquest maell estava on abans, es refereix als anys immediatament posteriors a la conquesta, hi havia hagut l'església de Sant Vicenç. Aquesta església primitiva no va perdurar gaire dins l'entramat urbà de la ciutat, de fet al document 1206 els carnisseres ja s'hi refereixen en passat i, per tant, allí només hi deuria quedar un planell que ells utilitzaven per posar-hi les taules on mostrar les peces i els tancats del bestiar. En el seu origen el temple havia estat una mesquita convertida al culte cristià i estava

²²⁶ Josep LLADONOSA, *Història de Lleida*, 2 vols., Tàrraga: F. Camps Calmet Editor, 1972, I, p. 325.

²²⁷ Josep LLADONOSA, *Els carrers...*, p. 447. En aquest punt l'accés a l'aigua, imprescindible per netejar la carn i les deixalles, era fàcil com ho demostra l'existència d'uns banys documentats per Lladonosa i les restes arqueològiques que aparegueren al soterrani de la Paeria. Vegeu: Ana LORIENTE, Isabel GIL i Xavier PAYÀ, "Un exemple de model urbà andalusí, medina Larida. L'aportació de l'arqueologia urbana al món àrab", *Revista d'Arqueologia de Ponent*, 7 (1997), pp. 88-89.

²²⁸ Flocel Sabaté (*Història de Lleida. Alta edat mitjana*, Lleida: Pagès Editors, 2003, p. 338) menciona tres espais documentalment comprovats on hi havia calciners: a la parròquia de Magdalena, al costat del riu Noguerola i al costat del riu Segre i a la parròquia de Sant Joan, a la zona del Pardinal.

²²⁹ Josep LLADONOSA, *Els carrers...*, p. 448.

²³⁰ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre verd petit*, 1299-1413, reg. 1372, f. 140r-141v (document 3 de l'apèndix). Aquesta donació queda recollida als Costums de Lleida de Guillem Botet escrits el 1228. Vegeu: Guillem BOTET, *Els costums de Lleida*, Joan J. Busqueta, ed., Lleida: Ajuntament de Lleida, 1997, pp. 85 i 127. El document també fou transcrit i traduït per Rafael GRAS, *Història de la Paeria de Lleida*, Lleida: La Paeria, 1988, pp. 186-188. Vegeu una altra transcripció a Enrique MUT, *La Vida econòmica en Lérida de 1150 a 1500*, Lleida: Imprenta-Escuela Provincial, 1953, pp. 275-276.

²³¹ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre verd petit*, reg. 1372, f. 118r-119r (document 1 de l'apèndix).

situada a prop del denominat Portal de Gardeny i del Palau de Cervera i a tocar de la Cuirassa, el barri del jueu.²³²

Acordadament aquell dia els prohoms de la ciutat van demanar al mateix Joan d'Àger que redactés un acord entre ells i els carnissers per explotar la nova carnisseria llegada pel monarca divuit dies abans.²³³ Els impulsors del document foren Joan de Garrigues i Esteve de ça Redorta, batlles i governadors del pont i la peixera de Lleida, els quals, amb el consell dels cònsols de la ciutat i d'un seguit de prohoms, donaven als carnissers l'espai entre la taula de canvi d'Isarn de Tolosa i la casa de mestre Joan, és a dir l'espai cedit pel monarca.²³⁴ A canvi els trenta carnissers que apareixen en el document i els seus successors, majoritàriament coincideixen amb els del document anterior, es comprometien a pagar-los un cens de noranta morabatins, *bonos in auro et in penso*, cada 24 de juny, és a dir per Sant Joan, i a tenir les taules ben proveïdes de carn i de peix.²³⁵ Al mateix temps els cònsols es reservaven el dret, com havia deixat dit Pere I en la seva donació, de construir altres escorxadors a la ciutat tot i que asseguraven que en aquell indret mencionat només el carnissers anomenats hi podrien tallar carn. Poc després exerciran aquest poder fundant la carnisseria de Constantí.

Per tant, què va passar amb el primitiu escorxador del Pardinal si ja n'existia un a Sant Vicenç? Doncs bé, la donació d'Alfons el Cast del 1182, a la que es refereixen tan Lladonosa com Sabaté, fou el pas de l'escorxador de la plaça de la Paeria o del Pardinal al solar deixat per l'antiga església de Sant Vicenç. Aquest estava en un indret proper al maell dels jueus i sarraïns situat prop dels Banyes del Rei, vora la denominada Porta Foradana o de Gardeny.²³⁶ Així en aquell moment es va produir, per motius que ens són desconegut, una concentració dels escorxadors a la zona sud-oest de la ciutat.

Molt possiblement la carnisseria de la carrera Mitjana es va començar a explotar abans de 1206 com ho denota l'existència del topònim escorxador vell (*macello vetero*) documentat tant per Sabaté com per Lladonosa. Tot això ens porta a concloure que el 1206, havent renunciat definitivament a l'explotació del maell de Sant Vicenç, els carnissers cristians ja només tallaven

²³² En aquest punt Josep Lladonosa fa algunes matisacions situant-la en un carrer interior que portava fins a la plaça de la Cuirassola. Vegeu: Josep LLADONOSA, *Els carrers...*, pp. 312, 338-342.

²³³ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre vert petit*, reg. 1372, f. 119v-121v (document 2 de l'apèndix).

²³⁴ Pere I cedeix l'espai que inclou "*a domibus magistri Joannis quae fuerunt Joannis Ferraris usque ad pilam quae sustinet onus domorum Raymundi de Fontanis infra viam publica superiorem et inferiorem.*" Tot i que les afrontacions no són exactes sí que coincideix la casa de mestre Joan que apareix a ambdós documents.

²³⁵ Joan J. Busqueta ja va mencionar l'establiment a *Història de Lleida. Baixa Edat Mitjana...*, p. 29. Vegeu també l'apartat del peix.

²³⁶ Josep LLADONOSA, *Els carrers...*, pp.199-200. Aquesta informació ja la apuntava Flocel SABATÉ, *Història de Lleida...*, p. 373.

carn a la carrera Mitjana i quedaven definitivament clausurats els maells del Pardinal i de Sant Vicenç.²³⁷

El cas és que, com ja hem dit més amunt, el 1206 Pere el Catòlic va donar a la ciutat el lloc denominat la carnisseria de la carrera Mitjana amb totes les seves taules i espais per a escorxar-hi animals i entenem també per a vendre-hi les peces. L'espai, se'ns diu, es trobava entre dues vies públiques i ocupava des dels albergs del mestre Joan, que abans havien estat de Joan Ferrer, fins als porxos que sostenien les cases d'en Ramon de Font. *In loco supradicto christianis in Ilerda Macellum habere liceret* —deia Pere el Catòlic— i cal tenir present que a causa de les prohibicions religioses els maells hebreu i musulmà continuaven ubicats a la localització anterior, a la zona sud-oest de l'urbs. No obstant això, entre els carnisseros signants del document promogut pels governadors de la peixera i el pont hi apareix un jueu anomenat Astruc, qui també acceptava pagar el cens per poder tallar carn a la carnisseria cristiana i per als cristians. Arran dels nombrosos tabús alimentaris dels hebreus algunes bèsties escorxades no podien ésser consumides, llençar-les hauria encarit excessivament el cos de producció i, per aquest motiu, els carnisseros jueus les derivaven envers el mercat cristià. La compravenda de carn va estar ben tolerada durant tot el segle XIII, per exemple Jaume I digué als jueus de Barcelona que podien comprar dels cristians i vendre'ls qualsevol mena d'aliments, acceptant dins d'aquests termes la carn sacrificada al call.²³⁸ Per tot això, no sembla estrany que en aquest període trobem un carnisser jueu venent producte als cristians. De fet entre els carnisseros del primer document, aquells que acceptaven haver ocupar injustament la zona de Sant Vicenç, hi apareix el mateix Astruc,²³⁹ per tant la venda de carn del circuit jueu al cristià era una pràctica força antiga a la ciutat.

Segons Lladonosa la carrera Mitjana, on hi havia la carnisseria, era el topònim utilitzat abans del segle XIV per referir-se al carrer de la Herbasseria, que rebé aquest nom posteriorment perquè era on s'hi emmagatzemaven els farratges del comú.²⁴⁰ Aquest carrer era una de les vies estretes que des de la plaça de la Paeria conduïen fins a la de Sant Joan i que van ésser enderrocades durant les remodelacions del centre urbà el 1444.²⁴¹ Fins aquí no hi hauria cap problema si no fos pels documents posteriors atorgats per Jaume I i pel seu nét Jaume II fent referència a un escorxador del segle XIII. El primer va ordenar el trasllat d'aquest espai fora dels

²³⁷ Vegeu Josep LLADONOSA, *Els carrers...*, p. 448. Flocel Sabaté (*Història de Lleida...*, p. 373) utilitzant la mateixa data (1182) menciona únicament el maell de Sant Vicenç argumentant que, sota el nom de carnisseria vella, va conviure durant uns anys amb el maell de la carrera Mitjana.

²³⁸ Jaume RIERA, "La conflictivitat de l'alimentació dels jueus medievals (segles XII-XV)", *Alimentació i societat a la Catalunya medieval*, Barcelona: Consell Superior d'Investigacions Científiques Institució Milà i Fontanals, 1988, p. 306

²³⁹ Astruc era un nom jueu que apareix sovint en la documentació. Vegeu Jaume RIERA, "Antoponímia masculina dels jueus de Lleida, l'any 1315", *Butlletí interior. Societat d'Onomàstica*, 85 (2001), pp. 3-9.

²⁴⁰ Josep LLADONOSA, *Els carrers...*, pp. 471-474.

²⁴¹ Jordi BOLÒS, *Dins les muralles de la ciutat. Carrers i oficis a la Lleida dels segles XIV i XV*, Lleida: Pagès Editors, 2008, p. 153.

límits de la ciutat, allà on les olors de la carn, la sang i els excrements dels animals no molestessin als habitants, i diu clarament *illum locum iuxta Portam ferriciam*.²⁴² El segon, de 1301, concretà molt més les afrontacions d'aquesta carnisseria primitiva dient *illo viculo qui est in via mayori iuxta Portam ferream in Capite sabaterie civitatis Ilerdae*...²⁴³

Arribats a aquest punt ens assalten els dubtes. Ens estant definint dues carnisseries, com apuntava Lladonosa, o es tracta de la mateixa?

El topònim carrera Mitjana és present en la documentació medieval des d'un principi però no s'identifica amb el carreró denominat de l'Herbasseria fins a finals del XIV.²⁴⁴ Per exemple, el 1441 els veïns de la Corretgeria, el carrer dessota la carrera Mitjana, es van queixar de l'aigua que els arribava des del carrer superior i entollava el seu. Amb molt poca vista els amos de les taules per vendre de la carrera Mitjana havien desmuntat les parades i arrencat les fustes i pedres utilitzades per a canalitzar les aigües del clavegueram deixant així que l'aigua vagués lliurement per arreu.²⁴⁵ D'altra banda, sembla més possible, a inicis del segle XIII, que la carrera Mitjana fes referència a una part del carrer Major.²⁴⁶ La ciutat medieval s'articulava mitjançant aquest eix central, l'actual carrer Major, dividit llavors entre carrer Major i carrera Mitjana, ambdós confonent-se sovint. El segon era la via que menava cap a Corbins, travessava les muralles velles per la banda est, per la Porta Ferrissa, i abandonava la ciutat trepitjant la Bruneteria fins al Portal de Magdalena.²⁴⁷ Un topònim que encara es mantindrà en alguns trams fins el 1595. Així aquesta relació ens permet lligar la carnisseria de Pere I amb els topònims aportats pels seus successors, la Porta Ferrissa i la Sabateria.

Estant a Lleida Jaume I degué notar la fetor que sortia de l'escorxador principal a la Porta Ferrissa²⁴⁸ i davant les queixes dels notables i del poble de Lleida no va dubtar manar que

²⁴² Cat. AML, *Llibre vert de la ciutat de Leyda*, 1691, reg. 1370, f. 33-34 (document 4 de l'apèndix).

²⁴³ Cat. AML, *Llibre vert de la ciutat de Leyda*, 1691, reg. 1370, f. 94-96 (document 13 de l'apèndix).

²⁴⁴ No ho he pogut comprovar però Josep Lladonosa localitzat el topònim una mica abans, el 1382 (Josep LLADONOSA, *Els carrers...*, p. 472).

²⁴⁵ Sobre l'urbanisme d'aquest carrers vegeu Jordi BOLÒS, *Dins les muralles...*, pp. 153-160. Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1441-1442, reg. 417, f. 5r.

²⁴⁶ Josep Pleyan de Porta ja ofería aquesta dada el 1877 quan diu: *En la época romana pasaba por ella la Vía Augusta que saliendo de Roma terminaba en Cesaraugusta, Zaragoza. En la edad media llamábase la carrera mitjana...*" Vegeu: Josep PLEYAN, *Guía-Cicerone de la ciudad de Lérida*, Lleida: Imprenta de José Sol Torrens, 1877, p. 81.

²⁴⁷ Emili JUNYENT, Aturo PÉREZ, Núria RAFEL, "Lleida: notes a l'arqueologia de la ciutat", *Cota zero: revista d'arqueologia i ciència*, 1 (1985), p. 27. De fet Lladonosa ja menciona la possibilitat que el carrer de la Pilota o Sabateria Vella fos una continuació del carrer de l'Herbasseria o carrera Mitjana: "El carrer de la Pilota, paral·lel al de l'Estoreria, pla i recte com aquest, també comunicava amb les dues places que hem esmentat abans (plaça de Sant Joan i plaça de la Sal). A l'edat mitjana, abans del 1444, era també prolongació de la carrera Mitjana (...) A finals del segle XVI, ja feia més de 150 anys que la carrera Mitjana, que passava sobre la nova plaça de Sant Joan, no existia." Vegeu Josep LLADONOSA, *Els carrers...*, pp. 516-517. Vegeu també Josep LLADONOSA, *Història de Lleida...*, I, p. 560 "La Corretgeria passava per la vorera actual de la plaça de Sant Joan. Una illa de cases la separava de la Via o carrera Mitjana, però que al Capbreu s'anomena també carrer Mitjà, i anava fins a la Porta Ferrissa."

²⁴⁸ Sobre la Porta Ferrissa és interessant la informació que ens dona Marià Olives, diu que el 1840 *el Arch de Gabelo, que es conocido también con el nombre Arch de Nonius, Arch de la Fusteria y Arch de Ferris (...) es un arco de unos treinta y cinco palmos de elevación, estribando en las casas que tiene en sus*

fos traslladat fora d'uns límits molt clars.²⁴⁹ Calia, doncs, allunyar-se del centre i amb aquesta voluntat es determinaren uns límits dins dels quals hom no podia escorxar animals i Jaume I especificà: entre el lloc anomenat Pontarró de la Fusteria, situat sota la Bladeria, i la carnisseria dita d'en Constantí vers la parròquia de Magdalena. A partir d'aquí deduïm, per tant, que a l'octubre del 1246 el maell de la Porta Ferrissa no deuria ésser pas l'únic en funcionament. Aquesta és la primera menció localitzada de la carnisseria de Magdalena, que es deuria fundar entre 1206 i 1246, el topònim de la qual, per influència del barri, va evolucionar de Constantí a Magdalena.²⁵⁰ Finalment, havent descrit els límits, el rei va encomanar als paers i als consellers de la ciutat la tasca de cercar un nou lloc on establir-hi la Carnisseria Major.²⁵¹ Però en el document Jaume I no diu absolutament res del maell de la carrera Mitjana de l'Herbasseria que, òbviament, es trobava dins els límits per ell marcats. Uns anys més tard, el 1301, Jaume II decretà que les triperes no exercissin llur ofici en aquell mateix carrer, *cui est in via maiori iuxta Portam ferream in Capite Sabateriae Civitatis Ilerdae*, per les immundícies que generaven i l'olor que desprenien sense, tampoc, fer cap menció al maell de l'Herbasseria.²⁵² Per tant, a inicis del segle XIV, les triperes continuaven realitzant la neteja i la cocció de les vísceres a la ubicació antiga mentre que els carnisseres ja havien establert la Carnisseria Major en algun altre lloc més enllà del Pontarró de la Fusteria.

aceras de derecha é izquierda, cuyas casas tienen sobre él unas habitaciones ó aposentos de unos doce palmos de latitud (...) dicho portal contaría de existencia cerca de seiscientos años (...) pero no dudo que renovado infinitas veces no conserva nada de su primitiva forma. Vegeu: Marià OLIVES, *Colección de Noticias ó sea Memorias para formar la historia de la antiquísima y nobilísima ciudad de Lérida*, Quintí Casals, ed., Lleida: Diputació de Lleida; Institut d'Estudis Ilerdencs, 2009, p. 235

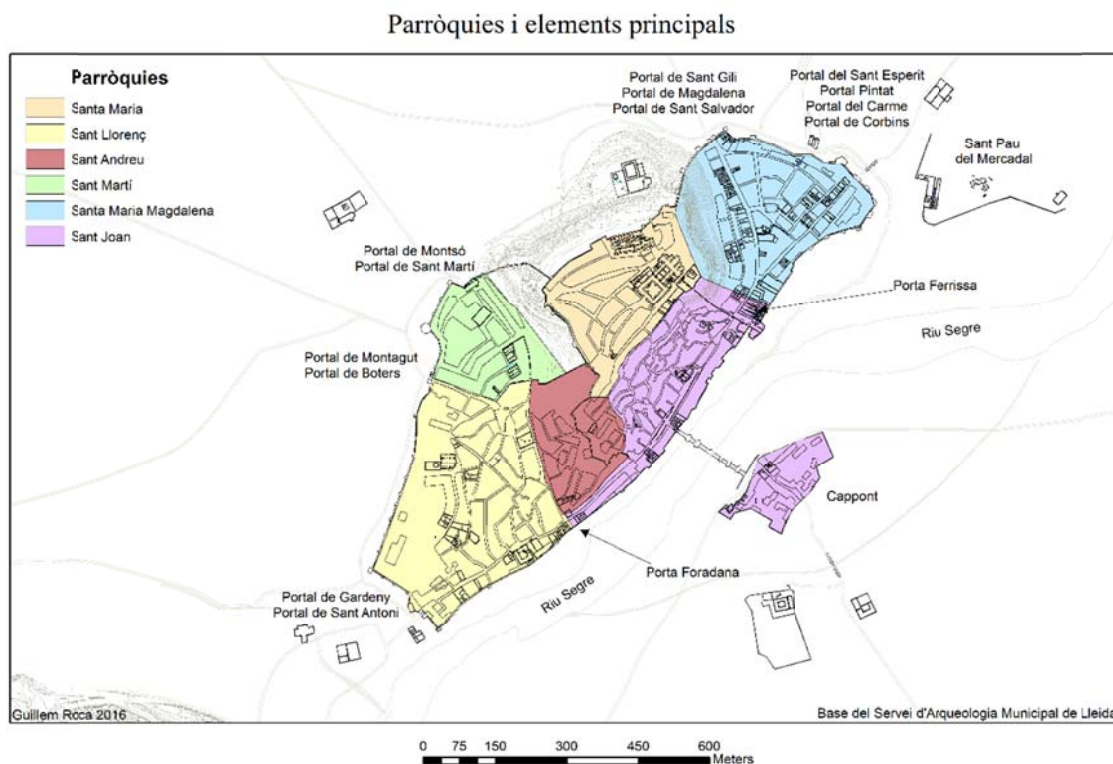
²⁴⁹ Cat. AML, *Llibre vert de la ciutat de Leyda*, 1691, reg. 1370, f. 33-34 (document 4 de l'apèndix).

²⁵⁰ Josep Lladonosa ho relaciona en el mateix sentit a: Josep LLADONOSA, *Els carrers...*, p. 546.

²⁵¹ La concentració dels oficis relacionats amb l'escorxament es va aplicar de forma generalitzada en diferents llocs per facilitar el control, per part de les autoritats, de l'activitat dels carnisseres i de la percepció de tributs. A més aquesta concentració protegeix a la ciutat dels escampalls de residus. Així trobem diverses ordinacions el 1319 a Marsella, el 1401 a Sisteron i a Ares sobre el 1200 que prohibien matar els animals al bell mig del carrer. Als estatus d'Arles (1200) es prohibia practicar aquests menesters als barris més benestants i les carnisseries es van situar a la perifèria. Vegeu Louis STOUFF, *La table provençal...*, p. 94.

²⁵² Cat. AML, *Llibre Vert de la ciutat de Leyda*, 1691, reg. 1370, f. 94-96 (document 13 de l'apèndix). Vegeu la transcripció a Enrique MUT, *Vida económica en Lérida de 1150 a 1500*, Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs, 1953, p. 278. El fet que se'ns indiqui que la carnisseria antiga era al cap de la Sabateria no deixa de constatar la situació. La Sabateria Major o Sabateria Vella era el carrer que partia des de l'absis de l'antiga església romànica de Sant Joan vers la Porta Ferrissa o l'actual Clot de les Monges. Vegeu: Jordi BOLÒS, *Dins les muralles...*, pp. 153-154.

Tot sembla concloure que el maell promogut per Pere I era el mateix que el mencionat en els documents signats per Jaume I i Jaume II. Més encara si tenim en compte la importància de les adoberies lleidatanes, situades prop de la Porta Ferrissa, considerades una activitat clarament emergent a la Lleida dels segles XII-XIII.²⁵³ La carnisseria era la font principal de matèria primera per a les adoberies i l'escorxat de la carn tenint en compte l'aprofitament de la pell ja apareix mencionat en les *Consuetudines ilderensis*.²⁵⁴ Al segle XII les professions relacionades amb la transformació i aprofitament de la pell representaven el 42% dels treballadors coneguts a la ciutat.²⁵⁵ Tot fa pensar que havent aparegut la carnisseria de Magdalena, encara de Constantí al XIII, era innecessari mantenir un escorxadador al centre de la ciutat clarament insalubre i perjudicial per als veïns.

²⁵³ Sobre l'estructura de les adoberies vegeu: Xavier PAYÀ, "Les adoberies d'època feudal a la ciutat de Lleida", *Revista d'Arqueologia de Ponent* (Lleida, 2010), pp. 27-92. Les carnisseries generaven un seguit de subproductes com ossos, pell, intestins... que eren aprofitats per altres oficis, sobre això vegeu. Ricardo CÓRDOBA DE LA LLAVE, "Eliminación y reciclaje de residuos urbanos...", pp. 167-168.

²⁵⁴ Guillem BOTET, *Els costums de Lleida...*, pp. 93 i 135. Es prohibeix l'inflat de les carns que era una practica utilitzada per no deixar restes de carn en la pell que després s'havia de vendre als blanquers. La prohibició d'aquesta pràctica s'ha de relacionar amb la penetració d'idees mèdiques cada cop més esteses per les ciutats baixmedievales. Sobre això vegeu Ramon BANEGAS, "Seguretat, qualitat i higiene...", pp. 83-84.

²⁵⁵ Vegeu també Flocel SABATÉ, *Història de Lleida...*, pp. 337-339, esp. 338.

La Triperia, l'escorxador principal del segle XIV

Al segle XIII la influència de la medicina universitària revifada a partir del XII ja s'havia estès per diferents punts d'Europa. Des de l'escola mèdica de Salern van arribar regiments, traduccions i diferents pràctiques mèdiques d'herència àrab; coneixem el famós *Regiment Sanitatis Salernitanum*, dedicat al rei d'Anglaterra, una recopilació de normes i consells mèdics escrits pels membres de l'escola mèdica salernitana pels vols del 1100.²⁵⁶ Si un indret tant allunyat del món mediterrani com Anglaterra, tot i que també es podria tractar d'un rei sicilià, tenia contacte amb la medicina salernitana llavors podem assegurar que Jaume I i els seus consellers també coneixien les bases de la teoria mèdica de l'època i les devien aplicar, en major o menor mesura, al seu govern. De fet coneixem que Jaume I tenia un cirurgià personal, el mateix que el degué guarir de la ferida narrada al *Llibre dels feyts*, quan el monarca, durant la batalla de València, va rebre un tret de ballesta a la front.²⁵⁷

Per tant, quan el 1246, des de Lleida estant, Jaume I manà que el maell de la Porta Ferrissa fos tancat i traslladat més enllà del Pontarró de la Fusteria, per la banda oest, i de la carnisseria de Constantí, per la banda est, hi hem de veure un motiu higiènic i no només d'embelliment del traçat urbà. Arran del seu manament dins d'aquest límits, que corresponien amb la zona més densament habitada de la ciutat, ningú podia matar bèsties ni fregir-hi carn o greix. En l'ordenament de Jaume I la raó del trasllat hi apareix clarament, a causa de les immundícies que cobrien el carrer *et foetorem quae inde exit* tota la ciutat valia menys i se'n seguia gran dany per a les persones.²⁵⁸ Els carnisseres que obraven en aquell indret des d'abans de 1206 van haver de recollir els seus obradors i instal·lar-se en algun altre lloc fora de l'àrea indicada, potser en algun punt del denominat Barrinou de Sant Antoni, llavors un raval gairebé inexistent. No obstant això, com veurem, a l'antic escorxador hi va continuar una activitat marginal, la de les triperes que amb les seves olles plenes de menjar de poca qualitat però econòmic seguien freqüentant l'indret.

Cinquanta-cinc anys més tard els carnisseres que havien estat apartats del centre alçaren queixes al monarca, el seu negoci, definit ja com la Carnisseria Major, havia perdut pes. Per això Jaume II, davant les seves supliques, els va permetre traspasar els límits marcats pel Conqueridor i escorxar *animalia grossa et minuta* al carrer *qui dicitur Triperiae*. Així sembla

²⁵⁶ Antoni RIERA, "Transmarina vel orientalis...", p. 1081.

²⁵⁷ Lluís CIFUENTES, "La cirurgia i la guerra en temps de Jaume I", *Jaume I, commemoració del VIII centenari del naixement de Jaume I*, 2 vols., M. Teresa Ferrer, ed., Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 2011, I, pp. 854-855.

²⁵⁸ *...tota Civitas valet minus propter immunditiam, et foetorem, quae inde exit, et vertitur etiam manifestate in periculum Personarum...* Cat. AML, *Llibre Vert de la ciutat de Leyda*, 1691, reg. 1370, f. 33-34 (Vegeu la transcripció a Enrique MUT, *Vida econòmica en Lérida...* p. 277-278).

que el topònim Triperia ja existia d'antuvi i, per tant, Jaume el Just es referia a un espai on ja s'hi venien els menuts o les tripes al mateix moment que a la Porta Ferrissa.²⁵⁹

La Triperia era una via perpendicular al carrer Major que baixava recta fins a la séquia d'Alcarràs, de la qual els carnisers n'extreien l'aigua per netejar les diferents lletjors pròpies de l'ofici.²⁶⁰ En les seves ordinacions Jaume II va traçar l'organització bàsica de l'espai. Els animals es podien escorxar al llarg de tot el carrer on també hi havia taules on mostrar i tallar la carn; al final de tot, a quinze passos de la séquia, s'hi va construir una casa o corral on hi tenien els animals que havien d'ésser sacrificats. Seguint el manament del monarca a les portes d'aquest espai també s'hi van establir un conjunt concret de venedors i venedores: els de les vísceres, la carn seca, embotits i algunes salses.²⁶¹

Sovint la Triperia ha estat localitzada sota la Bladeria, allà on hi havia el Pontarró de la Fusteria, seguint les limitacions establertes per Jaume I. No obstant això, a través de la documentació es palesa que el trasllat a la Triperia va suposar un incompliment dels límits marcats per Jaume I i l'establiment dels carnisers de la Carnisseria Major prop de l'actual plaça de Sant Francesc, a tocar d'on havia estat situat el maell de Sant Vicenç i els escorxadors hebreu i musulmà; així molt possiblement el topònim Triperia feia referència a alguna activitat realitzada en aquell punt abans de l'ordinació del 1246. Ens afanyarem ara a situar-la per evitar futurs malentesos.

El carrer de la Triperia apareix ben documentat en diversos documents de l'Arxiu Municipal i, com ara veurem, es tractava d'una travessia del carrer Major situada entre els trams d'aquest denominats Cingleria i Guillem d'Osca.

El 25 d'octubre del 1308, Saurina, filla d'en Berenguer, fou atacada per un desconegut al carrer de la Pellisseria, a tocar de la Plaça dels Polls, a l'actual Portal d'Indíbil i Mandoni. Per fortuna la trobà en Bernat Boxó, membre de la conguita, i la instà a revelar el nom de l'agressor. Com que ella no els el va voler dir la enviaren a casa d'un metge i continuaren caminant despreocupadament, "e quan fon avall, dret la Triperia, el testis oy que ela venie ver el cridan. Açò aturam-nos tro que fo consegada, dix que no sabie on anàs que morta ere."²⁶²

Encara podem precisar més la ubicació de la Triperia gràcies a un document de l'1 de juny del 1313, quan es cità a declarar a en Ramon Loçà arran de l'assassinat del carnisser Pere Pagès:

²⁵⁹ Sobre la situació que fa Josep Lladonosa de la Triperia vegeu: Josep LLADONOSA, *Els carrers...*, pp. 272-273.

²⁶⁰ Als carnisers de Saint Nicholas a Londres entre els anys 1342-1343 se'ls va obligar a reparar un embarcador i a llençar-hi les vísceres perquè el Tàmesi se les endugués corrent avall. Vegeu: David R. CARR, "Controlling the butchers...", pp. 452-453. També a França trobem la voluntat de situar els escorxadors municipals i els respectius corrals en espais propers, a les riberes, per tal de netejar la sang i les restes, vegeu : Madeleine FERRIÈRES, *Histoire des peurs alimentaires...*, p. 50.

²⁶¹ Vegeu l'aparat: Els altres escorxadors de la ciutat i els punts de venda al segle XIV.

²⁶² Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre de Crims*, 1308, reg. 771, f. 112r.

"En Ramon Loçà, sabater, testis jurat e demanat, sobre la dita denunciació respòs e dix que hir que fo diluns après menjar com siguès a la porta de son obrador vegué pasar per la carrera de la Sabateria, prima a amont, en Gifrer e en Nicholau d'Alòs, pelicer, i que's n'anaven per la Draperia a enlà. E après com poch vegue'ls tornar a avar. Així mesey guarnits e foren ·III· e avalaren se'n vers la carrera d'en Guillem d'Oscha e quan foren en dret la Triperia el testis oy banimesta e giràs."²⁶³

Cal tenir present que el Carrer Major, mentre travessava la ciutat d'est a oest, estava dividit en diverses vies. El carrer Guillem d'Osca anava des de l'actual Costa del Jan fins a la Plaça Sant Francesc i la Sabateria Blanca, que era el següent tram, travessava el Portal dels Sarraïns i arribava fins al final de la Plaça de la Paeria.

Aquesta situació també ve demostrada per un fet succeït l'any 1366 en el context de la guerra dels Dos Peres. Quan un seguit de companyies militars havien de passar prop de la ciutat el Consell ordenà que "los que són poblats fora los dits murs veylls, a la part de Sent Llorenç, és a saber, del Portal Pintat de la Triperia a avant, paguen en les obres dels murs defora quins fan en la partida de Sent Llorenç." Mentre que els habitants del barri de Magdalena havien de pagar per "çò és de la Porta Ferriça e enllà."²⁶⁴ Les muralles antigues de la ciutat davallaven des de Sant Andreu i a l'alçada del carrer Major, al tram denominat Sabateria Blanca, hi tenien un portal que el 1366 es deia Portal Pintat de la Triperia per la proximitat del carreró, el 1382 apareix com a Portal de la Sabateria Blanca i, com ja hem vist, més antigament s'anomenava Porta dels Sarraïns.²⁶⁵ Durant aquestes obres de fortificació es va utilitzar la Triperia per a acumular-hi les pedres, l'únic espai prou ampli i a tocar de les muralles on s'hi podien deixar les runes sense gaires inconvenients.²⁶⁶

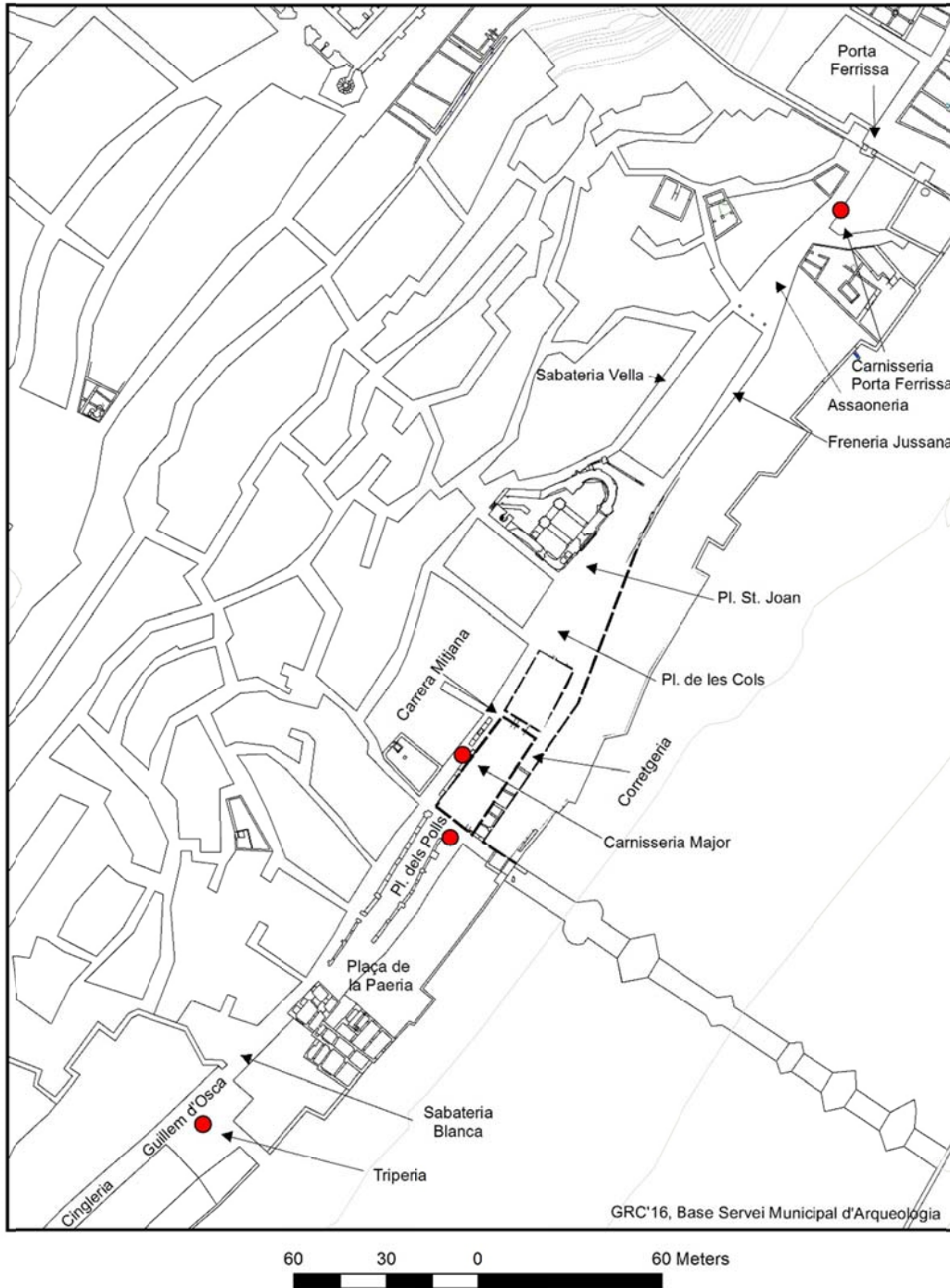
²⁶³ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibres de Crims*, 1313, reg. 764, f. 125r

²⁶⁴ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1366-1367, reg. 400, f. 58v

²⁶⁵ Jordi BOLÒS, *Dins les muralles de la ciutat...*, p. 143 Vegeu també Noemí RIUDOR, "Les obres de les muralles i els fossats de Lleida en el context de la guerra dels dos Peres (1366-1367)", *Shikar. Revista del Centre d'Estudis Comarcals del Segrià*, 1 (2014), pp. 38-43.

²⁶⁶ Josep LLADONOSA, *Els carrers...*, p. 273; Noemí RIUDOR, "Les obres...", p. 40.

Escorxadors i carnisseries del centre de Lleida S.XIII-XIV

L'escorxador del segle XV

El 1402 l'escorxador encara es trobava al bell mig de la ciutat, a la Triperia, com ho demostren les queixes de diversos ciutadans perquè els carnisers buidaven i netejaven les tripes dels animals "en dret de la casa de la scorxeria".²⁶⁷ Els carnisers havien variat el seu costum de fer-ho, com era habitual, a l'arenal d'en Pere Ramon Çà Costa i arran d'això la pudor de les vísceres s'estenia pels carrers més centrals de Lleida. L'arenal o Areny de Çà Costa era l'extensió de terra variable que separava la ciutat del Segre des del pont fins al Pontarró de la Fusteria.²⁶⁸ Allà s'hi duïen a terme diferents activitats desagradables com els treballs de ribera, un dels processos previs per a l'elaboració de cuirs que consistia en netejar les pells sangonoses i treure'n les restes més grans de carn.²⁶⁹

Tant per als governants de la ciutat com per als seus habitants era ben clar que la Triperia estava massa imbricada dins el teixit urbà i es requeria urgentment un nou trasllat en un indret més airejat i allunyat dels habitatges.²⁷⁰ El mateix passà a París el 1416 quan Carles VI va ordenar l'enderroc de l'escorxador i el seu trasllat extramurs *pour la décoration et embellissement de nostre bonne ville de Paris* així com també *pour pourvoir et obvier aux infections et corruptions nuisables à corps humain, qui par les immundicies de la tuerie et escorcheries des bestes par longtemps e été faicte*.²⁷¹ El canvi d'ubicació a Lleida degué tenir lloc pels volts de 1418 ja que, aquell any, els paers Francesc del Bosc, Simó Sunyer, Pere de les Pontes i Montserrat Pallarès feien tractes per vendre l'escorxador vell.²⁷²

Tot i que abans del maell de Sant Antoni trobem diversos testimonis sobre l'escorxament de carn a altres carnisseries en aquest moment la tasca es va centralitzar. Els nous corral i edifici van acollir l'activitat i quedà prohibida a la resta de carnisseries com s'exemplifica a través de les ordinacions sobre el preu de la carn i l'arrendament del tribut de 1439.²⁷³

²⁶⁷ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1402-1403, reg. 404, f. 21v.

²⁶⁸ Josep LLADONOSA, *Els carrers...*, p. 710

²⁶⁹ Vegeu Ricardo CÓRDOBA DE LA LLAVE, "eliminación y reciclaje de residuos...", p. 156 i també Xavier PAYÀ, "Les adoberies d'època feudal..." p. 37

²⁷⁰ El fet que es tinguin en compte criteris sanitaris per al trasllat dels escorxadors és ben clar en el cas lleidatà però trobem paral·lels a diferents indrets europeus com s'ha mostrat ja en el text. Semblantment a Norwich (Anglaterra) es va situar als carnisers en una zona oberta i amb fàcil accés a l'aigua corrent per a desfer-se dels residus. Molts *regimina* fan una relació clara entre la malaltia i les olors horripilants que sortien de les carnisseries i escorxadors. Vegeu: Carole RAWCLIFFE, *Urban Bodies...*, pp. 147-148;

²⁷¹ Madeleine FERRIÈRES, *Histoire des peurs alimentaires...*, p. 348.

²⁷² Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1418-1419, reg. 407, f. 7v. Josep Lladonsa (*Carrers i places de Lleida...*, p. 166) relaciona les obres a les muralles velles de 1367 amb el trasllat de l'escorxador al Barrinou. Ara bé, les queixes per netejar les tripes al maell i no a l'areny de 1402 ens indiquen que els carnisers encara operaven al centre de la ciutat i no al Barrinou, que era un espai allunyat del centre i poc habitat i, per tant, no sembla que s'hi haguessin pogut generar aquest tipus de clams.

²⁷³ Sobretot el següent fragment: "Ítem que neguna persona de qualsevol ley, stament o condició sie, no gos metre dins la ciutat carn ho carns de moltó, d'ovella, de bou, de cabró, de cabrit o d'anyell, ni d'altra

El nou maell es situà prop del Portal de Sant Antoni, davant del monestir dels Antonians.²⁷⁴ Les muralles del Barrinou de Sant Antoni ja existien l'any 1366 quan s'anomenaven "murs forans" enfront dels altres "murs veylls"²⁷⁵, que eren els que encerclaven el barri de Sant Joan fins al riu. Aquest tram emmurallat es va anar construint al segle XIII, durant el transcurs d'un procés, general a tot el Principat (XIV), per cloure els barris i ravals perifèrics.²⁷⁶ De fet el recinte emmurallat lleidatà no es va cloure completament fins al XV amb la construcció del denominat Portal de Sant Antoni.²⁷⁷ Enmig d'aquest context descentralitzat és lògic que es decidís traslladar l'escorxador vers aquesta zona escadusserament habitada on hi proliferaven més horts i erms que no pas cases. De fet la zona de Sant Antoni va ésser fins a l'època moderna, per diverses raons, un espai amb un poblament espars.

El 1420, però, el nou escorxador semblava abandonat o almenys descurat:

"Ítem los dits prohoms atenents que ells són informats que en lo scorxador se fan grans mals axí com trenquar forrellats, desfer brosquils e teulades e encara lo mur que afronte ab lo dit escorxador, les quals coses requiren reparació. Perquè açò remeteren al honrat en Jacme Soler que ho face adobar a mesió de la ciutat."²⁷⁸

La situació continuava essent precària el 1430 ja "que·ls < cuberts de la > casa del scorxador stan fort perylosos de caure"; i sis dies més tard l'edifici ja estava en runes perquè el consell demanà "hi sie haguda companya per scombrar la runa que y és cayguda"²⁷⁹. No ens ha d'estranyar aquesta deixadesa ja que és el reflex d'una ciutat en clara decadència en la qual, com comprovarem més endavant, gran part dels edificis estaven enrunats o amenaçaven ruïna, les clavegueres s'embossaven i els camins entre les vinyes restaven intransitables. El 1431 els prohoms de la ciutat van acceptar un préstec de cinquanta lliures d'Esteve de Guimerà per arreglar els escorxadors.²⁸⁰ Gràcies a aquestes inversions l'escorxador es va arribar a consolidar i el 1445 s'hi va construir un abeurador omplert mitjançant un braçal on estava especialment

carn acostumada de scorxar dins lo escorxador de la ciutat, de lochs estranys, ni dels lochs de la contribució, sots pena de ban de perdre la carn que metran e vuit sous jaquesos per quiscuna vegada". Documentació transcrita a: Ester MARTÍ, "La imposició de la carns...", pp. 131-135.

²⁷⁴ Josep Lladonosa (*Els carrers...*, p. 166-167), sense citar cap document, es refereix a aquest trasllat de les carnisseries l'any 1367. No obstant això, el canvi no es va produir fins bastant més endavant, vegeu: Joan BUSQUETA, *Història de Lleida...*, p. 30.

²⁷⁵ Cat. AML Fons Municipal, Llibre d'actes del Consell General, 1366-1367, reg. 400, f. 58v

²⁷⁶ Manuel GUÀRDIA; Albert Garcia ESPUCHE, "Consolidació d'una estructura urbana: 1300-1516", Jaume Sobrequés, dir., *Història de Barcelona, La ciutat consolidada (segles XIV i XV)*, Barcelona: Enciclopèdia Catalana-Ajuntament de Barcelona, 1992, III, p. 42. En aquest moment en moltes viles la construcció de les muralles va ésser assumida dins les despeses municipals, juntament amb altres pagaments relacionats amb la defensa municipal, i van esdevenir una càrrega important per a la municipalitat, vegeu: Flocel SABATÉ, "L'augment de l'exigència fiscal en els municipis catalans al segle XIV: elements de pressió i de resposta", *Col·loqui corona, municipis i fiscalitat a la baixa edat mitjana*, Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs, Pagès editors, 1996, pp. 431-434.

²⁷⁷ Marta MORAN, Isabel GIL, Ana LORIENTE, Meritxell MOLINS, Xavier PAYÀ, "Darreres aportacions arqueològiques al coneixement de la ciutat de Lleida en època medieval", *Revista d'Arqueologia de Ponent*, 11-12 (2001-2002), pp. 336-337.

²⁷⁸ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre de Consells Particulars, 1420-1423*, reg. 408, f. 3r.

²⁷⁹ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre d'Actes del Consell General, 1430-1431*, reg. 410, f. 7v.

²⁸⁰ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre d'Actes del Consell General, 1430-1431*, reg. 410, f. 56r.

prohibit abocar-hi brutícia, netejar-hi hortalisses i llençar-hi ferramenta; a més, era una obra important i embellida amb un empedrat que es demanà que "sie acabat de fer fins al cap del dit abeurador"²⁸¹.

Després d'aquesta història inquieta de canvis continus, en dos-cents cinquanta anys hem localitzat l'escorxador en sis llocs diferents, el maell principal de la ciutat va acabar assentant-se al Barrinou de Sant Antoni, al carrer que s'anomenarà del Rastro, fins el 1875. Aquell any besties i matancers es van traslladar a l'edifici nou del Carrer Lluís Companys deixant ja completament endarrere les ubicacions dels temps medievals.

Els altres escorxadors de la ciutat i els punts de venda al segle XIV

Definir l'espai on s'escorxava i diferenciar-lo del lloc on s'acostumava a vendre la carn és una labor difícil. D'una banda cal pensar que la gran quantitat de rebuigs generats a l'hora d'escorxar i tallar la carn promovia l'agrupació d'ambdós oficis, matancer i carnisser, i molt possiblement eren realitzats per la mateixa persona.²⁸² No obstant això, hi havia personatges especialitzats en la matança i els seus coneixements eren reclamats pels carnisseres. El 1352 el carnisser Pere Pagès va reclamar els serveis de Don Miquelot, un escorxador que vivia al carrer Cardona, per triar les vaques del corral que posseïa juntament amb uns socis al Sot de l'Hospital.²⁸³ De fet la paraula maell en un principi feia referència a un lloc on ambdós operacions, escorxament i venda, hi tenien cabuda; a Barcelona el terme maell i carnisseria convisqueren durant el segle XIV sense diferenciar un espai de l'altre; a partir de 1352 s'hi afegí el mot escorxador amb un únic significat, el lloc on és mataven els animals, i llavors s'eliminà l'ambivalència de les paraules anteriors.²⁸⁴ Així una ordinació apareguda el 1352 prohibia escorxar a les carnisseries determinant l'escorxador com a únic lloc possible i separant-lo, almenys a nivell mental, de l'espai de venda.²⁸⁵

El cas Lleidatà es va iniciar l'any 1206 directament amb el mot *carniceria* quan Pere I (1206) va donar l'espai amb les taules, presents i futures, per a tenir-hi el *macellum*. Tot i que en

²⁸¹ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1444-1445, reg. 418, f. 62v.

²⁸² Ramon BANEGAS, *L'aprovisionament de carn a Barcelona durant els segles XIV i XV*, tesi doctoral dirigida per Antoni Riera, Universitat de Barcelona, 2008, p. 186. A més, cal tenir present que entre els propietaris i assalariats que podríem trobar a les carnisseries, corrals i altres llocs relacionats hi treballaven un nombre indeterminat d'esclaus que feien les feines més dures. Sobre l'ofici dels esclaus vegeu Josep HERNANDO, *Els esclaus islàmics a Barcelona: blancs, negres, llors i turcs, de l'esclavitud a la llibertat (S. XIV)*, Barcelona: Centro Superior de Investigaciones Científicas, 2003, pp. 152-169. A Córdoba l'esclau Francisco era l'encarregat de traslladar els residus de la carnisseria (*guija, sangre e tripa de las reses...*) fins a l'abocador situat extramurs (Ricardo CÓRDOBA DE LA LLAVE, "Eliminación y reciclaje de residuos...", p. 160). Els carnisseres representaven un grup heterogeni amb gran diversitat de riqueses, sovint les seves activitats van més enllà del maell i estan relacionades amb la venda de pells, de greix i de tripes per a altres usos. Vegeu Louis Stouff, *La table provençale...*, pp. 117-124.

²⁸³ AML, Fons Municipal, *Llibre de Crims*, 1352-1353, reg. 777, f. 74r (document 26 de l'apèndix).

²⁸⁴ Ramon BANEGAS, *L'aprovisionament de carn...* pp. 186-187.

²⁸⁵ Ramon BANEGAS, *L'aprovisionament de carn...* pp. 215-216.

aquest punt s'hi escorxava i s'hi venien diferents productes també hi havia altres taules de venda repartides per la ciutat que ens són molt difícils de rastrejar.²⁸⁶ El 1246 Jaume I va ordenar la clausura del maell i assenyala envers algunes peces de carn, segurament vísceres, fregides amb greix animal com l'origen d'algunes de les olors més nauseabundes de l'espai. El 1301 Jaume II va tornar a mencionar aquest lloc adduint, ara ja clarament, a les triperes que encara hi cuinaven alienes a l'atemptat que això representava contra la higiene pública.²⁸⁷ Per tant la carnisseria de la Porta Ferrissa va ésser, almenys fins el 1301, un espai de venda de carn cuinada de poca qualitat, una espècie de mercat de menjar ràpid on es podia omplir l'estómac per pocs diners.²⁸⁸

Arribats al segle XIV, si hom volia comprar carn tenia diverses opcions. A la part alta de la Triperia s'hi apilaven les taules d'alguns carnisseres i més enllà, vora el corral on hi tancaven els animals, s'hi amuntegaven alguns dels venedors ambulants més mal considerats, aquells la feina dels quals estava relacionada amb els intestins. Jaume II els va concentrar en aquest punt, vora les portes del corral on els animals esperaven al matancer. Allà la gent podia adquirir-hi les diferents vísceres per cuinar o fer embotits (budells, bufeta i estómac) i també la mateixa carn processada *bullos, langancies vel alias carnes siccas* que penjaven dels clavillers. A les portes del corral també s'hi podien adquirir salses que, hem d'entendre, estaven relacionades amb els ingredients anteriors: diferents carns capolades fines, algunes espècies com el pebre que també es posava als embotits i els brous de les coccions.²⁸⁹ Les salses fluctuaven entre l'aliment i el medicament, de fet se'n podien adquirir tant als venedors ambulants com a les especieries, on eren de millor qualitat i força més costoses però, tot i així, a l'abast de molts.²⁹⁰ El 1390 una dona anomenada Sanxa, que havia estat prostituta a Tortosa i vivia a Lleida, "... un dia après que se'n fonch anat son marit ela entrà en la ciutat ab ·I· dona de Magdalena que anaren pendre salsa a casa d'en Figueret specier"²⁹¹.

A la Triperia, entre tot, també hi havia almenys una taverna propietat del carnisser Domingo de Castanera. El 1353 dues dones del carrer de la Santa Creu van baixar-hi a beure i protagonitzaren una baralla amb uns joves.²⁹² A les tavernes hom hi podia trobar menjar i beure

²⁸⁶ Flocel SABATÉ, *Història de Lleida...*, p. 373.

²⁸⁷ El monarca diu clarament que l'activitat generava *magnam immunditiam et soditiam civitatis praedictae*.

²⁸⁸ L'activitat de les Triperes va ésser un problema recurrent a les ciutats europees, sobre el cas lleidatà ens hi estendrem més a l'apartat de la higiene. A Poitiers, per exemple, els residents també es queixaven per les olors nauseabundes del bullit i fregit de les tripes. Vegeu Jean-Pierre LEGUAY, *La rue au Moyen Age*. Rennes: Ouest-france, 1984, p. 140.

²⁸⁹ Sobre l'ús del pebre com un conservant i alhora aromatitzant vegeu l'article d'Antoni RIERA, "Transmarina vel orientalis...", p. 1076. Sobre l'elaboració de salses amb les vísceres vegeu la recepta de salsa de pago del Llibre de Sent Soví que s'elabora amb ventres i cors de gallines i conills (Joan SANTANACH, ed., *Llibre de Sent Soví...*, pp. 47-49).

²⁹⁰ Lynn THORNDIKE, "A medieval Sauce-Book", *Speculum*, 9-2 (1934), pp. 183-190, esp. 183-186.

²⁹¹ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre de Crims*, 1390-1391, reg. 794, f. 75r.

²⁹² Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre de Crims*, 1353-1354, reg. 778, f. 117.

amb un fort caràcter d'oci, un fet que les va posar al punt de mira de molts moralistes.²⁹³ N'hi havia repartides per tota la ciutat, tantes que seria gairebé impossible arribar a rastrejar-ne la ubicació; Josep Lladonosa el 1348 en documenta fins a 35.²⁹⁴ N'hi havia una de força concorreguda prop de la Bladeria i una altra al barri de Magdalena a la vora del Pes de la Llana, que era propietat de l'Hospital del Sant Esperit, on el 1332 un galiot eixorellat hi va intentar vendre unes sabates robades,²⁹⁵ a la parròquia de Sant Llorenç, al carrer Ferrer Vinader, s'hi trobava la taverna d'un home anomenat Luçàs on el 3 de setembre del 1345 uns homes hi jugaven a la gresca i davant del pont hi havia la d'en Ramon de Carcassona.²⁹⁶ Però a la documentació hi abunden les descripcions menys concretes que ens indiquen la gran quantitat d'establiment als que es podia acudir: "·I· taverna en Leyda que és a dellà la Carniceria", "una taverna que rostie carn sa muyller", "ell confessant ere en la taverna del dit Bernat Garruç per beure ab d'altres que alí eren", "una taverna en la parròquia de Magdalena per a beure"... Les

²⁹³ Vegeu Carole RAWCLIFFE, *Urban Bodies...*, pp. 254-255. En el cas anglès hem de substituir, tot i que no sempre, el vi de caire mediterrani per la cervesa típica del món anglosaxó. En parlar de tavernes no ens podem oblidar de fer referència al següent fragment del *Llibre de les dones o Spill* de Jaume Roig en que narra un fet succeït a París durant una celebració de cap d'any: "Mes, aquell any un cas estrany, en lo món nou, jorn de Ninou s'hi esdevenç. Jo tinguí'l reng; fiu convidar tots a sopar e rigolatge, los de paratge qui junt havíem; allí teniem de tots potatges, de carns salvatges, volateria, pastisseria molt preciosa, la pus famosa de tot París. En un pastís, d'hom cap de dit hi fon trobat. Fon molt torbat qui el conegué; reconegué què hi trobaria; més hi havia un cap d'orella. Carn de vedella crèiem menjàssem, ans que hi trobàssem l'ungla i el dit tros mig partit. Tots lo miram e arbitram carn d'hom cert era. La pastissera, ab dos aidants filles ja grans, era fornera e tavernera; dels que hi venien, allí bevien; alguns mataven; corn capolaven, feien pastells, e dels budells, feien salsisses o llonganisses, del món pus fines. Mare i fadrines quants ne tenien tants ne venien, e no hi bastaven; elles mataven alguns vedells, ab la carn d'ells tot ho cobrien; assaborien ab fines salses les dones falses. En un clot tou, fondo com pou, descarnats ossos, cames e tossos, allí'ls metien e ja l'omplien les fembres braves, cruels e praves, infels, malvades e esclerades abominables; cert los diables, com los mataven, crec los aidaven, e lo dimoni. Faç testimoni que'n mengí prou: mai carn ni brou, perdius, gallines, ni francolines, de tal sabor, tendror, dolçor, mai no sentí. Per lo matí, de totes tres feren quarters, e llur posada fon derrocada, e l'aplanaren; sal hi sembraren, e tots los cossos tallats a trossos (cent n'hi comptaren) los soterraren en lloc sagrat" (Jaume ROIG, *Llibre de les dones o spill*, Francesc Almela, ed., Barcelona: Els nostres clàssics, 1928, pp. 44-45). Igualment el 1390 en Bernat de Valls va esmorzar en una taverna de Torrefarrera on hi va menjar primer llonganissa i dos ous de segon, "e li costà la longuaniça ·I· diner e altre d'ous" (Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre de Crims*, 1389-1390, reg. 793, f. 113v).

²⁹⁴ Josep LLADONOSA, *Història de Lleida...*, I, p. 510

²⁹⁵ "Après dimars pridie kalendas aprilis. En G. de Tamarit, lochtinent del honrat en Jacme d'Alòs, cort de Leyda per lo senyor Rey, en Jacme Miró e en Johan Çabater, pahers, pugaren al Palau de Cervera per fer posar al turment de la roda lo dit Pere Roure (...). E ans que li posassen demanaren-lo si el havie emblat en la ciutat de Leyda lo pareyll de çabates negres ab nuell enmig les quals vené al Escolà bastaix per VI diners. Dix que hoc per son pecat. Preguntat on les emblà. Dix que en la carrera General. Preguntat que féu les formes. Dix que gita-les en Segre. Preguntat si el emblà lo pareyll de çabates blanques ab corda les quals donà a la taverna del Sent Esperit al dit Escolà. Dix que hoc. Preguntat on les emblà. Dix que prop la Pescateria. Preguntat que féu les formes. Dix que no·y havie formes ni les emblà ans eren desenformades. Preguntat si ha feyt pus ladronicis en la ciutat. Dix que no·l dimarts ans que fo pres hic ere entrat e no hic havie albergat sinó un vespre. Preguntat si hic ere entrat ab companyia. Dix que no. Preguntat a Barchinona quyns ladronicis hi féu. Dix que una galina hi emblà per la qual fo açotat e correut per la villa e altres ladronicis no·y féu. Preguntat per que perdé les oreylls ni on. Dix que a Sen...ray les perdé per raon d'un <pareyll> de formatges que emblà en seu companyó a qui hom deye Compte Negre. Preguntat si ha feyts pus ladronicis en negun loch. Dix que no..." (Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre de Crims*, 1331-1332, reg. 770, f. 150r-153v (document 22 de l'apèndix).

²⁹⁶ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre de Crims*, 1344-1345, reg. 774, f. 66v i 1378-1379, reg. 819, 20r.

tavernes no es diferenciaven de cap altre edifici, l'únic que indicava allò que transcorria més enllà de la porta era un ram que penjava del marc de la porta. El sabater Pere Cayllà de Perpinyà, en arribar a Lleida, no va necessitar que ningú l'indiqués per trobar una taverna que hi havia prop de Sant Joan "com hi penjàs ram de taverna".²⁹⁷

Al segle XIV, tot i que eren espai veïns, existia una clara diferenciació entre l'escorxador o Triperia i la Carnisseria Major. El 1350 la Carnisseria Major superava els límits de la Triperia amb escreix i les diferents taules per comprar i vendre carn i peix s'estenien al llarg del carrer Major de forma irregular. Aquell any, la nit del 3 d'octubre, dos assaltants van matar al carnisser Ramon de Pujal dins de casa seva al carrer Cardona. En saber-ho els testimonis Ramon de Purroig, Miquel Forner i Sanxo de Barchaho, veïns seus, anaren a buscar al veguer i pel camí, a l'alçada de la casa d'en Francesc del Bosch,²⁹⁸ van trobar-se al carnisser Pere Pagès, considerat un dels instigadors de la brega. Aquest anava armat amb una llança i acompanyat d'un macip que li portava un *creol* encès, és a dir un llum de ganxo. Després d'una conversa breu en Pere Pagès se'n tornà amb ells fins a la Carnisseria Major i després els testimonis "se'n anaren vers casa del veguer e aquells creu" -a parer d'en Ramon de Purroig- "que anaren-se'n envers la Triperia..."²⁹⁹ De fet a la Triperia en Pere Pagès hi tenia el seu alberg i diversos testimonis el van veure sortir de casa en sentir els crits de la dona del mort, la qual anà a avisar al paer Pere de Muntanyana abans que els testimonis anomenats. En Ramon de Castenera el va veure: "lo dit Pere Pagès a la lum del dit crehol anan vers la Carniceria Mayor"; igualment el cuirasser Guillem Sala: "feu-se a la finestra e vehé que a cap d'un poch don Pagès hisqué del carrer de la Triperia e anave-li ·I· hom que li portave ·I· crehol e anan d'aquen enllà vers la Carniceria Mayor."

En Pere Pagès va declarar que havia sortit de casa en sentir els crits de la dona i anà a veure si un cosí seu estava implicat en la baralla. En trobar-se en Purroig i els altres van explicar-li qui era el mort i girà cua tranquil·litzat passant pels carrers Corretgeria i Pellisseria.³⁰⁰ Per tant la Carnisseria Major es trobava entre la Triperia i la Corretgeria, és a dir entre l'actual Plaça Sant Francesc i la Plaça Sant Joan. Un altre exemple el trobem durat la matinada d'un dijous del 1344. El carnisser Ramon Piló, que vivia a la Blanqueria, es llevà per anar a tallar carn a la Carnisseria Major quan encara era fosc. Com cada dia per arribar-hi ell i la seva gossa van travessar la Freneria Jussana i la Corretgeria, però justament aquell matí van contemplar com en un dels obradors hi havia llum i la gossa es posà a lladrar alarmada.³⁰¹

²⁹⁷ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre de Crims*, 1381-1382, reg. 789, f. 131r.

²⁹⁸ Francesc del Bosh va donar nom a un carrer, actual carrer de la Parra, fins al segle XVI. Vegeu Josep LLADONOSA, *Els carrers...*, pp. 547-548.

²⁹⁹ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre de Crims*, 1352-1353, reg. 777, f. 74r

³⁰⁰ Jordi BOLÒS, *Dins les muralles...*, pp. 148-154.

³⁰¹ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre de Crims*, 1344-1345, reg. 774, f. 56v.

La Carnisseria Major era el mercat principal per a la venda de carn i peix, diferenciat de l'escorxador que estava a la Triperia on, com ja hem dit, també s'hi podien adquirir alguns productes. Sabem que era el mercat més gran i concorregut de la ciutat perquè allà hi tenia la taula el mostassaf. El 1377 un pescador va veure, "estant en la taula del mustaçaf" com dos homes es barallaven al carrer de l'Herbasseria.³⁰² El 1433 tornem a tenir notícies de l'oficina d'aquest funcionari arran del possible trasllat de la presó a la casa de la Paeria, quan es va determinar que els calabossos nous anirien a la zona dels Porxos de Baix, al costat de la casa d'en Bernat d'Olzinelles, i l'entrada passaria a través de l'oficina del mostassaf, la denominada Casa de les Mesures.³⁰³

La Carnisseria Major era un espai difús que comprenia altres subespais, un continu de taules i obradors des de la Triperia fins a la Plaça Sant Joan que s'estenia per diverses travessies laterals, tot i així la part principal estava a la denominada carrera Mitjana de l'Herbasseria o, també, carrera Mitjana de la Carnisseria i la Peixateria.³⁰⁴ Allà s'hi venia carn i peix i la cuina ambulant de les triperes que també freqüentaven aquest indret; sabem que també hi havia una claveguera per recollir totes les deixalles que s'hi generaven.³⁰⁵ En una punta del carrer, entre el tràfec de la compra i la venda, la gent hi parava taulells de joc on s'hi solien acumular

³⁰² Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre de Crims*, 1377-1378, reg. 779, f. 35r.

³⁰³ "Acordaren los dits pahers e prohomens que la dita presó sie en les cases baixes de la casa de la Paehria, congitada e ordenada la entrada de la qual sie per lo obrador daval la casa del racional, situat al costat del portal de la casa del honorable en Bernat d'Olzinells, on stà en Berenguer Strader, seler, prenent la mitat del dit portal e obrador. Passant, la dita entrada, per la casa de les mesures, prenent-ne tanta quanta los dits prohomens acordaran e ordenaran en temps que la dita obra se farà. E facen aquí la scala per on serà devalat a la dita casa de la presó, a ordinació dels dits prohomens. E que les cases de la casa de la Paeria sobiranes sobre la casa del raciona e les altres cases e cambres sobiranes sien a stada e servitut del dit carceler e de sa companya" (Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre de Consells Particulars*, 1430-1435, reg. 365, f. 73r). Sobre l'organització dels Porxos de Baix i els llinatges que hi vivien vegeu: Josep LLADONOSA, *Els carrers...*, pp. 456-461. Tot i així sembla que el trasllat de la presó no es va acabar de realitzar, el 1442 la ciutat continua queixant-se sobre l'estat ruïnós de la presó (Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1441-1442, reg. 417, f.46r) i Josep Lladonosa la segueix documentant al Portal de Sant Antoni fins a finals del XV. (*Els carrers i les palces...*, pp. 167-169 i també *Anecdotari de l'Estudi General de Lleida (1297-1717)*, Lleida: Pagès Editors, 1988, pp. 117-119)

³⁰⁴ Es tracta d'un espai de difícil definició ja que en la documentació sovint trobem topònims que l'amplien. El 1386 trobem aquesta declaració: "Lo discret n'Antoni Ponç, notari, testis qui jura dir veritat. Interrogat sobre la dita prevenció dix que digmenge propassat hac ·VIII· jorns ell testis partí de casa sua e anessen a casa de mestre Johan Felip, qui sta en la costa de Sent Andreu, per pendre una carta que lo dit Johan li dix ya lo dissapte que pujàs a casa sua per pendre la dita carta. E ell depositant lo dit dia de digmenge anà a la casa del dit Johan e tochà a la porta. E digueren-li que no·y ere e partint d'aquí devallassen lo dit Johan per la Costa dels Carnicers e tench son camí al carrer Major. E com fon endret la sacaleta d'en Barriach lo dit depositant vee ·I· hom que corrie per la dita scaleta amunt, e ·I· altre qui li anave detrás corrent axí matex. E tinent ell testis son camí anant-ne vers lo carrer Major com fon en la dita scaleta e vee aquí ·I· hom mort qui ere nafrat davall lo cor. E segons hoí dir a alguns qui aquí eren lo dit hom mort ere Johan de la Pobla, alies apellat lo sordo, tauleger." La Costa dels Carnissers a que fa referència Antoni Ponç és el denominat Carrer del Relloger, ara desaparegut. Aquesta via desembocava al carrer Major entre la Plaça Sant Francesc i la Plaça de la Paeria (Josep LLADONOSA, *Els carrers...*, pp. 259-261).

³⁰⁵ El 1441 els veïns de la Corretgeria es van queixar que, arran de la retirada d'algunes taules i obradors de la carrera Mitjana de la carnisseria i pescateria, l'aigua d'aquesta claveguera sobresortia i els hi entollava el carrer, vegeu: Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1441-1442, reg. 417, f. 5r.

personatges de dubtosa reputació. El 1377 a la carrera de l'Herbasseria un home d'Albarracín va etzibar a un dels jugadors d'una taula: *mal ho fazesque etxes dados!*³⁰⁶ i l'altre l'atacà amb un punyal amb dues escomeses poc greus que li anaren a para a la capa i al gipó. L'aragonès si va tornar destrament tallant-li el puny i arrencà a córrer per recollir-se al monestir del Carme. Arran del joc, els insults, els renecs i les baralles es succeïen de forma habitual entre la Plaça de la Paeria i aquest carrer. Per això el 1434 la ciutat intentà posar-hi fi amb el següent manament: "que d'ací avant neguna persona de qualsevol ley, stament e condició sie, no juch ni jugar gos a taules, grahscha ni a negun altre joc de daus dins la dita plaça de la Paheria ni en la pescateria ni carniceria."³⁰⁷

Tot i la fortor generada per la venda de carn i peix, la Carnisseria Major es trobava enmig d'un punt central, el nucli de la ciutat durant els segles XIV i XV. En aquesta zona hi havia la Casa de la Paeria (des de 1383), la Casa de la Lleuda i la Casa de la Cort del Veguer.³⁰⁸ Entre 1440-1441, com a part de les obres prèvies per a la reforma de la plaça Sant Joan, la Carnisseria Major va ésser trasllada a prop de la Bladeria Vella, actual catedral. De fet al juny de 1441 els venedors de la Carnisseria Major ja havien retirat tots els obradors per tal de construir una nova esplanada que arribés des de la plaça dels Polls fins al carreró d'en Jaume Navarra.³⁰⁹

Un dels punts ben diferenciats de la Carnisseria Major era on es venia la carn de caça i la volateria, punt de trobada obligat per a tots aquells que pretenien vendre les peces que, de forma més o menys ocasional, aconseguïen capturar. Hem de tenir present que el mercat negre de la caça i la pesca va ésser bastant perseguit pel mostassaf sobretot durant la primera meitat del segle XV, quan es va legislar per evitar que la gent guardés i vengués la carn a casa sense pagar impositcions.³¹⁰ La venda de la caça es localitzava a la plaça dels Polls i estava representada bàsicament per la caça menor que comprenia: perdius, tudons, xixelles i diferents tipus de conills (bàsicament els denominats de mont i de clap).³¹¹ Unes ordinacions del 1422 per taxar el preu de les carns de caça determinen: "que quiscuna persona hage a posar aquelles a

³⁰⁶ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre de Crims*, 1377-1378, reg. 779, f. 37r-43v (document 29 de l'apèndix).

³⁰⁷ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1434-1435, reg. 401, f. 5v.

³⁰⁸ Jordi BOLÒS, *Dins les muralles...*, pp. 148-150

³⁰⁹ "Primerament ordenen que atès que en nigung altre loch de la ciutat pus honorós e més patent e vistos no solament als habitants en la present ciutat mas encara a totes gents passants e anants de Roma a Sant Jaume no es pus dispost que de la plassa apellada dels Polls fins a la iglesia de Sant Joan o almenys fins al carreró apellat de en Jaume Navarra, quòndam ciudadà, los quals carrers segons manifestament se mostren son ara confusos escurs, sutses e bruts de moltes legeses." (Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre Vert de la ciutat de Leyda*, 1691, reg. 1370, f. 426-428). Tot i que el privilegi de la reina és de 1442. Sobre la retirada dels obradors de la carrera Mitjana vegeu Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1441-1442, reg. 417, f. 5r. Josep Lladonosa en confondre l'establiment de la Triperia situa aquestes carnisseries en funcionament en una data massa primerenca, l'any 1350. Vegeu Josep LLADONOSA, *Els carrers...*, pp. 281-284.

³¹⁰ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1430-1431, reg. 410, f. 27v.

³¹¹ Josep LLADONOSA, *Els carrers...*, p. 470.

vendre en la plaça dels Polls e portar les dites caces públicament per la ciutat e no amagadament"³¹². L'any 1384, des de la seva taula, on hi venia conills, el carnisser Bernat Cavaller sentí com es barallaven uns macips de ribera.³¹³ Les aus petites, com era costum, es venien per parells i de fet en la documentació sempre es taxaven seguint aquest criteri, alhora els conills es podien vendre amb pell o sense i lògicament el preu variava.³¹⁴ A més a la Plaça dels Polls també s'hi podia comprar fruita, gallines i, per la proximitat amb la peixateria, qualcunes persones hi mostraven els cabassos amb anguiles que havien pescat o, en alguns casos, furat.

Tot i que la Carnisseria Major era el mercat més important hi havia altres punts de venda on també s'hi escorxaven animals. La segona en importància era la Carnisseria de Magdalena que abastia de matèria primera a tot el complex adober dels voltants. La primera notícia que en tenim és de 1246 quan Jaume I va establir els límits dins els quals no s'hi podia escorxar definint, per la banda est, *usque ad carniceriam qua dicitur de Constantino versus Parochiam Madalena*; segons Josep Lladonosa es tractava de Constantí de Tolosa qui deuria explotar l'establiment en aquella època.³¹⁵ L'organització de l'espai era senzilla, al cap del carrer Aluderia s'hi estenia una zona porxada on s'hi disposaven de manera diversa un seguit de taules, algunes interiors i altres exteriors, on els carnisseres tallaven la carn i la venien.³¹⁶ Per exemple el 1381 prop de la Porta Ferrissa la dona d'en Pere del Molí hi tenia una taula on acostumava "de tenir e vendre los ventres".³¹⁷ Seguint les limitacions de Jaume I a la Carnisseria de Magdalena

³¹² Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre de Consells Particulars*, 1420-1423, reg. 408, f. 136r.

³¹³ "...Bernat Cavaller carnisser testis qui jura dir veritat. Interrogat sobre la dita prevenció dix que adés après menjar ell testis stant al cantó de la taula hon se acostumen de vendre los conills sentí cabiscol en la plaça dels Polls, vers lo cantó d'en Arnau de Berga, bosser..." (Cat. AML, Fons Municipal, *Llibres de Crims*, 1383-1384, reg. 790bis, f. 138 v). De fet el 1840 aquest indret encara conservava part d'aquesta funció primitiva com explica Marià Olives: *allí ve también, dejando una columna de por medio, el local llamado la barra, en que se encuentra una barra larga, en la cual se cuelgan los animales de pluma y de pelo muertos que se quiere vender* (Marià OLIVES, *Colección de noticias...*, p. 253).

³¹⁴ Ítem més los dits prohomens cotaren la caça sots la forma següent: Primo lo conill de clap ab la pell ·IX· diners e sens pell ·VIII· diners. Ítem lo parell dels todons ·XIII· diners. Ítem lo parell de les pexelles ·IX· diners. Ítem lo conill de munt ab la pell ·VII· diners e sens la pell ·VI· diners. E que nengu no pugue ésser forçat de penre la pell. Ítem lo parell de les perdius segons ja són stades tatxades ço és saber vint diners. Les quals caces <solament de conills> se haien a vendre sens imposició. (Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre de Consells Particulars*, 1420-1423, reg. 408, f.3r). Sobre la qualitat de la carn de la perdiu vegeu: Juan Vicente GARCÍA, "Alimentación y salud en la Valencia medieval. Teorías y prácticas", *Anuario de Estudios Medievales*, 43/1 (2013), pp. 133-134.

³¹⁵ Josep LLADONOSA, *Els carrers...*, p. 568.

³¹⁶ "N'Arnau de Caserres, testis jurat e demanat, sobre la dita denunciació. Respòs e dix que és ver que a nit el testis ere a la porta del alberch seu que fo d'en Domingo de Caserres ensemps ab en Michelet de Queralt e hoyren gran brogit en vers los Perxes de la Carniceria e cuydaven-se que fossen los minyons que-y jugaven ab [maces] de junch. Emperò veeren-hi spases treytes e anaren-hi." (Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre de Crims*, 1339-1340, reg. 773, 24v). Vegeu també: "E yo notari dessús dit aní personalment a la parròquia de Magdalena en lo cap del carrer de la Aluderia denant la carniceria de la deta parròquia on se dehie que·l dit Bernat neuler estave e jahie." (Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre de Crims*, 1352-1353, reg. 777, f. 151r).

³¹⁷ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre de Crims*, 1381-1382, reg. 789, f. 83r.

s'hi escorxava, i molt s'hi tenim en compte l'activitat de les adoberies veïnes; el 1352 van trobar un home mort en aquesta carnisseria "e trobaren-lo costa ·I· vacha escorxada".³¹⁸

Les altres carnisseries cristianes de la ciutat estaven a la banda oest i eren: la denominada de l'Isarn i la de l'Assoc a la parròquia de Sant Llorenç i la de Sant Martí.

La carnisseria de l'Isarn de Tolosa va començar a funcionar durant el segle XIV, segurament durant el segon quart d'aquesta centúria. Tal com indica Lladonosa estava situada prop de l'actual carrer Tallada, en una via propera a l'església de Sant Llorenç, que baixava cap a la Bladeria, i al costat hi tenia un forn propietat de na Cortesa.³¹⁹ El 1380 un home explicà "que venie de la carniceria d'en Ysarn e anave a la carniceria de Sent Martí hoy gran cabiscol e correch al cantó de la Plaça de la Cadena" i el 1390 uns homes foren atacats mentre "passaven per lo carrer del Azoch que anaven comprar carn a la Carneceria de Ysarn".³²⁰ Per tant la seva situació era prou allunyada del centre com perquè s'hi pogués escorxar tot tipus de bestiar, així el 1399 un home va entrar a l'escorxador d'en Vidal per protegir-se dels atacs de quatre joves i el 1400 en Domingo Nebot explicava el motiu de la baralla que protagonitzà de la següent manera: "Respòs e dix quantes ab ell non hagué brega sinó per aquesta manera: çò és que ell confessant scorxave hun bou a la carniceria d'en Ysarn e havie posat hun coltell que ell portave sobre la taula. E vench lo dit Johan Ferrer e pres lo dit coltell e portal-se'n".³²¹ Arran de les poques descripcions que en tenim només sabem que, com la resta de carnisseries, era un indret cobert, protegit per un *cobertís* sota el qual els carnisseres tallaven i venien la carn i després hi havia corrals on guardar el bestiar i espais per escorxar-lo.

La carnisseria de Sant Martí no era gaire lluny de la carnisseria de l'Isarn però, tot i així, formaven part de dues parròquies diferents. Estava ubicada al capdamunt del carrer del Romeu, l'actual carrer Cavallers, on també hi havia diferents edificis de l'Estudi General i l'Almodí. El 1380 al capdamunt del carrer del Romeu, una mica més enllà de la plaça de la Cadena, hi van matar un canonge que acabava de sortir de les Escoles Majors. Va ésser un dilluns al migdia, quan hagueren tocat les campanes i els estudiants acabaven les classes. Un grup d'homes que havien anat a passejar per la Suda van declarar que "quan foren en lo trenchat del carrer de Bonayre dix que sentiren cabiscol e els vers la carniceria de Sent Martí". En baixar-hi van veure "un hom ab son jach mitadat, vestit la una part vermeylla l'altra blava, que fugie per lo Torrent anjós ab ·I· spasa treyta e ·I· atxa que tot plegat ho portave en abdues les mans". Per la banda oposada, a la plaça de la Cadena, Margarida va veure una collada d'homes que venien de la

³¹⁸ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre de Crims*, 1352-1353, reg. 777, f. 76r.

³¹⁹ "En Pere d'Enam qui està en lo carrer que va <de la carnisseria d'en Isarn> a la Bladeria de la parròquia de Sent Lorenç de la deta ciutat" (Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre de Crims*, 1352-1353, reg. 777, f. 163r.

³²⁰ Respectivament: Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre de Crims*, 1379-1380, reg. 788, f. 49r, 1390-1391, reg. 794, f. 15r. Vegeu també Josep LLADONOSA, *Els carrers...*, pp. 77-78.

³²¹ Respectivament: Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre de Crims*, 1399-1400, reg. 799, f. 4r i f. 124v.

carnisseria amb les espases a les mans i una altra dona, Marió, els va veure sortir de les Escoles de Medicina.³²²

Finalment la carnisseria de l'Assoc estava al carrer de l'Almodí Vell, allà on després s'hi situà la Catedral Nova. El 1415 en Pericó Siurana s'oferí a tallar una taula de moltó a l'Assoc "per aquell preu que ls altres carnicés tallaran".³²³ Com que la veu assoc és d'herència àrab ens agradaria relacionar aquest espai amb les carnisseries musulmanes, on els carnisser cristians hi solies despatxar carn tot i que els operaris eren musulmans que coneixien bé les lleis islàmiques, però malauradament no en tenim notícia.³²⁴

Sortosament tenim prou notícies per situar el punt de venda dels hebreus. Al segle XIV els jueus tenien una carnisseria pròpia dins el seu barri, la Cuirassa, i, com en els casos anteriors, també s'hi podien escorxar animals. Segons Jean-Pierre Leguay perquè una carnisseria medieval fos rendible havia de servir, almenys, a cinquanta focs i l'aljama de Lleida contava al segle XIV, tot i la tendència despobladora, amb cinc-cents membres i era la quarta de Catalunya només superada per les de Barcelona, Girona i Perpinyà.³²⁵ Per tant no resulta estrany que els jueus comptessin amb una carnisseria pròpia separada de la sarraïna. El 1351 en Ramon de Perallada comptava diners a casa d'un jueu i explicà que va sentir crits que venien de la carnisseria de la Cuirassa i, en anar-hi, va veure com dos homes s'estaven esbatussant.³²⁶ Encara és més gràfic un procés judicial conta Pasqualeta, acusada de robar i empenyorar unes peces de roba a la Cuirassa. En preguntar-li quin camí van prendre ella i el seu còmplice per anar fins a la Cuirassa respongué: "que per lo cantó d'en Meler e anaren travessans la Costa de Magdalena e vingueren al portal e passaren davant casa d'en G. Ramon de Montchada e anaren per lo Romeu a avall e trobaren la porta de la Cuyraça huberta com los carnicers de la Cuyraça fossen levats ja".³²⁷ Per tant la carnisseria hebrea ocupava una de les vies que des de l'actual carrer Cavallers pujaven cap amunt, devers l'església de Sant Andreu.

La Cuirassa era una barri costerut, farcit de vies estretes i empinades que s'entortolligaven. La progressiva animadversió envers els jueus va fer que s'anés tancant paulatinament i a primera vista sembla estrany que allí, entremig d'aquelles vies angostes i

³²² Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre de Crims*, 1379-1380, reg. 788, f. 49r. El carrer Bonaire era una de les vies que portaven des de la Suda cap a la part baixa de la ciutat fins al carrer Cellers. Vegeu Jordi BOLÒS, *Dins les muralles...*, p. 250

³²³ Car. AML, Fons Municipal, *Llibre de Crims*, 1413-1416, reg. 406, f. 77r.

³²⁴ Josefa MUTGÉ, *L'aljama sarraïna de Lleida a l'edat Mitjana. Aproximació a la seva història*, Barcelona: Consell Superior d'Investigacions Científiques, 1992, pp. 10-12. També Joan J. BUSQUETA, *Història de Lleida...*, pp. 66-71.

³²⁵ Jean-Pierre LEGUAY, *La rue au Moyen Age...*, p. 166 i també Prim BERTRAN, "Les comunitats jueves de Catalunya: l'àrea de Lleida", *La Catalunya jueva*, Jaume Sobrebés, dir., Barcelona: Ajuntament de Girona, 2002, pp. 93-94.

³²⁶ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre de Crims*, 1351-1352, reg. 776, f. 42v.

³²⁷ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre de Crims*, 1352-1353, reg. 777, f. 207r.

brutes, s'hi permetés l'escorxament d'animals.³²⁸ A Saragossa els jueus tenien prohibit escorxar animals pel seu compte, excepte durant les jornades festives, i tots els animals s'havien de matar a la carnisseria jueva per facilitar el cobrament dels impostos. Allà es desossaven els animals seguint el ritual i les immundícies es llençaven a un corral destinat a aquests menesters.³²⁹ Els jueus no consumien gaire bou o vedella per la freqüència amb que aquests animals, durant l'examen ritual, presentaven pleuresia o tuberculosi, així el moltó, l'ovella i l'anyell eren de les carns més venudes.³³⁰ A Lleida els jueus, el 28 de maig de 1344, es volien "avenir de çò de la imposició de les carns que·s venen en la Cuyraça ha cristians" i el Consell determinà "que·ls sie dit als jueus que donen per la dita imposició per aquest any ·X· llibres. E que estimen per çò que tenen fora de la Cuyraça e que·n paguen en los comuns"³³¹. És cert que a la Cuirassa s'hi venien carns però vendre no significa pas escorxar, de fet només sabem que a la Cuirassa s'hi "desfeien" carns:

"Ítem acorda lo dit Conseyll que sie feyt ordenament que negú ni neguna no gos vendre negunes carns en les carnisseries de la ciutat que sien desfeites en la Cuyraça. E qui contra farà sapie que li costara ·L· morabatins ho perdrà la puya. E d'açò no sirà feyta gràcia."³³²

Desfer carns és, certament, una idea ambigua i no coneixem si es referien a fer quarters de la peça o a escorxar. Sabem que els jueus tenien els seus propis ramats, l'any 1384, en un procés del Llibre de Crims, hi apareix Domengeta muller del pastor dels jueus³³³ i el 1410 els jueus de la ciutat demanaven al municipi que els seus carnisseros poguessin pasturar dins el terme de la ciutat juntament amb els carnisseros cristians.³³⁴ Per la Pasqua jueva de 1387 va tenir lloc un fet força curiós que ens permet reflexionar sobre l'escorxament dels animals de la Cuirassa. El carnisser Domingo de Mur va comprar i guardar uns moltons per a dos jueus que havien de ser sacrificats durant la cerimònia pasqual, per guardar-los els va mesclar entre el ramat d'en Nadal.³³⁵ El problema va arribar quan el pastor del ramat va intentar treure's uns diners extra venent els animals a un altre carnisser jueu. Quan en Domingo de Mur va reclamar

³²⁸ Jean-Pierre LEGUAY, *La rue au Moyen Age...*, p. 165-173 parla d'un procés generalitzat, també a França, de progressiu isolament i transformació en gueto del barri jueu, les que anomena *rues et quartiers marginalisés* eren l'objectiu d'atacs indiscriminats i els seus habitants havien de portar una identificació.

³²⁹ José Luís LACAVE, "La carniceria de la aljama zaragozana a fines del siglo XV", *Sefarad*, 35 (1975) pp. 3-35.

³³⁰ Miguel Ángel MOTIS, "Régimen alimentario de la comunidad judía y conversa en a Corona de Aragón en la Edad Media", *Ir Col·loqui d'Història de l'Alimentació a la Corona d'Aragó*, Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs, 1995, pp. 237-238.

³³¹ AML, Fons Municipal, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1344-1345, reg. 397, f. 5v.

³³² Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1350, reg. 399, f. 27r.

³³³ Cat. AML Fons Municipal, *Llibre de Crims*, 1384-1385, reg. 791, f. 26r

³³⁴ Jaume RIERA, "La conflictivitat de l'alimentació...", p. 300.

³³⁵ Durant la Pasqua jueva o *Pesah* es sacrificava el corder pasqual mascle d'un any (moltó) i amb la seva sang es pintava la llinda i les portes de les cases recordant el passatge de l'Èxode segons el qual Yahveh, durant les deu plagues d'Egipte, va respectar els primogènits de les cases pintades i va matar els de les altres. El corder es rostia i es consumia aquella mateixa nit. Vegeu: Enrique CANTERA, *Aspectos de la vida cotidiana de los judíos en al España medieval*, Madrid: Universidad Nacional de Educación a Distancia, 1998, pp. 44-50.

els moltons va rebre les negatives del pastor i del carnisser. Per això, després d'indagar una mica, es va presentar amb el lloctinent del veguer i un saig a la carnisseria de la Cuirassa: "E ab l'assessor e ab lo saig ensemps anaren a la carniceria de la Jueria e trobaren la pell del moltó lo qual en Segaló, que aquí ere de qui·ls moltons eren estats comprats, conech que aquella pell ere dels dits moltons".³³⁶ El que resulta més interessant és que en Domingo va anar a buscar els moltons directament a la Jueria i, per tant, cal que entenguem que l'animal va ésser escorxat allà mateix.

A partir del segle XV la tolerància envers la minoria sarraïna i jueva canvià considerablement i es va iniciar un procés d'enduriment de la normativa.³³⁷ De la normativa del Consell de 1436 podem suposar que els jueus i els musulmans havien estat obligats a usar el mateix escorxador que els cristians, aquell situat prop del portal de Sant Antoni, ja que el mostassaf diu: "les carns que los moros e juheus degollen, les quals trien en l'escorxador". Segons la nova normativa tot el procés havia d'estar estretament vigilat pels carnisser cristians i pels mateixos arrendadors de l'impost de la carn els quals havien de servir les ordinacions sota una pena de 10 lliures o de vint assots. L'enduriment de la normativa va venir provocat per un seguit de queixes presentades pels mateixos paers, tant els jueus com els sarraïns mataben més moltons dels que es consideraven necessaris per abastir les seves respectives comunitats i la carn sobrant era venuda als cristians. Es tractava d'una dinàmica del mercat consolidada com hem vist en la documentació del XIII, però la intransigència que es va apoderar de la societat cristiana va fer impossible que el costum continués. Per això, entre les múltiples disposicions, es prohibí que la carn dels animals degollats no considerada caixer fos venuda als cristians. Per poder diferenciar la carn jueva i sarraïna de la cristiana s'obligava "a vendre e pesar en un taula sola de aquesta ciutat", diferenciada amb un senyal determinat i, a més, "que lo carnicer qui la dita carn tallarà hage ésse e sie crestià de natura" encara que, molt possiblement, els operaris continuarien sent jueus o sarraïns.³³⁸ El 1492, just abans de l'expulsió dels jueus, continuava existint un espai de venda de carn per als hebreus identificat en alguns processos contra conversos com la *carneceria de los judios*.³³⁹

En principi totes aquestes carnisseries, cristianes, sarraïnes o jueves, havien d'estar obertes fins a la nit i il·luminades amb llums per tal de poder servir carn a aquells viatgers que aconseguien la ciutat quan ja era fosc. El 1434 però el mostassaf va queixar-se de

³³⁶ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre de Crims*, 1386-1387, reg. 792, f. 185r.

³³⁷ Sobre el procés de tancament i animadversió envers els jueus lleidatans vegeu Joan J. BUSQUETA, *Història de Lleida...*, pp. 64-65, 74-86.

³³⁸ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1435-1436, reg. 412, f. 38r.

³³⁹ Lleida entrava dins de la circumscripció del tribunal inquisitorial de Saragossa, que abraçava l'arquebisbat de Saragossa i el bisbat d'Osca i les diòcesis de la Ribagorça i Lleida, per això el text està en castellà. Miguel Àngel MOTIS, "Claves e identidades de los judeoconversos de Lleida según los procesos inquisitoriales a finales del siglo XV", *Tamid: Revista Catalana Anual d'Estudis Hebraics*, 10 (2014), pp. 81-124.

l'incompliment d'aquest costum dient que abans de la posta de sol molts carnisers plegaven les balances i abandonaven les paradetes.³⁴⁰

Tot i que no tenim documentació que ens ho especifiqui amb seguretat entre tots aquests punts de venda hi havia una jerarquia i no s'hi venia el mateix tipus de carn. La principal, com a Barcelona, havia de ser la Carnisseria Major, on s'hi tallava i venia carn de primera qualitat; el principal maell barceloní al segle XIV tenia 59 taules, 8 bastides per tallar cabrit i unes latrines. Les carnisseries del Mar i del Pont de Campderà eren de menor importància i la xarxa es complementava amb uns espais denominats de segona on s'hi tallava carn menys bona, com a les taules de la Boqueria.³⁴¹

Fins ara hem descrit l'espai per escorxar i vendre els animals a l'interior de la ciutat, manquen ara solament unes poques ratlles per explicar on estaven els corrals que retenien els animals abans de fer-los entrar a Lleida. A partir de 1435 es va començar a fer una llista on hi constaven tots els moltons i bous que es mataven a la ciutat; els motius d'aquesta iniciativa s'expliquen per causes econòmiques i no higièniques, com es podria pensar en un primer moment, ja que es temia que els carnisers introduïssin carn sense declarar i, per tant, no paguessin els impostos pertinents. Aquesta llista, que havia d'ésser escrita per una "bona e fiable persona", no representava una novetat sinó un traspàs d'atribucions del mostassaf o d'un encarregat de cada carnisseria a un nou càrrec.³⁴² Ja al segle XIV en moltes ciutats europees existia una forta legislació que regulava el temps màxim que una carn podia estar a la venda, per reduir possibles pèrdues els carnisers estaven obligats a conèixer el mercat i matar únicament

³⁴⁰ "Ítem mes hi fou proposat per lo dit mustafaç que segons ell és stat informat per tots temps que los dits carnicers staven ab lurs balances e carns en lurs taules ab lum fins en hora deguda per liurar carn a la gent estrangera en encara de la ciutat qui ab jorn no poden ésse conseguits a la ciutat. E ara los dits carnicers tantost que lo sol és post e moltes vegades abans pleguen lurs peses e sen van de que-s seguex que les gents no poden haver carn perque-ls hi placie provehir." (Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1434-1435, reg. 411, f. 4r).

³⁴¹ Ramon BANEGAS, *L'aprovisionament de carn...*, p. 187-188. Igualment també a la Provença els termes maell i boqueria no són equivalents sinó que designen espais separats tot i que poden funcionar conjuntament i l'un al costat de l'altre. Vegeu: Luis STOUFF, *La table provençale...*, p. 95.

³⁴² "Acorda lo Conseyll General que lo fet de la elecció e afermament de la persona que scrive les dites carns de moltó e de bou quiscun jorn e face son bon libre remeteren als prohoms del erbage a asàs de aquells. Los quals los dits pahers elegiran e demanaran per fer la dita elecció. Los quals prohoms juren que bé e lealment se hauran en elegir bona e fiable persona, tot ey prechs amor e favor a part possats. Los quals li taxen aquell salari que conexeran que la dita persona merexerà. E ab ela se poran avenir donant-los sobre açò tot plen poder. Ítem ordena lo present Conseyll General que per squivar fraus qui-s porien fer en lo taylor de les dites carns ço és que-s porran metre més avant carns que scrives no sere-n. E atès farien en frau de la ciutat. Que los carnisers que taylaran les dites carns haien a prestar sagrament hi homenatge que no pendran ni taylaran alguna carn amagadament ni a pales sinó aquella que per lo prohomo que la scriutur los serà passa e escrita en són libre, sots pena del dit sagrament homenatge e pena encara de ·X· lliures jaqueses per quiscuna vegada que lo contrari serà fet." (Cat. AML, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1434-1435, reg. 411, f.53r). Sobre el funcionament abans de 1435 en tenim algunes pistes en un procés del Llibre de Crims on hi apareix en "Ramon de Girona, qui scriu la inposició de la carn a la carniceria de Sent Martí" i per tant podria existir un funcionari per a cada carnisseria (Cat. AML, *Llibre de Crims*, 1392-1393, reg. 795, f. 99v).

les carns necessàries per proveir a la població.³⁴³ Per tant les bèsties abans d'entrar a la ciutat havien de reposar en uns corrals extramurs, els carnisseres declaraven aquelles que ja eren prou grasses al funcionari de la porta i les distribuïen per les diferents carnisseries.³⁴⁴ El 1353 hi havia una corral a Cappont denominat casa dels bous, estava prop del monestir de la Trinitat, d'on els carnisseres Ramon Piló i Berenguer Beçó van treure'n un jòneg per a escorxar-lo a l'areny. A la zona del Sot de l'Hospital, al sud-est de la ciutat, també hi havia un espai on s'hi guardaven els animals; el 1352 l'havien comprat un conjunt de carnisseres format per en Pere Pagès, en Berenguer Gençana "e sos companyons"³⁴⁵.

Com ja hem anat veient la situació de tota la infraestructura que envoltava la venda de carn obeïa a unes necessitats concretes de producció i d'aprovisionament dels recursos necessaris. Alhora la situació i concentració dels domicilis dels carnisseres i adobers prop d'aquests punts, sobretot a Magdalena on s'hi van concentrar moltes cases de carnisseres i adobers, no s'ha de relacionar amb la solidaritat i el control gremial sinó amb la proximitat dels espais d'aprovisionament i de treball.³⁴⁶

La higiene a les carnisseries i la qualitat de la carn

Sobre les carnisseries d'abans del XIV en tenim ben poques dades i ens resulta impossible arribar a comprendre com es gestionaven els residus. En canvi el document de 1301 dictat per Jaume II permet acostar-nos d'una manera molt gràfica al terrible univers olfatiu de la carnisseria.

Òbviament després de la feina diària el carrer quedava brut de sutzses diverses, la sang, els excrements dels animals, les carcanades i altres restes ocupaven tot el carrer i l'olor de la matança ho impregnava tot. Per això el monarca estipulava que els carnisseres havien de netejar

³⁴³ A Itàlia la qualitat de la carn i del peix que s'oferia als mercats estava controlada per oficials municipals. A Siena s'obligava a llençar el peix que no s'havia venut al final del dia i a Florència a l'estiu es prohibia la venda de carn cuinada durant el dia. Sobre això Duccio BALESTRACCI, "The regulation of public health in italian medieval towns", *Die Vielfalt der Dinge: Neue Wege zur Analyse mittelalterliche Sachkultur*, Helmut Hundsbichler, Gerhard Jaritz, Thomas Kühtreiber, eds., Viena: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1998, pp. 345-357.

³⁴⁴ A Barcelona durant el XIV l'impost sobre la carn es cobrava en funció del pes. A partir de 1462 el Consell de Barcelona va introduir l'impost del *cabessatge* que simplificava la recaptació i passava a gravar els caps de bestiar que havien d'entrar, sense excepció, pel portal de Jonqueres. Això va comportar l'inici d'una pràctica força curiosa, l'entrada il·legal del bestiar a través de les muralles. Vegeu: Ramon BANEGAS, Celia SEGOVIA, "Problemes en l'entrada de bestiar...", pp. 127-129. Sembla que amb l'ordenament de 1435 aquest sistema recaptador ja s'havia aprovat a Lleida.

³⁴⁵ Cat. AML Fons Municipal, *Llibre de Crims*, 1352-1353, reg. 777, f. 74r.

³⁴⁶ Per a Lleida manca un estudi que tingui en compte la documentació judicials de la ciutat on hi apareixen els oficis i domicilis de molts testimonis. Mitjançant un procés concret podríem tenir una visió clara del tipus de treballadors que habitaven un carrer o una zona. Sobre el cas bolonyès vegeu: Antonio Ivan PINI, "La ripartizione topografica degli artigiani a Bologna nel 1294: Un esempio di demografia sociale", *Artigiani e salariati il mondo del lavoro nell'italia dei secoli XII-X; decimo convegno internazionale*, Pistoia: Centro Italiano di Studi di Storia e d'Arte, 1984, p. 189-222, esp. 208-209 / 214-215.

la via diàriament i, alhora, llençar les restes de les bèsties que s'hi havien mort a la séquia situada al cap del carrer: *dictus vicus sit lavatus, atque mundatus de foecibus, sive stercoribus et sanguine ac aliis sodittis quae ibi fuerint de animalibus quae ibi occiduntur, et quod omnia illa expellantur in sequia aquae currentis quae est in capite vici praedicti*. Aquesta séquia no podia ésser altra que la séquia d'Alcarràs, una cloaca immensa que transcorria enganxada a les muralles de la ciutat per la banda exterior i desguassava al Segre. Una mica més amunt, al barri de Magdalena, també s'hi abocaven els residus de la carnisseria del barri i de les adoberies.³⁴⁷ En altres ciutats del Principat s'ordenava als carnisseres emportar-se les lletgeses del seu ofici fins a abocadors controlats, per exemple a Sant Celoni (1370).³⁴⁸

Jaume II va ésser un home de gran saviesa, apassionat bibliòfil, que va protegir la cultura i conreà amistat amb els savis de l'època. Arran d'aquest mecenatge molts escriptors del seu temps li dedicaren obres: Ramon Llull, Jafuda Bonsenyor, Arnau de Vilanova, Ramon Muntaner, entre altres. Però entre tots els camps Jaume el Just es va sentir especialment atret per la medicina com ho demostra la seva íntima relació amb els físics Arnau de Vilanova, Martí de Calçaroja, Berenguer Sarriera... i els llibres que li dedicaren o foren traduïts per ordre seva. Entre tots destaquem el físic Guillem de Beziers, qui fou metge de la cúria reial entre 1303 i 1307 i el primer professor de l'Estudi General de Lleida en ocupar la càtedra de medicina.³⁴⁹ Així tenim ben clar que Jaume II va ordenar la neteja del carrer i organitzà la venda dels productes més perjudicials tenint present la teoria mèdica imperant en l'època que coneixia prou bé. Una demanda, la neteja de la Triperia, que també va reivindicar el metge Jaume d'Agramont en denunciar l'espai com un dels més infecciosos de la ciutat.³⁵⁰

El costum de llençar les restes a la séquia d'Alcarràs va continuar fins l'any 1349 quan, en el context de la Pesta Negra, arribà al Consell General que "ventres e grans legeses se giten en la séquia que es deta de Gardeny, així per los carnisseres de Magdalena com de la Carnisseria Major, de la qual ve gran pudor".³⁵¹ Davant la prohibició de llençar el rebuig a la séquia els

³⁴⁷ Xavier PAYÀ, "Les adoberies d'època feudal...", p. 43. A París el rierol de Ménilmontant era conegut com la gran cloaca, arrossegava els residus de les diferents indústries i dels veïns fins al Sena, incomodant al seu pas diferents barris i, fins i tot, la residència reial de Saint-Pol. Vegeu: Jean-Pierre LEGUAY, *La rue au Moyen Age...*, p. 84

³⁴⁸ "Ítem, que, tot carnicer, foragit o sia tengut de foragitar, cascun dia, tots budells, e ventres, e banyes, de les bèsties que haurà mortes en aquell dia, sota pena de ·V· sous" (Francesc CARRERAS CANDI, "Ordinacions urbanes de bon govern a Catalunya. (Continuació). Ordinacions de Sant Celoni (1370); Fullola (Any 1385)", *Butlletí de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona*, 106 (1925-1926), pp. 137-138.).

³⁴⁹ Antoni RUBIÓ i LLUCH, *Documents per a la història de la cultura catalana medieval*, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 2000, pp. XXXI-XXXII. Sobre el context històric i polític que va envoltar la fundació de la universitat de Lleida vegeu: Juan PEMÁN, "El marco jurídico e institucional del Estudi General de Lleida (1300-1717)", *Les universitats de la Corona d'Aragó ahir i avui*, Joan J. Busqueta, Joan Pemán (coords.), Barcelona: Universitat de Lleida, Pòrtic, 2002, pp. 76-82.

³⁵⁰ Joan J. BUSQUETA, *Història de Lleida...*, p. 260

³⁵¹ Cat. AML Fons Municipal, *Llibre d'actes del Consell General*, 1349-1350, reg 398, f. 9r. La séquia d'Alcarràs també apareix mencionada en alguns casos com a séquia de Gardeny per la seva direcció, l'aigua corria cap al turó de Gardeny.

carnissers van cercar un altre espai, al nostre parer encara més insalubre. Així el 27 de novembre del mateix any en Ramon Guiver va presentar-se davant el Consell Municipal dient:

"... que·ls carnissers de la Carnisseria Maior giten corns e segnes de vaca e diversos ossos en la Plaça dels Pols, e quan hom ne passe, si hom o calçigue, va hom a punt d'afolar lo peu e així que hi provehisquen. Acorda lo dit Conceill que sie feyt ordenament sots pena de ·XII· diners".³⁵²

L'ordenament es féu extensible a tota la població l'any 1350, el 2 d'agost el Consell General determinà: "que sie feyt stabliment que negú no git corns en les carreres sots pena de ·II· sous."³⁵³ Finalment el 1431 es va obligar als carnissers a llençar les banyes directament al Segre.³⁵⁴ Igualment l'any 1438 es va dur a terme una inspecció per les carnisseries cercant "carns que no sien licites ne bones per venre" amb l'ordre de llençar al riu totes aquelles considerades perjudicials per a la salut.³⁵⁵

Llençar les restes de les carnisseries a l'aigua era una pràctica comuna a l'Europa medieval. El corrent de l'aigua feia desaparèixer el problema, comprensible si tenim en compte que el cabal del Segre era molt superior a l'actual i era, tots hi estarem d'acord, molt més higiènic que deixar-ho podrir al mateix carrer. Els carnissers londinencs acostumaven a llençar les restes al Tàmesi i els de York les havien de transportar mitjançant uns contenidors coberts fins al riu.³⁵⁶ En altres llocs es promovia l'abocament controlat dels residus, la crema o l'enterrament d'aquests; a Córdoba per exemple els carnissers havien de llençar-ho tot als *muladares* (abocadors a tocar de les muralles) existents a les principals portes de la ciutat.³⁵⁷

Durant el segle XV van augmentar, arran de la insistència de la pesta, el nombre de legislacions municipals entorn de les carnisseries.³⁵⁸ A part dels cicles pestífers del XIV, que ja hem vist, els cicles del quatre-cents van formar part de la vida quotidiana dels catalans gairebé

³⁵² Cat. AML Fons Municipal, *Llibre d'actes del Consell General*, 1349-1350, reg 398, 36v

³⁵³ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1350-1351, reg. 399, f. 31v

³⁵⁴ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1430-1431, reg. 410, f. 47r

³⁵⁵ "Sobre lo fet de les males carns que·ls arrendadors del erbatge fan desfer en les carneries. Acorda lo present Consell General que tots mates los senyors de pahers ho dos dells ab lo mustasaf que e ab los honrats en Johan Soler hi Francoy Calbet, menor de dies, vagen a les carneries per veure les dites carns. E si conexeran que·y hagen alcunes carns que no sien licites ne bones per venre ne tals segons <los capítols del arrendament> són tenguts donar los dits arrendadors, que aquelles tals males carns sies per ells fetes llançar prestament en lo riu de Segre, com semblants males carns se digue que són enfermament de la gent hi engenrament de malalties." (Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1437-1438, reg. 414, f. 42r).

³⁵⁶ David R. CARR, "Controlling the butchers...", p. 455.

³⁵⁷ Ricardo CÓRDOBA DE LA LLAVE, "Eliminación i reciclaje de residuos...", p. 160. També Dolly JORGENSEN, "The medieal sense of smell...", p. 313.

³⁵⁸ Explica Jean-Pierre Leguay que, tot i que sovint mal aplicades, és ben clar que al final de l'edat mitjana van proliferar les mesures higièniques. Per exemple, es va tendir a ubicar els escorxadors als barris perifèrics. La vell escorxador de Thouars es va traslladar a la perifèria el 1488, el de Troyes ho féu el 1409 i els de Laon i Dijon el 1490 (*La rue au Moyen Age...*, pp. 80-81)

de forma ininterrompuda.³⁵⁹ El 1431, un any després d'un rebrot de la pesta d'especial virulència a la ciutat, es va prohibir llençar brossa a la Carnisseria Major especificant "caçolades, pixats, bassures ni negunes letgures ni aygues." Deduïm, per tant, que la gent tenia per costum llençar els residus domèstics allà on els hi semblava i, com ja veurem, aquesta fou una queixa recurrent a les autoritats.

Entre totes les tasques que es desenvolupaven a la carnisseria la pitjor era la neteja dels budells, que implicava el buidatge amb cura de les restes tot evitant que el teixit fi s'esparragués. Al juny 1402 Huguet Tost va presentar-se davant del Consell General pel gran atemptat que els carnisseros feien contra la salut pública en netejar els intestins a la Triperia i no on estava estipulat, "com per la dita rahó se seguesque infecció a les persones".³⁶⁰ Tot i la pudor i la brossa que generava la neteja de les tripes era una activitat necessària i obligatòria tant per a la posterior elaboració d'embotits com per a la cuina dels ventres. Per tant no es podia prohibir però per fer-ho segons la llei els tripareos havien de treballar a l'arenys, sota el pont d'en Pere Ramon çà Costa on tenien fàcil accés a l'aigua i estaven prou allunyats de les cases.³⁶¹ La matança del porc i l'elaboració d'embotits es feia durant els mesos d'hivern, quan les temperatures eren prou baixes per conservar la carn; durant els mesos més calorosos les tripes es podien coure i menjar en forma de *malcuinat* o d'altres preparacions.³⁶² A Barcelona l'any 1301 ja es va prohibir la venda de ventres a les portes d'albergs particulars i se'n va autoritzar el comerç només a les carnisseries, el 1303 l'ordinació es va complementar afegint-hi la prohibició de rentar les tripes al carrer.³⁶³ Igualment en les ordinacions de Balaguer (1313) es prohibí

³⁵⁹ Sobre les fuetades de la pesta a Catalunya durant el segle XV vegeu: Manuel CAMPS CLEMENTE, Manuel CAMPS SURROCA, *La pesta del segle XV...*, pp. 145-321.

³⁶⁰ "Ítem a la proposició d'en Huguet Tost contenent que los carniceros buyden los ventres els laven en dret de la casa de la scorxeria e és acostumada cosa de buydar e lavar-los davall lo pon de mossen Pere Ramon Çacosta. E com per la dita rahó se seguesque infecció a les persones. Per que ls placie acordar-hi. Acorda lo Consell General que d'ací a avant sie inhibit que algun no gos buydar ni lavar ventres si no legns als carratals en dret del pon de mossen Pere Ramon Çacosta sots pena de V sous. E que la dita pena sie autoritzada per lo Cort, emperò que ans que totes coses sie feta crida pública." (Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1402-1403, reg. 404, f. 21v).

³⁶¹ A Reims els parroquians de Saint Hilaire i el capellà van reclamar als carnisseros i tripareos que netegessin la sang i les restes dels animals escorxats. Vegeu Jean-Pierre LEGUAY, *La rue au Moyen Age...*, p. 79.

³⁶² Al segle XV el monestir de Santa Ana de Barcelona engreixava un porc al seu hort i el matava a l'hivern, entre Nadal i Carnestoltes, per exemple el 1402 es va matar per Sant Esteve i els dies següents els frares van menjar botifarres. Vegeu Teresa VINYOLES, "El rebost, la taula i la cuina dels frares barcelonins al 1400", *Alimentació i societat a la Catalunya medieval*, Barcelona: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1988, pp. 141-142. Sobre la matança durant el XIX i XX, que deixant de banda el caire folklòric i el nou instrumental, conservava bastants paral·lelismes amb la feina medieval vegeu: Josep MARTÍNEZ, "Avui matem el porc", *Els canals de Pinyana i Fontanet, l'aigua com a factor transformador de la regió de Lleida*, Enric Vicedo, dir., Lleida: Pagès Editors, 2008, pp. 233-237. En l'àmbit rural i també monacal la matança del porc es feia a les llars, en canvi a les ciutats estava prohibit escorxar al carrer. Les ordinacions del monestir de Santa Anna de Barcelona establien que entre Nadal i Carnestoltes el prior podia fer matar un porc al monestir. Vegeu Teresa VINYOLES, "Alimentació i ritme del temps...", p. 136.

³⁶³ Ramon BANEGAS, *L'aprovisionament de carn a Barcelona...*, p. 215

“lavar negun ventre el torrent dins la ciutat, ans ho aien a portar a Segre, sots ban de ·XII· diners.”³⁶⁴

Poc després l'escorxador va ésser traslladat a les afores de la ciutat i aquests problemes desaparegueren. Sobre la neteja de les instal·lacions a Sant Antoni no en tenim dades tot i que la proximitat de la séquia d'Alcarràs ens fa pensar en unes condicions semblants. Sí que tenim constància de les mesures preses per preservar l'aigua de l'abeurador que s'hi havia construït, es va prohibir expressament que no s'hi fes "nenguna sutzura, ni si gos lavar letugues, ni nenguna ortaliça, ni smolar nengun ferrament"³⁶⁵.

Però no només els carnisers embrutaven les carnisseries, al seu voltant i d'allò que no aprofitaven en vivien altres persones, personatges marginals que acostumen a quedar-se al llindar de l'oblit. Jaume I el 1246 va prohibir fregir greix a la carnisseria de la Porta Ferrissa per l'olor que aquesta tasca desprenia. El 1288 a Bolonya hem localitzat una prohibició semblant contra aquells que gosessin coure greix tant de dia com de nit.³⁶⁶ Al seu torn Jaume II ubicà els homes i dones que venien vísceres a la part baixa de la Triperia, a l'entrada del corral on hi guardaven les bèsties, i prohibí taxativament la venda de ventres, budells, caps i peus bullits per l'olor que causaven.³⁶⁷ Totes aquests dades ens porten a parlar de les triperes. Les anomenades triperes revenien les pitjors parts de l'animal o les cuinaven per fer-ne un brou de poc valor denominat *malcuinat*. Per descomptat aquesta era una de les pitjors activitats en termes d'olor i l'associem amb persones de baixa condició i pocs recursos.

Amb les ordinacions de Jaume II aquells menuts que abans es despatxaven a la Porta Ferrissa van passar a vendre's, en principi crus, a la Triperia, al costat dels bulls, les llonganisses i altres embotits. Així el menjar ambulat, la cuina de greix i el *malcuinat*, si bé no estaven prohibits quedaven relegats a les zones més perifèriques de la vila. La venda de menuts i la seva cuina era ben present a Lleida l'any 1319; aquell novembre Joanet de Barbastre fou acusat de robar una ovella i s'excusà dient que havia romàs a casa d'una dona coneguda per vendre *malcuinat*. Un dels testimonis d'aquest procés, el sabater Pere d'Altarriba, ens ofereix una visió curiosa de la Lleida del tres-cents quan "quax tot nu e descalç levàs" del seu llit per veure, a través de la finestra, com "a casa de na Berenguera de Segrià, que tenie malcuynat, on eren los crits. E dins en casa de la dita na Berenguera el testis vest ·III· pastors e una oveylla".³⁶⁸ A mitjans de segle tornem trobar referències a aquesta cuina sospitosa. El 16 de juny de 1340 el mostassaf demanà al Consell que no es venguessin budells de bou ni vaca a la Triperia ni en cap

³⁶⁴ Francesc CARRERAS CANDI, "Ordinacions urbanes de bon govern a Catalunya: ordinacions de Valls (acabament), ordinacions de Balaguer (1313-1337)", *Butlletí de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona*, 12-89 (1926), p. 521.

³⁶⁵ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1444-1445, reg. 418, f. 62v.

³⁶⁶ Janna COOMANS, Guy GELTNER, "On the street and in the bathhouse...", pp. 59-60

³⁶⁷ "...nullus homo vel foemina audeat vendere tripas, vel intestina, capita vel pedes animalium vel alia in dicto vico..." (Cat. AML, *Llibre Vert de la ciutat de Leyda*, 1691, reg. 1370, f. 94-96).

³⁶⁸ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre de Crims*, 1319-1320, reg. 766, f. 53r

altra casa on hi fessin *malcuinat*.³⁶⁹ Així el Consell, seguint les demandes de l'oficial, el 12 de juliol ordenà sobre el "feyt dels budels e lens de vaques e de bous que cuinaven les triperes" prohibint la venda d'aquest budells cuinats a tota la ciutat i es fixà una multa de 12 diners.³⁷⁰

La base del *malcuinat* eren les vísceres menys aprofitades que sobraven de la matança, les "lens"³⁷¹ que es bullien o fregien ocasionant una fetor que ho impregnava tot. Teresa Vinyoles parla del *malcuinat* com una de les olors característiques de la Barcelona baixmedieval.³⁷² Aquesta cuina ambulat de poca qualitat estava òbviament destinada a persones amb pocs recursos, podem pensar en pelegrins, passavolants, pastors... A Lleida els problemes generats per l'ofici de les triperes van continuar. Després de la Pesta Negra, l'any 1350, van tornar a ocupar algunes pàgines de les actes municipals. El 3 de desembre, el mostassaf Domingo Bataller explicà al Consell que "fembres venen algunes menutees de carns en la carnisseria e que mesclen algunes divisions entre los carnisers. E així que per sguivar scandols, que fos ordonament que non·hi gosassen vendre."³⁷³ Per aquest motiu el Consell, dos dies més tard, va vedar a les triperes la venda de "menutees en la carniceria ni carn neguna" amb una multa de 5 sous per aquelles que hi tallessin carn i de 12 diners per les que hi venguessin vísceres.³⁷⁴ A partir d'aquests moment la tasca de les triperes va quedar definitivament controlada i deixa d'aparèixer a les actes municipals.

La feina de els triperes era una labor discriminada i en alguns casos fins i tot clandestina. La clientela marginal a qui anava adreçada i l'ús de talls de carn considerats de poc valor o fins i tot perjudicials n'eren la causa principal. Arran del seu caràcter mòbil, ja que no necessitaven gaire infraestructura, van convertir-se en un ofici difícil de regular. Sovint, per tal de vigilar-les, les autoritats van buscar adequar espais, destinats a controlar tant a les venedores com a la clientela, que han acabat donant lloc a topònims urbans. En aquest sentit a Barcelona, vers mitjans del segle XV, hi haguéssim trobat l'hostal del Mal Cuinat que, posteriorment, donà

³⁶⁹ "E que nengú leu, budells de bou ni de vacha no gos ésser venut en la triperia ni en alguna casa de la ciutat on facen mal cuynat ne vendre. (Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre d'Actes del Consell Generals*, 1340-1341, reg. 396, f. 20 i 21).

³⁷⁰ "Ítem al feyt dels budels e lens de vaques e de bous que cuinaven les triperes. Ordenaren que nengú no gos cognar per a vendre de les dites lens o budels en nengun loch de la ciutat. E qui ho farà per cada vegada XII diners li costarà." (Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre d'Actes del Consell Generals*, 1340-1341, reg. 396, f. 52). Les triperes de Besançon estaven obligades a cobrir els cistelles en que venien les vísceres amb draps blancs i nets que les preservessin del contacte amb mosques. Madeleine FERRIÈRES, *Histoire des peurs alimentaires...*, p. 58

³⁷¹ Vegeu al Diccionari Català Valencià i Balear que len significa blan, suau <<http://dcvb.iecat.net/>> (consultat el 15 de febrer del 2017).

³⁷² Teresa VINYOLES, *La Vida quotidiana a Barcelona vers 1400*, Barcelona: Rafel Dalmau, 1985.

³⁷³ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1350-1351, reg. 399, f. 56r.

³⁷⁴ "Die martis nonas decembris anno 1350. Ítem entès ço que en Domingo Batayller, almutaçaf, los ha posat que a el és comnat de fer l'oredenament de les triperes. Que fos feyt ordenament que no gosen vendre negunes menucaes en la carniceria ni carn neguna. Acordaren que·l dit ordenament sie feyt. Així que·y sie posat ban de ·V· sous a aqueles fembres que·y tallaran carn e a les que hy vendran negunes menucries ·XII· diners. (Cat. AML, Fons Municipal, *Consells Generals*, 1350-1351, reg. 399, 57r).

nom a un carrer existent encara avui dia.³⁷⁵ Un altre cas el trobem a València on, completament descontextualitzat del significat primigeni, l'any 1423 hi havia un altre carrer anomenat del Mal Cuinat on hi tenia l'obrador l'apotecari Ramon Bertran.³⁷⁶

Una de les preocupacions constant del Consell durant els segles XIV i XV va ser la qualitat de la carn. En aquest sentit es buscaven uns estàndards que abraçaven des de la provenença de l'animal fins a la causa de la mort i, òbviament, existia una jerarquia entre els atributs de les diferents carns. Els primers ordenaments sobre la qualitat de la carn són de l'any 1228 i ens apareixen als Costums de Lleida del cònsol Guillem Botet. En ells es mana que *Carnifex non inflet carnes neque vendat unam pro alia, nec telam crassam super carnes macras sin autem amitat carnes et hospitalibus dentur.*³⁷⁷ Es pretenia regular un seguit de fraus típics encaminats a vendre un tipus de carn de qualitat més baixa per una de més alta, com succeïa si algú afegia capes de greix, sovint d'altres animals, sobre el tall per tal de fer-lo més atractiu.³⁷⁸ Aquesta prohibició també ha estat documentada a: Barcelona, Valls, Balaguer, Grassa, Carpentràs i Prato. A Barcelona la primera ordinació que tractà el tema és de 1301 i només prohibia afegir greix als ronyons dels cabrits i dels moltons; un any després s'hi va afegir el ronyó de vedella i el 1303 la prohibició es va estendre als de tots els animals. Ramon Banegas ha documentat com aquest tipus d'ordinacions es succeïren de manera semblant durant tot el segle XIV (1334, 1338, 1352 i 1387).³⁷⁹

L'inflat de les carns, al qual es refereixen els costums al començament, era una part del procés d'escorxar. El carnisser inflava els ovins i els caprins per tal de treure'ls millor la pell i no deixar-hi restes de carn ja que, després, la peça s'havia de vendre als blanquers. Per tant a Lleida, ja al segle XIII, tenim constància de la prohibició del procés d'inflat arran de la importància de la indústria pellerà; a Barcelona, en canvi, no se'n té constància fins el 1301 quan es va prohibir l'inflat de carns de qualitat com moltons i cabrits.³⁸⁰ Les autoritats

³⁷⁵ Teresa VINYOLES, "El rastre dels més desvalguts entre els papers de l'Hospital de Barcelona", *Summa*, 2 (2013), p. 86 Vegeu també el quadre d'oficis femenins que apareix a Mireia COMAS, Carme MUNTANER, Teresa VINYOLES, "Elles no només filaven: producció i comerç en mans de dones a la Catalunya baixmedieval", *Recerques*, 56 (2008), pp. 25-26, destaquem la dona que fa Malcuinat i la rentadora de ventres.

³⁷⁶ Juan Vicente GARCÍA, "Alimentación y salud...", p. 139.

³⁷⁷ Guillem BOTET, *Els costums de Lleida...*, pp. 93/135

³⁷⁸ També a Grasse el 1262 hi ha un estatut semblant que prohibia vendre una carn per una altra, es venia carn d'ovella com a carn de moltó, vaca per bou i truja per poc. Vegeu: Louis STOUFF, *La table provençale...*, p. 95. Igualment a Vallfogona de Riucorb: "Ítem, que tot carnicer que mete una carn per altra, que pach de ban ·II· sous" i semblantment a Valls el 1319 vegeu: Francesc CARRERAS CANDI, "Les ordinacions de Bon govern a Catalunya: Ordinacions de la Fullola 1385 (acabament), Vallfogona de Riucorb (1393)", *Butlletí de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona*, 12/87 (1926), pp. 194, 289.

³⁷⁹ Ramon BANEGAS, "Seguretat, qualitat i higiene...", pp. 88-89

³⁸⁰ Les ordinacions de Barcelona diuen: "Ordonaren los conseylers, els prohombres de la ciutat, que, null hom, no gos inflar cabrits, ne moltons, ne nulla altra carn si no bochs o cabres. E qui contra farà, pagará per ban ·X· solidos e la carn serà dels espitals" (Francesc CARRERAS CANDI, "Ordinacions urbanes de bon govern a Catalunya. (Segles XII a XVIII) Ordinacions de La Guardia dels Prats (Any 1275); Ordinacions

barcelonines van reclamar que el procés d'inflat es realitzés amb una manxa, segurament per evitar el contagi de malalties mitjançant l'insuflació d'aire;³⁸¹ la mateixa prohibició es va donar el 1262 a Grasse, el 1372 a Apt i el 1455 a Carpentras.³⁸² Dins del Principat també la trobem a Vallfogona de Riucorb el 1393 on es prohibia l'inflat amb la boca, a Valls el 1319, a Solsona a les *Ordinacions de Mostaçateria* el 1434, i a Balaguer on, per imitació del procés legislatiu lleidatà, es van produir un seguit d'ordinacions semblants ja el 1313 que impedièn: mesclar carns de diverses qualitats, posar-los-hi greix per sobre per tal de fer-les semblar menys magres i inflar-les per facilitar-ne l'escorxat.³⁸³

Tot i l'antiguitat de les primeres ordinacions, a causa de la pèrdua de les actes municipals abans de 1340 hem d'esperar fins aquest any per trobar noves disposicions. Aquell any el mostassaf reclamà un seguit de competències bastant àmplies dedicades a la higiene urbana, tant de la qualitat dels productes venuts a la carnisseria com de l'organització dels carrers. En aquest document es deia:

"...que nengú no gos vendre en la ciutat nenguna bèstia que per si meteixa sie morta, ni que sie esbalçada ni malalta. E si algú la ha portarà a vendre sapie que perdrà aquela carn. E si per ventura algú comprarà de les dites carns perdrà aqueles que comprades haurà e per açò pagarà per pena ·II· solidus".³⁸⁴

Es restringia així l'ús d'un tipus de producte que, amb anterioritat, deuria tenir sortida i es buscà apartar del mercat els animals morts per malaltia, vellesa o arran d'una caiguda. A Balaguer, en canvi, segons les ordinacions (1313) aquest tipus de carns tenien sortida al mercat; les bèsties que havien mort per una caiguda s'havien de vendre més barates a la carnisseria i les vaques i bous malalts del terme es podien comprar a les taules de la carnisseria anomenades boqueria, en canvi, les besties malaltes de fora s'havien de vendre extramurs, a les taules de més

de Barcelona (Any 1301); Ordinacions de Cabacers (Any 1315); Ordinacions de Mostaçateria de Solsona (Any 1434)", *Butlletí de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona*, 11/83 (1924), pp. 305-306.

³⁸¹ Ramon BANEGAS, "Seguretat, qualitat i higiene...", pp. 83-84. En canvi Luis Stouff (*La table provençale...*, p. 95) ho relaciona amb un intent del carnisser per donar una millor aparença a la carn.

³⁸² Luis STOUFF, *La table provençale...*, p. 95. També Madeleine Ferrières, *Histoire des peurs alimentaires...*, p. 39 explica que en els ovicaprins ja morts es practicava una incisió a la base de la cama i s'hi injectava aire, la bestia s'inflava i la pell es desenganxava més fàcilment de la carcassa.

³⁸³ Sobre les ordinacions de Vallfogona de Riucorb i Valls vegeu Francesc CARRERAS CANDI, "Les ordinacions de Bon govern a Catalunya... 12/87, pp. 194, 289, (Valls) 12/88, p. 289, (Solsona) 11/83, p. 320. Les ordinacions de Balaguer diuen: "Ítem, que, negun carnicer no gos mesclar carn leiga ab bella, ni posar tela grassa sobre carn magra, en nuylla manera, sots ban de ·X· solidos. Ítem, que, negun carnicer no gos metre tela, ni greix, en rinyó de neguna bestia, sots ban de ·X· solidos. Ítem, que, negun carnicer ne altre hom, no gos inflar ne buffar carn per escorxar, en nuylla manera, sots ban de ·X· solidos. Ítem, que, negun carnicer ne altre hom que carn vene en la dita ciutat, no gos vendre una carn per altra, sots ban de ·X· solidos." Les ordinacions foren transcrites per: Francesc CARRERAS CANDI, "Ordinacions urbanes de bon govern a Catalunya...", p. 377. Sobre la semblança dels costums entre Lleida i Balaguer vegeu: Robert CUELLAS, "'Hec sunt consuetudines, privilegia ac ordinationes civitatis Balagarii': The legal background of Lleida as a base for the local law of the city of Balaguer (13th-15th centuries). A linguistic approach", *Medieval urban identity: Health, economy and regulation*, Flocel Sabaté, ed., Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 2015, pp. 166-188.

³⁸⁴ Cat. AML Fons Municipal, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1340-1341, reg. 396, f. 52.

enllà del pont.³⁸⁵ En canvi a Sant Celoni, segons les ordinacions de 1370, es prohibia la venda de bèsties que no haguessin arribat pel seu propi peu, en canvi es permetria la venda de porc mesell i truja *mamalluda* en una taula diferenciada.³⁸⁶

A més, sovint, la qualitat de la carn es distingia també mitjançant criteris de proximitat, així es diferenciava "la carn del porch fresch, que sie de la terra"³⁸⁷ o "carns e castellanés e magres qui són en dapnatge de les gents."³⁸⁸ El 1409 les carnisseries estaven en poder d'"homens abonats e mercaders" que anaven a buscar el carnalatge a la frontera sense pagar els impostos pertinents i la ciutat requeria ésser "provehida de bones carns" tornant l'arrendament de les carnisseries als carnisers locals.³⁸⁹ Aquesta afirmació ens fa pensar que les queixes per les carns foranes, si bé sovint es produïen en temps de pesta, estaven relacionades tant amb l'origen desconegut de les bèsties com amb la reducció dels tributs municipals. Al mercat carni de Barcelona les carns d'ovella, porc, truja, boc o cabra de Menorca i Tolosa de Llenguadoc eren considerades de segona i perilloses per a la salut, per això, des de 1301 es venien a la Boqueria, al costat de les carns malaltes o mortes.³⁹⁰

³⁸⁵ "Ítem ordenaren, que, si d'alcun hom de la ciutat de Balaguer o del terme serà estada nafrada vachó o bou o porch o altres carns de menjar, o per cas d'aventura haurà trencat coll o cama o cuxa o sere estat esterribat o serà mort per sobre menjar d'avena, que, en aquest cas, tota hora que moltó se vene ·IIII· diners la liura, o menys, perda de son preu en cascun temps del any ·I· mealla la libra, ço és, que·s vene menys que les altres carns bones que morran en la Carniceria. E tota via que, moltó vaylle ·V· diners o més la liura, que perda de son preu un diner. E així de totes altres carns, segons que les bones de lur condició se vendran. Emperó que·l dia que·l dit cas serà esdevengut qualche carn serà aien amenada o aportada en la Carniceria viva o morta. En altra manera, que·s age a vendre per rafalina. El Carnicer que la vendrà, aie a dir als compradors en quin cas serà estada nafrada o morta, sots ban de ·X· solidos acrimontesos. Ítem, totes vaques rafalines, o bous de la ciutat o del terme o de la Rápita, o de Vallfogona, o de la Çayda, o del Timonal, sien venudes ·I· diner la lliura, e que·s venen en les taules de la voqueria en la Carniceria, e no en altra manera, sots lo ban damunt dit de ·X· solidos acrimontesos. Ítem, totes vaques rafalines o bous e de tots altres lochs, s'agen a vendre fora tota la ciutat, a cap del pont, a un diner la libra e no pus enant, exceptat d'aquests los lochs atrás nomenats" (Francesc CARRERAS CANDI, "Ordinacions urbanes de bon govern a Catalunya...", 12/89, pp. 379-380).

³⁸⁶ Francesc CARRERAS CANDI, "Ordinacions urbanes de bon govern a Catalunya...", 12/86, p. 138.

³⁸⁷ Cat. AML Fons Municipal, *Llibre d'actes del Consells Generals*, 1340-1341, reg. 396, f. 89.

³⁸⁸ Cat. AML Fons Municipal, *Llibre d'actes del Consells Generals*, 1384, reg. 460, f. 5v

³⁸⁹ "Ítem a la suplicació donada per part d'en Domingo ..., Berenguer Farrer e Guiamó Moliner continent que diversos e excessius dampnatges se seguexen es són seguits a les imposicions de la ciutat e a les leudes e mercat de aquella per tant com les carniceries són <estades> en poder de homens abonats e mercaders qui per la dita rahó anaven comprar lo carnalatge e bestiar en les fronteres e altres parts, de que a les dites imposicions ni leuda utilitat no se'n seguia ni segueix. Ans lo mercat de la ciutat se'n és molt disminuït. Perquè·ls plagués de provehir·y ab temps que les carniceries tornen en homens carnicers de la ciutat, qui ab lurs diners propis aquelles provehesquen en guisa e manera que les dites imposicions, leuda e mercat reeven e prenguen bon reveniment segons ja havien en temps passat. E que la ciutat sia provehida de bones carns. Acorda lo Consell General que com sia necessària cosa que en haver carniceries ab temps hi sia provehit que los pahers hi prohombres a açò destinats se haien ab gran cura de haver carnicers. E que los carnicers de la ciutat sien fadigats davant tots altres a fi que la ciutat sia provehida de bones carns si fer se pot, car si los carnicers de la ciutat tallen, lo mercat se'n millorarà de les imposicions e leudes se'n aucentaran." (Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1408-1409, reg. 405_01, f. 45r.

³⁹⁰ Ramon BANEGAS, "Seguretat, qualitat i higiene...", p. 90 sobre les carns de segona venudes a Barcelona vegeu també la tesi doctoral de Ramon BANEGAS, *L'aprovisionament de carn a Barcelona...*, pp. 188-189.

En general a partir de la segona meitat del segle XIV començaren a proliferar mesures per garantir una millor qualitat del producte. Lògicament aquesta regulació es va fer més present en anys de mal recapte, quan les epidèmies rondaven la ciutat i era necessari prendre mesures extremes per tal de procurar mantenir el bon funcionament de la ciutat trasbalsada. Jaume d'Agramont en el seu *Regiment* recomanava que si la pesta era a causa d'un excés de fred la gent s'havia d'alimentar amb aliments càlids i pesats com cols, xirivies i moltons. La carn de moltó era de les més apreciades pel seu gust i per les seves qualitats mèdiques, tot i que la de cabrit es considerava més saludable.³⁹¹ També Lluís Alcanyís, el metge valencià, recomanava la carn de "moltó primal tendre e de bona pastura" i igualment Aldobrandino da Siena aconsellava la carn de corder d'un any perquè —segons ell— es digereix fàcilment i genera sang.³⁹² Per això el 1384, enmig d'una epidèmia ocorreguda entre el juny i l'octubre, el Consell va legislar durament contra els carnisers demanant-los que proveïssin les taules de la carnisseria amb moltó primal de la terra.³⁹³ En aquest cas les carns requisades pel mostassaf no van ésser eliminades, com sí que passava amb el vi que era cremat, sinó que es van destinar al consum de pobres i malats dels hospitals.³⁹⁴

Davant la pressió del Consell els carnisers degueren proveir de carn primal, és a dir corders i cabrits joves que han complert una any fins que en tenen dos o prop de tres. De fet el gran consum d'animals joves va portar a declarar a les Corts de 1333 una ordinació aplicable a tota Catalunya durant deu anys, es prohibia taxativament matar anyells i ovelles menors de quatre anys.³⁹⁵

El moltó era una de les carns més apreciades i per això se'l matava ja adult, quan tenia un any, però no vell.³⁹⁶ La medicina medieval recomanava el consum d'animals joves ja que s'atribuïen diferents virtuts a les carns en funció de l'edat i el sexe de l'animal. El moltó, per la seva alta demanada, va ser una de les carns més controlades i més sol·licitades als carnisers. Així, com passà en altres zones del Principat, per tal d'evitar la mescla de carns i l'engany, el

³⁹¹ Ramon BANEGAS *L'aprovisionament de la carn...*, pp. 60-61.

³⁹² Lluís ALCANYÍS, *Regiment preservatiu...*, p. 87. Aldobrandino DA SIENA. *El régimen del cuerpo...*, p. 128.

³⁹³ "Ítem entès ço que ells mateix los han posat que veen com los carnisers fan port amb carns e castellanes e magres qui són en dagnatge de les gents qui ja per aquestes morts hay prou que fer. Perquè ls placia que per salut de les gents vullen provehir en açò. Acordaren que la lliura del moltó primial e de la terra, qui sie bo aconseguida del mustasaf, sie ascrit un diner jaquès per la lliura del moltó. E si per aventura altres carns castellanes o males se desfahien, que'l mustasaf haie poder de prendre aquelles carns e donar-les a spitals ho hon se vulle. E que la carn primial s'hage de tallar en certes taules per ço que les gents ho sàpiguen." (Cat. AML Fons Municipal, *Llibre d'actes del Consell General*, 1384, reg. 460, f. 5v).

³⁹⁴ Donar les carns als hospitals quan s'incomplia la normativa higiènica ja estava contemplat als Costums de Lleida de 1228. Vegeu Guillem BOTET, *Els Costums de Lleida...*, p. 93.

³⁹⁵ Ramon BANEGAS, "Seguretat, qualitat i higiene...", p. 87

³⁹⁶ Tot i que els tractats mèdics recomanaven animals menors d'un any les restes òssies recuperades en algunes carnisseries demostren que es sacrificaven adults joves per aconseguir un equilibri entre la qualitat mèdica de la carn i la rendibilitat que se n'extreia. Vegeu: Juan Vicente GARCÍA, "Alimentación y salud...", p. 122, també Juan Vicente GARCÍA, Mª Dolores LÓPEZ, Miquel ROSSELLÓ, "Localització d'unes possibles carnisseries...", pp. 132-133.

1423, es va prohibir castrar els moltons sota una multa de cinc sous i s'organitzà la separació de les carns per tal que no s'enganyés al consumidor venent-li femella per mascle. Llavors, desobeint el costum antic, les carns de moltó, ovella, crestó (boc castrat), cabrit, anyell i porc es venien conjuntament sense distinció en una mateixa taula; per aquest motiu alguns forasters que no coneixien l'organització de les carnisseries, compraven carn que no els abellia. El Consell va dictaminar que el moltó es vengués separat de la resta de taules de manera que quedés ben clar on es podia adquirir aquest tipus de carn.³⁹⁷ Igualment el 1434 es va prohibir als carnisseres barrejar dues carns de segona, la carn d'anyell (corder) i la de boc, que tallaven conjuntament i la mesclaven. L'anyell era considerat perjudicial per la seva humitat i, de fet, la carn d'ovella va arribar a estar prohibida a Barcelona perquè es creia que podia causar pigota.³⁹⁸ El boc com la cabra, animals sacrificats adults, també eren carns considerades de molt baixa qualitat i de fet van donar nom a les carnisseries on s'hi despatxava la carn de segona, les boqueries.³⁹⁹ Igualment, a Barcelona, el 1448, es va dur a terme una legislació semblant perquè entre els carnisseres va augmentar la picaresca i el frau arran d'una disminució dels ingressos.⁴⁰⁰ Encara que el cas lleidatà presenti exemples tardans es tractava d'una normativa apareguda durant el segle XIV; a Barcelona trobem exemples per evitar que els carnisseres vinguin una carn per una altra els anys 1301, 1318, 1369 i 1372, també a Amposta el 1344.⁴⁰¹

Passava totalment el contrari amb la carn de cabrit de llet, una carn molt apreciada, considerada de luxe i molt beneficiosa per als malalts. Per aquest motiu la demanda de cabrits de llet en temps de pestilència es multiplicava. En les ordinacions ja citades durant la pesta de 1384, Bernat Coll demanà al Consell General "que hic ha molts malalts e que ls carnisseres no volen desfer cabrits de leyt a fer de ·XVIII· diners per lliura e segueix-se que ls malalts han mal recapte"⁴⁰². El Consell va acordar que es tallessin cabrits a 20 diners la lliura.⁴⁰³ De forma

³⁹⁷ Cat. AML Fons Municipal, *Llibre de Consells Particulars*, 1420-1423, reg. 408, f. 187v.

³⁹⁸ "Encara deu hom esquivar en aytal temps ocells qui s nodriren prop d'estanys axí com fotges e oques e ànets e altres carns humides en sa natura axí com porcells e aynells". Jaume d'AGRAMONT, *Regiment de preservació...*, p. 62. Sobre la pigota causada per les ovelles vegeu Ramon BANEGAS, *L'aprovisionament de la carn...*, pp. 207-208

³⁹⁹ Vegeu a Ramon BANEGAS, *L'aprovisionament de la carn...*, pp. 165-166. A Tortosa la taula on s'hi venia la carn de segona s'anomenava "taula dels bocs", igualment passava a Barcelona amb la Boqueria, i a Marsella s'anomenava *bocaria* i també s'hi venia la carn que havia sortit del circuit jueu per ésser considerada terefà (Juan Vicente GARCIA, "Puresa i negoci. El paper dels jueus en la producció i comercialització de queviures a la Corona d'Aragó", *Revista d'Història Medieval*, 4 (1993), p. 178).

⁴⁰⁰ Ramon BANEGAS, *Sangre, dinero y poder. El negocio de la carne en la Barcelona bajomedieval*, Lleida: Editorial Milenio, 2016, p. 155.

⁴⁰¹ Ramon BANEGAS, "Seguretat, qualitat i higiene...", pp. 86-87; per Amposta vegeu: Francesc CARRERAS CANDI, "Ordinacions urbanes de bon govern a Catalunya (Segles XIII a XVIII) (Continuació). Ordinacions o establiments del Perelló (Anys 1341-1342); La Galea (Anys 1343, 1344 y 1385); Ordinacions o establiments d'Amposta (Anys 1344 a 1346)", *Butlletí de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona*, 12/85 (1925), p. 61.

⁴⁰² Cat. AML Fons Municipal, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1384, reg. 460, f. 5v

⁴⁰³ "Die lune quarta die julii anno 1384. Ítem entès ço que per en Bernat Coll los es stat posat. Ço és que saben que hic ha molts malalts e que ls carnisseres no volen desfer cabrits de leyt a fer de ·XVIII· diners per lliura e segueixse que ls malalts han mal recapte, per que ls placie que hy vullen acordar de provehir.

semblant al segle XV (1430) davant les fuetades constants de la malaltia la ciutat va demanar als carnisers bon cabrit de llet "specialment en lo mes present de juny, juliol e agost"⁴⁰⁴.

Com en el cas del moltó la importància de la carn de cabrit de llet comportà un seguit de regulacions per mantenir la qualitat i controlar l'edat dels animals consumits. Com ja hem dit cal considerar carns primals els animals matats entre un i tres anys mentre que els cabrits de llet eren morts quan només tenien un any. Controlar aquests quefers diaris era l'obligació del mostassaf que recorria els escorxadors examinant l'edat i la qualitat dels animals sacrificats. Per exemple al juny de 1313 el mostassaf empenyorà carn de cabrit al carnisser S. de Barcer dient-li que ja s'havia de vendre per carn de boc o de crestó.⁴⁰⁵

En canvi a la Lleida del segle XIV no hi apareixen, almenys en la documentació consultada, animals mesells. Es tractava, segons l'imaginari medieval, d'animals atacats per la lepra, majoritàriament porcs, als quals se'ls inflamava la llengua i els hi sortien unes pústules a sota. A Barcelona la primera menció fou l'any 1301, a Grass hi ha una menció el 1262 i posteriorment hi ha altres mencions a Carpentràs, Avinyó...⁴⁰⁶ També se'n feren ressò les ordinacions de Balaguer de 1313, on es diu que la "carn de porcella sanada e porch mesell" es venguin a un preu inferior que la lliura de porc sa.⁴⁰⁷ Per tant sembla que a Lleida també hi hauria d'haver alguna ordinació en aquest sentit tot i que no l'hem pogut documentar; sí que en deixà constància Marià Olives el 1840 dient que entre dels porcs criats a Lleida solien ésser *muy raros los que salen lazarinis, vulgo masells, y los que mueren de enfermedad*.⁴⁰⁸

Una altra carn que es va començar a regular a finals del segle XIV fou la cansalada, una peça molt valorada per la seva capacitat de conservació i que assolía grans preus al mercat; a València entre 10 i 12 diners i a Lleida, el 1367, 18 diners la lliura.⁴⁰⁹ El mostassaf també

Acorda lo dit Consell que los carnisers desfaçen cabrits de leyt bons a ·XX· diners la lliura, e que nos pach imposició dels que·s desfaran en la carnisseria mas dels altres cascú comprarà per a son obs." (Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1384, reg. 460, f. 8v).

⁴⁰⁴ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1430-1431, reg. 410, f. 4v

⁴⁰⁵ "Die veneris kalendas Iunii anno domini ·M· ·CCC· ·XIII·. A vos senyors paers e al honrat Conseyll de la ciutat de Leida, humilment demostre en S. de Barcer, carnicer, que·l dit en S. havie mort un cabrit lo qual popave el temps que·l comprà e com el venés la carn en la carniceria los mostataffs peynoraren-lo dient que per boch se devie vendre. La qual cosa salva una honor fer no·s devie per ço car tot cabrit que fons nat en aquest an és de leyt es pot vendre per leit no passada la festa de Sent Jouan, car tro a la dita festa cabrits no donen leuda, e donen-la, encontinent, passada la dita festa. Per ço car après la dita festa són avis per bochs o per crestons. Per la qual raó la cort de Leida pres sagrament del dit S. si aquel cabrit ere de leyt. Lo qual sagrament lo dit S. féu bé e iustament per ço car lo comprà per leyt e aquel qui·l li vené lo li vené per leyt e açò és apareyllat S. provar. Perquè suplique lo dit S. que sie manament que vos lo defenats iustament <en son dret> de la demanda que la Cort li fa per raó del dit sagrament com el l'hage feit iustament e bé segons que dit és (Cat. AML, Fons Municipal, *Llibres de Crims*, 1312-1313, reg. 764, f. 186r).

⁴⁰⁶ Ramon BANEGAS, *L'aprovisionament de carn...*, pp. 205-207; Louis STOUFF, *La table provençale...*, p. 98. Sobre les diferents malalties del bestiar vegeu: Madeleine FERRIÈRES, *Histoire des peurs alimentaires...*, pp. 27-38.

⁴⁰⁷ Francesc CARRERAS CANDI, "Ordinacions urbanes de bon govern a Catalunya...", p. 379.

⁴⁰⁸ Marià OLIVES, *Colección de Noticias...*, p. 299.

⁴⁰⁹ Juan Vicente GARCÍA, M^o Dolores LÓPEZ, Miquel ROSSELLÓ, "Localització d'unes possibles carnisseries...", Sobre la dada de Lleida vegeu la nota següent.

comprovava la qualitat d'aquest producte, sobretot si estava prou eixuta i pesava, per tant, el que era correcte.⁴¹⁰ Cal tenir present que tota carn salada pesa menys quan ha avançat el procés de curació perquè té menys aigua. El 1434 el mostassaf anà davant el Consell per les cansalades de porc, castrat i no castrat, i truja que es venien a les carnisseries sense que hom pogués distingir les unes de les altres ja que la de mascle era considerada més bona que la de truja; es pretenia marcar, com passava amb altres productes com l'ovella i el moltó, una diferenciació qualitativa segons el gènere.⁴¹¹ Un any després el Consell municipal tornava a fixar-se en les "males carns salades".⁴¹² Trobem una disposició semblant a Valls força més aviat, el 1319, quan es va ordenar que el "carnsalader" nos servís truja per porc ni carn mesella per sana.⁴¹³

La prohibició del consum de carn rebutjada pel mercat jueu també estava relacionada amb la higiene, amb una contaminació que sobrepassava el nivell religiós i arribava fins al físic; les carns degollades pels jueus es van arribar a catalogar com a *immondes* el 1302 a Avinyó i *sordides* el 1339 a Sant Romieg de Provença.⁴¹⁴ Així a Valls, el 1319, ja es va demanar que no s'enganyés al comprador fent que "sia manifest a tuyt que aquella carn es juyga o rebuyada per jueus o per sarrayns".⁴¹⁵ Els jueus, com és ben sabut, tenien unes prohibicions alimentaries força estrictes i la carn es veia fortament afectada per aquests tabús. Si bé l'aviram o els animals menuts es podien matar a casa seguint un procés ritual mínim, el bestiar gros, en canvi, requeria un exercici de perícia tant gran en la degollació i en l'exploració de les vísceres que existia un càrrec religiós especialitzat, el *shohet*. El conflicte amb les autoritats cristianes arribava quan la carn era decretada *terefà* i per tant no apta per al consum dels israelites; donar sortida a aquesta carn esdevenia un autèntic maldecap per a l'aljama i sovint s'optava per revendre-la als cristians.⁴¹⁶ En aquesta situació comercial el cristià adoptava una posició d'inferioritat molt clara i conflictiva. Tot i que la compravenda de carn va ésser acceptada i inclús protegida per l'autoritat reial, a mitjans del segle XIV la tolerància s'esvai.⁴¹⁷ El 1344 els jueus lleidatans

⁴¹⁰ "Die lune ·XI· die Ianuarii anno ·M· ·CCC· ·LXVII·. Ítem entès ço que·l· Mustaçaf los ha dit e posat que aquests qui venen la cansalada venen aquella a ·XVIII· e tota remuyllada e no exuta e que açò és gran dan de les gents, perquè ·ls· placie que ·hy· vuyllen provehir." (Cat. AML Fons Municipal, *Llibre d'actes del Consells Generals*, 1340-1341, reg. 400, f. 49v).

⁴¹¹ Cat. AML Fons Municipal, *Llibre d'actes del Consells Generals*, 1434-1435, 411, f. 4r. A les ordinacions sobre el preu de les carns de l'any 1439 aquesta diferència queda molt clara, la carn de porc costava onze diners per lliura i la de truja nou diners. Vegeu Esther MARTÍ, "La imposició de la carn...", pp. 123-124.

⁴¹² Cat. AML Fons Municipal, *Llibre d'actes del Consells Generals*, 1435-1436, reg. 412, f. 19v.

⁴¹³ Francesc CARRERAS CANDI, "Ordinacions urbanes de bon govern a Catalunya...", p. 289.

⁴¹⁴ Luis STOUFF, *La table provençale...*, p. 106.

⁴¹⁵ Francesc CARRERAS CANDI, "Ordinacions urbanes de bon govern a Catalunya...", p. 291.

⁴¹⁶ Sobre el ritual a l'hora de degollar l'animal (*sehítáh*) i l'exploració (*bedikah*) el canvi en relació a les carnisseries jueves vegeu: Juan Vicente GARCIA, "Puresa i negoci...", pp. 176-178 també Miguel Àngel MOTIS, María Gloria DÍAZ, Francisco Javier PASCUAL, Luisa María SÁNCHEZ, "Régimen alimentario de la comunidad judía...", pp. 326-330.

⁴¹⁷ El segle XIII fou una època de gran tolerància durant la qual molts jueus fins i tot van adquirir càrrecs destacats dins la cort. Tot i així la venda de carn degollada per jueus a cristians va ésser un element constantment atacat, ja el 1248-54 en un sínode celebrat a Lleida es va establir d'excomunicar als carnisseros cristians que venien a cristians carn rebutjada pels jueus. Jaume RIERA, "La conflictivitat de

encara venien carn a cristians, aquell any les autoritats els van demanar que paguessin la imposició relativa a les carns que es venien a la Cuirassa als cristians. El clima de convivència va esvanir-se completament després de la Pesta Negra arran de les sospites que recaigueren sobre la comunitat israelita. El 1350 per tal d'evitar la contaminació dels aliments es va legislar per evitar que els jueus toquessin el menjar amb les mans, igual com es feia amb els botxins i les prostitutes:

"Ítem los dits conseyllers acordaren que·l primer Conseyll General fos feyt ordenament que negún jueu o jueva no gos mercadeiar ab la mà nua, ni en altra manera tochar ab la mà negun pa, fruyta ni altres coses que·s venen en la ciutat sinó amb una vergueta que porten en la mà."⁴¹⁸

El mateix any es decretà que "negú ni neguna no gos vendre negunes carns en les carnisseries de la ciutat que sien desfeites en la Cuyraça".⁴¹⁹ Amb el pas dels anys la situació s'agreujà, el 1391 es produí el pogrom dels jueus i al XV la situació era tan insostenible que el mostassaf es va dirigir al Consell queixant-se per les carns matades pels jueus que eren consumides pels cristians.⁴²⁰ Les queixes del mostassaf desembocaren en la prohibició expressa de la venda de carn d'origen jueu als cristians i en una normativa molt restrictiva pel que fa al lloc i a la manera d'escorxar i vendre la carn.

No obstant això, no tots els productes tenien el mateix grau de contaminació. El pa era un dels aliments menys conflictius ja que el pa dels jueus i el dels cristians, sovint, es coïa als mateixos forns. Només per Pasqua es complicaven les coses, quan els jueus pretenien elaborar el pa àzim allunyat del pa cristià per evitar-ne la contaminació.⁴²¹ Per aquest motiu el 1372 encara trobem que "els cristians tenen lo pa dels juheus a vendre"⁴²².

l'alimentació...", pp. 306-307, vegeu també Juan Vicente GARCIA, "Puresa i negoci...", pp. 162-164, 177; Luis STOUFF, *La table provençale...*, pp. 105-112.

⁴¹⁸ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1350-1351, reg. 399, 22v. El mateix es va disposar a altres ciutats del Principat com: Girona i Cervera, vegeu: Jaume RIERA, "Conflictivitat de l'alimentació...", pp. 302-301

⁴¹⁹ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1350-1351, reg. 399, 27r.

⁴²⁰ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1430-1431, reg. 410, f. 5r. Sobre el pogrom de 1391 a Lleida vegeu Joan J. BUSQUETA, *Història de Lleida. Baixa Edat Mitjana...*, p. 84.

⁴²¹ Jaume RIERA, "La conflictivitat de l'alimentació...", pp. 302-303

⁴²² Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1371-1372, reg. 402, f. 24r.

“Fou un dels dies més xafogosos de l’any. La xafogor s’esllenegava com plom fos damunt el cementiri i s’esclafava en els carrerons veïns com un vapor corrupte que podia a una barreja de melons podrits i banya cremada. Quan començaren els dolors del part, la mare de Grenouille es trobava en una parada de peix de la Rue aux Fers tot escatant albors que, de primer, havia esbudellat. Els peixos, que pretesament havien estat arrencats del Sena aquell mateix matí, ja podien tant que la seva farum recobria la fortor de mort”

(Patrick Süskind, *El perfum; història d’un assassí*)

El consum de peix

El peix era una aliment complex pel seu caràcter preeminent durant les jornades de dejuni i abstinència marcades al calendari religiós que, a la corona catalano-aragonesa, representaven més de 160 jornades del calendari.⁴²³ L’abstinència tenia i té un caràcter negatiu perquè significa estar-se de fer alguna cosa que a hom plau, per aquest motiu sovint els nobles i poderosos tendiren a substituir una part important dels dejunis i abstinències marcades al calendari religiós (tots els divendres, la majoria de dissabtes de l’any, la Quaresma, les Témpores, l’Advent i les vigílies de festes solemnes) per almoines.⁴²⁴ No obstant això, n’hi havia molts que complien amb les obligacions marcades per la dieta religiosa i s’alimentaven a base de menús centrats en el peix, sovint fregit amb oli o preparats amb unes receptes tant elaborades que no tenien res a envejar als plats càrnics. Els frares acostumaven a seguir amb més rigor les jornades d’abstinència i, per norma general, la seva dieta solia ésser més austera; encara que, certament, definir els menús d’un grup tan estratificat és impossible i per tant hi podríem trobar nombroses excepcions; en aquest sentit és ben conegut el frare golafre descrit per Francesc Eiximenis.⁴²⁵ Els frares del monestir de Santa Ana de Barcelona respectaven els dies de peix, tot i que els plats dels dies feriatos que podien menjar carn són envejables, i

⁴²³ Josefina MUTGÉ, “L’abastament de peix i carn a Barcelona, en el primer terç del segle XIV”, *Alimentació i societat a la Catalunya Medieval*, Barcelona: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1988, pp. 109-110.

⁴²⁴ Antoni RIERA, “Estructura social y sistema alimentarios en la Cataluña bajomedieval”, *Acta historica et archaeologica mediaevalia*, 14-15 (1994), p. 198.

⁴²⁵ “Sènyer, jo quan me lleu de matí meng d’una fogassa calda un poc, ab una tassa vin cuit, o de grec. Al dinar meng tostemp pa de floret; e varieg les carns segons lo temps, car en estiu meng polls tenres en diverses maneres, ço és, en ast e aigua-ros, o en olla ab salsa d’agràs, e en pa; cabrits e vedells de llet, moltons primals e perdiganes. En hivern: gallines grosses, polles prenys, capons gords, moltons de past, perdius, colomins e guatilles. En l’autumne: tords grossos, tudons, fotges e carn de caça, ço és, cervos, cabirols, cabró munter, llebres e conills. En la primavera: pagos, faisans, grues e ouques enadeses en lo pasqual. No ús de salses, sinó les espesses bullides, o salsa de pago e luxell, e mig raust mesclat ab girofle ab gingebre verd. A la fi de taula: falons e formatjades, o formatge frit ab mantega o fus al foc, damunt cobert de sucre e posat en pa torrat. Si meng peix, tostemp l’he ab dents de tall, frit e en cassola, o en graïlles, e en pa. Si meng res de cullera, he ginestada, avellanat o pinyonada, celiandrat o arròs ab sobre e ab llet d’ametles. Aprés ab fruita seca e a la fi, deman dragea per repeembre los fums e per confortar l’estómac e per gitar de mi mateix ventositats qui es solen llevar dins l’hom. Aprés taula, encara ús la dita dragea per fer-me bon alè”. Francesc EIXIMENIS, *Lo Crestià*, ed., Albert Hauf, Barcelona: Edicions 62, 1983, pp. 141-142.

l'acompanyaven amb cols, fesols, lleties, espinacs, faves... Finalment la gent més pobra evitava el peix fresc pels preus excessius i consumien salaons, per exemple congres i sardines, diversos dies de l'any.⁴²⁶ A Balaguer els divendres i dies de dejuni els pescadors estaven obligats a treure tot el peix a la plaça de Sant Salvador fins que la gent en tingués prou o fins a mig matí, al juliol i a l'agost el temps d'exposició es reduïa.⁴²⁷

La complexitat d'aquest aliment no requeria únicament en el seu ús durant els dies d'abstinència sinó, també, en les seves qualitats mèdiques. Arran de la importància de la dietètica en la medicina galènica els metges donaren la seva opinió sobre els diferents peixos i les maneres de cuinar-los. La ingesta d'aliments i de begudes era una part essencial de les coses no naturals i les qualitats dels aliments s'havien de tenir en compte per la influència que generaven en els humors. Si bé entre els físics no hi havia una opinió clara sobre si eren preferibles els peixos de mar o els de riu si que coincidien en unes característiques comunes: que no fes una fortor excessiva, que el gust tampoc fos excessivament potent, que fossin peixos amb escames i preferiblement amb la carn blanca... es rebutjaven els peixos bestinals, els salaons i les espècies que viuen en espais fangosos i aigües brutes; les anguiles, els congres i les llamprees generaven recels per la seva semblança amb una serp però, per contra, eren molt apreciades per les classes benestants.⁴²⁸ Així l'escola de Salern mitjançant el *Regimen Sanitatis Salernitanum* (segona meitat del segle XII) ja va recomanar a un rei anglès que mengés carpes, lluços de riu, truites, gobis, déntols... en canvi les anguiles –deien els físics salernitans- fan malbé la veu i requereixen que es begui molta aigua.⁴²⁹

Arnau de Vilanova recomanava a Jaume II evitar tots els peixos que vinguessin de llocs amb poca corren, fangosos o amb herbes pútrides i també, curiosament, demanava que un cop pescats: l'anfós, la corbina i l'esturió, peixos grans i amb la pell dura, es deixessin reposar abans de consumir-los.⁴³⁰ En canvi, ponderava les virtuts dels peixos d'aigües netes, d'olor moderada, gust suau i preferiblement amb escates. Aquest peixos s'havien de cuinar fregits o bullits amb

⁴²⁶ Teresa VINYOLES, "El rebost, la taula...", pp. 144-146.

⁴²⁷ Francesc CARRERAS CANDI, "Ordinacions urbanes de Bon govern a Catalunya: ordinacions de Balaguer (1313-1337) (continuació)", *Butlletí de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona*, 12-90/91 (1926), pp. 419-420.

⁴²⁸ Luis GARCIA-BALLESTER, Michael R. MCVAUGH, eds., *Arnaldi de Villanova opera medica omnia*, 17 vols., Barcelona: Fundació Noguera; Universitat de Barcelona, 1996, X.1, pp. 231-236.

⁴²⁹ Virginia DE FRUTOS, *Flos Medicine (Regimen Sanitatis Salernitanum): estudio, edición crítica y traducción*, Valladolid: Universidad de Valladolid, 2010, pp. 146-147. El text diu: *Pisces. Si pisces molles sunt, magno corpore tolles;/ si fuerint duri, parvi sunt plus valituri/ Lucius et perca, saxaulis, albica, truta,/ gornus, plagicia cum carpa, gubio, perca./ Anguilla. Vocibus anguille nimis obsunt, si comedantur:/ qui phisicam non ignorant hec testificantur./ Caseus, anguilla mortis cibus ille vel illa, ni tu sepe bibas vel rebibendo bibas.*

⁴³⁰ *Erit eciam cavendum ne piscis magni et dure pellis, ut rex et alfonsus et sturgio et similes, comandantur recente capti; sed tanto tempore piscis reservetur et maxime evisceratus quod, absque corruptione substancie, tenerescat.* (Luis GARCIA-BALLESTER, Michael R. MCVAUGH, eds., *Arnaldi de Villanova...*, X.1, pp. 458-459). *Alfonsus* és la llatinització del català anfós que en castellà es el *mero* i el *rex* podria tractar-se del reig, una espècies de corbina. Sobre això vegeu: Jenny BRUMME, et al., eds, *Estudis de llengua i literatura catalanes. Miscel·lània Germà Colom*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat; Fundació Congrés de Cultura Catalana, 1996, V, pp. 37, 41.

aigua, preferiblement sense oli, també untats amb vi, per digerir-los millor, i amb una mica de sal per abaltir-los; si es fregien amb oli, s'havia d'evitar menjar-ne la pell i el greix.⁴³¹

En temps de pestilències els metges recomanaven una dieta especial i en molts regiments mèdics el peix, sovint, hi tenia un caràcter important ja que l'abstinència beneficiava l'ànima. Jaume d'Agramont, en el seu *Regiment de preservació de la pestilència*, ja avisava que si la pestilència era per la substància de l'aire s'havien d'evitar els peixos viscosos com les morenes i les anguiles i els peixos *bestinals*, sense escates i de carn dura, com el dofi, la mussola, que és un esqualid, i la tonyina. De fet ell els desaconsellava tots si feien pudor o estaven corromputs, un fet que, segons el seu comentari, deuria ocórrer força sovint a Lleida ja que diu "si alguna vegada és necessitat de menjar-ne". Quan no hi havia més remei i la gent es veia obligada a menjar peix recomanava, sobretot, el salmó i els esturions dels rius i, del mar, el llenguado, el moll i el pagell. També aconsellava un tipus de preparació gens enredada, amb vinagre, amb sols (un condiment per a carn i peix), fregits o a la brasa.⁴³²

Semblantment el metge valencià Lluís Alcanyís s'estengué molt més en el tipus de peixos recomanables perquè diu: "Sglésia catòlica molts dies nos aparta de l'hús de la carn". Recomanava el peix de mar, si podia ser petit i amb escata, i demanava que s'evités la tonyina fresca, les anguiles i els peixos que vivien als estanys i a les riberes fangoses que, segons ell, es corrompien més fàcilment; per a ell els salaons eren dolents perquè promovien la corrupció dels humors i, igualment, la pell del peix. Entre tots els talls recomanava la cua, que era la part més exercitada, i explicava com cuinar-la amb sal per treure'n la viscositat natural del peix. Com Jaume d'Agramont recomanava una preparació gens difícil, només a la brasa, i per acompanyar, "si us serà agradable, aquesta pólvora: canyela, gingebre, clavells e safrà, en lo ivern; en lo stiu, vinagre"⁴³³.

La dieta dels veguers estava fortament condicionada per les seves jornades de viatge per les vegueries. Llavors s'alimentaven mitjançant les xarxes locals de proveïment d'aliments i això implicava menjar allò que hi havia en cada moment. Així els veguers quan el calendari litúrgic ho demanava, o quan era el plat que se'ls oferia, menjaven peix fresc o salat en funció de la situació geogràfica. Flocel Sabaté documenta, sobretot, consum de peix marítim, el congre

⁴³¹ Luis GARCIA-BALLESTER, Michael R. MCVAUGH, eds., *Arnaldi de Villanova...*, X.1, pp. 235, 458-459.

⁴³² "Encara deven ésser esquivats en aytal temps peixos viscosos, axí com morenes e anguiles e peixos bestinals axí com dalfí, muçola e toynn e sos semblants. Especialment conseyll que sien esquivats los peixos damont dits e tots altres en cas que sien corromputs e mal olents. E si alguna vegada és necessitat de mengar-ne, conseyll que sien elegits peixos loables segons la regió axí com salmó e esturió, rogets ho molls e pegells e palaygues e axí de sos semblants. E sien apareyllats en vinagre ho en sols. E fregits ho en brases valen més en aytal temps" (Jaume D'AGRAMONT, *Regiment de preservació de pestilència...*, p. 81). Sobre el sols: "Si vols fer sols a què et vulles, a carn o a peix, pren de la carn o del peix frit e fets-ne trossos, e gita'ls en vinagre; e dessús gita primerament farigola. E si vols lo sols cald, hages pebre e safrà e vinagre, e del brou de la carn o del peix, e ceba tallada, e detrempa-ho tot e gita-ho dessús". (*Llibre de Sent Soví...*, p. 75).

⁴³³ Lluís ALCANYÍS, *Regiment preservatiu...*, pp. 89-90.

era abundantíssim però també es menjaven llísseres, sards i lluços, el peix de riu, en canvi, hi apareix força menys vegades i les truites només a zones de muntanya.⁴³⁴

Però no ens hem de deixar enganyar. Malgrat el caràcter polèmic i de poc valor proteic n'hi havia que preferien el peix a la taula, o almenys alguns fruits del mar, abans que les carns. Alguns peixos eren considerats una menja exquisida i no mancaven mai entre les viandes servides a les taules reials. La princesa Mata d'Armanyac, que tenia un paladar força fi i capritxós, menjava del mar: musclos de Tarragona, ostres i gambairots de la costa gironina i balenó, quan n'hi havia, i del riu prenia: truites, esturions, salmons i llamprees. La majoria d'aquests peixos provenien sobretot de la costa gironina, de la franja costera controlada per Tortosa, les truites venien de l'Aragó i les llamprees i els esturions de l'Ebre i del Llobregat. El peix de diari, aquell que es consumia durant els períodes de dejuni, provenia dels llocs on la princesa estava residint; per contra, els antulls de peix que s'oferien a l'esposa del príncep Joan es feien arribar d'indrets diversos i es menjaven durant qualsevol dia de l'any.⁴³⁵ És significatiu de la popularitat del peix entre la població urbana que a Marsella només es permetés la venda de peix als forasters quan els locals ja n'estaven satisfets i, també, que el peix fos una de les mercaderies més populars als comptes dels peatges d'Ais de Provença (1348-1349), d'Orgon (1360-1370) i de Valençola (1309); es tractava de càrregues de mercaders que anaven cap a la Savoia i el Piemont.⁴³⁶ A les ciutats catalanes de l'interior com Lleida es consumia peix fresc de costa també durant els mesos del carnal. Sobre la popularitat d'alguns peixos a l'edat mitjana també podem mencionar l'esturió, la llamprea i la saboga del mercat tortosí, avui els catalogariem de *delicatessen* perquè eren oferts com a obsequi a diferents autoritats civils, reials o religioses. De fet era de Tortosa d'on provenien els esturions que tan agradaven a Mata d'Armanyac i els hi coïen amb vinagre i amb vi per conservar-los durant el viatge.⁴³⁷

En aquest sentit el *Llibre del Sent Soví* ens dona algunes receptes sofisticades per entendre com es podia menjar aquest peix selecte, en són exemples: l'escabetx, la salsa de congre, la panada de llamprea, el pop farcit i la geladia, que era una conserva, tant per a carn com per a peix, feta amb una mescla vi grec, vinagre, aigua i espècies abocada sobre la peça;⁴³⁸ de fet, sembla que era la salsa amb que es preparaven els esturions que s'enviaven a Mata

⁴³⁴ Flocel SABATÉ, "Un sistema alimentari de viatge a la segona meitat del segle XIV", *Ir Col·loqui de l'Alimentació a la Corona d'Aragó*, 2 vols., Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs, 1995, II, pp. 371-385. En canvi en el mercat castellà les truites eren molt consumides i n'hi ha nombroses mencions a Burgos, Cuenca, Segovia, Haro, Toledo i Valladolid, sobre això vegeu: Yolanda GUERRERO, "Consumo y comercialización de pescado en las ciudades de la baja edad media", *La pesca en la edad media*, Madrid: Sociedad Española de Estudios Medievales, 2009, pp. 239-243.

⁴³⁵ Josep TRENCHS ODENA, "El peix a la taula de la princesa Mata d'Armanyac: Els capritxos i gustos d'una infanta", *Ir Col·loqui d'Història de l'Alimentació a la Corona d'Aragó*, Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs, 1995, pp. 309-328.

⁴³⁶ Louis STOUFF, *La table provençal...*, pp. 158-159.

⁴³⁷ Albert CURTO, "El consum de peix a la tortosa baix-medieval", *Ir Col·loqui d'Història de l'Alimentació a la Corona d'Aragó*, 2 vols., Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs, 1995, pp. 153-154.

⁴³⁸ *Llibre de Sent Soví...* p. 64.

d'Armanyac. Molts d'aquests plats, a part d'una elaboració complexa, anaven acompanyats d'una composició vistosa que era, segurament, molt més important que el propi gust de la peça, soterrat davall la salsa d'espècies i els diversos complements. Això ho podem veure en la descripció d'un complex plat de lluç de riu, un peix molt apreciat en els *regimina sanitatis*,⁴³⁹ descrit per Alcide Garosi: *lutio posto in zeladia cum homini et donne, coomposti d'amandole peste, lilii et rose de pasta a modo de hostie facte, et la testa del lutio in mezo era pre il pistello ne la zeladia tagliato el lutio in forma di stelle coperte d'oro...*⁴⁴⁰

La importància del peix fou tan gran que els salaons van arribar a representar una part important del tràfic comercial. La gran majoria de gent no tenia accés als plats refinats que hem descrit més amunt i el mercat els proveïa amb salaons que cuinaven a la brasa, fregits amb oli o bullits. Els mercaders catalans, mitjançant salaons en barrils, proveïen el mercat català amb arengs belgues, amb anxoves, sardines, lluç i tonyina de Cadis i del Port de Santa Maria i, alhora, reexportaven la tonyina salada a Bruges, el lluç, les sardines i les anxoves a Nàpols i a Gènova i les arengades a Sardenya.⁴⁴¹ A la peixateria del mar de Barcelona hi abundaven l'esturió, la llissera, la palomida, el mero, el reig, el corball o corbina, la tonyina i el dofí, el preu dels quals fou regulat entre 1332-1333.⁴⁴² Els ictiònims que apareixen al llibre del mostassaf d'Eivissa, elaborat durant el segle XV, són nombrosíssim i representen un reflex de les espècies consumides al mercat illenc; hi haguéssim pogut trobar: anguiles, bonítols i tonyines, aranyes, congres, anfosos, gerrets, llisseres, morenes, orades, pagells, serranets...⁴⁴³

A Anglaterra el peix es consumia en abundància fumat i emmagatzemat en barrils o bé fresc, en canvi a Catalunya els fumats no eren tan apreciats. L'arengada era el peix més comú però també és menjava bacallà, amploia, salmó, anguila i diferents mol·luscs com les ostres, els musclos, les escopinyes... El volum d'ostres era tant important que les restes consumides el 1484 a Ipswich i llençades al riu van generar problemes de contaminació.⁴⁴⁴

De fet, els problemes generats pel peix determinaren certes polítiques municipals per regular-ne el mercat. L'olor nauseabunda del peix podrit juntament amb la capacitat que tenien els aliments corromputs per alterar l'equilibri humoral del cos van facilitar l'establiment d'estratègies per sanejar els mercats. La regulació de les zones de compra-venda de peix es va produir d'una forma variable sobre el territori i en relació amb la importància del consum d'aquest producte, abans a les zones costeres que als espais d'interior. No obstant això, va ésser a partir del segle XIV quan la salut pública va començar a concernir a les autoritats municipals i

⁴³⁹ Luis GARCIA-BALLESTER, Michael R. McVAUGH, eds., *Arnaldi de Villanova...*, X.1, p. 234.

⁴⁴⁰ Alcide GAROSI, *Siena nella storia...*, p. 76

⁴⁴¹ Antoni RIERA, "Documentació notarial i història de la alimentació", *Estudis d'Història Agrària*, 13 (2000), pp. 17-44, esp. 27-32

⁴⁴² Josefina MUTGÉ, "L'abastament de peix i carn a Barcelona...", pp. 112.

⁴⁴³ Marià TORRES, "Els noms dels peixos i ormeigs de pesca al llibre del Mostassaf d'Eivissa (segle XV)", *Eivissa*, 21 (1992), pp. 38-40.

⁴⁴⁴ Carole RAWCLIFFE, *Urban Bodies...*, pp. 250-252.

es van cercar remeis de forma sistemàtica per controlar la venda de peix. A València la reglamentació fou de les més primerenques, el 1324 ja es va publicar una regulació dels preus del peix juntament amb algunes normes per centralitzar la compra-venda a la peixateria i evitar així l'evasió d'impostos. En les reglamentacions posteriors també es va imposar alguna norma higiènica. Al seu torn el govern tortosí va redactar una sèrie d'establiments per regular la compra-venda del peix el 1342 i es van repetir semblantment els anys 1369, 1370 i 1393. Aquestes disposicions anaven, sobretot, dirigides a centralitzar la venda de peix al mercat tortosí i evitar-ne així la fugida i la consegüent disminució de les imposicions; no obstant això, també es va legislar sobre el temps d'exposició de les peces, l'accés previ dels tortosins al mercat abans que els forasters i la prohibició de tocar el peix ofert a les parades.⁴⁴⁵ A començaments del segle XIV la venda de peix a Barcelona estava centralitzada a la peixateria del mar, a tocar de la platja, tot i que en temps d'Alfons el Benigne hi ha localitzats altres punts de venda que s'intentava clausurar. Llavors el municipi també pretenia regular aquest espai, es dictaren disposicions per ordenar l'indret de compra-venda i també per garantir la qualitat del peix venut establint: que no es podia barrejar el peix fresc amb el que ja portava uns dies al taulell i que no es podia embellir la peça mullant-la amb aigua fresca o fregant-la amb arena,⁴⁴⁶ també al Perelló, a prop de la cala de l'Ampolla, trobem disposicions per a la centralització del mercat del peix el 1342.⁴⁴⁷

A la resta d'Europa les regulacions van ésser semblants, a Londres, per exemple, la vigilància i les regulacions que patien els peixaters eren superiors a les de qualsevol altre venedor de vitualles. Igualment, a partir del 1301, qualsevol peix fresc que no s'hagués venut a York el dia d'ésser pescat s'havia de salar.⁴⁴⁸

El peix a Lleida

El peix que documentem a Lleida és sobretot de mar i curiosament les espècies de riu hi són ben poc representades. Els lleidatans del segle XIV menjaven del mar: congres, sardines, mussoles, cigales, molls, llagostins, lluços, arengades, mujols o llísseres, pagells i corballs; dels rius, en canvi, només consumien barbs i, possiblement, quan remuntaven els cursos fluvials pescaven les anguiles, els esturions, les llamprees i les sabogues que també apareixen en la documentació; tot i que a altres mercats d'interior com el de Balaguer es parla de sabogues de mar. En aquest sentit conservem la llista dels preus del peix de mar consumit a Balaguer en les ordinacions de 1313, aquesta llista ens dóna una idea de la gran quantitat de peix de mar que es

⁴⁴⁵ Albert CURTO, *El consum de peix...*, pp. 149-153.

⁴⁴⁶ Josefina MUTGÉ, "l'abastiment de peix i carn a Barcelona...", pp. 109-116

⁴⁴⁷ Francesc CARRERAS CANDI, "Ordinacions urbanes de bon govern a Catalunya...", p. 44.

⁴⁴⁸ Carole RAWCLIFFE, *Urban Bodies...*, pp. 252-254.

podia arribar a consumir en les ciutats d'interior;⁴⁴⁹ fins i tot als costums de la Seu d'Urgell (1470) s'arriba a parlar de peix fresc de mar, tot i que no deuria arribar en gaire bones condicions perquè havia de passar un control per part de les autoritats abans de vendre'l.⁴⁵⁰

A Lleida tenim constància d'alguns d'aquests peixos marins que es menjaven durant el segle XIV i de les seves preparacions gràcies a la documentació judicial conservada a l'Arxiu Municipal de la ciutat. El 18 de febrer de 1385 Francesca, muller de Pere Ardèvol, reposava malferia a casa seva després d'haver estat atacada amb un coltell; de resultes tenia dues costelles trencades i un trau al cap. A instància del germà de l'agressor les autoritats van enviar el físic Nadal Lebri, els cirurgians Pere Roger i Ramon Ponç i el barber Arnau de Morella a *dessospitar* Francesca. Després de visitar-la conclogueren que la dona no estava en perill de mort si la tractava un bon metge; per això la assignaren al cirurgià Ramon Ponç i al barber Arnau Ferrer els quals ja, en aquell moment, l'estaven atenant. És ben clar que els metges es van precipitar en el seu diagnòstic perquè la dona morí quatre setmanes després. Es produí llavors una denuncia

⁴⁴⁹ «Ítem, que tot hom qui portarà peix de mar per vendre en la ciutat de Balaguer, l'age a vendre a pes, ço és plom ... per liura e no meyns, e quel agen a tenir tots los pesals de ferre, o de pedra ab engastament de ferre, sots ban de ·X· solidos.

Primo storco se ven tot l'ayn la liura ·XII· diners. Ítem, tonyina, de Cuaresma ·X· diners la liura e de Carnal ·VIII· diners la liura. Congre fresch als dits fors. Ítem, dalfi a tot l'ayn a ·VI· diners la liura. Ítem, corbayll, reig, amfós, carina e altres peixos semblants, se venen a divendres e a dejunis a ·VIII· diners la liura e a dia de carn a ·VII· diners la liura. E de Cuaresma per gracia a ·VIII· diners. Ítem, musols, lops, lices, orades, palomides e altres peixos semblants, a dia de Carnal a ·VII· diners la liura. Ítem, a divendres e dejunis a ·VIII· diners, e de Cuaresma per gracia a ·VIII· diners. Ítem, tot peix vermeyll, axí com és pagell, moll paguer, storpia, gembol, e altres peixos semblants, a dia de carn ·VII· diners. Ítem, a divendres e dejunis, ·VIII· diners e de Cuaresma per gracia ·VIII· diners. Ítem, que, tot peix de rocha, axí com es garch, marbre, verada, paregols, oblada, corchs, griues, curters, verats, salps, corba, e xangló se vene a divendres e dejunis de Cuaresma a ·VIII· diners e de Carnal a ·VII· diners la liura. Ítem, luernes, la liura en Cuaresma e dejunis a ·VII· diners e de Carnal a ·VI· diners. Per cunell, musola e tot peix bestinal la liura a ·III· diners. Per luços e aranyes de Cuaresma per gracia ·VIII· diners la liura, a divendres e dejunis ·VII· diners, e de carn ·VI· diners. Ítem, remols e avenardes, palaya blanca, zavoga de mar se vene de Cuaresma a dejunis e a divendres ·VIII· diners la liura e de Carnal ·VII· diners. Ítem moleres, jerles, besuch, bisols, boga, sorell, bonítol e aguylles, a divendres e dejunis e de Cuaresma ·VII· diners la liura e de Carnal ·VI· diners. Ítem, lagosta se vene tot l'ayn la liura a ·VII· diners. Ítem, stadenya e banosa, lena e matell se vene a divendres e dejunis de Cuaresma e de Carnal ·III· diners la liura. Ítem, tot peix d'estany se vene la liura a ·V· diners. Ítem oronelles, malves, golfas, se vene de Cuaresma e dejunis e a divendres a ·V· diners la liura, e de Carnal a ·III· diners. Ítem, lagostí gros e menut se vene de Cuaresma a dejunis e a devendres e de carnal a ·X· diners la liura. Ítem, sardina bella, se vene de Cuaresma per gracia a ·VII· diners la liura, a devendres e a dejunis a ·VI· diners la liura, e de carnal a ·V· diners la liura. Ítem, ladella, bequerut, exceptat magenqua, se vene, de Cuaresma e a devendres e a dejunis, a ·V· diners la liura, e de Carnal a ·III· la liura. Ítem, alatxa e tot peix menut de carrua se vene a tot l'ayn la liura a ·III· diners. Ítem, Emperador e spets se vene de Cuaresma e a dejunis, e a devendres la liura ·V· diners. E de carnal ·III· diners. Ítem, rajades e strutes, toltes les cohes e la mocha, se venen de Cuaresma per gracia ·V· diners la liura, e de carnal a ·III· diners. Ítem, gats ab mocha a tot l'ayn la liura ·III· diners. Ítem, sípies, canadelles, calamars, e altres peixos semblants se venen a devendres e a dejunis ·VIII· diners la liura, e de carnal a ·VII· diners la liura” (Francesc CARRERAS CANDI, “Ordinacions urbanes...”, 12/90-91, pp. 421-422).

⁴⁵⁰ “E axí matex, de pex fresch qui·s vene a pes, e que nuyl pex de mar que sie fresch, nos pot venre, tro los cònsols o algun d'ells los han vist e iutyat. E que aquel pex, pot, lo pescater, tenir per aytants iorns, com los dits cònsols volen, e no pus avant” (Francesc CARRERAS CANDI, “Ordinacions urbanes...”, 11/83, p. 274).

contra els dos terapeutes, possiblement la primera, i la consegüent investigació per esclarir si la mort havia estat a causa de la mala praxis dels metges o per culpa de la pacient.

Tant el cirurgià Ramon Ponç com el barber Arnau de Morella coincidiren en que la dona havia mort pel seu mal regiment i no pas per culpa de les nafres. Expliquen que de la fractura a les costelles ja n'era guarida i del trau al cap gairebé, per això la febre i la mort li degueren venir perquè no havia fet cas d'algun dels seus consells. Ambdós metges van entendre que havia menjat peix, però no coincidiren en el tipus; Ramon Ponç va dir que la mateixa malalta li havia explicat que menjà mussola i begué vi, Arnau Morella, en canvi, sentí que li havien donat “peix de Segre en grailles ab ayll e oli”⁴⁵¹, peus de moltó amb sols i prou vi com per embriagar-la dues o tres vegades. Marió, una testimoni, va aclarir a les autoritats que Francesca havia mort de febre i que una dona anomenada Bosca, qui la cuidava, li havia donat peus amb sols, mussola amb salsa, cigales, molls i vi. Al seu torn declarà Bosca i va explicar que tots els aliments els hi havia servit per ordre del metge, és a dir: un peu de moltó, un llagostí i vi barrejat amb aigua.

Sorprenentment aquestes espècies són marines, tot i que el metge Arnau Morella digué que havia menjat peix del Segre. Aquest fet ens indica que es podia pescar peix al riu i no pas una confusió en els noms que estan ben identificats en la documentació de l'època. La mussola (*mustelus mustelus*) és semblant al caçó, un esquàlid d'interès pesquer del qual ja en parla Jaume d'Agramont en dir que s'evitin els peixos bestinals (dalfi, muçola e toynn);⁴⁵² la cigala (*Scyllarus arctus*) i el llagostí (*Penaeus kerathurus*) són crustacis de mar; finalment els molls (*mullus surmuletus*) són peixos també de mar d'un color vermell intens que encara avui es coneixen amb el mateix nom de moll o roger.⁴⁵³

El 1395 va tenir lloc un altre procés força clarificador de com es menjava el peix a la ciutat. En Guiamó Guasch va acusar a la propietària d'un bordell d'haver-lo intentat enverinar durant un dinar al seu hostal. La dona, que es deia Caterina, va servir-li pagell, una meitat fregida i l'altra a la cassola, i sardines fregides. Segons diversos testimonis l'hostalera no va menjar del peix fet a la cassola perquè preferia el fregit i un altre home, anomenat Pere Oliver i que s'assegué posteriorment amb ells, no va tocar cap dels tres plats ni begué vi adduint que dejunava. Caterina de València, una de les bagasses, explicà que el pagell fregit amargava i de fet en Guiamó Guasch l'escopí tan bon punt se'l posà a la boca. En acabar l'àpat en Guiamó anà a fer la migdiada acompanyat d'una de les noies i poc després davallà al carrer completament foll, intentà apunyalar una prostituta i va entrar al bordell cridant bajaranades; no es va recuperar

⁴⁵¹ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre de Crims*, 1384-1385, reg. 791, f. 106r-108v (document 32 de l'apèndix).

⁴⁵² Jaume d'AGRAMONT, *Regiment de preservació...* p. 63

⁴⁵³ Sobre les espècies vegeu: Antoni RIERA, “La pesca en el Mediterráneo noroccidental durante la baja edad media”, *La pesca en la edad media*, Madrid: Sociedad Española de Estudios Medievales, 2009, pp. 121-143.

fins que no li donaren medecines per vomitar tot el que tenia a l'estómac.⁴⁵⁴ Deixant de banda si es tractà d'un enverinament o d'una intoxicació alimentaria, com apuntava el doctor Camps,⁴⁵⁵ ambdues espècies, pagell (*pagellus erythrinus*) i sardines (*sardina pilchardus sardina*) són marítimes i ben conegudes en els mercats mediterranis.⁴⁵⁶

Encara trobem altres exemples, més breus i menys esclaridors que els anteriors, que ens poden ajudar a formar-nos una idea del peix que es menjava a Lleida. Una de les mencions més primerenques és de 1308 quan se'ns parla que per la Quaresma d'aquell any, a l'hostal d'en Ramon de Vilamajor, hi havia emmagatzemats deu costals de congres provinents de l'Aragó. Per tant es tractava de congres secs (*conger coger*) un tipus de conserva que tenia una gran difusió ja que es tracta d'una espècie marítima i el text ja ens diu que venien de Saragossa.⁴⁵⁷

Igual que passava amb la carn, la comunicació entre les terres aragoneses i les de Lleida era fluida i constant, no era estrany veure passar atzembles amb salaons anant cap a les terres de Montsó o Osca. Per exemple, una somada de sardines (*Sardina pilchardus sardina*) que el 1313 Jaume de Cabestany va comprar a Tarragona i diposità a Vilanova de Fontanet esperant que, passada l'hora del seny del lladre, un company seu la portés cap a Montsó a través de Tamarit de Llitera.⁴⁵⁸ També en direcció contrària la comunicació es produïa; de fet els de Saragossa tenien un privilegi que els alliberava de pagar l'impost que gravava el peix que venien a Lleida. Per als venedors de peix la Quaresma representava una bona oportunitat per aconseguir abundants beneficis, així per la Quaresma del 1422 el procurador d'en Vicent Arnau, veí de Saragossa, va vendre en nom del seu client una somada de peix a la peixateria lleidatana i l'arrendador de les impositcions li volgué cobrar la part proporcional. El procurador al·legà el privilegi mencionat però, tot i així, li penyoraren un mul. La resolució del Consell lleidatà és esclaridora de les relacions entre ambdues ciutats, finalment es va decidir retornar el mul al procurador i atorgar-li deu lliures per les gestions que havia hagut de fer. No obstant això, també es va acordar que pagués el que li corresponia pel peix venut, això eren tres sous i quatre diners per lliura, perquè aquests diners els havia imposat la ciutat al preu del peix i no formaven part dels beneficis del venedor; a més, també havia de pagar el manteniment (carcellatge) del mul.⁴⁵⁹

⁴⁵⁴ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre de Crims*, 1394-1395, reg. 797, f. 138r.

⁴⁵⁵ Manuel CAMPS CLEMENTE, Manuel CAMPS SURROCA, "Metgesses, metzineres i dones remeieres a la Lleida del segle XIV", *Gimbernat*, 24 (1995), pp. 110-111.

⁴⁵⁶ Antoni RIERA, "La pesca en el Mediterráneo noroccidental...", pp. 121-143.

⁴⁵⁷ Sobre la conserva del congre sec vegeu Antoni RIERA, "La pesca en el Mediterráneo noroccidental...", pp. 133-135.

⁴⁵⁸ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre de Crims*, 1312-1313, reg. 764, f. 116r.

⁴⁵⁹ "Als quals prohomens fo proposat per los honrats pahers que enguany en la Quaresma un hom apellat Ramon Guardiola, dient-se procurador d'en Vicent Arnau, dient-se vehí de la ciutat de Saragoça, vené <una somada de> peix en aquesta ciutat. E com en Johan Ferran arrendador de la impositció del pex fresch demanàs la impositció del peix que venut havie lo dit Ramon Guardiola alleguà que no devie pagar la dite impositció com son senyor e mestre fos ciutadà de Saragossa e tot ciutadà de Saragossa deu ésser exempt per privilegi. Per la qual rahó lo dit en Johan Ferran li penyorà un mul, lo qual se ha tengut ací tota vegada. Per la qual rahó lo dit Ramon protestà contra ells, al qual procest fo feta resposta a consell jurats de Saragoça contenent que li facen tornar lo mul e deu lliures que ha fetes de mesions sots certes

La resta de mencions que conservem són encara més parques però ens donen alguna informació sobre les espècies marítimes consumides: El primer divendres de Quaresma de 1383 Ramon Purroig es volia fregir un tall de lluç (*Merluccius merluccius*) a l'hostal d'en Jaume Mestre de la plaça de la Cadena;⁴⁶⁰ el lluç també apareix en l'aprovació d'uns capítols sobre el peix salat especificant, “congre, merluça e carnsalades” el 1414;⁴⁶¹ finalment, en un procés criminal del setembre de 1394 ens hi apareixen uns homes menjant corballs (*Umbrina cirrosa*).⁴⁶²

El peix de mar provenia de la costa més propera, la de Tarragona, Lladonosa parla de Tarragona, Tamarit del Camp, Salou i Cambrils, i també de la franja costera controlada per Tortosa.⁴⁶³ Ho sabem perquè el 1393 Alfonso de Sevilla fou acusat de robar una llissera de Tortosa a la peixateria de Lleida. Alfonso es dedicava a la compra i venda de merceries i havia arribat a la ciutat el vespre abans del furt des de Saragossa passant per Alcarràs; s'allotjava en un hostal de Cappont. En ésser pres va explicar que la llissera l'havia comprada a un traginer que portava el peix a la ciutat per set diners. En canvi, el peixater Antoni Arnau va testificar que l'havia vist robant la llissera de les portadores on Guillem Borràs hi tenia el peix vingut des de Tortosa.⁴⁶⁴ En aquest cas no sabem si es tractava de salaons o peix fresc, però sabem que per la Quaresma del 1440 la peixateria de Lleida disposava de peix fresc de Tortosa ja que els arrendadors de la imposició volien augmentar-ne el preu.⁴⁶⁵ Per la Quaresma del 1421 la ciutat

cominacions. En cors que les coses contengudes en la dita letra no complesquen per que·ls ho posen e que placie acordar·hi. Acordaren los dits prohomens que si lo arrendador de la imposició del pex demanàs ni exigís alguna exacció del preu que al dit Ramon pertany reebre del preu del pex sens de imposició lo dit arrendador ne haurie càrrech o la ciutat. Mas <pus> lo dit arrendador no demane al dit Ramon Guardiola sinó los tres sous ·III· diners per liura que la ciutat hi <ha> imposats. Non ha càrrech perquè els apar que lo dit Ramon Guardiola deu pagar ·III· sous ·III· diners per liura que ha reebuts dels comprados als quals ha venut lo dit pex <o restituir al dit arrendador> com al dit Ramon no sie permès pendre los dits tres sous ·III· diners imposats per la ciutat. E que lo dit Ramon sie convidat que reebe lo dit [mul] lo dit Ramon paguant·se lo carcellatge e lo despés. E si·l vol reebre que la ciutat per contemplació de la ciutat de Saragossa per obviar a debats lo li liurarà de cortesia jat sie noy sie tenguda. E si lo dit Ramon lo dit mul en la forma damunt dita recusarà reebre que·ls dits pahers facen bona resposta a la letra damunt mencionada e a la requesta ab consell dels assessors de la ciutat. E axí matex si lo dit Ramon Guardiola se'n va ab la carta pública e lexe ací lo mul que la ciutat tramete a Saragossa <prestament> un cavalcador per rahonar los fets als jurats de Saragossa e que se'n vage bé informat” (Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre de Consells Particulars*, 1420-1423, reg. 408, f. 115r).

⁴⁶⁰ “En Ramon Puroyg del loch d'Acenuy, testis jurat e demanat sobre la deta prevenció. Dix ésser ver que lo primer divendres de Quaresma a hora que ja ere tarda, ell testis estant en lo hostal d'en Jacme Maestre, qui és a la plaça de la Cadena, volent fregir ·I· poch de merluç, sentí cabiscol en la carrera que és denant lo dit hostal” (Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre de Crims*, 1382-1383, reg. 790_01, f. 102r).

⁴⁶¹ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1413-1416, reg. 406, f. 59v

⁴⁶² Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre de Crims*, 1394-1395, reg. 797, f. 54r.

⁴⁶³ Josep LLADONOSA, *La ciutat de Lleida*, 3 vols., Barcelona: Editorial Barcino, 1955-1959, II, pp. 177-178.

⁴⁶⁴ “N'Antoni Arnau, pescater, testis qui jura dir veritat. Interrogat sobre la dita prevenció, respòs e dix si açò saber que bé a ·XV· jorns poch més ho menys el testis ere en la Pescateria e raunaves ab en Borraç qui tenie peix del de Tortosa a vendre. E quis que·s fos dix al dit en Borraç: “aqueu hom vos ha furtrat peix!” Dient·ho de un hom castellà lo qual dix el testis que ere aquell qui ere ací en la casa de la Paheria.” (Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre de Crims*, 1392-1393, reg. 795, f. 113r).

⁴⁶⁵ “A la suplicació donada per los arrendadors del pex fresch. Acorda lo present Consell General que per lo temps de la present quaresma tansolament sie afegit un diner a la lliura del pex qui·s acostume a vendre

tampoc estava prou ben abastida de peix fresc i els prohoms es queixaven de que “molts per la dita freta mengem carn que non mengarien si ni havie abundància” i conseqüentment “se seguísque a la ciutat e a les persones de aquella gran dapnatge e axí a les ànimes com als corsors” perquè la gent no podia seguir el calendari alimentari marcat per l'església.⁴⁶⁶ Òbviament s'estava referint a peix de mar fresc, de salaons ja n'hi havia i el proveïment de peix de riu estava assegurat. Tampoc es tractava d'un any de fretura perquè el document ja diu que “tot l'Urgell ne sie ple”. Per això es va decidir augmentar el preu del peix, un diner la lliura, perquè en veure-hi major guany els mercaders portessin peix fresc a Lleida. Durant l'hivern aquest peix “fresc” de Tortosa circulava per l'interior dels territoris aragonesos i catalans amb gran fluïdesa arribant fins als mercats de Balaguer, Saragossa, Osca i Lleida; possiblement, com apunta Antoni Riera, protegit amb una fina capa de sal i palla que era una pràctica prohibida als mercats costaners.⁴⁶⁷ A l'estiu la calor feia impossible que el peix fresc aconseguís arribar amb les qualitats requerides fins als mercats interiors i per això la gent prenia una major quantitat de peix d'aigua dolça.⁴⁶⁸ De fet, a Balaguer les regulacions impedièn que, durant els mesos de calor, el peix de mar estigués exposat més de dos dies a la peixateria.⁴⁶⁹

Dels peixos de riu també en tenim algunes notícies tot i que menys quantioses. El 1339 l'hostalera Dolceta, vídua d'en Francesc Marquer i per això anomenada Marquera, va preparar barbs amb pa per a uns hostes que s'allotjaven a casa seva;⁴⁷⁰ el 1340 es va regular el pes d'una lliura d'esturió, en aquell moment 18 onces eren una lliura i passaren a ser 24 onces una lliura amb un preu de 3 diners 8 onces i, per tant, 9 diners la lliura.⁴⁷¹ Al juliol del 1386 el llaurador Antoni d'Albacar va ésser acusat de robar anguiles al pescador Pedro de Pina i vendre-les a la plaça dels Polls. El presumpte lladre explicà que havia pescat les trenta-tres anguiles al terme d'Alcoletge fent servir caragols com a esquer. Pedro de Pina, en canvi, enganxava madrilla a

a huyt, exceptat pex de Tortosa hi pex de bollig com semblant pex. E tots los altres pexs sien venuts al fer qui-s acostume de venre en temps de carnal” (Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1439-1440, reg. 415, f. 34v).

⁴⁶⁶ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre de Consells Particulars*, 1420-1423, reg. 408, f. 17v.

⁴⁶⁷ Antoni RIERA, “La pesca en el Mediterráneo noroccidental...”, pp. 133-134. A les regulacions de la peixateria de Balaguer (1313) es diu: “Ítem que, tot hom que peix de mar aportarà en la dita ciutat, per vendre, que, tantost com vingut serà, lo pos en la plaça de Sent Savador si de dia vindrà, sots ban de ·X· solidos (Francesc CARRERAS CANDI, “Ordinacions urbanes de Bon govern a Catalunya...”, p. 420).

⁴⁶⁸ Al juny de 1441 la ciutat permetia la pesca al riu Segre “ara en temps del stiu que pex de mar nos pot haver” (Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1441-1442, reg. 417, f. 6v).

⁴⁶⁹ “Ítem que tot hom qui peix de mar aportarà per vendre en aquesta ciutat, lo puxa tenir ·III· dies en la cita ciutat, de la festa de Sent Miquel de setembre, tro a la festa de Pascua, e no pus aenant; e qui contra açò farà, pagarà per ban ·X· solidos (...) Ítem, que, nuyll hom que peix de mar o d'aygues dolç aportarà per vendre en esta ciutat, de la festa de Pascua tro a la festa de Sent Michel de setembre, que no·l gos tenir en la ciutat de ·II· dies aenant de pus aportat l'aurà, sots ban de ·II· solidos” (Francesc CARRERAS CANDI, “Ordinacions urbanes de Bon govern a Catalunya...”, p. 420).

⁴⁷⁰ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre de Crims*, 1339-1340, reg. 773, f. 140r.

⁴⁷¹ “Ítem al feyt del estorió. Que en Bernat Giner hi ha posat que li fosen nadides; que així com ara són ·XVIII· onces en la liura aud ni hagués ·XXIII· onces. Ordena lo dit Conceyll que en la liura del estorió haye ·XXIII· onces e que·s vene la liura a ·IX· diners e quen donen ·VIII· onces per ·III· diners” (Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1344-1345, reg. 397, f. 22r).

l'ham, un peixet argentat de riu, i per això el mostassaf féu obrir dues anguiles i comprovà que eren robades.⁴⁷² Les anguiles també es venien salades, com les que el 1389 Domingo Martí de Sevilla vengué dues vegades a Francesca i a un home anomenat Serra; Domingo Martí també venia taronges, i hem de suposar que eren taronges amargues perquè les dolces no van arribar a Europa fins a finals del segle XV amb l'arribada dels portuguesos a la Xina.⁴⁷³ Igualment el 1391 trobem uns homes que picaven anguiles a la carnisseria;⁴⁷⁴ finalment el 1430 es va prohibir que la gent rifés peix fresc, l'ordinació especificava sabogues, barbs, anguiles i llamprees, per tal d'evitar l'evasió d'impostos.⁴⁷⁵

Aquest peix rares vegades provenia del tram del riu Segre proper a la ciutat, la gent evitava les deixalles i la contaminació que tant els carnisseros com els molins bataners i adoberies de Magdalena abocaven al corrent sense contemplacions. Lluís Alcanyís explicava que el peix de riu proper a la ciutat era perillós perquè nedava en aigües contaminades, deia: "nos peixquen prop les ciutats per les inmundícies que y decorren".⁴⁷⁶ De fet sabem que la ciutat havia prohibit pescar al Segre i a l'estiu del 1441 aixecà la veda perquè el peix de mar no podia arribar amb les condicions sanitàries necessàries.⁴⁷⁷ Tot i així sabem que s'hi pescava, ja el 1251 el convent dels trinitaris de Lleida va rebre el privilegi de Jaume I per poder pescar al Segre i trobem diverses mencions durant el segle XIV i XV de pescadors que es desplaçaven fins als trams superiors del riu per pescar.⁴⁷⁸

Juntament amb el Segre la gent prenia el peix de les basses i peixeres que es van construir tant a la ciutat com als camins i viles de la zona; n'hem conservat nombroses mencions a la documentació com, per exemple: la peixera de Segrià, la peixera del Pont Major, la peixera de Cervià, la peixera del terme d'Andaní i altres mencions menys explícites com: els carretals de la peixera.⁴⁷⁹ Les séquies tenien aljubs, per al funcionament dels molins, que retenien l'aigua

⁴⁷² Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre de Crims*, 1386-1387, reg. 792, f. 54r

⁴⁷³ Antoni RIERA, "Las plantas que llegaron de Levante. Acerca del legado alimentario islámico en la Cataluña medieval", *Anuario de Estudios Medievales*, 31/2 (2001), pp. 787-841, esp. 808-810. El document és: Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre de Crims*, 1389-1390, reg. 793, f. 169r.

⁴⁷⁴ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre de Crims*, reg. 794, f. 131v.

⁴⁷⁵ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre d'Actes del Consell Municipal*, 1430-1431, reg. 410, f. 27.

⁴⁷⁶ Lluís ALCANYÍS, *Regiment preservatiu...*, p. 90

⁴⁷⁷ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1441-1442, reg. 417, f. 6v.

⁴⁷⁸ Joana XANDRI, Joan Ramon GONZÁLEZ, "Origen de l'Orde de la Santíssima Trinitat i la seva expansió inicial per les terres de Lleida al segle XII-XIII", *Ordes menors: els trinitaris d'Anglesola, Avinganya i Lleida. Homenatge a Mn. Josep Binefa Monjo*, Sant Martí de Maldà: Grup de Recerques de les Terres de Ponent, 2012, p. 195.

⁴⁷⁹ El 1372 hi hagué una discussió al voltant d'uns *carratals* que el sequier Pere de Vallebrera havia de gitar a la peixera de Segrià (Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1372-1373, reg. 402, f. 39r). La peixera de Cervià era la dels molins de Cervià i el 1413, davant la presència hostil dels homes de Jaume d'Urgell, dos homes van estar encarregats d'anar-hi a guaitar cada nit (Cat. AML, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1413-1416, reg. 406, f. 2v). La peixera d'Andaní, una plana prop d'Alfarràs, va trencar-se al juny de 1433 i va haver-hi un conflicte entre el senyor del lloc d'Alfarràs i d'Andaní, Antoni Borrell, i el sequier de la séquia de Segrià, Antoni de Casagualda, per decidir qui hauria de pagar les reparacions (Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre de Consells Particulars*, 1430-1435, reg. 365, f. 82v). Sobre els carretals de la peixera vegeu el següent document: "... que la dita muller d'en

i feien basses, les anomenades peixeres, on el peix hi quedava retingut i eren utilitzades tant per a l'abastament personal com per al mercat; a Lleida hi havia la peixera del Pont Major, que va arribar a ser un dels destinataris preferits de les deixes testamentaries dels lleidatans, i el 1372 els hospitalers tenien una altra peixera davant la casa de la Paeria que no estava prou ben delimitada.⁴⁸⁰ Alhora també hi havia basses comunals per a l'abastiment de viles, com la que tenia Sidamon el peix de la qual era "a servei comú del dit loch de Cidamon".⁴⁸¹

Ormeigs per als rius i les basses

La pesca al riu i a les basses era força diferent de la pesca que es podia desenvolupar a les poblacions costeres on una gran part del peix es pescava mar endins.⁴⁸² A Lleida, en canvi, la pesca es desenvolupava des de les riberes o amb el cos dins l'aigua, rares vegades amb embarcacions, i s'utilitzaven els ormeigs més elementals.

Ja hem comentat algunes de les tècniques emprades per pescar les anguiles fent servir madrilla o caragols com a esquer enganxats a hams amb banyes, com explicava el pescador Jaume Torres; el document parla d'arreu de pesca llençats al juliol dins el Segre, al capvespre, i que després el pescador recollia amb la captura.⁴⁸³ Altres feien servir cucs com a esquer, per exemple a l'agost de 1389 en Bernat Giner va ésser acusat de ferir una dona, ell va al·legar que a l'hora de l'agressió estava fora de la ciutat "ans venie de cavar cuchs per a pescar ab Ramon Çabater".⁴⁸⁴

Al riu també n'hi havia que pescaven amb barca com un home qui l'octubre de 1345 va reclamar que li havien furtat un pontó, una nau de fons pla utilitzada per navegar els rius, la tenia lligada al Palau de l'Horta i uns homes que s'esbatussaren allà la prengueren per fugir. L'home explicà que l'havia deixada el divendres després d'anar a llevar els bertrols que havia

Rabaça ere estada atrobada en los Carratals de la pexera ab ·I· hom lo qual no coneix..." (Cat. AML, Fons Municipal, *Llibres de Crims*, 1384, reg. 791, f. 1v).

⁴⁸⁰ "Item entès ço que·l honrat n'Anthoni de Maçanet los ha dit e posat que ja veen com aquesta pexera que és denant la Paheria, los spitalers ne fan levar les staques e no ho tenen tanquat axí com deven. E que açò és gran interès de la ciutat e dan e peryll que se'n porà seguir a aquells qui han alberchs davant aquella pexera. E axí que·y vuyllen provehir. Lo dit Conseyll General arcorda que aquest feyt sie comanat a ·XX· prohomens e que aquells haien plen poder de povehir axí com si Conseyll General ho fahie" (Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre d'Actes del Consell General*, reg. 402, f. 36r).

⁴⁸¹ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1331-1332, reg. 770, f. 26r

⁴⁸² Josefina MUTGÉ, "L'abastament de peix i carn a Barcelona...", pp. 112-113.

⁴⁸³ "Anthoni d'Albachar, laurador, demanat en confessió en son fet propi sens sagrament e en quant toque a fet d'altri testis qui jura dir veritat. Interrogat si en l'any present ha gitat alguns arreus de pescar en lo flum de Segre per pescar peix. E dix que hoc, dimecres a vespre ne gità en lo dit flum de Segre en lo terme de Acolega. Interrogat com hi ana per regonexer si·y havie peix sin havie sin trobà. Dix que hoc ·XXXII· o ·XXXIII· anguiles hi trobà" (Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre de Crims*, 1386-1387, reg. 792, f. 54r).

⁴⁸⁴ La dona fou greument ferida per la cara de manera que hagueren de posar-li punts: "e can la agueren apuntada e dix: 'ho mesquina de fembra e ta mal la an apareyllada', e de continent soltaren-se les nafres" (Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre de Crims*, 1389-1390, reg. 793, f. 36r).

parat el mateix dia al matí. El bertrol és un ormeig fluvial fet amb cercols de ferro o fusta que sostenen una xarxa en forma d'embut i que, generalment, s'utilitzava per a la pesca d'anguiles; es parava a contracorrent en espais on l'aigua no duia molta investida.⁴⁸⁵ Queda el dubte sobre la pesca amb bolitx dins el riu; es tractava d'una xarxa circular utilitzada en la pesca marítima que consistia en una filat obert per una banda i tancat pel darrera que surava entre aigües i era empès darrera d'una embarcació.⁴⁸⁶ El bolitx s'usava per atrapar petits peixos i crustacis sense agredir el fons marí i sabem que a Lleida es consumia peix pescat amb aquest estri, malauradament no sabem si era pescat pels voltants o provenia de la costa.⁴⁸⁷

Altres pescaven amb xarxes, anomenades filats, que llençaven als estanys des de la riba o amb mig cos dins l'aigua. El 1331 els síndics de Sidamon van denunciar que, durant la nit, uns homes els hi havien robat el peix de la bassa comunal. El furt es va cometre el darrer diumenge de juliol d'aquell any, de nit quan tots els veïns de Sidamon ja dormien, “ab filats que aportaren pesquaren en la bassa del dit loch de Çidamunt lo peix que ere en la dita bassa, lo qual ere a servei comú del dit loch de Cidamon”⁴⁸⁸.

Evolució de la peixateria lleidatana

Les primeres notícies que trobem al voltant del peix a la ciutat són més aviat breus i gairebé de gairell. A partir d'aquí només podem coneixem petits llambrecs d'allò que podia haver-hi a començaments del segle XIV ja que l'espai de compra-venda del peix no es començà a regular fins a principis del segle XV.

Primerament trobem topònims relacionats amb alguns espais que fan referència a llocs de pesca, sobretot les peixeres. Les séquies que travessaven la plana lleidatana tenien peixeres que alimentaven d'aigua els molins bladers i bataners; de les peixeres se'n treia peix per a vendre però també per al consum propi; per aquest motiu són un dels espais preferits per a les deixes testamentaries. El 16 de desembre de 1240, Pere de Sigena, canonge de la catedral, llegà dos sous a la *Paxerie pontis Ilerdensis*⁴⁸⁹ a part d'un bon grapat de deixes a hospitals i altres iniciatives pietoses. Les donacions es van mantenir durant els segles XIII i XIV com ho

⁴⁸⁵ Segons el Diccionari Català, Valencià i Balear: Espècie de nansa cònica feta de malla de xarxa sostinguda amb cercles de fusto o ferra, que serveix per pescar en rius i torrents on l'aigua no dugui molta investida <<http://dcvb.iecat.net>> (Consultat el 13 d'abril de 2017). Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre de Crims*, reg. 774, f. 116v.

⁴⁸⁶ Ramón A. BANEGAS, “Travail et techniques...” p. 150.

⁴⁸⁷ El text parla d'augmentar el preu del peix que es ven durant la Quaresma i s'acorda augmentar-lo “exceptat pex de Tortosa hi pex de bollig com semblant pex” (Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1439-1440, reg. 415, f. 34v). Lluís Alcanyís el menciona com un tipus de pesca amb malla petita i estreta per a pescar peix “chic ab squata”. Vegeu: Lluís Alcanyís, *Regiment preservatiu...*, p. 89.

⁴⁸⁸ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre de Crims*, 1331-1332, reg. 770, f. 26r.

⁴⁸⁹ Isidro BANGO, Joan J. BUSQUETA, *Gombau de Camporrells, bisbe de lleida a l'alba del segle XIII*, Lleida: Amics de la Seu Vella de Lleida, 1996, p. 133-136.

evidencien un bon nombre de testaments i, arran de la commoció social provocada per la Pesta Negra, el Consell General es lamentà:

“Ítem entès ço que en Guillem de Lordés los ha posat, que moltes lexes son feytes en molts testaments a la casa e a la pexera los quals la casa pert. E axí que-ls plagués acordar de fer una crida que tot notari manifestés, sots certa pena dins temps cert, les lexes que són stades feytes en los testaments que té ho ha pres. Acordaren que la dita crida sie feyta e que hi sie posata pena de ·C· sous”.⁴⁹⁰

A la peixateria lleidatana i hem documentat més peix de mar que fluvial, no obstant això les mencions aportades pels *Llibres de Crims* són tan reduïdes que no podem utilitzar-les per afirmar amb rotunditat que es consumís més peix de mar. Si bé sembla que a les poblacions d’interior la pesca representava una activitat secundària i de poca importància, com ho demostra el fet que trobem molts pocs pescadors professionals, cal tenir en compte que molts podrien pescar per a consum propi. Jordi Bolòs només documenta cinc peixaters a Lleida a través del capbreu de 1429: Berenguer Roig, Pere Mascaró, Joan i Guillem Serrador i Joan de Valllebrera.⁴⁹¹ Les mencions que hem pogut documentar durant el XIV són una mica més nombroses si bé continuen essent miserables per a tota una centúria de documents: el 1313 en Jaume de Cabestany féu portar una somada de sardines des de Tarragona fins a Montsó, no va vendre-les a la ciutat “per tal quant no-y coneix guany”,⁴⁹² el 1332 Pere Mercer venia peix a la peixateria;⁴⁹³ el 1351 trobem el pescador Pere Joan enmig d’una baralla;⁴⁹⁴ el 1352 el peixater Climent Clapera fou testimoni d’una brega a la Corretgeria;⁴⁹⁵ el 1377 el pescador Pedro de Pina venia peix a la plaça dels Polls i el 1386 ho feia juntament amb el pescador Jaume de Torres;⁴⁹⁶ el 1383 el pescador Ramon Mateu es va barallar amb un home al Pont Major i el 1389 documentem un altre pescador anomenat Mateu;⁴⁹⁷ el 1392 trobem dos peixaters anomenats Domingo de Saidí i Pere Bo i el 1393 uns altres peixaters anomenats Antoni Arnau i Guillem Borràs;⁴⁹⁸ finalment el 1402 coneixem que en Francesc de Fet venia peix a la peixateria.⁴⁹⁹ Ara bé, moltes persones es dedicaven temporalment a la pesca, per exemple el llaurador Antoni d’Albacar qui venia anguiles el 1386 a la plaça dels Polls o el sevillà Domingo Martí, sense professió, que venia anguiles seques i taronges al Portal Pintat de Magdalena.⁵⁰⁰ La pesca fluvial

⁴⁹⁰ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1350-1351, reg. 399, f.61v.

⁴⁹¹ Jordi BOLÒS, *Dins les muralles de la ciutat...*, p. 89

⁴⁹² Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre de Crims*, 1312-1313, reg. 764, f. 116r

⁴⁹³ Cat. Fons Municipal, *Llibre de Crims*, 1331-1332, reg. 770, f. 154r.

⁴⁹⁴ Cat. Fons Municipal, *Llibre de Crims*, 1351-1352, reg. 775, f. 99r.

⁴⁹⁵ Cat. Fons Municipal, *Llibre de Crims*, 1352-1353, reg. 777, 47r.

⁴⁹⁶ Cat. Fons Municipal, *Llibre de Crims*, 1377-1378, reg. 779, f. 35r i 1386-1387, reg. 792, f. 54r.

⁴⁹⁷ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre de Crims*, 1383-1384, reg. 790_02, f. 74r i 1389-1390, reg. 793 f. 36r.

⁴⁹⁸ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre de Crims*, 1392-1393, reg. 795, f. 72r, 113r.

⁴⁹⁹ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1402-1403, reg. 404, f. 18v.

⁵⁰⁰ Es tracta de Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre de Crims*, reg. 792, f. 54r i 1389-1390, reg. 793, f. 169r.

era una labor estacional, directament relacionada amb l'època de fresa de les espècies que remuntaven els cursos fluvials.

Podem pensar que la poca importància de l'activitat pesquera dins de l'economia urbana queda reflectida en la manca de regulacions; a diferència d'altres ciutats més avesades al mar, com Tortosa, on ja hi trobem legislacions de la pesca i de les peixateries el 1342, o València, encara més aviat el 1324,⁵⁰¹ a Lleida hem d'esperar fins al segle XV. Als costums de Tortosa ja es mencionen drets i deures dels pescadors mentre que als costums de Lleida només hi trobem una mínima referència a la compra-venda del peix en la regulació de la revenda de: gallines, ànecs, perdus, fruita, hortalisses i peixos.⁵⁰² No obstant això, a Balaguer, que en temes de legislació va arribar a representar un mirall del que succeïa a Lleida, el mercat del peix es va regular entre 1313 i 1337, quan es va centralitzar la venda de peix a la plaça de Sant Salvador i es van dictar disposicions tan higièniques com fiscals.⁵⁰³ Per tant caldria pensar en una regulació anterior que no ha arribat fins als nostres dies.

La primera notícia que tenim d'un mercat del peix lleidatà és del 1206 quan els governadors del pont i de la peixera de Lleida cediren a cens l'espai de la carnisseria, en aquells temps situada a prop de la Porta Ferrissa, a un grup de trenta-un carnisseres amb l'obligació de tenir-la *secundum temporum distincionem completam carnibus et piscibus*.⁵⁰⁴ Per tant, l'espai de compra-venda de peix estava a la mateixa carnisseria i era gestionat pels propis carnisseres com ho demostra el robatori, el 1328, d'un llibre al carnisser Ramon Bessó on hi feia apuntar "los deutes que li deven de carn e de pex e d'altres coses".⁵⁰⁵ Mentre la carn ocupava un espai important dins de les preocupacions del Consell General el comerç del peix quedava dissimulat sota l'activitat dels mateixos carnisseres. De fet, els peixaters no apareixen en la documentació municipal fins el 1350, quan van demanar l'aixecament del vet sobre la venda peix a la ciutat.⁵⁰⁶ Segons el document es tractava d'homes i dones "qui són de la ciutat que solien vendre peix". Tot i la presència constatada d'un grup de peixaters i pescadors els carnisseres continuaven tenint control de l'espai de compra-venda perquè el 1402 el peixater Francesc de Fet es queixava del

⁵⁰¹ Albert CURTO, "El consum de peix a la tortosa...", pp. 150-151.

⁵⁰² Guillem BOTET, *Els Costums de Lleida...*, pp. 93,135.

⁵⁰³ Francesc CARRERAS CANDI, "Ordinacions urbanes de Bon govern a Catalunya...", pp. 420.

⁵⁰⁴ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre Vert petit*, reg. 1372, f. 119-121.

⁵⁰⁵ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre de Crims*, reg. 768, f. 17r.

⁵⁰⁶ "Als quals conseyllers los pahers proposaren que ls pescaters, qui són de la ciutat que solien vendre peix, dien a ells tot dia que els hic hauran covinentesa de peix mas que non hic gosen vendre per ço que Conseyll General acordà l'altra vegada que negú de la ciutat non vens peix en la ciutat. E així que ls placie hy vullen acordar com a els sie comnat per altre Conseyll de General de proveir en lo dit feyt. Acordaren que no contrastat establiment en contrari feyt, que tot hom e tota dona de la ciutat que vuylle vendre peix en la ciutat puxe vendre (Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre d'actes del Consell General*, 1350-1351, reg. 399, f. 38r).

lloguer excessiu que havia de pagar als majorals dels carnisers per una taula a la peixateria; dos morabatins més dotze diners per cada somada de peix que vengués.⁵⁰⁷

Com ja hem vist l'estreta relació entre carnisers i peixaters venia d'antic i al segle XV es mantenia perquè la peixateria continuava ocupant un espai a la denominada Carnisseria Major. Malgrat que l'escorxador i el mercat de la carn havien canviat d'ubicació la cessió del 1206 als carnisers continuava vigent i les noves carnisseries proveïen als lleidatans de *piscibus puris et mundis*; ho sabem perquè el 1340 els carnisers es van indignar quan el municipi permeté que un castellà talles vaques per sota del preu estipulat, davant això respongueren amb l'antic privilegi concedit per Pere el Catòlic que els concedia "que neguna persona no pot tayllar carn en la Carnisseria Major sens voluntat lur".⁵⁰⁸ Per aquest motiu en la documentació del segle XV es generalitza el topònim "carrera migana de la pescateria e carnisseria".

Es tractava d'un espai on s'hi venien ambdós productes sense distinció com veiem en un document del 1428; llavors els paers es lamentaven d'una decisió presa pels anteriors governants en autoritzar les obres que el fuster Guerau de Recasens havia fet a la carrera mitjana de la carnisseria i peixateria. El fuster s'havia arreglat un obrador ajuntant dos dels patis del carrer i convertint dues taules en una de sola, aquest fet comportava una disminució de les impositcions perquè si abans pagava vint sous per les dues taules llavors passava a pagar-ne només deu. A més, segons el Consell, aquelles taules només podien ésser per al servei de la carnisseria o de la peixateria indistintament. Finalment el Consell accedí al canvi d'ús sempre que el fuster pagués per les dues taules i no tanqués les arcades amb una reixa de fusta, com demanava per tal de poder tenir llum a l'interior, sinó amb pedra i morter.⁵⁰⁹

Però on es trobava aquest carrer? Doncs era la continuació de la plaça de la Paeria si hom anava envers la plaça Sant Joan, es tractava d'un dels carrerons que hi havia després de la denominada plaça dels Polls i on estava ubicada part de la Carnisseria Major. El 1434 es prohibien els jocs de gresca i taules "en la plaça de la Paheria hoc encara en la carrera migana de la pescateria e carniceria" mencionant aquest espai com un carrer amb continuïtat que s'allargava fins a la plaça de Sant Joan.⁵¹⁰ No era altre que la carrera també denominada carrera mitjana de l'Herbasseria on hi havia un "loch on se acostume a qui tenir taulells per a jugar ab daus"⁵¹¹, allà hi havia un corral obert, no gaire lluny de l'escaleta d'en Barriac anomenat taulegeria o tafureria, destinat al joc, però sovint la gent en traspasava els límits i jugaven entre

⁵⁰⁷ "Ítem a la suplicació oferta per en Francesch de Fet contenent que ell ha una taula en la pescateria per la qual fa dos morabatins e los carnicers ultra allò li demanen ·XII· diners per cascuna somada de peix. Lo qual peix es seu propi e com ell noy cayc ésser tengut per que·ls placie acordar-hi. Acordaren los dits prohoms que los pahers e los ... hi facen iusticia apellats los majorals dels carnicers e lo dit Francesch de Fet" (Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1402-1403, reg. 404, f. 18v).

⁵⁰⁸ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1340-1341, 396, f. 91-92.

⁵⁰⁹ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1428-1429, reg. 409, f. 8v, 30r.

⁵¹⁰ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1434-1435, reg. 411, f. 5v.

⁵¹¹ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre de Crims*, 1377-1378, reg. 779, f. 35r.

les taules del mercat.⁵¹² La peixateria ja estava ubicada en aquest indret el 1332 quan el peixater Pere Mercer va notar que li robaven un coltell mentre venia peix. Ràpidament va llambregar el noi que li furtava i es posà a cridar: “ladres a ladres, prenet-lo!”.⁵¹³ En Guillem Sifre també el va veure corrent per la Corretgeria, el carrer paral·lel a la peixateria, en direcció a l’església parroquial de Sant Joan. El 1378 tingué lloc un fet que ens aporta encara més informació per situar el carrer; Bartomeu Aguilar fou atacat per un foll anomenat Maig que deia haver somniat que ambdós s’esbatussarien. La baralla tingué lloc a la peixateria, a prop de la plaça dels Polls, mentre Aguilar comprava peix i un dels testimonis fou el carnisser Bernat Cavaler qui “stant en la sua taula en la carniceria ell hoy e vee que-n Maig apartà don Borthomeu d'Aguilar”.⁵¹⁴ Finalment el 1353 succeí un fet que ja no deixa lloc a dubtes; en Guerau Avarca fou assassinat per un home “qui està al carrer travesser entre lo carrer dels pescadors e de Madrona”.⁵¹⁵ Seguint les indicacions donades per localitzar el carrer de Madrona en els treballs de Josep Lladonosa i de Jordi Bolòs podem documentar perfectament l’espai on s’ubicava la peixateria.⁵¹⁶

⁵¹² El 1386 es va produir un assassinat en aquest corral, l’agredit va perseguir els malfactors i morí en arribar a l’escaleta d’en Barriac a causa d’una coltellada al pit. Vegeu Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre de Crims*, 1386-1387, reg. 792, f. 151r.

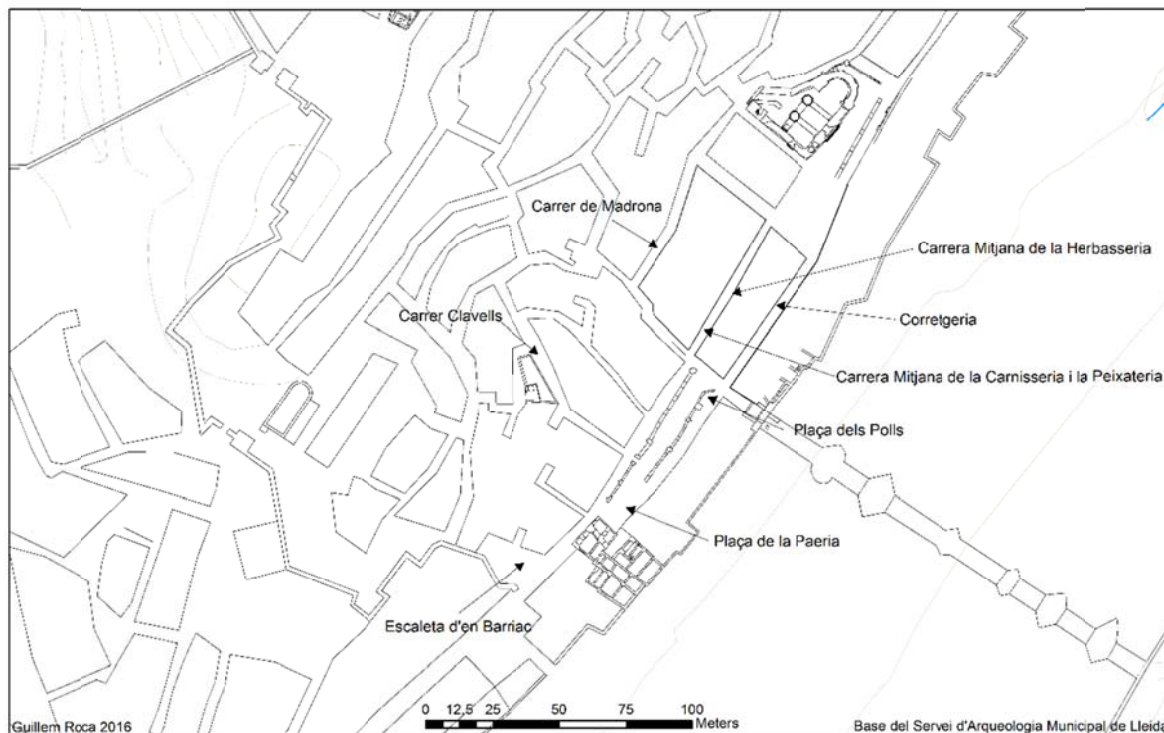
⁵¹³ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre de Crims*, 1331-1332, reg. 770, f. 154r.

⁵¹⁴ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre de Crims*, 1377-1378, reg. 779, f. 76r.

⁵¹⁵ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre de Crims*, 1353-1354, reg. 778, f. 64r

⁵¹⁶ Tenim altres processos criminals que ens ajuden a centrar una mica més l’indret de les peixateries. Per tal de no ésser redundants afegim aquesta informació al peu de pàgina. El 1390 estan a la plaça de la Paeria un home anomenat Montsuar va amenaçar a Pere de Vera dient-li que li faria donar dues coltellades. Un dels testimonis s’emportà en Pere de Vera e “menal-se'n de vers la pescateria” (Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre de Crims*, 1389-1390, reg. 793, f. 145v). El 1392 en Joan d’Oriola fou pres al Palau de Cervera per blasfemar; segons sembla havia demanat canvi a un peixater (“que li cambiàs hun flori, ço és la meytat en or e l'altra meytat en diners menuts”) per tal de poder jugar-se’ls a les taules que hi havia pel carrer, llavors vingué un carnisser i els hi reclamà per un deute de carn que ambdós tenien (Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre de Crims*, 1392-1393, reg. 795, f. 72r).

Espai comercial de la carnisseria i peixateria (ss. XIV-XV)

Les regulacions entorn de la peixateria

Les primeres regulacions que trobem sobre el peix i l'espai de compra-venda d'aquest són a partir del segle XV. Cal, però, tenir present que moltes de les ordinacions que regulaven la carnisseria també deurien afectar als peixaters, com per exemple, la de no llençar restes a la plaça dels Polls.

El 1414 els prohoms aprovaren la primer reglamentació que coneixem sobre la pesca salada “congre, merluça e carnsalades” corregint alguns dels capítols que feien referència al pes i al mercat.⁵¹⁷ A partir d'aquest moment es produí una escalada de regulacions al voltant de la qualitat del peix, fet que demostra un creixent interès per controlar la qualitat del peix venut que, fins aquest moment, no s'havia produït. La venda de peix malsà, és a dir podrit, va preocupar a les autoritats i, a partir de 1431, la principal preocupació fou la mescla de peix fresc amb altres que ja portaven uns dies oferts a la peixateria. El peix que arribava del mar era exposat a les taules del mercat durant dies, a vegades més de tres, i no ens és difícil imaginar l'olor nauseabunda que deurien provocar les peces que, a més, havien suportat el lent viatge des de Tortosa o Tarragona. Fins el 1431 no es feia cap distinció entre els peixos, de manera que la gent no sabia quants dies feia des de que s'havia pescat. Per tal d'evitar-ho aquell any es va decidir construir dues taules denominades Boqueria per a vendre els peixos que passaven més

⁵¹⁷ Cat. AML Fons Municipal, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1413-1416, reg. 406, f. 59v

d'un dia damunt les taules de la peixateria.⁵¹⁸ Aquesta mesura anava dirigida a evitar que els peixos, frescs i pudents, es mesclassin de manera que la corrupció passés d'uns a altres.

La Boqueria era l'espai, comú en varies ciutats, on s'hi venia la carn de segona i fins i tot perjudicial; la paraula deriva de la carn de boc que era considerada una de les pitjors. La influència de la carnisseria era tant important en la peixateria lleidatana que fins i tot va adoptar aquest nom per a l'espai dedicat a la venda de peix feterós. Segons les ordinacions de la Paeria aquestes taules, per tal d'evitar barreges, havien d'estar ben separades de la peixateria: una "prop lo peu del arch del honrat en Bernat d'Olzineles" i l'altra "prop lo portell qui passe de la carrera Migana en lo cobertiç damunt, ves casa del honrat Francesc Marçal, quòndam". No tenim dades fiables que ens indiquin on estaven situades aquestes taules però, possiblement, estaven prop de l'actual palau de la Paeria ja que allà Bernat d'Olzinelles hi tenia el seu alberg. L'any 1433 la reina Maria autoritzà la construcció d'una nova presó al costat de la Paeria i, per fer-ho, les obres aprofitaren part del portal de la casa de l'honorable Bernat d'Olzinelles.⁵¹⁹ Igualment partint del capbreu de 1429 Jordi Bolòs va localitzar la casa del ciutadà Francesc Marçal al carrer de Clavells i, per tant, no gaire lluny de la plaça de la Paeria.⁵²⁰

El 1438 es van tornar a produir problemes al voltant de la peixateria i s'intentà limitar la venda ambulat de salaons a la plaça dels Polls i a la carnisseria i peixateria. El Consell va afegir: "que de ací avant negun vey <o stadant> de la present ciutat no gos tenir pesca salada per vendre sinó en sos propis alberchs, <taules> o obradors e lla on tot l'any acostumen vendre" exceptuant els venedors forasters que podien continuar venent de forma ambulat.⁵²¹ Per tant, no hi havia una única zona on comprar i vendre el peix, almenys el salat, sinó que algunes persones el venien en llurs cases i, abans d'aquesta ordinació, l'oferien de forma ambulat a l'espai de la peixateria "per la qual rahó tolen la venda a d'aquells qui tenen en aquells enfronts botigues e obradors". Aquests document reforça l'afirmació que molts es dedicaven a la pesca i a la venda de peix de forma estacional i no com a labor principal.

El mateix 1438 aparegueren queixes pel "pex pudós e podrit que·s diu que·s ven en la pescateria", de manera que la Boqueria encara no funcionava correctament perquè els peixaters

⁵¹⁸ "Als quals prohomen fon proposat per los dits honrats pahers que huy dia damunt dit per lo Consell General que ses celebrat en la casa de la Paheria és stat donat càrrech a ells que ensemps ab ·IIII· prohomen per ells elegidos vessen en quin loch se porie fer una taula o dues per a la Boqueria a vendre los peix que mes avant de ·I· dia hauria stat en la pescateria com los pescaters qui venen aquell ne abusen fort mal com venen lo peix que haurà dos o tres dies o pus, que ja és <ací hi és> molt pudent ab certes molèsties que·y fan dins la dita pescateria al fer de aquell que ve be e f fresch de la mar. Perquè·ls placie acordar·hi. Los quals prohomen acordaren que en nom de Déus sien fetes deus taules de Boqueria la on los senyors e pahers veuran puxen star mills. Emperò que sien ben luyat de les de la pescateria en manera que nos puxe per nengun pescater mesclar lo peix fresch ab l'altre. E que haurien per bo sien fetes la una prop lo peu del arch del honrat en Bernat d'Olzineles e l'altra a l'altra part delà, prop lo portell qui passe de la carrera Migana en lo cobertiç damunt, ves casa del honrat Francesc Marçal quòndam (Cat, AML, Fons municipal, *Llibre de Consells Particulars*, 1430-1435, reg. 365, f. 17v).

⁵¹⁹ Cat, AML, Fons Municipal, *Llibre de Consells Particulars*, 1430-1435, reg. 365, f. 73r.

⁵²⁰ Jordi BOLÒS, *Dins les muralles...*, pp. 150-152.

⁵²¹ Cat, AML, Fons Municipal, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1437-1438, reg. 414, f. 46v.

seguien mesclant el peix que els arribava fresc amb aquell que ja tenien al taulell. Per tal de posar-hi remei es van escorcollar tots els punts de venda i es procedí a llençar el peix considerat danyós.⁵²² Les queixes retornaren el 1441, el peixaters continuaven sense servir l'ordinació dictada vuit anys abans i se'ls recordà que hi havia l'espai denominat Boqueria: "que d'ací avant lo peix que sobra de un dia en altres se hage a tenir e vendre en les taules de la pescateria qui són e edificades en la part damunt, vers la casa del honorable micer Pere dels Pontes, quòndam, les quals taules sien apellades Boqueria".⁵²³

Això era el 1441 i el 1444 es va produir una problemàtica semblant. Llavors les autoritats van tornar a pronunciar-se per la continuada manca de diferenciació entre el peix de major i de menor qualitat. Llavors es parlava de les tornes, és a dir del que s'afegia quan la compra no arribava al pes assenyalat, que es feien amb peix de menor qualitat que el que hom comprava.⁵²⁴

Juntament amb la regulació higiènica del mercat se'n va produir una altra d'econòmica. Apareixen, per aquestes dates, els arrendataris dels impostos que gravaven el peix fresc i, suposem, també el salat. Igualment es va regular el mercat estacional i s'acordà que durant la quaresma el peix valgués més, exceptuant el peix de Tortosa i el de bolitx.⁵²⁵ Incrementar els preus feia augmentar els beneficis dels peixaters, incentivava el mercat i allunyava l'escassetat de peix ja que "per la fretura del peix que no hic ve se seguisque a la ciutat, e a les persones de aquella, gran dapnatge e axí a les ànimes com als corsors"⁵²⁶. El 1430 també es va regular la rifa i el joc de peix fresc que alguns practicaven per tal d'estalviar-se el pagament d'alguns impostos.⁵²⁷

Al juny de 1441 un bon nombre de taules de la Carrera Mitjana ja havien desaparegut i, arran de les obres d'ampliació de la plaça Sant Joan que s'iniciaren el 1444, es van destruir els blocs de cases que formaven aquest entramat de carrers entre la plaça dels Polls i la de Sant Joan. Fou llavors quan la peixateria s'hagué de traslladar i segurament va poder abandonar l'antiga relació que l'havia lligat amb les carnisseries des del 1206. Josep Lladonosa explica que la Baixada de la Trinitat, a Magdalena, era anomenada indistintament plaça o carrer de les

⁵²² "Sobre lo pex pudós e podrit que s diu que s ven en la pescateria e sobre les coses contengudes en la superior donada per part d'en Pau Cardós, hoc encara sobre la provisió faedora del ges quents porten d'Algerri e d'altre lochs. Acora lo present Consell General que los dits fets ab totes dependències de aquells sien remesos e de fet remeteren als honrats pahers e prohombres deius scrits. Los quals o la maior part de aquells hagen <plen> poder de fer totes aquelles provisions e ordinacions <penals o en altra manera> que ben vist los serà. Hoc encara sobre lo pex pudós e podrit de entrar per les cases e botigues e scorcollar aquelles per veure e regonexer lo dit pex e llançar aquell sils parrà ésser fahedor donan-los tant poder com ha lo present Consell General sobre les dites coses. E són los prohombres següents: Bernat Aguiló, Francoy Calbet, Ramon d'Alçamora, Thomàs de les Eres, Berthomeu Veyll" (Cat, AML, Fons Municipal, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1437-1438, reg. 414, f. 63v).

⁵²³ Cat, AML, Fons Municipal, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1441-1442, reg. 417, 33v.

⁵²⁴ Cat, AML, Fons Municipal, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1444-1445, reg. 418, 14v.

⁵²⁵ Cat, AML, Fons Municipal, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1439-1440, reg. 415, f. 34v.

⁵²⁶ Cat, AML, Fons Municipal, *Llibre de Consells Particulars*, 1420-1423, reg. 408, f. 17v.

⁵²⁷ Cat, AML, Fons Municipal, *Llibre de Consells Particulars*, 1430-1431, reg. 410, f. 27.

peixateries al segle XVI i fou el lloc on s'hi va establir el mercat del peix d'època moderna fins al seu trasllat el 1873.⁵²⁸ Manca ara esbrinar si el trasllat a la Baixada de la Trinitat es va produir directament després de les obres de 1444 o hi hagué una ubicació intermèdia.

⁵²⁸ Josep LLADONOSA, *Els carrers...*, pp. 555-557.

“Noè, agricultor, fou el primer a plantar una vinya. Va veure vi, es va embriagar i es va despullar dins la seva tenda. Cam, el pare de Canaan, va veure la nuesa del seu pare i ho féu saber als seus dos germans a fora”

(Gènesi 9:20-23)

El consum de vi

El vi era un element bàsic de la dieta alimentària i no existien distincions de sexe, edat o gradació social alhora de prendre'l.⁵²⁹ La gent en bevia en grans quantitats i les ciutats estaven envoltades de vinya i farcides de cellers i tavernes on hom podia beure'n o comprar-ne. Les racions habituals de vi per a un treballador manual de la regió mediterrània oscil·laven entre un i dos litres diaris i representava el 25% del que es podia gastar en alimentació;⁵³⁰ en canvi en el món anglosaxó, pel tipus de clima, el que es consumia en abundància era la cervesa.⁵³¹ Tot i aquest consum abundant no deixava d'ésser un element controvertit: des del punt de vista litúrgic ocupava un lloc preminent, però, en la dieta dels monjos s'intentava limitar perquè es considerava una beguda euforitzant i afrodisíaca,⁵³² els metges, per la seva banda, el recomanaven amb moderació i el classificaven segons cinc principis: color, olor, sabor, substància i força.⁵³³ Per això podem afirmar que el món del vi medieval no era pas monòton sinó que presentava una riquesa que sovint ens costa comprendre per la gran quantitat de classes i característiques.

En les *Isagoge* de Ioannitius s'establien un seguit de relacions entre les begudes que ja conferien al vi unes característiques superiors a l'aigua. Així entre les *res non naturales* hi haguéssim trobat el capítol que feia referència a les begudes on es distingia entre tres tipus: aquelles que només eren beguda, com l'aigua, les que eren beguda i alhora aliment, com el vi i, finalment, les que actuaven contra les malalties, com l'aiguamel, el vi aromàtic i la *mulsa* (una poció feta a base de vi i mel semblant al piment o l'hipocràs).⁵³⁴ En el món llatí, per tant, es considerarà el vi com el més important dels líquids, capaç d'alimentar i, alhora, base de moltes

⁵²⁹ María Luz RODRIGO-ESTEVAN, “El consumo de vino en la baja edad media: consideraciones socioculturales”, *La alimentación en la Corona de Aragón (siglos XIV-XV)*, Manuel García *et al.*, coord., Saragossa: Instituto Fernando el Católico, 2013, pp. 101-102.

⁵³⁰ Luis GARCIA-BALLESTER, Michael R. McVAUGH, eds., *Arnaldi de Villanova...*, X.1, p. 251.

⁵³¹ Els motius per a un elevat consum de cervesa al món anglosaxó eren els mateixos que al mediterrani. La cervesa, com la majoria de vins, no viatjava gaire per garantir-ne la conservació i, igualment, el consum excessiu de cervesa tenia conseqüències mèdiques i morals evidents. Carole RAWCLIFFE, *Urban Bodies...*, pp. 254-256.

⁵³² Antoni RIERA, “Alimentació i ascetisme a Europa occidental en el segle XII. El model cluniacenc”, *Ir Col·loqui d'Història de l'Alimentació a la Corona d'Aragó*, Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs, 1995, pp. 50-70.

⁵³³ Luis GARCIA-BALLESTER, Michael R. McVAUGH, eds., *Arnaldi de Villanova...*, X.1, p. 255.

⁵³⁴ Diego GARCÍA, Jose-Luís VIDAL, “La ‘Isagoge de Ioannitius’...”, pp. 332-334.

medecines; en canvi en la medicina musulmana, i aquest serà un punt distintiu important, els tabús alimentaris no permetran que el vi assoleixi un espai tan preeminent.⁵³⁵

De tipus de vins n'hi havia diversos però, generalment, les qualitats humorals d'aquests líquids eren la calor i la sequedat.⁵³⁶ Sobretot, eren considerats molt càlids el vi *grech* o de *vernaça*, (també garnatxa o vernatxa) que eren vins dolços i d'alta graduació,⁵³⁷ segurament més encertats per acompanyar dolços com els que la falsa germana d'Andreuccio, en veure que la conversa s'allargava, demanà que els hi servissin acompanyats de vi grec.⁵³⁸ Alhora, per la seva fortalesa, es fan servir per a envigorir els esbalaïts, com la garnatxa restauradora que li hagueren de donar al vell Riccardo de Chinzica després de passar la nit de noccs amb al seva jove i ardent esposa.⁵³⁹ És per això que aquests vins estaven especialment indicats per als malalts gastrointestinals, perquè tenien qualitats antisèptiques, i per als debilitats, com les parteres, perquè retornaven el vigor.⁵⁴⁰ A la primera farmacopea barcelonina de 1511 hi trobem un gran nombre de receptes medicinals fetes amb vi, sobretot blanc, i, encara més, s'hi distingeix el vi de cada composició segons el seu color, vellesa, qualitat, temperament, astringència i olor que desprèn.⁵⁴¹ Jaume d'Agramont considerava els vins dolços perillosos en temps pestilencials perquè eren massa forts i resultaven millor vins menys vigorosos fins i tot rebaixats amb una mica d'aigua.⁵⁴² Per als metges el vi dolç tendia a podrir-se més fàcilment per això el metge de Xàtiva, Lluís Alcanyís, prohibia completament l'ús de vins com: "lo mosquat, cuyt, clarea, ypocràs, vernacha, malvesia e semblants".⁵⁴³

La cuina tenia certa semblança amb l'alquímia perquè, amb els coneixements indicats, es podien modificar les qualitats dels productes i, com que el vi era en part aliment, també podia ésser transformat. L'escalfor dels vins es podia augmentar manualment afegint-hi espècies com la canyella, el gingebre i la galanga per elaborar un tipus de vi, anomenat piment, molt apreciat

⁵³⁵ Luis GARCIA-BALLESTER, Michael R. McVAUGH, eds., *Arnaldi de Villanova...*, X.1, pp. 240-245, 252-255.

⁵³⁶ Paul FREEDMAN, *Lo que vino de oriente...*, p.72

⁵³⁷ Joan VENY, "*Regiment de preservació de pestilència...*", p. 77. El text diu: "E aquells qui fer-ho poden, poden usar vi naturalment calt, axí com grech ho vernaça e axí dels altres..." Segurament en dir vernaça, pel sentit del text, es refereix a la garnatxa o a la vernatxa que és raïm blanc o negre molt dolç i que fa vi de bastant graduació, vegeu: Antonio GRIERA, *La vinya, la verema – el vi*, Barcelona: Instituto Internacional de Cultura Románica, 1965, pp. 100, 105.

⁵³⁸ Giovanni BOCCACCIO, *El Decameró...*, p. 124. (segona jornada, cinquena història)

⁵³⁹ Giovanni BOCCACCIO, *El Decameró...*, p. 194. (segona jornada, desena història)

⁵⁴⁰ María Luz RODRIGO-ESTEVAN, "El consumo de vino en la baja edad media...", pp. 111-112. Entre els tractament que rebien els malalts de l'Hospital General de Lleida l'any 1776 encara continuava aquesta importància curativa del vi i se'l pot trobar entre les innumerables sangries i algunes cures a base de fideus. Vegeu: Cat, AML, Fons Pia Almoïna, 1776, *Llibre de cures de l'hospital general de Lleida*, LIG 074/263.

⁵⁴¹ Xavier SORNÍ, "El vi en l'art de l'apotecaria barcelonina l'any 1511", *Vinyes i vins: mil anys d'Història*, Emili Giralt, coord., 2 vols., Barcelona: Publicacions de la Universitat de Barcelona, 1993, pp. 177-184, esp. 183

⁵⁴² "Deu hom encara en aytal temps esquivar beure vi de gran força per sa natura axí com vi grech ho de vernaça, car en aytal temps vins qui ab poca d'aygua són molt amerats són miyllors". Jaume d' AGRAMONT, *Regiment de preservació...*, p. 76.

⁵⁴³ Lluís ALCANYÍS, *Regiment preservatiu...* p. 91.

a l'edat mitjana. El seu origen podria ésser medicinal i al seva introducció a Catalunya està documentada a través de les taules canòniques a partir del segle XI, els cluniacencs el consumien durant els àpats extraordinaris i també els canonges de Lleida segons la *constitutio cibaria* de 1168.⁵⁴⁴ No deixa d'ésser semblant al *glühwein* que beuen els alemanys i, alhora, l'hereu del *conditvm paradoxum* que apareix en el *De re coquiaria* d'Apici.⁵⁴⁵ Com en totes les preparacions hi havia diferents receptes, Pep Vila en va documentar set; les formules més senzilles simplement afegien pebre al vi altres, com la preparada a la catedral de Girona, eren elaborades per personal especialitzat, en aquest cas el refetorer, mitjançant un concentrat d'aiguardent que després es diluïa dins el vi.⁵⁴⁶ Al seu torn, també el físic lleidatà, Jaume d'Agramont, va aportar una recepta en llatí justament perquè fos elaborada per un apotecari.⁵⁴⁷ Paral·lelament hi havia altres preparacions, com l'hipocràs o la clarea, que es feien mitjançant espècies i elaboracions diverses però, com a norma comú, es tractava de mescles vigoritzants amb el vi com a base, endolcit amb mel o sucre per augmentar-ne la graduació. En general es preferien vins d'alta graduació perquè un alt grau d'alcohol allargava la vida del líquid i evitava que es convertís en vinagre ràpidament.⁵⁴⁸

A la taula dels reis catalans no hi mancava mai la malvasia de la Corona d'Aragó o fins i tot vins borgonyons o altres de grecs i calabresos importats via Nàpols.⁵⁴⁹ A jutjar per la documentació medieval de denominacions d'origen amb renom ja n'hi havia força, algunes tan reconegudes i apreciades que els seus vins eren àvidament sol·licitats per monarques i papes. Un dels millors resums d'aquestes DO ens l'ofereix Francesc Eiximenis mitjançant la coneguda epístola, ja citada, d'un eclesiàstic al seu metge. A l'home li preocupava la seva manca d'apetit i per aquest motiu va relatar al galènic la dieta que duia amb pèls i senyals:

“Sènyer, jo quan me lleu de matí meng d'una fougassa calda un poc, ab una tassa de vin cuit, o de grec (...) Mon beure, quant al vin blanc, és aquest: bec grec d'estiu, e d'hivern cuit, o moscatell, malvasia, tríbia, còrcec, o candia, o vernassa; e a la fi clarea ab neules o piment, per tota la hivernada (...) Dels vermells de la terra no puix beure; per tal bec d'estiu calabresc de Sant Honoret, turpia o trilla, picapoll de Mallorca, rosset o dels clarets

⁵⁴⁴ Antoni RIERA, “Transmarina vel orientalis...”, pp. 1058-1059, 1062-1063; Antoni RIERA, “Alimentació i ascetisme a Europa occidental en el segle XII...”, p. 58.

⁵⁴⁵ Vi condimentat amb mel que es cou per tal que redueixi i s'acaba d'adobar amb pebre esmicolat, resina de llentisc (màstic), fulla de nard i safrà. També hi afegeix dàtils de diferents maneres. Apici, *L'art de la cuina...* p. 42.

⁵⁴⁶ Pep VILA, “El piment, una beguda confegida a la catedral de Girona durant el segle XIV”, *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, 40 (1999), pp. 87-93.

⁵⁴⁷ Jaume d'AGRAMONT, (*Regiment de preservació...* pp. 77-78) en dona una recepta: “Els grans seynnors poden usar piment que sie feyt d'aytals espècies: *R[ecipe] cinamomi alitimi un[ciam] ·I·; zinziberis electi et mundi un[ciam] semis; granorum paradisi florum, cinamomi, cubeborum domesticarum anadrag[mas] ·II·; garioff[ilata], macis, galang[e] anadrag[mas] ·II·; nucis mus[catae] unam grossam; panis zuccari et optimi vini et odorifferi utriusque quantum sufficit; fiat nectar vel pigmentum*. Del qual pot ésser pres a la fi del mengar ab pan torrat ho ab neules”.

⁵⁴⁸ James NEWMAN, “wine”, *The Cambridge World History of Food*, 2 vols., Kenneth F. Kiple; Kriemhild Coneè Ornelas, eds., New York: Cambridge University Press, 2000, pp.730-737.

⁵⁴⁹ Antoni RIERA, “Jerarquía social y desigualdad alimentaria en el mediterraneo... p. 189. Vegeu també: Xavier RENEDO, “Eiximenis i el bon ús del vi”, *Estudi General*, 22 (2002), pp. 251-277.

d'Avinyó. D'hivern, he del de Madrid de Castella, e d'aquells fins espanyols, o del de Gascunya, o del monastrell d'Empordà (...) A sopar, bec de beuna o de Sent Porçà”.⁵⁵⁰

El resultat és una carta de vins que no havia d'envejar res a les bodegues més prestigioses d'aquell moment. Maria Jesús Rodrigo-Estevan fa un estudi d'aquests vins i explica la procedència d'alguns: la *tríbia* possiblement s'elaborava amb un raïm del mateix nom que a l'edat mitjana es cultivava molt a l'Anoia; la *candia* procedia de la ciutat cretenca amb el mateix nom; la *vernassa* era un blanc italià de gust dolç; el Sant Honorat venia de Calàbria; la *turpia* o *trilla*, segons Lluís Faraudo de Saint-Germain, creixia emparrat en un mur o trilla,⁵⁵¹ els de sopar eren el *beuna*, possiblement de la ciutat francesa de Beaune, i el Sent Porçà, també francès, probablement de Saint Pols.⁵⁵² Al seu torn el rei Pere III consumia, entre altres, vi grec de Sardenya, moscat del Rosselló i claret novell, és a dir de l'any, vingut des de diferents llocs de l'Aragó.⁵⁵³

Es bevia vi a les taules dels hospitals, a les de la Pia Almoina i a les dels burgesos i nobles de la ciutat. Era un líquid apreciat pels metges, sempre que es begués amb moderació, ja que: ajudava a fer la digestió, era preferible a l'aigua i allunyava els maldecaps. Sobre ell Eiximenis deia: "com dit sia que lo vy begut ab mesura dispona bé lo cors, seguex-se que l'ha a tenir alegre..."⁵⁵⁴ i aquesta afirmació està estretament relacionada amb els accidents de l'ànima de la doctrina galènica.⁵⁵⁵ A més, pel menoret gironí els catalans són, entre totes les nacions, aquells qui beuen el vi de a la manera més justa:

“la nació catalana en son menjar comú e en sos convits ha covinent vi d'aquell pren covinentment, sens excès comunament. Els angleses e alemanys no en beuen comunament, ans beuen cervesa e medò, o pomada o altre abeuratge lluny de vi, e los franceses e llombards fan gran accés del vi; docs, diuen aquests, apar que los catalans ho facen millor”.⁵⁵⁶

A més no cal oblidar la importància simbòlica del vi en el món cristià, representava una cura per a l'ànima, se'n servia a les celebracions més alegres i també entre els participants dels funerals, simbolitzava el pacte entre les persones que el bevien i els distingia dels musulmans o dels jueus, que només prenien aquell elaborat per ells i, sovint, importat d'altres zones.⁵⁵⁷

⁵⁵⁰ Francesc EXIMENIS, *Lo Crestià...*, pp. 142-144.

⁵⁵¹ Vegeu la definició a <<http://www.iec.cat/faraudo/results.asp>> (Consultat el 15 de febrer de 2017).

⁵⁵² María Luz RODRIGO-ESTEVAN, “El consumo de vino en la baja edad media...”, p. 131.

⁵⁵³ Josep TRENCHS ÒDENA, "El vi a la taula reial: documents per al seu estudi a l'època del rei cerimoniós", *Vinyes i vins: mil anys d'Història*, Emili Giralt, coord., 2 vols., Barcelona: Publicacions de la Universitat de Barcelona, 1993, I, pp. 343-365, esp. 346.

⁵⁵⁴ Xavier RENEDO, "Eiximenis i el bon us...", p. 255

⁵⁵⁵ "...si se bebe moderadamente, tanto para digerir como para nutrir, contribuye en gran manera a volver nuestra alma también más mansa y a la vez más animosa, a través evidentemente del temperamento del cuerpo, el cual, a su vez, se produce por los humores..." GALÈ, *Sobre las facultades naturales. Las facultades del alma siguen los temperamentos del cuerpo*, trad. Juana Zaragoza, Madrid: Editorial Gredos, 2003, p. 176.

⁵⁵⁶ Francesc EIXIMENIS, *Lo Crestià...*, p. 147.

⁵⁵⁷ María Luz RODRIGO-ESTEVAN, “El consumo de vino en la baja edad media...”, pp. 118-119.

El vi a Lleida

A l'edat mitjana la vinya envoltava les ciutats medievals i Lleida no era pas una excepció. Circumdant la ciutat, més enllà de les hortes de Fontanet, per on passava la séquia de Segrià, i del riu Noguerola els camps de ceps superaven amb escreix els de cereals i la vinya representava el cultiu més important amb diferència.⁵⁵⁸ Sabem que la vinya era important a la ciutat gràcies als costums escrits per Guillem Botet el 1228, en aquest text ja s'especificaven les funcions del vinyòvol, l'encarregat de vigilar els camps de vinya al voltant de la ciutat. Tot i així l'abastiment de vi fou un problema recurrent ja que es considerava, com hem comentat en les línies superiors, un producte de primera necessitat consumit per una amplíssima majoria de la població; només les minories religioses s'escapaven, amb importants excepcions, del consum habitual de vi. Per aquest motiu l'entrada de vi va ésser un dels maldecaps habituals del Consell. Des del segle XIII a Lleida l'entrada d'atzembles amb vi a la ciutat, com també passava en altres viles del Principat, estava limitada per un privilegi reial que afavoria el mercat local enfront dels vins forasters.⁵⁵⁹ Aquest fet era comú en diferents ciutats i viles i ho veiem en les diverses ordinacions municipals, per exemple a les de Balaguer (1337),⁵⁶⁰ a les de Valls (1299), on el vi foraster només podia entrar durant èpoques de fretura, a les de l'Espluga de Francolí (1362) i a moltes altres viles catalanes com: Tortosa, Granollers, la Seu d'Urgell, Sabadell...⁵⁶¹ Per aquest motiu, ja de bon principi, la documentació ens parla de verema estranya, és a dir aquella que s'ha fet fora del terme de la ciutat.⁵⁶²

El control d'aquest vi estrany o estranger va començar amb un privilegi del 1253 i tenia unes arrels purament pecuniàries, almenys això s'extreu de les paraules del rei Jaume I: *quia vinum quod in termino ipsius civitatis colligitur tam vili pretio*.⁵⁶³ En aquest privilegi el monarca prohibia l'entrada de vi foraster des de la festa de Tots Sants fins a Pasqua, per tant entre l'1 de novembre i el 22 de març o el 25 d'abril, segons s'escaigui la festa religiosa. El privilegi es consolidà quaranta-dos anys més tard, l'any 1295, quan Jaume II, a instància dels paers i

⁵⁵⁸ Jordi BOLÒS, *Dins els muralles...*, pp. 312-313.

⁵⁵⁹ Enric GUINOT, "El mercat local del vi a la València medieval", *Vinyes i vins: mil anys d'Història*, Emili Giralt, coord., 2 vols., Barcelona: Publicacions de la Universitat de Barcelona, 1993, pp. 431-442, esp. 433

⁵⁶⁰ "Ítem que tot hom e tota fembra de la ciutat o estrany que vin estrany volrà vendre en la dita ciutat, el temps emperò atrogat de vendre vin estrany, vingue denant lo batle del senyor Comte, els pahers, o jurats o elets de la dita ciutat e que jur en poder lur, que, tots los ordonaments del vin trindrà feelment e observarà. E açò face ans que·l vin sia cridat, sots ban de ·X· sous acrimontesos" (Francesc CARRERAS CANDI, "Ordinacions urbanes de Bon govern a Catalunya...", p. 529).

⁵⁶¹ Mercè AVENTÍN, "Ordinacions medievals de viles-mercat...", pp. 119-121.

⁵⁶² "Ítem ordena lo dit Conseyll General que neguna persona, de qual que lig e condició sie, no hic mete neguna verema estrayna ni vi en la ciutat. E d'açò sie parlat per los pahers amb lo batle" (Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1350-1351, reg. 399, f. 40r).

⁵⁶³ Cat. AML, *Llibre Vert de la ciutat de Leyda*, 1691, reg. 1370, f. 34-35 (document 5 de l'apèndix). Vegeu la transcripció a Enrique MUT, *Vida econòmica en Lérida...* p. 280.

prohoms de la ciutat, *statutum infrascriptum per Illustrissimum Dominum Regem Jacobum bonae memoriae avum nostrum factum in Civitate Ilerdae declaramus et quaedam addimus prout continentur inferius*.⁵⁶⁴ Per tant reafirmava la pena, ja fixada pel seu avi, de cent sous contra l'infractor, però afegia, per tal de lluitar contra l'escassetat d'un producte tant necessari, que si la verema local era insuficient per omplir els cellers dels locals aquests podien omplir les botes amb vi comprat fos d'on fos. De la mateixa manera, si algú venia vi forà i després de Tots Sants trobava que encara n'hi quedava a la tenalla el podia acabar de vendre sense patir per la prohibició.

El mateix Jaume II va tornar a legislar el 1300 en veure que els camps de vinya i les labors agrícoles havien augmentat per tot el territori. Llavors el mercat local era tan fort que podia abastir sense dificultats fins a finals de juny. El monarca va optar per ampliar el termini de prohibició d'entrada que va passar a ser des de Sant Miquel, el vint-i-nou de setembre, fins a la festa de la nativitat de Sant Joan Baptista, el vint-i-quatre de juny, en comptes de l'anterior que abraçava des de Tots Sants fins a Pasqua.⁵⁶⁵ A l'estiu era més difícil trobar vi de l'any bo ja que aquest s'avinagra fàcilment i per això l'entrada de vi foraster, que encara conservés les qualitats nutritives, era necessària.

Els mecanismes per controlar que no entrés vi forà eren diversos i el mostassaf n'era el principal responsable. La primera barrera es trobava a les portes de la ciutat, al pont els ponters exercien una estreta vigilància a les mercaderies que s'esperaven per entrar: "tota persona que hic mete vi haze a jurar, en poder dels ponters, d'on lo porte ni d'on la tret", es deia en una ordinació de 1351.⁵⁶⁶ El mostassaf i els seus missatgers eren els carregats d'observar que es complissin les normes higièniques i fiscals, per això marcaven amb un segell tots els *vixells* que entraven a Lleida i que complien amb els requisits demanats pel Consell.⁵⁶⁷ La vigilància era estreta, per exemple a l'octubre del 1379 el mostassaf va prendre dues somades de verema de

⁵⁶⁴ Cat. AML, *Llibre Vert de la ciutat de Leyda*, 1691, reg. 1370, f. 72-74 (document 9 apèndix). Vegeu la transcripció a Enrique MUT, *Vida econòmica en Lérida...* p. 281.

⁵⁶⁵ Cat. AML, *Llibre Vert de la ciutat de Leyda*, 1691, reg. 1370, f. 74-75 (document 10 apèndix). Vegeu la transcripció a Enrique MUT, *Vida econòmica en Lérida...* p. 283; Jaume II va concedir un privilegi semblant a la ciutat i regne de València tot dient *cum copiosa vini et fertilis et dicta Civitate et regno habundantia habeatur...* Vegeu: Enric GUINOT, "El mercat local del vi...", p. 435

⁵⁶⁶ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1350-1351, reg. 399, f. 74 r.

⁵⁶⁷ A l'agost de 1350 es va decidir donar el segell dels missatgers del mostassaf als missatgers dels cobradors de la imposició per igualar la quantitat de vi de les botes en les quals es venia vi a ull: "Ítem entès ço que en G. de Lordés e en F. de Femosa los han proposat, que els han comprat la imposició e que troben que tots dies són defraudats per alguns mercades de vi que no venen sinó a scaygs, e així que aquels los scaygs que venen abceguen ço que deuen donar a la imposició en gran partida. E així, a esquivar aquests frauds, si tindrien per bo que fos feyt ordenament que tot vi que s ven a squayg s'hagues agualar ans que s sagelas per los missatges de la imposició. Com los dits conseylles hagen poder per stabliment de la ciutat de proveir als frauds que s poden fer en la imposició desús dita, acordaren que l dit stabliment sie feyt això emperho que ls plegadors de la imposició hagen a donar als missatgers del almutaçaf aytant com a els pertayn per sagellar quiscun vexell. E que ls missatgers de la imposició tinguen lo sagell e hi hagen a sagellar, e que totes altres bones provisons per les quals faran se puxe signar en la plega de la dita imposició." (Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1350-1351, reg. 399, f. 34r i v).

Pere Isern provinent del terme de la Santa Creu, una part del qual no formava part del terme de Lleida; per tant es va haver d'anar a comprovar les fites del camp per saber si aquelles sorts de vinya pertanyien a la ciutat. Semblantment un capellà anomenat Mata va entrar verema de Sudanell fora del termini permès, era l'octubre; com que a ell com a clergue no li pogueren dir res la multa del consell es va dirigir contra el traginer: "lo hom que és lech que la portave que enten que és caygut el ban e que deu ésser aturada la bestia per lo ban".⁵⁶⁸ Òbviament les prohibicions d'entrada de vi estrany afectaven també als pobles de la contribució de Lleida, que eren considerats carrers de la mateixa ciutat. Així els veïns de Bell-lloc, el 1372, quan hi hagué "gran freta de vi que los caminants ne ells meteys non poden haver on trobar" van haver de demanar llicència a la ciutat per entrar vi de fora. Davant la situació extrema el Consell General els atorgà llicència per a poder entrar vi només durant la carestia.⁵⁶⁹ La jurisdicció de Lleida sobre Bell-lloc va iniciar-se gràcies a un privilegi concedit l'any 1320 pel rei Jaume II, en virtut del qual la vila de Bell-lloc passava a ésser carrer i parròquia de la ciutat de Lleida.⁵⁷⁰

El control del vi no era un fet rar, passava semblantment a les ordinacions fiscals de Mallorca de 1328 on s'establí un sever control sobre la producció del vi, els traginers havien de declarar la propietat i la procedència del producte i hi havia unes determinades portes estipulades segons la procedència de la verema.⁵⁷¹

La Pesta Negra va marcar un punt d'inflexió en el mercat vitícola lleidatà perquè va suposar l'inici d'un conflicte ocasionat per l'entrada dins el mercat local de vi produït per membres del patriciat urbà en possessions fora del terme. Arran del daltabaix socioeconòmic la terra va quedar despoblada i els camps sense treballar, almenys així els va descriure Pere III el 1353: *quasi heremae partim remaneant, et incultae, et ex carum fructibus*.⁵⁷² La ciutat estava despoblada i el 1350 el comprador de la imposició del vi de 1348 reconeixia haver perdut 150 lliures a causa de la catàstrofe.⁵⁷³

A primers de juny de 1350 el mostassaf va retirar vi que un home de la Ribagorça venia a la ciutat; tot i així el Consell General acordà: "que·l vi desús dit sie tornat al de qui és, com leument aquel pugue ésser ignorant del dit stabliment".⁵⁷⁴ Llavors començava el període durant el qual es permetia l'entrada de vi però el 24 de setembre les autoritats ja van bloquejar el mercat anunciant que ningú goses entrar verema estranya.⁵⁷⁵ El 9 de novembre la prohibició es va reafirmar però afegint que el termini per entrar vi fora s'escurçava fins a la Cinquagesma i no

⁵⁶⁸ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1379, reg. 403, f. 27v.

⁵⁶⁹ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1350-1351, reg. 402, f. 4r.

⁵⁷⁰ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre Vert de la ciutat de Leyda*, 1691, reg. 1370, f. 118-120.

⁵⁷¹ Antoni Mayol, "El vi en el sistema tributari de Mallorca (segles XIV i XV)", *Mayurqa*, 26 (2000), p. 164.

⁵⁷² Cat. AML, *Llibre Vert de la ciutat de Leyda*, 1691, reg. 1370, f. 187-189 (document 15 de l'apèndix). Vegeu la transcripció a Enrique MUT, *Vida econòmica en Lérida...* p. 285.

⁵⁷³ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1350-1351, reg. 399, f. 78v.

⁵⁷⁴ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1350-1351, reg. 399, f. 23r i v.

⁵⁷⁵ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1350-1351, reg. 399, f. 40r.

fins a Sant Joan com estava marcat; senyal de que ja es preveia una possible carestia.⁵⁷⁶ El dia següent trobem els primers indicis del conflicte que s'havia de produir entre els propietaris locals i els ciutadans amb finques fora del terme. Aquell dia el Consell General determinà "que nuyll hom de la ciutat no gos logar besties a metre negún vi strayn sinó a aquels que hic metran lo vi dels castells", és a dir només podia entrar vi dels propietaris de les grans finques del terme als qui també s'hi referí Pere III en el un privilegi posterior en parlar dels *possidentes castra loca, vel turre extra terminos civitatis eiusdem possint immitere, vel immitti facere et vendere aut vendi facere eorum vinum propium*.⁵⁷⁷ De totes maneres sembla que l'augment de permissivitat no es va allargar gaire perquè al desembre de 1350, complint altra vegada amb el termini indicat pel privilegi de Jaume II, el Consell va denegar al comanador de Gardeny la petició d'entrar vi provinent d'Artesa, encara que el demanava per al seu ús personal.⁵⁷⁸ Igualment el 25 de febrer del 1351 el vi que entrava a la ciutat havia d'ésser declarat al ponter provant que era del terme i al març es va determinar que el vi dels castells no podria entrar fins a Cinquagesma; encara que els propietaris asseguraven que no el vendrien fins passada la festa.⁵⁷⁹

Però sembla que el Consell va confiar excessivament en la capacitat del terme en una època especialment dura i l'escassetat de vi va tornar a acostar la problemàtica als debats municipals. La carestia d'un producte tant imprescindible com el vi podia provocar disturbis i les autoritats temien que això passés al maig d'aquell any. Així, "per tal que no sen puxe metre rumor en la ciutat", es van escorcollar els celler per saber la quantitat exacta de vi. No sabem quin fou el resultat de la cerca però el Consell ja va determinar que, en cas que se'n trobés poc, es permetria l'entrada de vi foraster, primer el dels castells tres setmanes abans de la festa de Cinquagesma, i després, vi de qualsevol lloc.⁵⁸⁰

Dos anys més tard Pere III, el 1353, va tornar a ampliar el termini d'entrada de vi, però aquesta vegada, per revigoritzar un camp castigat i protegir una producció vitícola a la baixa; el termini per a l'entrada de vi foraster es va allargar fins a la festa de Santa Maria Magdalena al

⁵⁷⁶ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1350-1351, reg. 399, f. 9v.

⁵⁷⁷ Cat. AML, *Llibre Vert de la ciutat de Leyda*, 1691, reg. 1370, f. 187. Vegeu la transcripció a Enrique MUT, *Vida econòmica en Lérida...* p. 285.

⁵⁷⁸ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1350-1351, reg. 399, f. 58v.

⁵⁷⁹ "Ítem entès ço que el meseix los ha posat, que·ls placie vuyllen ordenar que·l vi dels Castells hic puxe entrar, no contrastant l'establiment en contrari feyt ab que·s jure aquels que aquel hi metran que non beuran d'ací a cinguaguessima, ni·n daran a altri, ni·n faran per que altri n'hage. E que aquel nos puxe vendre dins cert temps que·l conseyll elegisque. Acorda lo dit Conseyll General que·l vi dels castells no puxe entrar ni·s puxe metre en la ciutat, ni en lo terme, ni en los lochs que contribuixen en los comuns de la ciutat, e que·l stabliment que parle de no metre negun vi a son beure ni en altra manera d'ací a la festa de Cinquagesima primer vinent sie e stie en sa plenera força." (Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1350-1351, reg. 399, f. 74r i 79r). Els pobles de la contribució eren: Almacelles, Almenarilla, Vimfaro, Alcoletge, Bell-lloc, les Borges, els Alamús, La Cugullada, Castellot, Rufea, Torres de Sanui, Alpicat, Vilanova de l'Horta, Palau de l'Horta. Vegeu: Josep LLADONOSA, *Història de Lleida...*, I, pp. 407, 439, 495, 594.

⁵⁸⁰ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1350-1351, reg. 399, f. 104r i v.

mes de juliol.⁵⁸¹ Al privilegi, el monarca definia el camp lleidatà com erm, amb pocs fruits i amb parts sense cultivar, per això sembla impossible que el terme, tant despoblat i castigat com estava, fos capaç de saciar la set de la ciutat si, a més, se n'augmentava el termini; possiblement fou per això que el monarca determinà que els veïns i ciutadans de Lleida amb vinyes en castells i torres fora del terme podien entrar vi fins i tot durant el termini de prohibició *prout tamen est fieri assuetum*. El fet que Pere III afegís al privilegi que l'abastiment de vi provinent dels castells i torres era costum evidència la permanència d'un conflicte ben arrelat entre aquests i els propietaris de cellers locals.

La pugna entre els productors locals i els del vi “dels castells” va crear molta inquietud entre els propietaris de tavernes i cellers i ressorgí amb vigor durant el segle XV. L'any 1418 trobem una disputa important que ens ajuda a identificar qui eren els capdavanters de cada grup. En Ramon d'Osó va ésser elegit com a portaveu d'un grup que es queixaven perquè els “senyors de castells e de torres indistintament hic meten vi per beure e per vendre la qual cosa ab honor, parlant fer nou deute com sie molt gran dapnatge de la cosa pública e contra ordinacions de la ciutat”.⁵⁸² Respongueren a la queixa Francesc de Sant Climent, Bernat d'Olzinelles i Joan Desbosc dient que “ells e sos predecessors tots temps hic meteren vi, així per beure com per vendre”. Tots tres eren representants de grans famílies de la mà major de la ciutat, propietaris de terres als contorns de la ciutat i més enllà que intentaven emular els comportaments dels nobles mitjançant aquests grans dominis en torres i castells.⁵⁸³ Llavors es va crear un comissió de representants de cada bàndol que no va aconseguir cap acord dins del termini marcat pel Consell. Per això es va voler enviar Ramon d'Osó al rei per tal que Alfons el Magnànim dictes les provisions necessàries; però, òbviament, els senyors dels castells s'hi negaren adduint que Ramon d'Osó participava en el clam contra ells. Finalment es va crear una prohomenia amb plens poders per decidir composta per: Francesc de Sent Climent, Bartomeu de Berga, Bernat d'Olzinelles, Francesc de Llobera, Joan del Bosch, Jaume Soler, Ramon d'Osó, Joan de Vilaplana, Azbert Tataillada, Guillem Ponç, Bernat del Coll, Antoni de Falç i Ferrer Rimabau.⁵⁸⁴

La comissió no va aconseguir solucionar el problema que tornà a aparèixer a l'abril del 1423, quan l'arrendador del sisè del vi, Ramon Berenguer Despens, féu notar al Consell que a través del Portal de Besora, a la Suda, s'entrava vi estrany; llavors es va entregar la clau del portal a Bernat Jover fent-li jurar sagrament que no permetria el pas de vi, verema, farina o

⁵⁸¹ Cat. AML, *Llibre Vert de la ciutat de Leyda*, 1691, reg. 1370, f. 187. Vegeu la transcripció a Enrique MUT, *Vida econòmica en Lérida...* p. 285

⁵⁸² Cat. AML, Fons Municipals, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1418-1419, reg. 407, f. 16r i v, 17r, 24v.

⁵⁸³ Joan J. BUSQUETA, “La senyoria del Sant Climent de Lleida: domini fluvial i proveïment a la Baixa Edat Mitjana”, *Terra, aigua, societat i conflicte a la Catalunya occidental*, Enric Vicedo, dir., Lleida: Pagès Editors, 1999, pp. 81-93.

⁵⁸⁴ Cat. AML, Fons Municipals, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1418-1419, reg. 407, f. 25r i v.

qualsevulla altra cosa prohibida.⁵⁸⁵ Aquesta disposició va servir per ferar sis capítols sobre l'entrada del vi que posen en evidència els problemes que el municipi tenia per controlar l'entrada d'aquest producte. Així es va establir que els ponters i portalers no deixessin entra vi que no anés acompanyat d'una cèdula firmada pels paers i feren jurar-ho a Pere Cubells arrendador del pontatge; també es va acordar consultar al Bisbe de limitar els privilegis que els clergues tenien sobre l'entrada de vi estrany; igualment es permetia l'entrada de vi dels castells sempre que el propietari jurés que no havia mesclat el seu vi amb vi estrany; finalment, es va determinar que les cèdules per entrar vi a la ciutat mesurarien les càrregues i no el líquid, com s'havia fet fins llavors; a ull, la quantitat de líquid es feia difícil d'apreciar, "e si han albarà de cent migeres ne poden metre dohentes sens que·ls portalés non poden haver coneixença".

Tot i que el 1423 l'entrada de vi dels castells estava acceptada el 1436 els amos de cellers locals es queixaren per la gran afluència de producte procedent de les propietats agràries de més enllà del terme. Eren:

"Johan de Bergana, Johan Tost, Guillem Moliner, Gabriel Cabrer, Miquel Puig, Berthomeu Bonjorn, Jacme d'Alòs, Pere d'Alòs, Domingo Sanxo, Lo capellà Just, Jacme Ciprés, Andreu de Barberà, Pere de Casp, Gabriel Peralta, Arnau Ferrer, Johan Morelló, Domingo Sentès, en Cerveró, fuster, Francoy Johan, fuster, Pere Texidor, pintor, Ramon Çabater, hortolà, e tots aquells qui a la dita present suplicació aderir se volran."⁵⁸⁶

En total vint-i-un propietaris de cellers que es lamentaven de l'abús comès pels propietaris de torres i castells dient que, si no es corregia el greuge, "no·ls cal sinó lexar ermar lurs vinyes e tanquar lurs celles". Es queixaven del vi que es venia a les cases d'aquests senyors i no als cellers raó per la qual "no puxen vendre son vi, car aquell senyor de vila e de castell li tindrà e tenen aquí continua taverna de vi tot l'any".

Es tractava d'un llarg conflicte que havia enfrontat les famílies més preeminents de Lleida, membres de la mà major, amb els petits propietaris urbans de la mà mitjana i sobretot menor pel control de la ciutat. En aquest sentit el conflicte dels cellers s'ha d'entendre com una de les reivindicacions més antigues fetes per la mà menor amb la intenció de criticar i posar en dubte el poder municipal llavors ostentat per les grans famílies lleidatanes. A l'antic greuge del vi s'hi van afegir un seguit de queixes el 1401 quan la mà menor envià una carta a Martí l'Humà i s'arribaren a produir enfrontaments violents entre partidaris d'un i altre bàndol el 1403. Els Olzinelles eren senyors de Mollerussa i les terres dels Sant Climent s'estiraven per les poblacions i castells d'Alcarràs, Llardecans, Sarroca, Montagut, Vallmanya, Vilanova de Remolins, Flix, la Palma i el Mas de Flix. Joan J. Busqueta ha estudiat detingudament el cas dels Sant Climent amb un important patrimoni situat en un indret estratègic pel domini de les vies de comunicació Pirineu-Ebre i la producció de vinya i cereals. Però al segle XV els Sant

⁵⁸⁵ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1420-1423, reg. 408, f. 150v.

⁵⁸⁶ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre d'actes del Consell General*, 1435-1436, reg. 412, f. 54_01.

Climent entraren en un procés de declivi econòmic arran de l'endeutament progressiu a que s'havien vist obligats. Els deutes amb diferents creditors i sobretot amb el capítol catedralici ocasionaren incidents violents com l'assassinat del canonge Berenguer de Barutell el 1432 a mans d'homes a sou d'aquesta família; aquestes animositats propiciaren la creació d'un exèrcit dirigit pels mateixos canonges. Arran d'aquests incident els béns dels Sant Climent foren inventariats i confiscats temporalment pel rei; en els inventaris podem trobar-hi una presència important d'espais dedicats a l'emmagatzematge i la producció de vi. Posteriorment, entre 1452-1453, es localitzen un seguit de pagaments fets pels creditors de les terres d'Alcarràs als veïns de la vila per un seguit de feines relacionades amb la vinya: a Esteve Puigvert 80 sous "*pro mutando sive per lavar o fer bella la fusta de tenir vi*" del castell d'Alcarràs; a Pere de Bielsa 49 sous i 2 diners per "*fer bella la fusta, portar la verema, tallar i triar lenya al castell d'Alcarràs*" i Joan Pelegrí 40 sous *pro scribendo vindemian pertinentem creditoribus ad portale dicti loci d'Alcarràs*.⁵⁸⁷

Aquest llarg context de pugna pel poder municipal visqué un dels moments més àlgids el 1413 amb el memorial que la mà menor va fer arribar al rei Ferran d'Antequera exposant la mala administració de la mà major; es criticava el govern interessat de quinze senyors de castells, ciutadans de Lleida, que tenien el govern de la ciutat en llurs mans i afavorien els seus propis interessos.⁵⁸⁸ Tot i això ja hem vist com el poder dels Sant Climent era únicament una ombra del que havia estat en temps anteriors i llavors, durant la primera meitat del segle XV, la mà menor cobejava la possibilitat de discutir-los la gestió municipal.

Els jueus també es van trobar amb la necessitat d'introduir vi forà, sobretot durant les èpoques de carestia documentades al voltant de la Pesta Negra; és clar que per a ells no es tractava de qualsevol vi sinó de vi caixer elaborat per altres jueus. En principi els jueus catalans van desvincular-se de la producció agrària des del segle XIII i, per tant, estaven obligats a importar el seu vi caixer ja que la producció local era insuficient; els pocs camps que encara conreaven i que van anar disminuint progressivament conforme ens acostem al segle XV es van palesar insuficients per saciar la Cuirassa. A l'Aragó, en canvi, els jueus no tenien problemes per

⁵⁸⁷ Sobre això vegeu els treballs de Joan J. BUSQUETA, "Notícia sobre les "terres dels Sant Climent" de Lleida a la segona meitat del segle XV", *Medi, territori i història. Les transformacions territorials en el món rural català occidental*, Enric Vicedo, dir., Lleida: Pagès Editors, 2004, pp. 73-80; del mateix autor "L'inventari de béns dels castells i torres de la família Sant Climent de Lleida (1432): presentació del text", *Seu Vella: anuari d'Història i Cultura 3*, Lleida: Associació Amics de la Seu Vella de Lleida, 2003, pp. 263-302; també del mateix autor "La senyoria del Sant Climent de Lleida...", pp. 81-101.

⁵⁸⁸ Aquests senyors dels castells eren: Nadal Botella, Joan Romeu, Nicolau Gralla, Francesc de Sant Climent, Berenguer Colom, Bernat i Pere Olzinelles, Bartomeu de Sant Martí, Pere Giner, Francesc Basset, Joan de Montgai, Ramon Berenguer d'Espens, Joan Perpinyà, Antoni de Montsuar, Ramon de Carcassona, Francesc del Bosc, Bertran de Pous i Jaume Navarra. Vegeu l'estudi i transcripció del memorial a Maria Teresa FERRER, "Un memorial de greuges de la mà menor de Lleida contra la mà major (s. XV)", *Miscel·lània homenatge a Josep Lladonosa*, Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs, 1992, pp. 293-314.

veremar perquè encara mantenien nombroses relacions amb la terra i possiblement exportaven el vi cap a Catalunya.⁵⁸⁹

La necessitat dels jueus lleidatans d'importar vi és clara en la documentació i va comportar diverses polèmiques d'origen fiscal amb el Consell.⁵⁹⁰ El problema el documentem al voltant de l'escassetat de vi que es va produir entre els anys 1350 i 1351, al novembre del 1350 els jueus, gràcies a un privilegi reial, entraven vi de fora el terme sense pagar el pontatge, per això els paers demanaven que paguessin el pontatge corresponent i exhortaren al Consell a decidir de "fer totes ordenacions per streyner los jueus a la paga del pontatge e al ordenament del vi"⁵⁹¹. Actuar contra els jueus comportava escriure una missiva al rei i en aquest cas es va descartar. Tot i així la discussió continuà i al gener del 1351 els jueus defensaven que havien actuat seguint "les franqueses e libertats donades a els per lo senyor Rey de metre vi strayn",⁵⁹² tot i així acceptaven servir els terminis d'entrada si se'ls eximia del pagament del pontatge. Sorprenentment el Consell va decidir no pronunciar-se al·legant que estava fora de les seves atribucions. Així els jueus de Lleida conservaven un privilegi que els permetia introduir vi forà tot i l'establiment decretat per Jaume II l'any 1300; d'altra banda un costum amb diversos paral·lels al territori catalanoaragonès.⁵⁹³ El 1410 el Consell tornà a debatre sobre el vi jueu quan se'ls va demanar que venguessin del seu vi a cristians.⁵⁹⁴

Ús, abús i qualitat del vi a Lleida

Arran de les diverses prohibicions d'entrada de vi dessús mencionades entenem que es consumia principalment vi jove. El vi envellit i d'alta graduació, sovint un producte de luxe de les classes més benestants, va perdre pes a partir de la segona meitat del segle XV a favor de vins més suaus i semblants al claret francès, però ja abans, a causa del seu preu desorbitat, el vi vell només era consumit per una minoria.⁵⁹⁵ A més els vins negres vells estaven especialment

⁵⁸⁹ Jaume RIERA "La conflictivitat de l'alimentació...", pp. 299-304. Isaac Lampurlanés va documentar aquesta disminució dels camps propietat de jueus de manera que el 1382 només trobà tres jueus amb possessions rurals. Vegeu l'estudi inèdit que es va fer del Call Jueu: Isaac LAMPURLANÉS *et al.* *Projecte de recuperació històrica del Call Jueu de Lleida*, Flocel Sabaté, dir., Lleida: Universitat de Lleida; Ajuntament de Lleida, 2015.

⁵⁹⁰ Flocel SABATÉ, "L'ordenament municipal de la relació...", pp. 733-804.

⁵⁹¹ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1350-1351, reg. 399, f. 50v.

⁵⁹² Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1350-1351, reg. 399, f. 66r.

⁵⁹³ Jaume RIERA "La conflictivitat de l'alimentació...", p. 304.

⁵⁹⁴ Jaume RIERA "La conflictivitat de l'alimentació...", p. 304.

⁵⁹⁵ Antonio Ivan PINI, "Il vino del rico e il vino del povero", *La civiltà del vino: fonti, temi e produzioni vitivinicole dal Medioevo al Novecento*, Gabriele Archeti, ed., Brescia: Centro Culturale Artistico di Franciacorta e del Sebino, 2003, pp. 596-598. El vi envellit, que tenia una major graduació i resistia millor els embats del temps, ja es produïa a l'edat mitjana segons alguns tractats llatins d'agronomia com el *Segré des Segrez* (escrit al voltant del 1300) en el qual es parla de vins vells de quatre a set anys, òbviament dolços. Sobre aquests vins envellits vegeu: Michael MATHEUS, "La viticoltura medievale nelle regioni transalpine dell'Imperio", *La civiltà del vino: fonti, temi e produzioni vitivinicole dal Medioevo al*

recomanats als malalts en molts *regimina sanitatis* perquè són més calds que la resta i proporcionaven molt aliment; en aquest sentit el metge florentí Tadeo Alderotti ja anunciava que els vins vells eren molt forts mentre que els joves eren més dèbils.⁵⁹⁶ A Balaguer, per exemple, la prohibició per entrar vi estrany s'allargava des de Tots Sants fins a Pasqua amb l'excepció del vi consumit pels malalts, segurament vi vell o medicinal, que podia entrar per a consum propi i en petites quantitats, "en meayla a mesura de Balaguer", cada vuit dies mentre durés la malaltia.⁵⁹⁷ Semblantment a Tortosa, tot i la prohibició, es permetia l'entrada de vi blanc i vi grec "que vingua ni sia aportat per mar".⁵⁹⁸

Es veremava durant els mesos de tardor i el vi premsat es col·locava als trulls per fermentar-hi i després a les botes i *vixells* d'on s'anava consumint progressivament. No tothom tenia prou espai per a tenir un celler a casa i la gent que tenia cases als carrers més costeruts de Lleida no podien fer pujar-hi els carros carregats de verema; per això les grans concentracions de cellers les trobem al voltant dels grans eixos viaris de la ciutat, tant a l'edat mitjana com en època moderna.⁵⁹⁹ Molts llogaven els cups i les botes que tenien als seus cellers a altres, per exemple el 1330 Ramona Serra era propietària d'uns cups i es va discutir amb Pere Molariga perquè ell volia afegir aigua a la verema i això, a parer d'ella, no estava estipulat al lloguer;⁶⁰⁰ semblantment en Pere Gisbert, trompeter, el 1384 va trascolar el seu vi que tenia en una tona del celler d'en Nicolau Ferrer i el posà en *vixells* de casa seva.⁶⁰¹

A jutjar per la documentació sembla que un dels vins més ben valorats pels lleidatans era el blanc i d'aquest, a petició de Martí l'Humà, n'enviaren un tonell al rei de Navarra, juntament amb quatre parells de paons i aigua-ros.⁶⁰² El vi blanc estava recomanat a l'estiu, solia ésser més dèbil que el vermell o negre i era considerat refrescant i que treia la set, tot i que entre el conjunt de blancs n'hi havia de gran força; els metges el recomanaven als estudiants perquè no enterbolia tant els sentits com el vermell.⁶⁰³ De vi blanc, juntament amb vi cuit, la

Novecento, Gabriele Archeti, ed., Brescia: Centro Culturale Artistico di Franciacorta e del Sebino, 2003, pp. 119-121.

⁵⁹⁶ Luis GARCIA-BALLESTER, Michael R. MCVAUGH, eds., *Arnaldi de Villanova...*, X.1, pp. 255-256.

⁵⁹⁷ Francesc CARRERAS CANDI, "Ordinacions urbanes de Bon govern a Catalunya...", 12/92-93, p. 530.

⁵⁹⁸ Francesc CARRERAS CANDI, "Ordinacions urbanes de bon govern a Catalunya...", 11/84, pp. 385-386.

⁵⁹⁹ Jordi BOLÒS, *Dins les muralles...*, pp. 288-289. Sobre l'època moderna vegeu: Iolanda ENJUANES, Guillem ROCA, "Lleida 1716: una instantània dels barris de Sant Llorenç i Sant Andreu", *Shikar*, 3 (2016), pp. 86-93.

⁶⁰⁰ En Pericó Pedro cridador de vi, testis jurat e demanat ... la dita denunciació. Respòs e dix que el testis passant ... Meaylla lo dia en la denun[ciació] ... lo dit Pere Molariga a la porta del albrech ... dita na Ramona ab un canter d'aygua que tenie en la mà e oy el testis que la dita na Ramona li dix: "no li metràs que sans ... lezar mes gitar que no deguerets segons la condició que jous logue lo cup". E oy que'l dit Pere Molariga li dix: "si metré a pesar de vos!" E vehé que sobre aquestes noves lo dit Pere Molariga posà lo canter e ab les mans donà una enpenta a la dita Ramona Serra que ere dins casa sua e caygué damunt la porta de son alberch e la porta caygué e als noy vehé. Interrogat qui hi vehé. Dix que en Meaylla e el testis, e la muyller d'en Ramon de Madrona, teixidor. Iniunctum fuit sibi etc" (Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre de Crims*, 1330-1331, reg. 769, f. 92r).

⁶⁰¹ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre de Crims*, 1384-1385, reg. 791, f. 76r.

⁶⁰² Cat. AML, Fons Municipals, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1408-1409, reg. 405_01, f. 16v.

⁶⁰³ Luis GARCIA-BALLESTER, Michael R. MCVAUGH, eds., *Arnaldi de Villanova...*, X.1, pp. 256-257.

ciutat en va voler oferir a Ferran d'Antequera i a la seva esposa Elionor quan passaren per Lleida el 1413, finalment als prohoms encarregats de decidir sobre el regal el vi "no·ls aparegue que fos cosa factible".⁶⁰⁴ D'aquest vi blanc bo la ciutat se'n va trobar desemparada durant l'agost del 1418 i per això el Consell determinà portar-ne de fora per a vendre a un preu just.⁶⁰⁵

Com hem dit més amunt de vi n'hi havia de diferents tipus adduint a la qualitat i al tipus de conservació; el 1339 uns malfactors conversaven pels carrers de Lleida dient "que no·y havie tan bon vi com aquel d'en Riudeset", per això van decidir robar-ne de la seva taverna amb una clau mestra.⁶⁰⁶

Davant la gran ingesta de vi de la població medieval i la importància de la dietètica en la medicina, garantir certa qualitat del producte fou, durant els segle XIV i XV, una de les principals preocupacions del Consell General. Així per tal de mantenir la bona qualitat es van establir diverses normes. Per exemple s'obligava a fer sagrament als mercaders del vi, com a en Guillem Safont, de no fer cap *encamarament*, és a dir, de no "metre d'aigua en lo vi, ni de vi en aigua per que lo vi ne vaylle menys".⁶⁰⁷ S'intentava evitar de totes les maneres possibles una pràctica força habitual, que la gent aboqués productes al vi per tal d'allargar-li la vida; així, per exemple el 1344 Pere el Cerimoniós manà al mostassaf de València que vigilés els fraus que els taverners feien al vi en afegir-hi: *ovorum, albuginis, calcis, sal geme, guixi, mellis, carniun, salsarum, saboni mollis, aque et aliarum rerum...*⁶⁰⁸ El mateix passava a altres països europeus,

⁶⁰⁴ Cat. AML, Fons Municipals, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1413-1416, reg. 406, f. 20r. En un primer moment els prohoms van decidir atorgar al rei: "dos parells de pahons, ítem deu parells de capons, ítem galines quinze parells, ítem maçapans de confits bons e ben endreçats deu, ítem a la Senyora Reyna un parell de pahons, ítem cinch parells de capons, ítem deu parells de galines, ítem cinch maçapans de confits". En saber que el rei anava acompanyat d'Olf de Pròixida, suposem el qui el 1415 fou governador de Mallorca [<http://www.enciclopedia.cat/EC-GEC-0052830.xml>] (consultat el 21 de febrer de 2017)] se'l va afegir a la llista de regals: "Al senyor Rey: primo ordoneren que al senyor Rey pahons ·II· parells, ítem gallines ·XXX· parells, ítem confits, ço és festuchs, batafalua, citronat e pinyonada ·XX· lliures, ítem torxes de cera ·III· parells. A la Senyora Reyna: primo pahons ·I· parell, ítem gallines ·XV· parells, ítem confits ·X· lliures, ítem torxes de cera ·II· parells, ítem a mossen Olfó de Prexida: I pagua, ítem capons ·II· parells".

⁶⁰⁵ "Ítem a la suplicació verbal feta per los acreedadors del sisé del vi contenent en acabament que la ciutat és molt minva e destituïda de vin blanch que no nich traban de bo, per que si al Consell plau ells nich metran en provehiran la ciutat. Acorda lo dit Consell que sie dada facilitat als dits acreedados de metre cinquanta migeres de vin blanch per vendre. Emperò que aquell haien a vendre a fer covinent no massa excessiu. E si més ni haurà obs fins a Sent Miquel que los pahers ne puxen dar licència mitigant emperò lo preu. La qual mitigació o preu facen o donen los senyors de pahers. Axí emperò que de Sent Miquel avant no nich puxen vendre" (Cat. AML, Fons Municipals, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1418-1419, reg. 407, f. 27r).

⁶⁰⁶ La taverna es trobava a Sant Martí, prop de la carnisseria d'Isarn de Tolosa (Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre de Crims*, 1339-1340, reg. 773, f. 102r).

⁶⁰⁷ Es tracta d'un *Llibre de Crims* però als primers fulls hi apareixen diferents juraments com: sagrament dels jurats dels lochs de la contribució de la ciutat, sagrament dels batles dels lochs qui són dins lo terme de la ciutat, sagrament dels veedos de les qüestions dels alberchs e de les possessions de la ciutat e el terme... vegeu: Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre de Crims*, 1383-1384, reg. 790_02, f. 5r.

⁶⁰⁸ Enric GUINOT, "El mercat local...", p. 440.

a Anglaterra a finals del segle XIII es va començar a legislar per evitar l'adulteració del vi i la cervesa posant especial èmfasi en la neteja dels barrils.⁶⁰⁹

Com va passar amb altres productes, la Pesta Negra suposà un punt d'inflexió en la gestió de la qualitat del vi. La medicina fortament basada en la dietètica entenia que l'adulteració del vi comportava modificacions en les seves qualitats que, lògicament, podien afectar la salut. Per això el Consell Municipal l'any 1351 deia que:

“Ítem, acorda lo dit Conseyll General, que sie enquest per los pahers sobre tota mercaderia que és en la ciutat, que·s trob camarada, specialment vi, que si és trobat encamarat que sie provat l'establiment ja ordenat sobre semblants feyts. Que no li·n sie feyta neguna gràcia”.⁶¹⁰

Encamerar significava adulterar un producte mitjançant coses de diferent qualitat; a més, hem de suposar que quan parla de l'establiment ja ordenat es refereix a un de 1350 en el qual es decretava que tota bota en la qual hi fos trobat ges s'havia de cremar.⁶¹¹

Això ens porta a comentar una de les principals maneres d'adulterar el vi, l'engessat o enguixat; una pràctica comuna a diferents ciutats catalanes, ho trobem a Lleida i també a Castelló on es va regular el 1415.⁶¹² Aquest era un procés mitjançant el qual es modificaven les capacitats de conservació d'un vi afegint-hi guix; en trobem continues mencions en la documentació del segle XIV. Per contra sembla ésser menys important o fins i tot desaparèixer al segle següent, quan ja només trobem parques mencions a la compra de ges sense aclarir si era per al vi o per altres usos. De fet la pràctica té unes arrels força profundes, els grecs clàssic l'utilitzaven per augmentar la temperatura del líquid i facilitar la creació d'alcohol; a més el guix també permetia corregir l'acidesa del vi i n'accentuava el color.⁶¹³ Semblantment Liutprand de Cremona (s. X) va dir que el vi de Bizanci era imbevable perquè estava adulterat amb quitrà, resina i guix.⁶¹⁴ Semblantment, la creença en la seva capacitat danosa també té arrels profundes, alguns metges grecs com Dioscòrides consideraven que aquest tipus d'adulteració era força perjudicial i admetien que causava mals de cap i atacava els nervis i la bufeta. Jaume d'Agramont, seguint aquesta tradició mèdica, considerava que aquests vins "han a cremar la

⁶⁰⁹ Carole RAWCLIFFE, *Urban Bodies...*, pp. 254-260. Explica diferents maneres d'adulterar el vi com la comuna barreja de diferents vins dolents, fins i tot malsans, amb un d'acceptable.

⁶¹⁰ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1350-1351, reg. 399, f. 74r.

⁶¹¹ “Ítem entès ço que els meseixs los han posat. Que alguns ha en la ciutat que han mes ges en lo vi que han feyt enguan. E així que sobre açò ha ordenament que qui·s que hy mete ges que los vexels sien cremats e que pert lo vi. E així que hi acorden que hy faran. Acordaren que sie enquest en los dits afers” (Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1350-1351, reg. 399, f. 45v).

⁶¹² Enric GUINOT, "El mercat local...", p. 440.

⁶¹³ El ges en la seva forma industrial i no pas natural encara s'utilitza avui en dia per a corregir l'acidesa d'alguns vins. Els grecs per la seva banda, per facilitar la conservació del vi, utilitzaven aigua de mar als territoris costaners però, en canvi, feien servir guix a les zones allunyades del litoral. Vegeu: Mª José GARCÍA, "El vino en la Antigua Grecia", *La Rioja, el vino y el camino de Santiago; Actas del I congreso internacional de la historia y cultura de la vid y el vino*, Juan Santos, ed., Vitoria-Gasteiz: Fundación Sancho el Sabio, 1996, pp. 133-142, esp. 138.

⁶¹⁴ Norbert OHLER, *The medieval Traveller*, Woodbridge: The Boydell Press, 2010, p. 96.

sanch e les humors" i demanava evitar-los en temps pestilencials.⁶¹⁵ Si Jaume d'Agramont el menciona és perquè era un tipus de vi consumit amb freqüència entre la població lleidatana i de fet, el trobem present en diverses ocasions. L'any 1371 Pau de Navers, després de la pesta estival que assolà Lleida, demanà al Consell que es penés més fortament l'entrada de vi enquistat i qualsevol altra mescla feta al vi. La deliberació del Consell conclogué: "que a adés no·hy sie tochat a res ans sie com se stà l'ordenament que·hy és".⁶¹⁶ Probablement la pena que imperava era la mateixa que patí el 1373 en Ramon de Madona, que fou condemnat a pagar cinquanta sous perquè el mostassaf havia trobat ges al seu vi⁶¹⁷; semblantment el 1384, quan de juny a octubre la ciutat fou altra vegada visitada per la pesta, trobem les súpliques de Pere Isern demanant que se li perdonés la multa "per ço com fou trobat ges per lo myssatger del mustaçaff en dues botes sues".⁶¹⁸ No sembla una causalitat que les mencions amb el vi enquistat coincideixin amb anys pestilents a la nostra ciutat.

Un altre tipus de barreja que sovint es feia amb el vi era la mescla amb aigua, aquesta barreja s'ha d'entendre com un tipus de frau justament perquè significava rebaixar el caràcter del vi i un augment considerable de la quantitat. De fet, l'hagiografia està plena de mencions que relacionen el vi amb l'aigua, començant per les famoses Bodes de Canà que són una clara referència a la mescla de vi amb aigua.⁶¹⁹

Com que, òbviament, el vi aigualit era un tipus de frau que es volia evitar apareix, com ja hem dit més amunt, en els juraments dels mercaders i en les obligacions del mostassaf lleidatà; però en cap cas s'observa com una beguda perjudicial, com sí que ho era el vi enquistat, sinó com una beguda de menor categoria; per això en la *constitutio cibaria* (1168) dels canonges de Lleida es deia que havien de rebre una mitgera (2,6 litres) de vi diàriament i, s'especificava, sense aigualir;⁶²⁰ igualment el 1331 l'abat del monestir de Sant Pere de Camprodon pretenia donar a cadascun dels monjos *boni vini aquati* i ells li exigiren *boni vini puri sine aqua*.⁶²¹

Però no només els monjos consumien vi aigualit sinó també tota la població tendia a amerar una mica la bota per reduir la fortor del vi o, simplement, per treure'n major rendiment. De fet, segons les bones normes dictades per Francesc Eiximenis, els vins catalans, per la seva

⁶¹⁵ Jaume d' AGRAMONT, *Regiment de preservació...*, p. 61.

⁶¹⁶ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1371-1372, reg. 401, f. 15v.

⁶¹⁷ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1372-1373, reg. 402, f. 46v.

⁶¹⁸ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1384, reg. 460, f. 15r.

⁶¹⁹ Antonio Ivan PINI, "Miracoli del vino e santi bevitori nell'italia d'età comunale", *La vite e il vino. Storia e diritto (secoli XI-XIX)*, A Mattone, F Mele, P F Simbula, eds., Roma: 2000, pp. 367-382. Vegeu també Paolo TOMEA, "Il vino nell'agiografia: elementi topici e aspetti sociali", *La civiltà del vino: fonti, temi e produzioni vitivinicole dal Medioevo al Novecento*, Gabriele Archeti, ed., Brescia: Centro Culturale Artistico di Franciacorta e del Sebino, 2003, pp. 341-364.

⁶²⁰ Antoni RIERA, "Transmarina vel orientalis...", pp. 1058-1059.

⁶²¹ Antoni UDINA, "Aportació a l'Estudi del Consum del vi en els monestirs gironins en la baixa edat mitjana", *Vinyes i vins: mil anys d'Història*, Emili Giralt, coord., 2 vols., Barcelona: Publicacions de la Universitat de Barcelona, 1993, pp. 335-342, esp. 338

fortalesa, requerien una mica d'aigua abans d'ésser beguts mentre que els francesos, que eren més suaus i delicats, es podien beure directament; per això Maino de Maineri considerava els vins de França perjudicials per la seva corruptibilitat.⁶²² Un dels casos més clars de vi aigualit a Lleida és el del Pere Gispert, trompeta del Senyor Duc, el qual, el 1384, tenia llogada, en un celler del Romeu propietat de Nicolau Ferrer, una tona amb most de la seva verema. Quan el vi ja estava llest Pere Gispert "trescolà tot lo most de la dita verema en vexels ", llavors, per aprofitar allò que encara podia quedar-hi, abocà aigua a la tona i la segellà; el producte que n'havia de sortir era anomenat *revi* o remost, una barreja de vi i aigua de molt poca qualitat encara aprofitada. Durant el document la dona de Nicolau Ferrer va donar testimoni de la baixa qualitat tant del *revi* com de la verema utilitzada per Pere Gispert:

“Primerament, interrogada sobre la dita prevenció. Respòs e dix que ella, dies ha passats, una tona del celer de son marit e sen a maestre Pere, lo trompeta, en la qual tona lo dit maestre Pere ha mes la sua veremea, e en après trescolà lo most e pasa'l-se'n a casa sua del dit mestre Pere. E dissapte propassat lo dit maestre Pere trescolant lo vi seu abocà de tot la dita tona e tragué aytant most com exir-ne volch e mes-hi alguns canters d'aygua. No sap quants. E sagellà la dita tona en lo uy, e en la canella, he una exeta, e que après lo dit maestre Pere volch trescolar lo dit reevi seu e cridà a ella confessant dient que aygua li havien mesa en la tona e que li havien treyt lo seu reevi. E sobre açò ella confessant dix que ella no sabie que altri li hagués mes ni treyt res sinó lo dit maestre Pere e sa companya. E que als no-y sa. Dix encara ella confessant, interrogada, que si lo reevi de la dita tona hix descolorit no és meraveylla car en gran partida la verema del dit mestre Pere es blanca e és tota de planta dolç fort flauca verema segons que a huyl se pot veure. E així mateix que la aygua que'l dit maestre Pere mes dissapte propassat ere de Segre qui venie fort terbolli hi spés, segons que tothom sap.”⁶²³

També en Pere Molariga el 1330 pretenia aigualir el vi que tenia en una tona a casa de Ramona, al carrer d'en Guerau Tolló; per això s'hi va presentar amb un càntir a la mà però Ramoneta el va aturar cridant-li: "que no deguerets (afegir l'aigua) segons la condició que jous logue lo cup"⁶²⁴. Fins i tot el vi que es consumia a les tavernes s'aiguàlia en uns gibrells amb aigua que també servien per netejar les tasses. El 1378 en Joan Moreno, de Palenzuela, i un

⁶²² Xavier RENEDO, "Eiximenis i el bon us...", p. 268 també Luis GARCIA-BALLESTER, Michael R. McVAUGH, eds., *Arnaldi de Villanova...*, X.1, p. 256. Francesc Eiximenis enumerava les raons segons les quals els catalans mengen pus graciosament: "La tercera, car la nació catalana en son menjar comú e en sos convits ha covinent vi e d'aquell pren covinentment, sens excés comunament. Els angleses e alemanys no en beuen comunament, ans beuen cervesa e medò, o pomada o altre abeuratge lluny de vi, e los franceses e llombards fan gran accés del vi; doncs, diuen aquests, apar que los catalans ho facen millor" (*Lo Crestià...*, p. 147).

⁶²³ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre de Crims*, 1384, reg. 791, f. 76r.

⁶²⁴ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre de Crims*, 1330-1331, reg. 769, f. 92r i v. Seria interessant desenvolupar més extensament el tema de la dona als cellers i tavernes, un àmbit on la clientela era eminentment masculina, tret de les prostitutes, però, en canvi la gestió i els serveis eren femenins. En aquest sentit tenim moltes mencions a dones taverners o administradores de les botes d'un celler. Es tracta d'un fet que sembla comú, al menys, en l'espai Peninsular. Sobre el tema es pot veure: Ana Maria RIVERA, "Las actividades femeninas en el universo de la vid y el vino. Bilbao 1400-15520", *Medievalismo*, 21 (2011), pp. 251-273, esp. 263-267.

companyó seu van anar a beure vi a la taverna d'en Ramon de Carcassona i trobaren que algú havia furtat la “caldera on acostumaven de tenir aygua per amerar lo vi e lavar les taces”.⁶²⁵

Un dels espais on es produïa el frau, ja fos la venda de vi aigualit o de vi adulterat amb guix o amb altres substancies, era als cellers o tavernes de la ciutat on la gent bevia vi i el comprava. Aquests establiments estaven indicats amb un ram de fulles verdes clavat al marc de la porta i, el 1437, es va obligar als hostalers que també venien vi a identificar-se amb el mateix símbol.⁶²⁶ L'engany era fàcil en un producte com el vi on el frau quedava dissimulat; li va passar a un pobre home d'Alpicat el 1308, quan va ésser enganyat al celler d'en Guillem Calbet per la tavernera que donava a tastar un vi però en venia un altre.⁶²⁷ Igualment el 1381 Ramon Gacet, el propietari d'una tona de dos-centes mitgeres, va comprovar com la tavernera, anomenada Bolesa, l'havia enganyat en els comptes de la venda aprofitant que ell havia estat vint-i-dos dies malalt al llit.⁶²⁸

Un altre producte que s'aconseguia a través del vi eren els aiguardents. Es tractava de begudes d'alta graduació alcohòlica com les que feia, l'any 1330, el mestre aiguardenter Robert al carrer de n'Aparaici, prop del riu Noguerola; al desembre d'aquell any un barutellador de farina, anomenat Joan, l'amenaçà amb un coltell.⁶²⁹ Jordi Bolòs també localitza un aiguardenter en aquest sector, Tomàs d'Escòcia, mort abans del 1429, que vivia al carrer de Gualda.⁶³⁰ No sembla estrany que ambdós visquessin i tinguessin els obradors en aquest sector més industrial arran de la perillositat i el risc d'incendi d'aquest ofici. A l'edat mitjana l'aiguardent tenia, principalment, aplicacions mèdiques i ja apareix en tractats com el *De vinis* d'Arnau de Vilanova com a *aqua vitae sive ardent*, també se'l coneixia amb el nom d'“esperit del vi”. La majoria de vins medicinals es bullien al foc amb diferents ingredients però l'aiguardent, com que sofria un procés de destil·lació llavors relacionat amb l'alquímia, adquirí connotacions màgiques; de fet, en alguns tractats se l'anomenava la cinquena essència, una espècie de revelació divina capaç de conservar les quatre qualitats de l'home.⁶³¹

⁶²⁵ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre de Crims*, 1378-1379, reg. 819, f. 20r.

⁶²⁶ “Sobre lo vi que venen los hostalers sens cridar e sens posar ram. Acorda lo present Consell General que de ací avant negun hostaler no gos veure vi en sos hostals sens que primerament nol face cridar e posar ram sots les penes que imposades hi són. E que non gose veure si no que sie de sa propia cullita e que nol gos veure a major fer que·ls altres sots pena de ·LX· sous ... e que sie publicada la present ordinació ab veu de crida” (Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1436-1437, reg. 413, f. 50r).

⁶²⁷ En arribar a casa l'home va quedar-se sorprès en tastar el vi que havia comprat perquè: “aquest vi que·m dóna aquesta tavernera a tastar val molt més que aquel que·m vare de la tona. Car aquí de la tona aital és com aquest del odre”. Al dia següent el comprador va tornar a Lleida per denunciar el frau (Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre de Cims*, 1308, reg. 771, f. 20v).

⁶²⁸ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre de Crims*, 1381-1382, reg. 789, f. 1r.

⁶²⁹ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre de Crims*, 1330-1331, reg. 769, f. 127r i v.

⁶³⁰ Jordi BOLÒS, *Dins les muralles...*, p. 193.

⁶³¹ Alessandro GHISALBERTI, “Il vino degli scolastici: vini medicinali ed elixir di lunga vita”, *La civiltà del vino: fonti, temi e produzioni vitivinicole dal Medioevo al Novecento*, Gabriele Archeti, ed., Brescia: Centro Culturale Artistico di Franciacorta e del Sebino, 2003, pp. 669-672.

Finalment només ens falta parlar dels embriacs. Tant homes com dones, fins i tot nens i nenes, tenien accés al vi i el consumien amb facilitat; de fet els metges el recomanaven i era preferible a l'aigua de les ciutats, sovint contaminada, que podia ocasionar tota mena de malalties. Fins i tot Avicenna parlava dels efectes beneficiosos d'una borratxera al mes per tal de purgar el cos, tot i que, en aquest punt, els metges llatins el van contradir i preferiren altres mètodes per netejar l'organisme.⁶³²

Coneixem, del 1378, el cas d'una dona beguda que va morir en caure escales avall. En acabar de sopar, quan tots estaven davant del foc, la dona es va acomiadar i "com que ere torbada de vi" va entrebancar-se i caigué. La van trobar encara viva al capdavall de les escales amb un profund trauc al cap "e que li exie sanch per lo nas e per les oreylles". Ràpidament van cridar a un físic però aquest refusà venir argumentant que era feina per a un cirurgià; llavors hi anà el cirurgià Pere Roger qui va practicar-li una trepanació i va trobar les marques d'una operació semblant anterior. Segons expliquen els testimonis, Dolceta s'embriagava sovint i ja havia caigut una altra vegada provocant-se un bony just al mateix lloc on el cirurgià llavors foradava. Després de la brutal operació Pere Roger va sentenciar "que·l test ere trenchat e tot sedat e lo tell axí metex" i per tant la dona no trigaria a morir; encara va aconseguir sobreviure fins al vespre de l'endemà.⁶³³

Un cas masculí d'embriaguesa va succeir el 1399 quan van trobar un home mort al celler de casa d'en Domingo Leuder:

"E primerament los dits <honrats> cort e pahers anaren al alberch hon lo dit hom jahie mort e trobaren lo dit hom que jahie despullat en lo celler del dit alberch. Lo qual tenie lo cap casquat e lo muscle del colp que·s dehie que havie pres al caure de casa de Ramon Barta en lo dit celler."⁶³⁴

⁶³² Luis GARCIA-BALLESTER, Michael R. MCVAUGH, eds., *Arnaldi de Villanova...*, X.1, pp. 267-269.

⁶³³ El testimoni del cirurgià ens ofereix una explicació fantàstica del moment de l'operació: "Maestre Pere Roger <cirurgich> testis jurat e demanat sobre les dites coses. Respòs e dix que és ver que ·I· dia ho ·II· ans de la vespra d'aninou propassada a hora ja ben tarda que jas volie gitar, a el testis tramés missatgé en Pere de Bolea que vingués a casa que sa girmana ere cayguda per la escala. Axí que ell testis ana·y e trobà la dita sa girmana que jahie al peu d'una scala e trobà que li exie sanchs per les oreylles e per lo nas e per la bocha. E conech de continent que la dona ere mortal e dix ho de continent al dit en Pere de Bolea, per ho el dis que li fes ço que pogués. E el testis trobà que en lo cap havie ·I· gran boyn, axí com havie donat del cap al caure en ·I· arquibanch que·y havie. E ell testis ras-li lo bony que la volch tayllar e trobà que sa en aquell loch meteix ere stada tayllada. E digue-ho e son frarre dix-ho, que ver ere que stant ab son marit en Pere de la Torre caech una vegada per la scala e que ja lavòs hi fon tayllada. Axí que ell testis taylla-la·y e tayllada trobà que·l test ere trenchat e tot sedat e lo tell axí metex. Axí que ell testis dix: 'per cert senyer aquesta dona es fort peryllosa e no entench que pugue escapar'. Finalment que ell la estubà e li feu çò que pogué lavòs. E puy l'endemà al vespre morí. Als dix que no·y sab. Demanat si sab que negú la hagués ferida ni empenta. E dix que no, que ans conech bé que ere cayguda per la scala e que·ls capins la havien feyta caure, com el testis ne trobà ·I· en grahó altre en altre. E puy que creu que fos embriaga com fos dona segons fama que·s torbave soven de vi. Demanat si és instruhit ni sobornat. E dix que no" (Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre de Crims*, 1377-1378, reg. 779, f. 86v).

⁶³⁴ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre de Crims*, 1399-1400, reg. 799, f. 8r.

Els testimonis que el coneixien atribuïren la mort a la malaltia que li havia provocat l'embriaguesa i deien que per culpa del vi tenia febre i gota. Semblantment el 1398 les autoritats van voler justificar una mort accidental per ofegament preguntant si la víctima “es tolgués de vi o que fos dormidora o que fos enamoradica o que hagués mal de caure (epilèpsia)”.⁶³⁵ Tot i l'ampli consum de vi l'home medieval, ja fos pels tractats mèdics o per la cultura popular, percebia clarament una relació negativa entre la salut i l'embriaguesa, essent aquesta la causa de molts mals tant físics com morals.

⁶³⁵ Manuel CAMPS, *Anàlisi dels aspectes mèdics de la mort violenta a Lleida a la baixa edat mitjana*, 2 vols., Barcelona: Seminari Pere Mata, 2001, I, p. 233-234.

Ho così ammirato certi magnifici palazzi, sono rimasto affascinato e soggiogato dinanzi alla possanza di mura e di torri maestose (...) ma ho anche imboccato strade dove le mie narici non hanno certo ricevuto la più gradevole impressione (...) Ho visto, in uno stretto vicolo al quale ho avuto l'imprudenza di affacciarmi, ammassi di rifiuti indescrivibili e, ripreso il cammino, per poco ho evitato un ruscelletto maleodorante di innominabili materie.

(Alcide Garosi, *Siena nella storia della medicina*)

La gestió de la vida urbana a les places, als carrers i als camins

La vida de l'home medieval es feia al carrer, entre el brogit de les parades dels mercats, les tavernes i els crits dels corredors. Era necessari que el Consell General poses ordre enmig de tot aquell batibull, que s'assentessin normes de convivència perquè els obradors dels sabaters no entorpiessin el pas de les atzembles o perquè els adobers no deixessin els seus cuirs tufejants al mig del carrer. L'olor era una de les característiques del carrer medieval, només en trepitjar una plaça ens haguessin assaltat una munió d'olors, possiblement desagradables, provinents dels productes exposats, de les deixalles, dels excrements dels animals de tir i dels tolls d'aigua estancada que recollien tota mena de sutzures. Als carrerons que hi havia entorn de les cases, espais foscos, poc ventilats i per on hi passaven pocs vianants, s'hi abocaven les deixalles domèstiques amb una llibertat que ara ens escandalitza; les següents ratlles de Boccaccio sobre unes latrines ens ajuden a fer-nos-en una idea:

"... aquell lloc, a fi que entengueu més bé el que s'ha dit i el que segueix, us explicaré com estava. Era una androna estreta, com les que sol haver-hi entre dues cases; uns quants taulons eren clavats damunt dues bigues posades entre l'una i l'altra casa, i hi havia un lloc per a seure..."⁶³⁶

La ciutat no només regulava allò que passava intramurs sinó que intentava estendre el seu govern més enllà de les muralles i legislava, mentre el seu poder li ho permetia, sobre l'estat dels ponts i camins que menaven envers Lleida. El comerç, la font principal per al manteniment i creixement d'una ciutat, depenia directament de la bona qualitat de les vies d'accés per importar i exportar mercaderies. Ja els ho deia Francesc Eiximenis als jurats de València: "... vos cove vetlar ques repar en murs e valls, e en carreres e en places, eh cases, e en armes, en guisa que per tot hi aparexcha esser lo crestià regimet ..." ⁶³⁷

A la ciutat de Lleida les primeres ordinacions higièniques sobre els carrers que trobem són les peticions del mostassaf de l'any 1340. En aquestes, a part d'algunes consideracions sobre la qualitat de la carn, es demanava que la gent no deixés els porcs lliures pel carrer i que

⁶³⁶ Giovanni BOCCACCIO, *El Decameró...*, p. 126 (segona jornada, cinquena història)

⁶³⁷ Francesc EIXIMENIS, *Regiment de la cosa pública...*, pp. 19-20.

s'arreglessin els carrers i es retiressin els obradors que poguessin entorpir el pas si el mostassaf ho demanava.⁶³⁸ Els porcs i gossos lliures pels carrers foren un problema arreu d'Europa perquè entorpien el pas i alguns, fins i tot, arribaven a mossegar als vianants; a Barcelona la prohibició de tenir porcs al carrer es va realitzar l'any 1344;⁶³⁹ a Lleida, malgrat la prohibició del 1340, el 1349 els porcs continuaven vagant per la ciutat i els bladers es queixaren perquè se'ls menjaven el gra de la Bladeria;⁶⁴⁰ al Perelló el 1342 es va legislar contra els porcs, truges i gossos que entraven dins les eres;⁶⁴¹ a Vallfogona de Riucorb les ordinacions de 1393 deien “que tot porch, que vage per la vila solter, que pach ·III· dinés”⁶⁴²; i trobem ordinacions semblant a la Galera, a prop del Delta, el 1385, a Sant Celoni el 1370 i a la Fullola el 1385;⁶⁴³ a Solsona els porcs que s'estaven fora de casa havien d'estar lligats, a Amposta els gossos alans havien d'anar amb morrió o lligats i a Sant Celoni la gent acostumava a donar menjar als porcs al mig del carrer, una costum que es prohibí el 1370.⁶⁴⁴ A Siena a finals del segle XIII es va contractar un home perquè allunyés els porcs del centre de la ciutat;⁶⁴⁵ Bolonya els antonians, el 1318, van aconseguir un privilegi, vigent fins a 1461, que els permetia tenir els porcs pels carrers, també el 1385 a Brescia es va poder constatar com els porcs feien malbé el carrer i desprenien una olor nauseabunda.⁶⁴⁶ També a Anglaterra trobem diferents mesures durant els segles XIV i XV per acabar amb els porcs vagabunds i allunyar l'olor dels corrals del centre de les ciutats.⁶⁴⁷ Trobem exemples d'aquestes prohibicions fins i tot a Estocolm on el 1563 es va determinar que els porcs fossin allunyats del centre.⁶⁴⁸

⁶³⁸ En el tex es deia: “Ítem al feyt dels porchs e dels çols que no sien ... en les carreres generals. Acordaren que sie feyt establiment ... ley anar per les carreres generals. E qui ho farà ·III· diners li costarà per quiscun porch que en les dites carreres generals trobat sirà. Encara que tot hom e tota fembra que haye çols dins les dites carreres generals que aqueles aye a denegar e fer beles de continent. E d'açi a avant en aqueles no gos tenir porchs. E qui ho farà ·XII· diners li costarà” (Cat. AML, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1340-1341, reg. 396, f. 52). No podem definir a que es refereix la paraula *çols* però sembla que faci referència a un corral o cantó on s'hi guardaven els animals. A Balaguer el 1313 apareix la mateixa paraula en un context semblant: “Ítem, que, nuyl ne nuylla fembra, no gos tenir, ne fer çoyll, ni corn de porchs, ne de çabaters, ne d'altres, en carrera general, ni en aquells del portal de la plaça a amont, ni en al mudafar, ne a cap del pont, fora alberchs, e si alcuna o alcun ni ha, que sen dasface, sots ban de ·XII· diners” (Francesc CARRERAS CANDI, “Ordinacions urbanes de Bon govern a Catalunya...”, 12/92-93, p. 521).

⁶³⁹ Teresa VINYOLES, *La Vida quotidiana a Barcelona...* p. 40.

⁶⁴⁰ Cat. AML, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1349-1350, reg. 398, f. 20r.

⁶⁴¹ Francesc CARRERAS CANDI, “Ordinacions urbanes de Bon govern a Catalunya...”, 12/85, p. 45.

⁶⁴² Francesc CARRERAS CANDI, “Ordinacions urbanes de Bon govern a Catalunya...”, 12/87, p. 194.

⁶⁴³ Francesc CARRERAS CANDI, “Ordinacions urbanes de Bon govern a Catalunya...”, 12/85, p. 49, Francesc CARRERAS CANDI, “Ordinacions urbanes de bon govern a Catalunya...” p. 133, 151.

⁶⁴⁴ Les ordinacions de Solsona a: Francesc CARRERAS CANDI, “Ordinacions urbanes de Bon govern a Catalunya...” 11/83, p. 324. Sobre les ordinacions d'Amposta: “Encara han stablit et ordenat, que, algun carnicer ni altre, no gos menar alà o alana desligat, si doncs enbocat no era, en pena de V solidos. Et no per ço menys, aja a satisfer lo don que·l dit alà o alana farà” (Francesc CARRERAS CANDI, “Ordinacions urbanes de Bon govern a Catalunya...”, 12/85, p. 62). Sobre les ordinacions de Sant Celoni: Francesc CARRERAS CANDI, “Ordinacions urbanes de bon govern a Catalunya...”, 12/86, p. 128.

⁶⁴⁵ Duccio BALESTRACCI, “The regulation of public Health...”, p. 347.

⁶⁴⁶ Alcide GAROSI, *Siena nella storia...* pp. 28-30.

⁶⁴⁷ Carole RAWCLIFFE, *Urban Bodies...*, pp. 158-160.

⁶⁴⁸ Dolly JORGENSEN, “The medieval sense of smell...”, pp. 307-308.

El carrer era un espai de tots i per a tots, però sovint alguns tendien a apropiarse'n una part de manera que impedié el pas. A Lleida es va legislar per tal d'evitar-ho, a les ja citades ordinacions de 1340 es diu: "que negú no gos tenir a son portal, ni en altre loch, en les dites carreres generals, negunes coses per les quals les carreres no semblen mes stretes e facen nosa als passants", i es posava especial atenció sobre els sabaters que solien tenir els obradors al carrer.⁶⁴⁹ Trobem ordinacions semblant que buscaven preservar l'espai dels carrers a: Barcelona (1301), a Valls (1319) i a Sant Celoni (1370). Quatre any més tard s'aprofitava la vinguda de Pere el Cerimoniós a Lleida per demanar als ciutadans que embellissin les *carreres* generals i corregissin els bonys provocats pel pas de carros i animals. La necessitat d'arreglar carrers i fer-los bells és alhora una qüestió de prestigi urbà que va conduir al batxiller Joan de Cabestany el 1442 a demanar que es millorés l'empedrat dels principals carrers de Lleida per millorar, també, l'honor de la ciutat.⁶⁵⁰

Els carrers es feien malbé pel pas dels carros i les carretes i per les mateixes aigües pluvials que desgastaven i s'acumulaven formant basses fèrides. Per exemple, a Londres un visitant italià va reportar que tots els carrers estaven mal pavimentats i s'hi acumulava l'aigua i, per la pluja i els animals de tir *a vast amount of evil-smelling mud is formed, which does not disappear quickly, but last a long time, in fact nearly the whole year round.*⁶⁵¹ A Lleida durant el segle XIV les aigües residuals i pluvials foren un problema menor o poc preocupant per a les autoritats municipals; en canvi, a partir dels darrers anys de la primera meitat del segle XV, apareixen sovint a les actes municipals. Així, per exemple, per la Costa de Sant Joan hi davallaven "aygues pluvials e rovines" que malmetien el carrer i s'estancaven a la Plaça de Sant Joan creant les temudes tolles malsanes de que hem parlat;⁶⁵² el mateix passava pel carrer Major i pel carrer de la Corretgeria, encara que aquestes darreres inundacions tenien l'origen en una mala planificació de les obres de remodelació del carrer de la Corretgeria el 1441.⁶⁵³ L'aigua discorria pels carrers a través de clavegueres que recollien tant les aigües pluvial que queien des dels terrats de les cases com les que hom hi abocava contenint els residus domèstics. El 1430 l'aigua havia erosionat les pedres del clavegueram i s'estancava pel mig dels carrers per falta de bones pedres que substituïssin les anteriors.⁶⁵⁴ El problema persistia el 1432 quan un obrer de les muralles, Jaume Vidal, va explicar que l'aigua dels terrats de les cases sortia per clavegueres

⁶⁴⁹ Cat. AML, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1340-1341, reg. 396, f. 53.

⁶⁵⁰ Cat. AML, *Llibres d'Actes del Consell General*, 1441-1442, reg. 417, f. 53v.

⁶⁵¹ Carole RAWCLIFFE, *Urban bodies...* p. 134.

⁶⁵² Cat. AML, *Llibres d'Actes del Consell General*, 1444-1445, reg. 418, f. 64v.

⁶⁵³ El text diu clarament: "que és rahó que axí com los senyors de les taules qui eren posades e edificades en los enfronts de lurs alberchs e sots los archs de aquells, en lo temps que foren desefetes sen han portada la fusta, pedra e altres arteyleries de aqueles. Que en nom de Déu quiscun senyor de aquelles en lur enfront e sots los dits archs face obra e ben adob en los dits enfronts en manera que les dites aygues no puxan trespassar en la dita carrera de la corregeria, abans vagen e passen per la dita carrera migana segons deven" (Cat. AML, *Llibres d'Actes del Consell General*, 1441-1442, reg. 417, f. 5r).

⁶⁵⁴ Cat. AML, *Llibres d'Actes del Consell General*, 1430-1431, reg. 410, f. 27r.

que travessaven el mur i desgastaven les pedres, per això es va manar “que neguna persona no guos tenir ne fer exir canals en los murs sots certa pena”.⁶⁵⁵ Josep Lladonosa va poder localitzar les principals clavegueres de la ciutat a partir dels censos parroquials de la catedral de 1429-1431 i de 1452-1453. Segons el seu estudi hi havia la claveguera del Rei que recollia la brossa de Sant Llorenç, passant per la plaça de l’Almodí, i desembocant a la séquia d’Alcarràs; la cloaca del Romeu que baixava per aquest carrer des de la Suda fins a la mateixa séquia; la claveguera de la Botera de Sant Joan que seguia el carrer de la Redola i passava a tocar de les parets del temple, el 1469 el vicari de Sant Joan va queixar-se de les olors d’aquesta canalera i explicà que sovint havien de tancar les portes del temple a causa del tuf; finalment la claveguera de la Costa de Magdalena que desguassava al riu Noguerola.⁶⁵⁶ Tot i així les últimes excavacions i la documentació ens aporten informació sobre una xarxa de clavegueram més àmplia.

Juntament amb el sistema de sortida d’aigua n’hi havia un d’entrada per al rec d’horts particulars i l’aprovisionament d’aigua. Aquesta aigua tampoc no estava lliure de controvèrsia i el 1445 els veïns de Magdalena es queixaren de l’aigua que entrava pel portal de Sant Gili per com “axí passant per les carreres done dapnatge als alberchs” i també dels mateixos horts que aquesta alimentava ja que les arrels dels arbres malmetien “no solament als alberchs mas encara als solaments dels murs”⁶⁵⁷. Òbviament encara no existia un sistema de fonts i era molt fàcil que l’aigua que discorria per la ciutat es contaminés amb l’aigua de les clavegueres, especialment si aquestes sobreixien i l’aigua pútrida es mesclava amb la bona. Una xarxa de clavegueram inadequada, com ho eren les de totes les ciutats medievals, comportava freqüents períodes de pol·lució i cicles epidèmics de tifus, còlera, disenteria... La societat medieval era conscient d’aquesta relació, Jaume d’Agramont ja deia que: “Pestilència particular a una ciutat pot venir primerament per ço car ha entorn si e de prop molts estaynns e molts braçals ho cèquies plenes d’aygua no movable”.⁶⁵⁸ Per això, durant els segles XIII i XIV, les autoritats van fer els primers intents per regular la gestió dels residus intentant evitar que es contaminessin els punts de captació i evacuació de les aigües. Alfons III el 1328 va definir els límits de l’espai universitari mostrant una clara preocupació per la salubritat:

Item faciemus et procurabimus statim cum effectu quod loca vicina habitationibus scolarium tam infra civitatem quam extra et specialiter illa que vulgariter dicuntur les Eres de Sent Thomas et de Sent Gili et de Gaylach et loca etiam que appellantur la Costa de Sent Martí et Costa Predicatorum a Porta Bissora usque ad portam Çute infra muros lapideos et extra, quod faciemus esse continue munda et sine femeriis seu sterquiliniis et cadaveribus ac aliis immundicis quibus cumque; et etiam faciemus repleri omnes baças et

⁶⁵⁵ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre de Consells Particulars*, 1430-1435. reg. 365, f. 62r.

⁶⁵⁶ Josep LLADONOSA, *Notícia històrica sobre el desarrollo de la medicina...*, p. 291.

⁶⁵⁷ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibres d'Actes del Consell General*, 1444-1445, reg. 418, f. 57r

⁶⁵⁸ Joan VENY, “*Regiment de preservació de pestilència*”..., p. 62.

*foçata que sunt in dictis locis, excepta maioris bassa que dicitur de Sent Thomas et de Çuta ad hoc ut scolares in eisdem locis habeant delectabile spaciamen.*⁶⁵⁹

Tot i això no tenim constància de cap sistema de recollida de brossa sinó d'alguns ordenaments més tardans relacionats amb la neteja de les fonts: el 1351 es va establir una multa contra tot aquell qui llencés lletgeses al carrer del Torrent, dins del burg universitari i per on hi passava una canalera que recollia les aigües pluvials de la costa de Rodamilans;⁶⁶⁰ semblantment el 1367, es va multar a aquells qui llencessin brossa a la font de l'Hospital Sobirà, també anomenada Font del Rei.⁶⁶¹ En canvi, a Montpeller, una ciutat que rebé una gran influència de la medicina universitària, ja existia des del segle XIII un grup de prohoms encarregats de la neteja dels carrers.⁶⁶² En algunes ocasions a Itàlia la neteja dels punts d'aigua s'encomanava a persones privades, per exemple a la Florència del segle XIII el capellà de la parròquia s'encarregava de la neteja del clavegueram; a la mateixa ciutat a principis del XIV els adobers estaven obligats a pagar la construcció de canals per a l'evacuació de l'aigua corrompuda;⁶⁶³ el 1301 a Barcelona es va prohibir el llançament de sutzures des del porxo del Comú fins al mar i 1311 es van construir canals evacuadors d'aigües brutes;⁶⁶⁴ al Perelló es va establir el 1342 que els animals no romanguessin prop de les basses sinó era per abeurar-se, "que neguna sutzura en les basses no pusca tornar ne entrar", i semblantment contra les oques que es banyaven a les fonts;⁶⁶⁵ a la Galera es va legislar contra els qui rentaven sutzures prop del pou de la vila;⁶⁶⁶ a Barcelona l'any 1394 es va crear el càrrec d'escombriaire municipal dedicat a

⁶⁵⁹ En el mateix text es marquen els límits de l'Estudi que eren els següents: *Item ut Studium et scolares in maiori sint quiete vel ocio et ne possint in suis lectionibus per alios cives vel extraneos promiscuis actibus perturbari, placet omnibus nobis comuniter ac toti universitati civitatis predictae et ordinabimus quod scole fiant et scolares comuniter habitent infra civitatem Ilerde sub afrontationibus infrascriptis, videlicet a porta que dicitur dels Boters usque ad portam que dicitur Sancti Egidii sicut ambitus murorum concludit a Turri de Bisora et infra sicut itur versus dictam portam Sancti Egidii juxta parietes domus predicatorum et usque ad plateam que est in capite vie del Romeu et deinde sicut dimitit Cuyraciam Judeorum usque ad Sanctum Andream et ex tunc per viam Carrari que dicitur d'Odena tenendo recte ipsam viam usque ad murum veterem lapideum sub palacio episcopi et Turri de Bisora cum tota Çuta et inde descendendo usque ad dictam portam Sancti Egidii...* (Elena GONZÁLEZ, Joan J. BUSQUETA, dirs., *L'Estudi General de Lleida: ciutat i universitat en els documents de l'Arxiu Municipal de Lleida*, Lleida: Ajuntament de Lleida, 2000, pp. 79-84).

⁶⁶⁰ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1350-1351, reg. 399, f. 75r.

⁶⁶¹ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1366-1367, reg. 400, f. 61r.

⁶⁶² Jean-Pierre LEGUAY, *La rue au Moyen Age...*, p. 88. Els ordenaments sobre la recollida de la brossa i animals morts són força més tardans, per exemple a València es va instaurar el 1402 (Luís GARCIA-BALLESTER, *Artifex factivus sanitatis...*, p. 143) i a Sevilla el servei es va suspendre després d'unes setmanes de prova per falta de millora en les condicions higièniques el 1620 (Ricardo CÓRDOBA DE LA LLAVE, "Eliminación y reciclaje de residuos urbanos...", p. 148).

⁶⁶³ Duccio BALESTRACCI, "The regulation of public Health...", p. 350.

⁶⁶⁴ Francesc CARRERAS CANDI, "Ordinacions urbanes de bon govern a Catalunya...", 11/83, pp. 309; Coral CUADRADA, *El llibre de la pesta*, Barcelona: Rafael Dalmau Editor, 2012, p. 190

⁶⁶⁵ Francesc CARRERAS CANDI, "Ordinacions urbanes de bon govern a Catalunya...", 12/85, pp. 43,45.

⁶⁶⁶ Es tracta de les ordinacions de 1385, Francesc CARRERAS CANDI, "Ordinacions urbanes de bon govern a Catalunya...", 12/85, pp. 50.

regar i netejar el pati on es reunien els consellers i al segle XV es va contractar algú per recollir les bèsties mortes dels carrers i tot allò que fes pudor.⁶⁶⁷

A despit de la pudor i de les infeccions que se'n seguien la gent gitava els rebuig, ja fossin personals o dels obradors, als carrers. Sovint els veïns es queixaven per les acumulacions de brossa que s'havien de netejar periòdicament, als segle XIII a Bolonya la brossa s'acumulava als carrerons, d'on es netejava de tant en tant, i a Pàdua la guardaven a sota de les cases. Coneixem els *muladares* castellans, acumulacions de brossa a l'exterior de la ciutat, que, tot i l'ús generalitzat, no oferien una solució real al problema sinó un aplaçament més o menys prolongat; els Consells elegien espais allunyats per evitar l'arribada de les males olors esperant que la gent s'avingués a traslladar-hi, als lloms de mules o amb carretes, les seves brutícies, això està documentat a: Madrid, Burgos, Piedrahita, El Barco, Tobarra, Sevilla, Écija, Úbeda i a moltes altres poblacions.⁶⁶⁸ A Sant Celoni, segons les ordinacions de 1370, sabem que la gent llençava les sutzures enfront els albergs amb l'obligació de netejar-ho cada tres dies, ara bé si plovia o el cel s'ennegria els era prohibit.⁶⁶⁹ En altres llocs, com a Valls, es prohibia el llançament de brossa al voltant de l'església o en algunes zones determinades, les ordinacions de Barcelona de 1301 són especialment explícites sobre el llançament de residus al carrer, sovint, des de les finestres:

“Ítem, que ninguna persona no gos gitar, en carreres, de nits, ne de dies, aygues belles ne leges, ne negunes altres sutzures, per finestres, ne per terrats, ne per canals, ne per portals. Emperò si alguna persona volrà gitar aygues que no sien sutzes en la carrera, per alcú portal, que·u pusca fer, ab que la persona qui gitarà les aygues isca en la carrera per veer que non fassa enuig als passans. E aquest ordonament se fa, per ço que ne ensutzen negú. E qui contra farà pagarà per ban, cada vegada, ·V· solidos”.⁶⁷⁰

A Lleida l'evacuació dels residus era descuidada i rudimentària, la gent no s'ho mirava dues vegades i abocaven la brossa directament a les clavegueres que discorrien pel mig del carrer; també la llançaven des dels ponts a les sèquies i canals que passaven per la ciutat, pensant que així la sutzura empesa per l'aigua desapareixeria, i utilitzaven els abocadors assenyalats pel Consell.⁶⁷¹ El 1403 hi havia un abocador sota el monestir dels Predicadors,

⁶⁶⁷ Coral CUADRADA, *El llibre de la pesta...*, p. 193.

⁶⁶⁸ Ricardo CORDOBA DE LA LLAVE, “Eliminación y reciclaje de residuos...”, pp. 159-160.

⁶⁶⁹ Francesc CARRERAS CANDI, “Ordinacions urbanes de bon govern a Catalunya...”, 12/86, p. 128.

⁶⁷⁰ Francesc CARRERAS CANDI, “Ordinacions urbanes de bon govern a Catalunya...”, 11/83, p. 310.

⁶⁷¹ El 1340 el Consell General va legislar contra aquells qui llençaven sutzures des dels ponts: “Ítem que sie feyt stabliment que negú no git sutgures en los pons. E que·hy haye ban de ·X· sous e que la meytat sie dels acusadors e l'altra de la cort e dels paers (Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1340-1341, reg. 396, f. 113). La prohibició es va tornar a repetir el 1445 quan es demana de no llençar runa ni brossa des del Pont Major (Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre d'Actes de Consell General*, 1444-1445, reg. 418, f. 63v).

extramurs del barri de Magdalena, assenyalat amb unes estaques, com també passava en moltes altres ciutats del Principat i castellanès, que delimitaven l'espai per llençar-hi la brossa.⁶⁷²

El mostassaf s'encarregava de vetllar pel compliment de les mesures higièniques als carrers; per exemple el 1331 es va produir una baralla prop de la plaça d'en Domenge, a la zona de Sant Andreu, perquè un grup encapçalat pel mostassaf acusaren a una dona de llençar aigües residuals al carrer;⁶⁷³ semblantment el 1384 Joana, muller d'en Francesc Lordà, va llençar una cistelleta amb femta del seu fill dins un terrat propietat de Marçona, aquesta la va increpar tot dient "que ella ho dirie al mustasaf".⁶⁷⁴ També fou el mostassaf qui, tenint consciència del gran perill que representava per a la salut pública, es queixà l'any 1408: "que un gran abús sic permet çò és portar les privades de dia e encara descubertes, de que s seguex infecció a les persones"⁶⁷⁵. Fins llavors la gent transportava els orinals a qualsevol hora del dia i els abocaven allà on els hi plaïa; en aquest moment, per primera vegada, el Consell reglamentà aquesta activitat decretant que tothom havia de llençar les privades tapades i de nit, "après que les lums seran enceses"; qui les portés sense tapar hauria de pagar una multa de 12 diners. No sabem del cert on es llençaven aquests rebuigs però un document del 1431 ens aporta algunes pistes, al gener d'aquell any es va prohibir llençar "caçolades, pixats, bassures ni negunes letgures ni aygues"⁶⁷⁶ a la carrera Mitjana de la Peixateria i de la Carnisseria sota una multa de 12 diners; per tant n'hi havia que ho abocaven directament al major mercat de queviures de la ciutat on hi havia una canalera d'aigua per netejar la brutícia generada per la compra-venda.⁶⁷⁷ La gent estava acostumada a desplaçar-se poc per desprendre's d'aquests rebuig domèstics i, tot i els ordenaments, no van modificar gaire els seus hàbits. El 1438 Lluís de Montsuar va queixar-se "del vesament e lançament de pixats e altre legures que diverses gents fan al portal josà de la Barbacana, qui és

⁶⁷² Ricardo CORDOBA DE LA LLAVE, "Eliminación y reciclaje de residuos...", p. 160. El 1403 es produí una queixa perquè aquest pati "per posar-hi los fems" va reduir-se adquirint-ne una part Joan de Casagualda. Per això la ciutat va determinar que s'avalués si l'abocador estava ben situat i es tornés a unir el pati sota la propietat del municipi, vegeu: Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1402-1403, reg. 404, f. 77r. Un femer, com es menciona en el text, tenia diverses excepcions, òbviament es pot parlar d'un espai per a dipositar-hi els fems d'animals, tot i que semblaria estrany que la ciutat se'n ocupés; segons el vocabulari de Lluís Faraudo de Saint-Germain un femer també era un lloc on s'hi llençaven fems i animals morts <<http://www.iec.cat/faraudo/results.asp>> (Consultat el dia 1 de març de 2017). Un aclariment sobre aquest aspecte ens l'aporten les ordinacions de Solsona de 1434 quan es diu: "Primo ordenaren, que, deguna persona no gosa fer femer en la present vila, ne tenir en degun carrer sutzures, ni daval les taules fer femés, sots ban de dos sous; però puxen aplegar daval les taules, fanc, ab que lo dia següent lon age a levar, sots lo mateix ban" (Frances CARRERAS CANDI, "Ordinacions urbanes de bon govern a Catalunya...", 11/83, p. 327.

⁶⁷³ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre de Crims*, 1330-1331, , reg. 769, f. 145v.

⁶⁷⁴ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre de Crims*, 1384-1385, reg. 791, f. 2r.

⁶⁷⁵ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1408-1409, reg. 405_01, f. 15r.

⁶⁷⁶ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1430-1431, reg. 410, f. 47r.

⁶⁷⁷ Ho sabem perquè el 1441 els veïns del carrer de la Corretgeria es van queixar de l'aigua que corria per la carrera Mitjana i entollava el seu carrer, el document diu: "en manera que les dites aygues no puxan trespasar en la dita carrera de la Corregeria, abans vagen e passen per la dita carrera Migana segons deven" (Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1441-1442, reg. 417, f. 5r).

al costat de cantó del seu alberch"⁶⁷⁸; aquest portal conduïa cap a l'areny del Segre després de creuar la séquia d'Alcarràs, on la gent anava a abocar els rebuigs. Però molts no hi arribaven ja que, segons les paraules de Lluís de Montsuar, un costat de casa seva "sie quasi derruït per la fortalesa dels dits pixats e legures perquè a axí matex donan gran pudor e infecció a sa casa". Finalment el Consell decidí imposar un ban de cinc sous, recollit i guanyat pel mostassaf, a qui continués llençant els orinals a la séquia d'Alcarràs; a partir d'aquell moment s'havien d'abocar a la séquia anomenada dels Molins de l'Hospital, situada més enllà de les muralles de Magdalena. No sabem si aquesta séquia desaguava a la séquia d'Alcarràs o al mateix riu Segre, però, en tot cas, la séquia d'Alcarràs recollia l'aigua pútrida usada per les adoberies i també els residus dels carnisers de la Triperia, després igualment al carrer del Rastro. Per tant, més que una séquia deuria ésser una de les clavegueres principals de la ciutat, la qual, per la seva situació fora muralles, resultava la millor opció per allunyar de la vista i del nas el problema de les deixalles.

Els problemes amb l'aigua no només els trobem dins de la ciutat sinó també extramurs; el Consell es preocupava per l'estat de les séquies i camins que portaven fins a Lleida. La xarxa de reg sovint s'embussava i llavors es creaven tolls i estanys que atreïen mosquits, no cal pas dir que el paludisme fou una de les malalties més persistents a la Catalunya medieval, també a Lleida, i que l'hem d'identificar amb les febres periòdiques, les quartanes i les terçanes.⁶⁷⁹ El 1437 la ciutat s'oposava a pagar la neteja d'un braçal a Cappont perquè, "per lo dit braçal, los dits arenys són desembellits hic fa grans clotals de aygües en l'areny de que se'n segueix infeccions e empachaments dels camins."⁶⁸⁰ Per aquest motiu es decretà que, o bé ho pagaven els regants o l'aigua seria retornada a l'antic braçal que discorria sota les arcs del pont de Sant Agustí. Les séquies i les pluges malmetien els camins fins al punt que, en algun moment, el pas era impossible. La ciutat depenia de l'estat d'aquests camins per tal d'aprovisionar-se

⁶⁷⁸ "Ítem hi fou proposat per lo honorable en Loys de Monsuar que per rahó del vesament e lançament de pixats e altre legures que diverses gents fan al Portal josà de la Barbacana, qui és al costat de cantó del seu alberch. Per la qual barbacana les gents ixen e devalen bax a la ciquia. Lo cantó de la dita sua casa sie quasi derruït per la fortalesa dels dits pixats e legures perquè a axí matex donan gran pudor e infecció a sa casa. Perquè·ls placie que o la ciutat la face reformar o adobar lo dit cantó o face tancar lo dit portal en manera que algú no·y puxe gitar les dites legures. Acorda lo present Consell General que tancar lo dit portal no serie cosa que·s degue fer per lo servir que los de la ciutat prenen per entrar e exir per lo dit portal per exir a la dita céquia e en lo areny. Más que·y sie posat ban e de fet posaren [71r] ban de cinch sous a tots aquells o aqueles qui en lo dit cantó lançaran de les dites legures. Ordenants que aquells pixats e altres legures sien lançades en la ciquia apelade dels Molins del Spital, sots ban dels dits cinch sous per quiscuna vegada que lo contari serà fet. Lo qual ban sie guanyat al Mustaçaf que ara és o per temps serà" (Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1437-1438, reg. 414, f. 70v).

⁶⁷⁹ Vegeu Coral QUADRADA, *El llibre de la pesta...*, pp. 36-37. La malària era endèmica de certes zones, com als arrossàs valencians, però quan les condicions climàtiques ho permetien s'estenia per tota Catalunya. De fet no fa pas gaire que encara se'n detectaven casos, durant la darrera Guerra Civil (1936-1939) el metge Pere Tarrès passà visita als malalts del seu batalló dient: "tots són en la seva gran majoria malalts de paludisme, contret en el front d'Osca; fan llàstima. Ullerosos, pàl·lids per l'anèmia palúdica..." (Pere TARRÉS, *El meu diari de guerra (1938-1939)*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1990, p. 15).

⁶⁸⁰ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1437-1438, reg. 414, f. 18r.

correctament i assegurar l'arribada de pelegrins i mercaders. Constatem una creixent preocupació per l'estat dels camins a partir de les darreres dècades del segle XIV; el 1372 va arribà al Consell que: "com en aquesta ciutat ha mal entrades e açò per los mals camins que hic son, specialment en lo camí que va al molí de la Mariola"⁶⁸¹. El 1402 la situació dels camins tornà a ésser preocupant, els qui portaven la verema no podien accedir-hi perquè els desaigües de les séquies sobreixien i negaven els camins. Per això es va decidir arranjar els pontarrons i les vies que partien de la ciutat, que eren, pel nord-est: el camí de Corbins, el de Sant Ruf, vers lo *pedraell*, cap a Torre-serona i el camí de Alguaire fins al Tossal Roig; pel nord: el camí d'en Molí d'en Balb que va a Torrefarrera; al nord-oest: el camí de Montsó fins a la creu d'Alpicat, el de Montagut, el de Vallmanya i el camí d'Alcarràs fins a Rufeia; pel sud a l'altre costat de riu: el camí de l'Albarés que anava cap a Albatàrrec, el camí de Vilanova (la Bordeta) i, finalment, el que portava fins al monestir de Sant Llätzer.⁶⁸² Un any després la situació continuava essent crítica i el Mostassaf adreçà queixes al Consell perquè la gent no podia arribar a mercat, els camins estaven tant malament, deia el funcionari, que les bèsties de tir hi morien.⁶⁸³

L'estat dels camins era un reflex dels carrers tortuosos i les cases ruïnoses d'intramurs, un efecte potser causat arran dels forts moviments sísmics de 1373 i 1427-1428 o per la deixadesa pròpia d'una ciutat en evident decadència des de la segona meitat del XIV.⁶⁸⁴ El

⁶⁸¹ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibres d'Actes del Consell General*, 1372-1373, reg. 402, f. 46r.

⁶⁸² Fa per lo adob dels camins e per moderar los camins per carreres e viatges de les vinyes. E en après lo divendres tres a ·VIII· de nohembre any damunt dit los honrats en Johan Navarra e en Domingo de Salars pahers feren venir a la casa de la paheria los prohomens davall scrits per metre en execució lo Consell General celebrat a ·VII· de octubre any present en tant com toque lo adob dels camins e la moderació de les carreres que s deuen fer de les vinyes: Pere de Vallebrera, Ferrer d'Albesa, Guillem des Puig. Los quals prohomens ensemps ab los honrats pahers elegiren per adobar los dits camins e moderar les dites carreres per posar alguna exacció per fancheda per rahó dels dites adobs e per adobar los pontarrons e totes altres coses que sien devallants de aquelles los prohomens següents: Camí de Corbins. Prohomens per al camí de Corbins són: Anthoni de la Mora e Guillem des Puig; ítem los prohomens del camí de Sent Ruf vers lo pedraell són: Ferrer d'Albesa, Johan ça Torre; prohomens per al camí de Alguayra tro sus al Toçal Roig són: Domingo Pallarès e Arnau Redó; prohomens per al camí d'en Molí d'en Balb qui va a Torrefarrera són: Matheu Aragonés en Casa Gualda, Pere de Vall-Lebrera; prohomens per al camí de Muntsó enró a la Creu d'Alpicat són: Jacme Sentís e en Pericó des Puig; prohomens al camí de Montagut són: Francesch Aranyó Pere Bosch; prohomens al camí de Vallmanya són: Domingo de Spanyea, pellicer, Guillem Ferrer, laurador; prohomens al camí d'Alcarràs enró a Rufeia damunt e davall, són: Pere Aranyó, Pere Comapny; prohomens al camí d'Albarrés són: Jacme de Sent Martí, Berenguer Martí; prohomens al camí de Vilanova són: Pau de Navers, Jacme Bonet; prohomens al camí de Sent Lar damunt e davall són: Johan Ferran e Barthomeu del Pi (Cat. AML, *Llibres d'Actes del Consell General*, 1402-1403, reg. 404, f. 51r i v).

⁶⁸³ Cat. AML, *Llibres d'Actes del Consell General*, 1402-1403, reg. 404, f. 64v

⁶⁸⁴ El sícle sísmic del 1373 amb epicentre a la Ribagorça es va percebre àmpliament per tot el territori català, des de Montpeller a Barcelona. Lleida no va ésser una excepció, si bé hi ha poques dades sabem que el moviment de la terra fou percebut com un fet greu i rellevant, el Consell es va haver de reunir en sessió extraordinària; en altres llocs propers a Lleida com Cervera coneixem el desastre que ocasionà en nombrosos edificis, fins i tot a l'edifici de l'Ajuntament. Sobre això vegeu: Carme OLIVERA, *et al. Els terratrèmols dels segles XIV i XV a Catalunya*, Barcelona: Generalitat de Catalunya, 2006, pp. 70-72 també Antoni RIERA, "La societat catalana baixmedieval davant els sismes. I: Els terratrèmols de 1373", *Anuario de Estudios Medievales*, 16 (1986), pp. 251-306. El Consell de Lleida es va reunir el 3 de març i es va decidir fer: "prosesons, oracions, almoynes e deiunus" per evitar mals majors, vegeu: Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1372-1373, reg. 402, f. 57r.

conjunt de terratrèmols que va afectar Catalunya entre 1427 i 1428 fou especialment terrible; les autoritats lleidatanes es feien ressò d'un sisme ocorregut l'1 de març de 1427 entre les onze i les dotze, "fonch fet terratrèmols en la ciutat de Barcelona, de Leyda, e de Tortosa e per moltes parts de Cathalunya", i es produïren rèpliques de força intensitat fins a l'abril; un any després, el 2 de febrer del 1428, la ciutat tornava a tremolar i el Consell comentà desperfectes ocasionats pel sisme que sacsejà tota Catalunya "a les huyt ores de matí", a Barcelona caigué la vidriera de Santa Maria del Mar matant 26 persones, també va cedir l'església del convent dominic dels predicadors de Puigcerdà on van perir més de dos-centes persones.⁶⁸⁵

El 1402 un tal Miquel de Noya enderrocà albergs a la Jueria, que, d'altra banda, ja deuria estar força deshabitada després de pogrom de 1391.⁶⁸⁶ El 1403 les cases d'en Francesc Sabartés i d'en Joan Sabaté estaven parcialment derruïdes i amenaçaven de caure sobre altres albergs i damunt del carrer; aquest mateix any es van elegir un fuster i un piquer a cada parròquia amb l'obligació de reconèixer i arreglar els albergs del carrer Major que "són for perillosos". Un mes més tard l'ànsia dels governants per evitar "que lo Carrer Maior non romangue diformat" és féu evident i autoritzaren la compra de pedres provinents de la Jueria per tal d'adobar ràpidament les cases malmeses.⁶⁸⁷ A partir del segle XV també les muralles foren objecte de millores i reformes arran del mal estat en que es trobaven, sobretot els murs vells de la banda nord-est que el 1403 estaven en perill d'enderrocament,⁶⁸⁸ el 1430 diversos murs de la ciutat havien menester reparacions urgents⁶⁸⁹ i el 1444 la gent prenia pedres del mur vell de Sant Andreu que estaven amuntegades i no feien cap servei.⁶⁹⁰

El que es fa evident a partir d'aquests apunts és una preocupació creixent pel manteniment i la restauració del patrimoni públic. La ciutat intentava redreçar-se, adaptar-se a les novetats del segle XV i, en aquest context, l'urbanisme va esdevenir una de les eines clau. Així es va definir i adaptar l'eix comercial de la ciutat que s'articulava al voltant del carrer Major, concentrant-se, al voltant de la plaça Sant Joan.

⁶⁸⁵ Es. BNE, *Libre de notes antigues per memòria*, Mss. 18496, f. 47v, 50v i 51r. "Ítem lo digous a ·XV· de maig del dit any, hora entre les tres e quatre hores, après mig jorn, fonc feyt terratrèmol e eren en la casa de la Paheria los honorables micer Pere de les Pontes ... e d'altres ben dues o tres voltes retornants e pulsant tota la dita casa entant que ni hac alguns que se'n ysqueren y ... de la dita casa per gran temor del dit terratrèmols e ... que agueren". Sobre l'estudi acurat d'aquestes cicles sísmics vegeu: Carme OLIVERA, *et al. Els terratrèmols dels segles XIV i XV...*, pp. 85-197. Segons la documentació aportada per aquest estudi la ciutat de Lleida estava lluny dels epicentres i en la gran majoria de casos va notar els tremolors amortits; tot i així és possible que els sacseigs ocasionessin desperfectes que, al no ser greus, permeteren posposar la reparació; aquest fet va donar peu al conjunt de remodelacions que trobem entre 1402-1444.

⁶⁸⁶ Sobre l'assalt a la juevia lleidatana vegeu: Eduard FELIU, "Sobre la lletra que Hasday Cresques adreçà a la comunitat jueva d'Avinyó parlant dels avalots de 1391", *Tamid*, 5 (2004-2005), pp. 171-219, esp. 198-200.

⁶⁸⁷ Respectivament Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1402-1403, reg. 404, f. 66r, 75r, 86r.

⁶⁸⁸ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1402-1403, reg. 404, f. 86r.

⁶⁸⁹ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibres d'Actes del Consell General*, 1430-1431, reg. 410, f. 27r.

⁶⁹⁰ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibres d'Actes del Consell General*, 1444-1445, reg. 418, f. 6r.

Els punts de venda

A la ciutat medieval la venda de productes es produïa als llarg dels carrers, a vegades al mig de les vies de comunicació, on s'hi trobaven les bèsties de càrrega, els traginers i els obradors dels diferents professionals enmig de la cridòria general que ho envaïa tot; ja hem vist com es va intentar legislar per evitar que la gent s'apropriés d'una part del carrer. No obstant això, a les places s'hi produïa una concentració de punts de venda amb obradors i taules on s'hi mostraven les verdures, les fruites, la volateria, les carns de caça, terrisses i pots de vidre... Algunes d'aquestes places avui en dia passen desapercebudes a l'ull del vianant bé perquè han estat objecte de canvis urbanístics o bé perquè eren simples cruïlles, tant allunyades de les places d'avui en dia, que se'ns fa difícil imaginar-hi un espai de venda (làmina I).

A Lleida de places n'hi havia moltes, però, com hem dit, la zona de Sant Joan era l'epicentre comercial de la ciutat medieval. La darrera afirmació és força clara després de les paraules de la reina Maria quan diu:

“...atès que en ningun altre loch de la ciutat pus honorós e més patent e vistós, no solament als habitants en la present ciutat, més encara a totes les gents passants, e anants de Roma a Sant Jaume, no és pus dispost que de la Plassa apellada dels polls fins a la Iglesia de Sant Ioan, o almenys fins al carreró apellat de en Jaume Navarra quòndam ciudadà”.⁶⁹¹

Si seguim les afrontacions marcades per la reina Maria, de la plaça dels Polls fins al carreró de Jaume Navarra, anem d'oest a est. La plaça dels Polls comunicava amb la de la Paeria i allà, el 1344, s'hi venia fruita i el Consell, per un motiu que desconeixem, demanà que fos venuda en un altre lloc.⁶⁹² Per la seva proximitat amb els espais d'esquarterament i venda de la carn el 1349 els carnisers hi llençaven les restes dels animals de manera que els transeünts corrien perill d'entrebancar-se o clavar-se un os al peu.⁶⁹³ Era, a més, el punt principal per a la venda de carn de caça i, com s'ha explicat durant les pàgines anteriors, també hi hem trobat alguns venedors de peix.

Les places eren espais concorreguts i per això eren escollides per acollir els càstigs públics, de caràcter exemplificant per a dissuadir als lladres i als malandrins de les seves malifetes. La plaça dels Polls presentava una situació immillorable per aquest tipus de menesters, era la primera plaça que hom trobava en creuar el Pont Major, per tant transitada, i, a més, estava a prop de l'edifici que representava el poder municipal, la Paeria.⁶⁹⁴ El 1319 Domingo d'Orcau va ésser condemnat a rebre 10 assots a la plaça dels Polls per haver jugat amb

⁶⁹¹ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre Vert de la ciutat de Leyda*, 1691, reg. 1370, f. 426-428 (document 19 de l'apèndix).

⁶⁹² Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1344-1345, reg. 397, f. 67r.

⁶⁹³ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1349-1350, reg. 398, f. 36v.

⁶⁹⁴ La Casa de la Vila es va traslladar des de l'antiga ubicació a la Costa de Sant Andreu fins al Palau dels Sanauja el 1382. Vegeu Joan J. BUSQUETA, *Història de Lleida...*, p. 99.

daus falsos;⁶⁹⁵ el 1380 van condemnar Joan Guerau per la violació de la filla d'un saig a "que al dit Johan Guerau sie tolt lo membre en la plaça dels Polls e tolt ab lo membre ell coll corregue la vila".⁶⁹⁶ A més també s'hi exposaven els cadàvers dels desconeguts per veure si algú els reconeixia, el 1379 hi van mostrar el cadàver d'un home assassinat al camí de Torres, sembla que era un pastor;⁶⁹⁷ semblantment el 1386, durant tot un diumenge, hi van exposar el cos d'un home trobat mort a Alpicat amb un trau al cap que ningú va reconèixer.

L'espai es va modificar el 1372 per tal d'augmentar les possibilitats comercials i fer-lo més ventilat ja que, a causa dels porxos que l'envoltaven deuria presentar un aspecte encaixonat; els veïns van demanar que s'enderroqués un arc que hi havia i que l'espai "romangués tot per pati de la plaça."⁶⁹⁸ El 1441 es van començar a desenvolupar les obres de remodelació de l'espai més importants; llavors el carrer de la Corretgeria s'inundava amb facilitat perquè la gent havia retirat les pedres i fustes dels obradors de la carrera Mitjana. A més el document ens dona més informació, diu que les taules estaven sota uns arcs i, deduïm, que tota la carrera Mitjana estava porxada per facilitar l'aixopluc de venedors i compradors.⁶⁹⁹

Més enllà de la plaça dels Polls hi havia la denominada plaça de les Cols que, com ja indica el nom, era l'espai de venda d'hortalisses. De fet, segons Lladonosa, aquesta plaça no era res més que una part de la plaça Sant Joan, la irregularitat de la qual li conferia certa individualitat.⁷⁰⁰ De les venedores de cols el 1340 es diu que "se face moltes legees e giten mala hodor als que estan en torn d'elles i encara als passans per la carrera de la Corregeria de la Draperia"⁷⁰¹. Aquell mateix any, el novembre, van prohibir a les venedores remullar les cols ja que això era la causa de les males olors que envaïen el carrer.⁷⁰² No farien falta gaires anys perquè Jaume d'Agramont atribuís a aquestes venedores la capacitat de generar pestilència: "Encara hi pot aver altra rahó, en especial si per aventura lo carrer és prop plaça hon se ven ortaliça, especialment cols, car olor de fuylles de cols podrides ha propietat de corrompre l'ær".⁷⁰³

Finalment, més endavant, hi havia la plaça Sant Joan. Era, tot i ésser la zona preeminent de la ciutat, una plaça de dimensions reduïdes on s'hi amuntegaven les cases i l'església parroquial. Almenys fins el 1440, el centre de Lleida va ésser un espai estret i fosc que no feia justícia a la ciutat. Davant aquesta descripció no ens ha de semblar estrany que la reina Maria, en l'aprovació de les obres de la plaça de Sant Joan el 1442, definís aquest conjunt de places i

⁶⁹⁵ Manuel CAMPS, *El turment a Lleida: (segles XIV-XVIII)*, Lleida: Edicions Universitat de Lleida; Ajuntament d'Alcarràs, 1998, p. 28.

⁶⁹⁶ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre de Crims*, 1379-1380, reg. 788, f. 104v.

⁶⁹⁷ Manuel CAMPS, *Anàlisi dels aspectes mèdics...* p. 177.

⁶⁹⁸ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1372-1373, reg. 402, f. 43v.

⁶⁹⁹ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1441-1442, reg. 417, f. 5r.

⁷⁰⁰ Josep LLADONOSA, *Els carrers...* pp. 476-477.

⁷⁰¹ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1340-1341, reg. 396, f. 117.

⁷⁰² Josep LLADONOSA, *Els carrers...*, p. 477.

⁷⁰³ Joan VENY, "Regiment de preservació de pestilència"..., p. 68.

carrers com "confusos, escurs, sutses e bruts de moltes legeses". Ara bé, cal comprendre que aquest privilegi atorgat per la reina Maria el 12 de desembre de 1442 fou la gran culminació d'un procés d'embelliment del centre ja iniciat pels vols de 1440 amb l'anivellament de la plaça i la retirada d'algunes taules i obradors, com hem vist amb les queixes per les inundacions de la Corretgeria.⁷⁰⁴ Era el moment en que la ciutat prenia consciència de la necessitat de regular i mantenir l'espai públic. L'any 1454 es va determinar empedrar "tots los carrerons que afronten en lo Romeu fins a la plaça de la cadena"⁷⁰⁵ com, igualment, ja s'havia començat a fer el 1442 quan el batxiller Joan de Cabestany va demanar que s'arreglés l'empedrat dels principals carrers de la ciutat.

Segons Lladonosa l'antiga zona del Mercadal, ja regulada als Costums de Lleida, va ésser pràcticament abandonada i es féu necessari un altre espai intramurs, ampli i ben comunicat, que reprengués les funcions del mercat local. El Mercadal estava situat prop de la casa antiga dels hospitalers, en un indret allunyat de la ciutat on la gent hi tenia horts, com en Pere Sabater que hi tenia un hort tapiat l'any 1429⁷⁰⁶. Arran de les lluites entre Jaume d'Urgell i Ferran d'Antequera i de les successives bandositats el terme i la ciutat van despoblar-se i es va fer impossible mantenir el control sobre els espai fora muralles. Per aquest motiu la plaça Sant Joan es va haver d'ampliar i el 1469 es publicaren unes ordenances per regular "lo desorde que de present se comet en la plaça maior de la present ciutat"⁷⁰⁷. Aquestes ordinacions tenien present uns dictàmens previs, no conservats, de l'any 1434 i que, per tant, encara deuriem regular la venda a la plaça i a la carrera Mitjana.⁷⁰⁸

⁷⁰⁴ Josep LLADONOSA, *Els carrers...* p. 482.

⁷⁰⁵ Aquesta menció és interessant perquè enumera tots els carrers que arrencaven al Romeu: "Los quals prohoms acordaren e delliberaren que sien enpedrats [11v] tots los carrerons que afronten en lo Romeu fins a la plaça de la cadena, ço és: lo carreró de la Juheria qui afronte ab la casa dels hereus d'en Ramon Olles, quòndam, fins a la plaça de la Juhiria. E l'altre carreró qui afronte ab lo dit romeu e ab la casa de mossen Garcia de Vallterra e ab la Juheria fins a la plaça de la dita plaça. E lo carreró qui afronte ab en Johan de Alfagerí, ciutadà, fins al cantó de la casa dels hereus d'en Çaporta. E lo carreró qui afronte ab lo dit Romeu e ab la casa de micer Jaume Riquer, ço és fins al cap del dit carrer. E lo carreró de madona Ycarda fins al cantó anant a la costa de Sent Andreu. E lo carreró que afronte ab lo dit Romeu e ab micer Vilagrassa fins aygues vessants. E lo carreró que afronte ab la plaça de la cadena e ab en Jaume lo pintor fins aygues vessants" (Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre de Consell Particulars*, 1453-1458, reg. 366, f. 11r). Aquesta no era una pràctica nova, ja el 1351 a Barcelona es van aprovar els pressupostos per empedrar els carrers que anaven des del Portal de la Boqueria fins a l'Hospital d'en Colom, vegeu: Jordi GÜNZBERG, *Vida quotidiana a la ciutat de Barcelona...*, p. 24.

⁷⁰⁶ Cat. ACL, *Censos de Sant Joan i Magdalena*, 1429, reg. P3B_M4_P1_C04, f. 50r

⁷⁰⁷ Enrique MUT, *Vida econòmica en Lérida...*, p. 235.

⁷⁰⁸ Sobre les ordinacions de 1469 vegeu: Elena GONZÁLEZ, "Ordinacions de la plaça a Lleida (s. XV)", *Ir Col·loqui d'Història de l'Alimentació a la Corona d'Aragó*, 2 vols., Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs, 1995, II, pp. 109-119. Les següents ordinacions que coneixem són del 1559, vegeu l'estudi a Maria José VILALTA, "Tradicció, civisme i moralitat pública a la Lleida del segle XVI. Les ordinacions municipal de 1559", *Actes del tercer Congrés d'Història Moderna de Catalunya. Les institucions catalanes (segles XV-XVII)*, Barcelona: Universitat de Barcelona, 1993, pp. 357-365.

El teixit industrial del barri de Magdalena

Els treballs tèxtils foren, ja des de després de la conquesta, un dels suports principals de la ciutat. L'aparició d'amplis espais irrigats va afavorir un paisatge farcit de molins bladers i drapers moguts gràcies a l'empenta de les séquies. De fet, entre els segles XII i XIII, la importància de la manufactura tèxtil a Lleida i Osca va convertir ambdós ciutats en centres capaços de controlar tot el mercat interior de la corona;⁷⁰⁹ al XIII els draps confeccionats a Lleida circulaven per València, Catalunya, el Rosselló i Marsella competint d'igual a igual amb els anglesos, italians i francesos.⁷¹⁰ De la mateixa manera, el treball del cuir també fou un dels motors econòmics de la ciutat i sabem que durant la segona meitat del segle XII el 42% dels treballadors amb oficis coneguts es dedicaven a treballs directament relacionats amb la transformació de la pell.⁷¹¹ Tot i que els teixits lleidatans perderen part de la seva hegemonia a partir del XIV, quan va florir l'indústria drapera de Barcelona i d'altres municipis de la corona,⁷¹² la fàbrica de draps va continuar essent un puntal econòmic de l'urbs. Igualment el procés del tintatge va perdre importància, sobretot durant la segona meitat del XIV i principis del XV.

Malauradament no trobem gaires disposicions higièniques relacionades amb aquests espais però sabem que representaven punts de pol·lució preeminents dins l'entramat urbà. Per aquest motiu la seva situació perifèrica no ens ha d'estranyar. Els espais tèxtils de la ciutat es trobaven majoritàriament a la zona nord-est de Lleida, al barri de Magdalena i als carrers denominats Bruneteria i Aluderia, els actuals carrers Magdalena i Carme respectivament. Ambdós topònims estan estretament relacionats amb els oficis tèxtils, els bruneters eren teixidors de bruneta, una peça de llana tenyida de colors foscos, i els aluders treballaven les aludes, pells fines d'ovella, utilitzades per a confeccionar: bosses, guants, cobertes de llibres...

El procés productiu, tant de la pell com de la llana, era força contaminant; d'una banda, en el cas de la pell, perquè es treballava amb restes d'animals morts i el procés d'adobat i assecat generava olors nauseabundes; d'altra banda la fabricació dels tints per als draps, així com les basses per amerar lli, desprenien gasos perniciosos terriblement pudents.

Si bé la prospera manufactura tèxtil lleidatana dominà el mercat durant els segles XII i XIII, al XIV, sobretot a partir de la segona meitat d'aquest, caigué en decadència. L'anomenada

⁷⁰⁹ Antoni RIERA, "Els orígens de la manufactura tèxtil a la Corona Catalanoaragonesa (c. 1150-1298)", *La Mediterrània de la Corona d'Aragó, segles XIII-XVI. VII Centenari de la Sentència Arbitral de Torrellas, 1304-2004: XVIII Congrés d'Història de la Corona d'Aragó*, coord., Rafael Narbona, València: Universitat de València, 2005, p. 879

⁷¹⁰ Joan J. BUSQUETA, *Història de Lleida...*, p. 32. El 1295 Jaume II va concedir als menestrals de Magdalena, entre els quals hi predominaven els adobers, paraires i teixidors, la possibilitat d'associar-se en confraries per realitzar obres de pietat i altres activitats compatibles amb les normes municipals i reials, vegeu: Antoni RIERA, "Els orígens de la manufactura tèxtil...", p. 831.

⁷¹¹ Flocel SABATÉ, *Història de Lleida...* p. 338

⁷¹² Sobre l'evolució de la indústria tèxtil barcelonina vegeu: Claude CARRÈRE, *Barcelona, 1380-1462, un centre econòmic en època de crisi*, Barcelona: Curial, 1977, I, pp. 452-457.

parròquia de Sant Pau, un espai de mercaders situat fora muralles i al costat de la veïna plaça del Mercadal, es va anar despoblant fins que, finalment, el mercat, per seguretat, es va haver de traslladar a l'interior, a la Plaça de Sant Joan; això ja ho hem mencionat en parlar de les obres de la plaça el 1444. Igualment el carrer de la Bruneteria, que menava vers el portal de Sant Gili, es va anar despoblant i fou un indret ocupat per horts. Al segle XV l'activitat artesanal i mercantil frenètica dels segles passats era tan sols un record i les cases dels teixidors o s'havien enderrocades o havien estat ocupades per pagesos.⁷¹³

En canvi el carrer veí de l'Aluderia, tot i la decadència, va conservar part de la seva identitat medieval durant les centúries posteriors. L'activitat d'aquest carrer, encara que amb els anys es va anar diversificant, es va veure afavorida per la proximitat de les adoberies que van funcionar fins al segle XIX, tot i que en declivi des de finals del XVIII.⁷¹⁴

La situació d'aquest tipus de manufactura a la zona nord-est de la ciutat no és pas casual. A l'edat mitjana veiem com aquest espai estava solcat de topònims relacionats amb l'aigua que era un recurs indispensable per al tenyit de les pells i de les llanes, així com per la neteja mateixa de l'indret. Entre alguns dels topònims hi trobem: la font de l'Hospital, la font de Cardona, els Banys de Magdalena i la séquia d'Alcarràs. Era alhora un espai de confluència entre el riu Noguerola i el Segre i, per tant, allà s'hi van establir molins bataners i tiradors per assecar-hi les teles. De fet, encara avui en dia a les adoberies dels baixos de la Diputació hi corre l'aigua gairebé ininterrompudament.

Els treballs de la pell

Els treballs pelleters a la ciutat adquireixen una gran importància als ulls de l'investigador gràcies als topònims medievals que perduren a través de la documentació. Durant l'edat mitjana l'actual carrer Major estava dividit en diversos segments que rebien noms força suggestius: cingleria, sabateria blanca, pellisseria, corretgeria, assaoneria i aluderia, entre altres. El nucli de tots aquest oficis es trobava a les adoberies, el punt on es tractava la pell per tal d'atorgar-li les qualitats necessàries per a cada ofici. A partir d'aquí les pells més fines, les aludes, es podien utilitzar per fer-ne folres i cobertes de caixes o guants d'alta qualitat i les altres per a tot tipus d'obres de pelleteria com bosses, sabates, celles...⁷¹⁵

En aquest sentit, els oficis que tractaven la pell estan ben documentats al barri de Magdalena ja des de després de la conquesta, se'ns diu que estaven *circa murum versus Noguere* i, també, *in parte in flumen Sicoris*; llavors també n'hi havia a la parròquia de Sant Joan, al

⁷¹³ Jordi BOLÒS, *Dins les muralles...*, p. 183.

⁷¹⁴ Xavier PAYÀ, "Les adoberies d'època feudal...", p. 36.

⁷¹⁵ Joan BUSQUETA, *Història de Lleida...*, p. 33.

Pardinal.⁷¹⁶ No obstant això, l'activitat es va professionalitzar seriosament a partir del segle XIII, com ho constaten les restes del complex adober localitzat al carrer Blanquers. Hi ha documentada una primera fase d'ús de les adoberies entre 1200 i 1250 amb un seguit de solucions arquitectòniques força complexes que ens donen a entendre la importància que va anar adquirint aquest ofici.⁷¹⁷ Els tallers del carrer Blanquers van concentrar tot el procés productiu de l'elaboració de pells, allà hi havia els calciners, s'hi adobava la pell i es tintava sense necessitat d'haver de sortir del mateix espai; fins i tot el 1350 el gremi de blanquers va demanar als paers tenir un pes en aquell carrer per no haver d'anar fins al Pes del Rei, que estava a la zona oposada de la ciutat.⁷¹⁸

El primer procés per adobar la pell es produïa a la riba del riu, amb els anomenats treballs de ribera. Allà es rentaven les pells en clots d'aigua i calç per tal de separar la carn i el pèl sobrants i es deixaven assecar al sol. L'assecat de les pells ens fa pensar irremeiablement amb les paraules de Jaume d'Agramont: "ni dintre ciutat no deven ésser posats cuyrs a remuyllar"⁷¹⁹. Per això s'assecaven als arenys del riu on, a més, hi havia suficient aigua corrent per a aquesta labor. Al juliol de 1482 el pellisser Miquel Morelló assecà cuiram a "l'areny dellà lo pont", és a dir a Cappont, i per raó d'uns deutes que tenia en Mateu Copioles el prengué de l'estenedor on s'assecava;⁷²⁰ molt possiblement els treballs de ribera també es feien a l'areny de la ciutat i, per exemple, l'any 1384 sabem que "havie hauda brega entre alguns homes de ribera en la qual se havien lançat pedres" entre el carrer de la Pelleteria i de la Draperia.⁷²¹ Semblantment a Balaguer (1313) i a Solsona (1434) es prohibia rentar el cuiram a les fonts i séquies que passaven per la ciutat.⁷²²

Les pells assecades es portaven als calciners on s'hidrataven, per això es necessitava una font important d'aigua corrent que s'agafava de les mines de captació d'aigua construïdes a les adoberies del carrer Blanquers, i es posaven dins d'una barreja d'aigua i excrements d'animals, sovint colomassa.⁷²³ Algunes queixes per l'olor d'aquests dipòsits van arribar al Consell l'any 1349:

“Ídem ensemps ço que en Riusech, trompador, los ha proposat, que ·I· juheu té ·I· calciner al Pontarró de la Fusteria, de la qual ve gran pudor a tots aquells que allen estant, ni passen.

⁷¹⁶ Focel SABATÉ, *Història de Lleida...*, p. 338.

⁷¹⁷ Xavier PAYÀ, "Les adoberies d'època feudal...", pp. 46-62.

⁷¹⁸ Xavier PAYÀ, "Les adoberies dels blanquers de Lleida al segle XIII", *V Congrés d'Arqueologia medieval i moderna a Catalunya*, Barcelona: Ajuntament de Barcelona; Associació Catalana per a la Recerca en Arqueologia Clàssica, 2015, pp. 395-396.

⁷¹⁹ Joan VENY, "Regiment de preservació de pestilència"..., p. 64.

⁷²⁰ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre de Crims*, 1482-1483, reg. 823_01, f.11r.

⁷²¹ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre de Crims*, 1383-1384, reg. 790_02, f. 138.

⁷²² Francesc CARRERAS CANDI, "Ordinacions urbanes de bon govern a Catalunya...", 11/83, p. 327, 12/92-93, p. 522.

⁷²³ Focel SABATÉ, *Història de Lleida...*, p. 338.

E aixín que·hy provehisquin. Acorda lo dit Consell que ell pagan lo loguer, que·n sie gitat lo jueu”⁷²⁴

Després la pell s'adobava per tal de fer-la imputrescible de diverses maneres utilitzant agents minerals i també vegetals; en el cas dels agents vegetals s'utilitzava una barreja d'aigua i escorça molta, sovint de roldor.⁷²⁵ A Lleida l'any 1422, trobem l'exemple de dos adobers d'aludes, en Guillem Segarra i el seu fill Joan, que expliquen com "ells volien adobar un gran colp de aludes, les quals és acostumat que adoben ab farina de forment per fer millor cuyram."⁷²⁶

Segons la documentació la gran majoria de calciners estaven situats a prop del carrer Blanquers. No obstant això, també n'hi hauria al Pontarró de la Fusteria com es constata gràcies a les excavacions d'unes adoberies situades al voltant del Pontarró de la Fusteria; tal vegada les del jueu dessús mencionat.⁷²⁷

Tot i així, com hem dit més amunt, la gran majoria dels calciners els trobem al carrer Blanquers, en relació amb les adoberies excavades entre els anys 2000 i 2006. El 1429 el blanquer Bernat Ledó hi posseïa un alberg que afrontava "ab calciner d'ell confessant" i també en Joan Segarra qui posseïa "un calciner tapiat e cubert situat en la dita parròquia en lo carrer apellat la Blanqueria" que confrontava per dos costats amb lo calciner de Poblet.⁷²⁸ Aquest darrer Joan Segarra pertanyia, de ben segur, a la família dels Segarra, establerta a la ciutat després de la conquesta i tradicionalment ubicada en aquest carrer.⁷²⁹

Durant el segle XIII els propietaris d'aquests calciners eren sobretot sabaters, com el sabater Ramon de la Porta que declarà tenir un calciner el 1313,⁷³⁰ a més també ho suggereix el nom primitiu del carrer Blanqueria, la *Carraria dels Zabaters*; el nom va canviar a partir de la segona meitat del XIV arran de l'establiment de la casa gremial dels blanquers en aquell carrer.⁷³¹ Però òbviament els sabaters no tenien el monopoli de la producció de pell, el 1316 també els corretgers eren propietaris d'uns calciners, en Pere Carbonell tenia una part dels "calciners dels corregers".⁷³² Més endavant, ja al XV, hi trobem: blanquers, teixidors i carnisers entre els propietaris de calciners, cases i corrals de la zona. La proximitat d'aquest gran complex adober amb la carnisseria de Magdalena no era casual, Josep Lladonosa ens indica que la família Segarra ja tenia possessions al carrer Blanqueria des del 1151 i la carnisseria antiga va estar situada a prop de la Porta Ferrissa, precisament a la plaça de l'Assaoneria, fins a l'ordinació

⁷²⁴ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1349-1350, reg. 398, f. 9r.

⁷²⁵ Xavier PAYÀ, "Les adoberies d'època feudal..." pp. 37-38.

⁷²⁶ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1420-1423, reg. 408, f. 108r.

⁷²⁷ Marta MORÁN, "Una teneria en el Barri Nou de Sant Antoni de Lleida", *Revista d'Arqueologia de Ponent*, 25 (2015), pp. 341-346.

⁷²⁸ Cat. ACL, *Censos de Sant Joan*, Reg. P3B_M4_P1_C04, f. 142v i 194r.

⁷²⁹ Josep LLADONOSA, *Els carrers...*, pp. 557-558.

⁷³⁰ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre de Crims*, 1312-1313, reg. 764, f. 125r.

⁷³¹ Josep LLADONOSA, *Els carrers...*, p. 559 i Xavier PAYÀ, "Les adoberies d'època feudal...", pp. 32-33.

⁷³² Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre de Crims*, 1315-1316, reg. 765, f. 56r.

de Jaume I el 1246. Poc abans del desplaçament de la carnisseria vella ja funcionava el maell de Constantí, la primitiva carnisseria de Magdalena i, és ben clar, que l'establiment d'ambdues carnisseries a tocar de les adoberies estava relacionat amb la constant demanda de pells per aquests tallers. El 1352 el blanquer Pere Arnau fou acusat d'una baralla i li preguntaren d'on era la sang que tacava el seu coltell, respongué “que de cuyrs que fen tots dies con obre de son ofici de blanquer”; després li van preguntar per la sang de les espatlles, i digué: “que de çò que manegue tot dia de son ofici e a saber de cuyram sangonós de cabres e moltons <lo qual porte a costes e en diverses maneres tot dia>”.⁷³³

Les adoberies del carrer Blanqueria afrontaven amb la séquia d'Alcarràs i la feien servir per evacuar l'aigua corrompuda utilitzada durant el procés d'adobat. El 1399 algú entrà al calciner d'en Guillem de Segarra i féu malbé alguns cuirs que s'hi estaven assecant. La descripció que les autoritats van fer de l'indret ens ajuda a comprendre com estaven distribuïts aquests obradors:

“Los dits noble e honrats cort e pahers anaren al dit calciner e trobaren que en la entrada del dit calciner, a la part com hom entre per ·I· portella vers la céquia, la qual entrada és cuberta de volta havie diverses peces de cuyram acoltelegades <les quals se dehie per lo dit en Segarra que eren ·VIII· dotzenes e ·I· parell>. Axí mateix havien fet ·I· clot a calç de la scala del dit calciner qui puge a ·I· cuberta que és damunt la dita volta, en lo qual clot havie ·I· soga de palma en que havien laç correr. E axí matex dehie lo dit en Segarra que en la dita cuberta haie peces de cuyram acoltelegades.”⁷³⁴

Els treballs de la llana i del lli

Els treballs de la llana també van ésser, des d'un bon començament, un vector econòmic principal de la ciutat. Lleida ja des del segle XIII comptava amb una caldera per tenyir-hi draps, i la fama de les brunetes que s'hi elaboraven era ben coneguda arreu del Principat. Aquesta caldera es trobava al barri de Magdalena i Jaume II la va cedir a la ciutat mitjançant un privilegi que després Alfons el Benigne jurà amb les paraules següents:

*Et donationem etiam vobis factam per dictum Dominum Regem Patrem nostrum de claderiis parolis et tinis in quibus panni praedicti tingebantur cum omnibus artificiis et apparatus eorundem et cum aliis omnibus et singulis pertinentibus ad praemissa et cum domibus in quibus ipsa exercebatur tinctura et in quibus ipsa calderia consistere noscebatur prout in instrumento super praedictis facto, plenius et latius continetur.*⁷³⁵

⁷³³ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre de Crims*, 1352-1353, reg. 777, f. 138r.

⁷³⁴ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre de Crims*, 1399-1400, reg. 799, f. 116r. L'espai que s'hi descriu és igual que el que s'ha reconstruït arran de les excavacions a la zona del carrer Blanquers, vegeu: Xavier PAYÀ, “Les adoberies dels blanquers de Lleida...”, pp. 405-406.

⁷³⁵ Cat. AML, *Llibre Vert de la ciutat de Leyda*, 1691, reg. 1370, f. 134-136 (document 14 de l'apèndix).

El procés de tintatge no era el darrer del drap sinó un dels primers ja que en els Costums de Lleida es prohibia tenyir el teixit acabat,⁷³⁶ no obstant això, segons el professor Antoni Riera i com veurem més endavant, aquesta presència del tint al cap de la cadena seria efímer.⁷³⁷ D'altra banda, el procés del tintatge era profundament damnós per a l'aire de la ciutat ja que amb la utilització dels colorants es generaven gasos tòxics i males olors, a més hi havia perill d'incendis per la utilització constant de llenya per escalfar les tines i la molta del pigment generava sorolls incessants i molestos; per aquests motius els tints es van tendir a ubicar als espais distants del nucli urbà i sovint en estructures de pedra.⁷³⁸ Per exemple, a Perpinyà, que fou juntament amb Lleida i Barcelona una de les primeres ciutats catalanes a desenvolupar una indústria drapera, els tints estaven ubicats al raval de *Notre-Dame-du-Pont* i tots comptaven amb canalitzacions per evacuar les aigües brutes.⁷³⁹ A Lleida, a finals del XIV, els paraires, possiblement per culpa de la contaminació, demanaven al Consell "licència que poguessen anar fora la ciutat a obrar e tenir-hi alguns draps que tenen per apareyllar". El Consell encarregà a Ramon Barayller i a en Pere Turmeda que "vegen e reconeguen ço que·ls dits parayres demanen, e vegem si trobaran lochs hon se puguen fer molins e totes altres coses"⁷⁴⁰; s'estaven referint a molins drapers, tints i estiradors on assecar-hi els draps. Així aviat el tintatge va traslladar-se al final del procés d'elaboració de draps i quedà associat al molí bataner.

La presència de molins drapers a la ciutat és clara ja des de 1195 quan Ermengol VIII donà a Pere Tarascó una gran quantitat de terra a Cappont, seguint la séquia de Fontanet, *ad faciendum ibi molendina tam blateria quam draperia*.⁷⁴¹ Els molins drapers s'encarregaven, utilitzant una gran mola, de l'aprest del drap, procés mitjançant el qual el drap ja teixit perdia el greix i quedava net. El paisatge lleidatà n'estava farcit, hi havia molins drapers aprofitant la confluència del Segre i el Noguera i era allà on hi haguéssim trobat l'espai dels tiradors. L'areny nord-oest de la ciutat també estava ocupat per molins drapers, el 1379 els paraires alçaren queixes per la poca aigua que els arribava de la séquia de Segrià.⁷⁴² Aquesta séquia, precursora de la moderna séquia de Pinyana, regava les terres de Rosselló, Benavent, Torresserona, Torrefarrera i l'horta nord-oest de la ciutat de Lleida.⁷⁴³ També haguéssim trobat molins drapers a la banda sud de la ciutat, és a dir a la riba oposada del Segre i utilitzant la séquia de

⁷³⁶ Guillem BOTET, *Els Costums...*, pp. 95, 138.

⁷³⁷ Antoni RIERA, "Els orígens de la manufactura tèxtil...", p. 867.

⁷³⁸ Antoni RIERA, "Els orígens de la manufactura tèxtil...", pp. 874-875.

⁷³⁹ Anthony PINTO, "Draperie et développement urbain: le cas de Perpignan à la fin du Moyen Âge (XIII-XV Siècles)", *Morphologie et identité sociale dans la ville médiévale hispanique*, Flocel Sabaté, Christian Guilleré, eds., Chambéry: Université de Savoie, 2012, pp. 379-380.

⁷⁴⁰ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre d'Actes del Consell Municipal*, 1384, reg. 460, f. 18v.

⁷⁴¹ Josep TARRAGÓ, "Segunda miscelánea sobre historia de la medicina en Lérida (siglos XII al XVIII)", *Actas del Colegio de Médicos de Lérida*, Lleida: 1976, pp.: 191-192

⁷⁴² "Ítem entès ço que ell mesex los han posat que molts se clamen com l'aygua de la cèquia de Segrià no entre e spealment e spealment los perayres de qui és gran dan", Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1379, reg. 403, f. 37r.

⁷⁴³ Flocel SABATÉ, *Història de Lleida...*, pp. 316-318.

Fontanet, a l'espai concedit originàriament a en Pere Tarascó per a elaborar-hi els seus molins. La documentació del XIV menciona els molins de Cervià; segons Lladonosa aquests molins es trobaven més enllà de la pobla de Cappont, a la cruïlla entre els camins que anaven al santuari de Granyana i al Palau de l'Horta.⁷⁴⁴ L'any 1366 el Consell General parlava "sobre lo fet dels molins drapes que fo acordat que fossen fets als molins de Cervià"⁷⁴⁵ i, uns anys més tard, en Pere de Montsó demanà al Consell "edificar un molí draper als molins de Cervià per útil de la present ciutat e cosa pública de aquella"; quatre mesos després obtingué una resposta positiva per part del Consell General.⁷⁴⁶

Molt possiblement, l'associació entre el tint i el molí draper es produí durant les darreres dècades del segle XIV, sinó abans. Ambdós oficis els trobem relacionats de maneres diverses, el 1366 els paraires demanaven que el Consell donés franqueses al tintorer Bernat Fabra per tal que s'establís a la ciutat i hi construís un tint; juntament amb aquella deliberació es va demanar als mateixos prohoms que parlessin amb Ramon ses Comes i Joan Barriac sobre els molins drapers que s'havien de construir a Cervià;⁷⁴⁷ en un procés criminal del 1378 hi apareix Francesc Des Puig, paraire i tintorer. Llavors el tint estava prop del molí sobirà de l'hospital, com ho explica un home en un procés criminal que "trobà homens prop lo molí, axí com hon hix del tint"; per tant fora muralles del barri de Magdalena.⁷⁴⁸ Semblantment, el 1422, Jaume Reverter va demanar al Consell "si la ciutat li permetie fer un molí draper en lo vall del mur de Magdalena endret del morer de l'hort d'en Salvador Pere", el Consell li ho acceptà demanant-li "que li sie dit que prenguéss càrrech de fer-hi un tint".⁷⁴⁹ La ciutat li ho requerí perquè el tint que hi havia no funcionava i, de fet, arrossegava problemes des del 1399, quan el tintorer Bartomeu Orpinell, que obrava al tint de la ciutat, va haver de fer-hi obres necessàries per un valor de 15 florins.⁷⁵⁰ El 1428 la situació seguia sent precària ja que la ciutat va rebre amb molt bons ulls l'oferiment d'uns tintorers de Camprodon:

“Ítem hi fon proposat per los dits honrats pahers que a els son stats dos tintorers de la vila de Camprodon los quals los han dit que si la ciutat los volie fer alguna ajuda que ells e molts d'altres texidos e parayres de la vila de Camprodon se'n vendrien ací per parar tint hi estar en la ciutat e fer-se vehins. E com açò par que fos cosa fort profitosa a la ciutat per quels plagués acordar”⁷⁵¹

⁷⁴⁴ Josep LLADONOSA, *Els carrers...*, p. 878.

⁷⁴⁵ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1366-1367, reg. 400, f. 41v.

⁷⁴⁶ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre de Consells Particulars*, 1453-1458, reg. 366, f. 85v i 96v.

⁷⁴⁷ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1366-1367, reg. 400, f. 41v.

⁷⁴⁸ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre de Crims*, 1378-1379, reg. 819, f. 58r. Coneixem bé la ubicació dels molins de l'Hospital gràcies als capbreus de 1429, el frare Guillem de Guiuda, comanador de la casa antiga va capbrevar dos molins que estaven "en la cequia qui passe venint de Sent Ruf e passe per lo sot del spital e ve als murs de la ciutat, ço és entre los murs dessús dits e la casa antiga e la part vers lo riu de Segre" (Cat. ACL, *Capbreus de 1429*, reg. P3B_M4_P1_C06, f. 15r).

⁷⁴⁹ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre de Consells Particulars*, 1420-1423, reg. 408, f. 128v.

⁷⁵⁰ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1402-1403, reg. 404, f. 14v.

⁷⁵¹ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1428-1429, reg. 409, f. 9v.

Al final els tractes no van arribar a bon port perquè l'any següent apareix un oferiment semblant de part d'en Bartomeu Saera, paraire de Ripoll.⁷⁵² Igualment els tractes amb els ripollesos se'n van anar en orris i fou finalment amb dos mercaders de Barcelona, Jaume Esteve i Bernat Montaner, quan es va poder construir un tint definitiu; llavors als dos mercaders se'ls va cedir la casa i l'hort d'en Guillem "de na Letja", que foren expropiats per la ciutat per un valor de trenta-set lliures. A més, el Consell va determinar "que als tintorés qui edificuen tint en aquesta ciutat sie stat profert de prestar a ells per a obs de la edificació del dit tint en ·CCC· lliures a ·X· anys segons forma dels capítols sobre açò concordats".⁷⁵³ No obstant això, les desventures d'aquest ofici no van acabar aquí, el 1435 el tintorer Guillem Boix va marxar a Barcelona i la ciutat es va quedar sense ningú que realitzés l'ofici; malgrat els nombrosos intents en aquell moment a Lleida només hi havia un tint i els drapaires es van veure obligats a portar els seus draps a tenyir a altres viles.⁷⁵⁴ Llavors la ciutat tornà a anunciar llibertats impositives pel tintorer que s'avingués a comprar el tint; va fer una petició en Pere Capdevila, tintorer i paraire, demanant que li cedissin els estris i que, amb això, ell obraria el tint de manera que "la ciutat se'n deurà tenir per contenta e cert profit de la ciutat e de molts singulars qui entendran en fer draps, pus que sapien que acils puguessen aparellar, que ara no se'n turen".⁷⁵⁵

Els camps de tiradors també eren una infraestructura bàsica per a l'elaboració de teixits. Allà el paraire i els seus ajudants estenien els draps al sol i els estiraven mitjançant un sistema de politges per tal de desfer els plecs i recuperar la seva extensió original després de l'aprest, així també detectaven imperfeccions i danys en els draps.⁷⁵⁶ A Lleida, els tiradors de Magdalena l'any 1429 s'anomenaven tiradors vells i estaven al costat de l'hort de l'especier Andreu Amat;⁷⁵⁷ eren instal·lacions col·lectives, propietat de la confraria dels drapers, com ho demostra el registre de la Casa de la Caritat de la Seu: "Fahian los majorals dels drapers per lo camp dels

⁷⁵² Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1428-1429, reg. 409, f. 24r.

⁷⁵³ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1428-1429, reg. 409, f. 40r i 44v.

⁷⁵⁴ "Ítem més hi proposaren los dits honrats pahers dients que com a ells serien venguts alguns homen tocants-los que actés que lo tint de aquesta ciutat vague per culpa que tintoré, per ço com en Guillem Boix de quin és lo tint se'n és anat a Barcelona, que si la ciutat fahie fermança a un bon tintorer qui ha voler de venir-se'n en la present ciutat e comprar lo tint en ço que li costarie lo tint, ell metent en segur la ciutat lo dit tintorer se'n venrie estar ací. Per tant placie al present Consell General acordar-hi, delliberan en açò. Acorda lo present Consell General que axí lo fet del dit tintorer com encara si alcun altre tintoré ab millor avantatge se porà trobar a utilitat de la ciutat e capitolar e fer pactes e conventions ab aquelles e totes coses dependents e emergents. A les dites coses lo present Consell General ho remete als desús dits honrats pahers e prohomens o major partida de aquells donant-los tant poder com ha lo present Consell General (Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1435-1436, reg. 412, f. 26r).

⁷⁵⁵ Cat. AML, Fons Municipal, *Súplica del perol del tint*, s. XV, reg. 14.

⁷⁵⁶ Antoni RIERA, "Els orígens de la manufactura tèxtil...", p. 47. El procés d'estirar era molt important, per això quan a Barcelona, el 1440, es prohibí estirar els draps en assecar-los al terra els paraires no hi veien defectes i el comprador n'era fortament perjudicat. Vegeu: Claude CARRÈRE, *Barcelona, 1380-1462...*, pp. 480-481.

⁷⁵⁷ Cat. ACL, *Censos de Magdalena*, 1429, reg. P3B_M4_P1_C06, f. 83r.

tiradors de Sent Pau ·XXXXVII· sous ·VII· diners. Deuen de temps passats ·CCCLX· sous, et de l'any de ·CCCCXIII· tot..."⁷⁵⁸.

A Lleida, com a Perpinyà, l'existència dels camps de tiradors i de molins drapers estava fortament condicionada per l'existència d'espais lliures propers a les zones de producció i d'abastiment d'aigua. Per això, en el cas de Perpinyà la infraestructura tèxtil s'ubicava en els espais de ribera propers als rius Bassa o Tet, al denominat carrer del tint;⁷⁵⁹ a Lleida aquesta concentració la trobem en l'espai de confluència entre el Segre i el Noguera. A més, els molins drapers contaminaven l'aigua i en dificultaven el posterior ús per al regadiu o per al consum humà, per això ens sembla normal trobar-los al final del curs de les séquies; per la zona de Magdalena també hi transcorria la séquia d'Alcarràs que, a part d'aportar aigua per als molins bataners, recollia posteriorment la brossa de les adoberies, dels escorxadors i s'anava convertint, al seu pas per Lleida, en una gran cloaca.⁷⁶⁰

La pressió urbana va emplaçar als arenys de la ciutat aquesta infraestructura condicionada per la necessitat d'aigua corrent i la concentració de diferents oficis (tintorers, bataners, paraires), així com l'obligació d'allunyar-los del nucli habitat per la molèstia de les olors i els sorolls que generaven. De fet, la zona de Magdalena no només era utilitzada pels paraires sinó que també era la ubicació escollida per diversos enginys hidràulics molests, com els molins serradors. El 1384 fou el lloc elegit perquè en Jaume Sabater hi construís un molí serrador "daval lo molí iussà del spital". Per això la ciutat li concedí un pati "entre lo molí e la aigua que hix del molí del spital e li done l'aigua"; per contra en Jaume Sabater havia de pagar, el dia de Sant Joan, un cens de dues oques a cada paer mentre utilitzés aquell molí.⁷⁶¹

Al final d'aquest apartat cal afegir un darrer apunt sobre les basses per amerar lli. Les necessitats de la societat urbana imposaren una creixent demanda de lli i de cànem que es cultivava i s'amerava en basses prop de la ciutat, en zones amb accés a l'aigua i, per tat, tot sovint prop de l'areny del riu.⁷⁶² Aquestes tasques al voltant del remull i la coccó del lli generaven unes olors terribles que s'associaven directament amb el naixement de la pestilència.

“Ítem entès çò que en Pere Riber los ha dit e posat que en l'areny del pont davant lo seu hort bé ha dos o tres anys que se féu ·I· bassa per amerar li e que tota vegada han hi amerar per li. E que ara hay de grans pudors e saben aquestes malalties que hic son e que los del Cappont criden-ne. E axí que·y vuyllen provehir los dits conseyllers. Acordaren que la bassa sie enrunada e que·l mustaçaf [14v] tots aquells qui a pagar hi hagen.”⁷⁶³

⁷⁵⁸ Cat. AML, Fons Pia Almoïna, 1414, *Capbreu de la Casa de la Caritat del Capítol de la Seu de Lleida*, LIG 080/309, f. 12v. Per contra, a Barcelona els camps de tiradors, tot i que estaven agrupats col·lectivament dins un clos murat, no eren propietat pública o comuna sinó privada i, per tant, negociable i heretable. Vegeu: Claude CARRÈRE, *Barcelona, 1380-1462...*, p. 480.

⁷⁵⁹ Anthony PINTO, "Draperie et développement urbain...", pp. 382-385.

⁷⁶⁰ Antoni RIERA, "Els orígens de la manufactura tèxtil..." p. 852.

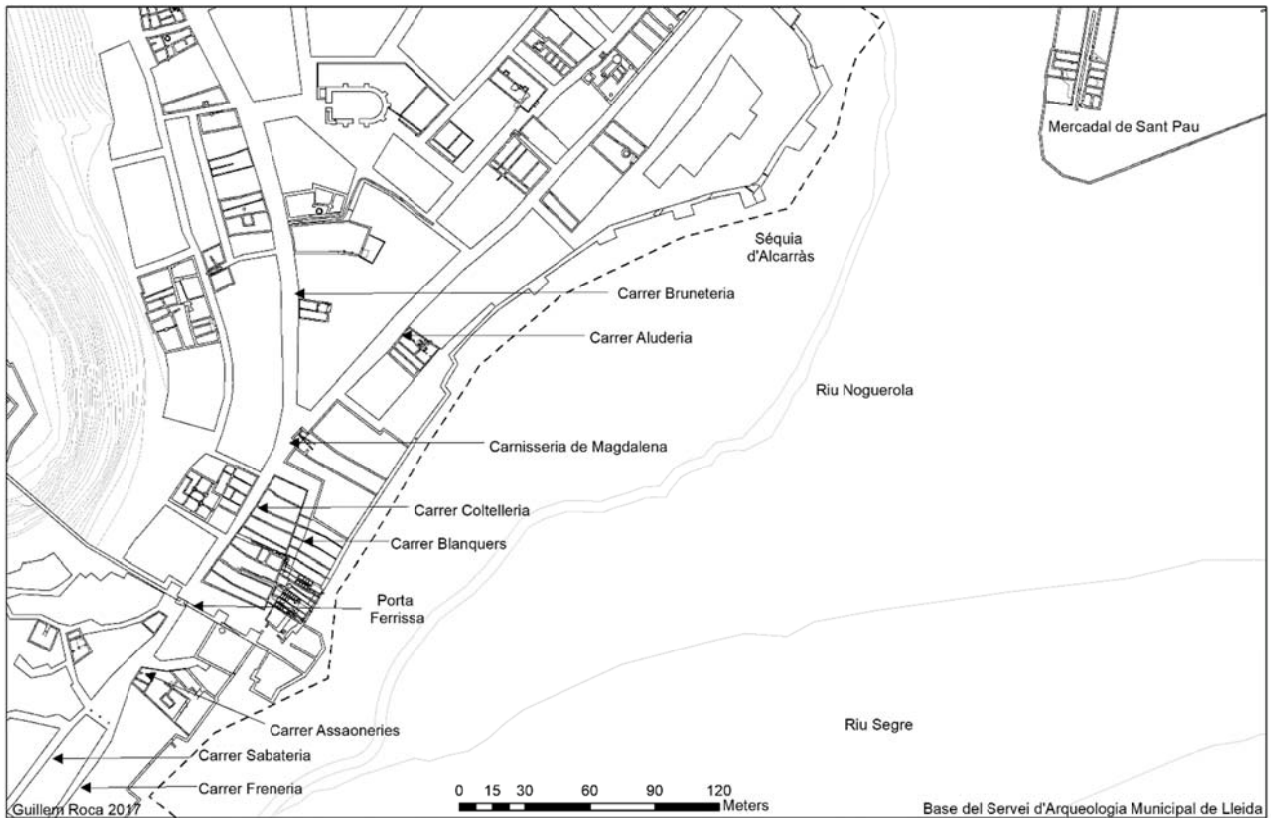
⁷⁶¹ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1384, reg. 460, f. 19r.

⁷⁶² Flocel SABATÉ, *Història de Lleida...*, p. 325.

⁷⁶³ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1372-1373, reg. 402, f. 14r.

Per documents com el darrer sabem que l'aigua resultant del procés d'amerar el lli era considerada molt perjudicial; en aquest sentit, l'any 1445, es va prohibir a la gent "que nengú no gos llançar l'aigua de les basses del li en lo braçal" que anava a l'abeurador del nou escorxador de Sant Antoni.⁷⁶⁴ De fet, Gentile da Foligno va utilitzar la contaminació de l'aigua per la maceració del lli com una metàfora del contagi de la pesta al seu *Consilium contra pestilenciam*.⁷⁶⁵

Espai industrial de Magdalena

⁷⁶⁴ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1444-1445, reg. 418, f. 62v.

⁷⁶⁵ Jon ARRIZABALAGA, "Facing the Black Death...", p. 239.

Conclusions Primer Bloc

El que es fa present al llarg d'aquestes pàgines és un procés de desenvolupament urbà, de creixement de les institucions i de l'organització que es va anar produint paulatinament durant el segle XIV a tota Catalunya. No fou un procés homogeni sinó que trigà una centúria a estendre's per tot el Principat i, mentre algunes viles del litoral català regulaven certs aspectes de la seva gestió, com el mercat del peix, altres ciutats d'interior organitzaven l'escorxat de les carns o les tasques del tint. És per això, per simple qüestió de necessitat, que cada zona va anar regulant les diferents activitats.

Aquesta regulació de la vida quotidiana, que es va donar al llarg del segle XIV, estava encaminada a fer la vida urbana més fàcil, o, almenys, més continua ja que buscava evitar daltabaixos econòmics com les caresties i les epidèmies; la ciutat legislava alarmada davant la possibilitat de veure el seu dia a dia torbat per la gana o la malaltia. Quan es produïa una crisi els tallers tancaven, les séquies s'esbalçaven i ningú anava a reparar-les i els camps s'ermaven sense que el pagès o el jornalier hi fossin per evitar-ho. El patriciat urbà va adonar-se de la possibilitat, tot i que encara mísera, que tenia d'influir en aquest destí tan negre i evitar l'alçada de preus i de salaris que ocorria després de les crisis. En aquell moment l'eina que es presentava més útil fou la medicina, sobretot en la seva variant preventiva, i ja s'estava estudiant a les universitats de Bolonya, Paris i Montpeller. La medicina escolàstica va rebre un gran impuls, essencial per a la nova tasca que se li encomanava, durant el darrer quart del segle XIII amb la introducció d'un nou corpus de coneixements provinents dels llibres de Galè fins llavors desconeguts. La gent confiava en la medicina escolàstica, els reis tenien metges, Jaume II va rebre de bon grat les orientacions mèdiques que Arnau de Vilanova li féu en el seu *Regimen sanitatis ad regem Aragonum* i Guillem de Beziers, professor de l'Estudi General de Lleida, fou metge de la cúria del mateix monarca. No només els reis, també el poble rebia gustosament els consells dels físics, cirurgians i barbres que poblaven el teixit urbà. A Lleida els *Llibres de Crims* ens en donen la millor mostra, hi trobem descrita la pràctica mèdica diària tant en l'àmbit de les cures com en el de les *dessospitacions*. En aquest sentit, la legislació valenciana (1329) fou la primera disposició que regulava la pràctica de físics i cirurgians atorgant-los també la labor pericial; aquesta legislació es va estendre per tot el territori de forma ràpida, de fet el primer peritatge que trobem a Lleida és del 1332. El 17 de febrer de 1332 els cirurgians Bertran de Miralles i mestre Tomàs trobaren que a Andreu Esteve: "la nafra li fos enpustemada e enfistolada e esqub d'aquella mesex brach e li hix per la nafra e per la boca e ha febre continua."⁷⁶⁶ Al final com que la situació empitjorà i l'home no semblava acabar de guarir-se les autoritats manaren un darrer peritatge efectuat pels cirurgians mestre Tomàs i Joan de Solsona;

⁷⁶⁶ AML, Llibre de Crims, reg. 770, f.107v.

l'1 de juliol de 1332 a plena llum del dia, protegits del sol pels porxos de la Paeria vella, els cirurgians van determinar que "la nafra en sa persona a la part esquerra prop de la melsa" estava infectada i plena de pus. No obstant això, aquest no és el primer peritatge que se'ns descriu en la documentació. El més primerenc tingué lloc el 1313 i es va produir en una vila propera de l'Aragó, Estadilla. Allà, Vicent, metge de la vila, va tenir cura d'un home ferit a Lleida al qual: "ac li a tayllar e serrar de l'os e eixien brach".⁷⁶⁷ Aquest fet evidencia que la pràctica de la comunitat mèdica, fins i tot en una vila com Estadilla, ja era ben present en la societat medieval de tal manera que els peritatges realitzats pel personal sanitari representen el 24,09% del total dels peritatges realitzats a Lleida durant la baixa edat mitjana.⁷⁶⁸ Per tant, de la mateixa manera que es confiava en els metges també es tenia confiança en la teoria mèdica.

El Consell General lleidatà ja va imposar mesures per regular la qualitat dels productes venuts a la carnisseria el 1340 i aquesta normativització del mercat es va anar succeint progressivament durant tota la baixa edat mitjana; segurament, però, hauríem de pensar en mesures anteriors ja que no s'han conservat actes municipals abans del 1340. A partir de llavors trobem diferents regulacions sobre la carn, el vi i el peix que es van succeint i ens mostren com la ciutat intentava organitzar el seu interior i també la zona circumdant. El desig per regular la vida pública va rebre, encara que sembli incompatible, el seu major impuls gràcies a la Pesta Negra i a les successives epidèmies que la precediren. Després de 1348 la ciutat va haver-se d'adaptar a un nou tipus de mortalitat molt més dura i severa que les anteriors, fou el començament d'una nova pràctica de la salut pública que va consistir, sobretot, en la implementació i millora de les mesures anteriors. Es continuarà legislant, i amb més força que mai, per evitar les sutzures al carrer, els cossos d'animals podrint-se en racons, les acumulacions de brossa esporàdiques en certes zones de la ciutat i el llançament de residus domèstics intramurs. Val a dir que la població medieval no sempre fou conscient de la utilitat d'aquestes mesures i sovint llegim les lamentacions de les classes dirigent arran de l'incompliment d'aquests principis higiènics.

L'empirisme és, possiblement, la millor eina que l'home ha tingut mai; gràcies a l'experiència les ciutats medievals van aconseguir crear mesures millors per lluitar contra el daltabaix econòmic provocat per les fams i les caresties. També veiem com la ciutat va anar aprenent a lluitar contra les caresties de blat o de vi posant diverses mesures per controlar el mercat i evitar així les activitats fraudulentas d'acaparadors i especuladors. Pel que fa a la malaltia veiem com diferents ciutats portuàries imposaren quarantenes; tot i que Jaume d'Agramont en el seu regiment ja parlava del contagi interpersonal, a Lleida aquesta mesura no la veiem aplicada fins al segle XV encara que, òbviament, hem de pensar en casos anteriors.

⁷⁶⁷ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre de Crims*, 1312-1313, reg. 764, f. 82r. Veure també Manuel CAMPS, *Anàlisi dels aspectes mèdics de la mort violenta...* I, pp. 56-57.

⁷⁶⁸ Manuel CAMPS, *Anàlisi dels aspectes mèdics de la mort violenta...* II, p. 151.

Juntament amb les mesures preventives es va produir també l'ús de certs mitjans per al manteniment del control durant els temps pestilencials, quan la infecció ja s'havia apoderat dels carrers de la ciutat. Aquestes mesures per lluitar contra la malaltia estaven clarament influenciades per la medicina escolàstica, amb l'arribada dels nous cicles epidèmics la societat va interrogar més que mai la medicina sorgida de les universitats per buscar alguns remeis. Els accidents de l'ànima foren, possiblement, l'element més clar d'aquest corpus d'aplicacions basades en la ciència mèdica. Tots els regiments mèdics escrits al voltant de 1348, també el de Jaume d'Agramont, mencionen les sis coses no naturals de les *Isagogue* de Ioannitius i, entre aquestes, prengueren gran importància els mencionats accidents de l'ànima; l'alegria mesurada es preferia a la por que, segons la lògica medieval, afavoria el camí a la malaltia i en propagar-se sumia l'urbs en un caos terrible. Aquests tipus de mesures anaven acompanyades d'iniciatives per mantenir el bon funcionament econòmic i polític, regulació dels preus del mercat, establiments per combatre i regularitzar la fugida de les classes dirigents en temps de malaltia i, sobretot, mecanismes per cobrar els tributs de forma ordinària fins i tot quan la malaltia ja s'havia presentat. L'experiència va permetre a la ciutat legislar sobre un espai que s'anava fent públic i per tant s'anava construint l'espai físic de la municipalitat.

Certes dinàmiques productives i d'aprovisionament de productes ja havien estructurat els espais urbans abans del segle XIV; el casos estudiats són els de les adoberies i molins bataners de Magdalena i els escorxadors. Ambdós espais estaven sotmesos a unes necessitats concretes (necessitat d'aigua corrent i proximitat de les matèries primeres) que els van anar allunyant cada cop més del centre de la ciutat. Pel que fa als escorxadors coneixem suficients dades per reconèixer que l'allunyament dels espais de producció càrnica estava relacionat amb la contaminació de l'aire, les aigües i els carrers. En canvi, sobre les adoberies i els molins no tenim gaires notícies que ens parlin de la contaminació generada perquè el complex adober, arran de la inversió en infraestructura i les necessitats concretes de la indústria, no podia ésser traslladat a cap altre lloc; semblantment els molins bataners estaven ubicats en punts molt concrets, al final dels cursos d'aigua, i ja hem vist com el procés del tintatge va desaparèixer del centre de la ciutat i se'ls hi associà durant la segona meitat del segle XIV, fet que els féu més contaminants. Per tant, la ciutat, tot i el procés de decreixement demogràfic i econòmic que estava vivint, planificava l'urbanisme i regulava la vida als carrers. No era una ciutat apagada, fosca i decadent sinó una vila que maldava per adaptar-se a corre-cuita a les noves circumstàncies de pestilència i crisi econòmica, però també d'impuls de la medicina i de regulació ciutadana, que li havia portat el segle XIV.

Una de les conseqüències d'aquesta nova centúria fou un canvi en la visió de la pobresa. Els paràmetres de lectura del pobre medieval van canviar entre els segles XIV i XV; la pesta arribava pels mateixos camins que trescaven pelegrins i mendicants de tota classe, persones desconegudes que buscaven aixopluc als hospitals de la ciutat. L'arribada massiva de persones,

L'èxode rural que es va viure entre els segles XII-XIII va contribuir-hi, va generar recels entre la població urbana, es temia que els nouvinguts fossin criminals o, fins i tot, que portessin malalties. Per això la ciutat va legislar per controlar els pobres i desconeguts que trucaven a les portes de la ciutat, un nou problema de la salut pública paral·lel als que ja hem exposat. La xarxa hospitalària jugarà un paper preeminent en tot això, serà indispensable dotar l'urbs amb bons hospitals per donar acollida a tots aquests pobres.

En aquest sentit la salut pública medieval va adoptar certa càrrega moral; l'exemple més clar és, com explica Jaume d'Agramont, l'arribada de la pesta a través de la falta de moral. Així la regulació dels comportaments morals considerats damnosos anava lligada amb les normes higièniques; al mateix temps que es regulava la venda de carn als mercats també s'evitava la prostitució il·legal fora del bordell; eren els llebreros, els malandrins, els pidolaires, els expòsits, les prostitutes, els jueus, els jugadors, els proxenetes..., en definitiva els marginats, els protagonistes de la degradació moral que tenia lloc als carrers de les ciutats i viles medievals. El següent bloc està encaminat a estudiar com es va controlar la pobresa a la Lleida baixmedieval. Hem d'entendre que el terme "pobresa" ha evolucionat molt fins als nostres dies i, a l'edat mitjana, representava una noció força diferent del que entenem avui en dia. To seguit analitzarem la xarxa hospitalària de la ciutat tenint molt present aquesta definició de "pobre" i els seus successius canvis durant les centúries baixmedievals fins al creació de l'Hospital General de Santa Maria el 1454.

Bloc II

“Si dius: -¿Què farem dels pobres contrets, e inútils e malalts tostemps?-, te dic que los pobres que són vers pobres deuen romandre aquí sens neguna molèstia que no els deu ésser feta. E açò per tal com per Déus són lleixat e posats en cascuna comunitat per tal que los rics e aquells qui han a dar hagen lloc de fer almoines i de rembre llurs pecats”

(Francesc Eiximenis, *Lo Crestià*)

Definir i gestionar la pobresa

Als frescos de la Pia Almoïna de Lleida hi trobem representats els pobres característics de l'edat mitjana. Des de mitjans del segle XIII van ésser acollits entre els murs de la catedral i s'alimentaven amb pa, vi i companatge fins a mitjans del segle XIV, quan la porció alimentaria va ésser substituïda per una quantitat en metàl·lic.⁷⁶⁹ Entre els pobres ordinaris que hi acudien hi havia estudiants, bojós, familiars dels benefactors i també pelegrins. Als darrers se'ls coneix pel bastó que duïen per fer camí però també per la petxina jacobea (*pecten jacobaeus*) que molts portaven cosida al barret o al sarró per demostrar que havien fet el camí. Els frescs estan organitzats en un seguit de cel·les separades per columnes i amb un nombre variable de pobres a cada una que representen els necessitats instituïts per cada benefactor; per exemple, a la part superior d'una de les cel·les s'hi llegeix *Petrus de Rege Episcopus Ilerdense* i hi apareixen dibuixats tres pobres com els que el bisbe Pere del Rei (1299-1307) va deixar anotats en el seu testament amb un cens anual de 229 sous, 11 diners jaquesos i 1 morabatí d'or (làmines II, III).⁷⁷⁰

Les pintures són una representació de la realitat i, alhora, una al·legoria de la paràbola bíblica explicada en l'Evangeli de Sant Mateu:⁷⁷¹ un rei va manar als seus servents que convidessin diferents senyors a les noces del seu fill, però els convidats refusaren la invitació.

⁷⁶⁹ Per a un estudi sobre l'alimentació tornem a citar el del professor Prim BERTRAN, *El menjador de l'Almoïna...* i també Prim BERTRAN, "La alimentación de pobres y pelegrinos...".

⁷⁷⁰ Joaquin YARZA, "Pintures murals de la Pia Almoïna", *La Seu Vella de Lleida: la catedral, els promotors, els artistes, S. XIII-XV*, Barcelona: Generalitat de Catalunya, 1991, pp.100-102. A part de pelegrins a Sant Jaume de Compostel·la hi ha, també, un personatge que porta la creu de Terra Santa, senyal que havia anat fins a Jerusalem. Un document del fons de la Pia Almoïna del segle XVI (Cat. AML, Fons Pia Almoïna, lig 070/241) diu el següent: "Memorial del que se trobe sobre les rations que se dient de claustra és lo que·s segueix: E primerament se deu considerar que quant les dites racions se instituyen lo intent dels instituydors ere per a que tants pobres com ells dexaven en ses institucions fossen cada dia acullits en la casa de la Almonya que erat in claustro sedis y allí a dits pobres los fos donat a menjar segons les hores ere la pràctica. Y açò clarament se collegeix per les institucions antigues que són les següents: E primerament en Pere de Rey, bisbe de Leyda, instituí en són testament ·III· pobres per la sustentació dels quals assignà la Torre de Balestar la qual stà en lo terme de Saydí. Desta manera que los dexà en legat al bisbe de Leyda ab tal condició que fos obligat alimentar tres pobres en la casa de la dita Almoyna e de açò se fa relació larga en un registre de Arnau Segales dels anys M CCC XXVI fins M CCC XXXIII fo XXXVIII." Per a les porcions claustrals veure Pedro SANAHUJA, *Historia de la beneficencia pública en Lérida*, Lleida, Imprenta-Escuela Provincial, 1944, pp. 78-109.

⁷⁷¹ Aquesta relació va ésser feta per Sofia-Ana BUXÓ, "Iconografía de la pobreza en la pintura catalana de los siglos XII y XV", *La pobreza y la asistencia a los pobres en la Cataluña medieval*, Manuel Riu, ed., 2 vols, Barcelona: Centro Superior de Investigaciones Científicas, 1982, pp. 56-79.

Després va tornar a enviar altres missatgers per tornar-los a avisar i alguns no en feren cas i altres ultratjaren els emissaris i els mataren. El rei indignat va llençar-se contra ells, els cremà les seves ciutats i llavors digué de nou als criats: “El banquet de noccs és a punt, però els convidats no n’eren dignes; aneu, doncs, a les sortides dels camins i tots els qui trobeu crideu-los a les noccs”.⁷⁷² El rei es referia als pobres com els que hi havia representats als frescos de les parets de la Pia Almoïna, que vivien als marges dels camins desplaçant-se d’un lloc a l’altre i que eren: bojós, pelegrins, passavolants, esgarrats, famolencs...

Però el sorgiment i manteniment d’una plataforma assistencial com la Pia Almoïna de Lleida no s’ha de confondre amb una visió agradable de la pobresa, com la mostrada en el relat de Sant Mateu. La percepció que la societat tenia del pobre va variar considerablement al llarg de l’edat mitjana, no fou pas un concepte immutable. Així, al segle XI, la pobresa no representava un problema ja que era local, es desenvolupava dins d’un àmbit únicament rural i era reconeguda i assistida per les xarxes de solidaritat veïnal. Però a partir del segle XIV, i sobretot durant el XV, el pobre es va immiscir de ple dins el món urbà com una figura desconeguda i la desconeixença menà envers la malfiança i la criminalització d’aquest.

La pintura romànica, com explica Sofia-Ana Buxó, va representar la pobresa individual i rural dels seus temps. Només cal observar el Sant Llätzer pintat a Sant Climent de Taüll, pels volts de l’any 1123, que espera resignat, recolzat sobre un banc, a que li entreguin les escorrialles del banquet del ric Epuló. En aquests tipus de representacions Llätzer està sol o acompanyat pel gos que li llepa les ferides (làmina IV).⁷⁷³ En canvi, el pobre baixmedieval, el del gòtic, ja no era individual sinó que havia sortit als camins en forma de massa anònima per trobar-se amb altres pobres i vagarejar per les ciutats.

Entre els segles XI i XII molts palesaren la necessitat de reformar el clergat que progressivament havia anat abandonant els ideals de vida monàstica i austeritat que l’havien caracteritzat.⁷⁷⁴ A Avinyó uns canonges van retirar-se a viure en comunitat amb el permís del Bisbe a la propera església de Sant Ruf i seguint la regla de Sant Agustí.⁷⁷⁵ També, en aquest moment, va ressorgir el corrent eremític, les comunitats urbanes rebutjaren els intents de reforma i van instar a les ànimes més fervoroses a retirar-se a les zones rurals i als boscos per

⁷⁷² *La Bíblia, versió dels textos originals i notes pels monjos de Montserrat*, Barcelona: Publicacions de l’Abadia de Montserrat, 2009, Mat., 22, 8-10.

⁷⁷³ La relació entre la visió del pobre representat al romànic i el pobre del gòtic feta per Sofia-Ana BUXÓ, “Iconografia de la pobresa...”, pp. 54-56 Trobem altres representacions de la història de Llätzer a la portalada de Santa Maria de Ripoll (1149-1162), als claustres de Sant Cugat del Vallés (1190-1207) i de la Catedral de Girona i a Sant Pere de Sorpe (1140-1150). Vegeu l’article de Montserrat PAGÈS, “El pobre Llätzer i el si d’Abraham en l’art monumental de la Catalunya Romànica”, *Micel·lània litúrgica catalana*, 15 (2007), pp. 87-121.

⁷⁷⁴ André VAUCHEZ, *La espiritualidad del occidente medieval (siglos VIII-XII)*, Madrid: Ediciones Càtedra, 1985, p. 71.

⁷⁷⁵ Aquesta regla fou creada a Itàlia al segle V, encara que va ésser poc coneguda i no va popularitzar-se fins a la seva revivificació al segle XI. La regla es va fer tant popular que fou acceptada per diverses comunitats monàstiques com els premonstratencs. Lester K. LITTLE, *Pobresa voluntaria y economía de beneficio en la Europa medieval*, Madrid: Ediciones Taurus, 1980, p. 25.

viure de forma pobra i enmig d'una major espiritualitat. Contràriament al que passaria una centúria després, en aquest moment els grans religiosos s'allunyaven de la ciutat i es consagraven a la vida ascètica. Eren homes d'aparença hirsuta, com va descriure'ls Marbode de Rennes, abillats ridículament a la manera dels pidolaires, de manera indecent per a un clergue. Enfront del gaiat abacial ells duïen un simple bastó, símbol de la vida austera però també d'aquell qui sobreviu fent camí.⁷⁷⁶ Els nous anacoretes van convertir-se en referents de la massa de descastats provocada per les successives crisis demogràfiques i van demostrar-los que la santedat no només es trobava al claustre monàstic; va ser en aquest moment quan es va popularitzar el culte a Santa Maria Magdalena. Entre aquests eremites, que enmig de la natura tenien presents les misèries dels qui els venien a veure, hi havia també laics, un precedent de la participació d'aquests en la vida espiritual.⁷⁷⁷

Els laics van prendre un paper protagonista en l'espiritualitat medieval a partir de la segona meitat del segle XII. A Europa, just després del moviment eremític, tot un seguit de grups, posteriorment qualificats d'herètics, predicaven el retorn a la pobresa evangèlica i, en termes generals, criticaven la vida folgada de les autoritats eclesiàstiques. Aquest cop fou a les zones urbanes, on el comerç hi floria abundantment, on aparegueren els primers moviments. Els *umiliati* sorgiren a Milà pels volts del 1170; els valdesos a Lió al voltant del 1173, que si bé no era tan gran com Milà posseïa un important port fluvial; les diferents comunitats de beguines floriren a les zones comercials dels Països Baixos durant la segona meitat del segle XII i els càtars iniciaren la seva vida austera al sud de França, més o menys, durant les mateixes dates. Aquests moviments tingueren un gran èxit entre els laics, llavors la vida folgada dels clergues era objecte de crítica per a molts i aquests grups van saber mostrar un ideal de vida cristiana assequible per als habitants urbans.⁷⁷⁸

A Catalunya aquests moviments van arrelar amb força. Alfons el Cast en un edicte escrit a Lleida el 1192 va prohibir als Homes Pobres de Lió, als càtars i a tots els heretges condemnats per l'església l'entrada als seus territoris; més tard el 1197 Pere el Catòlic va endurir l'edicte del seu antecessor.⁷⁷⁹ El 1167 es va celebrar un concili càtar a Sant Feliu de Caramany on hi van assistir distingides autoritats càtares catalanes, entre elles Ramon de Casals, bisbe càtar aranès.⁷⁸⁰ Però la gran difusió càtara per terres catalanes va arribar després de la desfeta de Muret (1213); llavors molts van iniciar el seu bandeig per les terres situades al sud

⁷⁷⁶ Michel MOLLAT, *Pobres, humildes y miserables en la Edad Media*, México: Fondo de Cultura Económica, 1998, p. 74.

⁷⁷⁷ André VAUCHEZ, *La espiritualidad...*, pp. 79-80.

⁷⁷⁸ Lester K. LITTLE, *Pobreza voluntaria...*, p. 162.

⁷⁷⁹ Lester K. LITTLE, *Pobreza voluntaria...*, p. 160, també: Sergi GRAU, "Durand de Huesca y la lucha contra el catarismo en la Corona de Aragón", *Anuario de Estudios Medievales*, 39/1, 2009, p. 6.

⁷⁸⁰ Jordi VENTURA, *Els heretges catalans*, Barcelona: Editorial Selecta, 1976, pp. 85-86. Vegeu sobretot el treball de Carles GASCÓN, *La disidencia càtara y sus bases sociales en la Cataluña de los siglos XII-XIV*, tesi doctoral dirigida per José Miguel López i Pilar Jiménez, Universidad Nacional de Educación a Distancia, 2015.

dels Pirineus. Aviat trobem càtars a Castellbò, a La Seu d'Urgell i al Priorat; a Lleida la presència càtara queda reflectida durant el regnat de Jaume I, quan es van produir diverses condemnes i absolucions per heretgia.⁷⁸¹ El 1257 trobem que el mercader Guillem de Sant Meliò, ciutadà de Lleida, va ésser perdonat per heretgia mentre que el seu germà Eimeric fou condemnat. Un any després tornem a trobar Guillem a València prestant diverses quantitats a Jaume I i, el 1262, va tornar a ser condemnat per càtar i comprà l'absolució. Tot i aquestes acusacions va aconseguir apoderar-se de les rendes de la vila de Segorb i es casà amb la filla del qui seria batlle de València, Berenguer Dalmau; finalment, a la seva mort, ja no se li van respectar els privilegis concedits i els seus béns foren confiscats.⁷⁸² A Lleida també coneixem els casos dels cavallers Bernat Alió i Bertran de Sautó, perseguits i condemnats per l'inquisidor fra Pere de Tenes.⁷⁸³ Els valdesos també van estar presents a les terres de la Corona, se'ls coneixia com a "ensabatats" i en van formar part, sobretot, pagesos i artesans ja que era en essència un moviment d'extrema pobresa i, a diferència del càtar, evitat per burgesos i feudals. Sobre les terres catalanes va exercir una gran influència la *schola* fundada per Durant d'Osca i la seva comunitat de *pauperes catholici*, fortament imbuïda per les doctrines valdeses.⁷⁸⁴

El darrer tram del sender espiritual laic, iniciat amb els eremites del segle XI arran de les reformes religioses en el si de l'església, el trobem amb l'aparició dels ordes mendicants durant el XIII, representats especialment per franciscans i dominics, sense oblidar els carmelites, mercedaris, trinitaris... Els mendicants van recórrer el camí invers dels seus predecessors, van sorgir del món laic per entrar a formar part de l'església (el Papa va aprovar l'orde franciscà el 1210) i es fixaren en la pobresa que malvivia a les ciutats. En aquest sentit els mendicants van ser els encarregats de reorganitzar la caritat per donar resposta a les necessitats del món urbà i foren l'eina de l'església per lluitar contra les heretgies dessús mencionades.⁷⁸⁵ Van ser els pensadors mendicants els qui es fixaren en els nous pobres dels segles XIV i XV, una massa famolenca que creava recels entre els ciutadans urbans. Ja no esperaven amb resignació, com ho havia fet el seu avantpassat Llätzer, sinó que estenien la mà amb impertinència i demanaven per places i carrers. Aquests pobres són els del retaule de Santa Úrsula i Sant Nicolau de Santa Maria de Castelló de Farfanya (XIV-XV), on hi podem veure la santa ocupant-se d'un pobre barbat darrera el qual s'hi distingeix un tolit amb la seva crossa (làmina IV); o els necessitats representants en un compartiment del retaule dedicat a Sant Roc procedent de l'ermita de Nostra Senyora de Colobó (Àger), en un lateral s'hi pot veure el sant

⁷⁸¹ Joan J. BUSQUETA, *Història de Lleida...*, p. 207-209.

⁷⁸² Jordi VENTURA, *Els heretges...*, p. 44-46.

⁷⁸³ Joan CUSCÓ, *Els beguïns. L'heretgia a la Catalunya medieval*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2005, pp. 16-17.

⁷⁸⁴ Jordi VENTURA, *Els heretges...*, pp. 91-104.

⁷⁸⁵ Joan J. BUSQUETA, "Europa vers 1200: el moviment trinitari en el context d'una nova religiositat. El domini de caritas", *Els trinitaris d'Anglesola, Avinyana i Lleida. Homenatge a mn. Josep Binefa Monjo*, Guissona: Grup de Recerques de les Terres de Ponent, 2012, pp. 113-122.

portant l'emblema del pelegrí que ha anat a Roma, les claus creuades, sobre el barret i guarint una colla d'empestats que han sortit per la porta principal d'una ciutat infectada (làmina V)⁷⁸⁶ També observem aquest tipus de pobresa en els miserables representats al fris de terracota de l'Osedale del Ceppo de Pistoia (1525-1528) o pintats a la Crugia dell Pellegrinaio de l'Osedale de Santa Maria della Scala de Siena (1440), mai sols i sempre enmig del context urbà.⁷⁸⁷

Aquestes mareas de miserables van ocupar els camins juntament amb els mercaders, quincallaires i pastors, empesos envers la ciutat i les noves oportunitats que allí s'hi desenvolupaven. La nova pobresa es va començar a gestar durant els segles XII-XIII quan, com una massa anònima de desarrelats, els diferents miserables i paries prengueren els camins enmig d'un èxode rural cap a les ciutats. Aquesta gent, agombolada als ravals més insalubres i que havien anat creixent espontàniament, va crear basarda a la societat urbana que s'afanyà a desenvolupar mitjans de control social.⁷⁸⁸

Però la definició de la pobresa medieval era àmplia i no la podem reduir únicament a termes econòmics. La pobresa de la baixa edat mitjana també es definia en funció de la salut, de la seva duració, del nivell d'humiliació que comportava i, en aquest sentit, es percebia com més penosa i dura la pobresa del cavaller, que es veia en una situació de misèria, que la del desgraciat que tota la vida havia estat envoltat d'infortunis. El pobre era aquell qui no podia realitzar les activitats pròpies del seu grup social, aquell qui es veia mancat del seu treball per una malaltia, el qui abandonava la comoditat d'una família benestant per imitar la pobresa apostòlica, el cavaller sense armes que cercava fortuna, els sectors més desfavorits del treball urbà, els qui vivien als marges morals de la societat... la llista és llarga i té tantes cares com la mateixa societat medieval.⁷⁸⁹ Per això veiem que els frescos de la Pia Almoïna de Lleida ens

⁷⁸⁶ Ximo COMPANYY, Isidre PUIG, Jesús TARRAGONA, eds., *Exposició Pulchra: centenari de la creació del Museu 1893-1993*, Lleida: Generalitat de Catalunya, 1993, pp. 168-169, 210. Sofia-Ana Buxó ("Iconografia de la pobresa...", pp. 54-56) per fer aquesta comparativa utilitza els pobres representats al retaule de Sant Antoni Abat del mestre de Rubió (1360-1375) on, a la part superior esquerra, hi ha dos captaires descalços i barbats que demanen amb la mà en l'aire (làmina IV). Retaule custodiat al Museu Nacional d'Art de Catalunya, es pot veure online a: <<http://www.museunacional.cat/ca/colleccio/retaule-de-sant-antoni-abat/mestre-de-rubio/045854-cjt>> (Consultat el 22 de novembre de 2016).

⁷⁸⁷ Ja ho va apuntar Michel Mollat i ho cita James William BRODMAN, *Charity and Welfare; Hospitals and the poor in Medieval Catalonia*, Philadelphia; University of Pennsylvania, 1998, pp. 1-2, que la paraula pobresa durant l'alta edat mitjana va ésser utilitzada com un adjectiu i no fou fins als segles XIII i XIV quan es va utilitzar per designar un col·lectiu.

⁷⁸⁸ Michel MOLLAT, *Pobres, humildes y miserables...*, pp. 59-62, 73.

⁷⁸⁹ Michel MOLLAT, *Pobres, humildes y miserables...*, pp. 12, 265-266. Veure també l'article de Carmen LÓPEZ, "Conflictividad social y pobreza en la Edad Media según las actas de las cortes castellano-leonesas", *Hispania. Revista Española de Historia*, 38/140 (1978), pp. 476-483. Com explica James W. Brodman (*Charity and Welfare...*, pp. 4-5) al segle XII els teòlegs van diferenciar entre *pauperes cum Petro* i els *pauperes cum Lazaro* essent els primers els que voluntàriament adoptaven la pobresa apostòlica i els segons aquells qui, pels infortunis del destí (malaltia, necessitats temporals, viudetat, orfandat...), havien de suportar les penalitats estoïcament. Més endavant durant el segle XII aparegueren noves classificacions que estratificaren diferents nivells dins els mateixos *pauperes cum Lazaro*, apareixent així els vergonyants, els captaires, els falsos pobres...

mostren una imatge de la pobresa idealitzada i que, tot i que representa una part d'aquesta, no defineixen el terme en tota la seva globalitat.

Les revoltes del segle XIV ens mostren el caràcter inconformista de la pobresa. Cal que entenguem que no foren protagonitzades pels pobres més miserables que ens vénen a la ment sinó per una pobresa en un sentit més ampli. Els desvaguers i assalariats que malvivien a les ciutats veien en el pillatge i en la mateixa ideologia de la revolta una via ràpida d'enriquiment. A més, en moments de crisi i d'encariment dels productes de primera necessitat, una bona part de la població, que vivia en un equilibri econòmic precari i depenia del seu treball diari, es veia abocada a la pobresa i el seu descontentament ho podia inflamar tot amb gran facilitat.

A Catalunya les crisis demogràfiques anteriors al cop de la Pesta Negra van fer trontollar l'estabilitat de molts ciutadans, la falta d'aliment i l'encariment de preus van situar a molts vora el llindar de la misèria.⁷⁹⁰ També a Castella es van alçar diferents protestes al rei Alfons XI (1311-1350) arran del creixent descontentament que apareixia entre les classes més populars per les successives males collites, la carestia d'aliments, el pagament de tributs excessius i els abusos de la noblesa.⁷⁹¹ També estaven formades per aquesta tipologia de pobres les files dels pastorells que, el 1320, van entrar a la península des de França protagonitzant saquejos i assassinats; venien amb la intenció d'enriquir-se participant en una suposada croada promoguda per l'infant Alfons contra els musulmans de Granada.⁷⁹² Els pastorells, segons els cronistes francesos de l'època, eren persones pobres, sobretot joves, que vivien de les almoines; tant durant el seu pas per França com a l'altra banda dels Pirineus es van dedicar a atacar els barris jueus i musulmans de viles i ciutats.⁷⁹³

A les ciutats els petits artesans es van anar convertint progressivament en obrers assalariats que treballaven a jornal, amb la consegüent inseguretat laboral que això comportava en una economia de mercat tan fluctuant com la medieval. El cas florentí sembla paradigmàtic, des de finals del segle XIII es va produir un augment de la mà d'obra disponible formada per artesans arruïnats i camperols alliberats de la servitud gràcies a una llei de 1289; es tractava de teixidors, cardadors, bataners, tintorers... que venien la seva força de treball als patrons dels gremis més importants. Vivien, com explica Víktor Rutenburg, en unes condicions de gran

⁷⁹⁰ A València Agustí Rubio va catalogar les crisis de 1310-1314 amb un abast territorial europeu i la de 1324-1329 també de caràcter més ampli, vegeu: Agustín RUBIO, "Crisis agrarias i carestías..", pp. 131-147.

⁷⁹¹ Carmen LÓPEZ, "Conflictividad social...", pp. 484-498.

⁷⁹² Eren bandes descontrolades i sense un capità clar que des del sud de França passaren pels ports occidentals d'Aragó i Navarra. Aviat van protagonitzar crims i saquejos contra els calls jueus de diferents viles com Montelús, prop d'Ainsa. Sobre els pastorells veure Jaume RIERA, "Los pastorells en Barbastro (julio de 1320)", *Aragón en la Edad Media*, 18 (2004), pp. 299-336; del mateix autor: *Fam i fe. L'entrada dels Pastorells (juny 1320)*, Lleida: Pagès editors, 2004.

⁷⁹³ El vessant francès d'aquest moviment, com explica Nirenberg, no s'ha d'entendre únicament com un moviment d'odi envers la comunitat jueva sinó com una crítica a la política impositiva aplicada pel monarca i exercida pels jueus. És obvi que existia una incompatibilitat entre el paper dels jueus dins l'aparell administratiu de la monarquia i la necessitat de puresa religiosa de la mateixa monarquia. Sobre això vegeu: David NIRENBERG, *Comunidades de violència...*, pp. 69-77.

precarietat i així es va arribar a una polarització de la societat que posava de relleu les grans diferències entre el *popolo grasso* i el *popolo minuto* i que acabà donant peu a la revolta dels *Ciampi*.⁷⁹⁴

La Pesta Negra i els cicles epidèmics posteriors no van fer res més que agreujar la crisi i el descontentament entre les classes més populars. El 1391 es va produir l'avalot contra els jueus a diferents punts de la Península que va fer aflorar les rancúnies més primàries d'una població que volia capgirar la situació social. El rei Joan I en una carta explicava que aquells qui van assaltar els calls pensaven que mitjançant el saqueig "serien rics hòmens", per tant eren pobres i volien ésser rics.⁷⁹⁵ A València i a altres llocs de la Corona d'Aragó diversos galiots i vagabunds es van afegir als tumults contra els jueus i són identificats per Jaume Riera en la documentació amb les paraules següents: "una companya d'òmens acordats e vagabunds e altres de poqua e pobra condició".⁷⁹⁶ Aquests homes no eren gaire diferents dels tintorers, bataners i sastres que el 1378 van saquejar Florència durant la revolta dels *Ciampi*, o dels flamencs que el 1381 es van revelar contra el seu sobirà i, gràcies a aquest descontentament, van aconseguir estendre la influència de la revolta fins a París i Rouen.⁷⁹⁷

Els conflictes al voltant del món urbà del segle XIV van fer florir una doble imatge del pobre, una de negativa, que encarnava la cobdícia i la criminalitat, i una de positiva, la del pobre que per la seva incapacitat era l'objectiu de la caritat. Entre els primers hi havia aquells qui podien treballar però rebutjaven fer-ho i preferien viure demanant o realitzant activitats criminals; no es tractava d'una idea nova, ja durant el regnat d'Alfons el Savi, a les Corts de Zamora celebrades l'any 1274, es va legislar contra aquells qui es feien pobres per engany (*por enganno*) per poder acollir-se a la caritat.⁷⁹⁸ Entre els segons hi havia els cecs, tolits, vídues,

⁷⁹⁴ Viktor RUTENBURG, *Movimientos populares en Italia (siglos XIV-XV)*, Madrid: Akal, 1983, pp. 16-58; Marc BLOCH, *Reyes y siervos y otros escritos sobre la servidumbre*, trad. María del Rosario Pérez, Granada: Universidad de Granada; Universidad de Valencia, 2006, p. 187.

⁷⁹⁵ Maria Teresa FERRER, "Conflictes populars a Mallorca a la fi del segle XIV", *Estudis Baleàrics*, 84/85, (2006), p. 93.

⁷⁹⁶ Jaume RIERA, "Estrangers participants als avalots contra les jueries de la Corona d'Aragó el 1391", *Anuario de Estudios Medievales*, 10 (1980), pp. 579-580. En aquest article s'explica que en el cas de pogrom a Barcelona hi van participar galiots de naus vingudes de Castella. Jaume Riera adjunta aquest fragment de document explicant que l'avalot va ocórrer *causam et principium dantes gentes maritime, inter quos fuerunt diversi castellani, numero quinquaginta vel circa, qui venerant cum duabus navibus castellanis de civitate Valencie in quarum una venerat nobilis Bernardus de Cabraria*. Sobre el pogrom a Barcelona es pot veure Claude CARRÈRE, *Barcelona, 1380-1462...*, pp. 158-164.

⁷⁹⁷ En el cas de París la rebel·lió va ser iniciada per un venedor ambulat que s'oposà al cobrament dels impostos sobre les fruites i verdures que venia al mercat. Sobre les revoltes socials de finals del segle XIV (*jaqueries, ciompi, maillotins...*) veure George HOLMES, *Europa: jerarquía y revuelta 1320-1450*, Madrid: Siglo XXI, 1978, pp. 152-162. Sobre la revolta dels *Ciampi* també Viktor RUTENBURG, *Movimientos populares...*, pp. 131-214 i també Michel MOLLAT, Philippe WOLFF, *Uñas azules, Jaques y Ciompi. Las revoluciones populares en Europa en los siglos XIV y XV*, Santiago Funes, trad., Madrid: Siglo Veintiuno Editores, 1976, pp. 122-139.

⁷⁹⁸ Carmen LÓPEZ, "Conflictividad social...", p. 478. De fet ja hi ha mencions més primerenques a les Corts Cadis del 1268 on es va legislar contra aquells que menjaven i bevien d'allò aliè i contra aquells jornalés que no volien llaurar pels preus que se'ls oferien. Veure també Carmen LÓPEZ, *La pobreza en la España medieval*, Madrid: Ministerio de Trabajo y Seguridad Social, 1985, p. 126.

noies a maridar, orfes... és a dir aquells qui per causa de la seva edat, sexe o malaltia estaven impossibilitats per realitzar una professió que els permetés viure.

Òbviament les autoritats municipals van intentar actuar contra aquells qui s'aprofitaven del sistema. Durant el segle XIV moltes ciutats promulgaren les denominades "lleis de pobres" per evitar l'entrada i la proliferació d'una pobresa no desitjada. Els governs municipals van entendre que els falsos pobres representaven un focus de problemes per al món urbà ja que s'adherien a les protestes, ataven el descontentament popular i molts es dedicaven a activitats il·legals. Per tant, arribem a un punt on la pobresa ja no era percebuda com una misèria salvadora sinó com un vici, fins i tot contagiós, que feia perillar el bon regiment de la ciutat.⁷⁹⁹ Molts pobres que arribaven a les ciutats acabaven dedicant-se a la prostitució, al joc o a la delinqüència i alternaven aquestes activitats amb la demanda de caritat a les diferents institucions benèfiques. Els estatuts d'Avinyó, escrits a mitjans del segle XIII, s'especificaven els barris on les prostitutes podien operar, el mateix trobem a Barcelona, Sandwich, Pistoia o Hamburg.⁸⁰⁰ El rei Jaume II va prohibir a proxenetes, prostitutes, tolits i víctimes d'una malaltia mental entrar i passejar-se per la Plaça Santa Anna de Barcelona i el 1311 va ordenar fer desaparèixer els prostíbuls situats prop de monestirs i esglésies.⁸⁰¹ Igualment el mateix monarca, l'any 1321, va atorgar un privilegi a la ciutat de València i a totes les viles del regne posant sota el poder municipal la potestat de reprimir als falsos pobres.⁸⁰² Aquesta transmissió de les competències va permetre una major agilitat en la gestió dels conflictes derivats de la pobresa i, lògicament, el sorgiment d'un conjunt de lleis que intentaven frenar l'arribada de gent amb mals hàbits. Les mesures al regne de València incloïen lleis comercials i econòmiques, regulació d'horaris laborals, persecució de la ociositat, control dels pidolaries, etc.⁸⁰³

Les mesures restrictives es van combinar àgilment amb un seguit d'accions assistencials en moments puntuals; en el cas lleidatà, com veurem, sovint les trobem després de les pestes, quan era necessari relaxar la pressió fiscal sobre monestirs i convents o ajudar a la caritat parroquial (bacins o plats per als pobres vergonyants, expòsits o noies a maridar). A més també existia una caritat ordinària organitzada al voltant de l'activitat parroquial i centrada en els pobres honests i els vergonyants.⁸⁰⁴

⁷⁹⁹ Carmen LÓPEZ, "Los pobres medievales: de la caridad al rechazo", *Historia 16*, 97 (1984), pp. 43-50.

⁸⁰⁰ Lester K. LITTLE, *Pobreza voluntaria...*, p. 42.

⁸⁰¹ James W. BRODMAN, *Charity and Welfare...*, p. 5; Gabriel SECALL, "Els bordells medieval de Valls i el seu món", *Quaderns d'història tarraconense*, 4 (1984), pp. 131-153.

⁸⁰² Rafael NARBONA, "Las leyes de pobres en la metrópolis. Mendigos, miserables, trabajadores en Valencia", *Clio&Crimen*, 9 (2012), p. 168.

⁸⁰³ Rafael NARBONA, "Las leyes de pobres en la metrópolis...", p. 172.

⁸⁰⁴ Als pobres vergonyants de la parròquia del Pi a Barcelona se'ls duia una almoïna en metàl·lic o en espècie a casa seva, per aquest motiu al registre s'hi recollia l'adreça del beneficiari de l'ajuda, veure: Salvador CLARAMUNT, "Una primera aproximación para establecer un plano de la pobreza vergonzante en el arrabal de la rambla de Barcelona a lo largo del siglo XV", *La pobreza y la asistencia a los pobres en la Catalunya medieval*, Manuel Riu, dir., 2 vols., Barcelona: Centre Superior d'Investigacions Científiques, 1981-1982, pp. 369-382. La caritat preferia als pobres vergonyants, a les vídues i als orfes

La gestió crítica de la pobresa anava acompanyada d'un discurs defensat per predicadors moralistes com Francesc Eiximenis (1330-1409). En el seu *Regiment de la Cosa Pública* el frare franciscà va apuntar les línies principals per a la gestió municipal de la pobresa; sobretot en el capítol 21 dedicat a: “com los inútils deuen ésser gitats, e hi deuen ésser sostenguts los pobres mendicants qui són vers indigents”.⁸⁰⁵ En aquestes pàgines va argumentar, seguint la imatge que tant li agradava de la ciutat com un cos, que aquella persona que no aportava res a la comunitat havia d'ésser extirpada “car així com lo membre inútil en lo cos és mort e nou als vius...”⁸⁰⁶ Amb aquestes paraules deixava ben clara la necessitat d'ésser útil a la societat i, així, els pobres veritables (contrets, cecs i malalts) esdevenien útils perquè eren els destinataris obligats de la caritat i, deduïm, per seguir essent útils havien de seguir essent pobres. Ells són —deia el franciscà— un instrument dels “rics hòmens que si salvar-se volen, que queucom han a fer algun notable per amor de nostre Senyor Déu. Pus doncs dient que no poden fer penitència ne aflicció, ne grans oracions, resta que han a retornar e a recórrer a l'almoïna.”⁸⁰⁷

Eiximenis era hereu de les discussions que una centúria abans havien tingut lloc a la universitat de París en relació amb una nova concepció davant la mort. No va ésser una casualitat que a principis del segle XIII es discutís per establir un indret de penitència per als mercaders, el Purgatori, encarregat de tranquil·litzar les seves consciències. Guillem d'Alvèrnia (1180-1249), qui fou bisbe de París, va iniciar la discussió al voltant d'aquest espai i el va definir com la continuació de la penitència terrestre, una avantsala del Paradís celestial a mig camí entre la mort i la resurrecció.⁸⁰⁸ Posteriorment es va produir una estructuració racional de l'espai que era, en definitiva, una de les demandes de la societat urbana. Foren els predicadors franciscans i dominics com Albert el Gran (1207-1280), Alexandre de Hales (1185-1245), Sant Bonaventura (1217-1274) o Tomàs d'Aquino (1224-1274) els qui van debatre sobre el Purgatori i van reflexionar entorn de la seva utilitat i estructura en els seus escrits.⁸⁰⁹ Finalment, el 1254, Innocenci IV va realitzar la primera definició pontifícia, i per tant oficial, del Purgatori inaugurant un espai de penitència porós (s'hi podia influir des del món dels vius) a mig camí entre l'espai dels morts i el dels vius. Per a Innocenci IV algunes penes es podien perdonar durant la vida present mitjançant la penitència i la caritat, altres, les més greus, requerien una cura a consciència que es feia després de la mort.⁸¹⁰

abans que a prostitutes, trinxeraires i falsos pobres. Vegeu James W. BRODMAN, *Charity and welfare...*, pp. 6-7.

⁸⁰⁵ Francesc EIXIMENIS, *Regiment de la Cosa Pública*, Barcelona: Barcino, 1927, pp. 124-128.

⁸⁰⁶ Francesc EIXIMENIS, *Regiment...*, pp. 124-125.

⁸⁰⁷ Francesc EIXIMENIS, *Regiment...*, p. 126.

⁸⁰⁸ Jacques LE GOFF, *La naissance du Purgatoire*, París, Éditions Gallimard, 1981, pp. 325-331.

⁸⁰⁹ Sobre les diferents visions del Purgatori com una estructura que es va definint durant el segle XIII veure: Jacques LE GOFF, *La naissance...*, pp. 319-386.

⁸¹⁰ Jacques LE GOFF, *La naissance...*, p. 380.

Al mateix temps que es consolidà el Purgatori es va condemnar la usura en el concili segon (1139), tercer (1179) i quart (1215) del Laterà, al segon concili de Lió (1274) i al concili de Viena del Delfinat (1311).⁸¹¹ A través de la reorganització de la caritat promoguda pels mendicants el pobre veritable esdevingué un element indispensable per purgar els pecats del món urbà i alleugerir el pas de molts pel Purgatori, tant per aquells qui ja hi eren com per aquells qui hi haurien de passar. L'home medieval s'imaginava aquest espai com un indret de turments on hi cremava el foc purificador a mode d'ordalia penosa per a l'esperit.⁸¹² Es pretenia desdramatitzar del final, la mort primera (corporal i física), que passava a ésser vist com una regla de la natura inajornable per a tots els homes (sants i pecadors); en canvi la mort de l'ànima, la dels impius i pecadors, aquesta s'havia de témer terriblement ja que era castigada amb la condemna eterna.⁸¹³ Quan hom es trobava entre les flames del Purgatori s'avaluava el comportament en vida però també es tenia en compte tot el bé que encara es podia fer un cop ocorreguda la mort corporal. Sobre aquesta influència del món dels vius al Purgatori es clarificadora la història següent: Margery Kempe (1373-1438), una mística anglesa, va rebre la visita d'una vídua que li demanà resar pel seu difunt marit i esbrinar si necessitava res durant la seva estada al Purgatori. Margery després de les consultes pertinents mitjançant pregaries descobrí que l'home hauria de passar trenta anys al Purgatori a no ser que es fes algun acte de caritat. Així retornà a la vídua i li digué: *If ye will give alms, three pounds or four, in masses and alms-giving to poor folk, ye shall highly please God and give the soul great ease.*⁸¹⁴ Però la vídua no s'ho prengué seriosament i no va parar atenció als avisos de Margery, de manera que l'home, suposem, degué maleir-la mentre esperava els respectius trenta anys per poder veure les portes del Paradís.

Però tornem a trobar-nos amb la discussió de sempre: Quin pobre es considerava digne de rebre la caritat? Eiximenis ho va dir ben clar, l'ociós havia d'ésser rebutjat mentre que el treballador podia acollir-se a la beneficència. Per a ell “negú de la comunitat no deu ésser permès estar ocios per res, car ociositat fa l'hom inútil, e no solament inútil ans encara lo fa damnós a la cosa pública...”.⁸¹⁵ Tothom ha de treballar: els cavallers fent exercicis d'armes, els prohoms estudiant per proveir la comunitat amb llur saviesa, les dones filant, els clergues orant... aquells qui ens sembla que no haurien de poder treballar Eiximenis també el situa dins el mercat laboral: els malalts pregant a Deú misericòrdia, els tolits fent qualsevol ocupació que el cos els permeti, els cecs tocant campanes o fent moure les manxes dels ferrers i els llebrosos

⁸¹¹ Jacques LE GOFF, *La naissance...*, p. 409.

⁸¹² Miguel Ángel LADERO, *Los espacios del hombre...*, p. 67.

⁸¹³ Mario HUETE, “Las actitudes ante la muerte en tiempos de la Peste Negra. La Península Ibérica, 1348-1500”, *Cuadernos de Historia Medieval*, 1 (1998), pp. 23, 26-27.

⁸¹⁴ Patrick J. GEARY, ed., *Readings in Medieval history*, North York: University of Toronto Press, 2016, p. 477. També Margery KEMPE, *The book of Margery Kempe*, William Butler-Bowdon, ed., New York: The Devin-Adair Company, 1944, p. 37.

⁸¹⁵ Francesc EIXIMENIS, *Regiment...* p. 129.

fent qualsevol cosa útil però, això sí, ben allunyats de tothom “car llur malaltia és contagiosa e pren-se de un en altre”.⁸¹⁶ Per tant per a Eiximenis la pobresa de l’ociós, del fals pobre, era la més perjudicial perquè s’encomanava i generava altres vicis terribles de manera que al final la societat acabaria sent improductiva. Però, òbviament, per a Eiximenis hi havia oficis que també eren molt perjudicials per al Bé Comú. Al capítol 23 del *Regiment de la Cosa Pública* Eiximenis va parlar dels oficis “damnificants la cosa pública o comunitat” i mencionà els jugadors, lluitadors, alcavots, alquimistes i fetillers que feien nigromància o quiromància, que és l’art de llegir les mans. Els alcavots mereixien una atenció especial per part del frare franciscà ja que, segons ell, els fills bords o bastards, com que tenien l’origen en actes vils (l’adulteri), només podien esdevenir generacions “males e molt perjudicials”;⁸¹⁷ tot i les honroses excepcions que també va mencionar. El camí marcat pel franciscà en encetar el tema dels bords ens acaba portant, tot i que ell no ho mencionés, vers la prostitució que era, en definitiva, un altre ofici de pobres i damnós per a la Cosa Pública. Però la prostitució gaudia d’un estatus especial, si bé tan la prostitució com els bordells tenien mala consideració entre els moralistes, l’activitat era permesa per l’església per evitar mals majors i es justificava com una vàlvula d’escapament per a les passions més menyspreables.⁸¹⁸

Joan Lluís Vives (1492-1540) va recollir aquesta herència dels segles XIII-XIV i la plasmà en el seu *Socors de pobres (De subventionem pauperum)*. Vives marxà a estudiar a la Universitat de París als disset anys i mai més va tornar a trepitjar la seva pàtria natal; es va establir als Països Baixos, a Bruges, on es casà i produí una immensa obra intel·lectual. És per això que el seu *Socors de Pobres* ens brinda un exemple fantàstic per entendre, des de la seva òptica d’humanista europeu, el fenomen de la pobresa. L’obra va sorgir de la petició del mateix govern de Bruges i presentà l’edifici teòric per justificar la intervenció del govern municipal en la gestió de la pobresa. A imitació del treball d’Eiximenis el text de Joan Lluís Vives dóna una visió de la pobresa pròpia del seu temps i espera que el pobre accepti la seva condició miserable amb conformitat. Diu que al miserable “la pobresa li ha estat enviada per Déu justíssim (...) evitant-li els perills dels vicis i donant-li l’oportunitat de practicar amb més facilitat la virtut”, i critica als falsos pobres per la seva vida ociosa i les seves perversions.⁸¹⁹ Així diu que “demanen amb arrogància i durant els moments més inoportuns exigint més que implorant”, els acusa de propagar malalties amb l’olor fètida de les seves nafres, de simular afeccions amb medicaments i d’utilitzar nens raquítics, alguns fins i tot segrestats, per a enriquir-se mostrant la seva

⁸¹⁶ Francesc EIXIMENIS, *Regiment...*, p. 131.

⁸¹⁷ Francesc EIXIMENIS, *Regiment...*, pp. 143-144.

⁸¹⁸ Sobre les diferents reflexions de la església al voltant de la prostitució vegeu: Lucía CONTE, ‘*Per sopllir la fragilitat e dolència de la carn. Sexe i misogínia a la diòcesi de Barcelona (s. XIV-XV)*’, tesi doctoral dirigida per Josep M^o Salrach, Universitat Pompeu Fabra, 2012, pp. 411-420.

⁸¹⁹ Joan Lluís VIVES, *El socorro de los pobres. La comunicación de bienes*, trad. Luís Frayle, Madrid, Editorial Tecnos, 2007, pp. 25-29.

desgràcia als rics.⁸²⁰ Fins i tot, explica Vives, recriminen a aquells qui no els donen res i en les revoltes ciutadanes el seu paper resulta crític perquè “ningú comet més excessos que ells, ja sigui com a deladors o instigadors, o bé per la seva pròpia mà...”⁸²¹.

A grans trets ens trobem davant d'un sistema que intentava punir la pobresa que la pròpia dinàmica econòmica generava. Al mateix moment que es demanava un nou espai de penitència per als mercaders, tan important pel creixement urbà, també es reclamava el control de la classe assalariada nascuda com a conseqüència d'aquest creixement. L'església va donar resposta a ambdós demandes alhora: primer estructurant el Purgatori i, segon, aportant el bastiment ètic necessari per crear noves eines de control social que justifiquessin la figura del pobre com a eina per a exercir la caritat. Aquesta caritat no buscava alliberar al pobre de la misèria, ans al contrari, intentava justificar la seva existència i mantenir l'*statu quo*.

La pobresa a Lleida

La pobresa de la ciutat de Lleida representava un reflex del que ja hem dit. Els seus testimonis ens ajudaran a comprendre com la municipalitat regulava la mendicitat i les diferents cares d'aquesta.

Com en qualsevol ciutat medieval europea a Lleida la pobresa va representar una de les preocupacions del Consell Municipal; no es estrany trobar alguna menció a pobres i marginats entre les pàgines de les Actes Municipals dedicades, comunament, a l'abastiment de carn i gra, a la gestió dels carrers, als conflictes amb el rei o amb altres viles de la corona... Posar etiquetes a la pobresa involuntària medieval representa una feina feixuga i m'atreveria a dir també inabastable per la disparitat d'individus i l'amplitud del terme. Tot i així, considerem que es podria parlar de dos grans grups, aquells qui es veuen afectats per una pobresa temporal i aquells necessitats que pateixen la pobresa de forma endèmica. És important matisar que no pretenem fer una anàlisi de la caritat, que comportaria un estudi molt més profund dels bacins parroquials, a l'estil dels estudis barcelonins, pels qual a Lleida, ara pera ara, no tenim suficient volum documental.⁸²² Tot i així si que mencionarem alguna d'aquestes institucions pertanyents

⁸²⁰ Joan Lluís VIVES, *El socorro...*, pp. 25-26.

⁸²¹ Joan Lluís VIVES, *El socorro...*, p. 28.

⁸²² Al segle XIV hi havia bacins a les parròquies barcelonines de Santa Maria del Mar, Santa Maria del Pi, Sant Pere de les Puelles, Sant Jaume Apòstol, Sant Miquel i San Cugat del Rec o del Forn; a partir del XV s'hi afegeixen els bacins de Santa Eulàlia del Camp i el de Sant Just. Vegeu: Carme BATLLE, “La ayuda a los pobres en la Parroquia de San Justo de Barcelona”, *A pobreza e A Assitência aos pobres na Península Ibérica durante a Idade Méida*, 2 vols., Lisboa: Imprensa Nacional-Casa da Moeda, 1973, I, pp. 59-71, i al mateix volum Joan F. CABESTANY, Salvador CLARAMUNT, “El plat dels pobres’ de la Parròquia de Santa Maria del Pi de Barcelona (1401-1428)”, pp. 157-218. També, al segon volum, Manuel RIU, “La ayuda a los pobres en la Barcelona medieval: El ‘plat dels pobres vergonyants’ de la parroquia de Santa Maria del Mar”, pp. 783-811. També Teresa VINYOLES, “Ajudes a donzelles pobres a maridar”, *La pobreza y la asistencia a los pobres en la Catalunya Medieval*, Manuel Riu, dir., 2 vols., Barcelona, Centro Superior de Investigaciones Científicas, 1980, I, pp. 295-362, esp. 319-320; Ana M.

a la caritat parroquial que, segon ens mostra la documentació municipal, s'estructurava en una xarxa assistencial semblant a la barcelonina; sabem del cert que a Lleida hi havia bacins per als pobres vergonyants i per a les òrfenes a maridar a les parròquies de Sant Pau, Sant Salvador, Sant Gili, Sant Andreu, Sant Martí, Sant Llorenç, Santa Maria Magdalena i Sant Joan.⁸²³

La pobresa temporal

La pobresa va esdevenir un element estretament relacionat amb la pestilència baixmedieval. Durant i després de les principals epidèmies de finals del segle XIV trobem el rastre de precarietat i misèria que la malaltia deixava darrera seu. Fou durant aquests moments d'encariment de preus i de daltabaix econòmic quan moltes famílies d'assalariats es van trobar immerses dins la pobresa.

El 6 de setembre del 1371 el Consell es preocupava pels nombrosos veïns que passaven dificultats en llurs cases; per això va acordar que dos prohoms de cada parròquia, juntament amb el capítol de la catedral, recaptessin diners per als necessitats i els repartissin segons la fretura de cadascú.⁸²⁴ El document no parla de pobres desamparats sinó de gent afectada per les adversitats i, per tant, d'una pobresa temporal. Al desembre les dificultats continuaven perquè el majoral encarregat de les propietats de Poblet a Lleida va demanar que no se li cobrés la imposició per moldre sis cafissos de gra que volia donar als pobres.⁸²⁵ Hem de tenir present que al juny del 1371 es va declarar un brot de pesta que s'allargà fins a les acaballes de setembre, fou un dels brots més virulents i va afectar a diferents localitats del Principat. De fet, va ser entre els anys 1370 i 1373 quan es van produir les denominades mortaldats mitjanes.⁸²⁶

El 1384 va succeir un fet semblant, la malaltia va atacar la ciutat entre el juny i l'octubre d'aquell any. Per això, al juliol es van elegir dos prohoms de cada parròquia amb l'encàrrec de recaptar diners pel bací de les òrfenes a maridar; a diferència del cas anterior se'ls va fer jurar que obrarien lleialment i no distribuïrien els diners sense el consell dels altres prohoms de la parròquia; potser a causa d'alguna corruptela anterior.⁸²⁷

LORENTE, "El plato de los pobres vergonzantes de la parroquia de Santa María del Mar, en Barcelona", *La pobreza y la asistencia...*, II, pp. 153-171; al mateix volum Guillermo ARAMAYONA, "El cuaderno de 1421 de 'el bací dels pobres vergonyants', de la parroquia de Santa María del Mar, de Barcelona", pp. 173-189 i Salvador Claramunt, "Una primera aproximación...", pp. 369-382. Vegeu també Miguel PARDO, "El Bací dels Pobres Vergonyants de la parroquia de Santa Maria del Mar", *Estudios Históricos i Documentos dels Arxius de Protocols*, 8 (1980), pp. 149-164.

⁸²³ Aquests bacins de les parròquies lleidatanes apareixen arran del llegat d'un home anomenat Pere Cernilles, vegeu: Cat. AML, Fons Pia Almoïna, LIG 070/244, f. 15v.

⁸²⁴ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1371-1372, reg. 401, f. 20v.

⁸²⁵ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1371-1372, reg. 401, f. 36r.

⁸²⁶ Per a Barcelona veure Jordi GUNZBERG, "Las crisis de mortalidad...", pp. 19-22. Aquest brot no va arribar a València, vegeu Agustín RUBIO, *Peste Negra, crisis y comportamientos sociales...*, pp. 33-35.

⁸²⁷ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1384, reg. 460, f. 9v.

Disminuir les taxes o suprimir el pagament dels impostos va ser una mesura comú durant el segle XV. El 1402 la precarietat va tornar a fustigar la ciutat i els contorns i per això tornem a trobar mesures caritatives relacionades amb el cicle pestífer del 1401-1403, que es va iniciar a València i s'estengué ràpidament per tota la corona.⁸²⁸ Aquell any diversos ciutadans no podien pagar el Comú i es va posar en marxa exactament el mateix mecanisme que en els casos anteriors; es van elegir dos prohoms de cada parròquia per, aquesta vegada, encarregar-se d'identificar als miserables i se'ls autoritzà, després d'una investigació sobre les seves possessions, a alliberar-los del pagament del tribut.⁸²⁹ El 1456 va tornar a succeir el mateix i es va fer una revisió dels miserables per saber a qui s'alliberaria del pagament dels impostos; en aquell moment Lleida sortia d'haver patit la pesta i les inundacions del 1452.⁸³⁰

La pobresa i la pesta de 1384

Tornem ara, per analitzar més detingudament la pobresa temporal, a la pesta de 1384. Un any després de la malaltia el camp lleidatà presentava un aspecte miserable i, per pal·liar la fam de moltes famílies, Pere el Cerimoniós va manar distribuir 400 faneques de blat entre els pobres d'un seguit de viles de la contribució de Lleida. Eren pobles situats entre el Segrià, el Pla d'Urgell i les Garrigues: Artesa de Lleida, Puigverd, les Borges Blanques, Juneda, Puiggròs, Torregrossa, Bell-lloc d'Urgell i els Alamús. Per tal de fer-ho equitativament es va elaborar un llistat de pobres amb el títol: *Memorial dels pobres y llochs en los quals se son distribuïdes les 400 faneques de forment ha manat fonar de almoyna lo Rey en lo present any 1385*.⁸³¹ En el document s'hi descriuen els pobres segons els focs, especificant en cada cas el cap de casa i aquells qui en depenien; per exemple sabem que a Artesa de Lleida hi vivien en Francesc Jover, la seva esposa i dues criatures que van ésser catalogats com a pobres. Això es produí per una raó força lògica ja que el repartiment del menjar s'havia de fer en relació amb les boques que hi havia a cada casa i no amb els focs, com era costum durant els fogatges recaptatoris.

En total a Artesa s'hi van comptabilitzar 93 pobres distribuïts en 23 focs, tot i que en la suma final l'escrivent va descomptar-se hi només apuntà 53 necessitats; a Puigverd hi havia 78 pobres repartits en 17 famílies; a les Borges Blanques 202 que representaven 52 focs; a Juneda n'hi comptem 154 distribuïts en 37 famílies; Puiggròs tenia 42 pobres que representaven 11 focs; Torregrossa 81 pobres entre 18 famílies; a Bell-lloc hi havia 99 pobres distribuïts entre 28 focs i als Alamús 23 pobres entre sis famílies. Com que no coneixem la població d'aquestes

⁸²⁸ Manuel CAMPS CLEMENTE, Manuel CAMPS SURROCA, *La pesta del segle XV...*, pp.145-152.

⁸²⁹ El text diu: "E a aquells sie feta gràcia del Comú hauda informació primerament que no possehisquen béns mobles o immobles, però que aquells que-s troben esser miserables jacsie possehesquen alguns béns que-ls sie feta gràcia del ordenament si als dits pahers e prohomsens serà vist fahedor" (Cat., AML, Fons Municipal, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1402-1403, reg. 404, f. 8v).

⁸³⁰ Manuel CAMPS CLEMENTE, Manuel CAMPS SURROCA, *La pesta del segle XV...*, pp. 205-209.

⁸³¹ Cat. AML, Fons Pia Almoïna, *Memorial de pobres*, LIG 070/245.

viles no podem saber quin percentatge representaven els pobres mencionats dins el total però el nombre sembla força significatiu. No obstant això, tenim la sort de poder acostar-nos a la població d'alguns d'aquests pobles seguint els fogatges del 1378 i del 1413.

Els fogatges representen una eina d'estudi de gran complexitat i no és la meua voluntat introduir-me ara en un terreny tan complicat com aquest, tot i així crec que amb algunes pinzellades n'hi haurà prou per aportar una mica de llum a la pobresa del camp lleidatà a finals del segle XIV. Cal tenir en compte que els fogatges sovint donen una visió parcial ja que exclouen les famílies més riques i també les més miserables, per tant aquesta és una visió que s'ha d'agafar amb precaució.⁸³²

D'una banda, a les Corts de Lleida del 1375 es va demanar una revisió dels fogatges realitzats durant el quinquenni 1360-1365. Tot i la demanda la petició no va prosperar fins a les Corts de Barcelona de l'any 1378. Llavors es va realitzar un fogatge on els diferents estudiosos de la demografia hi han comptabilitzat una pèrdua notable de la població progressiva des de començaments de la dècada dels anys seixanta, de fet ja va començar amb la Pesta Negra i continuà.

Tal i com explica Gaspar Feliu, Pròsper Bofarull va publicar el fogatge de 1378 amb la introducció "Nombrement dels focs de Cathalunya segons les corts de Cervera, les quals se celebraren en l'any MCCCLIX per lo S. Rey Pere Terç", en relació a una nota del segle XV que hi havia al manuscrit.⁸³³ Es tracta d'un error ja esmenat per Pons i Guri i Josep Iglésies, que el van saber datar com el fogatge mencionat del 1378;⁸³⁴ de fet Josep Iglésies i Esther Redondo mencionen que podria ser una còpia lleugerament posterior, del 1385.⁸³⁵

Per altra banda, a les Corts de Barcelona de 1413 Ferran I va autoritzar un nou recompte de focs ja que la població havia disminuït notablement durant les crisis ocorregudes a les acaballes del segle anterior. A l'Arxiu Municipal de Lleida, dins les Actes del Consell General, trobem la nota feta per les autoritats lleidatanes arran d'aquesta recaptació: "Lo nombre de focs de Leyda e lochs de la contribució", i aquell any es van pagar tres florins a Mateu de Carcassona

⁸³² Vegeu el treball d'introducció als fogatges del XIV de Pere ORTI, "Una primera aproximació als fogatges catalans de la dècada de 1360", *Anuario de Estudios Medievales*, 29 (1999), pp. 747-773.

⁸³³ Gaspar FELIU, "La demografia baixmedieval catalana: estat de la qüestió i propostes de futur", *Revista d'Història Medieval*, 10 (1999), pp. 20-21. Vegeu el fogatge transcrit a Pròsper BOFARULL, *Colección de documentos inéditos del Archivo General de la Corona de Aragón*, Barcelona: Imprenta del Archivo, 1856, XII, pp. 16-27 <<https://archive.org/stream/coleccindedocum15araggoog#page/n31/mode/2up>> (consultat el 2 de desembre de 2016). També Josep IGLÉSIES, "El fogaje de 1365-1370. Contribución al conocimiento de la población de Cataluña en la segunda mitad del siglo XIV", *Memorias de la Real Academia de Ciencia y Artes de Barcelona*, 34 (1962), pp. 249-260.

⁸³⁴ Aquest fet es mencionat en diversos articles vegeu Josep Maria PONS I GURI, "Un fogatjament desconegut de l'any 1358", *Butlletí de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona*, 30 (1964), pp. 330-331.

⁸³⁵ Esther REDONDO, *El fogatjament general de Catalunya de 1378*, Barcelona: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 2002, p 17.

i tres més a Joan de Tudela per cobrar els fogatges de Lleida i els llocs de la seva contribució.⁸³⁶ Es tracta d'una font limitada perquè no hi apareixen totes les viles del Memorial de Pobres.

Finalment la font més detallada, tot i que excessivament allunyada en el temps perquè ens pugui ésser útil, és el fogatge de 1497 publicat pel mateix Josep Iglésies.⁸³⁷

Pobles	Fogatge de 1378	Memorial de pobres (1385)	Fogatge de 1413 (contribució de Lleida)	Fogatge de 1497
Artesa	29 ⁸³⁸	23		43
Juneda	45	37		62
Bell-lloc	53	28	53	29
Alamús	16	6	16	4
Borges	72	52	72	101
Puigverd	13+2? ⁸³⁹	17		22
Puiggròs	20	11		12
Torregrossa	24	18		28
Cugullada	4		4	
Castellot	10		10	7
Rufea	22		22	21
Torres de Sanui	26		27	22
Almacelles	51		51	16
Alpicat	37		37	29
Vilanova de l'Horta	18		18	22
Palau de l'Horta	8		8	

En el quadre s'aprecia com la quantitat de necessitats expressada en el Memorial de Pobres representava, en molts casos, més de la meitat dels focs d'aquestes viles; balla la xifra de Puigverd on les famílies pobres superaven els focs de 1378. En tot cas és suficient per veure quantes famílies depenien d'un equilibri precari i es van veure dins la pobresa en in comptables

⁸³⁶ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1413-1416, reg. 406, f. 14v-15r.

⁸³⁷ Josep IGLÉSIES, *El fogatge de 1497*, 2 vols., Barcelona: Rafel Dalmau Editor, 1991.

⁸³⁸ En el fogatge apareixen Artesa de Segre i de Lleida sense diferenciar, òbviament es tracta de la vila d'Artesa de Lleida que, en aquest moment, era propietat de l'Hospital de Sant Joan de Jerusalem (Esther REDONDO, *El fogatjament...*, p. 38, també Pierre BONNEAUD, *Els hospitalers catalans a la fi de l'Edat Mitjana. L'orde de l'Hospital a Catalunya i a la Mediterrània, 1396-1472*, Lleida: Pagès Editors, 2008, pp. 48-49.

⁸³⁹ Apareix un Puigverd propietat de Lluís de Mur amb 2 focs (Pròsper BOFARULL, *Colección de documentos...*, p. 27) podria tractar-se de Puigverd de Tremp?

ocasions durant les successives crisis dels segles XIV i XV. Els casos com el de les Borges Blanques, amb un total de 72 focs i 52 d'aquests aollits temporalment a la beneficència reial; Juneda, amb 45 focs entre els quals n'hi havia 37 de pobres; o Torregrossa, amb 18 famílies assistides d'un total de 24 no deurien ésser rars. Per exemple a Florència, tot i que les diverses estimacions difereixen, el nombre de pobres era de 15.000 dins una població total que oscil·lava entre els 80.000 i els 90.000 habitants, més o menys una cinquena part del total; però durant la carestia de 1347 l'ajuntament va haver d'assistir entre tres i quatre cinquenes parts de la població urbana.⁸⁴⁰

D'altra banda sembla curiós que el nombre de focs del fogatge de 1378 (1385) i el del 1413 coincideixin gairebé exactament, amb l'única excepció de les Torres de Sanui que varia un punt. Sospito que podria tractar-se del mateix recompte, potser els paers van aprofitar els llistats antics, ja que sembla estrany que el nombre de focs no variés al llarg de 35 anys havent-hi, com hi havia, un tendència a la baixa.⁸⁴¹

El darrer fogatge utilitzat, el de 1497, ens serveix per comprovar la permanència de moltes famílies que, malgrat les crisis, van continuar establertes en aquest pobles; tot i que en el de 1497 una part dels noms i cognoms són il·legibles i no podem precisar amb suficient detall.

A Artesa de Lleida hi van perdurar els cognoms: Val·lestar o Ballestar, Ferrer, Massot, Borràs i Cerdà; a Puigverd les famílies dels: Flor, Massot, Melons o Molons, Alaric o Aleric, Jordà, Jordana i Castelló; a les Borges Blanques hi ha coincidències amb els cognoms: Balaguer, Arqués, Vilafranca, Manresa, Bellmunt, Vilagrassa, Giner, Aldomar, Rosselló, Andreu, Alcanys, Falcó i Ferrerons; a Juneda els: Sant Andreu, Bosch, Berenguer, Torrent, Llorenç, Manresa, Font, Palau, Massot i Cornudella; a la vila de Bell-lloc els: Cullerer, Manresa, Sellers, Bell-lloc, Arrià, Sabater i Llobera; finalment a Torregrossa hi van restar membres de les famílies dels: Bosc, Mateu, Talarn i Serra. En canvi els nuclis on hi ha menys coincidències foren Puiggròs on només hi trobem una família antiga, els Bellmunt, la resta (Llorenç, Torner, Lusàs i Baucells) o no hi eren el 1385 o no es van comptar entre els pobres de la vila. El mateix passà a Els Alamús, només s'hi van quedar els Llorenç mentre que els apareguts al fogatge de 1497 (Florejacs, Bell-lloc i Espígol) hi deurien arribar després o no eren considerats pobres el 1385.

⁸⁴⁰ Michel MOLLAT, Philippe WOLFF, *Uñas azules, Jaques y Ciompi...*, p. 92.

⁸⁴¹ Segons Josep Lladonosa (*Història de Lleida...*, I, pp. 491-495) el fogatjament de 1413 es va fer seguint el de 1385, que era el més recent. No obstant això, sabem que el de 1413 es va utilitzar i per tant deuria ésser actualitzat i prou detallat ja que l'1 de novembre: "Los quals pahers e prohomens delliberaren que de plegar los fogatges e dels lochs de la contribució sien donats an Matheu de Carcasona tres florins e que los tres florins d'en Johan de Tudela li sien restituïts per la ciutat" (Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1413- 1416, reg. 406, f. 15r). De fet Josep M. Pons Guri ja explica en el seu article que Josep Iglésies no havia donat per resolta la qüestió sobre la datació d'aquest fogatge (Josep Maria PONS, "Un fogatjament desconegut...", pp. 8-9).

El que ens demostren aquestes llistes de cognoms és que la pobresa era per a molts un estat fluctuant i no una condició inamovible. Com hem vist, més de cent anys després, algunes famílies continuaven habitant els mateixos pobles i, tot i les crisis, van prosperar.

El 1437 tornem a trobar aquesta població, que vivia en un equilibri precari, arran d'unes mesures caritatives relacionades amb el consum de carn. No sabem si aquell any es va produir un brot pestífer a Lleida però sí que n'hi va haver a Barcelona i les Corts que s'hi havien de celebrar van traslladar-se a Vic; a més, coneixem les dades referents a la forta epidèmia que va sacsejar el regne durant l'any 1430 i més tard el 1440,⁸⁴² per tant ens trobem davant d'una època de grans penalitats i el Consell va determinar algunes mesures perquè tothom pogués comprar carn. Segons s'explica al document els carnisers acostumaven a cobrar una unça de més per cada tall de carn que venien pesés el que pesés, lògicament arran d'això el preu augmentava i “la gent pobra e miserable n'és molt lesa e periudicada”⁸⁴³. Així, per tal d'evitar l'abús de preu, el Consell va determinar que només es cobrés aquesta unça als talls que pesessin més de mitja lliura. L'any següent una reclamació semblant va tornar al Consell ja que es deia que el preu de la carn era tan baix que els carnisers necessitaven fer frau per poder-la vendre. Per lluitar contra aquest engany es va manar al mostassaf que cobrés les penes jurant que no faria la vista grossa amb ningú.⁸⁴⁴ En aquest cas tornem a trobar-nos davant una societat empobrida que, tot i així, en major o menor mesura, tenia accés a la carn.⁸⁴⁵

Tres anys més tard la misèria encara era ben present a la ciutat. Aquell 1441 Mateu Oliver va ésser elegit mostassaf i havia de pagar les acostumades vint lliures al municipi per poder prendre possessió del càrrec. El mostassaf no perdia els diners sinó que els recuperava amb escreix mitjançant el cobrament d'una part de les multes que ell mateix imposava als

⁸⁴² Manuel CAMPS CLEMENTE, Manuel CAMPS SURROCA, *La pesta del segle XV...*, pp. 181-182.

⁸⁴³ “Primerament hi proposa com li parie ésser útil e profitós a la cosa pública que los carnicers que sens negun títol de quiscuna pesada axí xico com gran han de avantatge miga onça <e altra miga onça de> revenguda que aquelles dites miges onces no les haguessen sinó de miga lliura amunt. Car ara axí prenen dites miges onces en ·I· diner o ·II· de carn com en una lliura o ·I· quarter de que la gent pobra e miserable n'és molt lesa e periudicada. Acorda lo present Consell General que com la dita proposició sie fermada en gran rahó que de ací avant negun carnicer no gos prieme les dites dues miges onces si no que la pesada de la carn sie de miga liura amunt, sots certa pena per los pahers elegidora. E que açò sie publicat ab veu de crida no tocant emperò en res als capítols del erbatge” (Cat., AML, Fons Municipal, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1437-1438, reg. 414, f. 24r).

⁸⁴⁴ “Sobre les dues onces e sis onces que treuen los carnicers ab les quals se diu que fan gran frau a la gent per tant com lo compte del fer de la carn no baste que ab ·II· onces ni ab sis puguen donar carn a la gent sens que frau no cometen. Acorda lo present Consell General que lo mustaçaf de continent hian e inhebesque a tots los carnicers axí com lo present Consell General mane e inhebesque que d'ací avant no tinguen dues onces en una peça, ni sis onces en una peça, ni tres onces implicades, ço és <en dues peces>. E si lo contrari faran cayguen per quiscuna veguada en ban de ·II· sous. De la qual pena lo mustaçaf jur de no fer-los gràcia <ni amor> ans les <hage> exerhigire, executarà realment e de fer la dita pena quiscuna vegada que contra faran, tota sota virtut del dit sagrument” (Cat., AML, Fons Municipal, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1437-1438, reg. 414, f. 36v).

⁸⁴⁵ Trobem molts casos d'aquesta pobresa que era temporal i es produïa durant les èpoques de crisi. Per exemple el 1444 es va vendre gra que s'havia trobat a casa d'un jueu i no havia estat declarat “a pobres e gents miserable e no a altres persones”, però el text deixa ben clar que es ven, cal pensar que a un preu més baix (Cat., AML, Fons Municipal, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1444-1445, reg. 418, f. 5v).

ciutadans. Però aquell any la misèria de la població era tan gran que Mateu Oliver va demanar que li perdonessin el pagament “per tant que ell no hage executar la gent pobres e fer çò que no ha en voluntat”⁸⁴⁶. Tot i així el Consell va reclamar-li els diners que llavors feien falta per adobar els camins descuidats dels voltants de la ciutat.

La “pobresa” dels rics i els pobres vergonyants

Entre les persones que es veien immerses en la pobresa temporal per causa de les crisis hi trobem personatges de certa rellevància. Segurament en termes socioeconòmics no els podríem situar ni tan sols a prop del llinar de la pobresa, però la disminució radical del seu alt nivell de vida va fer que en moments puntuals els seus conveïns els consideressin candidats a la beneficència municipal. Com ja hem dit més amunt, per a l’home medieval la seva pobresa semblava més greu i severa que la de les persones acostumades a viure en la misèria.

En la documentació lleidatana trobem dos casos força interessants: l’any 1418 Joan Comenge va declarar davant el Consell “que ell és posat en inhopia per les gran malalties que en sa casa són cotinuades de poch de temps ançà”.⁸⁴⁷ L’home deia que si no l’ajudaven acabaria mendicant pels carrers. No hi ha dubte de que es tracta d’una exageració ja que ell era “fill de bon hom” i el Consell, informat de les dificultats que passava, va decidir perdonar-li els tributs però només mentre, a llur parer, no els pogués pagar. És clar que durant les crisis moltes persones benestants veien com l’economia s’aturava, per tant deixaven de tenir ingressos i, a més, havien de gastar més del compte en medicines i en la cistella de la compra. Per això molts, tot i que podien pagar els tributs, intentaven eludir les seves responsabilitats fiscals abans de reduir el ritme de vida.

Un altre cas d’aquesta pobresa, potser més pregona i persistent que l’anterior, fou la de la casa d’Urgell després del compromís de Casp. Jaume d’Urgell havent jurat fidelitat al nou monarca, Ferran d’Antequera, va revoltar-se l’any 1413 prenent com a base d’operacions la ciutat de Balaguer.⁸⁴⁸ Primer féu un intent de prendre Lleida amb els seus homes situats al Mercadal de Sant Pau, ja que ell venia per Balaguer, però l’atac va ésser un fracàs i el comte i els seus fugiren cames ajudeu-me; des de Balaguer va intentar pressionar Lleida, ciutat fervent partidària del candidat Trastàmara, tallant l’aigua de la sèquia de Segrià, una de les més importants del territori perquè passava per diversos pobles i regava tota l’horta occidental de la ciutat. Al juliol l’*adelantat* de Castella va facilitar tres-cents soldats a cavall a Lleida i el municipi, pel seu compte, en va mobilitzar tres-cents més per anar a lluitar a Alguaire i a Almenar per tal d’intentar restablir el subministrament d’aigua i poder fer funcionar els molins

⁸⁴⁶ Cat., AML, Fons Municipal, *Llibre d’Actes del Consell General*, 1441-1442, reg. 417, f. 29r.

⁸⁴⁷ Cat., AML, Fons Municipal, *Llibre d’Actes del Consell General*, 1418-1419, reg. 407, f. 19v.

⁸⁴⁸ Flocel SABATÉ, *Història de Catalunya. Catalunya Medieval*, Albert Balcells, ed., Barcelona: l’Esfera dels Llibres, 2006, pp. 382-384.

que s'havien quedat secs.⁸⁴⁹ La rebel·lió del comte dissortat es va acabar amb el setge de Balaguer l'1 de novembre del mateix 1413. Amb la rendició el comte i la seva família, que havien aguantat estoicament les penalitats del setge, van començar un períple marcat per la “pobresa”, no per una pobresa indigent però sí per una reducció dràstica de la llibertat i del nivell de vida d'una de les famílies, fins llavors, més preeminents de Catalunya.⁸⁵⁰

El comte va ésser empresonat a Lleida i desposseït de tots els seus béns. Arran d'això la seva família (mare, germanes, dona i filles) van haver de viure de la caritat reial. Totes les possessions de la casa d'Urgell van ésser confiscades, fins i tot les joies i les robes de les dones, però, tot i així, van viure tant a Lleida com a altres llocs en un casa ben arranjada i amb servei.⁸⁵¹ L'any 1414 la dona del comte i les seves filles van ésser obligatòriament traslladades fins a Saragossa per assistir a la cerimònia de coronació de Ferran; per al desplaçament el rei els concedí sis-cents florins, vestits i alguns dels mobles dels castells d'Àger i Castelló per a la casa on haurien d'instal·lar-se durant uns quants mesos. Seguidament, també per ordre reial, se les va enclaustrar al monestir de Sixena on van residir-hi fins el 1416, quan, arran d'un brot pestífer declarat al cenobi, van sol·licitar al monarca que els permetés recollir-se al monestir hospitaler de Corbins.⁸⁵² Ferran d'Antequera va morir aquell any i semblava que amb el regnat del seu successor, Alfons el Magnànim, la condició de les infantes d'Urgell havia de millorar. La mateixa infanta Isabel, dona de Jaume d'Urgell, va veure en el jove monarca una oportunitat per poder abandonar la condició “miserable” en que es trobaven. Per això, l'any 1418, ella i dues de les seves filles, Caterina i Joana, van organitzar un viatge per entrevistar-se amb Alfons. Per realitzar-lo les infantes, que es trobaven “en gran pobresa e misèria”, com diu el document conservat a l'arxiu municipal, van demanar ajuda a la ciutat de Lleida perquè els subvencionés el desplaçament.⁸⁵³ Aquell any també van rebre cent florins d'or d'ajuda de part de l'Almoïna i el Capítol de Lleida.⁸⁵⁴

No sabem si l'encontre es va acabar produint i tampoc si tingué èxit. En tot cas la millora esperada no va arribar fins el 1420, quan la infanta va recuperar les rendes de la vila

⁸⁴⁹ Cat., AML, Fons Municipal, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1413-1416, reg. 406, f. 2v. A més vegeu la política antiurgellista de les autoritats lleidatanes i l'intent d'assalt per part dels urgellistes a Josep LLADONOSA, *Història de Lleida...*, I, pp. 603-606.

⁸⁵⁰ Sobre el setge de la ciutat vegeu Joan Baptista XURIGUERA, *Els comtes d'Urgell i la ciutat de Balaguer*, Barcelona: Editorial Pòrtic, 1973, pp. 91-113. Sobre història de Balaguer cal citar l'obra de Pere SANAHUJA, *Història de la ciutat de Balaguer*, Balaguer: Ajuntament de Balaguer, 1984; sobre els comtes d'Urgell la de Dídac MONTFAR, *Historia de los condes de Urgel*, Barcelona: D. José Eusebio Monfort, 1853 <<https://books.google.es/books?id=xHvTniinz1UC>> (Consultada el 12 de febrer de 2017).

⁸⁵¹ Sobre la recerca que Ferran d'Antequera féu de les joies d'Elionor d'Urgell, germana de Jaume vegeu: Teresa VINYOLES, “La princesa ermitana, Elionor d'Urgell”, *Anuario de Estudios Medievales*, 44/1 (2014), pp. 359-362.

⁸⁵² Sobre la trajectòria de les diferents dones de la família és molt interessant el que s'explica a: Virgínia COSTAFREDA, “Elionor d'Urgell, filla del comte Jaume el dissortat, i la seva trajectòria pel Regne de Nàpols”, *Urtx*, 55 (2003), pp. 56-60.

⁸⁵³ Cat., AML, Fons Municipal, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1418-1419, reg. 407, f. 23r.

⁸⁵⁴ Pedro SANAHUJA, *Historia de la beneficencia...*, p. 169.

d'Alcolea de Cinca i d'algunes possessions a Balaguer. Aquell any va morir Margarita de Montferrat, la mare del comte, a la presó de Morella; no tenia diners ni per pagar-se un enterrament digne i les autoritats els hagueren d'avançar. No gaire més tard, el 1424, també va traspasar la infanta a la seva vila d'Alcolea, allunyada de totes les seves filles. Elionor, una de les germanes del comte, va abandonar les poques possessions que encara li quedaven per anar a fer d'ermitana a unes muntanyes prop de Montblanc. Sembla que la reina Maria no trobava adient que una dona del seu llinatge anés a fer d'anacoreta al mig de la muntanya i li va proposar de retornar al monestir de Sixena on ja hi havia estat tancada. Elionor no ho acceptà, preferia viure els seus últims dies a la muntanya allunyada del control reial. Així es va dedicar a fer vida eremítica, això si acompanyada de dues serventes velles i dues donzelles que l'assistien en totes les dificultats que aquella vida de pobresa extrema podia ocasionar-li.⁸⁵⁵

Els estudiants pobres

Un altre exemple de pobresa temporal fou la de molts estudiants arribats a Lleida per poder formar-se a les aules de l'Estudi General. Alguns d'ells quedaven tan empobrits per les despeses exigides en viure fora de casa (taxes de matrícula, drets d'exàmens, manutenció, allotjament...) que havien de demanar aliment a la Pia Almoina i allotjar-se en algun hospital. Aquests estudiants vivien en una pobresa momentània fins que, acabades les hores d'aprenentatge, iniciaven la seva vida professional o tornaven a casa on no havien de menester tants diners per sobreviure. Ens han quedat testimonis d'algunes cartes escrites pels estudiants als seus familiars explicant-los les necessitat imperioses que els assaltaven, cal que entenguem que els llibres, el paper i tots els estris requerits eren força cars i, a més, alguns destinaven una part dels seus ingressos al joc i a altres diversions.⁸⁵⁶ Tot i aquesta pobresa formaven part d'un estrat social benestant, encara que dins de les files dels escolars hi havia grans diferències i gradacions.⁸⁵⁷ A més, a les ciutats universitàries europees existien eines perquè els estudiants

⁸⁵⁵ Teresa VINYOLES, "La princesa ermitana...", pp. 366-370.

⁸⁵⁶ Veure algunes transcripcions de cartes d'estudiants al seus pares demanant diners a: Charles HASKINS, "The life of Medieval Students as Illustrated by their letters", *The American Historical Review*, 3/2 (1898), pp. 203-229, disponible a: <https://www.jstor.org/stable/1832500?seq=1#page_scan_tab_contents> (Consultat el 4 de desembre de 2016). Vegeu també el llibre de Roser GORT, *L'estudi General de Lleida al segle XIV*, Lleida: Publicacions de la Universitat de Lleida, 2016. Moltes d'aquestes cartes enviades pels estudiants eren cartes model escrites per professionals seguint els exemples de la composició retòrica; els estudiants les adaptaven amb alguns detalls personals amb la idea d'exagerar les dificultats en que es trobaven per entendre la mare, el pare, un familiar. Vegeu: Alan COBBAN, *English university life in the Middle Ages*, London: University College London Press, 1999, p. 35.

⁸⁵⁷ L'estudi de Lleida rebia una gran quantitat de personatges diferents i de rangs diversos. Per exemple el 1447 els consellers de Barcelona demanaren a Lleida que els fills de cavallers tinguessin un banc separat per davant dels fills dels ciutadans; també hi trobem estudiants provinents de l'alta noblesa com el fill del comte de Prades el 1387 que s'allotjà al palau de la Suda. Sobre això vegeu: Joan J. BUSQUETA, "De vita et honestate scholarium" a propòsit del capítol XXIII dels estatuts de la universitat de Lleida (A. 1300)",

més pobres poguessin mantenir-se i pagar els estudis, podien: rebre aliment a la Pia Almoïna, dormir en Col·legis Majors, rebre beques universitàries i alguns també s'afermaven com a escuders o servents en alguna casa o es llogaven com a professors particulars per ensenyar les beceroles als fills de famílies benestants (làmina IV).⁸⁵⁸

A Lleida, ciutat universitària de la Corona d'Aragó per excel·lència, hi trobem diferents exemples d'aquesta pobresa estudiantil. El 1297 el papa Bonifaci VIII va aprovar la creació d'un Estudi General a qualsevol dels dominis de la Corona d'Aragó i va garantir que el centre gaudiria dels mateixos privilegis que els atorgats fins llavors a l'Estudi General de Tolosa de Llenguadoc (fundat l'any 1229).⁸⁵⁹ El 1300 es va fundar l'Estudi de Lleida que tot i agafar com a mirall el sistema normatiu bolonyès, fortament influenciat pel govern municipal, va gaudir, com havia anunciat el Papa, dels privilegis concedits al predit estudi tolosà.⁸⁶⁰ En aquest sentit, l'any 1245, el Papa Innocenci IV va ordenar al bisbe de Tolosa que permetés als estudiants pobres acollir-se als hospitals de la ciutat; aquest manament, com tants d'altres, va ésser copiat i imitat per l'estudi de Lleida com ho demostren les signatures en un pergami de Guillem *de Fangareto*, rector de l'Estudi General de Tolosa, i Domènec de Montsuar, batxiller en lleis de l'estudi de Lleida, compulsant el document i aprovant-ne la validesa.⁸⁶¹ Al primer firmant del pergami no l'hem pogut localitzar però el segon és, sense cap dubte, Domènec de Montsuar *iurisperitus Ilerde*, com resa el seu testament datat el 7 de juny del 1348.⁸⁶² Domènec de Montsuar va morir al juliol d'aquell mateix any, possiblement de pesta, va ésser un personatge important de la Lleida del segon quart del segle XIV i sembla que va estudiar al mateix Estudi

Universitat i ciutat: art, recerca i estructures culturals. Tot recordant a Víctor Siurana, Lleida: Pagès Editors, 2017, pp. 115-126.

⁸⁵⁸ Roser GORT, *L'Estudi General...*, pp. 74-77. En algunes universitats els estudiants podien treballar a la cuina o en diferents estances del col·legi on residien, copiar manuscrits o, fins i tot, sol·licitar una llicència per pidolar; curiosament a les universitats angleses i també a París al segle XVI va aparèixer la problemàtica derivada d'aquestes llicències ja que diferents pidolaries es feien passar per estudiants. A Alemanya els estudiants pobres no pagaven la matrícula o la pagaven parcialment. Vegeu Alan COBBAN, *English university life...*, pp. 26-32.

⁸⁵⁹ Aquest fet queda ben clar en el document fundacional de Jaume II l'any 1300 estant a Saragossa: *Et quod ídem Studium, postquam per Nos existeret ordinatum, eisem gracias, privilegiis et indulgenciis gauderet omnino que a Sede Apostolica Tholosano Studio sunt concesse*. Vegeu la transcripció a: Elena GONZÁLEZ, Joan J. BUSQUETA, dirs., *L'estudi General de Lleida...*, pp. 43-45, doc. 1. Document fundacional del papa Bonifaci VIII editat en català a Joan BUSQUETA *et al.* *La Universitat de Lleida, història i present*, Lleida: Edicions de la Universitat de Lleida, 2009, p. 16.

⁸⁶⁰ Joan J. BUSQUETA, *Història de Lleida...* pp. 136-142.

⁸⁶¹ Cat. AML, Fons Municipal, Pergami 434 (document 47 de l'apèndix). El text presenta alguns dubtes de datació ja que és una còpia de l'original del segle XIII. A l'obra Claude DE VIC, Joseph VAISSÈTE, *Histoire generale de Languedoc*. París: Jacques Vincent, 1737, p. 455 s'hi recullen diferents privilegis d'Innocenci IV a l'estudi de Tolosa i hi apareix el que ens ocupa escrit l'any 1245; és a dir el segon any del seu pontificat, com diu el pergami lleidatà, que va començar l'any 1243. Al segle XIV l'Estudi General de Lleida va demanar el text i hi apareixen les firmes de personatges de la primera meitat del XIV avalant l'originalitat del document. L'obra de Claude de Vic i Joseph Vaissète es pot consultar a: https://books.google.es/books?id=TvRrNuHOE9AC&printsec=frontcover&hl=ca&source=gbg_gemmary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false (consultat el 5 de desembre de 2016).

⁸⁶² Jeannine COSSÉ, Josep LLADONOSA, *Le testament de Dominique de Montsoar* (juriste de Lleida); *La nissaga dels Montsoar*, Lleida: Insitut d'Estudis Ilerdencs, 1982, pp. 13-50.

General d'on va obtenir el títol de batxiller en lleis. Més endavant, el 1327 i ja completament consolidat dins el govern municipal, va assistir a l'enterrament del monarca Jaume II al monestir de Santes Creus. En aquesta etapa de la seva vida, com a prohoms i membre d'una família important, va participar en assumptes municipal de gran importància, alguns relacionats amb el papat d'Avinyó; en aquells temps de Benet XII.⁸⁶³ Per tant cal que datem la copia del document tolosà al voltant de la primera meitat del segle XIV.

Els estudiants que acudien al Llenguadoc podien cercar allotjament als hospitals però havien d'estar *extra viam publicam positus*.⁸⁶⁴ S'estava referint a uns centres concrets allunyats dels carrers principals i menys freqüentats. Tolosa era un indret de pas per a molts pelegrins que prenién la Via Tolosana des d'Arle, passant per Montpeller, i buscaven creuar el pas de Somport per arribar a Puente la Reina i, des d'allà, vers Sant Jaume de Compostel·la, com ja va explicar al segle XII Aymeric Picaud al seu *Liber Peregrinationis*.⁸⁶⁵ Possiblement els estudiants havien de competir amb els pelegrins per un lloc on estar-se i, imaginem, deurién preferir els centres més allunyats del brogit característic de les vies principals.

A Lleida no sabem del cert on s'estaven els estudiants, però un procés criminal del 1383 ens aporta una mica de llum. Durant el mes de gener es van produir un seguit de furts al molí d'en Balp i a les esglésies de Sant Gili i de Sant Pau. Just Garcia, moliner d'en Balp, va ser interrogat per les autoritats i explicà que a la nit, a l'hora del primer son, tornava del molí acompanyat d'uns estudiants que dormien a l'abadia de Sant Martí quan va veure uns homes sospitosos prop del portal de les muralles.⁸⁶⁶ Sant Martí era la parròquia de l'Estudi General i sembla lògic que els estudiants fossin acollits per la beneficència d'aquest barri, sorprèn però que fos a la rectoria o abadia i no a l'hospital de la parròquia. Tot i així, l'hospital de Sant Martí fins, més o menys, el 1340 va ésser regit per un clergue i el 1447 el gestionaven els prohoms de la parròquia. Altres estudiants de Lleida, tot i que ben pocs a les acaballes de l'edat mitjana, eren acollits als col·legis universitaris, almenys a partir de 1370 quan Domingo Ponç va fer construir el Col·legi de l'Assumpta o de Santa Maria, el primer col·legi universitari hispà. En aquest col·legi s'hi van establir dotze estudiants pobres tonsurats, tot i que després passarien a ser nous, amb l'obligació de viure-hi en règim d'internat i estudiar teologia.⁸⁶⁷

⁸⁶³ Josep LLADONOSA, "La casa Montsuar de Lleida", *La nissaga dels Montsoar*, Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs, 1982, p. 59.

⁸⁶⁴ Cat. AML, Fons Municipal, Pergamí 434 (document 47 de l'apèndix).

⁸⁶⁵ Salvador CLARAMUNT, "Catalunya, porta d'entrada del Camí de Sant Jaume", *El camí de Sant Jaume i Catalunya. Actes del congrés Internacional celebrat a Barcelona, Cervera i Lleida, els dies 16, 17 i 18 d'octubre de 2003*, Barberà del Vallès, 2007, pp. 15-18.

⁸⁶⁶ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre de Crims*, 1382-1383, 790_01, f. 88v.

⁸⁶⁷ Sobre el Col·legi de Santa Maria vegeu: Vicente BELTRÁN DE HEREDIA, "Domingo Pons (1330-1417) fundador del colegio de la Asunción de Lérida", *Hispania Sacra*, IX/18 (1956), pp. 281-319; Buenaventura DELGADO, *El Cartulario del Colegio Universitario de Santa María de Lérida (1376-1564)*, Barcelona: Universitat de Barcelona, 1982; Josefina MATEU, *Statuta Domus Collegii Sanctae Mariae civitatis Ilerdae*, Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs, 1973. Més recentment els treballs de: Alberto VELASCO, "Domènec Ponç (1330-1417) i el Col·legi de Santa Maria de Lleida", *Arrels cristianes. Temps*

Alguns estudiants també acudien al menjador de l'Almoina de la catedral i de fet apareixen entre els pobres representats als frescos que adornaven la paret del menjador; és tracta d'un personatge més ben vestit que la resta, que porta un bastó llarg i llueix un casquet que era comú entre els homes de lleis i professors universitaris.⁸⁶⁸ Un document dels anys 1384-1385 del Fons Pia Almoina a l'Arxiu Municipal de Lleida ens explica alguns detalls sobre l'ús d'aquest servei caritatiu per part dels estudiants pobres.⁸⁶⁹

Els comptes del document comencen durant el mes d'agost de 1384; sabem que aquell mes hi van ser acollits diàriament 150 pobres ordinaris desprenent 37 sous i 6 diners diaris, és a dir, un total de 1162 sous i 6 diners mensuals destinats a la seva alimentació. Al setembre es va acollir el mateix nombre de necessitats però la despesa final fou de 1125 sous perquè el mes només té trenta dies. Per tant sabem que la despesa diària de cada mes era de 37 sous i 5 diners. A l'octubre, el nombre tampoc va variar i el total representà 1162 sous i 6 diners. Al novembre es va produir un increment important del nombre de pobres per dos fets singulars: d'una banda, començaven les estretors pròpies dels mesos d'hivern i, d'altra banda, els estudiants ja havien endegat el curs escolar per Sant Lluç (18 d'octubre) i alguns acudien a rebre aliments a la Pia Almoina.⁸⁷⁰ El text diu:

“Ítem en lo mes de noembra començam a crexer los pobres segons costuma e de volentat dells almoynes, per rahó del temps del ivern qui és pus estret e per rahó dells, scolans pobres, qui levós comencen a entrar a la festa de Tots Sans. Entraren quescun die ·CLXXX· pobres, mutan la despesa de quescun die ·XLV· sous. Suma de tot lo mes lo qual ha ·XXX· dies: ·MCCCL· sous.”⁸⁷¹

Del novembre fins al maig el nombre de pobres acollits diàriament fou de 180 amb una despesa diària constant de 45 sous que al mes, segons la quantitat de dies, representava entre

de consolidació. La baixa edat mitjana. Segles XIII-XV, Prim Bertran, Francesc Fité, coords., Lleida: Pagès Editors; Bisbat de Lleida, 2008, pp. 295-316. Francesc ESTEVE, *El col·legi universitari de l'Assumpció de Santa Maria de Lleida (segles XIV i XV)*, Lleida: Publicacions de la Universitat de Lleida, 2010, pp. 17-35. A Europa molts col·legis van ésser fundats per benefactors estrangers amb la voluntat d'acollir estudiants provinents del seu país d'origen, per exemple el col·legi fundat a Roma pel cardenal Gil de Albornoz el 1367 amb l'objectiu d'acollir estudiants provinents de la Península Ibèrica. En el cas anglès, arran dels pocs estudiants estrangers que freqüentaren aquelles universitats, van apareixen els cofres de préstecs (*loan-chests*); es tractava de cofres tancats amb diversos cadenats per seguretat, de manera que era necessari la presència de més d'una persona per obrir-lo, i estaven dotats amb rendes per ajudar a diferents estudiants. Aquell qui gaudia d'una ajuda provinent d'un cofre determinant estava obligat a dir pregàries pel seu benefactor. Alan COBBAN, *English university life...*, pp. 26-28,-132-136.

⁸⁶⁸ Joaquin YARZA, “Pintures murals...”, pp. 101-102.

⁸⁶⁹ A més, la Pia Almoina també acollia i alimentava expòsits com explica Prim BERTRAN, “L'Almoina de la Seu de Lleida...”, pp. 360-361.

⁸⁷⁰ En un document per a la contractació d'un mestre per a la lectura de medicina veiem que l'inici de la feina començava el dia després de Sant Lluç que s'escau el 18 d'octubre: *magistri Johanem Maguesa, magisrum in medicina, ad legendum ordinarie lecturam medicine hora prime videlicet a die crastina Sancti Luce in antea ut solitum et continuari talis lectura et quod non exiet extra terminos...* (Cat. ACL, *Llibre de Seguretats*, reg. 327, s.f.).

⁸⁷¹ Cat. AML, Fons Pia Almoina, *Llibre de comptes de la Pia Almoina*, LIG 033/083, f. 10r (document 48 de l'apèndix).

1270 i 1395 sous. Al juny els pobres començaven a decaure pels motius contraris als del mes de novembre: els estudiants retornaven a les seves cases amb la cloenda del curs per Sant Joan i el temps millorava.⁸⁷²

“Ítem en lo mes de juny començam a minvar los pobres segons que és costuma de amenvan-los a Cincogesima per tal com los scolans se'n van e no es temps de tan gran stretura com lo precedent. Entraren qescun dia ·CL· pobres. Suma qescun die ·XXXVII· sous ·VI· diners. Suma de tot lo mes lo qual ha ·XXX· dies: ·MCXXV· sous.”⁸⁷³

Per això la suma de pobres acollits va baixar als mateixos 150 d'abans de Tots Sants i podríem deduir, tot i que de manera una mica matussera, que el nombre d'estudiants pobres acollits diàriament rondava els trenta. Els comptes finals de la Pia Almoïna per l'any 1384-1385 foren de 61.110 pobres acollits i a cada un d'ells se'ls van destinar 3 diners del total de 15.277 sous i 6 diners gastats per l'Almoïna aquell curs.

Aquests comptes ens comporten un conjunt de reflexions interessants que cal posar en context. D'una banda, veiem que la Pia Almoïna no tenia en compte les fluctuacions dels preus i sempre destinava la mateixa quantitat, tres diners, per a cada pobre ordinari acollit. Sabem que el 1384 fou un any dur i aquell hivern degué ésser especialment feixuc per la misèria que regnava a tot el territori. En aquest context tan advers sembla estrany que en el document no es notin les fluctuacions de preus. Això és perquè ja des del 1349 l'Almoïna havia deixat de servir menjar i es substituï el plat per una porció en metàl·lic de tres diners i, tot i que va trigar un temps, el 1357 aquest costum ja estava perfectament implantat.⁸⁷⁴ Aquest canvi va permetre acollir un nombre de pobres major perquè es va reduir la despesa mensual i, de fet, això es nota en la quantitat de pobres assistits a finals del XIV. Mentre que a la meitat de la centúria (1341-1343) el bisbe de Lleida Jaume Sitjó i el Capítol van prohibir alimentar més de 50 pobres diaris, el 1382-1383 es van assistir 150 pobres, el 1384-1385 entre 150 i 180, els anys 1385-1386 entre 150 i 181 i el 1397 més de 170 necessitats.⁸⁷⁵

Gràcies a les dades aportades pel professor Prim Bertran sabem que durant el segle XV es continuava acollint un nombre semblant de pobres. A més, juntament amb aquest pobres, l'any 1409 va documentar 20 estudiants de l'Estudi General i el mateix bidell de l'estudi entre els assistents.⁸⁷⁶ Igualment, Pere Sanahuja també va recollir aquesta ajuda a estudiants durant el

⁸⁷² Joan J. BUSQUETA, “L'església i l'Estudi General a Lleida a la baixa edat mitjana”, *Arrels Cristianes*, 4 vols., Prim Bertran, Francesc Fité, coords., Lleida: Pagès Editors, 2007, p. 244.

⁸⁷³ Cat. AML, Fons Pia Almoïna, *Llibre de comptes de la Pia Almoïna*, LIG 033/083, f. 10r (document 48 de l'apèndix).

⁸⁷⁴ Pedro SANAHUJA, *Historia de la beneficencia...*, pp. 158-159. Vegeu també Prim BERTRAN, “L'Almoïna de la Seu de Lleida a principis del segle XV”, *La pobreza y la asistencia a los pobres en la Cataluña Medieval*, Manuel Riu, ed., Barcelona: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1981-1982, pp. 355-356.

⁸⁷⁵ Prim BERTRAN, “L'Almoïna de la Seu...”, p. 355-356. Pedro SANAHUJA, *Historia de la beneficencia...*, pp. 133-137.

⁸⁷⁶ Prim BERTRAN, “L'Almoïna de la Seu...”, p. 356.

segle XV, en la seva obra *Historia de la Beneficencia pública en Lérida* cita un document on se'ns explica com l'Almoyna acollia tants estudiants gramàtics com podia, llavors només durant tres dies a la setmana, des de Tots Sants fins a la Pentecosta, quan els estudiants d'arts ja començaven a abandonar la ciutat.⁸⁷⁷

La pobresa endèmica

A part de la pobresa temporal que hem explicat: la pobresa generalitzada que afectava a molts durant les èpoques més dures, la pobresa d'una família rica caiguda en desgràcia i la pobresa d'aquells que marxaven lluny de casa per formar-se, hi havia també una misèria endèmica de certs grups socials. Ens referim a les privacions constants que havien de suportar aquelles persones en situació d'abandonament, per tant allunyades de la solidaritat familiar, i que, per diversos motius, vivien als marges de la societat; ens referim a: malalts, ancians, prostitutes, vídues, orfes i presoners, les diverses històries dels quals ocuparan aquest apartat.

Les dones

Les dones estaven estretament vinculades a la sort del marit i, quan aquest moria, es quedaven únicament amb la dot que havien aportat i allò que l'home els deixava al testament. Llavors malvivien i havien de fer front als deutes del marit, en molts casos, tenint criatures al seu càrrec. De vídues en trobem diversos casos en la documentació, algunes de certament curioses com Isabel, la dona del professor de l'Estudi General Jaume d'Agramont, qui va escriure el famós *Regiment de prevenció de la pestilència*. Jaume d'Agramont vivia amb la seva família, almenys va tenir un fill, en una casa que li va facilitar l'Estudi General fora del burg universitari, al carrer de Madrona.⁸⁷⁸ Sabem que aquesta era la casa on havia viscut el físic

⁸⁷⁷ “Ítem lo dit honorable Capítol antigament ha costumava he encara acostuma de metre tans studians gramàtics com coneix que la dita Almoyna pot soportar en la dita Almoyna, tres diez a la setmana de la festa de Tots Sants fins a Cinquagesima, com d'aquí avant los studians artistes noi aturen pus ho són poch, e açò és una santa cosa per tal com ja la Almoyna ha agut bé de temps passat de studians quiu avien pres de aquesta Almoyna, per què en res no deven romayr que non entren quiscum any” (Pedro SANAHUJA, *Historia de la beneficencia...*, p. 175).

⁸⁷⁸ Aquest fet es desprèn del següent testimoni en un procés criminal de 1352 quan Jaume d'Agramont ja era mort: “En Bernat Spanyna pellicer, testis jurat e demanat sobre la dita denunciació [a el] li fon lesta. Dix que es ver que ·I· dia de digmenge per lo matí com sermo[naven] en la esglesia de Sent Johan e ere, a son vigares d'ell testis, ·I· digmenge de la festa de Sent Francesc. Com ell testis fos en la esglesia de Sent Johan per hojr lo sermó. E a ell testis rachas ·I· poch lo cor de són alberch, hisqués lo dit testis de la dita esglesia e vense'n a sa casa, la qual dix que ha en lo cap del carrer de Madrona. E stat ·I· poch al portal de la dita casa ell <testis> sentí e hoy cridar via fora e hoy aquest crit de via fora en l'albrech on la dona de maestre Jacme d'Agramont estave <ladonchs> qui és en lo dit carrer” (Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre de Crims*, 1351-1352, reg. 776, f. 49v). Els professors de l'estudi rebien una casa pagada per part del municipi com ho aprovà Alfons el Benigne el 1328: *Ítem quod universitas Ilerde debet omnibus predictis doctoribus tam juris canonici quam civilis necnon et magistro qui leget medicinam, hospitium competencia sine omni prestatione salarii a die qua incipiet Studium usque ad quinque annos ex nunc*

gràcies a un procés criminal del 1352, quan un testimoni digué: “e puixs a cap d'un poch ell, dit confessant, e Guillem Miró vingueren-se'n vers casa del dit maestre Jacme d'Agremont.”⁸⁷⁹ Aquest carrer era un espai força cèntric de la ciutat, prop de la plaça Sant Joan i de la Carnisseria Major i, per tant, el lloguer de l'habitatge deuria ésser alt.⁸⁸⁰ En morir Jaume d'Agramont, possiblement a conseqüència de la Pesta Negra, Isabel va demanar al Consell General que se li fes alguna ajuda per continuar pagant la casa del carrer de Madrona. La vídua havia de començar a pagar el lloguer de la casa perquè l'Estudi General, en morir el seu marit, ja no se'n feia càrrec. Finalment el Consell va declinar la petició però acordaren pagar-li quelcom pel regiment que el seu marit havia escrit.⁸⁸¹ Tot i així aquesta pobresa en la que es trobava Isabel era relativa, el seu nivell de vida deuria baixar amb la viudetat però sabem que l'any 1352 tenia suficients diners per pagar una serventa que, entre altres coses, anava a fer-li la compra.⁸⁸² No obstant això, a través dels fogatjaments de finals del XIV Mireia Comas ha demostrat que una quarta part de les vídues identificades com a caps de casa, és a dir que vivien soles, eren pobres.⁸⁸³

Un altre exemple, força més clar, de pobresa associada a la viudetat fou Caterina, vídua del tintorer Bartomeu Orpinell, qui va haver de fer front als deutes del seu marit contrets arran d'unes obres al tint de la ciutat. Caterina va explicar al Consell que el seu marit havia fet obres al tint de Lleida, que havia adquirit de part del Consell Municipal l'any 1399, per un valor de 15

proxime numerandos. Vegeu la transcripció de tot el document a: Joan BUSQUETA, Elena GONZÀLEZ, dirs., *L'Estudi General de Lleida...*, pp. 80-81, doc. 11; també sobre les cases dels professors Roser GORT, *L'Estudi General...*, p. 67.

⁸⁷⁹ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre de Crims*, 1351-1352, reg. 776, f. 53v.

⁸⁸⁰ Sobre la situació d'aquest carrer vegeu Jordi BOLÒS, *Dins les muralles...*, pp. 154-160. Josep LLADONOSA, *Els carrers...*, p. 410.

⁸⁸¹ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1349-1350, reg. 398, f. 34v.

⁸⁸² Aquest fet es després d'un altre testimoni del mateix procés criminal. Maria, la serventa de la vídua de Jaume d'Agramont, havia anat a comprar abans de l'agressió: “Na Maria, muyller que fo d'en Pericó, ... natural de Bellpuig d'Anglesola, qui està de macipa ab la deta na Ysabel, testis jurada e demanada sobre la deta denunciació, la qual le fon lesta. Dix que és ver que enguan a entrada de la fira ·I· dia de digmenge, a hora que·s sermonave en Sent Johan, com ella testis fos venguda de comprar que mengar de la Carniceria, e estigués en casa ab la deta dona na Ysabell, Guillem Miró, en la denunciació contengut, pujà per la scala del alberch de maestre Jacme on la deta ... La deta testis per tal car vehie ferir la deta na Ysabell que ... s'adonà d'ella testis. E a cap d'una stona com lo dit Guillem Miró se fo anat la deta na Ysabell, e ella testis, trobaren menys de casa e la deta Ysabell ·II· taces d'argent la ·I· daurada e l'altra plana. Ia sie que ella testis, can fo venguda aquell dia que questes coses ... de la carniceria, les hagués vistes, segons ella testis dix, en ·I· finestral que és dins la cambra on la deta na Ysabell jahie e e puixs can lo dit G. sen fo anat no·y trobaren les taces... (Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre de Crims*, 1351-1352, reg. 776, f. 51v).

⁸⁸³ Mireia COMAS, *Les dones soles a la Baixa Edat Mitjana: una lectura sobre la viduïtat*, tesi doctoral dirigida per Tersa Vinyoles, Universitat de Barcelona, 2012, pp. 199-214. Els oficis d'aquestes vídues eren ben diversos, destacaven els oficis relacionats amb el tèxtil però també hi havia venedores de pells, de peix, dones encarregades de netejar o servir en altres cases, etc. Vegeu Manuel RIU, “El barri barceloní de Santa Maria del Mar l'any 1363”, *Acta històrica et archaeologica mediaevalia*, 26 (2005), pp. 563-585, esp. 572-574.

florins. Ella, el 1402, quan féu la petició al Consell, es trobava “molt pobra e misaerable” i no podia fer front als pagaments.⁸⁸⁴

La pobresa comportava altres situacions penoses per a les dones com la prostitució. El cas de Dijon estudiat per Jacques ROSSIAUD es força clarificador: la majoria de les noies van començar a prostituir-se al voltant dels 17 anys i una tercera part als 15; la meitat hi van ser empeses de forma violenta, el 27% van ser víctimes d’una violació pública; una quarta part van ser prostituïdes per la família o a causa del desordre i la pobresa familiar; únicament un 15% hi van entrar per iniciativa pròpia i sense cap tipus de coacció.⁸⁸⁵

El cas més brutal que hem trobat a Lleida fou el de Sanxa, natural de Tortosa. Sanxa era filla d’en Bartomeu Blasco, un home d’Alcañiz (Terol) que havia anat a provar sort a Tortosa. La pobresa de la seva família no la deixà prosperar i així va començar a fer de bordellera, és a dir de prostituta. En aquest ofici va conèixer en Francesc Boldur, un jove de Tortosa, que la va treure del bordell i el text diu “la trasch fadrina”,⁸⁸⁶ per tant pensem que pogué abandonar l’antiga professió tot i que no pas per gaire temps. Francesc la va portar a Barcelona i, allà, la tornà a deixar en un bordell on retornà a la inseguretat i va començar la vida itinerant típica de les prostitutes medievals, “anant axí per lo món bordelera”, com diu el text.⁸⁸⁷ Finalment va arribar a Vallobar, al Baix Cinca, on va conèixer el seu futur marit, un home anomenat Jaume del qual no en sabem gran cosa. De Vallobar tots dos van decidir marxar envers Lleida on s’establiren en una casa prop d’uns banys propietat de Don Ferrandiç. A partir d’aquest punt tingué lloc la història que ocupà a les autoritats lleidatanes durant uns dies. El marit de Sanxa retornà a Vallobar per vendre-hi unes robes i ella es va veure obligada a viure sola durant un temps. Tot i que no era vídua s’havia quedat desprotegida i enmig d’una ciutat on encara no coneixia gaire gent i, per tant, no podia participar de la solidaritat veïnal. Un dia, quan ja feia set mesos que vivia a la ciutat, acompanyà a una dona del barri a comprar salsa a l’obra d’un especier anomenat Figueret i allà, amb ardits, aconseguiren tancar-la amb forrellat dins d’una habitació. L’especier la va violar, la tingué segrestada durant tres dies i després la lliurà a uns estudiants que també la van tenir tancada un temps en alguna casa del barri universitari. Els estudiants encara van gosar donar-la a uns homes anomenats Berenguer i Francesc Punyet que,

⁸⁸⁴ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre d’Actes del Consell General*, 1402-1403, reg. 404, f. 14r.

⁸⁸⁵ Són les dades que aporta Jacques ROSSIAUD, *La prostitución en el Medievo*, Barcelona: Ariel, 1986, pp. 46-49. Sobre Lleida vegeu l’estudi de Dolors VISA, *La societat lleidatana a finals del s. XIV: conflictivitat social, delinqüència i penalització (1381-1383)*, Prim Bertran, dir., Lleida: Memòria de llicenciatura, 1986.

⁸⁸⁶ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre de Crims*, 1390-1391, reg. 794, f. 75r.

⁸⁸⁷ Moltes meretrius que van exercir a Lleida eren estrangeres, trobem dones provinents de diferents indrets de la Península i també de França i Itàlia. Vegeu: Iolanda ENJUANES, “Aproximació a l’estudi dels forasters a la Lleida de la primera meitat del segle XV”, *El món urbà a la Corona d’Aragó del 1137 als decrets de Nova Planta: XVII Congrés d’Història de la Corona d’Aragó*, 3 vols., Barcelona: Universitat de Barcelona, 2003, II, pp. 133-150. Jacques ROSSIAUD, *La prostitución en el medievo...*, pp. 46-49, menciona que en el cas de la ciutat de Dijon la majoria de les prostitutes venien de les zones properes a la ciutat.

al seu torn, la van tancar a Gardeny i després la vengueren al vicari dels Omells (Tàrrega), en Borràs Coma, qui la va tenir fins que les autoritats l'acusaren de prostitució i, finalment, la van tancar al Palau de Cervera. Almenys, si ho volem creure, el text acaba amb unes paraules encoratjadores: “fonch tornada al marit e assegura-la”.

Alguns homes i dones vivien aprofitant-se de les prostitutes, les obligaven a treballar i es quedaven una part dels seus ingressos aportant-los una falsa seguretat, ja fos protegint-les o regentant un bordell.⁸⁸⁸ El proxeneta constituïa un element indispensable per al desenvolupament de la prostitució i s'encarregava de posar d'acord l'oferta amb la demanda. Durant l'edat mitjana no va existir un perfil sociològic propi del proxeneta i trobem diferents personatges duent a terme la tasca, en alguns casos, fins i tot, familiars de les víctimes.⁸⁸⁹ En aquest sentit, l'alcauoteria era un dels oficis que practicaven dos germans de Balaguer, en Bernat i en Pere de Vilanova, i complementaven els seus ingressos fent de cobradors de les quèsties de Santa Maria del Puig de França (Lo Puèi de Velai) tant al bisbat d'Osca com al de Lleida; el 1377 van ser acusats d'assassinar en Berenguer Tivissa, un altre cobrador, en una vila a prop d'Osca. Cobrar les quèsties no era una feina fàcil, anar d'una banda a l'altra demanant diners podia ocasionar més d'un maldecap i, sovint, aquests questors eren gent de comportament violent i dissolut com ens mostren els *Llibres de Crims*. Els dos germans acusats en són el millor exemple i, de fet, un dels testimonis va certificar que “acostumen de viure de alcauoteria o de pecat” perquè tots dos “tenen fembres al bordel e ni an tengut.”⁸⁹⁰ Ells mateixos expliquen que segrestaven dones honrades i les obligaven a prostituir-se portant-les als prostíbuls de Tortosa, Balaguer i Lleida, on hi van mantenir dones durant períodes aproximats de dos anys. Un dels germans, en Pere de Vilanova, segrestà a una monja del Sant Sepulcre de Saragossa i la tingué fent de prostituta fins que la va retornar a l'ordre; però segons explica el procés, un altre home anomenat Montserrat Malbec, la segrestà de nou i en el moment de la declaració els acusats la situen a “Guissona que té casa e hostel a les altres bagasses”.⁸⁹¹

⁸⁸⁸ A la zona del sud-est francès Jacques Rossiaud demostra com l'alcauoteria era un fenomen típicament femení, de 83 bordell privats que localitza a Dijon, 75 eren regentats per dones. A Lleida encara no s'ha elaborat cap llistat detallat d'alcauots, creiem que es podria arribar a fer a través dels *Llibres de Crims*. Hem localitzat diversos alcauots, la majoria trinxeraires amb amigues al bordell, que obtenien un sobresou mitjançant la feina de proxeneta. Com en el cas de Dijon les alcauotes que hem pogut documentar, si bé són poques, es dedicaven exclusivament a l'administració d'un hostel/bordell. Vegeu Jacques ROSSIAUD, *La prostitución en el Medievo...*, pp. 45-46.

⁸⁸⁹ Pablo PÉREZ, *La comparsa de los malhechores, Valencia 1479-1518*, València: Diputació de València, 1990, pp. 194-199.

⁸⁹⁰ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre de Crims*, 1377-1378, reg. 779, f. 18r.

⁸⁹¹ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre de Crims*, 1377-1378, reg. 779, 21v. Segrestar dones i obligar-les a prostituir-se va ser una pràctica repetida en diversos llocs durant l'edat mitjana i la podem trobar també a València. A les ciutats mercantils, o amb un trànsit important de persones, la prostitució no representava únicament un espai d'alleujament per als joves solters, com passava a les viles del sud-est de França, sinó un negoci on la dona adquiria el caràcter de mercaderia. Vegeu: Pablo PÉREZ, *La comparsa de los malhechores...*, pp. 116-118 i sobre la prostitució a les comunitats del sud-est francès vegeu l'obra de Jacques ROSSIAUD, *La prostitución en el Medievo...*

Els malalts i els vells

Un altre tipus de pobresa endèmica era la dels malalts crònics, contrafets i vells que ja no podien guanyar-se la vida treballant i, lògicament, es veien obligats a demanar caritat. Proposem com a exemple el cas d'en Guillem Bru, un home que vivia a Lleida en un dels pisos de la casa d'en Joan, *gesser*, una mica més amunt de la casa d'en Francesc del Bosch.⁸⁹² Un veí del testimoni, el llaurador Domingo Benet, el descriu com: “un prohò a qui dien en G. Bru, lo qual nos veu miqua de un huyll ni gayre del altre, que acapte”.⁸⁹³ Un dia el testimoni va pujar a casa d'aquest cec i se'l va trobar bevent acompanyat d'en Jaume Amorós, qui deia que era cuiner dels frares menors i estava disposat a donar-li menjar cada dia per valor de dos sous i, també, l'hàbit d'un franciscà difunt perquè se'n fes roba.⁸⁹⁴ Al final resultà que les intencions del cuiner no eren tan caritatives, mentre el cec dormia li robà una bossa amb 30 sous i un caperó vermell. Sorgeix ara la pregunta: què hi feia aquest pobre amb 30 sous? I altra vegada ens hem de referir a les diverses cares de la pobresa per entendre que no sempre estava lligada a la falta de diners. No sabem a què es dedicava en Guillem Bru però hem d'entendre que la malaltia podia colpejar a tothom i no feia distincions de classe. Així, el 1435, trobem al notari Andreu de Cabestany que demanava gràcia dels tributs que encara havia de pagar perquè “Déu lo hage privat de la vista e per consegüent dels guanys ab los quals solie sostenir sa vida e sa casa, e no hage facultat de guanyar ni sostenir-se.”⁸⁹⁵

Igualment les baralles amb coltells, de les quals els *Llibres de Crims* n'estan plens, eren la causa de moltes ferides traumàtiques que acabaven causant la pèrdua d'un membre. La Paeria pagava la visita d'un metge enviat per *dessospitar*, és a dir treure de sospita de mort o pèrdua d'un membre, a la víctima; posteriorment el preu del tractament o futures *dessospitacions* podien recaure sobre l'acusat i la seva família.⁸⁹⁶ Aquest va ésser el cas d'en Portolés, un home

⁸⁹² La casa d'en Francesc del Bosch està ben documentada i apareix en diversos processos criminals. Aquest prohò fou paer en cap i tenia la casa a la cantonada d'un carreró proper a la plaça de la Carnisseria de Magdalena, on arrencaven els carrers Aluderia i Brunteria, els actuals Carme i Magdalena. De la casa d'en Francesc del Bosch començava un carreró seguint la direcció perpendicular al Carrer Major. Vegeu Josep LLADONOSA, *Els carrers...*, pp. 547-548.

⁸⁹³ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre de Crims*, 1396-1394, reg. 796, f. 61r.

⁸⁹⁴ “E lo dit hom dix-li que el ere vengut alí an Bru e que'l havie cercat dies havie que no'l podie trobar, car ere coch dels frares menos e que si trobave una dona que li volgués a dur coquina tots dies que-y anàs als frares menos a hora de tercia que el li darie tots dies una bona ola de coquina, car aytan bo so donave a taquayns que non havien tant obs com el ans se'n podien bé afanar que el nou fahie. E que si hi trametie aytan bé li darie un abit d'un frare que si ere mort e fer se'n hie una cota ho gonela” (Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre de Crims*, 1396-1394, reg. 796, f. 62v).

⁸⁹⁵ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1434-1435, reg. 411, f. 50r.

⁸⁹⁶ Manuel CAMPS, “La evolución de la función pericial médica en España. Sus grandes etapas”, *Actas de las VII Jornadas de la Sociedad Española de Medicina Legal y Forense*, 2 vols., Lleida: Sociedad Española de Medicina Legal y Forense, 1995, pp. 175-185, esp. 175-179. El 1381 els agressors d'en Francesc des Puig van pagar perquè els metges que el tractaven el *dessospitessin* i, si la prognosi era bona, quedarien lliures del crim. (Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre de Crims*, 1381-1382, reg. 789, f. solt 86r). Igualment, el 5 de gener de 1383 una dona de Vinaixa va ésser atacada per un home anomenat Guiamó Aguiló de l'Albi. El 25 de febrer, mentre l'agressor continuava pres al Palau de Cervera, un amic

d'una vila prop de Barbastre, que fou ferit al coll per un aventurer al gener del 1354. Per ordre de les autoritats el van visitar els cirurgians Pere Desprats, Bartomeu de Santfeliu i Pere Calaf els quals informaren que la ferida no era mortal sempre que un metge tingués cura d'ell i disposés de bons aliments i remeis. Acte seguit en Portolés va adreçar una queixa al veguer anomenant-se "miserable persona" i informant-los que arran de la seva situació no podia pagar ni els metges ni els aliments que tanta falta li feien. Per això demanava que se'n fes càrrec l'agressor que jeia pres al Palau de Cervera.

Juntament amb la malaltia la vellesa era una font inesgotable de xacres. El 1340 la Paeria es feia càrrec de les penalitats que passava un antic treballador seu, el missatger Berenguer Mora, "qui, el per sa veyllesa, no pot ben proveir la casa".⁸⁹⁷ El consell va decidir atorgar-li una pensió diària de quatre diners i prometien intercedir per ell davant la confraria de Sant Llàtzer, de la qual n'era confrare, perquè s'afegissin dos diners diaris dels béns de la confraria. Igualment el notari Bernat Torelló el 1444 va rebre una subvenció de 20 lliures "per raó de sa vellesa e pobertat" i, per causes semblant, també el missatger Ramon Martí rebé 7 lliures.⁸⁹⁸

La pobresa de naixement i professió (orfes, lladres i diferents vagabunds)

Resten encara uns últims retrats de la pobresa per acabar aquest apartat, és tracta de la pobresa relacionada amb el naixement i la professió, sovint dos elements que anaven lligats. El primer cas és el d'en Ramon de Bonamà, un home d'Estadella, que va arribar a la ciutat per fer-hi de ferrer. El 27 de maig de 1340 se'l va acusar del robatori d'un parell de peces d'argent i, gràcies a l'interrogatori, sabem que era orfe i que havia arribat a Lleida perquè a Estadella es moria de gana. Tot i els intents per treballar ningú l'havia volgut llogar perquè, arran de la seva condició d'estranger, no els podia atorgar cap garantia; sobrevivia "de ço que la bona gent li done per amor de Déu".⁸⁹⁹ Els orfes eren sense dubte els personatges més desemparats de la societat medieval, sovint abandonats a les portes dels hospitals quan encara eren criatures de pit havien de superar una mortalitat del 75% abans d'arribar a l'edat adulta. Però d'adults les coses tampoc els hi anaven rodades, s'integraven com a aprenents o servents i les noies es

seu, en Pere Tarragó, va demanar als cirurgians Pere Roger, Ramon Eimeric i Ramon Ponç que tractaven a la dona que la *dessospitessin* per veure si ja era guarida del tot i en Guiamó podia sortir de la presó preventiva. El cirurgians van determinar que la dona ja era fora de perill i arran d'aquest peritatge les autoritats van sentenciar: "Primerament e principal que a la dita Gueraldona sie dada provisió suficient e abastant per lo dit Guillem Aguiló, tant e tan logament fins que sie fora de perily, hi tot ço que la dita Gueraldona hu lo dit Francesch Punyet (és tracta del procurador de la víctima) aien despés per aquela raó fins al dia duy. Ítem demane lo dit Francesch, en nom que dessus, que dels béns del dit Guillem Aguiló sien pagats los metges que a la dita dona curen." (Cat, AML, Fons Municipal, *Llibre de Crims*, 1382-1383, reg. 790_01, f. 92r).

⁸⁹⁷ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1340-1341, reg. 396, f. 124.

⁸⁹⁸ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1444-1445, reg. 418, f. 40r

⁸⁹⁹ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre de Crims*, 1339-1340, reg. 773, f. 286r.

casaven amb gent de condició humil sense que això els permetés abandonar el llinar de la pobresa.⁹⁰⁰ A Lleida els expòsits eren recollits generalment per l'Hospital del Sant Esperit, dedicat a aquests menesters juntament amb l'acollida de malalts i dones penedides; tot i així també trobem altres institucions que, de manera esporàdica, podien acollir infants, ens referim als expòsits abandonats a les portes de la catedral que el 1397 i 1409 foren acollits per l'Almoina o a les portes de la Paeria i se'n va ocupar la municipalitat (1402); també a l'Hospital de Sant Tomàs el 1339 hi apareix “·I· minyonesa del spital” que parlava amb una donada.⁹⁰¹

Aquest ferrer no era l'únic que va arribar a Lleida buscant feina i es va veure obligat a pidolar almoina. Més de cent anys més tard, el 1444, va aparèixer a Lleida un Morro-de-vaques, és a dir un botxí, que cercava treball. Es tractava d'una labor poc digna i considerada d'una impuresa tan gran que era capaç de contaminar els aliments; de fet el botxí suportava moltes prohibicions semblants a les dels jueus i estava obligat a comprar els aliments amb guants o a assenyalar-los amb un pal.⁹⁰² En aquella època ja n'hi havia un de botxí a Lleida i el nouvingut feia nosa, o més aviat fàstic, i als hostals no el volien acollir; tot i que era un ofici necessari la gent evitava tenir-hi contacte per la gran quantitat de dubtes morals que implicava. Per això el Consell abans de veure'l pidolar pels carrers va autoritzar “que la ciutat li hage qualche caseta hon stigue e li sien prestades dues flaçades” ja que “se trobe pobre e sens roba e diners”.⁹⁰³

No era estrany veure persones trescant els camins per provar sort a les diferents ciutats i viles del territori. L'any 1433 un home de la Segarra, que s'havia fet veí de Lleida uns anys abans, va sol·licitar que l'alliberessin del compromís del veïnatge. Les autoritats acceptaren perquè “lo dit hom és vagabund, pobre e miserable” i des de que era veí no havia contribuït en

⁹⁰⁰ Sobre els expòsits de l'Hospital de la Santa Creu de Barcelona vegeu els articles següents: Teresa VINYOLES, Margarida GONZÁLEZ, “Els infants abandonats a les portes de l'hospital de Barcelona (anys 1426-1439)”, *La pobresa i la assistència a los pobres en la Catalunya medieval*, 2 vols., Manuel Riu, ed., Barcelona: Centro Superior de Investigaciones Científicas, 1982, II, pp. 191-285, Teresa VINYOLES, “El rastre dels més desvalguts entre els papers de l'hospital de Barcelona”, *SUMMA. Revista de Cultures Medievales*, 2 (2013), pp. 77-101.

⁹⁰¹ El primer cas va ser recollit per Pedro Sanahuja i explica que entre 1397-1398 apareixen als comptes de l'Almoina les despeses per mantenir dos nens expòsits, abandonats a la catedral, que havien enviat a casa d'unes dides; igualment el 1409 tres nens més, un d'ells va ésser enviat a la casa del Sant Esperit. Vegeu Pedro SANAHUJA, *Historia de la beneficencia...*, pp. 168-169. Sobre la Paeria només trobem la petició que el 1402 Pere Nolles va adreçar al Consell arran de la misèria en que es trobava: “Ítem a açò que·y fo posat Pere Nolles que·ls plagués de remunerar-lo del temps passat que ha tengut ·I· infant gitat a la casa de la Paheria com li sie deguda alguna quantiat. Acorda Consell General que lo present negoci sie remès als pahers e que li facen iusticia regonegudes algunes reebudes que lo dit Nolles ha feytes” (Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1402-1403, reg. 404, f. 4r i 63r). Sobre el cas de Sant Tomàs vegeu Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre de Crims*, 1339-1340, reg. 773, f. 140r.

⁹⁰² Juan Vicente GARCÍA, “Puresa i Negoci...”, p. 173. El botxí representava una figura complexa de la qual encara en sabem poques coses. A Saragossa fins el 1414 era un musulmà per evitar així que els cristians vessessin sang, no va ésser fins al regnat de Ferran d'Antequera quan es va considerar vergonyós que un musulmà executés a un cristià. El nom “morro de vaques” era bastant comú i s'utilitzava tant a Lleida com a Saragossa i a València; l'origen de l'expressió es desconeix però es relaciona amb una possible màscara que el botxí vestiria durant les execucions. Vegeu Martine CHARAGEAT, “Pena de muerte y justicia en las ciudades aragonesas a fines de la Edad Media”, *Clio&Crimen*, 4 (2007), p. 105.

⁹⁰³ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1444-1445, reg. 418, f. 14v.

res als comuns de Lleida.⁹⁰⁴ Pel document sembla que l'home després d'uns anys "rodan per lo món vaguabund" pretenia retornar i establir-se a la seva vila natal.

El que representava una altra situació clara de pobresa era la dels presoners tancats al Palau de Cervera, la presó municipal de Lleida fins el 1429. Sovint hi trobem rodamons i forasters empresonats per diferents motius, alguns banals, i amb sentències duríssimes; aquests nousvinguts, mancats de qualsevol mitjà de subsistència, es veien abocats a la criminalitat i les seves condemnes eren més dures que la resta i tenien un caràcter exemplificant.⁹⁰⁵ Teòricament la presó medieval havia d'ésser un indret per recloure als sospitosos i no representava, com avui en dia, un espai de càstig; el càstig era públic i s'usava com a escarment i advertència.⁹⁰⁶ Malgrat la teoria l'estada als calabossos era duríssima i en alguns casos servia d'atenuant a l'hora de dictar la sentència per la gran quantitat de privacions que hom hi havia de suportar i, encara més, durant els terribles mesos d'hivern.⁹⁰⁷

En alguns casos la presó representava una pobresa temporal. Per a altres, en canvi, l'estada i la posterior sentència representaven una causa clara d'exclusió social, sobretot si comportava la desfiguració com: gravar una creu al front o l'amputació de les orelles. Aquest estigma es convertia en una marca inesborrable de la seva dissort i en un exemple per a la resta de la societat. Tallar les orelles era una pràctica usual per escarnir als criminals reincidents, es podien tallar arran o escapçar lleugerament un o els dos pavellons auriculars segons la gravetat del delictes.⁹⁰⁸ En la documentació lleidatana trobem diferents lladres que són identificats gràcies a aquesta marca. L'any 1332 en Pere Roure va ésser acusat de robar unes sabates i en detenir-lo trobaren que no tenia orelles; més endavant, durant el procés, es descobrí que les havia perdut en ésser atrapat robant un parell de formatges en companyia d'un home anomenat el Comte Negre.⁹⁰⁹ Aquell any, un jove de Granollers també va ésser descobert robant un ganivet a la Peixateria de Lleida, en atrapar-lo els saigs van veure que era eixorellat. Per una carta arribada des de Barcelona sabem que el jove, que es feia dir Bernat, havia perdut les orelles en ésser

⁹⁰⁴ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre de Consells Particulars*, 1430-1435, reg. 365, f. 86v.

⁹⁰⁵ Manuel CAMPS, *El turment a Lleida...*, pp. 49-50.

⁹⁰⁶ Vegeu sobre aquest tema l'obra de Michel FOCALUT, *Vigilar i castigar, el nacimiento de la prisión*, Madrid, siglo XXI, 1979. A les acaballes de l'edat mitjana, com explica Teresa VINYOLES, "Queixes dels pobres presos de la presó de Barcelona (1445)", *Acta historica et archeologica mediaevalia*, 18 (1997), p. 69, la presó com a condemna ja existia per a esclaus i deutors que havien de compensar amb dies de captiveri les penes pecuniàries que se'ls hi havien imposat.

⁹⁰⁷ El 1378 les autoritats van convenir que el càstig contra Rodrigo Álvarez per haver malferit un home durant una baralla de joc fos el bandeig i es cita "que-l dit Rodrigo és stat pres per ·VIII· mesos" com un dels atenuants perquè la sentència fos, únicament, el bandeig. Vegeu: Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre de Crims*, 1377-1378, reg. 779, f. 35r. Igualment el 1357 la presó comuna de Barcelona estava en un estat ruïnós i se'ns diu que hi havia molta putrefacció i se'n desprenien males olors. Vegeu: Teresa VINYOLES, "Queixes dels pobres presos...", pp. 70-71.

⁹⁰⁸ Manuel CAMPS, *El turment a Lleida...*, pp. 29-30.

⁹⁰⁹ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre de Crims*, 1331-1332, reg. 770, f. 150r-153v (document 22 de l'apèndix).

condemnat per un seguit de robatoris perpetrats mentre era remer de l'estol de Barcelona.⁹¹⁰ Tallar les orelles era una pena comú tant a les ciutats com a alta mar. El 1393 va comparèixer a Lleida un castellà, Alonso de Sevilla, que fou acusat de robar peix. Les autoritats li van preguntar per quin motiu havia perdut les orelles i respongué que “per çò com fugí de les galeres en que sere acordat quan anaven contra Anglaterra”; li foren toltes 13 anys abans en una vila de Castella anomenada Sant Andreu.⁹¹¹ Altres amputacions practicades eren molt més severes com la mutilació d'una mà, la perforació o amputació de la llengua i, fins i tot, l'ablació del penis en alguns casos de violacions de fadrines.⁹¹²

A Lleida, a finals del segle XIII, la presó estava situada als baixos de l'antic palau de la família Cervera, que era l'habitatge dels vassalls del comte d'Urgell encarregats de representar els seus drets feudals sobre la ciutat fins el 1228.⁹¹³ Abans havia estat al Palau del Rei ja que el 1283 Alfons el Franc va determinar que els necessitats empresonats *in Palatio nostro*, per tant al mencionat Palau Reial, no havien de pagar carcellatge.⁹¹⁴ Segurament la família Cervera ja deuria posseir uns calabossos per administrar justícia, però no va ésser fins el 1300 quan Jaume II va ordenar la reforma del palau per millorar l'estada dels presoners. Va ésser llavors quan es va determinar la separació per sexes en dues sales i el pagament diari de tres diners jaquesos com a dret de *carcellatge*. Com solia passar en diferents presons catalanes el carceller no sempre complia la seva paraula i en algunes ocasions evitava servir als presoners tot allò que els corresponia; el monarca ja se'n feu ressò en el privilegi dient que organitzava la presó i el *carcellatge* perquè els captius *quodque in captione propter penuriam fame peribant*.⁹¹⁵ En aquest

⁹¹⁰ "Als honrats ... prohomenes de la ciutat de Leyda. Antoni Estruch, ciutadà de Barchinona, se comenà en vostra gràcia a la vostra discreció fas saber que he hauda ·I· letra vostra per especial missatge vostre la he bé entesa. E a la qual respon que estant l'estol de Barchinona a la illa de Sent P. ·I· dicmenge matí aqui fadrí qui·s feya dir Bernat, exí en terra e trasch de la bossa de ·I· mercader diners. Axí que·l altguatzir per manament del capità, pres-lo e féu-li tolre les oreylls. Axí que jas deia que no havia lavors fet aqueix ladronici mas molts d'altres. E assò senyors és estat fet aquest any present. Son senyors a servey vostre. Escrit en Barchinona Dimarts a ·XXIII· de mars (Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre de Crims*, 1331-1332, reg. 770, f. 154r).

⁹¹¹ "Interrogat si ha horeyilles. Respòs e dix que no. E en continent li fonch guardat lo cap present los dits cort e pahers e trobaren que non havie gens, ans les li havien toles be valç. Interrogat qui les li havie toltes. Respòs e dix que Ferrando Roiç Cabeça de Vaca, capitán de la flota de Castella qui la donchs ere. Interrogat per què les li tolgue. E dix que per ço com fugí de les galeres en que sere acordat quan anaven contra Anglaterra. Interrogat en qual loch les li tolch. E dix que Sent Andreu de regne de Castella. Interrogat quant de temps ha que·ls li tolch. E dix que bé ha ·XIII· ans poch mes o menys" (Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre de Crims*, 1392-1393, reg. 795, f. 113r).

⁹¹² Manuel CAMPS, *El turment a Lleida...*, pp. 30-31.

⁹¹³ Sobre els diferents aspectes del funcionament del tribunal de Coltellades vegeu: Miquel MONTANYA, *El tribunal de coltellades: alguns aspectes processals*, Lleida: Ajuntament de Lleida, Pagès Editors, 2007.

⁹¹⁴ Cat. AML, *Llibre Vert de la ciutat de Leyda*, 1691, reg. 1370, f. 56-59 (document 8 de l'apèndix).

⁹¹⁵ Manuel CAMPS, *Anàlisi dels aspectes mèdics...*, I, pp. 30-32; Vegeu Josep LLADONOSA, *Els carrers...*, pp. 341-342. Vegeu el privilegi a Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre Vert de la ciutat de Leyda*, 1691, reg. 1370, f. 76 (document 11 apèndix). Curiosament aquest privilegi ha estat interpretat malament per Josep Casanoves quan entre els anys 1685-1691 va copiar tots els privilegis de la ciutat de Lleida. En el regest del text Casanoves diu "Presó se ha de fabricar en lo Castell del Rey abdos estancies separades una per a homens y altra per a dones. Carcellatje han de pagar los presos es tres diners jaquesos cada dia", però el

sentit l'any 1436 es va informar al Consell General que, per la negligència de l'encarregat de recollir els diners dels presoners, molts corrien perill de morir de fam.⁹¹⁶

Enmig de les condicions més miserables molts reus malvivien esperant que algun veí o familiar els portés menjar o somniant amb la caritat municipal. Per millorar la situació precària dels presoners s'organitzaven campanyes en èpoques d'especial fretura, per exemple, el Consell Municipal l'any 1444 va organitzar, partint com sempre del sistema parroquial, una recollida d'almoïna per als "pobres presos."⁹¹⁷

Tot i les ajudes per a molts l'estada a la presó suposava un afebliment important de les forces; per exemple, Jaume de Palau va passar una temporada a la presó del Bisbe, en sortir estava malalt i la seva mare va demanar un xarop a Pere Nicolau, qui després, el 1344, fou acusat d'alcaçoteria i fabricació de metzines.⁹¹⁸

Sobre la presó del Palau de Cervera en tenim ben poques dades, sabem que estava situada prop de l'antiga església de Sant Vicens, a l'extrem occidental de la parròquia de Sant Joan i prop de la Cuirassa, el barri jueu.⁹¹⁹ Hi havia, com va manar Jaume I i després ho ratificà Joan I l'any 1389, una sala per a homes i una altra per a dones tot i que convivia en un pati comunitari.⁹²⁰ Igualment en alguns processos se'n parla d'una sala llarga, la sala llonga, que mirava vers l'església de Sant Andreu i on els presos masculins hi eren reclosos durant la nit.⁹²¹ Pel mig d'aquesta sala hi corria una claveguera que recollia tota la brutícia generada pels presoners i dins la qual, l'any 1379, s'hi va ficar un reu que intentava escapar; l'home en ésser sorprès va explicar que l'hi havia caigut una corretja.⁹²² Al pati o sala comuna hi havia un enreixat que donava a la part de fora, des d'allà els presoners, tant homes com dones, rebien les visites dels familiars, amics i veïns i també els podien donar menjar i allò que necessitessin per sobreviure a llur captiveri.⁹²³ Possiblement la sala comuna era un espai on s'hi abocaven les

text no diu res del Palau del Rei sinó que parla del Palau de Cervera i, suposem, Casanoves podria haver confós els topònims.

⁹¹⁶ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1436-1437, reg. 413, f. 18r.

⁹¹⁷ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1444-1445, reg. 418, f. 18r.

⁹¹⁸ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre de Crims*, 1344-1345, reg. 774, f. 11r.

⁹¹⁹ Jordi BOLÒS, *Dins les muralles...*, p. 150.

⁹²⁰ Vegeu Manuel CAMPS, *Anàlisi dels aspectos mèdics de la mort violenta...*, pp. 30-31. Deduïm que convivia en la sala comunitària entre altres pel procés declarat a una metgessa anomenada Anglesa, àlies Borredana, que estigué presa a la sala comuna de la presó. Diferents presoners certifiquen haver parlat amb ella per intentar escapar de la presó amb arts màgiques. Vegeu Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre de Crims*, 1389-1390, reg. 793, f. 32r.

⁹²¹ "Preguntat esta nit que és passada on ha jagut. Dix que el palau de Cervera, en la sala longa on jaen la pres e ves la eslgesia de Sent Andreu (...) En G. de Casertes, demanat en confessió esta nit que és passada on ha jagut el. Dix que el Palau de Cervera, en la casa longa que és el dit Palau on los preses jaen e ab los altres preses e anch esta nit a neguna hora de la nit no és exit de la dita casa" (Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre de Crims*, 1331-1332, reg. 366, f. 6r).

⁹²² Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre de Crims*, 1379-1380, reg. 788, f. 30.

⁹²³ Anglesa parlava amb Maria, una veïna seva, a qui va demanar ajuda per escapar. Les autoritats, en assabentar-se'n, van interrogar a Maria: "Interrogada en queyn loch li foren dites les dites paraules. Respòs e dix que a les rexes de la casa comuna que la dita na Borredana estave dins en la casa e ela confessant de fora" (Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre de Crims*, 1389-1390, reg. 793, f. 32r). Igualment

diferents cel·les o sales de la presó, entre elles la llonga mencionada més amunt. En una d'aquestes cel·les l'any 1390 hi van trobar un presoner, en Joan Gallego, mort de malaltia. El notari Pere Regol va ésser l'encarregat de certificar la defunció i es dirigí “dins lo palau (Palau de Cervera) en lo pati on los presos estan, en una cambra de la dita presó que hix en lo dit pati.”⁹²⁴ Allí, damunt un munt de palla, hi van trobar el cos sense vida d'en Joan Gallego, que havia estat pres unes setmanes abans arran d'una baralla; l'home no tenia marques al cos i per això interrogaren als presoners que van confirmar la mort per malaltia: “los quals respogueren e digueren que bé havie ·V· o ·VI· setmanes que ere malalt e que axí dessequin, dessequin s'ere mort.”⁹²⁵

A partir de 1429 la presó es va traslladar prop del Portal de Sant Antoni; sobre la disposició interior d'aquest edifici encara tenim massa poques dades però sabem que ja des dels seus inicis presentava problemes estructurals. Aquest fet no resulta estrany si llegim les actes municipals d'aquells anys; entre les diferents disposicions hi trobem nombroses entrades relacionades amb el mal estat de les muralles a causa de les aigües pluvials i clavegueres desbordades que “per la qual cosa dirruhexen e se'n guasten molt los dits murs.”⁹²⁶ De fet, només quatre anys després de l'establiment de la presó al Portal de Sant Antoni, els paers ja van aconseguir l'autorització de la reina Maria per traslladar la presó al mateix edifici de la Paeria:

“Acordaren los dits pahers e prohomens que la dita presó sie en les cases baixes de la casa de la paeria, congitada e ordenada la entrada de la qual sie per lo obrador daval la casa del racional, situat al costat del portal de la casa del honorable en Bernat d'Olzinells, on stà en Berenguer Strader, seler, prenent la mitat del dit portal e obrador. Passant, la dita entrada, per la casa de les mesures, prenent-ne tanta quanta los dits prohomens acordaran e ordenaran en temps que la dita obra se farà. E facen aquí la scala per on serà devalat a la dita casa de la presó, a ordinació dels dits prohomens. E que les cases de la casa de la paeria sobiranes sobre la casa del raciona e les altres cases e cambres sobiranes sien a stada e servitut del dit carceler e de sa companya. E que tot açò sie limitat e ordenat per los dits pahers e prohomens a la hora que la dita obra se farà.”⁹²⁷

en Guillem Batlle en assabentar-se que la seva dona havia estat empresonada per l'assassinat de la seva jove va anar-la a veure al Palau: “E lavòs el vench a casa sua e al vespre puyà al palau a veure sa muyller. E quan fo alí el testis li dix: ‘Dona ara l'haurets mon fiyll Francesc, que tot dia tats ab ell. Déus vuyll que nol ayets mala nit’” (Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre de Crims*, 1368-1370, reg. 783, f. 33v). Manuel Camps (*El turment a Lleida...*, p. 53) transcriu el fragment d'un procés de 1312 en el que Elisenda, empresonada per un robatori, demanà a un amic: “prech-vos que·m preguets i digats a na Monga que d'aquells diners que pusque aver d'aquel filat que jo he en casa, que me'n tramete, que morta hic so de fam i pregat-me a la amiga d'en Mestura que·m tramete uns pelons meus que té, per tal que no muyra de fret, que me'n puxa abrigar”.

⁹²⁴ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre de Crims*, 1390-1391, reg. 794, f. 28r.

⁹²⁵ L'estructura interior de la presó de Barcelona denominada el Castell Vell, era semblant. Teresa Vinyoles (“Queixes dels pobres presos...”, pp. 72, 75-77) la descriu amb una finestra reixada a través de la qual els presos podien parlar amb familiars i amics, també hi havia un pati denominat corral on els presos hi passaven la majoria dels temps però, a diferència del que veiem a Lleida, les dones n'estaven excloses.

⁹²⁶ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre de Consells Particulars*, 1430-1435, reg. 365, f. 62r.

⁹²⁷ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre de Consells Particulars*, 1430-1435, reg. 365, f. 73r.

El carceller d'aquell moment era en Guiamó Morell i, a canvi del trasllat, va accedir a cobrar per dret de *carcelatge* quatre diners diaris per cada presoner per plets civils i sis diners pels reus amb càrrecs criminals. Es buscava augmentar les càrregues imposades als presoners perquè els tres diners anteriors ja no devien ésser suficient; de fet, sembla bastant econòmic si tenim en compte que a Barcelona, a finals del XIV, el carceller cobrava entre 8 i 10 diners, 6 eren el dret propi de carcellatge i la resta corresponien al lloguer del llit i de les flassades.⁹²⁸

Però finalment el canvi d'ubicació no es va produir i desconeixem si es va establir el nou sistema de preus per als presoners de 1433. El cas és que l'any 1442 la presó encara seguia ubicada al Portal de Sant Antoni i els reus se n'escapaven amb certa facilitat, segons una queixa que el donzell Ramon de Canet va adreçar a les autoritats. En la demanda es lamentava de la deixadesa dels antics calabossos tenint, com s'havia aconseguit el 1433, l'autorització per mudar la presó "en una partida de la present casa de la Paheria."⁹²⁹

El control de la pobresa i de la marginalitat

Tant a l'edat mitjana com avui en dia la gestió de la pobresa s'ha d'incloure dins del que fa referència a la salut pública. Ara bé, hem d'entendre que la noció de salut pública no era tan clara com l'actual i estava tenyida de religiositat. La salut pública significava també salut moral, només així s'entén que el llaurador Llorenç Ferrer es queixés dient que no plovia per culpa del pecat de sodomia comés per dos sarraïns.⁹³⁰ Per això la gestió de la marginalitat no significava per a l'home baixmedieval únicament parlar de pobres; la pobresa comportava marginalitat però la marginalitat no sempre anava lligada amb la pobresa. La legislació creada pels municipis medievals durant els segles XIV i XV, en aquest sentit, anava encaminada a controlar els personatges que vivien al marge de la societat: prostitutes, alcavots, jugadors i, també, els membres de les minories religioses. Així veurem com les lleis per controlar uns i altres s'entrellacen i s'influencien de manera que, sovint, la immoralitat de la prostituta o del botxí s'acabava confonent amb la del jueu.⁹³¹

⁹²⁸ Teresa VINYOLES, "Queixes dels pobres presos...", pp. 73-74.

⁹²⁹ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1441-1442, reg. 417, f. 46r.

⁹³⁰ Aquest document és transcrit per Manuel CAMPS CLEMENTE, Manuel CAMPS SURROCA, "Los delitos contra la libertad sexual en Lleida en el siglo XV", *Orfila, VII jornadas de la sociedad española de medicina legal y forense*, Lleida: Universitat de Lleida, 1995-1996, p. 159. "Lorenç Ferrer, llaurador, testis qui jura dir veritat de ço que sabrie en la dita prevenció. E dix que ell testis no-y sabrie res de certa sciència, però que més ha de dos anys que hoy dir an Anthoni Timor, llaurador, que ell havie trobat los dits Mahoma i Acenet, lo hu ab l'altre en hun ort, que jahien carnalment li hu ab l'altre i que fonch enseny de dar-li ab la lança. Interrogat si ha hoyt dir, ell testis, a altres persones que los dits moros jaquessen carnalment lo un ab l'altre. E dix que hoc, que tots los de la parroquia de Sent Lorenç n'ere plena, en bonen que lo hu jau ab l'altre, dient que per aquell pecat no plou i entre los altres ha hoit dir que-y sab lo Nebot d'en Sent Martí". Sobre la relació entre els càstigs divins i les catàstrofes naturals vegeu: Antoni RIERA, "L'expiació d'una culpa...", pp. 18-24.

⁹³¹ Jaume RIERA, "Conflictivitat de l'alimentació dels jueus...", pp. 301-302.

La pobresa resignada medieval convivia amb la criminalitat exercida per les prostitutes, els alcavots, els tafurers i els trinxeraires que vivien al límit de l'exclusió social. Per això el municipi alternava iniciatives caritatives amb lleis de control per tal de mantenir aquestes professions en uns espais determinats i dins un nivells d'activitat acceptables. No es tractava de mesures per eradicar la pobresa sinó encaminades a refrenar els comportaments immorals d'aquesta. Per exemple, ni el municipi ni l'església pretenien acabar amb la prostitució sinó controlar-la dins el bordell i, sobretot, eliminar la prostitució il·legal que s'escapava sense supervisió pels diferents carrers i hostals de Lleida;⁹³² recordem que Jaume d'Agramont ja mencionava una possible causa moral de la pestilència i cal pensar que el fantasma de la malaltia estava darrera de moltes d'aquestes ordinacions.

Les lleis de control es van produir, sobretot, a partir del segle XV i curiosament en dos moments puntuals, entre els anys 1413-1415 i durant la dècada dels trenta,⁹³³ el motiu és ben clar, aquestes activitats no només generaven nombrosos dubtes morals sinó que, a més, comportaven problemes d'ordre públic perquè sovint eren la causa de baralles, blasfèmies i escàndols. Per exemple, com digué el Consell l'any 1436, durant el Dijous Sant al carrer Nadal Botella les prostitutes “pullulaven-hi enfeccionaven tot lo carrer hi habitants de aquell e parien matèria de seguir-se infinits scandils.”⁹³⁴ En aquest sentit existia una relació entre la immoralitat, compartida per les prostitutes i les minories religioses, i la capacitat de corrompre físicament com es demostrarà en les següents ordinacions; en el cas de les prostitutes la degeneració física era fàcil de relacionar amb les malalties de transmissió sexual.⁹³⁵

El bordell era un espai importants de la ciutat, de Lleida i de qualsevol altra urbs que tingués certa activitat comercial o un Estudi General on hi arribessin estudiants de tota la corona. El 1408 el mostassaf va demanar al Consell que es construís un portal al bordell per regular les activitats que s'hi duïen a terme. En aquell moment el Bordell Públic estava a la Parròquia de Sant Llorenç i era una plaça oberta prop de la moreria, al carrer de la Santa Creu,

⁹³² Sobre la situació d'aquests hostals vegeu Dolors VISA, “Les dones i el món de la prostitució a finals del S. XIV”, *Miscel·lània homenatge a Josep Lladonosa*, Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs, 1992, pp. 315-321.

⁹³³ Cal entendre que la causa d'aquests períodes podria estar relacionada amb la documentació conservada. Els Consells Generals abracen diferents anys entre 1410-1419 però desapareixen entre la dècada dels vint de la qual només es conserven els consells de 1428-1429. Sí que conservem, però, els Consells Particulars de 1420-1423 que poden aportar una mica de llum a aquest aspecte.

⁹³⁴ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1435-1436, reg. 412, f. 60r.

⁹³⁵ És ben clar, en el món anglosaxó, a partir dels exemples aportats per Carole Rawcliffe (*Urban Bodies...*, pp. 106-115). Per exemple, el 1459 les autoritats de la universitat de Cambridge van autoritzar el càstig de qualsevol que bloquegés els carrers, embrutés les fonts d'aigua amb brossa i l'expulsió de les prostitutes dins un radi de quatre milles. A Tortosa, el 1346, es va prohibir a les mores, jueves i prostitutes fer ús dels banys públics altres dies que no fossin dilluns i divendres. A més, aquests dies no hi podia anar cap dona cristiana. Vegeu Gabriel SECALL, “Els bordells medievals...”, p. 132. Les ordinacions de Solsona (1434) també són força explícites en aquestes sentit, sota el títol “de fembres públiques e de juheus” se'ls imposaven a ambdós col·lectius les mateixes normes higièniques i morals (Francesc CARRERAS CANDI, “Ordinacions urbanes...”, 11/83, p. 328).

just on avui s'aixeca la Catedral Nova, construïda l'any 1781.⁹³⁶ S'hi arribava des de l'Assoc d'on sortien dos carrers amunt, vers Sant Llorenç; un portava cap al bordell i l'altre, prenent la Ferreria, anava en direcció a la Carnisseria d'Isarn de Tolosa.⁹³⁷ No obstant això, el Bordell Públic no havia estat sempre allí, després de la conquesta estigué situat en un dels carrerons de la Costa de Magdalena i no va ésser fins a les acaballes del segle XIV quan van traslladar-lo al Carrer de la Santa Creu.⁹³⁸ El 1395 ja el tenim ben documentat en aquest carrer arran d'un procés del *Llibre de Crims* i possiblement, si furguéssim entre els crims anteriors, podríem remuntar-nos fins a una data més primerenca; Lladonosa, però, ja ens avisa que no tindriem èxit si el volguéssim localitzar abans de 1382 perquè en els capbreus d'aquell any encara no hi apareix. Semblantment el bordell de València va ésser traslladat a un raval fora muralles l'any 1321 per ordre de Jaume II, però això no impedí que la prostitució il·legal s'escampés pels carrers tortuosos de la ciutat; a Lleida, aquest trasllat, produït a partir de 1382, no va dur el bordell fora muralles sinó a la parròquia més allunyada del centre urbà i, com veurem, tampoc va aconseguir acabar amb la pràctica de buscar la clientela fora dels límits permesos.⁹³⁹

El 1395 en Guiamó Guasch va patir una intoxicació alimentaria en un dels processos criminals més rocambolescs de la documentació municipal. La intoxicació, que es va confondre amb un enverinament, es produí en un hostel del carrer de la Santa Creu regentat per una alcavota anomenada Caterina, a qui anomenaven Filla del Rei don Pedro. En el document hi apareix sovint el topònim bordell i diversos testimonis són fembres pecadores. El 17 de maig, mentre en Guiamó era al carrer Major parlant amb en Bernat Eimeric, Mencia, una prostituta, va informar-lo de que els hi havien preparat dinar a l'hostal dessús dit. Allà van menjar-hi acompanyats de l'hostalera i d'altres clients i prostitutes del local. Després, durant la migdiada, en Guiamó es sentí fortament torbat i embogí del tal manera que alguns pensaven que s'havia embriagat; així va córrer pels carrers amb un punyal a la mà fins que l'aturaren i li donaren alguns remeis per calmar-li l'estómac (aigua banyada en un anell d'unicorn i cendra de sarments

⁹³⁶ Josep LLADONOSA, *Els carrers...*, pp. 172-174, 179-180.

⁹³⁷ "Ítem ordonaren que los perge dels pliers que és sobre la carniceria de la Çoch, que és coan hom va ves la Ferreria torn a quatre palms dans satisfets. E lo perge que és a l'altra part de la dita carniceria ves lo Bordel torn en dret sobre la lomera que stà sobre ls dos pilars" (Cat. AML, *Llibre de Consells Particulars*, 1453-1458, reg. 366, f. 63r). El carrer de la Ferreria presenta alguns dubtes. Josep Lladonosa (*Els carrers...*, p. 555) situa un carrer amb el mateix nom situat a al parròquia de Magdalena, molt a prop de la Porta Ferrissa i que anava cap al carrer Blanquers Baixos. No obstant això, existia un altre carrer amb el nom "Ferreria" que entre el XIV i el XV comunicava la Carnisseria d'Isarn de Tolosa amb la de l'Assoc. Per exemple, el 1352 hi hagué una baralla a la Carnisseria d'Isarn de Tolosa i nafren un home, un dels testimonis descriu el carrer Ferreria: "En Jacme Turmeda, carregado del molí de la Mariola (...) Ell testis estant a la Carniceria d'en Isarn, a la taula d'en Borri, vehé venir un macip vestit de burellat e un altre macip qui estave ab en Bernat d'Alors e ab[dós] entraren per la carniceria, lo ·I· darrere l'altre. E ell testis com sentis viafora en lo cobertiç de la carniceria vers la Ferreria atené al on ere la viafora e vehé que lo dit macip burellat ab la spasa treyta que fugie a avall per la Çoch e vehé que ·I· altre macip vestit de meytats n'anave mas conech ni vehe que tingués la spasa (Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre de Crims*, 1352-1353, reg. 777, 115r).

⁹³⁸ Vegeu els articles sobre el Bordell Públic i la Costa de Magdalena de Josep LLADONOSA, *Els carrers...*, pp. 124-125, 584-585.

⁹³⁹ Sobre el bordell valencià veure Pablo PÉREZ, *La comparsa de los malhechores...*, p. 115.

de *perrell* dissolta amb aigua). Al final acusaren a l'hostalera de metzinera i fetillera perquè, segons van dir alguns testimonis, tenia una serp a casa i feia conjurs; finalment fou absolta del crim.⁹⁴⁰

Com ja hem dit, la primera petició per construir un mur al voltant del bordell va tenir lloc el 1408 i fou el mostassaf qui va adreçar la sol·licitud al Consell creient que així cessarien els escàndols.⁹⁴¹ El municipi va acceptar la demanda però determinà que la construcció fos pagada per les persones interessades i no per la municipalitat. Sembla que els particulars no tenien tant interès com el mostassaf en la construcció d'aquest mur que va restar sense fer-se o, en tot cas, només se'n va construir una petita part. Per això els problemes al voltant del bordell no cessaren i tornem a trobar mesures de control l'any 1413 enmig d'un procés d'implantació de diferents lleis repressores. Aquell any es va prohibir l'ofici d'alcavot que era practicat per homes de casa d'en Joan Dixer i de casa d'en Joan de Luna "e altres de moltes cases."⁹⁴² A València, com a Lleida, les prohibicions de l'alcavoteria es van repetir sense èxit durant el segle XIV i XV perquè el proxeneta s'havia convertit en una figura clau per al funcionament del Bordell.⁹⁴³

Els anys 1413-1415 van representar un període de repressió legislativa que es pot observar en diversos nivells. Es tractava de refrenar un seguit de comportaments moralment perillosos dins dels quals hi anava també inclosa la convivència entre les diferents cultures religioses. La relació entre el control del bordell i les conversions dels jueus la trobem en els desordres que les dues activitats comportaven, només cal que recordem els avalots contra els jueus de 1391. Així, al mateix moment que el mostassaf demanava emmurallar el bordell també pretenia prohibir l'entrada dels conversos a la Cuirassa.⁹⁴⁴ Tot i que aquesta proposta finalment no va tenir èxit, sí que es va autoritzar una ordinació que porta escrit al marge del full: "de la

⁹⁴⁰ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre de Crims*, 1394-1395, reg. 797, f. 138r. Vegeu l'anàlisi d'aquest cas a Manuel CAMPS CLEMENTE, Manuel CAMPS SURROCA, *Metgesses, metzineres i dones remeieres...*, pp. 103-112.

⁹⁴¹ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1408-1409, reg. 405_01, f. 15r. És revelador que en el cas valencià, almenys durant el període comprès entre 1479-1518, els delictes de naturalesa sexual, en totes les seves variacions, foren els més nombrosos Pablo PÉREZ, *La comparsa de los malhechores...*, pp. 101-110. Un cas proper a Lleida va ser el del bordell de Tàrraga que va viure una regularització durant el mateix període vegeu: Neus PONS, "La prostitució i el bordell a la Tàrraga del segle XV", *Urtx. Revista Cultural de l'Urgell*, 4 (1992), pp. 71-78.

⁹⁴² Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1413-1416, reg. 406, f. 5r.

⁹⁴³ Pablo PÉREZ, *La comparsa de los malhechores...*, pp.194-199.

⁹⁴⁴ Es tracta d'un ordenament anterior que fou revocat l'any 1403, en aquest cas els demandants eren els conversos i argumentaven que la crida "se sia fete per virtut de un ordonament antich" i "lo qual ordonament fo fet a instigació dels juheus" (Vegeu Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1402-1403, reg. 404, f. 91r) En canvi, al juny de 1414 el mostassaf, per tal d'evitar les conversions falses, reclamà: "Ítem hi proposaren mes que lo consell general vuy celebrat ha comanat a ells que vegem si un stabliment que lo Mustaçaf vol publicar contenen que algun convers o conversa no gos entrar de dia ni de nit dins les portes de la Cuyraça ni hi gose mengar ni beure ni participar ich sots pena de açotar per les places, se publicarà o no com los conversos si entenen molt per enteryorats." Després d'analitzar-ho el Consell General va determinar que aquest ordenament no fos publicat. Vegeu Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1413-1416, reg. 406, f. 44.

unitat de la sglesia”, títol que fa referència a la complicada situació politicoreligiosa del moment, profundament afectada pel Cisma d’Occident.⁹⁴⁵ En aquest text el Consell Municipal, per petició del rei Ferran, autoritzava una campanya massiva de conversions, això sí “graciosament e no ab males induccions”; alguns dels jueus es volien convertir a causa de la pobresa en la que vivien i per això es van autoritzar subvencions per part de diverses confraries.⁹⁴⁶ Semblantment, durant els anys 1414 i 1415, es van produir diferents peticions contra els jueus “qui’s recusen convertir a la fe cathòlica” i que anaven encaminades a augmentar la pressió que ja s’exercia sobre la comunitat hebraica.⁹⁴⁷ Cal que relacionem la pressió legislativa sobre els jueus i els col·lectius moralment més preocupants amb les prèdiques que el frare dominic Vicent Ferrer va fer per terres lleidatanes durant aquells anys. De Sant Vicent Ferrer destaca sobre manera, a part de la seva acció política, la seva faceta de predicador carismàtic; com a tal va recórrer mitja Europa congregant grans multituds al seu pas i exaltant els ànims amb un missatge fervorós de renovació moral i espiritual per convertir jueus, musulmans i gent deshonest. Amb aquest discurs va ser escoltat a diverses localitats de la Corona d’Aragó, Castella, Llenguadoc, Provença, Bretanya, Normandia... A Lleida hi va ser en múltiples ocasions, en un primer moment, entre 1369 i 1372, com a estudiant i professor de l’Estudi de teologia del monestir de predicadors de Lleida, que va arribar a ser estudi provincial de l’orde;⁹⁴⁸ posteriorment, el 1409 i el 1414, ja com a predicador, va arribar a la ciutat acompanyat, com ho feia sempre, d’un grup de pelegrins. Del 1414 en tenim diverses notícies, va predicar per algunes poblacions de les terres ponentines entre els mesos de març i agost, sabem que va passar per Lleida, Balaguer, Tamarit de Llitera, Alcolea de Cinca, Aïnsa,

⁹⁴⁵ Trobem l’organització de processons per la “Santa unitat de l’Església” al setembre de 1415. “Als quals prohomsens fo proposat per lo dit paher que mossen lo degà és vengut ací pregant a ell que Nostre Sant Pare ha ordonat que per la santa unitat de la sgleya e per la avinença de aquella sien fetes processons per tres digmenges primer vinents. Perquè·l pregave que parlàs ab alguns prohomsens e que a les dites processons volguessen donar loch, perquè·ls ho pose que hi vullen provehir. Acordaren los dits prohomsens que la dita proposició los apar ésser justa e santa e han per bo que les dites processons se facen segons que ab lo degà e Capítol se poran concordar. E après fo concort entre lo dit paher e los de Capítol que les dites processons se fessen segons que en lo libre de crides és contengut.” Vegeu Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre d’Actes del Consell General*, 1413-1416, reg. 406, f. 72r.

⁹⁴⁶ “Los quals prohomsens, lesta una letra del senyor Rey a ells tra[mesa] per [Fernando] de Bardaxí contenent crehença, la qual explicada conten que lo Senyor Rey a molt a cor de entendre en moltes maneres en la Fe cathòlica e specialment que tots los infels sien reduhits a la dita fe, graciousament e no ab males induccions, e en la unitat de la església. E haze manat a ell que vertuosament entenc que los juheus de aquesta ciutat e altres se convertesquen. E ell sobre la dita conversió treballe molt e trobe que si la ciutat fa algunes ordinacions per major part los juheus de aquesta ciutat se convertiran. Perquè·ls placie acordari·hi bé, e de fer·hi algunes ordinacions com lo senyor Rey lon haze molt encarregat e manant, que de tantes ànimes com se bategen li scrive. Acordaren los dits prohomsens que fer ordinacions se pertany al Consell General lo qual hi provehirà. Mas que·ls apar prima fer que com se digue que alguns posats en inòpia se volen convertir, que tres o quatre prohomsens sien elets los quals ab los de Capítol o sens de Capítol treballen en haver diners de marmesories de confaries e de singular persones a fi que·ls sie feta subenció (Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre d’Actes del Consell General*, 1413-1416, reg. 406, f. 51r).

⁹⁴⁷ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre d’Actes del Consell General*, 1413-1416, reg. 406, f. 53r.

⁹⁴⁸ Francesc Esteve PERENDREU, “La Càtedra de l’Alba. Els estudis i la creació de la facultat de teologia”, *Arrels Cristianes. Temps de consolidació*, Francesc Fite, Prim Bertran, coords., Lleida: Pagès Editors-Bisbat de Lleida, 2008, pp. 261-266.

Benavarri i Jaca. Allà on anava les seves prèdiques antijueves escalfaven els ànims i, en diverses ocasions, la població hebrea va haver de fugir temporalment; en tenim constància a Tamarit de Llitera, Alcolea de Cinca i Aïnsa. Segons una hagiografia del 1575, durant la seva estada a Lleida Vicent Ferrer convertí algunes prostitutes, un fet que va comportar-li l'enemistat d'un grup de proxenetes que, posteriorment i amb males intencions, el vingueren a cercar mentre feia camí cap a Balaguer;⁹⁴⁹ al juliol el fervor de les seves prèdiques encara era present entre els carrers de la ciutat i el Consell va aprofitar-ho per aprovar unes ordinacions per les quals els jueus “fort fàcilment seran inclinats a pendre bapisme”.⁹⁵⁰ Poc després, el 1415, Benet XIII promulgà la butlla *Etsi doctoris gentium*, el colofó de les deliberacions fetes al voltant de la Disputa de Tortosa (1413-1415), que va ésser un dels màxims exponents de l'antisemitisme medieval.

Aquest fervor repressor es va desinflar el 1416, quan la tensió política viscuda pel cisme d'occident es rebaixà; trobem el millor testimoni d'aquest fet en la reducció d'un seguit de penes considerades excessives que es va produir el 13 de gener de 1416. Aquesta decisió partia de la relació de crims i càstigs feta el 5 d'octubre de 1414 per un grup de 6 prohoms i posteriorment aprovada pel rei des de Montblanc el 8 d'aquell mateix mes. Certament les penes, totes relacionades amb el joc i la prostitució, eren desorbitades, per exemple els 50 assots o 50 sous que havia de pagar qui permetés jugar a daus a casa seva. No se'ns fa estrany que el Consell volgués rebaixar-les.⁹⁵¹

La societat medieval vivia de cara al carrer i a les diversions que s'hi produïen, a les zones amb més tràfic comercials s'hi feien rifes i es jugava a jocs d'atzar amb daus i naips entre la cridòria de les taules on s'hi venia la carn i el peix. No era estrany que les ciutats i viles del Principat, ja durant el segle XIV, intentessin posar remei a les blasfèmies i renecs dels jugadors

⁹⁴⁹ Alberto VELASCO, “El periple de Sant Vicent Ferrer per les terres de Lleida i la Franja”, *Arrels Cristianes. Temps de consolidació*, Francesc Fite, Prim Bertran, coords., Lleida: Pagès Editors-Bisbat de Lleida, 2008, pp. 268-286. Per Jaca Miguel Ángel MOTIS, Eliezer GUTWIRTH, “La aljama judía de Jaca...”, pp. 227-228.

⁹⁵⁰ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1413-1416, reg. 406, f. 53r.

⁹⁵¹ Josep Lladonosa ja ho mencionà en la seva *Història de Lleida...*, I, pp. 608-609. Conservem ell llistat complet d'aquestes penes al *Llibre Verd Gran* de l'Arxiu Municipal de Lleida. Es tracta d'un privilegi firmat pel rei Ferran d'Antequera on el monarca ja avisava que “les ordinacions següents foren feytes per alguns prohoms per lo Concell General de la ciutat elets, e autorisades per lo honorable en Ioan Rivera, donsell lochtinent de cort de Leyda per lo molt alt Señor Rey” (Cat. AML, *Llibre Vert de la ciutat de Leyda*, 1691, reg. 1370, f. 375-379 (document 17 de l'apèndix)). Es tracta d'una llista de penes destinades a concentrar la prostitució al Bordell Públic i acabar amb l'alcauoteria i la prostitució amb un seguit de càstigs certament durs, per exemple els hostaler que tinguessin prostitutes als hostals haurien de pagar 50 sous o rebre 50 assots, en quedaven exempts els hostalers del bordell; posteriorment en la reducció de l'any 1416 va baixar a 10 assots o 10 sous (Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1413-1416, reg. 406, f. 83r (document 18 de l'apèndix)). Amb el privilegi reial els únics jocs que es permetien a Lleida eren: “ballesta e escuachs, alfardo, dart o llansa”.

de gresca, taules o dels altres passatempes dels carrers medievals,⁹⁵² per exemple les més primerenques a la Guàrdia dels Prats, a prop de Montblanc, el 1275, a Barcelona el 1301, a València 1320, a Tortosa el 1341, a Sant Celoni el 1370 i a Solsona el 1434 es prohibí, entre altres, jugar al cementiri i a altres llocs sagrats.⁹⁵³ A Lleida a començament dels anys trenta tornem a trobar un seguit de mesures repressores relacionades amb aquests espais, que hem d'entendre en el context d'un seguit de mesures moralitzants promulgades per la reina Maria.⁹⁵⁴

A l'octubre de 1430 es va prohibir rifar peces de caça i peix fresc que molts anaven a jugar-se a l'Herbasseria, al corral de la "tafureria e jugateria", per tal d'esquivar els impostos municipals.⁹⁵⁵ Aquell mateix any, al juny, el mostassaf havia anat a queixar-se al Consell de les bèsties degollades tant per jueus com per musulmans que després passaven al mercat cristià i eren, segons l'oficial "bons vedells hi encara moltons e altres moltes carns".⁹⁵⁶ Més endavant, l'any 1434, es va prohibir tafurejar a la plaça de la Paeria i entre les taules de la Carnisseria Major; "per los quals jochs se segexen que molts fyls de perdició blasfemen nostre senyor Déus e nostra dona Santa Maria mare sua" i es van imposar un seguit de penes que serien recollides pel mostassaf.⁹⁵⁷

El 1435 el Consell debatia sobre les "fembres qui abandonen lur cos a tothom per diners hi en altra manera". Arran d'aquesta ordinació sabem que el mur del Bordell Públic no deuria estar completament construït perquè una de les preocupacions del Consell era la barreja entre les prostitutes i les bones dones.⁹⁵⁸ Per pal·liar-ho van demanar al mostassaf que fes tot allò necessari per poder "stirpar les dites males dones e separar aqueles de star entre les bones dones".⁹⁵⁹ Al mateix moment que es pretenia confinar la prostitució dins el bordell també es van promulgar ordinacions per evitar que els jueus sortissin fora els límits de la Cuirassa. Així es va

⁹⁵² A Valls el 1325 es va prohibir jugar a: gresca, rifa, *corió*, *menoret*, *breu*, *altileua*, *cabrabech*, *caseles*, *cruetes*, *mes de puns*, *violeta*, taules i palet. Vegeu Francesc CARRERAS CANDI, "Ordinacions urbanes...", 12/89, p. 369.

⁹⁵³ Francesc CARRERAS CANDI, "Ordinacions urbanes...", 11/83, pp. 298-299, 314, 11/84, pp. 426-427, 12/86, p. 129, 11/83, pp. 330, 333.

⁹⁵⁴ Vegeu Gabriel SECALL, "Els bordells medievals...", p. 131. Les prohibicions del joc foren comunes en les mesures municipals lleidatanes del XV i cal pensar que anteriors. Sobre València vegeu Pablo PÉREZ, *La comparsa de los malhechores...*, pp. 87-88.

⁹⁵⁵ "Ítem han stablit e ordenat que negú no gos d'ací avant rifar ni en altra manera jugar a negun joch de daus de les dites caces, axí com són: perdius, conyls, labres, todons, ni altra qualse vuyle caça qui a la ciutat vindrà per vendre sots ban de cinch sous e perde la caça qui rifada haurà. De no rifar pex fresc: Ítem més han stablit e ordenat que algú no gos rifar ni jugar a joch algu de daus lampres, savogues, barps, anguiles, ni alguna natura de pex fresch publicament ni amagada, sots ban de cinch sous e perdre los pex qui rifar e jugat haurà" (Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1430-1431, reg. 410, f. 27v).

⁹⁵⁶ Cat. AML, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1430-1431, reg. 410, f. 5r.

⁹⁵⁷ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1434-1435, reg. 411, f. 5v.

⁹⁵⁸ La barreja entre les prostitutes i les "bones" dones va ser una de les preocupacions constants dels municipis per tal d'evitar que les primeres temptessin a les segones. Alfons el Benigne el 1330 ja va dictar una pragmàtica segons la qual regulava els llocs on es podia exercir la prostitució a Barcelona. Sobre això i el bordell i la prostitució a Barcelona vegeu: Lucía CONTE, 'Per sopllir la fragilitat e dolència de la carn'..., pp. 429-464.

⁹⁵⁹ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1435-1436, reg. 412, f. 28r.

vedar que els jueus tinguessin cases o obradors fora del call i, fins i tot, que entressin al servei d'algun cristià i, per aquest motiu, poguessin viure fora del seu barri.⁹⁶⁰

El 1436 tornem a trobar un seguit de prohibicions estrictes contra la tafureria altra vegada pels renecs i blasfèmies dels qui hi jugaven, però aquest cop només dels jocs de daus. Així es van vedar els jocs de daus permetent, únicament, les taules, que era un joc semblant a les dames basat en la puntuació obtinguda amb els daus. Aquesta ordinació contra els jocs era al març i a l'abril se'n produí una altra contra la prostitució arran dels escàndols succeïts durant el Dijous Sant d'aquell any. Els veïns del carrer Nadal Botella, situat a l'extrem oriental de la parròquia de Sant Joan i a tocar de l'actual plaça de la Sal, van queixar-se de les prostitutes que, deien, infectaven tot el carrer. Com veiem estaven molt lluny del bordell i això ens demostra com, malgrat les prohibicions anteriors, la prostitució encara es practicava lliurement en diferents punts de la ciutat. Per això es va decidir cloure el bordell però, tot i que la sentència fou més ferma que la del 1408, el Consell no es va avenir a pagar les dues fileres de tapia i els dos portals, un a cada extrem del bordell, que havien de separar el prostíbul de l'exterior.⁹⁶¹ Ara bé, tot i falta d'inversió municipal sembla que aquesta fou la petició definitiva per construir el mur ja que, el 1439, els estudiant es dedicaven a trencar-lo i generaven escàndols dins la plaça closa.⁹⁶²

El 1436 també es van dictar algunes de les normatives més restrictives contra els jueus i musulmans. Així, al mateix moment que es cloïa el bordell també es feia tot allò necessari per tancar la jueria i la moreria. D'una banda, es va tornar a legislar contra les carns rebutjades pel mercat hebreu i sarraí i consumides pels cristians.⁹⁶³ D'altra banda, es van publicar un seguit de normatives encaminades a reduir a la mínima expressió la convivència entre els diferents cultes religiosos. Així es va demanar que els cristians no conversessin amb moros ni jueus “ans estan

⁹⁶⁰ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1434-1435, reg. 411, f. 50v.

⁹⁶¹ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1435-1436, reg. 412, f. 60r.

⁹⁶² Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1439-1440, reg. 415, f. 10v. Tot i així la construcció d'un mur de tapia no va ésser el final de les normatives contra la prostitució que tornaren a aparèixer el 1437, vegeu Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1437-1438, reg. 414, f. 11r. Els estudiants freqüentaven els plaers del bordell no només a Lleida sinó a tota Europa. A Oxford diferents estudiants van ésser acusats de promoure la prostitució practicant l'alcauoteria. De fet l'estudiant llibertí va arribar a esdevenir un tòpic literari, sense que això serveixi per generalitzar, com per exemple el conte del moliner dels *Canterbury Tales*. El protagonista de la història és Nicolau que estudiava a Oxford, Chaucer el descriu com a llibertí i intel·ligent, i prengué la dona al seu hostaler i el féu passar per boig (Geogrey CHAUCER, *The Canterbury Tales*, Oxford: Oxford University Press, 2011, pp. 83-99). També Boccaccio va escriure una història sobre un estudiant i la seva revenja a una dona que havia gosat burlar-se d'ell i conclou: “Així, doncs, succeí a l'estúpida jove amb les seves burles, pensant fer riota d'un estudiant com n'hauria fet d'un altre, sense saber que ells, no dic pas tots sinó la major part, saben on té la cua el diable. I per això guardeu-vos, dones, de burlar-vos de ningú, especialment dels estudiants” (Giovanni BOCCACCIO, *El Decameró...*, p. 627). Les dones eren vistes com un element pecaminós i de distracció que s'havia d'allunyar del context universitari, als col·legis anglesos només es contractaven homes per al servei i les bugaderes, que difícilment eren homes, eren velles o lletges per tal d'evitar temptacions. Al Corpus Christi College d'Oxford es permetia la visita de mares o germanes només en públic. Sobre això vegeu Alan COBBAN, *English university life...*, pp. 137-140, 200-201.

⁹⁶³ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1435-1436, reg. 412, f. 38r.

los moros en ses metzquites e moreries, els juheus en ses juheries”;

es van imposar elements distintius per conèixer qui professava les religions minoritàries;⁹⁶⁴ es van valorar els albergs de jueus i musulmans fora dels seus barris i se’ls en va retornar el preu per tal que els abandonessin; obligaren a agenollar-se a tothom mentre passava el Cos de Jesucrist en processó; prohibiren que els metges i les llevadores sarraïnes i jueves assistissin a cristians i vetaren a qualsevol membre de les minories religioses que treballés per algun cristià...⁹⁶⁵ Els musulmans, gràcies a la intervenció del seu alcaid, van aconseguir moderar algunes penes i ordinacions i que se’ls hi tornessin les multes imposades el mateix dia que es van aprovar les normes. Tot i així sabem que les ordinacions no es deurién aplicar al peu de la lletra perquè l’any 1438 diferents pellers demanaven poder contractar jueus i la prohibició de tenir albergs fora de la Cuirassa i de la Moreria es va anar produint successivament durant diversos anys: 1442, 1444 i 1445.⁹⁶⁶ La pressió sobre el col·lectiu hebreu va anar augmentant progressivament fins arribar al punt més alt el 1492 quan va produir-se l’expulsió dels jueus.⁹⁶⁷

Com hem vist, sembla que durant els anys trenta del 1400, sobretot el 1436, es va apoderat de la ciutat una dinàmica legislativa que tingué el seu reflex en molts aspectes de la vida quotidiana. Al juliol del 1436 tenim un dels documents que exemplifiquen millor aquest fet. Quatre mesos després de la prohibició dels jocs de daus els arrendadors de les diferents imposicions que gravaven la carn, el vi i altres productes de primera necessitat van suplicar al Consell que rebaixessin les penes que s’havien imposat. La ciutat havia adquirit una fama nefasta per al seu negoci i els trinxeraires i bergants ja no volien acudir intramurs per por a ésser condemnats a galeres, per això els seus ingressos havien disminuït considerablement.⁹⁶⁸

⁹⁶⁴ Aquest és un altre element que relaciona les lleis contra els minories religioses i les lleis per gestionar la prostitució. Així en alguns pobles d’Anglaterra les prostitutes, per tal d’ésser fàcilment identificables, eren obligades a dur caputxes de colors llampants que entre 1444-1445 van ésser pagades dels fons públics. Vegeu Carole RAWCLIFFE, *Urban bodies...*, p. 105.

⁹⁶⁵ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre d’Actes del Consell General*, 1435-1436, reg. 412 f. 47. Sobre les prohibicions a musulmans però també a jueus vegeu Josefina MUTGÉ, *L’Aljama sarraïna de Lleida...*

⁹⁶⁶ Sobre els pellers que demanen poder contractar jueus en llurs cases: Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre d’Actes del Consell General*, 1437-1438, reg. 414, f. 38v i 67r. Sobre la prohibició de tenir albergs fora de la Cuirassa vegeu: Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre d’Actes del Consell General*, 1441-1442, reg. 417, f. 39v, 1444-1445, reg. 418, f. 5v, 17v, 53v, 62v.

⁹⁶⁷ El document de l’expulsió va ésser publicat per les autoritats lleidatanes el primer dia de maig del 1492, gairebé tres mesos després, el 22 de juliol, els jueus abandonaren ciutat: “Divendres a ·XX· de juliol any ·MCCCCLXXXII· a les dos ores après mig jorn los juheus tots homens e dones e infants grans e xichs, sens romandren negú, se enbarquaren en quatre barques e alguns dels se’n anaren per terra e ab dites barques per lo riu avall ab tots lurs béns mobles sens restar-ne negú. E après la partida dels dits juheus de la ciutat en diverses jornades axí de Aragó com de altres parts a grans flotes ha passat gran nombre de juheus los quals se’n anaren e buydaren la terra servant lo edicte la magestat Real féu publicar lo primer dia de maig de dit any bandegant aquells” (Es. BNE, *Libre de notes antigues per memòria*, Mss. 18496, f. 63r).

⁹⁶⁸ “A la suplicació donada per part dels arrendadors de les imposicions sobre la fama que hich és quenchen prenen gent a les galeres e sobre la prohibició de jugar per la qual raó los barguants totalment sich estremen. Acorda lo present Consell General sobre la suplicació donada en lo dit Conseyll per part dels arrendadors de les imposicions per rahó dels bargants que hic són fora per por de les galeres per ço com los és vedat lo jugar. Acorda lo present Conseyll que ab la gràcia de Déu sie feta crida pública per la ciutat que tots e qualsevol bargants e altres gents puxen venir, star, entrar e exir en la present ciutat salns e segus

Després de deliberar, el Consell va acceptar fer una crida dient que tots els bergants que vinguessin a la ciutat podien estar tranquils i segurs, sempre que no cometessin o haguessin comès cap crim. Acte seguit també es va obligar als hospitalers a acollir tants pobres com arribessin amb una multa de tres sous jaquesos. És ben clar que es pretenia controlar als nouvinguts i evitar que rondessin lliurement per la ciutat.⁹⁶⁹

de tot peryl de ésser presos per a les galeres, exceptats aquells qui haien comeses crims e malifets. En ço que tocha al fet del joch, que noy entenen res a tocar ni mudar” (Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre d’Actes del Consell General*, 1436-1437, reg. 413, f. 14v).

⁹⁶⁹ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre d’Actes del Consell Municipal*, 1436-1437, reg. 413, f. 15r.

“Evas vené son alberch, del qual hac molts diners, e hedificià espital en un loch molt cuvinent de la ciutat (...) Evas pensava dels homens malalts qui jahien en l’espital e Aloma de les fembres. Com havien pensat dels malalts e era hora de menjar, Evas e Aloma anaven ensemps a acabar per amor de Déu”

(Ramon Llull, *Romanç d’Evas e Blanquerna*)

Els hospitals a l’edat mitjana

Durant el següent apartat ens proposem comprendre les diverses institucions hospitalàries que poblaren Lleida d’ençà de la conquesta fins a la fundació de l’Hospital General de Santa Maria el 1454, que és el bastidor cronològic que abraça el present treball. Per fer-ho primerament hem d’entendre que, si bé l’hospital ha perdurat fins als nostres dies, la institució ha suportat un procés evolutiu notabilíssim. Res hi ha que pugui ésser comparat entre els hospitals moderns i aquells que poblaven les vies de pelegrinatge a l’edat mitjana; són eternament distants les pretensions curatives dels centres d’antuvi amb el coneixement mèdic que avui nosaltres ostentem. Tampoc podem pretendre que la institució sigui homogènia al llarg de tota l’edat mitjana. Així és obligat reduir la perspectiva històrica, suprimir el concepte que nosaltres coneixem i submergir-nos en el significat d’un mot que ens apropa a la realitat medieval.

Des del punt de vista etimològic “hospital” era un cultisme d’hostal i per tant, simplement, era el lloc on es rebia als hostes. Al seu torn “hoste” deriva del llatí *hospes* que significava aquell qui dóna acollida (per nosaltres passaria posteriorment a ser el contrari) i era el resultat de la composició d’*hostis* (estranger) i *potis* (poderós), per tant aquell qui acollia un hoste i, per tant, l’acollit prenia certa connotació de desemparament. La composició de la paraula no està lliure de curiositats ja que *hostis*, de la qual al seu torn també en deriven host i hostil, significa enemic, especialment el qui fa la guerra, i, per tant intrínsecament es refereix a aquell qui ve de fora, de l’estranger.⁹⁷⁰ Fins aquí tan sols podem comprendre un centre destinat a acollir aquell qui ho demana o aquell a qui s’accepta. Sabem, però, que els hospitals medievals no eren pas centres privats, tot i que ho haurem de matisar, sinó que estaven destinats a exercir la caritat cristiana. Per tant, podem afirmar, que acollien aquells qui, per dissort o voluntàriament, passaven penalitats. El ventall de gent que pot tenir cabuda dins d’aquesta definició és immens.

La institució ha recorregut un llarguíssim camí que s’inicià en temps pretèrits; possiblement caldria relacionar-ho amb un sentiment caritatiu primigeni, la noble voluntat d’ajudar algú. Però el rastreig de la caritat organitzada ens transporta fins a l’època clàssica. En

⁹⁷⁰ Joan COROMINES, *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, Barcelona: Curial Edicions, 1981, pp. 821-824.

temps dels romans, malgrat el poc prestigi que tenia la ciència mèdica com es veu als escrits de Ciceró i Plini el Vell, hi trobem els *valetudinaria* dedicats a la cura d'esclaus i soldats, els temples al déu Asclepi i les *iatreia* o oficines dels cirurgians on, possiblement, hi havia espais per als tractaments postoperatoris; no obstant això, tenim grans llacunes a l'hora d'explicar el seu funcionament i el tipus de medicina que s'hi desenvolupava.⁹⁷¹ Posteriorment amb la popularització del cristianisme l'assistència hospitalària va rebre un gran impuls i, al voltant de l'òrbita bizantina, aparegueren un seguit de cases de caritat anomenades *xenodocheia*, documentades des del segle IV; el mot és d'origen grec i significa alberg de pobres i pelegrins, juntament amb aquests també aparegueren altres centres caritatius que albergaven orfes i vells.⁹⁷²

No ens ha d'estranyar la notable prosperitat que visqueren les institucions hospitalàries a orient i la seva estreta relació amb la pràctica mèdica, mentre que a occident el desenvolupament fou mínim. Constantment assetjat pels bàrbars, l'Imperi Romà d'Occident va viure un alentiment de la vida urbana; el gra deixà d'arribar des del nord d'Àfrica i les ciutats es van despoblar fins a convertir-se en burgs fortificats de poca magnitud. A orient, en canvi, el comerç florí gràcies a les mercaderies arribades d'Aràbia i Àsia mentre la guerra es mantenia lluny de les seves fronteres. La vida urbana va desenvolupar-se vigorosament a la costa mediterrània; en front d'occident, que només comptava amb un parell de centres urbans importants, Constantinoble, Antioquia, Cesarea i Alexandria es dotaven amb diligència de centres assistencials estretament relacionats amb la medicina.⁹⁷³ A Cesarea, que devia comptar entre quinze mil i vint-i-dos mil habitants, s'hi va desenvolupar el *ptochotropheion*, fundat l'any 370 pel bisbe Basili i considerat tradicionalment el primer hospital cristià.⁹⁷⁴ El monestir va ésser construir a les portes de la ciutat per poder tractar millor els necessitats i estava assistit per un grup de monjos i un equip de físics; l'assistència als necessitats s'hi desenvolupava com un tipus de caritat cristiana i s'hi acollien malalts, leprosos, pobres, ancians i tollits.⁹⁷⁵ Durant el segle V també van aparèixer hospitals a Constantinoble i a Jerusalem on, al començament del segle VI, s'hi va construir un centre amb cent llits per a l'acollida de malalts a la ciutat santa; semblantment a Alexandria, al segle VI tot i que possiblement es produí abans, hi trobem evidències d'hospitals amb equips de físics.⁹⁷⁶

⁹⁷¹ Timothy S. MILLER, *The Birth of the Hospital in the Byzantine Empire*, Baltimore, London: The Johns Hopkins University Press, 1985, pp. 37-49.

⁹⁷² Antoni CONEJO, *Assistència i hospitalitat a l'edat mitjana. L'arquitectura dels hospitals catalans: del gòtic al primer renaixement*, tesi doctoral dirigida per Mª Rosa Terés, Universitat de Barcelona, 2002, pp. 43-56.

⁹⁷³ Colin MCEVEDY, *The New Penguin Atlas of Medieval History*, London: Penguin Books, 1992, pp. 24-25

⁹⁷⁴ Antoni CONEJO, *Assistència i hospitalitat a l'edat mitjana...*, p. 56.

⁹⁷⁵ Timothy S. MILLER, *The Birth of the Hospital...*, pp. 85-88.

⁹⁷⁶ Timothy S. MILLER, *The Birth of the Hospital...*, pp. 90-95.

Poc després la frontera bizantina es va col·lapsar arran dels assalts perses i es replegà vers l'interior al segle VII. A partir del 622 el zel religiós del profeta Mahoma va penetrar amb força fins a l'extrem de la Península Ibèrica i bona part de Pèrsia.⁹⁷⁷ Fou així com els àrabs adquirien el relleu assistencial. Mentre a l'occident cristià els hospitals es reduïen a un seguit de centres adossats als monestirs i als palaus episcopals, al món àrab s'elevaven els famosos bimaristans i homes com Hunayn ibn Isaac (Iohannitius) (†873), Razés (†925) i Avicenna (†1037) hi desenvoluparen el seu saber mèdic.⁹⁷⁸ De fet, el coneixement de la medicina grega a l'occident medieval va ésser possible gràcies a la preservació i la reelaboració d'obres clàssiques al món àrab, ens referim a les traduccions siríaques de Galè i Hipòcrates i a les obres de medicina d'autors alexandrins. El transvasament d'aquestes obres al món cristià es va dur a terme, principalment, a través de dos punts: el sud d'Itàlia i la ciutat de Toledo.⁹⁷⁹ Les primeres bases del coneixement mèdic van ésser col·locades per les traduccions de Constantí l'Africà a finals del segle XI; des del Sud d'Itàlia va traduir les *Isagoge* de Iohannitius i diferents obres d'Isaac Iudaeus on s'hi exposaven les bases de les sis coses no naturals i de la teoria dietètica, ambdós tindran una influència determinant sobre el pensament dels metges medievals. A més, era en aquestes obres on s'hi indicava un regiment dietètic per als malalts que, posteriorment, fou seguit als hospitals medievals i, òbviament, en tots els regiments dels metges medievals posteriors com en el *Regimen sanitatis ad regem aragonum* d'Arnau de Vilanova.⁹⁸⁰ A Toledo la traducció va tenir com a protagonista principal a Gerard de Cremona, mort el 1187, qui, aprofitant el gresol de cultures que era la ciutat, va traduir el *Canon* d'Avicenna i el *Liber ad Almansorem* de Razés, entre altres. L'obra d'Avicenna és cabdal per a la medicina medieval ja que introduïa, com a eix director de la seva obra, l'equilibri de les complexions; en aquest sentit es referia a la rectificació de les complexions calentes o fredes com la base per al guariment del malalt. El llibre de Razés fou una enciclopèdia que donava més importància als aspectes pràctics enfront dels teòrics i va ésser molt apreciada per autors com Arnau de Vilanova.⁹⁸¹

Al món àrab el primer hospital data del segle VIII i al segle X Bagdad ja comptava amb uns sis hospitals. Però el centre de més anomenada fou l'hospital de Mansuri, construït al Caire el 1284 amb capacitat per allotjar un gran nombre de malalts.⁹⁸² A Constantinoble hi haguéssim trobat l'hospital anomenat Pantokrator Xenon construït el 1136 per Joan II Comnè; era un

⁹⁷⁷ Colin MCEVEDY, *The New Penguin Atlas...*, pp. 30-33.

⁹⁷⁸ Pedro GARCÍA, "La medicina en la Edad Media (1100-1500)", *Ciencia y Cultura en la Edad Media. Actas VIII y X*, Canarias: Consejería de Educación, Cultura y Deportes del Gobierno de Canarias, 2007, p. 367; vegeu també la introducció del llibre Timothy S. MILLER, *The Birth of the Hospital...*, pp. 3-11. La seva afirmació no deixa lloc a cap dubte, sobre els hospitals occidentals afirma: *they functioned simply as ersatz homes for the homeless poor*, en canvi explica que aquesta definició i altres de semblants *totally ignore the elaborate medical facilities that appeared in the provinces of the East Roman Empire*.

⁹⁷⁹ Luís GARCIA-BALLESTER, Michael R. MCVAUGH, *Arnaldi de Villanova...*, X.1, p. 36.

⁹⁸⁰ Luís GARCIA-BALLESTER, Michael R. MCVAUGH, *Arnaldi de Villanova...*, X.1, pp. 36-42.

⁹⁸¹ Luís GARCIA-BALLESTER, Michael R. MCVAUGH, *Arnaldi de Villanova...*, X.1, pp. 42-49.

⁹⁸² Pedro GARCÍA, "La medicina en la Edad Media...", p. 368.

centre amb les característiques pròpies dels hospitals moderns, tal i com podem veure en les seves ordinacions: els malalts estaven separats per patologies i especialitats mèdiques i l'edifici es componia d'un conjunt d'estructures destinades a la cura de malalts i a l'alberg de malalts crònics i ancians.⁹⁸³ A les normatives s'hi especificaven els àpats anotant que cada malalt havia de rebre: 850 grams de pa, dos plats de verdures condimentats amb oli d'oliva, dos cebes i una petita porció en monedes per a la compra de vi o altres aliments. A més, el centre tenia un cos de físics i apotecaris ben organitzat amb assistents, tant homes com dones, que s'encarregaven dels tractaments mèdics.⁹⁸⁴ Malauradament desconeixem bona part dels tractaments que s'hi desenvolupaven, sabem, però, que els metges recomanaven els banys i medicines pròpies dels temps clàssics i, òbviament, no es deixava de banda la cura espiritual que es duia a terme mitjançant dues capelles, una per a homes i una altra per a dones.⁹⁸⁵

Però, mentre la medicina clàssica i àrab es desenvolupaven als hospitals d'orient, al món cristià la ciència mèdica no hi tenia cabuda. Per això es van aixecar diversos centres assistencials que eren semblants a hostatgeries i s'allunyaven d'un model hospitalari que encabís la medicina. Les arrels d'aquests hospitals les hem de cerca en els *xenodochia* de Roma i a Ostia, dreçats a les acaballes del segle IV i dedicats a l'acollida de pobres provinents del carrer; el de Roma va ésser fundat per una vídua rica anomenada Fabiola.⁹⁸⁶ Semblantment, a la Península Ibèrica el bisbe Masona de Mèrida va construir-hi un hospital l'any 589, sembla que hi havia "metges" contractats encarregats d'assistir malalts del centre i també de recórrer els carrers i places de la ciutat per cercar-ne i atendre'n d'altres.⁹⁸⁷ Ara bé, les característiques peculiars del centre de Mèrida eren poc freqüents; la gran majoria d'hospitals els podem definir com a meres hostatgeries destinades a acollir pelegrins i passavolants. La gran majoria d'hospitals occidentals primerenes es van situar annexats als murs dels cenobis benedictins o dels palaus episcopals i eren administrats pels mateixos monjos; en ells s'hi tenia cura dels pelegrins i dels passavolants que trescaven els camins.⁹⁸⁸ Els precedents d'aqueta voluntat caritativa els trobem en la regla de Sant Benet i en els concilis celebrats a Orleans (511), Tours (567), Lió (583) i Màcon (585) en els quals es va recalcar l'obligació eclesiàstica d'acollir pobres pelegrins.⁹⁸⁹ La regla de Sant Benet de Núrsia, escrita al segle VI, ens acosta al

⁹⁸³ Timothy S. MILLER, *The Birth of the Hospital...*, pp. 12-21.

⁹⁸⁴ A les ordinacions d'aquest centre s'hi establia la separació per dolències: ferides i fractures, ulls i intestins, dones i altres malalties. S'estipulava l'ús de matalassos perforats per evitar, en el cas dels malalts més greus, l'ús de les latrines i, contràriament al que passava a occident, l'ús dels llits era individual. Cada àrea de l'hospital comptava amb dos físics i els seus assistents i, en el cas de l'àrea de les dones, els metges tenien l'ajuda de personal mèdic femení qualificat (Timothy S. MILLER, *The Birth of the Hospital...*, pp. 14-15).

⁹⁸⁵ Timothy S. MILLER, *The Birth of the Hospital...*, pp. 19-21.

⁹⁸⁶ Antoni CONEJO, *Assistència i hospitalitat a l'edat mitjana...*, p. 68.

⁹⁸⁷ Antoni CONEJO, *Assistència i hospitalitat a l'edat mitjana...*, pp. 71-73.

⁹⁸⁸ María Dolores FERNÁNDEZ, "Aproximación a la historia de la arquitectura hospitalaria", *Cuadernos de Artes e Iconografía*, 15/29 (2006), pp. 11-12.

⁹⁸⁹ Pedro GARCÍA, "La medicina en la Edad Media...", pp. 368-369.

funcionament intern d'aquests centres. En la seva *Regla de Monjos* va deixar establert com havien d'ésser tractats els hostes que trucaven a la porta del monestir: *Omnes supervenientes hospites tamquam Christus suscipiantur, quia ipse dicturus est: Hospi fui et suscepistis me.*⁹⁹⁰ De fet, les darrers paraules d'aquesta frase no les va dir Crist sinó Sant Mateu (Mt 25:36): “Perquè vaig tenir fam, i em donàreu de menjar; vaig tenir set, i em donàreu de beure, era foraster, i em vau acollir, despullat, i em vau vestir; malalt, i em visitàreu; era a la presó, i em vinguéreu a veure'm” i foren, sense cap mena de dubte, els versos més citats en el context hospitalari medieval.⁹⁹¹

La regla continua determinant que a tots se'ls havia de mostrar l'honor corresponent però d'una manera especial als germans de fe i als pelegrins; la regla també diu: “cal posar una cura molt sol·lícita en la rebuda de pobres i pelegrins, perquè en ells es rep més el Crist”. L'hostatgeria, segons Sant Benet, comptava amb una cuina separada per tal de no destorbar la vida monacal i un dormitori comunitari per als acollits *ubi sint lecti strati sufficienter.*⁹⁹² Per tant els hostes no interferien en la rutina religiosa, de fet, la gran majoria dels monjos tenien prohibit entaular-hi conversació; fins i tot els germans encarregats de la cuina de l'hostatgeria havien de servir sense murmuracions. La regla conclou: *Hospitibus autem, cui non praecipitur, ullatenus societur neque conloquatur.*⁹⁹³ És a dir, els monjos tenien l'obligació de restar lluny dels hostes i, si per casualitat se'ls trobaven, només podien saludar-los discretament tot al·legant que no els era permès parlar-los-hi.

L'ànim de retir espiritual és present constantment en la regla de Sant Benet; contínuament s'evitava el contacte amb els malalts, passavolants i pelegrins que reposaven al monestir. Fins i tot s'establia la construcció d'una *infirmis fratribus* separada dels dormitoris forans; allà els germans malalts hi podien reposar fins guarir-se, tot menjant carn i prenent banys d'una manera habitual. Poques regles monàstiques especifiquen un programa de tractaments tant detallat.⁹⁹⁴

Per arrodonir la imatge cal citar la planta de Sant Gall; un document on s'hi reproduïx el plànol ideal d'un cenobi benedictí del segle IX. En la planta s'hi mostren les dependències de manera tremendament descriptiva i hi apareixen especificades totes les estances. El document és tan detallista que arriba a mostrar minuciosament un seguit de cambres força interessants per a nosaltres, tres espais de caire assistencial destinats als monjos, als pobres i als visitants respectivament. Així hi trobem un *infirmarium* per a monjos malalts que reproduïx a petita

⁹⁹⁰ Benet DE NÚRSIA, *La regla dels monjos*, trad. Ventura Sella, Barcelona: Fundació Bernat Metge, 1997, p. 241. Es tracta del capítol LIII dedicat a la rebuda dels hostes.

⁹⁹¹ *La Bíblia, versió dels textos originals...*, p. 2079.

⁹⁹² Benet DE NÚRSIA, *La regla dels monjos...*, p. 243.

⁹⁹³ Benet DE NÚRSIA, *La regla dels monjos...*, p. 24.

⁹⁹⁴ Maria A. D'ARONCO, “The Benedictine Rule and the Care of the sick: The Plan of St. Gall and Anglo-Saxon England”, *The medieval hospital and the medical practice*, Barbara S. Bowers, ed., Cornwall: Ashgate, 2007, pp. 235-236. Benet DE NÚRSIA, *La regla dels monjos...*, p. 210.

escala una organització claustral. Al voltant d'aquesta estança s'hi apleguen tot un seguit d'habitacions destinades als malalts, uns banys/cuina, un jardí per conrear-hi plantes medicinals, una sala per a les sagnies i una cel·la per al repòs del físic encarregat. Al sud-oest de l'església principal hi ha un *hospitale pauperum* per a pobres i pelegrins. Es tracta d'una gran sala amb una llar central i envoltada amb els serveis necessaris per abastir als pelegrins: un forn de pa, una cuina i una cerveseria. A la banda nord-oest de l'església hi ha situada una hostatgeria per a gent benestant. La sala té una estructura semblant a l'hospital de pobres, amb la diferència que compta amb un seguit d'estables i alguns dormitoris individuals. Per tant l'espai central deuria ésser ocupat pels servents i viatgers de menor rang mentre que a l'habitació hi jeien els senyors.⁹⁹⁵

Cal tenir present que la planta de Sant Gall representa un monestir ideal i no pas un cenobi típic. Les diverses construccions es van haver d'adaptar, seguint al màxim els principis benedictins, a les condicions econòmiques i orogràfiques de cada cas. Però, en definitiva, recolza el concepte d'hospici que ja havíem pres de la *Regla dels Monjos*.⁹⁹⁶

A Catalunya alguns dels hospicis més antics els trobem als monestirs benedictins de Sant Pere de Rodes, alçat a les acaballes del segle X, i al de Sant Pere de Casserres, construït al segle XI. Tots dos eren espais pensats segons la regla benedictina. Paral·lelament, l'any 965, el comte de Cerdanya va manar construir un hospici per a viatgers a l'indret anomenat Coll de la Perxa, una zona de pas força transitada entre la Cerdanya i el Conflent.⁹⁹⁷

Aquests eren centres eminentment rurals, situats vora els camins per aixoplugar possibles caminats. També a les ciutats es crearen espais amb la mateixa funció. Els capítols catedralicis administraven hostatgeries urbanes seguint els mateixos principis. A partir del segle XI la gran majoria de centres estaven estretament relacionats amb les vies de comunicació i, sobretot, amb les rutes de pelegrinatge. Per tant va ésser el nord de la Península i en contacte amb el Camí de Sant Jaume on els hospitals van prosperar amb major claredat. Trobem diversos hospitals fundats al segle XI. El rei García Sánchez III de Navarra va establir l'hospital de Santa Maria a Nájera el 1052; el 1084, a Lleó, el bisbe Pelayo hi va construir, vora la catedral, un lloc per a malalts, tolits, famèlics i pelegrins; l'arquebisbe Gelmírez de Santiago, als inicis del segle XII, va imitar-los. Vora el camí trobem l'hospital de la Trinitat d'Arre, a prop de Pamplona, al segle XI, l'hospital de Sant Esteve d'Astorga; al pas de Somport van construir-hi un hospital dedicat a Santa Cristina i, als inicis del segle XII, foren alçats els hospicis d'Aubrac i Roncesvalles. Lleó, que havia iniciat la labor assistencial als pelegrins l'any 1084, pels volts del 1250 ja comptava amb nou hospitals i Burgos va arribar a tenir trenta hospitals, entre els quals

⁹⁹⁵ Antoni CONEJO, *Assistència i hospitalitat a l'edat mitjana...*, pp. 92-97.

⁹⁹⁶ Sobre l'organització del monestir de Sant Gall i el tracte als malalts: Maria A. D'ARONCO, "The Benedictine Rule...", pp. 235-251.

⁹⁹⁷ James W. BORDMAN, *Charity and Welfare. Hospitals and the poor...*, p. 30.

el de Santa Maria del Real, el del Rei i el de l'Emperador, que eren destinats especialment a la cura de pelegrins.⁹⁹⁸

Els hospitals arran dels camins i a les ciutats es dedicaven a aixoplugar romeus i passavolants i la seva funció era la d'aportar major seguretat i confort als cansats caminants.⁹⁹⁹ Així s'esmenta a les Partides del rei Alfons el Savi:

*(El rey) E debe otrosí mandar hacer hospitales en las villas, donde se acojan los hombre para que no hayan de yacer por las calles por mengua de posadas; y debe hacer alberguerías en los lugares yermos que entendiere que serán menester, porque tengan las gentes do se albergar seguramente con sus cosas.*¹⁰⁰⁰

Si bé anteriorment al segle XII el romiatge a Galícia havia estat reservat a una elit de la societat, fou a partir d'aquest moment quan tenim constància d'un pelegrinatge menys il·lustre.¹⁰⁰¹ El creixement urbà i la millora de les comunicacions va permetre que menestrals i pagesos emprenguessin un camí que, de ben segur, durava almenys dos mesos, un d'anada i un altre de tornada.¹⁰⁰² Aquests podien allotjar-se als hospitals o a la xarxa paral·lela d'hostals i tavernes; no tots els pelegrins i passavolants eren pobres i els qui s'ho podien permetre buscaven els serveis de les hostatgeries, impensables als centres caritatius: prostitutes, cirurgians/barbers, manescals per les bèsties i la possibilitat de crear tractes comercials.¹⁰⁰³

Els principals usuaris dels hospitals tan urbans com rurals eren pobres, molts d'ells colpits per la malaltia; de fet el frare Giordano da Rivalto (†1311) en descriure els usuaris d'un dels hospitals de Florència parlava de malalts, tolots i bojós.¹⁰⁰⁴ Ara bé, tot i la construcció d'aquests hospitals encara no podem parlar de centres dedicats exclusivament a l'assistència mèdica. De ben segur s'allotjaven i es tractava gent fatigada de caminar i alguns malalts ocasionals que podien aparèixer, possiblement seguint les bases marcades per les sis coses no naturals i l'equilibri de les complexions, però la ciència mèdica encara no havia penetrat amb suficient força en les tasques del centre.

⁹⁹⁸ James W. BORDMAN, *Charity and Welfare. Hospitals and the poor...*, p. 28-29. Sobre la construcció de l'hospital de Siena davant les portes de la catedral i la seva relació amb la via Francigena vegeu: Beatrice SORDINI, *Dentro de l'antico Ospedale. Santa Maria della Scala, uomini, cose e spazi di vita nella Siena medievale*, Siena: Protagon Editori, 2010, pp. 17-29.

⁹⁹⁹ Juan Ignacio RUÍZ, "Mercedes regias a favor de establecimientos benéfico-asistenciales en la Edad Media", *Asturiensia Medievalia*, 5 (1985-1986), pp. 172-173.

¹⁰⁰⁰ Alfonso X EL SABIO, *Las Siete partidas*, Barcelona: Linkgua, 2011, pp. 67-68.

¹⁰⁰¹ Pere BENITO, "Els primers pelegrins catalans a Sant Jaume de Compostel·la (segles XI-XII): Identitat, perfil social i procedència geogràfica", *El camí de Sant Jaume i Catalunya. Actes del congrés Internacional celebrat a Barcelona, Cervera i Lleida, els dies 16, 17 i 18 d'octubre de 2003*, Barberà del Vallès: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2007, pp. 111-117.

¹⁰⁰² Pere BENITO, "Els primers pelegrins catalans...", pp. 119-123.

¹⁰⁰³ Sobre l'assistència als viatgers vegeu Carmel FERRAGUD, "Enfermar lejos de casa. La atención médica y veterinaria en los hostales de la Corona de Aragón durante la Baja Edad Media", *Anuario de Estudios Medievales*, 43/1 (2013), pp. 83-113.

¹⁰⁰⁴ John HENDERSON, *The Renaissance Hospital. Healing the body and healing the soul*, New Haven: Yale University Press, 2006, p. 11.

Amb l'empenta urbana es van multiplicar les fundacions hospitalàries, procés que coincideix amb l'establiment de les primeres universitats entre 1250 i 1350 a Itàlia, França i Espanya. No ha d'estranyar-nos que, enmig del bullici urbà, les ciutats demanessin serveis de tota mena per tal d'organitzar-se. Així van florir els primers estudis de medicina universitària, a Lleida s'iniciaren el 1300, però per aquests dates ja eren una realitat a Oxford, París, Bolonya, Salern, Salamanca, Montpeller... A més aquesta fou l'època de floriment del nominalisme amb homes com Joan Escot Eriúgena i després Guillem d'Ockham que assentaren les bases per a un coneixement humà natural allunyat de la influència divina.¹⁰⁰⁵

Els segles XII i XIII van representar un punt d'inflexió en el procés de medicalització de la societat ja que la popularització de les universitats va permetre la traducció de noves obres mèdiques. Fou en aquest moment quan va arribar a Europa l'escrit pseudoaristotèlic *Secretum secretorum*, l'atribució a Aristòtil va comportar-li un gran èxit per la importància que ja es donava a les idees aristotèliques; també és d'aquest moment el *Colliget* d'Averrois, traduït al llatí per primera vegada a Pàdua el 1285. Seguint aquesta estela a finals del segle XIII i principis del XIV es produí un veritable interès per augmentar els coneixements al voltant de la higiene, això es pot observar gràcies a l'increment del nombre de *regimina sanitatis* traduïts i publicats; per exemple: el 1299 el professor de la Universitat de Montpeller Pietro Borelli va demanar una traducció del *Regimen* d'Avenzoar, Bernard de Gordon va publicar l'obra *De conservatione vitae humanae* el 1303 i Arnau de Vilanova el seu regiment dedicat a Jaume II el 1308.¹⁰⁰⁶ Amb l'arribada d'aquest nou corpus mèdic la medicina va passar a ser una preocupació de les autoritats governants i el 1328 a València trobem la primera regulació de la professió mèdica dins els territoris de la Corona d'Aragó. Durant el segle XIII i XIV la presència de la medicina escolàstica en la societat va augmentar, es van estructurar les diferents professions mèdiques i s'estipulà la participació dels metges en els peritatges judicials. Les ciutats, cada vegada més grans i complexes, necessitaven un grup de professionals capacitats i es va regular l'accés a la professió mitjançant un examen.¹⁰⁰⁷

No obstant això, hem d'entendre la medicina en un sentit molt més ampli que l'actual. Les lliçons universitàries es desenvolupaven seguint complexes teories astrològiques i principis teològics irrefutables. En aquells temps l'home i tot allò que l'envoltava estaven profundament influenciats per l'univers medieval que s'estructurava seguint la cosmologia establerta per

¹⁰⁰⁵ John MARENBO, ed., *The Oxford Handbook...*, pp. 206-214.

¹⁰⁰⁶ També fa referència a aquesta demanda de *regimina* la traducció fet a Montpeller del *Regimen* del cordovès Maimonides de la mà del nebot d'Arnau de Vilanova, Ermengol Blasi el 1302. Vegeu: Luís GARCIA-BALLESTER, Michael R. MCVAUGH, *Arnaldi de Villanova...*, X.1, pp. 49-55.

¹⁰⁰⁷ Luís GARCIA-BALLESTER, "Panorama de la medicina en una sociedad medieval mediterránea: la Valencia cristiana bajomedieval", *Dynamis*, 7 (1987), pp. 59-115. També Luís GARCIA-BALLESTER, "Arnau de Vilanova (c. 1240-1311) y la reforma de los estudios médicos en Montpellier (1309): el Hipócrates latino y la introducción del nuevo Galeno", *Dynamis*, 2 (1982), pp. 97-158.

Aristòtil i la geografia hereva de Ptolomeu, a mig camí entre la realitat i la religió.¹⁰⁰⁸ A l'edat mitjana el caràcter espiritual tenia una importància cabdal en el procés de recuperació i prevenció de les malalties. Per aquest motiu els malalts dels hospitals tenien una capella adossada a la sala, molts cops dins el seu camp visual, i no era estrany trobar-hi relíquies amb poders guaridors. En alguns hospitals ja hi havia un cos de metges però en altres la seva incorporació fou tardana. A prop de Lucca els hospitalers de Sant Joan de Jerusalem van bastir-hi un hospital que el 1239 ja tenia quatre físics, dos cirurgians i un apotecari.¹⁰⁰⁹ Però això eren excepcions i en la majoria de centres la medicina es reduïa a la cura espiritual que, segons la medicina medieval, era un requisit indispensable per recuperar la salut del cos i a la dietètica.¹⁰¹⁰

En aquest moment, inicis del segle XIV, la institució hospitalària es trobava en plena ebullició. Al llarg dels temps precedents ens ha aparegut poc definida, en alguns casos més aviat una hostatgeria i no pas un hospital. Però a partir del segle XIV es va produir un canvi important i es definí com un espai complex i dinàmic indispensable per al bon funcionament de la ciutat baixmedieval.¹⁰¹¹ Els hospitals passaren a formar part de l'entramat empresarial urbà, un fet claríssim a la Itàlia del *trecento* com s'ha pogut estudiar al Santa Maria della Scala de Siena.¹⁰¹² Els mateixos gestors dels hospitals eren mercaders i burgesos (a Lleida els majorals de la confraria de teixidors, els de la confraria de drapers i els de la confraria de pellissers administraven hospitals) que s'estaven enriquint gràcies al mercat del crèdit i a les transaccions comercials i no sembla estrany, que utilitzant els seus coneixements, intentessin rendibilitzar la caritat.

La participació econòmica i l'especulació és difícil de veure en els hospitals catalans del segle XIV perquè majoritàriament eren centres petits amb poca influència, haurem d'esperar fins als grans hospitals generals per observar aquesta faceta. En canvi, sí que és força més clara en les Pies Almoines. L'Almoina de Barcelona administrava la renda cerealícola del Castell de Sitges tenint en compte el mercat, no ho enviava a l'almoina per a l'alimentació dels pobres com caldria esperar en una institució benèfica sinó que ho destinava al mercat venent-ho quan els preus eren alts o distribuint el gra cap a altres mercats i retenint-lo quan el preu local no era

¹⁰⁰⁸ Miguel A. LAREDO, *Espacios del hombre medieval*, Madrid: ArcoLibros, 2002, pp. 16-30.

¹⁰⁰⁹ John HENDERSON, *The Renaissance Hospital...*, p. 9.

¹⁰¹⁰ Peregrine HORDEN, "A non-natural Environment: Medicine without doctors and the Medieval European Hospital", *The Medieval Hospital and Medical Practice*, Barbara S. Bowden, ed., Cornwall: Ashgate, 2007, pp. 133-145.

¹⁰¹¹ Agustín RUBIO, *Pobreza, enfermedad y asistencia hospitalaria en la Valencia del siglo XIV*, València: Institució d'Alfons el Magnànim; Diputació Provincial de València, 1984. Pp 13-15. També Antoni CONEJO, *Assistencia i hospitalitat a l'edat mitjana...*, pp. 73-75.

¹⁰¹² Gabriella PICCINNI, *Il banco dell'ospedale di Santa Maria della Scala e il mercato del denaro nella Siena del Trecento*, Pisa: Pacini, 2012 i també Gabriella PICCINNI, Lucia TRAVANI, *Il libro del pellegrino (Siena 1382-1446). Affari, uomini e monete nell'Ospedale di Santa Maria della Scala*, Napoli: Ligouri, 2003.

prou rendible.¹⁰¹³ També l'Almoïna de Lleida, a partir de la segona meitat del XIV, va fer ús del recurs del crèdit censal i va comprar el deute de moltes viles properes a Lleida per tal de reestructurar la seva font de finançament basada tradicionalment en censos emfiteùtics.¹⁰¹⁴

Al segle XV el context social i econòmic dels hospitals ja era completament diferent al d'aquells petits centres nascuts a tocar dels monestirs durant els primers anys de l'edat mitjana. El pobre havia adquirit connotacions pejoratives i es veia amb mals ulls que deambulés lliurement per les ciutats. A Sant Andreu de Palomar el 1487 Roger de Llúria va manar instituir-hi un hospital perquè veia que els pobres: “sovint van dispersos per lo loch e parròquia de Sant Andreu de Palomar e altres parròquies circumstants e vehinables en aquell, en les quals no ha hospital a hon los dits pobres puixen reposar ne tròpien qui·ls aculla, ans van dormint defora a vent e pluja, venint cansats de lur camí o peregrinatge, e·ls és forçat comportar desayre e maltemps dormint a la serena”.¹⁰¹⁵

La necessitat d'adaptar-se a la nova realitat de la pobresa baixmedieval i l'estat ruïnós de les finances dels petits centres que ja portaven més d'una centúria en funcionament permeteren un procés de centralització i especialització de la xarxa hospitalària. Un procés que també es va produir en diverses regions d'Europa: a Itàlia, Milà i Brescia van obtenir els seus hospitals generals el 1448 i el 1447 respectivament; a Portugal a partir de 1434 durant el regnat d'Eduard I i a Castella a partir dels Reis Catòlics: el 1499 a Santiago de Compostela, el 1504 a Toledo, el 1511 a Granada...¹⁰¹⁶

A la península la Corona d'Aragó va liderar aquest procés i, una per una, totes les capitals van anar concentrant els seus hospitals. Així Barcelona va erigir l'Hospital de la Santa Creu el 1401, Saragossa el 1425 l'Hospital de Nuestra Señora de Gracia, Lleida el 1454 l'Hospital General de Santa Maria i Tarragona el 1464 l'Hospital de Santa Tecla;¹⁰¹⁷ però no va

¹⁰¹³ Pere BENITO, “Del castillo al mercado y al silo. La gestión de la renta cerealista de la Almoïna de Barcelona en la castellanía de Sitges (1354-1366)”, *Història Agraria*, 51, pp. 13-44, esp. 32-40.

¹⁰¹⁴ Prim BERTRAN, “La Pia Almoïna de Lleida i el recurs al crèdit censal com a font de finançament, al voltant de 1400”, *La corona catalanoaragonesa, l'islam i el món mediterrani: estudis d'història medieval en homenatge a la doctora Maria Teresa Ferrer i Mallol*, Josefina Mutge, Roser Salicrú, Carles Vela, eds., Barcelona: Centre Superior d'Investigacions Científiques, 2013, pp. 87-96.

¹⁰¹⁵ Joan J. BUSQUETA, *Sant Andreu de Palomar al segle XV en els seus textos*, Sant Andreu de Palomar: Centre d'Estudis Ignasi Iglésias, 2012, pp. 101-102, 105-110.

¹⁰¹⁶ James W. BRODMAN, *Charity and Welfare...*, pp. 68-71.

¹⁰¹⁷ Cal tenir present que el procés d'unificació de l'Hospital de Santa Tecla començà ja al segle XIV; el 1387 l'hospital municipal estava en una situació ruïnosa i es parlava de traslladar-lo intramurs i “ajunyar altres espitals de la ciutata aquell”. Tot i el trasllat la situació no millorà i el 1421 es va proposar tancar l'immoble i traslladar els estris a l'Hospital de la Seu; però la unió d'ambdós hospitals no es va acabar produint arran de les diverses discrepàncies entre el municipi i el clergat. Pocs anys després, el 1424, la idea es va tornar a posar damunt la taula per culpa del mal estat de les finances municipals i, tot i que el municipi va haver de vendre el seu hospital el 1431, l'esperada unió tampoc es va produir. Fou a partir d'aquest moment quan aparegué la demanda d'alguns ciutadans per bastir un nou hospital general que es veuria finalment satisfeta el 1464. Vegeu Neus SÁNCHEZ, “Els orígens de la xarxa hospitalària a la ciutat de Tarragona (segles XII-XV)”, *El Consell Comarcal del Tarragonès, d'espai de culte romà a hospital medieval; 25 anys de la seva recuperació*, Tarragona: Consell Comarcal del Tarragonès, Arola Editors, 2017, pp. 53-59.

ésser un moviment únicament de les grans ciutats sinó que el model també es va reproduir a petita escala en viles de menor importància.¹⁰¹⁸ A més, generalment es va aprofitar la reestructuració per reforçar la presència del poder municipal dins de les institucions. La major presència del poder municipal dins dels hospitals té a veure amb l'important caràcter socioreligiós d'aquest tipus d'edificis. Per als moralistes del segle XIV com Eiximenis eren un servei indispensable del Bé Comú i així ho féu constà als jurat de València: “vosaltres havets a veure sobre espitals, qui és cosa que Déus rigorosament requir, com sia cosa e obra d'espirtual misericòrdia”.¹⁰¹⁹ A més, ja hem vist durant el capítol anterior que la salut pública i la salut moral eren una mateixa cosa durant l'edat mitjana, per això Joan Lluís Vives el 1526, gairebé dos-cents anys més tard, va dir al senat de Bruges:

*Denomino hospitales aquellos establecimientos donde los enfermos son alimentados y curados, y donde se mantiene a un cierto número de necesitados, donde son educados los niños y niñas, donde son criados los niños expósitos, donde se encierra a los locos, y pasan la vida los ciegos. Sepan los regidores de las ciudades que todos estos cuidados son de su incumbencia.*¹⁰²⁰

Els hospitals de Lleida: l'evolució de la xarxa hospitalària

Lògicament les primeres institucions hospitalàries fundades a Lleida parteixen d'una data molt concreta, la conquesta cristiana l'any 1149. Fins llavors la ciutat deuria estar dotada d'algun centre assistencial àrab del qual no en tenim absolutament cap notícia. Amb l'arribada cristiana també van aparèixer els primers hospitals que coneixem, van néixer al voltant de l'activitat assistencial parroquial, del capítol catedralici i del patriciat urbà. La ciutat va veure llavors com es bastien una gran quantitat de fundacions entre les quals s'hi compten les més estables i duradores de l'urbs. Poc després, a finals del segle XII i principis del XIII, la ciutat va ésser presa per un gran dinamisme econòmic i feien falta institucions que gestionessin la pobresa que començava a aparèixer-hi. La mateixa pobresa va afavorir l'establiment de diferents ordes religiosos, entre ells els mendicants, que foren una eina més per gestionar de forma eficaç l'arribada massiva de forasters; així van establir-se a la ciutat els hospitals dels trinitaris, dels antonians i del Sant Esperit.¹⁰²¹

¹⁰¹⁸ Raúl VILLAGRASA, “Política hospitalaria en los concejos aragoneses del cutarocientos”, *Identidades urbanas Corona de Aragón- Italia: redes económicas, estructuras institucionales, funciones políticas (siglos XIV-XV)*, Paulino Iradiel, et al., eds., Saragossa: Universidad de Zaragoza, 2016, pp. 163-176. Vegeu també Josep BARCELÓ, *Poder local, govern i assistència pública: el cas de Tarragona*, tesis doctoral inédita, Universitat Rovira i Virgili, 2014, pp. 129-143.

¹⁰¹⁹ Antoni CONEJO, “‘Ium, noblesa, ornament, laor, glòria e amplitud’: los hospitales y la renovada imagen de la ciudad bajomedieval”, *Ciudad y hospital en el occidente europeo, 1300-1700*, Teresa Huguet-Termes, et al., eds., Lleida, Editorial Milenio, 2014, pp. 415-445.

¹⁰²⁰ Joan Lluís VIVES, *El socorro de los pobres...*, pp. 81-82.

¹⁰²¹ Els mendicants, principalment franciscans i dominics però sense oblidar antonians, carmelites, mercedaris, trinitaris..., van representar el darrer tram del sender espiritual laic iniciat amb els eremites

Durant la primera meitat del segle XIV es va donar, sobretot a Itàlia, un clar procés de medicalització dels hospitals.¹⁰²² A Lleida això tingué un lleu reflex, encara que no va ésser fins al XV quan la medicalització es va produir de forma clara i, en bona mesura, fou degut a la creixent conscienciació al voltant de la importància de la salut pública. En aquest sentit cal tenir present que els franciscans van veure en la medicina escolàstica una eina per salvaguardar el Bé Comú. És per això que Eiximenis recomanava als governants l'ús de metges savis en el Dotzè de *Lo Crestià* i, paral·lelament, alguns dels físics que formaven part dels cercles d'influència franciscana van escriure regiments de medicina, per exemple: Jaume d'Agramont al XIV i Lluís Alcanyís al XV.¹⁰²³

De totes maneres cal que entenguem que l'hospital sempre havia mantingut certa relació amb la malaltia i s'hi realitzava una medicina sense metges.¹⁰²⁴ Abans de la medicalització els pelegrins i pobres també arribaven als hospitals fatigats pel viatge i alguns d'ells malalts, afamats i altres amb els peus nafrats o desllorigats. Els hospitalers d'aquestes institucions els intentaven servir com millor podien, els devien guarir les nafres i els embenaven les ferides. De fet, encara al segle XIV, una bona part de la medicina passava a esquenes dels físics i cirurgians i era protagonitzada per les cures domèstiques de dones i remeiers.¹⁰²⁵ En aquest sentit en la documentació trobem algunes referències als primers auxilis que es podien desenvolupar en aquest centres. El 1369 el llaurador Pere Guasch va veure com portaven un macip nafrat a l'Hospital de Magdalena;¹⁰²⁶ el 1373 un cavador de Belchite va morir després de passar sis dies

del segle XI arran de les reformes religioses en el si de l'església. Foren els encarregats de completar la recerca d'una espiritualitat basada en la pobresa urbana voluntària. No deixa de ser representatiu d'aquesta pobresa que Sant Francesc, el patró dels mercaders, fos fill del patriciat urbà i s'acostés als sectors més desfavorits de la ciutat. Sobre el paper dels ordes mendicants i l'espiritualitat laica vegeu Lester K. LITTLE, *Pobresa voluntaria y economía de beneficio en la Europa Medieval*, Madrid: Ediciones Taurus, 1980.

¹⁰²² John HENDERSON, *The Renaissance Hospital...*, pp. 25-33. L'autor bateja aquest procés com una medicalització de la caritat. Vegeu també el cas del Sant Esperit a Saxia (Roma), Anna ESPOSITO, "Assistenza e organizzazione sanitaria nell'ospedale di santo spirito", *Il Veltro. Revista della civiltà Italiana*, 5-6 (2001), pp. 201-212.

¹⁰²³ Vegeu el següent fragment de *Lo Crestià*: "jatsia ells (els metges) no sàpien plenàriament ne punctal ne de fet la gran alteració de natura, emperò ells són pus aptes a mills investigar e a cercar-la; per ço que han llegit e lligen de llur art, e de filosofia, e d'astrologia, qui són arts immutables en llurs principals fonaments que no farien si res no sabien", Francesc EIXIMENIS, *Lo Crestià...*, pp. 285-287, esp. 287. Sobre la salut dins de l'ètica mendicant veure Jon ARRIZABALAGA, "Asistencia, caridad y nueva ética...", pp. 29-33. Els regiments dels metges mencionats estan editats i ja s'han citat en capítols anteriors, vegeu: Jaume DE AGRAMONT, *Regiment de preservació...* ed. per Joany Veny, tant la versió de 1971 com la posterior amb l'estudi introductori de Luís Garcia-Ballester i Jon Arrizabalaga de 1998, i el regiment de Lluís ALCANYÍS, *Regiment preventiu e curatiu...* ed. Jon Arrizabalaga.

¹⁰²⁴ Peregrine HORDEN, "A Non-natural environment...", pp. 139-145. Sobre l'alimentació en un hospital: Maddalena BELLÍ *et al.*, *La cucina di un ospedale del trecento. Gli spazi, gli oggetti, il cibo nel Santa Maria della Scala di Siena*, Ospedaletto, 2010. També Carmel FERRAGUD, "La introducción de los practicantes de la medicina en los hospitales del Reino de Valencia durante la Baja Edad Media", *Ciudad y Hospital en el occidente europeo*, Teresa Huguet-Termes, *et al.* eds., Lleida, 2014, pp. 312-318.

¹⁰²⁵ Carmel FERRAGUD, "La atención médica doméstica practicada por mujeres en la Valencia bajomedieval", *Dynamis*, 27, (2007), pp. 133-155.

¹⁰²⁶ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre de Crims*, 1368-1370, reg. 783, f. 156r.

malferit a l'Hospital de Pere Moliner;¹⁰²⁷ semblantment, el 1377, les autoritats buscaven un home qui havia perdut la mà en una baralla a l'Herbasseria, “en lo loch on se acostume a qui tenir taulells per a jugar ab daus”; gràcies a alguns testimonis es va saber que el ferit reposava a l'Hospital del Sant Esperit i, és ben clar, que després d'una ferida d'aquestes característiques havia de requerir assistència mèdica.¹⁰²⁸ Aquests relats ens recorden els frescos pintats a la *Crugia del pellegrinaio* de l'Hospital de Santa Maria della Scala de Siena; en un s'hi observa una sala de l'hospital ben concorreguda d'infermers, metges i capellans, en primer pla hi ha un jove que es tapa avergonyit la seva nuesa, té un tall terrible a la cuixa i un infermer li neteja els peus seguint l'antiga regla benedictina, darrera d'aquest un cirurgià, qui porta unes pinces a la mà, l'hi examina el tall sota l'atenta mirada d'uns visitants.¹⁰²⁹

Alhora aquesta medicina sense metges es materialitzava mitjançant l'alimentació, la dietètica era una de les bases de la doctrina galènica. Per aquest motiu la cuina s'erigia com una de les estances més importants de l'hospital i també va representar una de les preocupacions del Consell Municipal lleidatà. El 1330 es va establir una comissió de prohoms per a cada un dels set hospitals que llavors estaven sota el règim municipal, amb la missió d'observar les instal·lacions i comprovar que els malalts hi estiguessin ben acollits i alimentats.¹⁰³⁰ La dieta era bàsica per prevenir la malaltia, significava un dels pilars de les *res non naturales* exposades per Hunain Ibn Ishaq, però a més també era útil per als malalts que havien de basar-se en elles per recuperar la salut.¹⁰³¹ Al Santa Maria della Scala de Siena els plats habituals del XIV es fornien a base de pollastre, verdures, ous i fruita fresca. S'utilitzava el pollastre perquè era una carn digerible apta per als malalts i sovint es complementava amb cabrit que també era molt aconsellat als convalescents, encara que força més costós; rares vegades es servia peix i els estatus de l'hospital sienès estipulaven que els malalts, arran de la seva debilitat, podien estalviar-se els períodes de dejuni. Els ous representaven la millor manera d'aportar proteïnes als cossos afeblits i es consumien amb abundància ja fossin fregits, afegits al brou o simplement bullits. En general en tots els aliments que es servien als malalts es seguia la teoria humoral

¹⁰²⁷ Manuel CAMPS, *Anàlisi dels aspectes mèdics...*, pp. 158-159.

¹⁰²⁸ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre de Crims*, 1377-1378, reg. 779, f. 35r.

¹⁰²⁹ Es tracta d'una descripció de *la cura e il governo degli infermi* (1440-1441) de Domenico di Bartolo. Un estudi de tots els frescos a: Petra PERTICI, “Gli affreschi del Pellegrinaio: un osservatorio d'eccezione per i grandi temi della storia italiana del Quattrocento”, *Il pellegrinaio dell'ospedela di Santa Maria della Scala*, pp. 97-126, esp. 106-108.

¹⁰³⁰ El document està molt malmès i, lamentablement, no es poden llegir els noms de tots els hospitals. Curiosament va ésser escrit ocupant els primers fulls d'un volum del *Llibre de Crims* on també s'hi descriuen les eleccions de diferents càrrecs municipals. Hi ha set entrades de les quals només podem llegir-ne quatre: l'Hospital de Pere Moliner, el d'en Fillac, el de Magdalena i el del Sant Esperit; deduïm que dues de les tres entrades il·legibles fan referència a l'Hospital de Sant Tomàs i al de Sant Martí, la tercera pot referir-se a l'Hospital de Pere de Déu que, com va documentar Mariano Olives, encara funcionava el 1304. El text diu: *són elets per visitar l'espital d'en Moliner e per pendre guarda los malauts com per an provehirlos de ... viandes* (Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre de Crims*, 1330-1331, reg. 769, f. 2r).

¹⁰³¹ Diego GARCÍA, José-Luís VIDAL, *Las “Isagoge de Ioannitius...*, pp. 267-382

galènica i es tenia molt en compte la capacitat que posseïa el menjar d'influenciar en l'equilibri del cos.¹⁰³²

Però la medicalització clara dels hospitals lleidatans no va arribar fins al XV. El 1409 el municipi demanava als metges que examinessin els possibles malalts de lepra,¹⁰³³ i més tard, el 1435, van requerir als metges, professors de l'Estudi General, que visitessin als malalts dels hospitals,¹⁰³⁴ aquest costum ja estava establert abans de la unió dels centres, almenys quan els hospitals podien retribuir als metges i pagar les medecines que els receptaven.¹⁰³⁵ Molt possiblement aquest fet ja s'havia donat abans, tot i que a Lleida no tenim proves documentals, perquè a Barcelona, el 1337, Pere el Cerimoniós ja va ordenar als metges i cirurgians de la ciutat que fessin una visita setmanal gratuïta als malalts dels hospitals.¹⁰³⁶ Als inventaris dels hospitals lleidatans fets el 1447 hi trobem llençols esquinçats que podien servir per fer benes i un vàter portàtil per aquells malalts que no eren capaços de sortir a fora.

Per contra, el sistema d'administració dels hospitals lleidatans abans de la fundació de l'Hospital General no presenta gaires canvis al llarg de les darreres centúries medievals. A través de la documentació se'ns fa difícil detallar cada cas però sabem que en molts hi havia donats que constituïen una espècie de comunitat religiosa. Els donats, com la paraula indica, es donaven ells mateixos a la institució com una més de les possessions del centre i sovint també hi aportaven una donació pecuniària.¹⁰³⁷ Aquests donats formaven el cos assistencial de l'hospital i s'encarregaven dels quefers diaris del centre com a hospitalers; ells eren els encarregats d'acollir i tractar als pobres que arribaven. Als hospitals hi havia donats masculins i femenins de manera que en gairebé tots els hospitals lleidatans sabem que acollien a homes i a dones; de fet l'Hospital de les Dones era l'únic hospital on hi havia una clara exclusió per gènere. Per sobre dels donats hi havia un hospitaler i/o hospitalera encarregat del centre, sovint la tasca requeia sobre un matrimoni que s'encarregava de les gestions més importants i dirigia els treballs de la resta. El 1162 Nicolau i Salerna, fundadors de l'hospital de Nicolau, es van donar al centre i a l'església de Lleida per tal de viure al mateix hospital; al seu torn, el bisbe els atorgà aliments i vestits i reconegué a Nicolau com a canonge. Els hospitalers podien ésser donats però en alguns casos percebien un salari a canvi de la seva feina. A l'hospital d'en Serra, el 1447, hi haguéssim trobat en Bartomeu Serra i la seva dona com a hospitalers però, alhora, com a hereus del

¹⁰³² Maddalena BELLI, Francesca GRASSI, Beatrice SORDINI, *La cucina di un ospedale...*, pp. 14-26.

¹⁰³³ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1408-1409, reg. 405-01, f. 39r.

¹⁰³⁴ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1434-1435, reg. 411, f. 37v.

¹⁰³⁵ El testimoni de Pere Albalenc és força clar: "ell testis ha vist que alguns metges no volien anar al spital per vesitar algun pobre que hi jahie malalt puyt sabie que non havie anar pagar, e que ha vist que en los dits spitals han mort alguns pobes e que hoy dir que havien hagut mal recapte axí com de medecines." (Cat. ACL, P7-M3-P5-CO5, f. 32v).

¹⁰³⁶ Josep BARCELÓ, *Poder local, govern i assistència pública...*, p. 15.

¹⁰³⁷ James BRODMAN, *Charity and Welfare...*, pp. 57-59

fundador i propietaris de l'edifici juntament amb els majorals de la confraria de drapers.¹⁰³⁸ En altres casos com el de Pere Moliner la propietària del centre era Caterina, hereva de Pere Moliner, i l'hospitalera s'anomenava Bartomeua, substituïda de l'hospitaler Fuster; la presència de la dona a l'hospital era normal, a vegades acompanyada del seu marit i d'altres sola.

Els patrons eren el darrer estadi de la direcció hospitalària, s'encarregaven de les gestions econòmiques i estructurals de l'hospital. En alguns casos els patrons individus físics, successors del fundador de l'hospital o membres d'ordes religioses, i en altres eren col·lectius parroquials o confraries que exercien aquesta labor assistencial.

La Paeria exercia un control extern, almenys en els hospitals que no estaven vinculats amb ordes religiosos, exceptuant el Sant Esperit. Els Costums de Lleida de 1228, elaborats pel notari Guillem Botet, ja demostren que: *Hospitalia civitatis et domus leprosororum sunt in gubernatione et regimine consulum et universitatis nostre*. Aquest punt fa referència a un privilegi reial perdut.¹⁰³⁹ Així la Paeria exercia una supervisió per protegir als desemparats i controlar que la tasca assistencial es realitzés correctament.

Com veurem, la xarxa hospitalària lleidatana es va anar modelant progressivament des de la seva fundació al segle XII. Per tal de poder entendre-la millor hem dividit el seu desenvolupament en tres grans fases: la fase de fundació que abraça fins al segle XIII; la fase d'adaptació durant la qual la xarxa hospitalària es va haver d'ajustar a les noves idees sobre medicina i pobresa que apareixien; i la darrera fase del procés, la de renovació, iniciada amb la unificació dels hospitals seglars el 1447 i que finalitzà el 1454-1457 amb l'inici de les obres de l'Hospital General de Santa Maria i l'arribada dels primers malalts.¹⁰⁴⁰

Fase de fundació (ss. XII-XIII)

Lleida durant els anys posteriors a la conquesta de 1149 i durant el segle XIII va experimentar un gran creixement econòmic gràcies, especialment, a la producció i comercialització de draps i pells. El barri de Magdalena, on hi havia la major concentració de tallers tèxtils, bullia d'activitat comercial mentre els blanquers i els teixidors aqueferats preparaven les diferents peces que després es venien a diversos llocs de la Península, de la Xampanya, d'Itàlia i, fins i tot, d'Egipte.¹⁰⁴¹ Més enllà de les muralles orientals, creuant el riu Noguera, s'hi havia emplaçat el raval de mercaders de Sant Pau; una petita muralla meridional el protegia de les crescudes del Segre i l'ombra de la ciutat era prou gran per donar seguretat a

¹⁰³⁸ "Ítem los majorals dels drapes, patrons e en Berthomeu Serra, possehint lo spital d'en Serra" (Cat. ACL, P7-M3-P5-CO5, f. 125).

¹⁰³⁹ Guillem BOTET, *Els costums de Lleida...*, pp. 93, 103.

¹⁰⁴⁰ Antoni CONEJO, *L'antic hospital de Santa Maria. Seu de l'Institut d'Estudis Ilerdencs*, Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs, 2002, pp. 7 pp. 76-78.

¹⁰⁴¹ Josep LLADONOSA, *Història de Lleida...*, I, pp. 394-395.

tot el seu hinterland.¹⁰⁴² Sant Pau era una parròquia majoritàriament habitada per mercaders de Llenguadoc i, molt a prop d'allà, s'hi celebrava el mercat setmanal des de 1174 i la fira de Sant Miquel des de 1232.

El camí de Sant Jaume també va aportar riquesa a la ciutat, situada com estava al bell mig de la via que enllaçava Barcelona amb Saragossa. Tant els pelegrins procedents d'Itàlia que anaven cap a Sant Jaume desembarcant a Barcelona i passant pel monestir de Montserrat, com els provinents dels territoris de l'oest peninsular de camí cap a Roma, Jerusalem o Lo Puèi de Velai passaven per Lleida. A més, els pelegrins també paraven a la ciutat per devoció, per contemplar les relíquies que reposaven a la catedral: el Sant Bolquer de Crist, la Santa Espina i un fragment de la Vera Creu.¹⁰⁴³

Enmig d'aquest context es van produir algunes de les fundacions més duradores de la història de la ciutat. Alguns dels prohoms van decidir dotar al municipi amb edificis on s'hi practicava la caritat cristiana i, a més, s'hi acollien pelegrins.¹⁰⁴⁴ La ciutat es va veure vessada de repobladors que van percebre l'espai lleidatà com un indret idoni per a invertir-hi. Per aquest motiu molts treballadors especialitzats hi acudiren des de diversos centres; eren mercaders i artesans delerosos d'invertir els seus capitals. Enmig d'aquella societat amb un gran dinamisme econòmic no podia mancar-hi la dissort, no ens ha de resultar estrany veure, enmig de tota l'empenta comercial, gent endeutada i alguns abocats a la pobresa en perdre la seva casa i les terres. Ja l'any 1154, tan sols cinc anys després de la conquesta, Monó Godino empenyorava i perdia *pro necessitate* la seva terra. El matrimoni Pere de Subirats i Arsenda hagueren d'empenyorar les cases que havien estat del sarraí Avinfoge i finalment, en no poder pagar el deute, les cediren a Arnau de Ponts el 1161.¹⁰⁴⁵

El patriciat urbà era conscient de les necessitats de la ciutat i actuava seguint el Bé Comú, a més, els impulsava una nova visió de la caritat, nascuda al voltant de la creixent

¹⁰⁴² Marta MORAN, "Les ocupacions al barri extramurs de Sant Pau del Mercadal. Intervenció en l'àmbit del complex Vialia", *Revista d'Arqueologia de Ponent*, 22 (2012), pp. 177-179.

¹⁰⁴³ Joan BUSQUETA, "La baixa edat mitjana: l'església de Lleida en el seu marc històric i social (segles XIII-XV)", *Arrels cristianes. Temps de consolidació. La baixa edat mitjana. Segles XIII-XV*, II, Prim Bertran, Francesc Fité, coords., Lleida, 2008, pp. 28-29. Vegeu també Maria Teresa FERRER, "El pelegrinatge a Sant Jaume de Compostel·la a la Catalunya medieval", *El camí de Sant Jaume i Catalunya. Actes del congrés Internacional celebrat a Barcelona, Cervera i Lleida, els dies 16, 17 i 18 d'octubre de 2003*, Barberà del Vallès: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2007, pp. 61-81. Al mateix volum Pere BENITO, "Els primers pelegrins catalans...", pp. 111-119. La importància dels camins al voltant de Lleida es constata gràcies a la densitat d'hospitals que s'han documentat, una mitjana d'un centre cada 10 o 15 quilòmetres, com explica Raül VILLAGRASA, "Entre quatre rius. Hospitals al Baix Cinca i el Baix Segre a la Baixa Edat Mitjana", *Tres estudis històrics sobre el Baix Cinca i el Baix Segre*, Fraga: Institut d'Estudis del Baix Cinca, 2016, pp. 9-61 y "Hospitales y asistencia en Monzón y el Cinca medio", *CEHIMO*, 41 (2015), pp.193-198; vegeu també Francesc FITÉ, "Senderes i hospitals del camí de Sant Jaume a Catalunya", *El camí de Sant Jaume i Catalunya*, Barberà del Vallès, 2007, pp. 333-345.

¹⁰⁴⁴ A la ciutat de València, tal i com va escriure Francesc Eiximenis, s'havien de construir edificis cristians perquè a tota la ciutat hi imperés el model cristià. Agustín RUBIO, *Pobreza, enfermedad...*, pp. 24-33.

¹⁰⁴⁵ Flocel SABATÉ, *Història de Lleida...*, p. 302.

complexitat del món urbà, de la qual van passar-ne a ser protagonistes.¹⁰⁴⁶ De fet aquests prohoms, membres de l'oligarquia que dirigia el municipi, van comprendre ràpidament la necessitat de gestionar els hospitals i els van posar sota el govern municipal com ho demostren les *Consuetudines Ilerdenses*.¹⁰⁴⁷ Juntament amb els laics, a partir del segle XIII els ordes mendicants van promocionar, sobretot el moviment trinitari, la xarxa hospitalària tan dins de la ciutat com als camins circumdants.¹⁰⁴⁸

Hospital de Nicolau

El 15 d'octubre de 1156 Guillem Nicolau i la seva esposa Salerna van construir un hospital al raval de Cappont per al servei de Déu i dels pobres de Crist.¹⁰⁴⁹ Va ésser erigit en una zona marginal, allunyat del centre de la ciutat i on hi abundaven les aigües estancades, com ho demostren les indicacions posteriors del físic Jaume d'Agramont (1348), que va atribuir als tolls i les basses d'aquest indret la capacitat de generar pestilència.¹⁰⁵⁰ El més important és que es trobava al bell mig del camí principal a Barcelona i, de fet, va ésser una zona elegida per molts benefactors per construir-hi els seus hospitals. En el document fundacional Nicolau, que s'intitulava: *fundator et procurator sive magister* del centre, atorgava el dit establiment a l'església de Santa Maria i al bisbe Guillem. En el document també deia que ell i els seus successors, com a procuradors del centre, dedicarien l'alberg *ad servicium Dei et Pauperum Christi* i, alhora, afirmaven obediència al Bisbe i als seus successors. Al seu torn el Bisbe va atorgar als clergues residents de l'hospital, una espècie de comunitat monàstica que hi vivia, un oratori per tal que ells, els malalts acollits i els servents de l'hospital hi poguessin celebrar els oficis divins; per això també els va donar dos campanes. Juntament amb l'oratori també els cedí un cementiri annex en el qual s'hi podien sebollir tots tres col·lectius però a la resta de parroquians el Bisbe no els va permetre ser-hi enterrats.

¹⁰⁴⁶ André VAUCHEZ, *La espiritualidad del Occidente medieval (siglos VIII-XII)*, Madrid, 1985, pp. 79-80. Tambien Lester K. LITTLE, *Pobreza voluntaria...*, pp. 160-162.

¹⁰⁴⁷ Guillem BOTET, *Els costums de Lleida...*, pp. 93, 103. A més, també va deixar escrit un precedent que posteriorment, durant el segle XV, seria molt habitual amb l'Hospital General, ens referim a la percepció de les imposicions municipals o dels béns requisats al mercat per part dels hospitals.

¹⁰⁴⁸ Els trinitaris, a part dels convents fundats intramurs, van establir les seves primeres fundacions a la Península Ibèrica seguint el camí de Sant Jaume que passava per les terres de Lleida. Es tracta de les fundacions d'Avinyana (Seròs) i Lleida l'any 1201 i Anglesola abans del 1212. Sobre els trinitaris i la seva importància en aquestes terres vegeu, com apunten Joan J. Busqueta i Marc Escolà, la clàssica obra de Fray Joan FIGUERES, *Chronicum Ordinis Sanctissimae Trinitatis de Redemptione Captivorum*, Verona, 1645, també Fr. Antonino DE LA ASUNCIÓN, *Historia documentada del convento de PP. Trinitarios de Avinyana*, Roma, 1915. Més recentment Monjas Trinitarias de Suesa, *Monjas trinitarias de Avinyana. Monacato femenino medieval*, Lleida, 2011; Joan BUSQUETA, "Europa vers 1200..." pp. 112-130. Al mateix volum Josep SANAHUJA, *et al.*, "Noves aportacions sobre el convent trinitari d'Anglesola", pp. 405-436. Joaquim MIRET, *Les cases de templers i hospitalers a Catalunya: aplec de noves i documents històrics*, Lleida, 2006, pp. 57-58.

¹⁰⁴⁹ Carta fundacional a Cat. ACL, *Llibre verd*, LC_0022, f. 327 r i v.

¹⁰⁵⁰ Joan VENY CLAR, "Regiment de preservació de pestilència...", p. 66.

Al voltant del 1160-1163 una crescuda del riu va arrasar el barri i destruí l'hospital.¹⁰⁵¹ Tot i la dissort la voluntat dels fundadors no decaigué i dos anys més tard van construir un altre hospital encara més allunyat del centre, però sempre, prop del camí de Barcelona. Segons el document fundacional Nicolau i la seva esposa es comprometien a establir un nou hospital a la vila anomenada *Palacium* perquè l'anterior *aquarum inundacione destructum foret*. Alhora el matrimoni sol·licitava ésser admès dins l'hospital per acabar els seus dies servint als necessitats, per això es donaren *nosmetipsos et ipsum hospitale*, juntament amb les possessions que hi havia i hi hauria, al Bisbe i a l'església de Lleida. La segona fundació es va situar al poblat anomenat Palau de l'Horta, un lleuger altiplà entre el Segre i l'actual Bordeta (Vilanova de Fontanet). Segons Josep Lladonosa aquesta vila tenia el seus orígens en una finca rústica que havia estat d'un sarraí i després de la conquesta passà al bisbe Guillem Pere de Ravidats, que hi va aixecar una residència personal. Fou en aquells anys que l'espai passà a denominar-se Palau del Bisbe i és l'indret que ocupa actualment el cementiri municipal.¹⁰⁵²

Aquesta segona fundació va perdurar com a llebroseria, l'Hospital de Sant Llätzer, i va ésser administrada per diversos ordes religiosos fins ben entrat el segle XV, de fet en alguns documents apareix com a monestir de Sant Llätzer.¹⁰⁵³ Com altres hospitals de la ciutat a la vora del camí hi tenia un porxo o cobert on s'hi aturaven a reposar cavalls i caminants que passaven per allà.¹⁰⁵⁴ Durant el segle XII trobem varies donacions testamentàries interessants tant als malalts de Sant Llätzer de més enllà del Segre (*Cappont*), hereus de l'hospital de Nicolau, com a una altra llebroseria prop del castell templer de Gardeny que, a jutjar pels testaments, va desaparèixer abans d'arribar al segle XIV.¹⁰⁵⁵

Hospital de Pere Moliner

Un altre prohoms, Pere Moliner, també va decidir construir un hospital a Cappont durant els anys immediatament posteriors a la conquesta. Es tractava d'un personatge ben relacionat

¹⁰⁵¹ Es dedueix de la segona fundació datada el 27 de febrer del 1163 (Cat. ACL, *Llibre Verd*, LC_0022, f. 327v).

¹⁰⁵² Josep LLADONOSA, *Els carrers...*, pp. 896-897. La nova fundació es va situar en un espai deshabitada i només ocupat per alguns horts i torres amb una població esparsa. Sobre el paisatge que envoltava l'hospital hi ha un procés criminal del 1389 que ens descriu aquest ambient allunyat del centre de la ciutat però a prop d'un camí (el carreró de Sent Lar) que feien diversos caminants i jornalers de la zona. Fou un assassinat que no es va poder resoldre per falta de testimonis i el procés diu: "No fonch procehit mes avant en reebre testimoni com no se'n pogués trobar negú qui res sables en la dita mort com se fes en loch amagat" (Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre de Crims*, 1389-1390, reg. 793, f. 23r).

¹⁰⁵³ José TARRAGÓ, "Hospitales en Lérida durante los siglos XII al XVI", *Anales del Colegio de Médicos de Lérida*, Lleida, 1975, pp. 183-189.

¹⁰⁵⁴ El 8 de gener de 1400 van avisar a les autoritats de Lleida per uns homes que estaven emboscats prop de l'Hospital de Sant Llätzer. Un dels testimonis, en Miquel Armengol de Golmés explicà que havia vist "un fadrí, lo qual no coneix, stave davaell los cobertiços de Sent Lar ab dos rocins ensellats" (Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre de Crims*, reg. 799, f. 121r).

¹⁰⁵⁵ Sobre aquesta diferència podem citar diversos testaments, vegeu: Cat. ACL, LP_02633, LP_03181 y LP_03174.

amb els cercles de poder municipal; després de la conquesta havia rebut de Ramon Berenguer IV diverses propietats i senyories les rendes dels quals va invertir en un hospital per a pobres i pelegrins.¹⁰⁵⁶ Aquesta primera fundació va passar als trinitaris, canvià de nom i s'escapà de la jurisdicció municipal. Per aquest motiu tenim poques notícies del centre i mirarem d'aprofundir-hi més endavant en parlar dels hospitals regentats per ordes religiosos.

Més tard, al voltant de 1174, Pere Moliner va decidir començar un altre hospital, que ja funcionava plenament el 1179, a prop de la Porta Foradana, al camí que menava vers el castell templer de Gardeny.¹⁰⁵⁷ No era una ubicació elegida a l'atzar, aquest raval s'estenia al voltant del camí cap a Saragossa, tot i que en aquells temps encara estava ben poc poblat, i, per tant, era la via que seguien molts pelegrins en creuar el pont major. Aquest hospital el tenim ben documentat gràcies als documents de venda que els templers feren d'un seguit cases on s'hi havia de construir l'hospital. A l'agost del 1174 el mestre del temple, Arnau de Torroja, i el comanador de Gardeny, Aimerich, van cedir a cens unes cases a Pere Moliner que afrontaven amb el celler dels templers, amb la via pública i amb els murs de la ciutat; cinc anys després, el 1179, l'hospital ja funcionava i Arnau de Torroja decidí donar en propietat a Pere Moliner tot el solar on hi havia edificat l'hospital que abraçava: des de les muralles fins a un carrer que baixava cap a la séquia d'Alcarràs i des del carrer major fins a la mateixa séquia.¹⁰⁵⁸ Sabem que tenia diverses propietats repartides pels voltants de Lleida de les quals en coneixem ben poques.¹⁰⁵⁹

Hospital de Clergues Pobres

Juntament amb aquests dos centres, després de la conquesta es va fundar un hospital o casa per a Clergues Pobres. Aquesta institució va néixer com a *Domus Caritatis*, ja existia el 1172, i aportava assistència a tots aquells clergues, des del Papa fins al sacerdot o capellà més humils, que passessin per Lleida.¹⁰⁶⁰ José Trenchs i Òdena i Federico Lara Peinado la diferencien de la Confraria de Clergues Pobres, ja existent abans del segle XIII, i que també

¹⁰⁵⁶ José TARRAGÓ, "Hospitales...", pp. 176-177. Josep Lladonosa (*Els carrers...*, p. 859) situa la fundació el 1162 sense que haguem pogut documentar-ho.

¹⁰⁵⁷ Josep LLADONOSA, *Els carrers...*, p. 203.

¹⁰⁵⁸ Els documents van ésser aportats per Joaquim MIRET Y SANS, *Les cases...* p. 139

¹⁰⁵⁹ Al segle XIV es parla d'una vinya a Vallcalent per la qual pagava un cens a l'Almoïna de 21 sous i 11 diners i mig i una vinya a la Palomera Sobirana, que era propietat del comanador de l'hospital i suportava un cens per l'Almoïna de 10 sous i 6 diners (Cat. AML, Fons Pia Almoïna, LIG 070/244, f. 6v). El comanador del centre el 1260 era Guillem Rossell. Vegeu l'estudi de Mariano Olives publicat per José TARRAGÓ, "Un estudio inédito sobre hospitales antiguos de Lérida original del historiador Mariano Olives", *Ilerda*, 37 (1976), p. 33.

¹⁰⁶⁰ Aquestes dades les trobem a l'estudi previ de Joan Altisent a la transcripció del llibre del prior de la *Confraria de Sant Salvador* encarregada d'administrar l'Hospital de Clergues Pobres. Joan ALTISENT JOVÉ, "Llibre apel·lat 'speculum prioris' de la confraria de Sant Salvador de la Seu de Leyda", *Analecta Sacra Tarragonensis*, I (1925), pp. 353-362.

administrava un hospital per a capellans miserables.¹⁰⁶¹ Fos com fos, trobem que al llarg dels segles l'hospital per a capellans es va anar emplaçant en llocs diferents. Primer a la part superior de la ciutat, prop de la catedral, d'on fou traslladat a Cappont per tal de donar millor servei als acollits. Encaixonada com estava a dalt del turó era de difícil accés i l'ascensió es presentava difícil per a molts. El 1320 trobem l'hospital a l'església de Santa Maria de l'Horta (Cappont) regit per la Confraria de Capellans Pobres.¹⁰⁶² Poc després el 1327 l'església de Santa Maria de l'Horta fou cedida als frares agustins i la confraria va ésser traslladada a Sant Salvador, on va obtenir-hi uns horts propers per construir l'hospital. Tot i l'emplaçament de la confraria a Sant Salvador aquests horts no estaven a la mateixa vila sinó a Sant Gili, un raval de la ciutat més proper a la muralla nord-est que la vila de Sant Salvador i protegit per una muralla. Podem ubicar-lo gràcies a un procés criminal del 1352, aquell any tres homes van esbatussar al capellà Ramon Roger a la porta del "Spital dels Clergues Pobres"; segons les autoritats el fet va tenir lloc prop de l'església de Sant Gili i un dels testimonis, el llaurador Guillem Gras, explicà que era davant l'Hospital de Magdalena i "hoy crits vers Sent Gili e anane d'anquen anla".¹⁰⁶³

La xarxa hospitalària estava completada amb un conjunt de centres assistencials derivats de la beneficència parroquial, es tractava dels hospitals de Sant Martí, de Sant Tomàs i de Santa Maria Magdalena. Tot i que al segle XV només l'Hospital de Sant Martí continuava essent administrat per la mateixa parròquia, tots mantenien encara la seva advocació original. Hem de situar aquesta activitat hospitalària al voltant de l'àmplia feina assistencial exercida per les parròquies com podien ésser els bacins que hem localitzat per a pobres vergonyants i orfes a maridar, així com les col·lectes extraordinàries de caritat per a presoners i miserables.

Aquests hospitals van néixer durant els anys immediatament posteriors a la conquesta juntament amb les esglésies parroquials que els hi van donar nom. Molt possiblement eren mesquites reconvertides al culte cristià; de fet, a la donació que el comte Ramon Berenguer IV féu al Bisbe de Lleida el 1149 li atorgà *omnes ecclesias que sunt in Ilerdensis civitate, que hucusque a mauris vocabantur mezchite*. Seguidament, quan el 1168 el bisbe Guillem Pere de Ravidats va organitzar l'església lleidatana ja va mencionar aquests tres temples, dos d'ells, Sant Martí i Santa Maria Magdalena, amb categoria de parròquia i Sant Tomàs, amb un suggeridor cementiri per a pobres, formant part de l'administració parroquial de Sant Joan de la

¹⁰⁶¹ José TRENCHS, Federico LARA, *La casa de la caridad y la cofradia de los clérigos pobres, dos instituciones medievales leridanas*, Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs, 1975.

¹⁰⁶² Josep LLADONOSA, *Els carrers...*, p. 859. La confraria, tot i que no es menciona l'hospital, ja apareix al testament del canonge Domènec Gaucerí el 1314, vegeu cat. ACL, LP_03923. Més tard, el 1337, torna aparèixer una altra vegada, llavors vinculada a l'hospital, en les últimes voluntats de Guillem Castellà, porcioner de l'església de Lleida: "*Item dimito hospitali confrarie pauperum clericorum...*" (Cat. ACL, LP_03902). El trasllat a Santa Maria de l'Horta es féu en relació a una butlla del papa Joan XXII perquè es cedissin els béns de la comunitat que vivia anteriorment en aquella església (José TRENCHS, Federico LARA, *La casa de la caridad...*, pp. 16-17.

¹⁰⁶³ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre de Crims*, 1352-1353, reg. 777, f. 218r.

Plaça. El 1228 a les *Consuetudines Ilerdenses* ja apareixen controlats per l'administració municipal que exercia una supervisió de la gestió. Per això, sospitem, que alguns van perdre la seva vinculació amb la parròquia gràcies a un privilegi reial que desconeixem. Els tres hospitals apareixen mencionats en diversos testaments del segle XIII, fins i tot del XII, i perduraren sense gaires canvis fins al segle XV.¹⁰⁶⁴ El més interessant d'aquests petits establiments és la seva situació: els tres es van construir a prop de les diferents portes d'entrada a la ciutat.

Hospital de Sant Tomàs

Originàriament l'Hospital de Sant Tomàs es trobava extramurs i possiblement també estava dedicat a Sant Guillem. Sabem que estava prop del convent franciscà i situat entre els camins d'Ozca i Saragossa.¹⁰⁶⁵ Sobre l'hospital tenim algunes notícies documentals a partir del segle XIII que ens parlen d'una petita casa prop d'una creu de terme a mig camí entre el convent franciscà i un forn de teules del Portal de Boters. El 1256 Bernat de Barbarroja va vendre el cens de vuit sous jaquesos que li satisfia l'Hospital de Sant Tomàs que estava situat *propter domos fratrum minorum*.¹⁰⁶⁶ La mateixa ubicació queda reflectida en un procés criminal del 1339 quan un home va ésser assassinat salvatgement a mig camí de l'hospital i d'un forn de teules situat extramurs, a tocar del Portal de Boters.¹⁰⁶⁷ Aquella nit Gueraldona, una donada de l'hospital, va veure, a través de la fenadura de la porta, dotze homes sospitosos que s'agrupaven a l'exterior de l'hospital i, poc després, els veié marxar envers el Portal de Boters; després li va arribar remor de crits i cops d'espasa des del forn de les teules i l'endemà al matí les autoritats portaren el cadàver de Vidal d'Algerri a l'hospital.¹⁰⁶⁸ En un altre document de 1372 trobem al procurador de Domènec Ponç demanant llicència al Consell Municipal per poder extreure

¹⁰⁶⁴ El de Magdalena el 1163 (Josep LLADONOSA, *Noticia històrica...*, p. 143), el de Sant Martí 1217 (Cat. ACL, LP_02633), hospital de Sant Tomàs 1252 (Cat. ACL, LP_03505).

¹⁰⁶⁵ El monestir franciscà va ésser excavat el 2008. El 1383 en Galceran de Puigbaró va veure uns homes que estaven relacionats amb una baralla "a la creu dels frares menors que és a prop del spital de Sent Tomàs, e encontraren ·IIII· o ·V· homens cabalqats que·n anaven vers Sent Ylari" (Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre de Crims*, 1382-1383, reg. 790_01, f. 102r). Igualment el 1402 dos homes posseïen un pati de terra "prop la creu dels frares menors e prop lo spital d'en Sent Tomàs" i demanaren permís al Consell per fer-hi una era (Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1402-1403, reg. 404, f. 39r). És clar que en aquest moment s'estan referint a l'edifici antic de l'hospital, el nou, com veurem més endavant, s'havia traslladat intramurs.

¹⁰⁶⁶ Cat. ACL, *Llibre Verd*, LC_0022, f. 234v.

¹⁰⁶⁷ Josep Lladonosa ja va ubicar aquest forn situat extramurs i a la zona nord-oest (Josep LLADONOSA, *Història de Lleida...*, I, p. 532) Els forns de teules, maons i ceràmica, per les seves emanacions amb un contingut alt de plom solien estar prohibits dins de les ciutats, per això es construïen fora del recinte emmurallat. Vegeu Ricardo CÓRDOBA, "Higiene urbana y doméstica en las poblaciones castellanas...", pp. 295-296.

¹⁰⁶⁸ "E dix que bé a cap de ·II· dies que fon trobada en lo seu hort, que es daval la pedrera de Portella, ·I· cama que parie que fos d'hom; e parie que la hi haguessen a portada los chans d'en Portela. E que la feu a portar puxes a la casa de la Paheria" (Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre de Crims*, 1339-1340, reg. 773, f. 140r). Trobem un altre cas en el que es trasllada el cadàver d'un home a l'Hospital de Bernat Coll per a al seu peritatge Manuel CAMPS, *Anàlisi dels aspectes mèdics...*, p. 282.

pedres de la pedrera que hi havia prop de la creu de terme de l'Hospital de Sant Tomàs; aquesta pedra s'havia de destinar a la construcció del primer col·legi major de la ciutat i del món hispànic.¹⁰⁶⁹

Hospital de Sant Martí

L'Hospital de Sant Martí el tenim ben documentat prop de la mateixa parròquia. Estava al carrer denominat de les Escoles, que anava cap a l'Almodí, i per darrere afrontava amb el pati dels gramàtics on hi havia els edificis de l'Estudi General.¹⁰⁷⁰ Com molts d'altres hospitals de la ciutat s'aixecava davant d'una plaça per on s'accedia a un porxo propietat de la institució.¹⁰⁷¹ El 1352 les autoritats van trobar el cadàver d'una dona en aquest cobert i el 1392 el porxo encara persistia quan la dona de Joan Rodrigo, que era l'hospitaler, va presenciar-hi una baralla.¹⁰⁷² Durant tot el segle XIII i la primera meitat del XIV l'hospital encara era administrat per l'església, el 1285 l'hospitaler era Andreu d'Orrit *capellanus et procurator hospitali Sancti Martini Ilerdensis* assistit per dues donades, Dolça Coguça i Arsenda;¹⁰⁷³ el 1290 el capellà Andreu d'Orrit acceptà un donat masculí, en Pere Tibola, per a ajudar-lo en les tasques de l'hospital.¹⁰⁷⁴ El 1340 aquesta tendència va començar a capgirar-se quan es va produir una forta disputa entre el Bisbe i el Consell arran de la demanda per administrar el centre feta per un laic.¹⁰⁷⁵ Aquesta disputa va suposar un punt d'inflexió perquè el 1370 els paers ja ens apareixen com a procuradors del centre i encara tornen a aparèixer, més rotundament, quatre anys més tard quan es menciona que una terra fa un cens *pro honorabilis paciariis civitate Ilerde patronis*

¹⁰⁶⁹ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1372-1373, reg. 402, f. 28v.

¹⁰⁷⁰ L'inventari que es va fer d'aquest hospital el situa clarament: "Primo l'alberch del spital de cel en abís afronta ab cases derocades d'en Penys e ab casa de Pasqual Sió e ab carrer públich per on van al Almodí e a detrás ab lo pati dit dels gramàtics. Val lo dit alberch, ·XV· lliures" (Cat. ACL, P7-M3-P5-CO5, f. 142r). El 1429 el ciutadà Arnau Guin va capbrevar un alberg al carrer de les Escoles que afrontava per una banda amb l'Hospital de Sant Martí, de l'altra amb la casa del prevere Antoni Espern i d'una altra part amb el carrer (Cat. ACL, *Capbreu de 1429*, P3B_M4_P1_C05, f. 48v).

¹⁰⁷¹ El 1308 es va produir una baralla quan uns homes eren "denant l'espital de Sent Martí, quaix en ·I· placeta que hy ha" (Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre de Crims*, 1308, reg. 771, f. 87r).

¹⁰⁷² "en ·I· perxes que son denant lo dit spital" (Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre de Crims*, 1352-1353, reg. 777, f. 102r); "Anthonia, muller d'en Johan Rodrigo, spitaler de Sent Martí, testis qui jura dir veritat. Interrogada sobre la dita prevenció dix sí saber açò solament, que dijous propassat hac ·VIII· jorns ella testis stant als perxes del spital de Sent Martí, hoi cabiscol de brega e sentí cabiscol de colp que parie que haguessen donat. E giràs vers la part hon lo dit colp havien donat e vee que n'Arnau Carraçumat tenie lo coltell treyt segons se dehie per alguns qui aquí eren havien donat a ·I· hom de les Torres d'Açanuy" (Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre de Crims*, reg. 795, f. 99v).

¹⁰⁷³ Cat. ACL, LP_02668. Igualment coneixem tres *ministers* de l'Hospital de Sant Martí (Pere Rubió, la seva esposa Maria i Ermesenda de Canals) que eren donats. Igualment el 1288 un vell, Pere Portolés, va esdevenir donat de la casa però, possiblement, per aconseguir un sostén i no pas per servir. Sobre això vegeu James W. BRODMAN, *Charity and Welfare...*, p. 58.

¹⁰⁷⁴ El 30 de gener de 1290 en Pere Tibola, amb consentiment d'Andreu d'Orrit, va vendre una vinya a Bernardó Roig de Barbastre per valor de cent cinquanta sous jaquesos que pagaria a l'hospital per tal de ser-hi admés (Cat. ACL, LP_04558).

¹⁰⁷⁵ Josep Lladonosa recull aquesta notícia a *Notícia històrica...*, pp. 140-142, La documentació és: Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre de Crims*, 1340-1341, reg. 396, f. 133 i 142.

hospitalis Sancti Martini.¹⁰⁷⁶ Tot i les disputes al segle XV tornà a mantenir certa vinculació amb l'església gràcies a la influència parroquial. El 1447 encara era administrat, tot i que la gestió diària la feia l'hospitaler Francesc Balç, pels obrers de la parròquia de Sant Martí, és a dir pels mateixos prohoms laics que s'encarregaven dels bacins.¹⁰⁷⁷ En el capítol sobre la pobresa ja hem parlat de la seva vinculació amb la universitat tot i que, segons la poca documentació que conservem, els estudiant pobres s'allotjaven a la rectoria de Sant Martí.

Hospital de Magdalena

L'Hospital de Magdalena es trobava a prop de l'església de Santa Maria Magdalena i just a tocar del Portal de Magdalena. Aquest portal durant el segle XIV rebia el nom de la parròquia o, també, de Sant Gili perquè a l'altre extrem s'hi trobava aquest raval. Més endavant, quan el raval de Sant Gili es va despoblar, va passar a denominar-se Portal de Sant Salvador, com apareix mencionat en la documentació de 1447. Igual que el ja mencionat Hospital de Sant Martí, el de Magdalena s'aixecava davant d'una plaça on també s'hi abocava el balcó de casa d'en Bartomeu de Castellnou.¹⁰⁷⁸ En un procés criminal del 1369 veiem com la casa d'una dona anomenada Lligalbé també acarava amb aquesta plaça. En el procés s'explica com la dona va denunciar a la seva veïna Guiamona, que acabava de donar a llum el fruit d'una violació, per llençar el nounat al seu pati que estava just a tocar de l'hospital i davant de la plaça mencionada.¹⁰⁷⁹ El 1381 es va produir una gran baralla al carrer Aluderia, prop del Portal Pintat d'en Garrabeu, que ens ajudarà a comprendre millor la ubicació de l'hospital. El 15 de juliol un grup d'homes que reposaven a l'hostal de l'Arnau Amdons i un altre capitanejat per Francesc Savartés es van embrancar en una batussa a trets de ballesta. Després de l'assalt en Francesc Savartés i els seus, avisats de l'arribada imminent del veguer, fugiren pels carrerons de la ciutat i prengueren el carrer de na Gualda intentant escapolir-se a través del raval de Sant Gili. El teixidor Guillem de Prinyonosa estava entre els qui els volien aturar i, enmig del rebombori,

¹⁰⁷⁶ L'11 de març de 1370 es féu la venda d'una vinya amb oliveres que feia un cens de quatre sous jaquesos a l'Hospital de Sant Martí (Cat. ACL, LP_00033). El 25 de març de 1374 Francesc Despuig i la seva dona venen a Joan Catrilla una vinya que fa un cens de 10 sous als paers com a patrons de l'Hospital de Sant Martí (Cat. ACL, LP_04859).

¹⁰⁷⁷ A la parròquia de Santa Maria del Mar de Barcelona cada any s'elegien un nombre determinat de prohoms encarregats de demanar almoïna i distribuir-la secretament entre els pobres vergonyants. En el cas lleidatà també s'encarregarien de l'administració de l'hospital. El nombre d'administradors del bací de Santa Maria del mar va variar entre cinc i un, desconeixem el nombre d'encarregats en el cas lleidatà, i es tractava de mercaders, notaris, apotecaris, venedors... Vegeu: Manuel RIU, "La ayuda a los pobres en la Barcelona medieval...", pp. 794-796. Sobre l'hospitaler Francesc Balç vegeu: Cat. ACL, P7-M3-P5-CO5, f. 142r.

¹⁰⁷⁸ "El testis estant al barandat de casa sua que bade en la plaça del <spital> de Magdalena" (Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre de Crims*, 1353-1354, reg. 778, f. 105r). El 1419 el pagès Berenguer Oliver féu la permuta d'una casa que tenia a la parroquia de magdalena que afrontava per una banda *cum via pública platea dicti hospital* (Cat. ACL, LP_04043).

¹⁰⁷⁹ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre de Crims*, 1368-1370, reg. 783, f. 108r.

algú li digué: "Acorre't al portal del spital de Magdalena a tancar la porta que no se'n vayen" referint-se al portal de les muralles.¹⁰⁸⁰ Però quan el teixidor hi arribà els homes d'en Savartés ja havien fugit i els va veure de lluny passant "fora lo dit portal prop la sglesia de Sent Gili" i després a través del portal que emmurallava la parròquia de Sant Gili. Gràcies a aquest procés sabem que l'Hospital de Magdalena estava gairebé enganxat a les muralles i a tocar del portal.

L'hospital va estar administrat pels majorals de la confraria de teixidors durant un temps, però abans del 1340 retornà a l'administració parroquial; ho sabem perquè aquell any la confraria de teixidors en va reclamar l'administració al Consell Municipal, "com ja antigament lo dit ofici solie regir aquell", al·legant que el centre no estava prou ben regit i que els administradors parroquials s'havien enriquit amb diners i altres béns de la institució.¹⁰⁸¹ Desconeixem si se'ls va concedir l'administració aquell any o més tard, de fet el 1350 els obrers de la parròquia encara demanaren permís per construir una capella, però el 1447 els majorals de la confraria de teixidors ostentaven el govern del centre. Ara bé, tot i l'administració, hi havia un matrimoni d'hospitalers, com en els altres hospitals, encarregats de la gestió diària, per exemple, el 1384 eren Francesc Torres i la seva esposa Martina i, entre 1394 i 1395, en Jaume Morera i la seva esposa Miquela.¹⁰⁸² A jutjar per les nombroses mencions aparegudes a la documentació va ésser un dels centres més concorreguts i comptava amb un important patrimoni immobiliari que s'estenia per uns quants patis i corrals darrera l'hospital.¹⁰⁸³

A més d'aquests centres hem de mencionar els hospitals regentats per ordes religiosos com els Trinitaris, Antonians i el Sant Esperit que també van arribar a la ciutat durant aquesta fase de fundació.

Hospitals trinitaris

Els Trinitaris es van establir a les terres lleidatanes el 1201 buscant un espai de frontera on poder impulsar l'alliberament de captius, la seva activitat principal. Pere de Bellvís, un home pietós, que ja el 1168 havia fet importants donacions al Capítol Catedralici, els va cedir unes terres prop de Seròs, a vint-i-set quilòmetres de Lleida. Juntament amb aquestes donacions els trinitaris també van rebre l'hospital de Pere Moliner edificat al barri de Cappont, o el que en

¹⁰⁸⁰ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre de Crims*, 1381-1382, reg. 789, f. 7r (document 31 de l'apèndix).

¹⁰⁸¹ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre d'Actes del Consell Municipal*, 1340-1341, reg. 396, f. 134.

¹⁰⁸² José TARRAGÓ, "Hospitales...", pp. 190-193. Ella apareix en un procés criminal com a testimoni vegeu: Cat. AML, *Llibre de Crims*, 1393-1394, reg. 796, f. 135v i 1394-1395, reg. 797, f. 127_01r.

¹⁰⁸³ Per situar el carrer vegeu Jordi BOLÒS, *Dins les muralles...*, p. 187. Al capbreu de 1429 el llaurador Joan Anfós va manifestar posseir un corral al carrer de n'Amiguet que tocava per un costat amb uns patis propietat de l'Hospital de Magdalena (ACL, *Capbreu de 1429*, P3B_M4_P1_C06, f. 118v).

quedava després d'una riuada l'any 1170.¹⁰⁸⁴ El 1203 la cúria pontificia va confirmar les possessions dels trinitaris mencionant l'hospital de Pere Moliner i les possessions d'Aitona de Pere de Bellví: *apud Ilerdam hospitale quod dicitur Petri Molinari cum omnibus pertinentiis suis et possessiones, quas nomine vir Petrus de Bellovisu vobis apud Itonam pia liberalitate concessit*. Més endavant, el 1209, el Papa Innocenci III va posar l'orde sota la seva protecció i tornà a mencionar les seves possessions citant: *Apud Hilerdam hospitale, quod dicitur Petri Molinari cum omnibus pertinentiis suis. In Hilerdensis diocesi, domum de Virgania cum omnibus pertinentiis suis et possessiones, quas nobilis vir Petrus de Bellovisu vobis apud Itonam pia liberalitate concessit*.¹⁰⁸⁵

Aquest va ésser l'origen de les dues primeres cases dels frares trinitaris a la Península. Però l'hospital de Pere Moliner no va ésser l'únic que aquest ordre religiós va administrar dins la ciutat. Uns anys més tard, el 1223, el canonge Guerau de Caçola els va cedir en el seu testament un hospital al carrer del Torrent, a tocar del portal de Boters.¹⁰⁸⁶ Guerau de Caçola era canonge de Lleida quan els trinitaris van arribar a la ciutat el 1201 i va ésser un dels testimonis en la donació que el Bisbe de Lleida els féu el 1205 donant-los les rendes percebudes al terme de Seròs, justament les mateixes que el 1168 els havien donat Pere de Bellví i el seu pare Arnau de Pons.¹⁰⁸⁷ Profundament impressionat per la labor d'aquest ordre va decidir atorgar-los la gestió del seu hospital instituït uns anys abans, com menciona al testament, *dono siquidem ofero et in presenti trado ipsi hospitali locum in quo situm est cum domibus contiguis adquisitis et adquirendis*. Segons va deixar escrit els trinitaris l'havien de governar amb el consell dels prohoms de Lleida. Finalment l'hospital que va perdurar va ser el de l'altra riba del Segre ja que l'hospital de Guerau de Caçola no apareix al capbreu de la segona meitat del segle XIV.¹⁰⁸⁸

Encara falta un últim hospital trinitari lleidatà del qual no en sabem gairebé res. El 1266 Bernarda, l'esposa de Tomàs de Sant Climent, mencionà en el seu testament que els frares trinitaris regentaven un hospital que el seu pare havia instituït al barri de Cappont. El seu pare era Pere Sanç, un personatge molt influent a Lleida durant la primera meitat del segle XIII i notari del rei Jaume I. Pere Sanç va firmar el seu testament el 29 d'agost de 1247 citant com a marmessor al mateix monarca i va llegar nombroses possessions al seu hospital de Cappont,

¹⁰⁸⁴ Sobre aquests inicis hi ha moltes dades poc clares. Per alguns la fundació es va realitzar en un hospital edificat pel mateix Pere de Bellví, per a altres en un centre creat conjuntament per Pere de Bellví i Pere Moliner. Vegeu José PLEYAN DE PORTA, *Apuntes de historia de Lérida*, Lleida: Imprenta de Carruez, 1873, p. 408, Jaime VILLANUEVA, *Viage literario por las iglesias de España*, XVII, Madrid, 1851, p. 107. Josep LLADONOSA, *Els carrers...*, pp. 858-859, José TARRAGÓ, "Hospitales...", pp. 206-209, Joana XANDRI, Joan Ramon GONZÁLEZ, "Origen de l'Orde de la Santíssima Trinitat...", pp. 194-196.

¹⁰⁸⁵ Per aquesta documentació vegeu: Demetrio MANSILLA, *La documentación pontificia hasta Inocencio III (965-1216)*, Roma, 1955, pp. 321-322, 418-419.

¹⁰⁸⁶ ACL, LP_03756.

¹⁰⁸⁷ ACL, *Llibre Verd*, LC_0022, f. 385v.

¹⁰⁸⁸ El 1252 aquest establiment encara existia i va rebre dues masmudines en les últimes voluntats d'Arnau de Sanatija. El text especifica que es tractava de l'hospital trinitari *iuxta portam que dicitur de Monte Accuto* per a diferenciar-lo de l'altre o altres establiments regentats pel mateix orde (ACL, LP_03505). Jordi BOLÒS, *Dins les muralles...*, pp. 268-270.

construït en unes cases que, anteriorment, havien estat dels frares predicadors. Juntament amb un seguit de possessions i bestiar també va atorgat tres frares a l'hospital encarregats de celebrar els oficis divins per les ànimes del rei Jaume I, la seva i la dels seus familiars. En les seves últimes voluntats Pere Sanç no va mencionar als trinitaris sinó a aquest tres frares i, per tant, la cessió la degué fer la seva filla, instituïda pel seu pare administradora tant d'aquest hospital com de l'altre centre hospitalari que havia edificat a Raimat, l'Hospital de la Vista.¹⁰⁸⁹ Els trinitaris encara no regentaven el centre el 1261 quan Anglesia, vídua de Jaume Pelegrí, va deixar escrit en el seu testament que donava *hospitali Petri Sancii ultra Siccoris duas mazmudinas*. Per tant, la cessió als trinitaris va tenir lloc entre 1261 i 1266.¹⁰⁹⁰ Aquesta fundació es confon inevitablement amb l'altra de Pere Moliner sense que, de moment, puguem saber quina va perdurar. En un d'aquests dos edificis, el 1371, s'hi va celebrar un capítol de l'orde pel qual els trinitaris lleidatans van rebre cent sous jaquesos d'almoïna de part de la ciutat.¹⁰⁹¹

Hospital de Sant Antoni

Els Antonians es degueren establir a la ciutat durant les mateixes dates, de fet l'ordre ja tenia una casa a Cervera el 1215.¹⁰⁹² El testament més antic que hem documentat ens parla d'un convent antonià el 1237, quan Bernat de na Segriana va llegar dos sous als frares de Sant Antoni.¹⁰⁹³ L'ordre va arribar a la ciutat per combatre el foc de Sant Antoni, una malaltia provocada per un fong que contaminava el sègol; la malaltia es manifestava o bé com una intoxicació o com un ennegriment progressiu de les extremitats a causa de la gangrena; no tenia cura.¹⁰⁹⁴ En aquest sentit Lleida era una zona important pel control del gra del Pla d'Urgell i aquesta deuria ésser la motivació principal dels antonians per l'establir-se a les nostres terres.

L'Hospital de Sant Antoni es va edificar al Barrinou, zona en aquells moments extramurs. De fet, el convent antonià va marcar el límit occidental de la ciutat medieval i el portal d'aquella zona s'anomenà Portal de Sant Antoni o de Gardeny. Durant la guerra dels dos

¹⁰⁸⁹ El testament de Bernarda es citat per José Tarragó "Hospitales...", p. 208 sense especificar la referència arxivística. Al seu torn ell degué treure la referència de Mariano Olives qui ja l'esmenta en un estudi que posteriorment el mateix José Tarragó va publicar, vegeu José TARRAGÓ, "Un estudio inédito sobre hospitales antiguos...", pp. 7-58 Després de la nostra investigació hem pogut descobrir que es tracta de ACL, LP_4096 i el testament de Pere Sanç és ACL, LP_2945. Aquesta família també era propietària de l'Hospital de la Vista de Raimat que el 1266 Tomàs de Sant Climent, el marit de Bernarda, va traspasar al seu fill juntament amb un conjunt de normes i obligacions establertes pel seu avi, Pere Sanç: Cat, ACL, LP_05863.

¹⁰⁹⁰ Cat. ACL, LP_03855.

¹⁰⁹¹ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1371-1372, reg. 401, f. 31v, 32r. A més Mariano Olives va identificar el comanador de l'hospital trinitari el 1260, tal i com apareix al testament de Arnau de Cardona, Pere Beremuç. Vegeu: José TARRAGÓ, "Un estudio inédito sobre hospitales...", p. 33.

¹⁰⁹² Joan BADA, *et al.*, *Catalònia religiosa: atlas històric dels orígens als nostres dies*, Barcelona, 1991, pp. 198, 349.

¹⁰⁹³ Cat. ACL, LP_05238.

¹⁰⁹⁴ James W. BRODMAN, *Charity and Welfare...*, pp. 83-84.

Peres (1356-1369) el convent va patir serioses destruccions mentre els paers s'afanyaven a aixecar la muralla que havia d'envoltar el raval. Pere el Cerimoniós, en visitar la ciutat i observar les obres de defensa, va demanar que s'ensorressin els convents de Sant Antoni i dels dominics per tal de protegir millor la ciutat; recordem que en aquell moment la muralla projectada protegia el riu i pujava cap al Portal de Boters obrint una porta a mig camí del Barrinou i, per tant, deixant als antonians extramurs.¹⁰⁹⁵ Per aquest motiu el 1367 el comanador de Sant Antoni demanava al Consell General que no se'ls enderroqués l'edifici. Malauradament l'ordre del rei s'havia d'acatar i la ciutat va prometre-li que treballaria en la reparació de l'església un cop el conflicte s'hagués acabat. Desconeixem quin fou el nivell de destrucció però sospitem que va ésser lleu perquè, tret de les problemàtiques derivades del trànsit de tropes d'una banda a l'altra del Segre, no es va produir cap conflicte rellevant a la ciutat. El 1372 el comanador encara treballava en la reconstrucció com suggereix la cessió, per part de la ciutat, de cent pedres i morter suficient per acabar el trebol de l'església i d'un obrer per supervisar l'obra.¹⁰⁹⁶ La problemàtica derivada de la guerra amb Castella encara s'arrossegava el 1409 quan el comanador va demanar que els hi fossin perdonats els comuns per aquelles terres i cases que la ciutat havia expropiat durant la guerra; la proposta fou desestimada per tal d'evitar que assentés un precedent.¹⁰⁹⁷

Tot i la voluntat del comanador per mantenir dempeus el convent del segle XIII aquesta casa no va sobreviure fins a la l'abolició de l'orde el 1787, ho sabem perquè en un inventari del 1747 es documenten, dins l'armari d'una habitació, *diferentes papeles concernientes al derecho de la agua para el huerto, sobre la cuestión y pleito de los capuchinos, tasación de obras demolidas por el rey en la iglesia y casa antigua*; es tractaria d'un enderroc que segurament es produí durant alguna de les guerres modernes que van arrasar el barri.¹⁰⁹⁸

Curiosament l'hospital dels antonians apareix ben poc en la documentació municipal, hi són més mencionats els topònims: casa del comanador de Sant Antoni i església de Sant Antoni. Això ens porta a pensar que el convent deuria ésser un complex de certa magnitud. Per exemple, el 1335 en Guillem Cornet, un servent del convent, fou atacat per diversos homes dins l'església de Sant Antoni i en cap moment hi apareix l'hospital. Igualment, el 1395, en Domingo d'Escó, treballador de l'hospital, i en Bernardó, cuiner del comanador, van resultar ferits després d'una baralla "al portal de Gardeny, prop Sent Antoni"; durant el procés apareixen la casa del

¹⁰⁹⁵ Josep LLADONOSA, *Els carrers...*, pp. 156-158.

¹⁰⁹⁶ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1366-1367, reg. 400, f. 54v, 1372-1373, reg. 402, f. 25r, 32v.

¹⁰⁹⁷ "E primerament entesa la suplicació del comanador de Sent Antoni en la qual demane que com per la guerra del Rey de Castella fossen stades preses cases per la ciutat, e horts dels quals los demanen comuns. Los placia fer-li gracia dels dits comuns. (...) Acordaren a la suplicació del dit comanador que en lo dit fet no sia tochat ni li sia feta gràcia com seria ubert camí en lo dit fet" (Cat. AML, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1408-1409, reg. 405_01, f. 47r).

¹⁰⁹⁸ Cat. AML, Fons Municipal, *Lista de los muebles y bienes se hallan en la casa y hospital de San Antonio*, reg. 2051, f. 2v.

comanador, situada a la part baixa del carrer dels Hortolans, i l'església per on sortien de fer les seves oracions en Ramon Ribera i el notari Martí Navarra.¹⁰⁹⁹

Hospital del Sant Esperit

L'Hospital del Sant Esperit també es va construir a principis del segle XIII. El 14 de gener de 1208 Ramon Pere de Sanaüja, la seva dona Maria i el seus fills Pere i Ramon van donar a Pere Fabra, preceptor de l'orde del Sant Esperit a Lleida, i a la casa mare del Sant Esperit de Montpeller la propietat que tenien a Lleida, a la parròquia de Magdalena i a prop del riu Noguerola.¹¹⁰⁰ A partir d'aquest moment l'hospital va anar prosperant, trobem diversos testaments amb llegats als frares del Sant Esperit i a la documentació del XIV ens apareix ben situat. L'hospital es va construir a prop del portal sud-est de la ciutat, l'anomenat Portal de Corbins o del Sant Esperit, a finals del XV també es va denominar Portal del Carme per la proximitat d'aquest convent extramurs.¹¹⁰¹ Sabem que hi treballaven tan homes com dones ja que Mariano Olives va documentar una *Bonatilla soror hospitalis S. Spiritus* que, el 1260, era encarregada de l'hospital i deuria tenir cura dels expòsits i de les dones que hi arribaven.¹¹⁰² El 1301 el comanador era Bernat Ferran de Golmés i el 1308 ho era Bernat de Corneret, ho sabem perquè es va queixar a les autoritats d'un servent de l'hospital, Ponç d'Almenar, qui havia atacat amb un coltell al seu escuder ferint-lo greument i, després, robà algunes robes del centre i fugí amb una serventa del mateix hospital.¹¹⁰³

Tot i el que s'ha pensat comunament l'hospital del Sant Esperit no només acollia a nens expòsits sinó a tot tipus de necessitats però, certament, va adquirir fama en aquest sentit perquè era la principal institució a l'hora de recollir orfes.¹¹⁰⁴ Aquest fet ja va ésser mencionat pel professor Prim Bertran citant la carta que la Paeria va enviar a la reina Maria dient-li que: (la casa del Sant Esperit) “la qual és disputada per tenir hospitalitat a homes e dones miserables e

¹⁰⁹⁹ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre de Crims*, 1353-1354, reg. 778, f. 37v, 1394-1395, reg. 797, f. 121r. El carrer dels Hortolans era una via perifèrica que davallava des de Sant Llorenç separant la zona urbanitzada dels horts que arribaven fins a les muralles. Vegeu Jordi Bolòs, *Dins les muralles...*, p. 220.

¹¹⁰⁰ Cat. ACL, P7-M3-P5-CO5, f. 119v-123r. L'orde del Sant Esperit tenia una organització dividida entre el mestre de Roma, director de l'Hospital de Santa Maria a Sassia, i el comanador de la casa mare de Montpeller. El 1204 la jurisdicció es va dividir formalment i a l'hospital de Roma li pertocaren les cases establertes a Itàlia, Sicília, Hongria i Anglaterra, mentre Montpeller dirigia els convents de França, la Península Ibèrica, Escandinàvia i Alemanya. Vegeu James W. BRODMAN, “Crisis in Charity: centrifugal and centripetal influences upon medieval caritative orders”, *Imago temporis memiu aevum*, 5 (2011), p. 167. Per això en la donació hi apareix el preceptor de l'Hospital del Sant Esperit de Montpeller (Pere de Monteburone) i també el mestre universal de l'orde (Pere Graner).

¹¹⁰¹ Josep LLADONOSA, *Els carrers...*, pp. 574-575. Jordi Bolòs (*Dins les muralles...*, pp. 196-200) ja situa l'hospital en aquesta banda de la ciutat.

¹¹⁰² Estudi de Mariano Olives transcrit per José TARRAGÓ, “Un estudio inédito sobre hospitales...”, p. 33.

¹¹⁰³ Bernat Ferran de Golmers fou marmessor de Pere ses Viles vegeu: Cat. ACL, LP_00895; Sobre Bernat de Corneret vegeu Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre de Crims*, 1308, reg. 771, f. 72r.

¹¹⁰⁴ En el capítol anterior ja hem vist com també la Paeria i la Pia Almoïna podien fer aquesta tasca en algunes ocasions.

per recollir los infants petits que en aquella són exposat”.¹¹⁰⁵ A més, tenim diferents referències documentals, coneixem el cas d’un aragonès que el 1377 es va barallar amb un altre i en resultà greument ferit; segons el procés criminal va perdre la mà i es va refugiar a l’Hospital del Sant Esperit.¹¹⁰⁶ Igualment, el 1379, Alfonso de Valladolid fou acusat de fer-se passar per cristià o musulmà segons li convenia; a Fraga el van veure a l’hospital mudèjar i a Lleida es va allotjar amb la seva esposa a la casa del Sant Esperit.¹¹⁰⁷

No gaire lluny d’aquell portal, a prop del carrer Aluderia, hi havia una taverna propietat del Sant Esperit.¹¹⁰⁸ En un procés criminal del 1332 contra Pere Roure per haver robat dos parells de sabates s’explica que es tractava d’una taverna davant del Pes de la Llana, per tant molt a prop de la parròquia de Santa Maria Magdalena, i d’un carreró anomenat del Can. Llavors, la tavernera era Samsona, vídua d’en Miquel de Gesses, qui va testificar haver vist en Pere Roure bevent a la taverna i portant les dites sabates sota l’aixella. Tot i que aquesta taverna i l’hospital no estaven gaire lluny no formaven part del mateix edifici com s’entreveu gràcies a un altre procés del 1331 en el qual hi apareixen dos homes barallant-se al carrer del Can i un d’ells fugí i fou pres davant l’Hospital del Sant Esperit.

L’hospital del Sant Esperit de Lleida va ésser la primera casa de l’orde a Catalunya i possiblement l’única que va perdurar després de l’edat mitjana; hi havia un altre hospital amb característiques semblants a Vilafranca del Penedès del qual en tenim tan poques mencions que se’ns fa difícil imaginar que superés el segle XIV.¹¹⁰⁹ De fet el 1447 el comanador del Sant Esperit es defensava dels intents d’annexió a l’Hospital General efectuats pels paers i el Capítol dient que eren l’única casa de l’orde a Catalunya. La singularitat de l’hospital lleidatà és un fet que s’entreveu en la documentació moderna de l’orde que es conserva a l’Archivio di Sato di Roma; el 1601 només existia a Catalunya *un priorato nella città di Lérida, regno di Catalogna*. A l’Aragó, en canvi, n’hi havia d’altres com el de Calatayud, que ja apareix al segle XIII,¹¹¹⁰ el de Barbastro dedicat a Sant Julià i Santa Llúcia que estava unit al del Sant Esperit des de 1537,¹¹¹¹ i un hospici amb campanar a Albelda relacionat amb l’orde del Sant Esperit des de 1560.¹¹¹²

¹¹⁰⁵ Prim BERTRAN, “L’Hospital del Sant Esperit de Lleida. Segles XII-XV”, *Anuario de Estudios Medievales. Homenatge a la memoria del profesor Dr. Emilio Sáez*, 17-19 (1987-1989), p. 324.

¹¹⁰⁶ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre de Crims*, 1377-1378, reg. 779, f. 35r.

¹¹⁰⁷ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre de Crims*, reg. 788, f. 29r.

¹¹⁰⁸ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre de Crims*, 1331-1332, reg. 770, f. 150r-153v (document 22 de l’apèndix).

¹¹⁰⁹ Antoni CONEJO, *Assistència i hospitalitat a l’edat mitjana...*, p. 694.

¹¹¹⁰ Raül VILAGRASA, *La red de hospitales en el Aragón medieval...*, pp. 121-127.

¹¹¹¹ El text diu “*Hospitale et confraternitas sub nomine sanctorum Juliani et Lucie ecclesiarum civitatis Barbastrensis erectum et unitum hospitali Sancti Spiritus per eius priore maiore domus, confratres capitulum et congregationem dicti hospitalis usque sub die 23 marcii 1537, et tenetur solvere annuatim pro censu iulios quinque ut apparet in confirmatione scripta per dominum Nicolaum Nencini secretarium sub die 16 januarii 1560 in libro expeditionum fol. 21*” (It. ASR, Feudi e priorati, reg. *Regno di Spagna*, “Liber descriptionis non nullos prioratum hispaniarum, portugale et alios”, f. 7v) Sobre l’hospital de Sant Julià i Santa Llúcia de Barbastro vegeu Luís Alfonso ARCARAZO, María Pilar LORÉN, *El Santo Hospital*

Hospital d'en Guillem de Fillac o de les Dones

Hem guardat per al final un centre que no hem pogut documentar amb suficient profunditat. Es tracta del denominat Hospital d'en Fillac, que apareix sovint en la documentació del segle XIV però desapareix durant el XV. La primera menció que trobem és al testament de Salvador de Segarra de 1274 on féu una deixa de cinc sous a l'Hospital de Guillem de Fillac. En la documentació posterior sovint s'eludeix el nom del fundador i l'hospital passà a ser conegut com Hospital d'en Fillac. El 1383 els veïns de la parròquia de Magdalena van trobar una dona morta prop d'aquest hospital i el text ens diu que estava a prop de la casa de Caterina, vídua de Joan Bertran, i del Portal Pintat d'en Garrabeu.¹¹¹³ Amb aquestes afrontacions no tenim suficients dades per saber on estava aquest hospital però un altre procés del 1381 ens aporta noves pistes sense mencionar l'hospital. Aquell any es va produir una baralla monumental davant la casa d'en Pere Moliner situada “dellà lo Portal Pintat de Garrabeu de la parròquia de Magdalena”.¹¹¹⁴ Les autoritats van arribar al lloc dels fets i en creuar el dit portal veieren les restes de la batalla campal: pedres escampades arreu i dards i fletxes clavades a les portes i bigues de les cases. Un dels testimonis, Elvira muller del menestral Pere d'Agremont, va explicar que durant la batussa uns homes prengueren “per lo carrer de na Gueralda ·II· rocins en la carrera dreta que va al portal pintat de Garrabeu vers los Tamborets”. Aquestes afrontacions ens són ben conegudes gràcies als treballs de Josep Lladonosa; el carrer de na Gueralda enllaçava l'Aluderia amb el temple parroquial i el carrer dels Tamborers era el darrer tram d'aquest, un cop passada l'Aluderia i enllaçava amb la muralla del riu.¹¹¹⁵

Sorprenentment, aquest hospital que perdurà fins a les acaballes del XIV, no apareix en la documentació episcopal de 1447 sobre la unió de tots els hospitals en un de sol. Curiosament en aquest document es menciona un hospital que apareix molt poc en la documentació del segle

de San Julián Mártir y Santa Lucía y otros hospitales de Barbastro, Barbastro: Centro de Estudios del Somontano de Barbastro, 2000. En aquesta monografia no es menciona la vinculació amb el Sant Esperit i és ben clar que encara fa falta indagar en la vinculació de molts hospitals i hospicis amb aquesta orde.

¹¹¹² El text diu: *Hospitium sub invocatione Sancti Michaelis cum campanile campanis et cimiterio et aliis necessariis in vila Albelde, Illerdensis diocesis, unitum hospital nostro per convectionem vel concilium dicti loci sub die XI Augusti 1560 reservato iure pro quoque anno, et pro censu dicti hospitali iulios quinque ad festum pentecoste ut in expeditione rogata manu domino Nicolai iamdicti secretarii in libro expeditionum fol. It. ASR, Feudi e priorati, reg. Regno di Spagna, “Liber descriptionis non nullos prioratum hispaniarum, portugale et alios”, f. 1v).*

¹¹¹³ “*Die Lune que computabatur nona die marci anno a nativitate domini millesmio CCC LXXX tercio*. Prevench a audiència dels honrats en Berenguer de Comenge, lochtinent de cort e de veguer de Leyda per lo senyor Rey, e d'en Nicholau Çabater e d'en Ramon de les Heres, pahers de la deta ciutat, que en casa de la dona na Caterina, muyller que fo d'en Johan Bertran, qui està prop lo hospital d'en Fyllach qui és prop lo portal pintat de Garrabeu de Magdalena, jahie ·I· fembra morta la qual se dehie que ere cayguda” (Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre de Crims*, 1382-1383, reg. 790_1, f. 156r).

¹¹¹⁴ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre de Crims*, 1381-1382, reg. 789, f. 7r (document 31 de l'apèndix).

¹¹¹⁵ Josep LLADONOSA, *Els carrers...*, pp. 601-605, 611, també Jordi BOLÒS, *Dins els muralles de la ciutat...*, p. 187.

XIV, l'anomenat Hospital de les Dones; sospitem que sovint s'ha confós amb l'Hospital de Magdalena, el qual es diu que tenia una entrada diferenciada per a homes i per a dones.¹¹¹⁶ Segons el document de 1447 aquest centre estava situat “*propter* lo portal pintat que afronta dita casa del spital ab cases de Bonafonat De Li donzell, ab cases d'en Anthoni de Casagualda, ab cases d'en Johan de Comenge e ab lo mur e ab lo carrer corrible apellat la Aluderia de cel en abís istimat XXX lliures”.¹¹¹⁷ En llegir aquestes afrontacions hom pensa, en un primer moment, que s'està referint al portal oriental de la ciutat, aquell que en altres èpoques també s'havia denominat Portal de Corbins i Portal del Sant Esperit. No obstant això, aquesta idea queda descartada en contemplar les afrontacions de l'Hospital del Sant Esperit aparegudes al mateix document: “l'espital del Sant Sperit al portal del Carme”.¹¹¹⁸ Per tant s'està referint a un altre Portal Pintat, tal vegada al Portal Pintat d'en Garrabeu? Del cert encara no ho sabem però hi ha diferents elements que ens relacionen ambdós hospitals. El 1339 Gueraldona va ésser detinguda per quedar-se l'almoïna que havia demanat per a les mortalles de dues dones mortes a l'Hospital d'en Fillac.¹¹¹⁹ Igualment Mariano Olives va documentar que en el testament de Bernat Çassala, el 1384, hi consten 20 sous llegats a l'Hospital del Sant Esperit, 10 sous a l'Hospital de Santa Maria Magdalena i 2 sous *unique aliorum hospitalium civitatis Ilerdae*; el mateix Olives va poder comparar el testament amb el llibre de despeses dels marmessors i, gràcies a la seva recerca, sabem que la resta d'hospitals de Lleida mencionats eren: el de Sant Martí, el de Sant Tomàs, el de Sant Antoni, el de Pere Moliner, el de les Dones, el dels frares trinitaris i el de Sant Salvador per a capellans pobres.¹¹²⁰ Si a aquestes dades hi afegim que encara som capaços de documentar l'Hospital d'en Fillac el 1399 veiem que possiblement es tractava del mateix centre. Aquell any l'hospitaler va negar l'entrada a un pelegrí dient-li: “vesten que no hic pots aturar aci!”, possiblement perquè es tractava d'un hospital femení. Tot i l'amenaça el romeu no volgué marxar i llavors l'hospitaler va treure un bastó, però el caminant tampoc es va fer endarrere, li va prendre el pal i el perseguí fins a un carreró proper on va colpejar-lo per

¹¹¹⁶ José TARRAGÓ, “Hospitales...”, pp. 190-191 dóna la mateixa visió de Magdalena que havia expressat Mariano Olives en el seu estudi inèdit, després publicat. En canvi Josep LLADONOSA, *Noticia històrica...*, p. 143 dóna una visió diferent d'aquest hospital, creiem que més encertada.

¹¹¹⁷ Cat., ACL, P7-M3-P5-CO5, f. 128r.

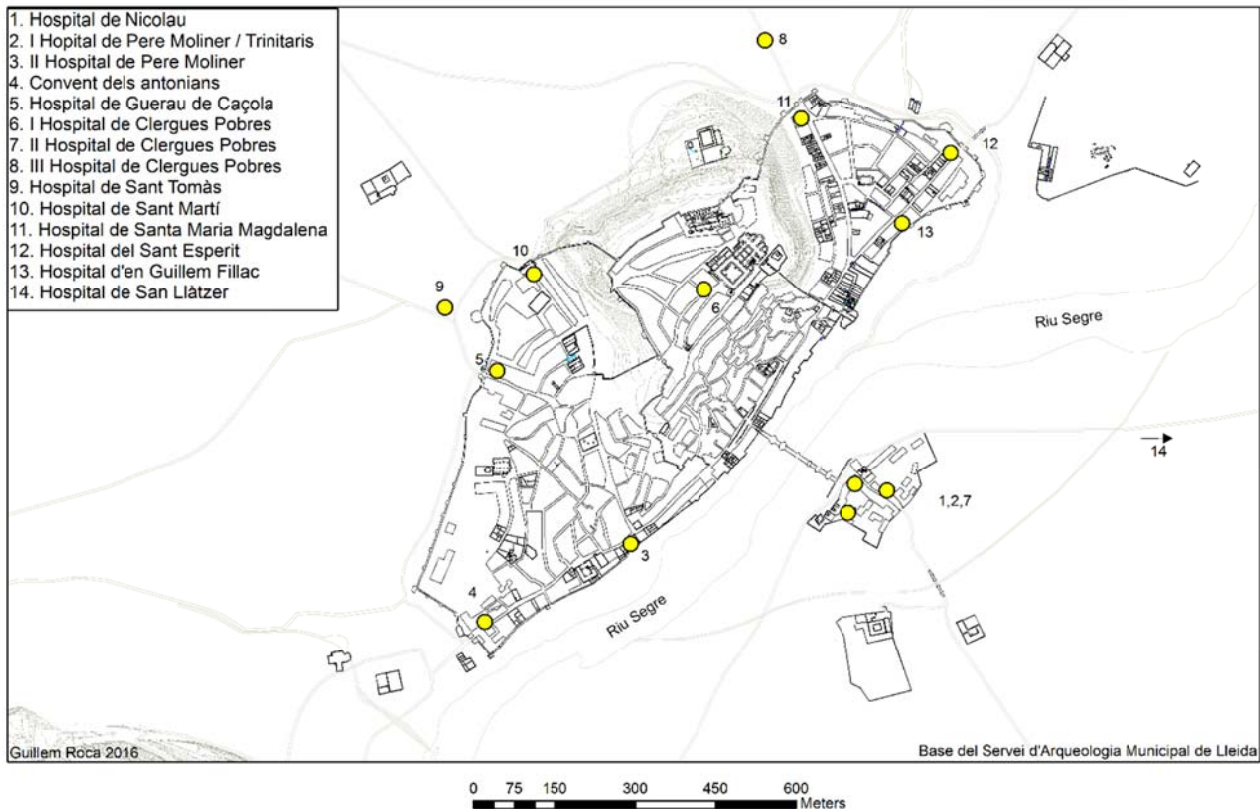
¹¹¹⁸ Cat., ACL, P7-M3-P5-CO5, f. 12v.

¹¹¹⁹ “Na Gueraldona, muyller d'en Pere Clapa, demanada en confessió que ela ... que fon dimarts, festa de Sent Lorenç, anave per la ciutat acaptan ha ·II· cosers que jahien segons que dehien al spital d'en Fyllach. Respòs e dix que és ver que dichmenge pus propassat ... ·VIII· dies ela acaptà a la seu ha ·II· cosers a cobrir e trobà-hi ·II· diners menys pugesa. E axí com se'n devalave passà per la carnereria de Sent Martí e trobà-hi ·II· prohoms e demanals que li feessen almoyna ha ·II· cosers a cobrir e els degeren-[li] queyns cosers eren e que de quant drap havien a[ssats]. Ela dix-los que fembres e que jahien al spital d'en [Fillach]” (AML, Fons Municipal, *Llibre de Crims*, 1339-1340, reg. 773, f. 117r (document 23 de l'apèndix)). A la carnisseria de Sant Martí Gueraldona va topar-se amb dos prohoms que després volgueren recuperar els seus diners, en arribar a l'hospital per veure els cossos compregueren que tot era una farsa i la denunciaren.

¹¹²⁰ José TARRAGÓ, “Un estudio inédito sobre hospitales antiguos...”, p. 34.

l'esquena.¹¹²¹ El 1447 l'Hospital de les Dones era administrat pels prohoms de la parròquia de Magdalena.

Fase de fundació (ss. XII-XIII)

Fase d'adaptació (ss. XIV-XV)

A principis del segle XIV Lleida encara era una ciutat amb tot el seu esplendor econòmic, de fet havia viscut una època de gran creixement que a finals de segle va permetre: el procés de maduració institucional, culminat mitjançant el privilegi de la Paeria (1264), i la consolidació de les elits urbanes mitjançant la fundació de l'*Studium Generale* (1300) per Jaume II, la primera universitat dels territoris hispànics de la Corona d'Aragó.¹¹²² Però ja a partir de la segona meitat del segle XIII les dinàmiques econòmiques van començar a canviar, poc a poc,

¹¹²¹ Cat. AML, Fons Municipal, Llibre de Crims, 1399-1400, reg. 799, f. 1r.

¹¹²² Joan J. BUSQUETA, "Lleida (1150-1300). Aproximación al proceso de maduración jurídica e institucional", *Revista de la CECEL*, 12 (2012), pp. 35-49. Sobre el Estudio General existe una buena recopilación de bibliografía en Joan BUSQUETA RIU, ed., *Llibre de les constitucions i Estatuts de l'Estudi General de Lleida*, Lleida, 2000, pp. 144-151.

Barcelona s'havia anat apoderant del mercat interior de draps i Lleida començà un lent esllanguiment.¹¹²³

A més, l'arribada de la Pesta Negra i les successives visites de la malaltia van suposar un cop duríssim per a l'economia urbana. A finals del segle XIV ja no quedava gran cosa de l'anterior esplendor comercial. El barri de Sant Pau s'havia anat despoblant paulatinament i, a finals de segle, ja només estava habitat per camperols i els seus horts.¹¹²⁴ De fet, durant la primera meitat del XV la ciutat va oferir constantment llibertats impositives per a qui s'establís a la ciutat i revitalitzés oficis a la baixa com, per exemple, el de tintorer.¹¹²⁵ També els tallers tèxtils del carrer Bruneteria van ésser substituïts per horts, el 1445 les autoritats van notar que les arrels dels arbres que hi creixien desestabilitzaven les bases de les cases i de les muralles del barri.¹¹²⁶ A principis de segle l'aspecte del carrer principal no era gaire millor, ja fos pels moviments sísmics de finals del XIV o per la deixadesa imperant, hi havia molts edificis que amenaçaven ruïna.¹¹²⁷

Ja feia temps que la ciutat no podia protegir res més enllà de les seves muralles; el 1385 les autoritats van preguntar a Andreu Cardós per què anava armat i aquest va respondre que havia de sortir de la ciutat per anar a les seves vinyes.¹¹²⁸ Sabem també que la criminalitat va augmentar i els camins ja no eren tan segurs. El 1379 el veguer Guillem Berenguer d'Olzinelles va adreçar una queixa a les autoritats municipals per la gran quantitat de crims que es cometien dins la ciutat i el seu terme. Segons ell els crims quedaven impunes perquè ningú perseguia als delinqüents.¹¹²⁹ Per aquest motiu pocs vivien fora de les muralles i el 1366, durant la Guerra dels dos Peres, les autoritats van demanar als pocs habitants que encara habitaven Sant Pau que

¹¹²³ Anthony PINTO, "Draperie et développement urbain: le cas de Perpignan à la fin du Moyen Âge (XIII-XV Siècles)", *Morphologie et identité sociale dans la ville médiévale hispanique*, Flocel Sabaté, Christian Guilleré, eds., Chambéry, 2012, pp. 365-367; Antoni RIERA, "Barcelona, 985-1317: Economia, societat i política en la construcció d'un empori iberomediterrani", *Acta històrica et archaeologica mediaevalia*, 32 (2014-2015), pp. 183-190 ; Antoni RIERA, "Els orígens de la manufactura tèxtil...", pp. 821-902.

¹¹²⁴ Josep LLADONOSA, *Els carrers...*, pp.717-718. També Joan J. BUSQUETA, *Història de Lleida...*, pp. 266-271

¹¹²⁵ Sobre aquest fet trobem diferents documents, vegeu, per exemple, aquest del 28 d'octubre de 1435: "Ítem més hi proposaren los dits honrats pahers dients que com a ells serien venguts alguns homen tocants-los que actés que lo tint de aquesta ciutat vague per culpa que tintoré, <per ço com en Guillem Boix de quin és lo tint se'n és anat a Barcelona que> si la ciutat fahie fermança a un bon tintorer qui ha voler de venir-se'n en la present ciutat e comprar lo tint en ço que li costarie lo tint. Ell metent en segur la ciutat lo dit tintorer se'n venrie estar ací. Per tant placie al present Consell General acordar-hi, delliberan en açò..." (Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1435-1436, reg. 412, fol. 26r).

¹¹²⁶ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1444-1445, reg. 418, fol. 57r.

¹¹²⁷ "Ítem a la suplicació per lo mestre de la Seu contenent la restauració dels alberchs del carrer Maior qui són for perillosos si prestament no si proveheix" (Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1402-1403, reg. 404, fol. 75r). Coneixem la importància de la sèrie sísmica de 1373 a través de la documentació municipal. Sobre els diferents terratrèmols de finals del segle XIV i del XV vegeu: Carme OLIVERA, et al., *Els terratrèmols dels segles XIV i XV a Catalunya*, Barcelona, 2006; també Antoni RIERA, "Fuentes y metodología para el estudio de los seismos medievales en Cataluña", *Anuario de Estudios Medievales*, 17 (1987), pp. 309-339.

¹¹²⁸ AML, FM, *Llibre de Crims*, 1384-1385, reg. 791, fol. 104r.

¹¹²⁹ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1379, reg. 403, fol. 19r.

abandonessin les seves cases extramurs i ocupessin les zones que havien quedat buides dins el barri de Magdalena.

D'aquesta manera la ciutat que abans s'havia expandit sobre el territori circumdant ara es replegava sobre ella mateixa.

La decadència i la crisi van fer a la ciutat desconfiada, s'observava amb temor als desconeguts que creuaven les portes de la ciutat i no se'ls atenia. El 1434 el mostassaf va denunciar al Consell General que els carnisers desobeïen l'antiga norma de romandre a les carnisseries fins que el sol s'hagués post, amb les balances i les llums enceses, per ocupar-se així dels forasters que arribaven al tard.¹¹³⁰ La malaltia i la medicalització de la societat van comportar una regulació de la qualitat dels productes comestibles.¹¹³¹ Els aliments procedents de llocs sospitosos, corromputs o adulterats i que, per tant, podien ésser font de pestilència s'havien de vendre en uns espais ben delimitats o, en alguns casos, eren cremats per evitar el contagi.

Les sospites també es van apoderar dels consellers municipals que van legislar per regular l'entrada de desconeguts i la proliferació de conductes sospitoses. Es va reglamentar la prostitució, el joc i la convivència entre religions. Moltes prostitutes que trobem a la ciutat eren estrangeres vingudes de diferents llocs de la Península, de França i també d'Itàlia.¹¹³² Certament els cicles pestífers van augmentar la desconfiança de la població. A partir del segle XV el pobre, més enllà de ser el receptor de la caritat, va ésser percebut com una calamitat capaç de transmetre malalties. El pobre de la baixa edat mitjana, desconegut i allunyat de les xarxes de solidaritat veïnal, podia ser un criminal, un pobre fals que s'aprofitava de la caritat o, encara pitjor, el portador d'una malaltia. En aquests context l'ajuda als pobres era percebuda com una eina del Bé Comú, un mecanisme de control social per a conservar l'ordre establert i la bona salut (física i espiritual) tant individual com col·lectiva.¹¹³³

Durant els tres primers quarts del segle XIV la xarxa hospitalària es va mantenir immòbil i no trobem cap fundació hospitalària significativa. Però a les acaballes de la centúria el sistema hospitalari es va haver d'adaptar als canvis contextuais i, per aquest motiu, va patir diverses modificacions i es va completar amb un parell de fundacions tardanes, l'Hospital de Guillem Vidal i l'Hospital de Pere Serra; ambdós van perdurar fins a la fundació de l'Hospital General de Santa Maria. Es tracta de dues fundacions que no seguien l'esquema expansiu consolidat durant la centúria precedent i que, per tant, evidencien la marcada desarticulació de la xarxa hospitalària durant la segona meitat del segle XIV.

¹¹³⁰ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1434-1435, reg. 411, fol. 4r.

¹¹³¹ Sobre la medicalització de la societat, entenguis mitjançant la medicina escolàstica y el creixement de l'interès per mantenir i recuperar la salut, vegeu: Michael R. MCVAUGH, *Medicine before the plague. Practitioners and their patients in the Crown of Aragon (1285-1345)*, Cambridge, 1993.

¹¹³² Vegeu Iolanda ENJUANES, "Aproximació a l'estudi dels forasters...", pp. 133-150.

¹¹³³ Jon ARRIZABALAGA, "Asistencia, caridad y nueva ética...", pp. 27-48.

Hospital de Sant Tomàs

L'Hospital de Sant Tomàs el 1383 encara es trobava fora de les muralles i prop del cenobi franciscà. Aquell any les autoritats investigaven una baralla i un dels testimonis digué que va veure homes sospitosos “a la creu dels frares menors que és a prop del spital de Sent Tomàs”.¹¹³⁴ No obstant això, abans de 1392, va ésser traslladat intramurs; ho sabem perquè aquell any van matar Pere Giner al carrer del Portal de Boters, just davant de la porta del nou Hospital de Sant Tomàs.¹¹³⁵ Les autoritats van acudir al Portal de Boters on es va produir l'assassinat, en arribar-hi els testimonis els digueren que l'assassí havia fugit vers el convent dels franciscans, així van registrar el monestir i l'horta dels voltants sense èxit. Llavors van retornar al carrer per analitzar el cadàver “e jahie en mig del carrer dessús dit a prop del portal del spital apellat de Sent Thomas”. Diversos testimonis i també les mateixes autoritats que hi acudiren ens ajuden a comprendre que es trobaven intramurs ja que el crim va tenir lloc “en la parròquia de Sent Lorenç, çò és en lo carrer apellat del Portal de Boters”. Si aquesta descripció no és prou específica la confirmació definitiva arribà el 1447 quan el bisbe García Aznárez de Añón va enumerar les possessions de l'hospital de Sant Tomàs. L'hospital rebia tres lliures i quatre sous censals per un farraginal que en Joan d'Estall tenia “prop l'espital vell de Sent Tomàs, afronta ab lo camí de Monsó, davant la porta del ort de framenos”, igualment dos germans anomenats Penaveres que pagaven dues lliures per un altre farraginal a prop de l'hospital vell de Sant Tomàs i de la Creu dels Framenors.¹¹³⁶

El nou centre fou edificat al carrer Boters, qui sap si al mateix edifici on hi havia hagut l'hospital trinitari fundat per Guerau de Caçola, i estava compost per dos edificis, l'hospital pròpiament dit i la casa de l'hospitaler per la qual es pagaven cinc sous i quatre diners a l'Almoïna. L'advocació de la capella estava compartida entre Sant Guillem i Sant Tomàs, per aquest motiu en la documentació també ens pot aparèixer com a *Spital de Sent Guiem*.¹¹³⁷ Desconeixem quan va començar el culte a Sant Guillem i no podem precisar si fou anterior al trasllat o no. El 1447 era administrat per la confraria de pellissers i, per aquest motiu, també apareix en la documentació com l'Hospital dels Pellissers.

Hospital de Pere Moliner

L'Hospital de Pere Moliner representa el cas contrari. Per la seva ubicació es trobava massa imbricat dins el teixit urbà i va ésser traslladat cap a l'oest, prop del portal i el convent dels antonians a les acaballes del segle XIV. En el seus inicis al segle XII havia estat dreçat

¹¹³⁴ Cat. AML, Llibre de Crims, 1382-1383, reg. 790_01, f. 102r.

¹¹³⁵ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre de Crims*, 1392-1393, reg. 795, f. 5r

¹¹³⁶ Cat. ACL, P7-M3-P5-CO5, f. 139r i v.

¹¹³⁷ Cat. ACL, P7_M3_P5_CO5_L1, f. 138v.

extramurs i en una zona encara en vies de creixement, però a finals del XIV la parròquia de Sant Llorenç presentava un aspecte molt diferent i era, en nombre d'habitants, la segona parròquia de la ciutat.¹¹³⁸ El trasllat presenta alguns dubtes, el 1373 van agredir un home al carrer Boters que morí poc després “al spital del portal de Gardeny” i suposem que es tractava de l'Hospital de Pere Moliner perquè el dels antonians estava reservat als malalts de la pell. No obstant això, Josep Lladonosa encara va poder localitzar l'hospital al seu emplaçament primigeni el 1382; llavors, possiblement, encara es conservaven ambdós edificis.¹¹³⁹ És ben clar que el 1395 l'hospital ja havia estat traslladat vers l'oest;¹¹⁴⁰ al febrer d'aquell any Joan Miró va presenciar, des de la porta de l'Hospital de Pere Moliner, com uns homes es barallaven amb el cuiner del comanador de Sant Antoni molt a prop de les muralles i del convent dels antonians.¹¹⁴¹ Aquesta segona ubicació ens apareix clarament en l'inventari de les possessions de l'hospital que el Bisbe de Lleida va fer escriure el 1447; en aquest document hi consta l'alberg principal de l'hospital, situat la carrer de Sant Antoni i acarant amb les cases de Francesc Guardiola i Simó Morelló i amb el pati de l'escorxador; com hem vist anteriorment l'escorxador fou traslladat pels volts de 1418 a aquesta zona perifèrica de la ciutat. El 1459, quan l'hospital ja havia estat introduït a l'Hospital General de Santa Maria i l'edifici resultava inservible, les autoritats el van vendre a Iolanda, esposa del mercader Mateu Oliver, a canvi de vint-i-cinc lliures jaqueses. El document confirma les afrontacions i diu que l'edifici confrontava: *ab una parte cum hospitio Petri Ferrer, notarii, ubi moratur pro nunc Franciscus Peretis, ab alia parte cum hospitio Iohanis Ortigues et ab alia parte de retro ab lo escorxador et aliis si qui sunt confines.*¹¹⁴²

Hospital de Clergues Pobres

El cas de l'Hospital de Clergues Pobres va ésser més semblant al de Sant Tomàs. A finals del segle XIV el raval de Sant Gili es va despoblar i només va quedar l'església envoltada d'horts i erms. Per això es va decidir traslladar l'hospital al barri levític de la Suda, a prop de la catedral, i just a tocar del Col·legi de Santa Maria instituït per Domènec Ponç; no sembla

¹¹³⁸ Jordi BOLÒS, *Dins les muralles...*, pp. 21-22.

¹¹³⁹ Manuel Camps aporta aquesta referència sobre un procés criminal que avui en dia no es pot consultar pel tal de preservar-ne la conservació, el text diu que la víctima (Joan de Sant Pere, cavador, natural de Belchite) morí a l'hospital sis dies després de l'agressió, el lloctinent de cort va anar a certificar la mort: “anaren al spital del Portal de Gardeny on se dehie que·l dit hom jahie mort. E en lo dit hospital, en part com hom entre a man dreta, trobaren lo dit Johan de Sent Pere, qui jahie mort d'una nafra per lo costat esquerre”. El document és Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre de Crims*, 1372-1373, reg. 785, f. 92-93, vegeu la menció a Manuel CAMPS, *Anàlisi dels aspectes mèdics...*, pp. 158-159; Josep LLADONOSA, *Els carrers...*, pp. 204-203.

¹¹⁴⁰ Josep M. Martínez indica les restes d'aquest segon hospital de Pere Moliner que encara perduren avui en dia. Sobre això veure: Josep Manuel MARTÍNEZ, “L'eix comercial de Lleida: diferents elements d'interès patrimonial”, *Shikar. Revista del Centre d'Estudis Comarcals del Segrià*, 3 (2016), pp. 15-22.

¹¹⁴¹ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre de Crims*, 1394-1395, reg. 797, f. 121r.

¹¹⁴² Federico LARA PEINADO, José TRENCHS, “Documento Inédito sobre la venta del Hospital de Pedro Moliner de la ciudad de Lérida (1459)”, *Ilerda*, 37 (1976), pp. 59-68.

casualitat que ambdós institucions s'establissin l'una al costat de l'altra.¹¹⁴³ No sabem on s'ubicava amb certesa perquè el text de 1447 només ens indica que acarava "ab la casa apellada lo Col·legi de Santa Maria e ab vies públiques".¹¹⁴⁴ Tenim més èxit si busquem la ubicació del Col·legi de Domènec Ponç, situat al denominat carrer del Col·legi Vell; encara que aquest nom es va establir arran de la construcció d'un nou Col·legi Major al segle XVI. Abans la via es denominava simplement carrer del Col·legi, un nom que, segons Josep Lladonosa, abans de 1380 va conviure durant un temps amb el de Carrer de l'Hospital dels Capellans; per tant sembla que el trasllat de l'hospital des de Sant Gili a la Suda es deuria produir durant aquelles dates.¹¹⁴⁵

Dos noves fundacions, l'Hospital d'en Guillem Vidal o Bernat Coll i l'Hospital d'en Serra

Juntament amb aquests trasllats es van produir dues noves fundacions. El 1372 el sabater Guillem Vidal va firmar testament profundament preocupat per la seva descendència. Dels seus fills només van aconseguir sobreviure'l dues filles, Joaneta i Elicsén, que es van casar amb el blanquer Joan de Coll i el mercader Pere Serra, respectivament. En el seu testament Guillem Vidal va nomenar marmessors als seus gendres i demanà al seu nét i hereu universal, Bernat Coll, qui era el primogènit de Joaneta, que adoptés el seu nom i el seu escut i que els seus futurs fills portessin el cognom Vidal. Si seguia el seu mandat heretaria, a part de les nombroses propietats que posseïa, l'hospital que volia instituir a la seva casa de la Plaça de la Cadena; no era la seva casa principal, sinó un alberg destinat a aquesta funció ja que ell vivia a la Sabateria Blanca amb la seva segona esposa.¹¹⁴⁶ Si tenim en compte el procés de medicalització de la societat medieval i l'entramat de carrers i places de Lleida veurem que construir un hospital a la plaça de la Cadena no era una decisió aleatòria. Aquesta plaça es trobava al carrer del Romeu i era, com diu el nom, transitada pels pelegrins abans de prendre l'accés més monumental de la catedral; a part del nom del carrer la relació amb el pelegrinatge es reforçà el 1380 mitjançant la fundació d'una capella a la part baixa de la calçada,

¹¹⁴³ No obstant això, en un inventari del 20 de novembre de 1338 citat per José Trenchs Òdena i Federico Lara Peinado (*La casa de la caridad...*, p. 17) es menciona que la Confraria de Clergues Pobres posseïa dos hospitals, un a Sant Salvador i l'altre a la Suda; per tant podria ésser que simplement decidissin suprimir l'edifici extramurs. Lamentablement ells citen el treball inèdit de Pedro SANAHUJA, *Historia de la beneficencia en Lérida*, II, p. 303. Aquest volum, a diferència del primer que va ésser editat el 1944 per l'Institut d'Estudis Ilerdencs, és inèdit i es troba a l'arxiu de l'Institut d'Estudis Ilerdencs. Lamentablement per necessitats de reforma aquesta institució porta diversos anys tancada i no es possible consultar-lo.

¹¹⁴⁴ Cat. ACL, P7-M3-P5-CO5, f. 147r.

¹¹⁴⁵ Josep LLADONOSA, *Els carrers...*, pp. 666-668.

¹¹⁴⁶ Per aquesta casa havia de pagar un cens de setanta sous d'or al cavaller Francesc Morelló (Cat. ACL, P7-M3-P5-CO5, f. 60 r i v).

originàriament dedicada a la Verge de les Neus però tradicionalment vinculada a Sant Jaume.¹¹⁴⁷ A més, a la plaça de la Cadena hi trobem, durant el segle XIV, diversos negocis de barbers/cirurgians que podien encarregar-se tant de tallar els cabells als pelegrins com d'extreure'ls queixals o guarir-los les ferides.¹¹⁴⁸

En el seu testament Guillem Vidal manà que a la casa on volia fer-hi fer l'hospital s'adaptés a les noves necessitats. Així va deixar estipulat que la part baixa fes d'hospital i fos separada mitjançant una paret, en una sala hi volia vuit llits per a homes i a l'altra quatre per a dones, tots ells ben servits amb suficients mantes i coixins; també volia que a l'entrada d'ambdós habitacions hi hagués un bon matalàs a terra i un altre matalàs per a pobres malalts.¹¹⁴⁹ A més hi va instituir un hospitaler que havia de cobrar dos-cents sous jaquesos i manà que la porta s'adornés amb el seu escut.

Guillem Vidal no va morir fins el 1378 quan el seu nét féu inventari dels béns que hi havia a la casa de la Sabateria Blanca anomenant-se, tal i com havia demanat l'avi: "Guillem Vidal, fill de Joan Coll i de la seva esposa Joaneta". En aquest inventari no hi ha cap menció a l'hospital, només en una espècie de caixa forta amb dos panys que hi havia a la cambra major, on hi guardaven alguns papers, van trobar-hi: "cartes velles faens per l'alberch de la plaça de la Cadena".¹¹⁵⁰ L'any de la mort del fundador l'hospital encara no funcionava, de fet l'establiment de l'hospital es va allargar fins més enllà del 1384. No apareix entre els llegats testamentaris de Bernat Çasala i G. Lafont que deixaren diners a tots els hospitals de la ciutat mencionant els següents: Hospital de Santa Maria Magdalena, Hospital del Sant Esperit, Hospital de Sant Martí, Hospital de Sant Tomàs, Hospital de Sant Antoni, Hospital de Pere Moliner, Hospital de les Dones, Hospital dels frares Trinitaris i l'Hospital de Sant Salvador.¹¹⁵¹ El fet és ben clar perquè el nombre d'hospitals mencionats correspon amb les donacions fetes per Pere Manyanet

¹¹⁴⁷ Josep LLADONOSA, "Lérida en la ruta de peregrinos hacia Santiago de Compostela. El origen de la tradición local 'dels fanalets'", *Ilerda*, 16 (1932), pp. 99-109.

¹¹⁴⁸ Vaig presentar aquests resultats a les jornades *Death, art and anatomy conference* en Winchester (3-6 de juny de 2016) amb el títol "Healing and medical expertising, medical practice in a fourteenth century city". Sobre la feina dels barbers Carmel FERRAGUD, "Els barbers de la ciutat de València durant el segle XV a través dels llibres del justícia criminal", *Anuario de Estudios medievales*, 41/1 (2011), pp. 44-46.

¹¹⁴⁹ <suum ospicium de la plaça de la cadena destinatur ad opus ospitalis> *Item volo et mando fieri unum hospitale de bonis meis pro heredem meum infrascriptum in meis hospiciis que habeo videlicet in platea de la cadena et quod dictum hospitale sich hedifficetur quod domus major dicti hospicii videlicet inferior sit miganata [63r] de pariete grosa et quod in una parte ipsius domus fiant octo lecti qui de serviant hominibus pauperibus masculis, et in alia parte fiant quatuor lecti qui deserviant mulieribus pauperibus, et quod in qualibet parte seu hospitali sive domus, sit lectus postium et marfica cum sua palea, duo lantiamina et duas lodices et unam traverserium bonos et bonas et condecetes. Volo tamen quod in lectibus primis de intrata utriusque partis domus inferioris sive hospitale sit unum matalafium bonum et condecens et quod in utraque dictarum domus sit unum matalafium pro infirmis pauperibus deserviendo.* (Cat. ACL, P7_M3_P5_C05_L1, f. 53r-73v (document 45 de l'apèndix).

¹¹⁵⁰ Cat. ACL, P7_M3_P5_C05_L1, f. 79r.

¹¹⁵¹ José TARRAGÓ, "Un estudio inédito sobre hospitales antiguos...", pp. 34-35.

en el seu testament aquell mateix 1384: “Ítem als spitals de Leyda, que són nou, a cascú XII diners ... IX sous”.¹¹⁵²

Aquest endarreriment en les obres es va produir arran del trasllat que el nét va efectuar de l'hospital a Cappont. No sabem si va ésser per desobeir el mandat de l'avi, que era un atemptat contra la memòria paterna, o per la inviabilitat de l'edifici primigeni, però Bernat Coll (alies Guillem Vidal) va traslladar l'hospital a Cappont, prop del pont, i hi va instituir una capella a Sant Bernat. Així l'Hospital de Guillem Vidal a la plaça de la Cadena va passar a ésser més conegut com l'Hospital d'en Coll i es va establir a l'altre costat del riu, com va explicar Antoni de Torres al Bisbe el 1447.¹¹⁵³ En l'inventari realitzat aquell any l'hospital només tenia set llits dividits en dues sales, possiblement per a homes i dones, encara que Antoni Torres testificà tenir-ne vuit ben agençats amb la roba pertinent.¹¹⁵⁴

La decisió de Guillem Vidal va sorprendre a la ciutat i va influenciar a altres ciutadans, feia més de cent anys que no es fundava un nou hospital a Lleida. Un dels gendres de Guillem Vidal, Pere Serra, va decidir imitar-lo i en el seu testament de 1395 hi apareix un hospital d'una tipologia semblant. Estava situat a tocar de la muralla vella que pujava vers al Palau del Bisbe, com es menciona en l'inventari manat pel Bisbe el 1447: “lo dit spital que afronta ab alberch d'en Vidal de Navers e ab lo mur Vell e ab lo carrer apellat la Coltelleria”.¹¹⁵⁵

En el testament Pere Serra explica que havia fet construir un hospital als baixos de casa seva, al carrer Coltelleria Vella, a prop de la Porta Ferrissa i al costat d'una capella que ell mateix també havia fet construir i consagrar a l'arcàngel Sant Miquel i a l'apòstol Sant Jaume.¹¹⁵⁶ En el testament també va mencionar que el beneficiat d'aquesta capella havia de tenir una habitació al pis superior de l'hospital però en cap cas actuava com a hospitaler. Aquesta tasca havia de recaure sobre un home i la seva esposa, donats a l'hospital i elegits pels seus marmessors i els futurs patrons del centre. També deixà estipulades algunes de les funcions dels hospitalers: els va obligar a netejar la sutzura acumulada i les robes brutes tant de l'hospital com de la capella un cop per setmana i a fer bugada de les robes de llit i d'aquelles que estiguessin brutes quatre vegades a l'any.¹¹⁵⁷ Finalment estipulà que si els seus successors morien sense

¹¹⁵² Jordi BOLÒS, Imma SÀNCHEZ-BOIRA, *Inventaris i encants conservats a l'Arxiu Capitular de Lleida (segles XIV-XVI)*, Lleida: Universitat de Lleida, 2014, I, pp. 450-451.

¹¹⁵³ Antoni de Torres era el marit de la patrona de l'hospital. Vegeu Cat. ACL, P7_M3_P5_C05_L1, f. 52r.

¹¹⁵⁴ L'inventari és Cat. ACL, P7_M3_P5_C05_L1, f. 49r-50v i la justificació de les despeses feta per Antoni de Torres és al mateix document f. 50r-52r.

¹¹⁵⁵ Cat. ACL, P7_M3_P5_C05_L1, f. 138r. Jordi Bòlòs (*Dins les muralles...*, pp. 160-161) ja el situa juntament amb la capella a Sant Jaume i Sant Miquel.

¹¹⁵⁶ *Item quia ad laudum dei omnipotentis et pro reffigerio animarum mei et Petri Ferrarii quondam et parentum meorum et omnium Christi fidelium institui quoddam hospitale quod construxi subtus vel propter hospicium meum in quo nunc habito situm in vico vulgariter nuncupato la Colltelleria Veyla. Quiquidem hospitali est contigua quandam capella ubi ad honorem Sancti Michaelis Archangeli et Sancti Jacobi Apostoli...* (Cat. ACL, P7_M3_P5_C05_L1, f. 91r-105v (document 46 de l'apèndix)).

¹¹⁵⁷ *Item volo et mando quod dicti hospitalarii teneantur mundare ab omni sutziditat vel inmunditia raupas dicctorum lectum dicti hospitalis et stopis etiam mundare dictum hospitale et capellam saltim*

descendents serien els majorals de la confraria de drapers qui prendrien les regnes de l'hospital. Ara bé, tot i que a mitjans del segle XV encara tenia descendents l'hospital era regit conjuntament per la confraria de drapers i en Bartomeu Serra que, alhora, també actuava com a hospitaler. La capella d'en Serra apareix mencionada un any abans de l'escriptura del testament, quan es va produir una baralla molt a prop d'allí, al carrer de la Blanqueria. Un dels testimonis va ésser el mercader Guillem Serra, fill del mateix Pere Serra, qui va presenciar els fets mentre era a casa d'en Barrota: “e sentiren que brega havia vers lo cantó de la Blanqueria, a la part de la capella de son pare del testis”.¹¹⁵⁸ En el procés l'hospital no hi és mencionat i podria ser que llavors el centre encara fos, simplement, una idea al cap de l'ancià Pere Serra. Però el 1429 el complex ja funcionava perfectament i el beneficiat de la capella era Pere Picó qui ja la descriu com el temple propi de l'hospital on s'hi realitzaven els serveis per als pobres i malalts que s'hi allotjaven.¹¹⁵⁹ Avui en dia existeix una capella privada, hereva de la medieval, però tan transformada pels segles que ja no recorda en res la de l'antic hospital.

La xarxa assistencial hospitalària no va ésser immòbil. Tot el contrari, es va anar formant i canviant progressivament i, de fet, els hospitals mencionats sovint van estar acompanyats per altres amb una vida molt més curta. És cert que durant les darreres pàgines no hem aconseguit fer una radiografia completa de tots els centres hospitalaris que apareixen a la documentació; en els documents trobem referències puntuals a centres l'existència dels quals no es va prolongar més enllà d'uns quants anys després de la conquesta. Òbviament resulta impossible, almenys de moment, rastrejar aquestes petites fundacions que es van estendre pels tortuosos carrers lleidatans entre els segles XII-XIV com: l'Hospital de Pere de Déu, que encara existia el 1304, el de Pere Tarascó o el desconegudíssim hospital de na Cadavert. Tot i així, hem pogut observar l'evolució de la xarxa hospitalària desenredant i seguint la vida dels centres més importants que van perdurar fins a la creació de l'Hospital General.¹¹⁶⁰

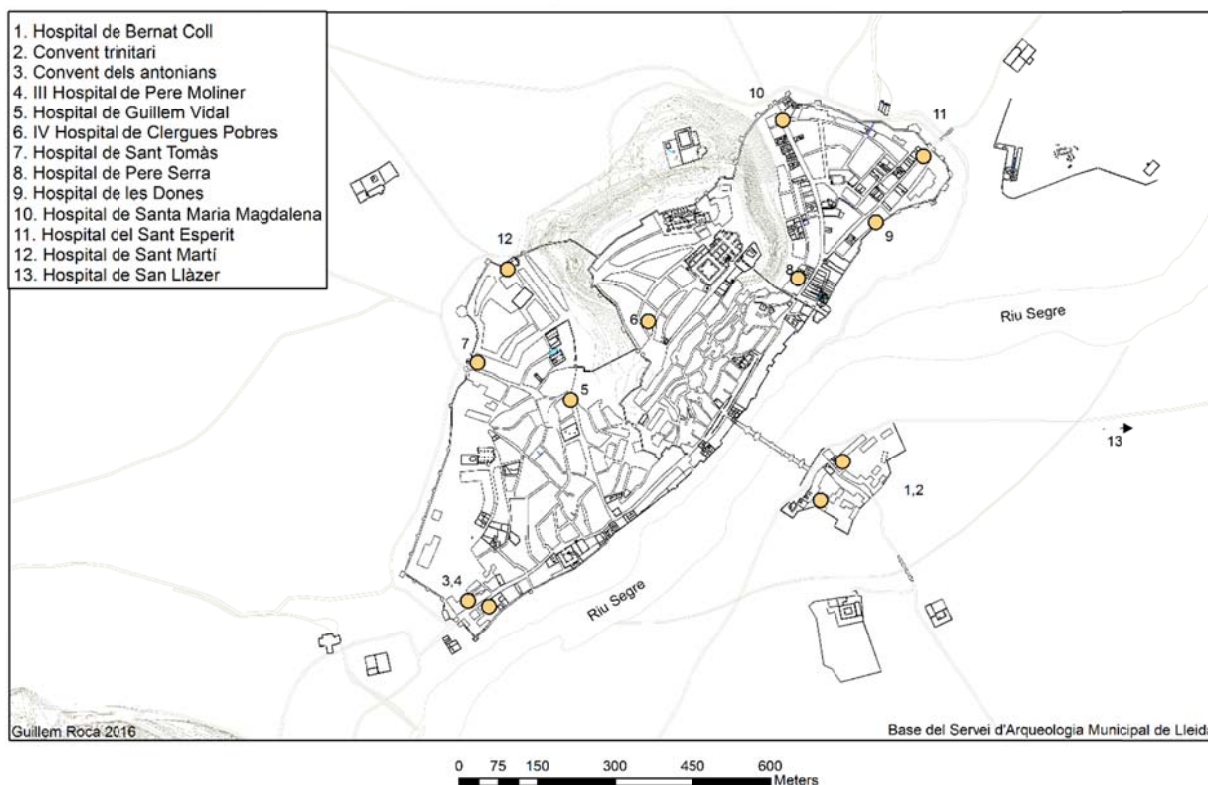
[97r] *semel in septimana. Item volo quod dictus hospitalarius seu eius uxore teneantur per quatuor vices vel quatuor tempora anni facere buguades et mundare pannos lini ut si quid in ipsis sutzidum sit vel immundum ab ipsis emundetur et auferatur* (Cat. ACL, P7_M3_P5_C05_L1, f. 96v-97r).

¹¹⁵⁸ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre de Crims*, 1393-1394, reg. 796, f. 105r.

¹¹⁵⁹ “Los dits dia e any lo discret en Pere Piquo, prevere, beneficiat en la capella de Sent Miquel e Sent Jacme, instituhida en lo hospital d'en Serra, jura a Déu e als Sants Evangelis en poder de nosaltres notaris davall scrits. En virtut del qual confessa, capbreva e manifesta dient que ell axí com a beneficiat de la dita capella o la dita capella ha e possehex un alberch de cel en abís situat en la parròquia de Sent Johan detràs <e sobre> la dita capella. Afronte de una part ab lo dit spital de la altra ab la dita capella, de la altra ab lo carrer que puge a casa del honorable en Vidal de Navés e de la altra ab la costa del Palau del Bisbe. Lo qual alberch dix que fa de cens emphiteotich ab dret de fadiga e cinquante cinquanta sous jaquesos pagados cascun any en la festa de Sent Miquel del mes de setembre a la capella de la assumpció de Jesucrist, instituhida en la Seu de Leyda de la qual és beneficiat lo discret en Pere Veya prevere. E dix que non té carta ni scrit ni ha fet per que non hagués. Testimonis foren a les dites coses presents los discrets en Luhís de Bardaxí e Bernat Miravet, notaris (Cat. ACL, *Capbreu de 1429*, P3B_M4_P1_C05, f. 37v).

¹¹⁶⁰ Sobre les mencions a aquest petits centres vegeu l'estudi de Mariano Olives transcrit per José TARRAGÓ, “Un estudio inédito sobre hospitales...”, pp. 32-33. Alguns d'aquests hospitals són visibles en

Fase d'adaptació (ss. XIV-XV)

Fase de renovació S. XV. El procés d'unificació dels hospitals del segle XIV

Si una cosa deixa de funcionar primer s'adapta a les noves circumstàncies i, si segueix sense funcionar, es canvia. Aquest va ser l'ordre que es va seguir a Lleida amb la xarxa hospitalària. Tot i els canvis efectuats a la xarxa els hospitals seguien sense complir la seva funció, les seves rendes s'havien esllanguit al llarg dels segles i molts hospitalers actuaven de forma fraudulenta i es negaven a acollir els pobres que trucaven a la porta. Enmig del context del segle XV controlar la pobresa era de vital importància per al municipi que intentava evitar que grups de pobres, comunament associats amb la criminalitat, es passegessin impunement pels carrers i atemorissin als ciutadans. L'hospital s'havia erigit com una de les eines principals per al control d'aquest tipus de població, per això es va obligar als hospitalers a acollir tots els pobres que arribaven a la ciutat i als metges, que exercien de professors a l'Estudi General, a visitar-los mentre estiguessin emparats en aquests hospitals. Abans de la unificació els hospitals de Lleida eren onze: els hospitals parroquials de Sant Tomàs, Santa Maria Magdalena i Sant Martí; els hospitals fundats per laics de Pere Moliner, de Guillem Vidal o Bernat Coll, de Pere

la documentació consultada altres, consultats per Olives i sense precisar la referència documental, ens han passat desapercebuts. En aquest sentit Mariano Olives documenta l'existència de l'Hospital de Pere de Déu gràcies a una venda feta pel mateix centre el 1304. Queda així descartada la possibilitat que aquest hospital acollís el de Sant Antoni.

Serra i de Guillem de Fillac o de les Dones i els hospitals administrats per ordes religiosos del Sant Esperit, dels Trinitaris, dels Antonians i del Sant Llätzer.

L'hospital per a llebrosos de Sant Llätzer, hereu d'aquell centre construït per Nicolau i Salerna al segle XII, seguia existint a prop del camí de Barcelona. En gran mesura sobrevivia gràcies a les donacions d'una important confraria de la qual n'era membre el rei Jaume II.¹¹⁶¹ Ara bé, tot i aquesta importància al segle XV la casa estava en hores baixes. El 1409 es va trobar a la ciutat una dona que presentava signes de lepra i el cas arribà fins al Consell General perquè el majoral de la casa es negava a acollir-la. El Consell va disposar que la dona fos examinada per un metge i, si realment era mesella, que fos admesa dins l'hospital, igualment es va disposar canviar el majoral i obligar-lo a explicar els comptes de la seva administració.¹¹⁶² Uns anys més tard la casa estava mig abandonada, a l'octubre de 1430 van arribar dos llebrosos i el comanador del centre refusà acollir-los adduint la situació precària del centre; el municipi l'obligà "per çò que lur malautia nos pegàs a les altres gents". En aquell temps l'encarregat de l'hospital era frare Francesc d'Alòs i el majoral de la confraria era Joan Soler, qui va aprofitar les discussions al voltant de l'hospital per demanar al Consell que el rellevessin del càrrec i fou substituït el mateix dia pel pellisser Pere Albalenc.¹¹⁶³ Vint-i-cinc dies després el comanador es va tornar a presentar davant el Consell per informar que els malalts, segurament els únics que llavors ocupaven les dependències de Sant Llätzer, morien de fred perquè la casa estava ensorrada i no hi tenien roba suficient.¹¹⁶⁴

Durant el XIV l'hospital havia estat regit per una comunitat religiosa d'eremites però el 1430 depenia del monestir premonstratenc de Bellpuig de les Avellanes que es va encarregar de l'administració fins el 1436. Aquell any el majoral de la confraria encara era Pere Albalenc i va informar al Consell que el compromís de l'abat de Santa Maria de Bellpuig expirava i el mateix

¹¹⁶¹ Quan el monarca va morir les autoritats determinaren que els confreres es reunissin a l'església de Santa Maria de l'Horta per acompanyar les exèquies, tot i que es tractava d'un taüt buit (AML, Fons Municipal, *Llibre de cerimonial antic*, 1458, reg. 700 f. 51r). El rei va morir a Barcelona el 1327 i va ésser enterrat al Monestir de Santes Creus.

¹¹⁶² Cat. AML, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1408-1409, reg. 405_01, f. 39r.

¹¹⁶³ "Ítem hi fou proposat per los dits honrat pahers que ací ha dos mesells los quals segons lur relació ere anats a la casa de Sent Lar on deven tals malauts star tancats per ço que lur malautia nos pegàs a les altres gents. E com se digue que frare Alòs no ls vuyle recoylir ni provehir segons la dita casa de Sent Lar és tenguda. Perquè·ls hi placie proveir. Acorda lo present Coseyl General que los dits mesells sien menats a la dita casa de Sent Lar segons és acostumat e aquí sien provehits per lo dit fra Francesch d'Alòs. Els facen adobar la casa dels malalts e fer·los aquí un covinent lit segons és acostumat. E si açò lo dit frare Francesch fer recusarà, en aquell cas los pahers a Conseyl de ·IIII· prohombres per ells elegidos hi pusquen fer totes aqueles provisions e compulses que ben vist los serà, donant a ells lo present Conseyl sobre les dites coses dependents e emergents de aqueles tot plen poder aytant com lo present Conseyl General ha. Ítem hi fon proposat per lo honrat en Johan Soler majoral de la casa de Sent Lar que ell ha regit la dita majorelia per algun temps e serie bo que ... qualche altre ne hagués càrrech altre temps de regir la dita majorialia. Perque·ls plagués elegir·hi una bona persona per regir lo dit ofici.

Acorda lo Conseyl General que per regir lo dit ofici sie elegida una bona persona. E de fet elegiren en majoral de la dita casa e confraria de Sent lar en Pere Albalench, pelicer. Present en lo present conseyl e lo dit ofici volenterosament atemptant" (Cat. AML, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1430-1431, reg. 410, f. 26v).

¹¹⁶⁴ Cat. AML, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1430-1431, reg. 410, f. 36v.

religiós, seguint un inventari efectuat anys abans, havia restituit totes les possessions de la casa. Per tant, com que estava sense regidor, Pere Albalenc demanava que tinguessin a bé encomanar la tasca a un llaurador que tingués cura tant de la casa com de les possessions i no a un religiós “com si hi meten persona eclesiàstica haurie mester per sosteniment de aquella tota la renda hi emoluments de la casa, hi no restarie res de que se pogués fer reparació en la casa com hi sia ben necessària.”¹¹⁶⁵ Tot i l’opinió del majoral, els tràmits amb el monestir de Santa Maria de Bellpuig van continuar fins el 1437 quan l’abat abandonà definitivament l’administració de l’hospital. A partir del 1438 la gestió va passar als monjos eremites de Sant Jeroni; aquests, per tal de no ésser molestats, van sol·licitar que el municipi desviés el camí de Barcelona per una arbreda propera.¹¹⁶⁶ La seva estada gestionant l’hospital no fou massa llarga, el 1443 els jerònims es queixaven de la pobresa de les rendes de l’hospital, només arribaven a cinquanta lliures jaqueses i no eren suficients per sustentar la comunitat de dotze frares que hi volien establir. Alarmats, els consellers els van demanar calma i expressaren el desig de molts ciutadans de fer donacions i augmentar les rendes de la casa dels llebrosos. Tot i les peticions del Consell els frares de Sant Jerònim van abandonar l’administració del centre i el 1444 la casa estava abandonada; per sort se’n van fer càrrec els frares franciscans de l’observança.

Finalment l’edifici va ésser destruït durant la Guerra Civil Catalana (1462-1472) i el convent/hospital dels franciscans va acollir-se intramurs. Els franciscans van ocupar una espai a la plaça de la Sal on hi volgueren projectar una basílica de grans dimensions, ràpidament les parròquies van alçar el crit al cel tement que aquesta nova edificació els prendria protagonisme. Per això, després de dures discussions en les quals hi arribaren a intervenir el Rei i el Papa, els franciscans acabaren establint-se a l’església i casa de la confraria de Sant Salvador, en un espai extramurs a la zona nord-est de l’urbs.¹¹⁶⁷

¹¹⁶⁵ Cat. AML, *Llibre d’Actes del Consell General*, 1435-1436, reg. 412, f. 40v.

¹¹⁶⁶ Sobre l’administració de Bellpuig de les Avellanès vegeu el següent fragment: “Ítem a la proposició fet per en Pere Albalench, majoral de Sent Lar, dient que com sobre la qüestió o demanda que la ciutat fa al abbat de Senta Maria de Bellpuig, regidor e administradors de la casa de Sent Lar, fos stat fermat compromís en dies passats lo qual és spirat.” (Cat. AML, *Llibre d’Actes del Consell General*, 1437-1438, reg. 414, f. 5v). Sobre els eremites de Sant Jeroni, el 13 de febrer de 1438 el ciutadà Joan Ribera va alçar una queixa al Consell General arran del camí desviat que llavors passava per un boscam de la seva propietat (Cat. AML, *Llibre d’Actes del Consell General*, 1437-1438, reg. 414, 53v). L’orde de Sant Jeroni va ésser autoritzada el 1373 pel Papa Gregori XI. Tot i la seva voluntat eremítica van administrar diversos hospitals y hostatgeries als seus monestirs ja que l’acollida i l’ajuda als necessitats eren aspectes fonamentals de la caritat apostòlica. Per això, per exemple, van administrar el Santuari de Guadalupe (Càceres) des de 1389 (J. Carlos VIZUETE MENDOZA, “La hospitalidad entre los Jerónimos: monarcas y peregrinos”, *El camino de Santiago, la hospitalidad monástica y las peregrinaciones*, Horacio Santiago-Otero, coord., Salamanca, 1992, pp. 303-312).

¹¹⁶⁷ Vegeu Josep LLADONOSA, *Manuel de Montsuar (1410-1491). Historia de un gran carácter al servicio de las instituciones leridanés*, Lleida: Imprenta-Escuela Provincial, 1950, pp. 278-283. Josep Lladonosa en el seu *Els carrers...*, pp. 896-897 cita l’obra inèdita de Pedro SANAHUJA, *Historia de la beneficencia en Lérida*, II, p. 303, que reposa al fons de l’IEI, tancat des de fa diversos anys, i que no m’ha estat permès consultar tot i les meves repetides peticions. Segons la cita els franciscans de la observança el 1761 seguien administrant l’hospital per llebrosos.

El 1429 l'Hospital de Bernat del Coll era propietat del doctor en decrets Antoni Torres, tot i que la patrona era la seva dona Caterina i hi apareix també un hospitaler anomenat Domingo Gasió.¹¹⁶⁸ Aquest matrimoni es va apropiari de les rendes de l'hospital i les gastà en litigis judicials a Lleida i Barcelona, en les dots matrimonials de les seves filles amb l'advocat Gabriel Beralda i el jurista Joan Quintana i, finalment, van traspasar el poc que restava al patrimoni personal de l'hereu, també anomenat Antoni Torres que, el 1447, estudiava dret canònic a València.¹¹⁶⁹ Tot i aquest espoli el 1447 l'hospital encara posseïa una quantitat de censals importants segons va certificar el notari Pere Teixidor a les autoritats episcopals, però els propietaris al·legaren que eren propietat dels hereus del fundador i no pas de l'hospital.¹¹⁷⁰

Tot i les possessions la gestió i l'acollida dels pobres deixaven molt que desitjar, diferents testimonis van explicar que sovint l'hospitalera tancava les portes i deia als nouvinguts que només acollia a dones o a matrimonis; a vegades els pobres es veien obligats a dormir al ras, estesos davant les portes de l'hospital i, sovint, els veïns de Cappont es veien obligats a sortir de les seves cases per acaptar i així poder donar alguna cosa als malalts albergats.¹¹⁷¹

L'Hospital d'en Serra no passava per un moment millor, estava regit el 1447 conjuntament pels majorals de la confraria de drapers i els hereus del fundador.¹¹⁷² Tot i

¹¹⁶⁸ “Ítem més lo dit micer Anthoni Torres, com a pare e leguiu administrador de son fill Anthoni Torres, studiant en dret canovich, manifesta e capbreva en virtut del dit jurament dient que ha e posseheix un spital de pobres de crist situat al cap del pont de Leyda ensemps ab ab un alberch contigu al dit spital, tots de cel en abís. Los quals afronten de una part ab la carrera pública que va al monestir de Sent Agostí, de la altra ab l'alberhc d'en Peyrot, lo fuster, de la altra ab <l'alberch de> maestre Johan lo seller, e de la altra, detrás, ab l'areny de Segre. Dels quals lo dit spital fa de cens ephiteotich ab dret de fadiga e cinquanté quaranta sous e l'albrech vint sous, axi matex emphiteotichs ab dret de fadiga e cinquanté. Tots pagados la mitat de quiscun cens en la festa de Nadal e l'altra mitat en la festa de sent Johan de juny a la capella <de Santa Maria> de la Sperança, instituhida en la slgesia parroquial de Sent Johan o al beneficiat de aquella. Dels quals spital e alberch dix en virtut del dit jurament no haver carta ni scrit ni sab on se na” (Cat. ACL, *Capbreu de 1429*, P3B_M4_P1_C04, f. 62v). L'hospitaler apareix a l'invetari de l'hospital, vegeu Cat. ACL, P7_M3_P5_C05_L1, f. 50r).

¹¹⁶⁹ Cat. ACL, P7_M3_P5_C05_L1, f. 140r-141v.

¹¹⁷⁰ “L'espital del Pont ha grans propietats de censals, ço és ·CCCLX· lliures jaqueses de propietat de censal sobre la terra de mossen Guillem Ramon de Montcada, la annual pensió del qual és ·XX· lliures. Ítem d'altra part sobre la dita terra ·X· lliures de pensió és la propietat ·CCXXXX· lliures. Ítem d'altra part sobre la deta terra ·X· lliures, ·VIII· sous ·III· es la propietat ·CCLI· lliures ·III· sous. Ítem ·V· lliures censals sobre en Bernat Girona de Balaguer és la propietat ·LX· lliures. Ítem sobre la terra del dit mossen Guillem Ramon de Montcada ·VI· lliures ·X· diners és la propietat ·CXXXXV· lliures. Ítem sobre lo loch de Montagut ·VII· lliures ·X· sous és la propietat ·LXXXX· lliures les quals quantiats ha manifestat micer Antoni Torres axí com a marit de Madona Caterina, muller sua, patrona del dit spital. E ell testis ha scrit lo dit manifest. E encara lo dit micer Anthoni manifesta que se'n devia deduir <dels dits censals ·V M XXIII· sous que el dit micer Anthoni Torres donà a micer Gabriel Beralda ab sa filla en dot, e a mossen Johan Quintana, jurista, ab altra filla ·VI M· sous en dot. E als aniversari de Sent Johan per dos aniversaris que lo dit Guillem Vidal se pres per sa ànima ·XXXVI· lliures de propietat.>”

¹¹⁷¹ Cat. ACL, P7_M3_P5_C05_L1, f. 37v-38r, 41v-42v.

¹¹⁷² “los majorals dels drapes, patrons e en Berthomeu Serra, possehint lo spital d'en Serra” (Cat. ACL, P7_M3_P5_C05_L1, f. 125). No sabem per quin motiu l'administració va traspasar a la confraria ja que Bartomeu Serra i la seva esposa eren descendets del fundador. L'hospital d'en Marcús a Barcelona va passar per fortes penuries econòmiques i els administradors, que no podien pagar les despeses, el van cedir al Consell de Cent per 100 sous barcelonins, Vegeu: Dolors PIFARRÉ, “Dos visitas de comienzos del siglo XIV a los hospitales barceloneses d'en Colom y d'en Marcús”, *La pobreza y la asistencia a los*

L'administració conjunta eren en Bartomeu Serra i la seva dona qui administraven la vida diària de l'hospital i diversos testimonis van posar en dubte la seva tasca. Vicent Cetrilla havia vist en diverses ocasions com Bartomeu Serra i la seva esposa negaven l'entrada a aquells pobres que no anessin a Sant Jaume de Galícia i feien fora tots aquells que hi reposaven més de tres dies.¹¹⁷³ El notari Bartomeu Pastor també havia vist comportaments deshonestos, com quan el paborde Serra, el 1447 ja difunt, féu fora a un pobre a bastonades o, més recentment, com els comanadors actuals deixaven necessitats al carrer, fins i tot mentre plovia.¹¹⁷⁴

En general, tot i que en tenim menys notícies, tots els hospitals tenien problemes i les seves rendes havien disminuït considerablement.¹¹⁷⁵ Els pobres vagabundejaven per la ciutat sense que ningú els atengués correctament i alguns emmalaltien arran del viatge i de les penalitats suportades. El guardià del portal de Sant Gili va veure com en l'Hospital de Magdalena al capvespre es negaven a acollir els pobres que hi arribaven i als que acollien no els donaven ni aigua.¹¹⁷⁶

En el context de la ciutat i de l'època aquest fet no es podia tolerar. Ja el 1435 les autoritats municipals i el capítol catedralici es van reunir per buscar una solució fixant-se en les decisions preses el 1401 a Barcelona per crear l'Hospital de la Santa Creu i el 1425 a Saragossa per a l'Hospital de Nuestra Señora de Gracia.¹¹⁷⁷ Aquest primer intent no va tenir èxit i no va ser fins el 1446 quan es van iniciar les negociacions definitives. Aquell any el papa Eugeni IV va concedir al bisbe lleidatà García Aznárez de Añón la possibilitat d'unificar tots els hospitals de la ciutat.¹¹⁷⁸ Només el Papa tenia poder per canviar el destinatari final dels llegats testamentaris

pobres en la Catalunya medieval, 2 vols., Barcelona: Centro Superior de Investigaciones Científica, 1982, II, pp. 82-93, esp. 83-84.

¹¹⁷³ Cat. ACL, P7_M3_P5_C05_L1, f. 43r-44r.

¹¹⁷⁴ Cat. ACL, P7_M3_P5_C05_L1, f. 29v-30v.

¹¹⁷⁵ Diferents testimonis expressaren aquest fet, l'opinió del notari Pere Teixidor era la següent: "los spitals dels pellicers e dels texidors <segons se diu son convinement> regits e governats. Del spital dels capellans noy sab res. Dels altres spitals sab ell testis que són molt mal regits e creu ell testis que tots <o la maior partida> les rendes o emoluments de aquells los patrons e regidors de aquells convertexen en propis usos e postposen la necessitat dels pobres e lo bon regiment dels dits spitals e que açò sab per ço que ho a vist e veu quiscun jorn e és manifest a les gens de la ciutat de Leyda" (Cat. ACL, P7_M3_P5_C05_L1, f. 13v).

¹¹⁷⁶ "El testimoni ha vist moltes e diverses vegades que si un poch és vespre en nas la campana que encara que hi vinguen pobres al dit spital de Sent Gili que nols volen obrir ni ls hi volen acollir. E als que acullen no ls voldrien dar en lo dit spital una set de aygua que vol los si se'n porten hols ne donen del veynat. Ans de ço que hoy no fan part al spitaler." (Cat. ACL, P7_M3_P5_C05_L1, f. 29r).

¹¹⁷⁷ María Isabel FALCÓN PÉREZ, "Sanidad y beneficencia en Zaragoza en el siglo XV", *Aragón en la Edad Media*, 3 (1980), pp. 189-193. Tot i que el model de Saragossa s'allunyava del sistema barceloní, el que es va seguir a Lleida, no podem refusar la seva influència. Lleida estava constantment en comunicació amb Saragossa per diversos motius, per exemple, amb el preu de la carn; els carnisers i la ciutat discutien sovint sobre el preu de les diferents carns tenint sempre present si aquest havia pujat o baixat a Saragossa.

¹¹⁷⁸ El text editat es troba a Josep PERARNAU, "Documentació papal relativa als Països Catalans en quatre registres de l'Archivio Segreto Vaticano", *Arxiu de Textos Catalans Antics*, 15 (1996), pp. 430-432. Sobre els inicis del nou hospital vegeu Prim Bertran, "Sobre els inicis d'una institució benèfica baixmedieval: l'Hospital de Santa Maria de la ciutat de Lleida (1435-1519)", *Universitats Tarraconensis*, 10 (1992), pp. 33-53.

que durant més de dos-cents anys s'havien anat deixant a cada centre. Amb l'aprovació papal el Bisbe va començar un procés per conèixer les rendes de cada hospital, estudiar la situació i comprovar si mitjançant la seva unificació el problema de l'assistència hospitalària a Lleida quedaria resolt.

En aquell moment l'Hospital de Pere Moliner era propietat de Caterina, vídua de Pere Moliner i tutora del seus hereus Francesquina i Miquel, a més coneixem que l'hospitalera llavors era una dona anomenada Bartomeua, muller d'Antoni Liso;¹¹⁷⁹ L'Hospital de Guillem Vidal era d'Antoni Torres, de la seva dona i del seu primogènit; el d'en Serra estava conjuntament regit pels majorals de la confraria de drapers (Bartomeu Maull, Francesc Sabata, Guillem Ramon de Palmerola i Joan Calla) i Bartomeu Serra; el de les Dones era regentat pels obrers de la parròquia de Magdalena (Gabriel Peiró i Gabriel Espolter); el del Sant Esperit pel comanador Francesc Nicolau Clavell; la confraria de teixidors (Pere d'Avella i Pere Figuera) governava l'Hospital de Magdalena; els obrers de la parròquia de Sant Martí (Pere de Vilagrassa i Joan Penavera) l'Hospital de Sant Martí; l'Hospital de Sant Tomàs era regit per la confraria de Pelleters (Pere Albalenc, Antoni Moliner i Joan Martí)¹¹⁸⁰; finalment, els preveres Guillem de Terradelles i Guillem Ricart regien l'Hospital de Clergues Pobres. Excepte l'Hospital del Sant Esperit, que va poder escapar-se de la centralització, la resta d'hospitals mencionats es van incorporar a l'Hospital General de Santa Maria les obres del qual van començar el 1453.¹¹⁸¹

A més amb la unificació dels hospitals es pretenia renovar l'interès dels ciutadans per la institució hospitalària. Diferents personatges entrevistats pels representants episcopal i del municipal durant el 1447 van manifestar que seria difícil crear un centre prou gran per cobrir les necessitats d'una ciutat com Lleida únicament amb la unió de les rendes i propietats dels petits hospitals.¹¹⁸² Per això podem dir que la unificació fou una eina per millorar la gestió del patrimoni hospitalari i, alhora, augmentar-lo. Gràcies a les mesures preses, enmig d'aquell

¹¹⁷⁹ Els Moliner havien estat senyors de la Granadella des de la conquesta de Lleida i Caterina mantenia aquest títol per ésser la vídua de Pere Moliner.

¹¹⁸⁰ Aquest Pere Albalenc tenia una certa afició a l'administració hospitalària ja que es tracta del mateix pellisser que el 1430 fou elegit majoral de la confraria de Sant Llätzer i intervingué el 1436 per tal d'evitar que la gestió del centre continués vinculada al frares de Santa Maria de Bellpuig.

¹¹⁸¹ Sobre el procés de fundació i consolidació de l'Hospital General vegeu: Joan BUSQUETA, *Manuel de Montsuar contra l'autoritarisme*, Lleida, 2011, pp. 51-54 i l'obra ja citada d'Antoni CONEJO, *L'antic hospital de Santa Maria...* Pel procés iniciat pel bisbe García Aznárez sabem que, a diferència del que va passar a Barcelona, l'Hospital de Sant Llätzer no va ésser inclòs dins de l'administració de l'Hospital General, sinó que va continuar separat sota l'administració dels frares franciscans de l'observança. Sobre la llebroseria de Barcelona vegeu: Aurora PÉREZ, "El hospital de San Lázaro o 'casa dels malalts o masells'", *La pobreza y la asistencia a los pobres en la Cataluña medieval*, Manuel Riu, dir., Barcelona, 1980, pp. 77-115, esp. 114-115.

¹¹⁸² "ell testis no creu que encara que de tots los spitals de la ciutat de Leyda fos fet un spital no seria axí notable e sumptuós com lo article raona car les rendes són poques dels dits spitals e los edificis mol miserables de que ixiria pocha suma. Emperò que totes les sustancies e edificis de aquells eren convertits en un spital seria un conivent spital e en regiment e recepció dels pobres auria conivent orde a la necessitat de aquells. E açò mostren evidentment les coses per ell damunt dites e deposades" (Cat. ACL, P7-M3-P5-CO5, f. 20v).

moment d'impàs i de dubtes, molts van manifestar la seva intenció de fer donacions al nou hospital per tal de contribuir a la construcció i al manteniment d'aquest.

Finalment, el 12 d'agost de 1453 es van començar a enderrocar les cases del Pes del Rei per construir-hi l'Hospital General de Santa Maria; ja s'havia produït un primer intent d'unificació a l'antic Hospital de Bernat Coll que es va desestimar arran de dues crescudes del riu el 1452 i el 1453.¹¹⁸³ Un any després, el 13 d'abril de 1454, es va fer una solemne processó fins al nou Hospital i una missa celebrada pel Bisbe en honor de la col·locació de la primera pedra pel degà Manuel de Montsuar, el canonge Antoni de Vall-llebrera i els paers Lluís de Montsuar i Bernat Gralla.¹¹⁸⁴

Queda encara una qüestió oberta al voltant de l'Hospital de Clergues Pobres. Aquest centre és mencionat en el procés del Bisbe com un dels hospitals que havien d'annexionar-se a l'Hospital General. No obstant això, en el llibre de les normes de la confraria de San Salvador (*Speculum prioris*, 1483), que llavors administrava l'Hospital per a Clergues Pobres, encara es parla dels hospitalers de l'hospital de la confraria.¹¹⁸⁵ José Trenchs Òdena i Federico Lara Peinado deixen molt clar que es tractava de dues institucions diferents, la primera vinculada a la primitiva *Domus Caritatis* i la segona relacionada amb la Confraria de Clergues Pobres de Sant Salvador. De fet, en la investigació del Bisbe del 1447 es parla de *hospitale presbiterorum Confrarie Sancte Marie sedis Ilerdensis* i no pas de San Salvador; tot i que el 1482 Manuel de Montsuar, arran de l'establiment dels franciscans de l'observança a l'antiga església de Sant Salvador, va atorgar a la confraria de Sant Salvador la capella de Santa Maria l'Antiga i la casa de l'Almoina de la Seu i per tant sembla que ambdues institucions es van unir.¹¹⁸⁶

Els inicis del nou hospital van ésser difícils, sobretot pel context de la Guerra Civil Catalana (1462-1472) i la consegüent destrucció i pobresa que va haver de suportar la ciutat.¹¹⁸⁷ El 1476 els llits del nou hospital encara eren insuficients. Igualment el 1483 i de nou el 1486 Lluís de Fàbrega, procurador del centre, es va queixar de la falta de llençols, roba i llits dient

¹¹⁸³ Antoni CONEJO, *L'Antic Hospital de Santa Maria...*, pp. 61-63.

¹¹⁸⁴ "En l'any de M CCCC L tres diluns a XII d'agost stants paers los honorables Loys de Motnsuar, Gispert Matheu, Bernat Gralla e Johan Caslà en Pons de Vilafranca síndich en Ferrer Company racional en Bernat Antist scrivà de la Paeria foren començades de enderrocar les cases del sol del Pes del Rey a hon se ha de fer lo Spital General de la ciutat e costaren de ... les dites cases quatre centes set lliures. Disapte XIII del mes de abril del any mil CCCC L Quatre fonch feta una solempne professó al dit spital hon dix la misa e sarmonà lo bisbe Gacet e aquel dia fonch posada la primera pedra en lo dit spital la qual hi posaren mossen Manuel de Montsuar, dagà de la Seu de Leyda, Agostí de Vallterra, canonge, mossen Luis de Monsuar e mossen Bernat Gralla" (Es. BNE, *Libre de notes antigues per memòria*, Mss. 18496, f. 39r).

¹¹⁸⁵ *Consecutivament donen comte al dit prior los espitalés del espital de la confraria...* (Joan ALTISENT, "Llibre apel·lat 'speculum prioris'...", p. 366).

¹¹⁸⁶ Josep LLADONOSA, *Manuel de Montsuar (1410-1491)...*, pp. 278-283. José TRENCHS, Federico LARA, *La casa de la caridad...*, pp. 8-19.

¹¹⁸⁷ Després de la duresa de la ciutat, que va capitular el 1464, encara va haver de reparar les infraestructures destruïdes i els camps arrasats, pagar el preu de la pau amb el monarca (300 florins d'or), i contribuir al bàndol reialista mitjançant tropes i diners fins a la victòria definitiva de Joan II el 1472. Joan BUSQUETA, *Manuel...*, pp. 76-93; del mateix autor *Història...*, pp. 315-320.

que molts pobres es veien obligats a dormir al terra.¹¹⁸⁸ La precarietat inicial del nou espai ens permet elucubrar que, tal vegada, el 1483, quan es va redactar l'*Speculum prioris*, l'*Hospital de Clergues Pobres*, seguia funcionant administrat per la confraria de Sant Salvador tot i que ja vinculat a l'Hospital General. De fet, la unió dels centres no significava la desaparició completa de les institucions prèvies ja que aquestes podien seguir funcionant vinculades a l'Hospital General de Santa Maria. Tot i les darreres dates aportades la identitat dels dos hospitals i la seva relació amb l'Hospital General de Santa Maria és encara una qüestió per esclarir.

Com ja hem dit més amunt, Lleida seguia els mateixos passos que altres ciutats de la Corona i s'avançava als de moltes altres; de fet a la Corona de Castella el procés d'unificació i consolidació hospitalària no es va iniciar fins al segle XVI.¹¹⁸⁹ Aquest procés també es va produir a viles més petites com Montsó o Alcanyís.¹¹⁹⁰ El primer de Catalunya fou el de la Santa Creu de Barcelona, creat per iniciativa municipal i amb l'aprovació episcopal i reial el 1401. Durant el procés es va produir l'aglutinació d'almenys sis hospitals primerencs: el d'en Marcús, el d'en Guitard o de la Canonja, el de Pere Desvilar, el d'en Colom, el d'en Vilar, el de Santa Eulàlia del Camp i l'Hospital de Santa Margarida, dedicat a l'acollida de llebreros. El nou centre va aprofitar les dependències de la casa fundada al Raval per un canonge anomenat Colom durant el primer quart del segle XIII.¹¹⁹¹ Per tal de regir la casa van redactar-se unes ordinacions el 1417 on s'hi expressava clarament la necessitat de fundar un centre d'aquestes característiques perquè, gracies a això: "la dita ciutat, sens dubte és preservada de infortunis e mals e los pobles de aquella (...) viuen en pau e concòrdia".¹¹⁹²

A Saragossa la consolidació de la institució hospitalària es va produir el 1425 quan Alfons el Magnànim va crear l'Hospital de Nuestra Señora de Gracia. Segons María Isabel Falcón abans de la fundació existien uns vint centres de petites dimensions que havien anat decaient durant els darrers anys del segle XIV i les primeres dècades del XV.¹¹⁹³ En aquest cas la iniciativa va sorgir dels mateixos conveïns però aquests, sobrepassats per l'envergadura del projecte, demanaren ajuda al rei Alfons. Així el monarca va decidir apadrinar la nova fundació i aquí, a diferència de Barcelona i Lleida, l'hospital general es va mantenir separat de la resta de centres que van continuar esllanguint-se durant els anys posteriors.¹¹⁹⁴ Els estatuts de l'hospital es van redactar el 1427 per ordre del mateix rei Alfons i, posteriorment, foren confirmats i

¹¹⁸⁸ Antoni CONEJO, *L'antic hospital de Santa Maria...*, pp. 73-75.

¹¹⁸⁹ Jon ARRIZABALAGA, *Asistencia, caridad y nueva ética...*, p. 42

¹¹⁹⁰ Raúl VILLAGRASA, "Política hospitalaria...", pp. 165-166.

¹¹⁹¹ Reis FONTANALS I JAUMÀ, "Asistencia y municipio a través de las fuentes medievales y modernas: El caso del hospital de la Santa Creu de Barcelona", *Ciudad y hospital en el Occidente europeo 1300-1700*, Teresa Huguet-Termes, et al., eds., Lleida: Editorial Milenio, pp. 54-55.

¹¹⁹² Jon ARRIZABALAGA, *Asistencia, caridad y nueva ética...*, p. 44 Per a la transcripció de les ordinacions vegeu: Joseph M^o ROCA, *Ordinacions del Hospital general de la Santa Creu de Barcelona : any MCCCCXVII*, Barcelona : Associació General de Metges de Llengua Catalana, 1920.

¹¹⁹³ María Isabel FALCÓN, "Sanidad...", p. 189.

¹¹⁹⁴ María Isabel FALCÓN, "Sanidad...", pp. 192-193.

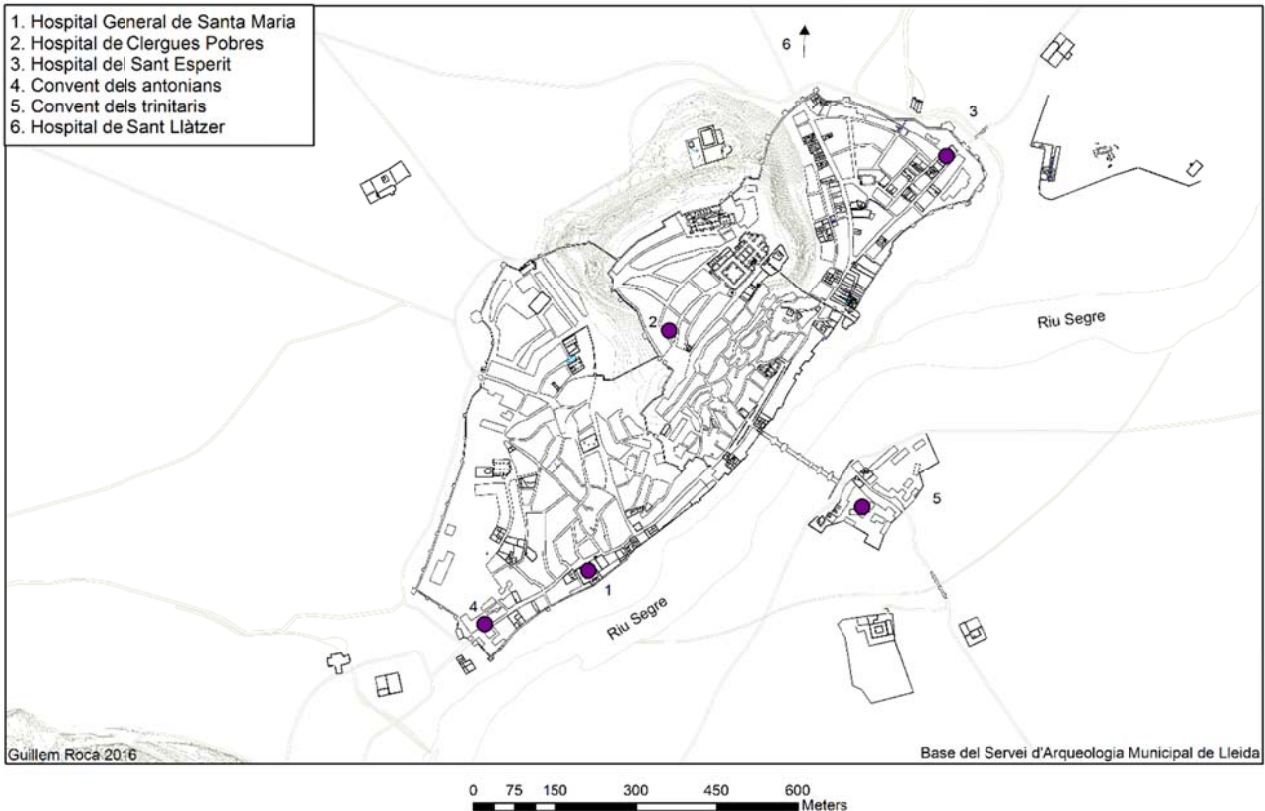
retocats per Ferran el Catòlic el 1496 i pel seu bastard Alfons, lloctinent general del regne d'Aragó, a principis del segle XVI.¹¹⁹⁵

Aquestes dues ciutats van liderar el camí per la gran majoria de viles, tan grans com petites, les quals s'hi emmirallaven per organitzar l'assistència hospitalària al voltant d'un hospital general. Ja hem esbossat el cas de Lleida, fixem-nos, ara, abans d'acabar el capítol, amb el procés de creació de l'Hospital General de Mallorca. A Palma es repetí el mateix esquema que a la resta de ciutats continentals, a principis del segle XV existia una amalgama de centres hospitalaris de petita envergadura llavors incapaços d'assumir la labor assistencial. Alguns dels centres més rellevants eren: l'Hospital de Sant Antoni Abat, l'Hospital de Santa Eulàlia, posteriorment anomenat de Sant Andreu, el de Santa Magdalena, el de Santa Caterina dels Pobres i l'Hospital dels Rossos o del Sant Esperit administrat per l'orde trinitari; a més a les afores de la ciutat, fundat al segle XV, també hi havia un hospital dedicat al tractament de la lepra i anomenat dels Mesells o de Sant Llàtzer. Mallorca va tenir com a model la ciutat de Barcelona i els diferents hospitals van unir-se en un de general per tal de millorar la qualitat de l'assistència i la gestió dels recursos. Així, el centre va ésser fundat el 1456 a partir d'un privilegi d'Alfons el Magnànim amb l'objectiu de servir com a refugi dels pobres de la ciutat i de totes les viles de l'illa.¹¹⁹⁶

¹¹⁹⁵ Sobre aquestes darreres ordinacions vegeu: Cristina MONTERDE, "Las ordinaciones del Hospital de Nuestra Señora de Gracia de Zaragoza establecidas por don Alfonso de Aragón, arzobispo de Zaragoza y lugarteniente general del reino", *Aragón en la Edad Media*, 20 (2008), pp. 505-528.

¹¹⁹⁶ Mª José BORDOY, Esther CRUZ, "Notes per a l'estudi de l'Hospital General de Mallorca (segles XIV-XVI)", *Gimbernat*, 37 (2002), pp. 113-130.

Fase de renovació (s. XV)

L'intent tardà d'annexionar l'Hospital del Sant Esperit

A partir del segle XV el funcionament de l'Hospital del Sant Esperit va patir un seguit de crisis en bona mesura provocades per la voluntat de la Paeria d'immiscir-se en els seus assumptes. D'aquestes vicissituds conservem, majoritàriament, la documentació municipal i, per tant, la visió que se'ns dona de l'administració del centre és sempre negativa i, òbviament, està profundament influenciada pels interessos de la política municipal.

Abans del procés d'unificació dels hospitals lleidatans ja es produïren alguns problemes en la gestió que, com hem vist, tenen paral·lelismes en totes les institucions hospitalàries de la ciutat. El 1418 el comanador demanava sense èxit al municipi alguna ajuda per als nens expòsits que hi havia a l'hospital.¹¹⁹⁷ No gaire més tard, al gener de 1421, la casa mare de Montpeller va emportar-se de l'hospital de Lleida varies cartes, escriptures i plata perjudicant el bon funcionament del centre. Arran d'aquesta sostracció no es va poder pagar a les dides i aquestes intentaren retornar els nens expòsits sota el seu càrrec; finalment el municipi hi va haver d'intervenir i, segons sembla, al juny el comanador del centre ja havia aconseguit refer la

¹¹⁹⁷ Cat. AML, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1418-1419, reg. 407, f. 19r.

situació.¹¹⁹⁸ El 1443 els paers van escriure al Bisbat de Tortosa anunciant que la ciutat “e patrona e protectora del dit spital e pertinencies de aquell” per com el Bisbe havia fet empresonar un fadrí que demanava almoïna per a la casa de Lleida. En la carta demanaven que restituïssin l’ase amb que viatjava el noi, els llibres i les seves possessions al comanador de la casa i que consideressin la presó a la que el fadrí havia estat sotmès com una pena suficient tenint en compte la lleugeresa del crim.¹¹⁹⁹

Però aquests petits problemes només foren el preludi de la tempesta que començà a partir de la segona meitat del XV. El 1447 el comanador va refusar unir-se al projecte de l’Hospital General i va aconseguir mantenir la seva independència tot i l’opinió contrària del municipi i del Bisbe. Les paraules del comanador foren clares: “se oppose a la dita unió no consentint en alguna manera que lo dit monestir e casa del Sant Sperit sie unida ne agregada ni incorporada ni ajustada als spitals seglars de la dita ciutat”¹²⁰⁰. I continuava raonant que aquesta independència s’havia de mantenir com “non aie pus del dit orde e monestir en tota la senyoria del dit senyor Rey *citra montes*”.¹²⁰¹ El Consell Municipal va haver d’acceptar a desgrat i, malgrat la independència de l’hospital, va intentar influenciar en la seva administració fins al punt que es van agrir les relacions.

Al gener del 1456 va començar un plet que enfrontà el Capítol amb el municipi i generà abundant documentació. Josep Lladonosa i posteriorment Prim Bertran ja s’encarregaren de documentar aquest conflicte donant a conèixer la documentació i les vicissituds ocorregudes; ens pertoca a nosaltres posar-ho en relació amb el context global i, sobretot, amb la creació de l’Hospital General de Santa Maria.¹²⁰²

A començaments d’any els paers van rebre un carta del general de l’orde del Sant Esperit responnent a les seves queixes sobre la gestió de l’hospital del Sant Esperit de Lleida que, en aquells temps, tenia a frare Arnau Pons com a comanador. En la missiva el general de l’orde

¹¹⁹⁸ “Ítem mes a suplicació de alguns de la casa del Sant Sperit en la qual se posen alguns gitats e les dides, per ço com no son pagades, volen tornar aquells a la dita casa. E açò per tant com lo comanador de Muntepeyler ha robada la dita casa portant-se’n ab si cartes, scriptures, argent, e altres coses. Perquè demanaven algunes letres ésser fetes al comanador del Sant Esperit de Roma en recomençació del dit comanador. Acordaren que totes letres bones e honestes en favor del dit convent del Sant Sperit sien fetes sens denigració de la fama de alguna persona” (Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre de Consells Particulars*, 1420-1423, reg. 408, f. 10r i 49v).

¹¹⁹⁹ Cat. AML, Fons Municipal, *Correspondència*, 1439-1446, reg. 845, f. 154r.

¹²⁰⁰ Cat. ACL, P7-M3-P5-CO5 (1387-1447) (Processos criminals de jurisdicció eclesiàstica), f. 133r-135v (document 49 de l’apèndix).

¹²⁰¹ Cat. ACL, P7-M3-P5-CO5 (1387-1447) (Processos criminals de jurisdicció eclesiàstica), f. 133r-135v f. 134r (document 49 de l’apèndix). És necessària una catalogació dels centres administrats per l’orde del Sant Esperit a la Corona d’Aragó. A Mallorca, per exemple, l’Hospital del Sant Esperit de Roma era, curiosament, administrat pels trinitaris que van arribar a l’illa el 1229 provinent de Marsella i de la casa d’Avinganya (Lleida) sota les ordres de l’anglès Sebastià Robes. Vegeu: Maria BARCELÓ, Guillem ROSSELLÓ, *La ciudad de Mallorca. La vida cotidiana en una ciudad mediterránea medieval*, Palma: Lleonard Muntaner, 2006, pp. 364-365.

¹²⁰² Ens referim a: Josep LLADONOSA, *Manuel de Montsuar (1410-1491)*..., pp. 103-112 i Prim BERTRAN, “L’Hospital del Sant Esperit de Lleida...”, pp. 323-326.

autoritzava al municipi a intervenir en la reformació del centre i es va elegir a Tomàs de Lleida com a procurador laic de l'hospital.¹²⁰³ Arran d'aquesta intervenció l'ambient ja estava prou crispat però al març d'aquell any la tensió va augmentar amb l'arribada de dos nens expòsits. Segons el Consell, els nens van estar a punt de morir desatesos a les portes de l'hospital sense que ningú gosés recollir-los. A més, sempre segons el Consell, el comanador va respondre negativament a les demandes dels prohoms dient-los que si no els volien criar ells mateixos que els llancesin al Segre. Finalment, el municipi va resoldre el conflicte amb rotunditat, es van contractar dues dides amb els béns de l'hospital i es va alçar una queixa contra el procurador eclesiàstic, frare Arnau Pons, i el conservador del centre, l'ardiaca major de la catedral, Blas Claver.

Al seu torn els regidors eclesiàstics de l'hospital no es van deixar acovardir i prengueren mesures dràstiques, ràpidament feren fora l'administrador laic i prengueren el control de la casa considerant que la Paeria no tenia cap dret d'immiscir-se en l'administració d'un hospital religiós. Llavors va començar un litigi llarguíssim que acabà involucrant al capítol catedralici, per tant al llavors degà Manuel de Montsuar, per tal de defensar els interessos de l'ardiaca Blas Claver.

La Paeria volia conservar l'administració de l'hospital a qualsevol preu i, presa per la crispació del moment, va prendre una mesura completament desaforada i que, vist amb perspectiva, l'acabaria perjudicant notablement. El municipi va fer ús del privilegi reial de defensa, tragué la bandera al balcó de la Paeria i anomenà als administradors de l'hospital i fins i tot al mateix Capítol enemics públics de Lleida.¹²⁰⁴ Al seu torn l'ardiaca Blas Claver va decidir obrir un procediment contra el dret de defensa utilitzat per la ciutat. Els ànims ja estaven prou crispats i, per tal d'intentar que el conflicte no anés més enllà, el degà Manuel de Montsuar va mirar d'intervenir davant del Consell General. La Paeria, influenciada per la seva presència conciliadora, donà mostres de bona voluntat i per primera vegada s'asseguren a parlar;¹²⁰⁵ així es va decidir que el plet seria posat en mans de tercers: l'ardiaca i el comanador del centre elegiren al cabiscol Blas Ram i la ciutat i en Tomàs de Lleida dipositaren la defensa dels seus interessos en el futur paer Bernabé Asam. Això passava el 13 de juliol i les negociacions

¹²⁰³ Cat. AML, Fons Municipal, *Altres documents*, 13...-16..., reg. 701, f. 56r.

¹²⁰⁴ Josep LLADONOSA, *Manuel de Montsuar (1410-1491)*..., p. 105. Aquest privilegi queda recollit als Costums de Lleida, *de defensione ab eo nobis facienda*, se'n diu. El text estableix que el rei defensarà la ciutat d'aquells qui el municipi consideri que atempten contra els seus drets i béns. Amb el privilegi del Consolat la universitat de Lleida va obtenir la capacitat de governar-se i, per tant, de protegir tot allò que els hi corresponia per llei. (Guillem Botet, *Els Costums de Lleida*..., pp. 83, 124-125).

¹²⁰⁵ “perquè verràn e coneguen que la ciutat en açò no la y porte alguna passió sinó, solament, conservació de la dita casa del Sant Esperit per rahó del regiment e administració que ha la dita ciutat en aquella, de bon grat scultaran e pendran tot parat que sie útil e expedient en lo sobredit negoci” (Cat. AML, *Llibre de Consells Particulars*, 1453-1458, reg. 366, f. 59r).

s'allargaren fins al setembre. Fins i tot Joan II, que llavors era lloctinent del regne, va voler intervenir-hi enviant un legat que no va aconseguir millorar la situació.¹²⁰⁶

El primer dia de setembre, cansat de les dilacions i seguint el que marcava el privilegi de defensa exposat per la ciutat, Joan II va escriure a frare Gregori de Santa Fe, comanador de l'ordre del Sant Esperit a Catalunya, ordenant-li que cedís l'administració de l'hospital als paers i prohoms de la ciutat.¹²⁰⁷ Imbuïts d'autoritat els paers es van veure amb la força suficient per expulsar al comanador de l'hospital i expropiar tant els seus béns com els del conservador del centre, qui, arran d'aquest fet, es va negar a negociar fins que les autoritats municipals no ho reconsideressin. Així les negociacions es traslladaren primer a Barcelona i després a Cervera on l'ardiaca Blas Claver intentava aconseguir adeptes a la seva causa. En aquell moment els encarregats de l'assumpte per part de la ciutat eren els síndics Jaume Riquer i Francesc del Bosc, obligats a viure a mig camí entre Lleida i Barcelona durant tot aquell any.

La situació estava lluny de solucionar-se perquè a Blas Claver “negún aprovament ni tracte li és bé vengut” com va explicar a la prohomenia de defensa en Martí Gralla en tornar de Barcelona i haver parlat amb els síndics.¹²⁰⁸ Així la situació es trobava en un punt mort ja que ni l'ardiaca acceptava negociar ni la ciutat cedia en la seva presa de l'hospital. Llavors la Paeria per tal de desencallar la situació va prendre una estratègia força destructiva que acabaria allunyant Blas Claver de qualsevol entesa. El 22 d'octubre es va enviar a Jaume Riquer el trasllat d'una enquesta contra el comanador de l'hospital i se'l va autoritzar per parlar de la mala fama que l'ardiaca tenia a la ciutat.¹²⁰⁹

Tot i això l'ardiaca seguia intransigent i les autoritats van retornar al degà Manuel de Montsuar per demanar-li que tornés a intervenir i suavitzés el conflicte. Altra vegada, gràcies a les gestions conciliadores del degà, la ciutat va cedir a les pressions i el comanador pogué retornar a l'hospital. Ara, però, les negociacions havien pres un matís força diferent, s'assegueren a parlar de bell nou: Martí Gralla, Andreu Despens i Jaume Riquer, de part de la ciutat, i el degà Manuel de Montsuar, el cabiscol Blas Ram i el síndic Ramon Janer, de part de l'ardiaca. Com en els casos anteriors les negociacions foren un fracàs estrepitos, les demandes dels representants eclesiàstics anaven molt més enllà de la gestió del Sant Esperit i afectaven als privilegis de la ciutat; era ben clar que el Capítol estava profundament molestat per l'ús que

¹²⁰⁶ Josep LLADONOSA, *Manuel de Montsuar (1410-1491)*..., p. 107.

¹²⁰⁷ Cat. AML, Fons Municipal, *Altres documents*, 13.-16., reg. 701, f. 56v.

¹²⁰⁸ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre de Consells Particulars*, 1453-1458, reg. 366, f. 70v.

¹²⁰⁹ “Deliberaren fos scrit a micer Jacme Riquer, síndich ja resident en Barchinona, faça tota defensió e carta en la dita causa ab aquelles rahons e "fimdaments" de fer e de dret que fer puxa. E més li sie tramesa treslat de la enquesta feta contra lo comanador del Sant Sperit perquè vista aquella serà vista la sana e bona intenció del dit micer Claver en defendre lo dit comanador. E axí mateix sie aguda diligència en demostració de vida, fama del dit micer Claver. En haver lo procés fet contra lo dit micer Claver de una fadrina que violentament spunzelà e altres crims que és de fama e sien trameses al dit micer Riquer. Perquè la vida e costums de quiscun d'ells sie manifestada en la audiència del Senyor Rey” (Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre de Consells Particulars*, 1453-1458, reg. 366, f. 71r).

s'havia fet del privilegi de defensa i bandera en contra d'ells.¹²¹⁰ La resposta del municipi va tornar a ser contundent, havent deliberat un dia sencer sobre els capítols van resoldre “que neguna manera no fos passat en aquells ans expressament hi fou dissentit”.¹²¹¹

La prohomenia de defensa no es podia quedar de mans plegades mentre el Capítol, i sobretot Blas Claver, removien cel i terra per buscar partidaris en pic les negociacions es van tornar a trencar.¹²¹² Per contrarestar la seva influència la prohomenia va enviar emissaris a Tarragona per parlar amb l'arquebisbe i a Barcelona per entrevistar-se amb el Governador General de Catalunya; la ciutat es penedia de la duresa amb que havia portat les negociacions fins llavors i pretenia donar una imatge ben diferent: “per què denant Nostre Senyor Deus, e lo Rey e altres la ciutat ne sie escusada e coneguem que la ciutat no desie contendre ab lo dit ardiacha”.¹²¹³ Però a començaments del 1457 Blas Claver ja havia aconseguit obrir dues causes contra el municipi, una davant de l'arquebisbe de Tarragona i l'altra a Barcelona. Per afrontar-les la ciutat no va tenir més remei que tornar a enviar a Jaume Riquer, un home de confiança i que coneixia bé el tema, amb la missió d'escoltar el procés i proveir-hi amb bons advocats, “atesa la malicia observada del dit micer Blas”.¹²¹⁴

Al gener de 1457 la ciutat va aconseguir un petit èxit. En saber que Joan II passaria per Lleida de camí cap a Barcelona volgueren posicionar-lo al seu favor, el futur monarca, però, no va poder aturar-se arran de la urgència de l'assumpte que el requeria. Tot i això els va demanar que enviessin un representant de la ciutat a Barcelona i prometé que faria allò que estigués a les seves mans per evitar que els privilegis del municipi fossin discutits.

Per fi, al febrer de 1457, la situació es va començar a suavitzar. Des de Barcelona, Jaume Riquer i Francesc del Bosc, que havia estat enviat a la capital després de la conversa amb Joan II, van escriure dient que “havien concordat de fermar concòrdia en certa manera ab lo

¹²¹⁰ Les exigències dels representants eclesiàstics eren: “Fonch proposat per los honrats mossen Francesc Martí Graylla, mossen Andreu d'Espens e micer Jacme Riquer, que ells per la potestat per la dita promenia a ells donada de tractar e concordar de sobre la qüestió e diferencia que és entre la ciutat de una part e mossen artiacha maior, de la part altra, ensemps ab lo honrat mossen Miquel de Boxadors per ells en açò pres. Havien molt largament tractat dels dits afers ab los honrats mossen degà, mossen cabiscol e mossen sindich, canonges, per part del dit mossen <artiacha>, e haguts diversos parlaments entre ells eren arribats que lo dit artiacha en neguna manera no faria concordia ni partit negun sinó en aquesta forma <e per aquest ·III· capítols>, ço és: que primerament fossen elets per part de la ciutat dues persones e per part de capítol altres dues, e que aquestes haguessen poder bastant que tota hora e quant fos qüestió entre capítol e la ciutat les dites persones ne haguessen a conexer; altre que <no res mens> que la ciutat de aquí avant no pogués declarar defenció contra capítol clero ni singulars persones de aquell "llalch" que la bandera fos tornada dins la payria e que les mesions fossen pagades al dit mossen artiacha” (Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre de Consells Particulars*, 1453-1458, reg. 366, 79v).

¹²¹¹ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre de Consells Particulars*, 1453-1458, reg. 366, f. 79v.

¹²¹² “E com segons se sent en és fama pública que lo dit artiacha se met a part e lagerta de partir a Tarragona e a Barchinona, e encara al Papa e al Rey per procehir en los dits litigis e fer tots dans que porà en aqueta ciutat” (Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre de Consells Particulars*, 1453-1458, reg. 366, f. 83v-84r).

¹²¹³ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre de Consells Particulars*, 1453-1458, reg. 366, f. 83-84.

¹²¹⁴ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre de Consells Particulars*, 1453-1458, reg. 366, f. 83-84.

honrat micer Blas Claver, artiacha”.¹²¹⁵ Seguint la concòrdia es va constituir una comissió formada per Miquel de Boxadors, de part de la ciutat, i l’abat d’Àger, de part de l’ardiaca, amb la intenció de reunir-se a Vilanova de Segrià, a Alguaire o a Almenar i trobar una solució definitiva al litigi.¹²¹⁶ Finalment, després de tota aquesta odissea la sentència definitiva fou favorable a l’ardiaca i la ciutat va acabar cedint i retirant-se de l’administració del Sant Esperit.¹²¹⁷

Al març el conflicte ja havia finalitzat i la ciutat estava obligada a retornar uns bous i unes vaques que s’havien confiscat a Blas Claver. Bernabé Assam fou l’encarregat de prendre-les i allotjar-les a les seves terres i, per aquest motiu, demanava una satisfacció econòmica per cobrir les despeses arran del menjar de les bèsties. El Consell li ho denegà comunicant-li que ja havia cobrat la venda d’un dels bous i el cuir de quatre animals més del ramat que havien mort.¹²¹⁸ A l’octubre la prohomenia de defensa encara es reunia per resoldre a qui corresponia pagar les despeses de l’arbitratge.

És ben clar que l’aventura per intentar controlar l’Hospital del Sant Esperit li va sortir molt cara a la ciutat i fou completament infructuosa. Els conflictes entre la ciutat i els representants de l’Orde del Sant Esperit es van anar succeint fins al segle XVI, per exemple, el 1555, tenim constància d’aquest fet quan la ciutat expressava que la Casa del Sant Esperit “stà pobrissima per mals comanados passats e perquè los que la region furtaven lo poc que tenie”.¹²¹⁹ Finalment al segle XVI el municipi decidí crear l’Hospital dels Infants Orfes i deixar així de dependre del Sant Esperit en matèria d’expòsits.¹²²⁰

Visió retrospectiva de la xarxa hospitalària: conclusions

La xarxa assistencial medieval lleidatana es va anar formant durant els segles XII-XV i va passar per tres fases fonamentals. Aquestes fases s’han d’estudiar juntament amb el context històric local ja que la gestió hospitalària batejava al mateix ritme que l’administració municipal. Una xarxa hospitalària estructurada en tres fases ja ha estat exposada en altres treballs, tot i que, si bé seguim un model semblant, no és exactament igual al que s’ha donat per Barcelona i València. Aquest fet es deu principalment a que a Lleida el poder municipal es va ocupar dels centres laics i parroquials molt abans que en altres ciutats de la Corona. A més,

¹²¹⁵ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre de Consells Particulars*, 1453-1458, reg. 366, f. 89v.

¹²¹⁶ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre de Consells Particulars*, 1453-1458, reg. 366, 91v.

¹²¹⁷ Josep LLADONOSA, *Manuel de Montsuar (1410-1491) ...*, p. 112.

¹²¹⁸ Cat. Fons Municipal, *Llibre de Consells Particulars*, 1453-1458, reg. 366, f. 97r. Recordem que la ciutat prohibia, des de 1340, la venda de besties per carn que no haguessin estat escorxades.

¹²¹⁹ Cat. AML, Fons Municipal, *Correspondència*, 1496-1514, reg. 846 f. 50v.

¹²²⁰ Prim Bertran “L’hospital del Sant Esperit...”, p. 326. D’aquest establiment conservem un inventari de 1617 que ens dona la seva ubicació, a la parroquia de Magdalena i al carrer de la Bruneteria, i una diea de la seva estructura i distribució interior. Vegeu: Cat. AML, Fons Municipal, reg. 2088, f. 1r.

relacionem la segona fase amb les fundacions tardanes del segle XIV i no amb una època sense fundacions com passa en altres ciutats.¹²²¹

La fase de fundació és la més llarga i abraça diferents institucions creades durant els segles XII i XIII. En aquell moment la xarxa assistencial seguia un patró expansiu, els centres es van crear a prop dels camins, a les portes de la ciutat, allunyats del nucli urbà i extramurs. Fins i tot l'Hospital de Pere Moliner, que després serà engolit pel teixit urbà, es va edificar a prop de la Porta Foradana que, al segle XII, marcava el límit occidental de la ciutat. Es tracta d'una època d'expansió econòmica i de projecció de la ciutat sobre el territori i la xarxa hospitalària ho demostra. En aquest sentit la construcció tant dels hospitals com de les dues llebroseries que coneixem extramurs no s'ha de confondre amb una visió d'allunyament de la pobresa per causes mèdiques; almenys no durant aquesta època. La teoria miasmàtica no es va començar a popularitzar fins al segle XIV, quan es va instituir l'ofici de mostassaf encarregat de la gestió higiènica; en aquesta fase de fundació la construcció d'hospitals estava estretament vinculada als camins i als espais de trànsits i, de fet, serà durant la popularització de la teoria miasmàtica quan molts hospitals seran traslladats intramurs.¹²²² En aquesta primera fase la xarxa hospitalària es va bastir gràcies a fundacions laiques, a les institucions parroquials i als ordes dedicats a l'assistència hospitalària: antonians, trinitaris i sant esperit. Era una xarxa assistencial que s'assemblava més al sistema de Saragossa que al d'altres ciutats del Principat com Barcelona i Girona.¹²²³

La segona fase, la d'adaptació, va ser molt més curta. Hem de situar l'inici durant la segona meitat del XIV. Es tractava d'un nou context amb un conjunt de canvis en la percepció de la pobresa i de la malaltia, sobretot quan es va percebre la novetat i la calamitat dels nous cicles pestífers i es va associar de forma clara la pobresa amb la malaltia.¹²²⁴ Aquesta fase es va caracteritzar pel trasllat d'alguns centres a diferents zones intramurs de la ciutat i la fundació de dos nous hospitals a partir d'iniciatives laiques. L'esquema expansiu de la fase anterior es va trencar i la xarxa assistencial es va emmotllar a l'espai reservat intramurs. En un primer moment les dues noves fundacions van defugir establir-se a les portes i vora les muralles, com havien fet

¹²²¹ Segueixo la descripció que Josep Barceló dona a la seva tesi doctoral (Josep Barceló, *Poder local, govern i assistència pública...*, p. 7). Identifica tres fases seguint l'evolució de Barcelona, València i Saragossa: una inicial amb fundacions eclesiàstiques i laiques, una segona fase marcada per la crisi del segle XIV i una última on el control del poder municipal sobre els centres fou cada vegada més gran.

¹²²² Sobre aquest tema es esclareix l'article de Carole RAWCLIFFE, "¿fuera del campamento?: Leprosorias urbanas en la Inglaterra medieval", *Ciudad y hospital en el occidente europeo 1300-1700*, Teresa Hugué-Termes, et al., eds, Lleida: Editorial Milenio, 2014, pp. 95-114.

¹²²³ Sobre la xarxa assistencial de Girona he consultat: Christian GUILLERÉ, "Assistance et charité à Gérone au début du XIVème siècle", *La pobreza y la asistencia a los pobres en la Cataluña medieval*, I, Manuel Riu, ed., Barcelona, 1980, pp. 191-204; al mateix volum per a Barcelona Carme BATLLE GALLART; Montserrat CASAS, "La caritat privada i les institucions benèfiques de Barcelona (segle XIII)", pp. 117-190; sobre Saragossa: María Isabel FALCÓN PÉREZ, "Sanidad...", pp. 189-191; Raúl VILLAGRASA ELÍAS, *La red de hospitales en el Aragón medieval (ss. XII-XV)*, Saragossa: Institución Fernando el Católico, 2016, pp. 111-117.

¹²²⁴ John HENDERSON, *The renaissance hospital...*, p. 14.

els altres centres, i van situar-se dins l'entramat urbà; posteriorment l'Hospital de Guillem Vidal fou traslladat a Cappont. Aquesta fase es va caracteritzar per l'intent de renovar les diferents eines de la xarxa assistencial i adaptar-les a la realitat de la pobresa baixmedieval després de gairebé una centúria sense fundacions hospitalàries importants, i no és casualitat que fos durant aquesta fase quan es va introduir la medicina en els hospitals. Hem de tenir en compte que les fundacions dels hospitals d'en Serra i d'en Guillem Vidal no van ésser casos aïllats. El canonge Domènec Ponç el 1372 va fundar el Col·legi de Santa Maria per acollir estudiants pobres i, en definitiva, es tractava d'un edifici que donava hospitalitat en un sentit més ampli. A més, el mateix personatge va instituir mitjançant el seu testament el 1417 un hospital per a pobres a Benavarri, la seva vila natal.¹²²⁵ A Florència, per exemple a partir del 1300 es fundaren 14 nous hospitals, és clar que tots els centres assistencials ilerdens no són res comparats amb els 68 hospitals que es van bastir a Florència entre el 1000 i el 1550.¹²²⁶

Després del fracàs de totes les millores endegades va començar la darrera fase estudiada, la de renovació. El 1446 el Papa Eugeni IV va autoritzar al Bisbe lleidatà realitzar una auditoria de les rendes i qualitat dels centres lleidatans. El resultat fou descoratjador, la majoria d'hospitals estaven ofegats després de les crisis passades i en molts els administradors havien malgastat els recursos del centre; en general l'atenció que es donava als pobres acollits deixava molt que desitjar i molts ciutadans dubtaven que la convergència de les rendes fos suficient per bastir un nou hospital.¹²²⁷ L'examen de la situació econòmica també comptava amb el suport del municipi que esperava una millora de la xarxa hospitalària per evitar tots els problemes que generava la pobresa. Es tractava de millorar la gestió dels recursos per tal de poder controlar millor els desconeguts que arribaven a les portes de Lleida. Cal que entenguem que al segle XV, l'hospital havia guanyat importància com a espai de medicalització i de control social però no havia deixat mai de banda la seva rellevància religiosa i la capacitat d'aportar beneficis espirituals als benefactors.

¹²²⁵ VELASCO, "Domènec...", pp. 306-313. També altres ciutats van veure fundacions tardanes com Tarragona el 1370 (Josep Barceló, *Poder local, govern i assistència pública...*, pp. 21-22, Solsona amb la fundació de l'Hospital d'en Llobera el 1416 (Enric BARTRINA, "Els quatre hospitals de Solsona", *Gimbernat*, 49 (2008), pp. 33-48). A Tamarite de Llitera el 1414 es va construir un hospital al barri jueu quan els seus habitants originals van ésser expulsats (Raül VILLAGRASA, "Hospitales y asistencia en Monzón..."; pp. 189, 190). A Cervera el 1389 el mercader Berneguer de Castelltort va fundar mitjançant el seu testament un hospital per a pobres i malalts (F. Xavier RIVERAS, "Pelegrins al seu pas per l'hospital certerí de Berenguer de Castelltort (1426-1493)", *El camí de Sant Jaume i Catalunya*. Barberà del Vallès, 2007, pp. 157-161). També l'Hospital del Coll de Balaguer es va aixecar el 1344 (Antoni CONEJO, "L'hospital de l'infant Pere 'in loco vocato Coyll de Balaguer'", *L'infant Pere d'Aragó i d'Anjou: 'molt gracies e savi senyor'*, Antoni Conejo, ed., Valls, 2015, pp. 285-351, esp. 305).

¹²²⁶ John HENDERSON, *The Renaissance Hospital...*, pp. 5-6.

¹²²⁷ Josep PERARNAU, "Documentació papal relativa als Països Catalans...", pp. 430-432.

“Gran era l'exempli e la bona vida que Evast e Aloma fahien, e per los lurs mèrits Deus fahia moltes gràcies a molts homens e exohia molts peccadors en aquella çitutat e molts malalts sanava Deus en l'espital per la oració de Evast e Aloma”

(Ramon Llull, *Romans d'Evast e Blanquerna*)

Els hospitals reunits en l'Hospital General de Santa Maria

El permís papal per construir un nou hospital va ésser firmat l'1 d'abril de 1446 a Roma. Amb aquesta autorització començaven els tractes i conversacions entre el Bisbe i el municipi amb els patrons dels hospitals per tal de conèixer l'estat dels centres. Un dimecres de l'any següent, que comptava 15 de febrer, el notari Bernat Antist, síndic de la ciutat, va arribar al Palau Episcopal per entrevistar-se amb el llavors bisbe García Aznárez de Añón; ambdós convingueren que, prèviament a la unió, era necessari realitzar un profund estudi de les rendes i propietats de cada hospital. Començava així una auditoria de la xarxa hospitalària que ha arribat fins als nostres dies amagada entre els papers de l'arxiu capitular.

L'estudi endegat pel Bisbe ens permet conèixer amb força detall la situació dels hospitals que, finalment, van passar a convergir en un de sol, l'Hospital General de Santa Maria. L'anàlisi està precedit per unes entrevistes a habitants de la ciutat; aquests testimonis ens descriuen una xarxa hospitalària castigada per les crisis i amb unes rendes profundament disminuïdes, per exemple el notari Pere Teixidor: “ell testis ho a vist e veu que per les dites mortalitats e sterelitats de temps les propietats són disminuïdes en tant que casi són en total en destrucció en gran part axí que los censos que solian haver cesan e han cesat”;¹²²⁸ i el mateix testimoni, i altres li donen la raó, expressa incredulitat en sentir la possibilitat de sustentar un nou hospital únicament amb les rendes dels vells: “que en cas que de tots los dits spitals fos fet un spital ell testis no creu se pogués fer bon spital ni notable de les rendes de aquell que tant són poques, e los edificis tan simples e de poca valor dels quals procehiria tan poca suma que no porian dar compliment a tal spital com lo article espresa”.¹²²⁹ Als problemes conjunturals hi hem d'afegir la mala gestió exercida per alguns administradors, de la qual ja hem parlat més amunt, que acabava de conformar un panorama gens encoratjador per al Bisbe i el síndic municipal. Havent copsat aquesta primera perspectiva decidiren passar a l'acció i investigar directament les possessions i l'estat dels centres.

¹²²⁸ Cat. ACL, reg. P7-M3-P5-CO5. f. 13v.

¹²²⁹ Cat. ACL, reg. P7-M3-P5-CO5. f. 14r.

Els edificis, els objectes i el finançament.

Els edificis que acollien hospitals presenten tots una tipologia semblant que no deuria diferir gaire de les cases ordinàries de la ciutat. Com ja hem vist molts fundadors van cedir els seus albergs per a fer-hi un hospital i la institució hagué d'adaptar les seves necessitats a l'estructura llegada i no pas a l'inrevés. Per tant se'ns fa difícil parlar d'una tipologia d'hospital, sobretot sabent que al món rural hi havia hospitals molt més precaris i que sovint s'acostaven més a una cabana amb jaços de palla que no pas a un edifici. Així per entendre l'estructura d'un hospital lleidatà dels segles XIV-XV ens hem de fixar en la d'una casa típica de la ciutat.

Les dimensions de les cases lleidatanes eren variables i estaven sotmeses a les característiques del barri i a la densitat de població, no era igual una casa a Sant Llorenç, una zona àmplia i en bona mesura ocupada per horts, que a Sant Andreu, un indret costerut i amb l'afegit de la Cuirassa, on els jueus hi vivien cada cop més enclaustrats. Igualment cal diferenciar els diferents moments històrics i, evidentment, l'estructura de les cases va variar al llarg de l'edat mitjana.¹²³⁰ També era un fet comú que les cases tinguessin un terrat i estiguessin tan encaixonades que la gent podia saltar amb llibertat d'un alberg a l'altre, per exemple Blanqueta que, en veure que casa seva era assaltada per uns brètols, va “pasà el terrat del albrech de son pare e de sa mare qui és hostel es té ab l'alberch de son marit d'ella testis, e devallà en la carrera”¹²³¹. No obstant això, i com ja hem vist en els apartats anteriors, els hospitals més primerencs estaven situats a les portes de la ciutat, allunyats de la zona més populosa i, per tant, amb certa llibertat per no haver d'encabir-se entre els murs d'altres construccions.

Les cases s'estructuraven al voltant de carrers traçats amb còdols que s'han pogut documentar al Portal de Magdalena i també a la Cuirassa, per allà hi transitaven les bèsties de càrrega, els carros i els viatgers que encaminaven els seus passos envers els hospitals. Els albergs eren majoritàriament fets amb blocs de pedra sorrenca de color clar i lligats amb una fina capa de morter i còdols per aportar major estabilitat.¹²³² Així, l'aspecte de la ciutat deuria ésser força diferent del d'una urbs italiana com Siena, on les cases eren de maons i, fins i tot, hi havia el costum de recobrir les antigues construccions de pedra amb aquestes peces d'argila cuita.¹²³³ En l'estructura interna els albergs medievals lleidatans no diferien gaire de les cases

¹²³⁰ Per exemple, amb la crisi del sector tèxtil el barri de Magdalena va sofrir importants transformacions urbanes i moltes cases van convertir-se en horts. Vegeu Ferran PUIG, Purificación LÁZARO, “Les excavacions a l'Antic Portal de Magdalena: noves dades sobre l'urbanisme antic de la ciutat de Lleida”, *Tribuna d'Arqueologia*, 10 (1985-1986), pp. 83-88.

¹²³¹ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre de Crims*, 1381-1382, reg. 789, f. 7v.

¹²³² Ana LORIENTE, Ana OLIVER, eds., *L'antic Portal de Magdalena*, Lleida: La Paeria; Arts Gràfiques Bobalà, 1992, pp. 158-159.

¹²³³ Gabriela PICCINNI, Ducio BALESTRACCI, *Siena del trecento. Assetto urbano e strutture edilizie*, Firenze: Clusf, 1977, pp. 79-80.

documentades en època moderna; de fet es van produir ben pocs avenços constructius o en l'àmbit domèstic, sense comptar algunes modes decoratives en els objectes d'ús quotidià.¹²³⁴

Els inventaris ens aporten una mica d'informació sobre la disposició interior dels hospitals. La gran majoria són edificis amb almenys dues plantes, tot i que la superior no sempre és propietat de l'hospital i, per tant, no s'utilitza. Per aquest motiu en tots els centres els pobres s'estaven a la planta baixa que s'estructurava al voltant de l'entrada. L'entrada no era només la porta sinó tot un espai dedicat a l'emmagatzematge d'objectes diversos com robes, caixes, bancs, maons...¹²³⁵ De fet en alguns hospital tota la planta baixa es descriu com l'entrada i allà ja s'hi enumeren els llits, els llençols i les flassades que utilitzaven els pobres i malalts acollits. Molt sovint, els pobres només disposaven d'aquest espai que estava pobrament moblat, només amb els llits o colgues, alguns bancs per poder desvestir-se i unes caixes per deixar-hi els seus objectes personals. La mitja dels llits entre tots els hospitals lleidatans era de 4,5 llits per centre, essent 8 el que en tenia més (Hospital de Magdalena) i diversos centres només tenien dos jaços.

Només l'Hospital de Magdalena comptava amb un celler on hi havia dues botes per emmagatzemar-hi vi i l'hospital de Sant Martí posseïa dues tenalles guardades al pis superior.

En la gran majoria dels hospitals l'espai superior estava dedicat a la cuina, lloc de reunió, rebost i espai d'emmagatzematge, sobretot de roba. En cap cas trobem un pastador, una estança exclusivament dedicada a pastar el pa, de fet només en l'hospital de Sant Martí hi havia una pastera i a la resta de centres el pa es deuria comprar ja cuit.¹²³⁶

Els pobres acostumaven a dormir en colgues, els llits que més abunden, fets amb palla i sense cap mena de comoditat; en l'hospital de Guillem Vidal hi ha una descripció d'aquest tipus de llits força gràfica:

“Primerament en la entrada en lo darrer lit vers la finestra als mà dreta ·I· colga de pi ab ses posts de palla, ·I· flaçada sobre la palla”.¹²³⁷

És a dir un jaç fet amb una fusta plana, també es podia fer amb canyes, al damunt del qual s'hi acumulava palla i es cobria amb flassades i vànoves; en alguns hospitals també hi apareixen llits de cordes, suposem una espècie d'hamaques. Altres possibilitats eren les màrfegues, que es farcién amb palla i servien com a matalàs per estirar-se damunt del terra, ho veiem al mateix hospital de Guillem Vidal: “una màrfega sotil plena axí metex de palla, ·I· troç

¹²³⁴ Iolanda ENJUANES, Guillem ROCA, “Lleida 1716: una instantània dels barris...”, pp. 86-93.

¹²³⁵ Jordi BOLÒS, Imma SÀNCHEZ-BOIRA, *Inventaris i encants conservats a l'Arxiu Capitular de Lleida (segles XIV-XVI)*, Barcelona: Fundació Noguera, 2014, pp.157-162. Vegeu també M. Alexandra Capdevila, “Estructura i distribució de les llars maresmenques a les darreries del segle XVII”, *Sessió d'Estudis Mataronins*, 18 (2001), pp. 111-120.

¹²³⁶ Jordi BOLÒS, Imma SÀNCHEZ-BOIRA, *Inventaris i encants...*, pp. 146-150.

¹²³⁷ Cat. ACL, reg. P7-M3-P5-CO5. f. 49r.

de vanova squinçada, una flaçada sotil ab listes burelles e vermelles".¹²³⁸ També hi trobem matalassos convencionals, farcits de bona llana o de fustany, que era un tipus de cotó utilitzat per als farciments i els folres de diferents peces; alguns estaven decorats amb barres de colors o amb una franja, la sotana, diferenciada pel teixit i pel color.¹²³⁹ Dins de les estances dels hospitals només hi abundava una cosa, la roba de llit i sovint era de mala qualitat, sotil i oldà en diuen als documents. Les peces de roba que cobrien els pobres i malalts estirats als llits eren: flassades, llençols, tovalloles, vànoves, cobertors... i per recolzar el cap s'utilitzaven travessers o coixinals.

El llit estava cobert amb llençols, sovint de tela basta, estopa o cànem (canemàs), i, per sobre, amb les flassades que són el teixit que presenta una major diversitat en els inventaris estudiats; hi havia flassades blanques i llistades de diferents maneres, en les llistades sobretot predominava el burell (negre) combinat amb vermell i, en menor mesura amb blanc, també hi havia decoracions als extrems de les teles, com en els matalassos. Per damunt, quan feia fred, s'hi podien afegir cobertors i vànoves o *cóceres* de colors diversos. La roba bàsica de llit es completava amb el coixí, el més comú era un travesser, farcit de borra, ploma o palla, que cobria d'un extrem a l'altre del capçal; també trobem *coixinals* curts de fluixell (plomes).

Tant el travesser com el llit eren compartits pels diferents usuaris del jaç, cal tenir present que a l'edat mitjana el llit no era un objecte individual.¹²⁴⁰ Això succeïa en totes les cases i hospitals, el 1340 en Domingo de la Costa va denunciar que mentre dormia amb un sarraí aquest l'havia intentat violar,¹²⁴¹ i, semblantment, Maria, en saber que la seva senyora havia estat assassinada, va inculpar ràpidament al marit dient que havia planificar l'assassinat la nit anterior mentre dormia amb quatre amics, també inculpats, en una colga que hi havia a la sala de l'escriptori.¹²⁴² No era una pràctica mal vista com ens mostren molts relleus i pintures

¹²³⁸ Cat. ACL, reg. P7-M3-P5-CO5. f. 49r.

¹²³⁹ Vegeu les diverses definicions al Diccionari Català, Valencià i Balear online: <http://dcvb.iecat.net/> (consultat el 23 de gener de 2017). Per exemple: "matalaf nou amb listes blaves e la sotana de burch vermell" (Cat. ACL, reg. P7-M3-P5-CO5. f. 129v).

¹²⁴⁰ El nombre de persones acollides en un llit era variable. A les acaballes del segle XVI a Santa Maria Nuova de Florencia sabem que els llits eren compartits per dos homes o per tres dones. Al llibre d'entrades d'aquest centre els pacients es dividien entre *kapo* i *piedi* (cap i peus) indicant la direcció que prenien al llit. En canvi el 1618 la situació havia empitjorat perquè hi havia entre quatre i sis dones compartint llit. Vegeu John HENDERSON, *The Renaissance Hospital...*, pp. 251-254.

¹²⁴¹ "Domingo de la Costa, qui està ab en Jacme d'Aguilló, ferrer, per amenar les manxes, denuncia als honrats en Berenguer de Castellveyll, cort de Leyda per lo senyor Rey, e als pahers que sta nit prob passada el jahie en casa del dit en Jacme d'Aguilló en ·I· lit ensemps ab Afumado d'Endaní, sarrahí. E dix que axí com el dormie, lo dit sarrahí se gi[tà] a el e mes li la pixa per lo cul, si que el se despertà al mal que-li fahie. E el pres-se a cridar. El dit sarrahí dix-li: "cala que joc faré aytant de plaer". E a obs el pres-se a cridar pus a avant el dit sarrahí trasc-li la pexa del cul e el posa-si la mà com lo lin ach treyt e trobàs tot muyllat <... lit> E pux devala-se'n en la carrera e pres-se a cridar via fora... (Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre de Crims*, 1339-1340, reg. 773, f. 229r).

¹²⁴² "Interrogada si sap que en aquell dia que la mort se féu ni abans los desús dits o alguns dels fossen instats en casa del dit Fyllach, consellan entre ells ni en altra manera, e dix que ·l diemenge a vespre abans jaqueren en casa d'en Fyllach los dits frares seus e Miquel de Vilanova e Don Bonet e jaqueren en ·I· lit

medieval, l'escultor d'un seguit de capitells a la catedral d'Autun (França) va representar els tres reis mags ajaguts en un únic llit i coberts per una mateixa màrfega.¹²⁴³ Un cas més proper és el retaule de Santa Úrsula i Sant Nicolau (XIV-XV) de l'església de Santa Maria de Castelló de Farfanya; en les representacions de la vida de Sant Nicolau hi apareixen dues escenes amb llits compartits: la primera quan Nicolau dona dos poms d'or a tres joves que dormen en un mateix llit per constituir la dot del casament i evitar, així, que es converteixin en prostitutes; l'altra, la darrera escena, en que tres infants que han estat hostatjats a casa d'un carnisser dormen plàcidament dins un únic llit mentre una dona alça un llum d'oli i el carnisser aprofita la claror somorta per degollar-los (làmina VI).¹²⁴⁴

Els altres dos grans grups d'objectes són els dedicats a la cuina i a l'emmagatzematge. Les cuines dels hospitals no eren res de l'altre món, més aviat pobres o, en alguns casos, completament desproveïdes dels objectes més necessaris. Certament no hi havia massa varietat i els objectes es reduïen a algunes paelles i calders per a coure al foc, asts i ganxos per posar les peces de carn i els recipients damunt les flames i només una giradora per tombar les truites. Entre els objectes també hi havia talladors, que eren suports de fusta per capolar la carn i les verdures, alguns morters i mans de morter, essencials per a fer picades i salses; l'Hospital de Magdalena també posseïa unes oueres. Hi trobem ben pocs elements per menjar, només algunes escudelles i una tassa a l'Hospital de Guillem Vidal, això era o bé perquè la gran majoria de gent viatjava amb els seus estris personals o perquè n'hi havia prou amb una cullera, també d'ús personal, per pessigar directament de l'olla o la paella. Per menjar o per reunir-se hi havia diferents taules i bancs distribuïts per les sales. Els objectes d'emmagatzematge principals eren caixes de diferents mesures, arribancs i els sotspalls, uns mobles col·locats a la vora dels llits per guardar-hi roba.¹²⁴⁵

Per contra no apareixen gaires objectes de culte al voltant dels hospitals, la cura física anava precedida de la cura espiritual i en molts hospitals els malalts podien contemplar des del llit un altar o una imatge sagrada. Això només ho trobem a l'Hospital de Sant Tomàs on s'hi descriu un retaule dedicat a Sant Guillem, a l'Hospital de Magdalena hi havia una creu decorada però estava guardada a la sala de roba i sembla que servia per acaptar. No obstant això, sabem que alguns hospitals tenien l'oratori a fora i, possiblement, els hospitals utilitzaven la capella del mateix temple parroquial.¹²⁴⁶ Els objectes destinats a la cura física són igualment esparsos, només podem documentar alguns draps esquinçats que podien usar-se com a benes i un vàter portàtil a l'Hospital de Capellans pobres.

[24v] tots ·III· ço és tots tres frares, el dit Miquel de Vilanova, en la colga del escriptori" (Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre de Crims*, 1368-1370, reg. 783, f. 24r).

¹²⁴³ Norbert OHLER, *The medieval...*, p. 93.

¹²⁴⁴ Ximo COMPANYY, Isidre PUIG, Jesús TARRAGONA, eds., *Exposició Pulchra...*, pp. 168-169.

¹²⁴⁵ "Ítem altra colga ab són sotspall e una flaçada oldana" (Cat. ACL, reg. P7-M3-P5-CO5, f. 128r).

¹²⁴⁶ Sobre les descripcions de dos hospitals barcelonins d'en Marcús i d'en Colom i la seva capella vegeu: Dolors PIFARRÉ, "Dos visitas de comienzos del siglo...", pp. 82-93, esp. 84-85.

Com hem vist es tracta d'un llistat d'objectes no gaire esclaridor o, almenys, revelador de la pobresa que patien aquest centres. Si ho comparem amb altres inventaris de l'època veiem cases molt més ben equipades, amb estances més específiques com pastadors, cellers i estudis i, sobretot, molts més objectes, per exemple, per cuinar: graelles, copes, greixoneres per recollir el greix de l'ast, coladors, etc.¹²⁴⁷

Sobre el finançament els inventaris ens aporten informació dels censos pagats i rebuts i, també, de les explotacions sota domini directe dels hospitals. Ara bé, malauradament només conservem dades per als hospitals de Sant Martí, de Guillem Vidal, de les Dones i de Sant Tomàs.

Com ja sabem el finançament tradicional dels hospitals medievals es basava, sobretot, en els llegats pietosos de diners, terres, albergs i de qualsevol tipus d'objecte (llits, espelmes, roba...) que els benefactors donaven als centres. Però com apunta en la seva tesi doctoral Josep Barceló, l'hospital no es dedicava únicament a l'acumulació de patrimoni, els procuradors, sovint gent vinculada al món comercial, preferien invertir les possessions per aconseguir un benefici en forma de cens emfitèutic perquè el censal era més rendible que l'explotació directa de la terra i permetia un guany constant.¹²⁴⁸

En els hospitals estudiats aquest patrimoni eren camps situats al terme de Lleida, no gaire lluny de les muralles, i alguns albergs dins la ciutat i no sempre a prop de l'hospital. Curiosament, tret d'una partida que no hem pogut documentar (Concobella), la resta estaven al marge dret del Segre, és a dir a la zona nord de la ciutat i entre els camins que anaven envers Corbins i Montagut. Com veurem la influència al mercat censal que podien exercir els hospitals lleidatans era molt limitada i no arribava més enllà de cinc quilòmetres a la rodona.¹²⁴⁹ Les terres sota domini directe o per les quals es percebia un cens estaven situades a les partides conegudes com: Boixadors, Grealó, Cantalosella, Sas de Boixadors, Sas, Pa i Aigua i Vallcalent. En alguns casos les especificacions són més detallades com: darrera el monestir franciscà, a l'Hospital vell de Sant Tomàs, en alguna coma de les partides mencionades o als camins que menaven vers la partida de Montcada o Montagut. La seva dedicació era variable però la gran majoria estaven dedicades a la vinya, farratges o, simplement, ens la descriuen com "terra campa", sense que en puguem arribar a conèixer el conreu. Entre les possessions no hi havia cap hort, un fet que semblaria lògic, almenys entre les terres que estaven sota domini directe, per abastir la cuina dels hospitals. No obstant això, la majoria de l'horta lleidatana

¹²⁴⁷ Jordi BOLÒS, Imma SÀNCHEZ-BOIRA, *Inventaris i encants conservats...*, pp. 143-146.

¹²⁴⁸ Vegeu: Josep BARCELÓ, *Poder local, govern i assistència pública...*, pp. 155-157.

¹²⁴⁹ Només cal observar el quadre presentat per Josep Barceló per comprendre la diferència entre el model d'aquests petits hospitals i la influència del mercat censal de l'hospital de Tarragona (finals del segle XVI) que arribà a desenvolupar el paper d'institució creditícia, si bé el sistema de finançament era el mateix. Josep BARCELÓ, *Poder local, govern i assistència pública...*, pp. 165-175, esp. 170. Sobre el finançament de l'Hospital de la Santa Creu de Barcelona Jordi MORELLÓ, "Finanzas hospitalarias y deuda pública: los censales de la Santa Creu de Barcelona en torno a 1500", *Ciudad y hospital en el Occidente europeo, 1300-1700*, Teresa Huguet-Termes *et al.*, eds., Lleida: Editorial Milenio, 2014, pp. 211-261.

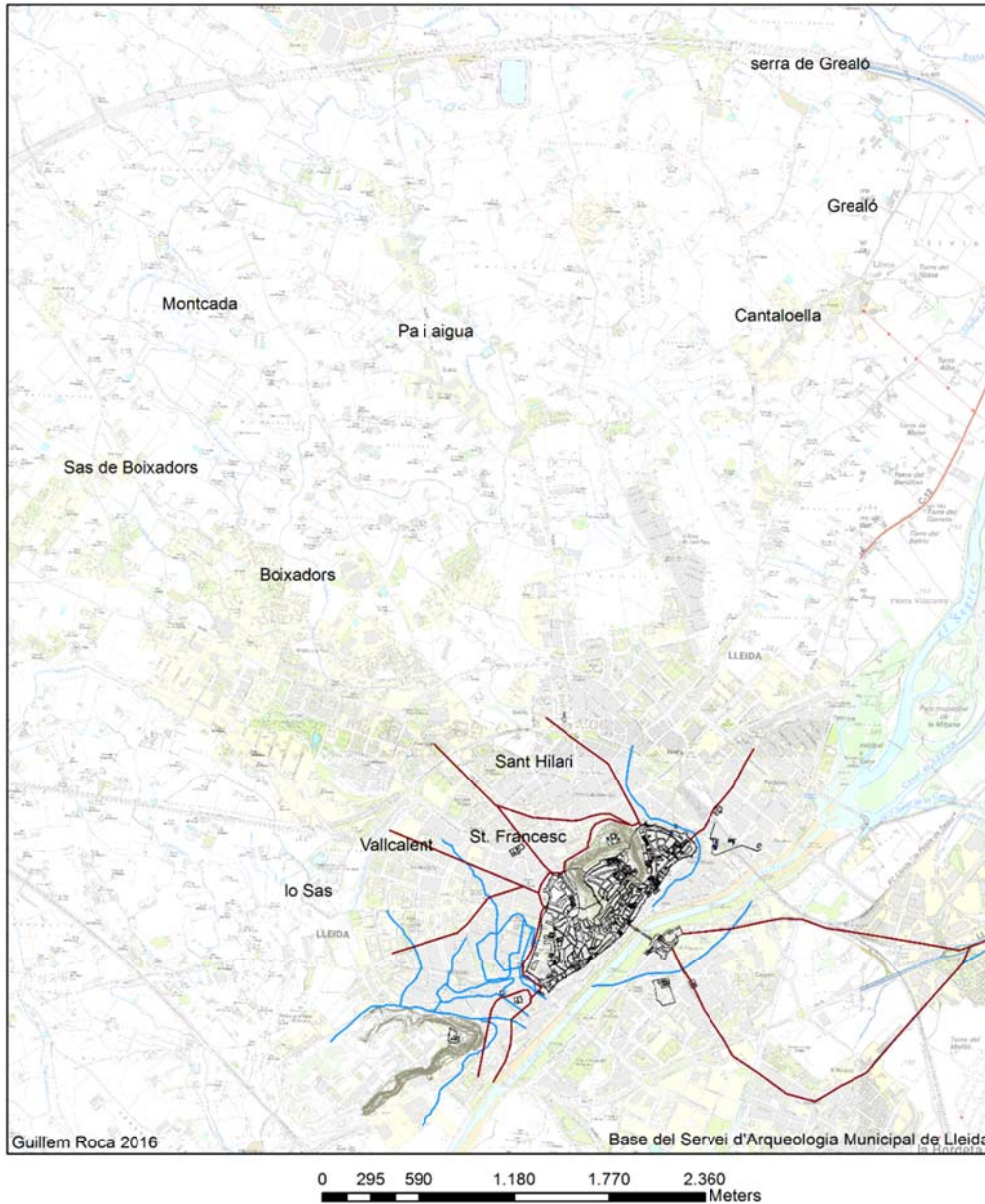
estava situada en punts molt concrets del terme i lluny de les àrees d'influència dels hospitals, a la partida de Fontanet, a les ribes del Noguerola, entre Sant Salvador i San Gili, i al Puig Bordell; les tres zones rebien l'aigua de la séquia de Fontanet, del riu Noguerola i de la séquia de Segrià respectivament.¹²⁵⁰

Tot i la poca informació sobre les possessions dels hospitals si que podem apreciar certs patrons de proximitat en funció del tipus de conreu, entre el monestir dels franciscans i l'Hospital Vell de Sant Tomàs s'hi cultivaven farratges mentre que, una mica més amunt, cap a la zona de Vallcalent, l'Hospital de Sant Martí hi tenia una coma amb oliveres. A prop d'allà, envers les partides del Sas i l'Hospital de Sant Hilari s'hi feia vinya, el cultiu per excel·lència de la Lleida medieval. Més al nord també s'hi cultivava vinya (Montagut, Cantalosella i el Sas de Boixadors), encara que en alguns casos el document només ens parla de terra campa Jordi Bolòs ja hi ha documentat una gran quantitat de ceps en aquestes partides. Anant cap a la partida de Montcada, una zona bastant allunyada de la ciutat, hi havia vinya on abans s'hi havia explotat la fusta d'una arbreda. Finalment, a les terres allunyades devers el nord, com Boixadors, possiblement s'hi cultivaven cereals ja que l'extensió de la terra hi apareix en faneques; tot i això Jordi Bolòs també hi localitza una gran quantitat de vinya. En altres partides com a Pa i Aigua, terres de secà, no ho sabem perquè el text ens diu que eren trossos de terra sense especificar res més.

Si bé el model administratiu d'aquestes petites institucions fou el mateix que el dels hospitals generals la seva influència sobre la ciutat era molt menor. La influència miserable que exercien les institucions lleidatanes quedava molt lluny de la capacitat creditícia i la pressió sobre el mercat censal que podien exercir els grans hospitals generals, com ha estat ben estudiat en el cas de l'Hospital de Santa Tecla a Tarragona per Josep Barceló. Malgrat això, els hospitals optaven per un finançament basat en els censals que els permetien defugir la producció variable de la terra i aconseguir uns ingressos fixes. Lamentablement els mals patrons i les epidèmies s'havien encarregat de disminuir el patrimoni dels hospitals que, en aquells temps, conservaven ben poques possessions. Vegem ara com eren cada un d'aquests centres.

¹²⁵⁰ Jordi BOLÒS, *Dins les muralles...*, pp. 299-315.

Partides amb propietats dels hospitals (1447)

Mapa realitzat seguint les ubicacions de les partides realitzades per Jordi BOLÒS, *Dins les muralles...*, pp. 299-314 i també Josep LLADONOSA, *Els carrers...*, pp. 801-824. El traçat dels camins (línia vermella) i dels canals (línia blava) s'ha fet prenent com a base un mapa de la Biblioteca Central Militar (Madrid), *Plano de la plaza de Lérida, 1735*. Vegeu una còpia a: Bernat CATLLAR, *Atlas de Lleida: segles XVII-XX*, Lleida: Col·legi Oficial d'Arquitectes de Catalunya; la Paeria, 1987, pp. 116-117.

Hospital de Guillem Vidal o de Bernat Coll¹²⁵¹

L'hospital de Guillem Vidal estava construït als baixos d'una casa dividits en dues sales. Entrant a la dreta hi havia quatre colgues alineades seguint una finestra i una màrfega farcida de palla. A la banda esquerra, en canvi, n'hi havia tres que també estaven alineades seguint una altra finestra. Cada llit comptava amb el seu coixí travesser, excepte a la sala de l'esquerra on se'ns diu que hi ha una colga "sens roba" i, per tant, sembla que només hi havia set llits útils. A més, l'hospitaler Domingo Gasió explicà a Simó de Torres, qui va escriure l'inventari, que estava rentant els dos llençols que corresponien per cada llit i els restituiria tan aviat com pogués.

A part d'aquestes dues habitacions hi havia una cuina bastant mal arranjada, només hi havia una taula, un banc, dues paelles i dos calders, per menjar no hi havia res més que una tassa i no hi trobem asts, talladors ni els típics ferros per penjar l'olla al foc.

Les rendes del centre eren tan precàries com el seu moblatge però a més succeí un fet curiós, les quantitats manifestades per Antoni Torres, el propietari del centre, no corresponien amb les expressades pel notari Pere Teixidor, racional de la ciutat.

Proposo primer estudiar els comptes donats per Antoni Torres. El propietari ja va especificar només començar el document, que els censos no eren propietat directa de l'hospital sinó dels hereus del fundador i administradors d'aquest. Tot i així va manifestar posseir un cens inútil de 100 sous que en Bernat Girona feia per una torre prop del monestir de les Parrelles de Balaguer.¹²⁵² Era inútil perquè l'home havia assassinat a la seva esposa i, arran d'això, feia quatre anys que no pagava. No obstant això, aquest cens no era res comparat amb el que tenien sobre totes les terres del noble Guillem Ramon de Moncada i que produïen anualment 29 lliures i 10 sous. Però d'aquests diners Antoni Torres n'havia de reduir el que havia donat al jurista Joan Quinta per la dot de la seva filla, que representaven 12 lliures anuals, i 12 lliures anuals més per al seu fill Antoni Torres que li pertocaven de dret per ésser el seu primogènit. Per tant d'aquest cens només en restaven 5 lliures i 10 sous que, segons Antoni Torres, era just que percebés ell mateix per saldar els deutes que havia contret en dos litigis, un contra Nicolau Gralla i Jaume Miquel Serra i l'altre a Barcelona contra els diputats del General de Catalunya. A més explicà que contra els segons va sortir-ne vencedor i havia de cobrar quaranta-quatre mil sous jaquesos dels que només, al moment de l'inventari, n'havia pogut arribat a cobrar quinze mil. Arran dels litigis va haver d'establir-se a Barcelona durant una temporada i això li ocasionà importants despeses que esperava recuperar amb les rendes de l'hospital.

¹²⁵¹ *Inventarium factum in ospitali Guillem Vidal in Capitis Pontis* (Cat. reg. P7-M3-P5-CO5. f. 49r) (document 36 de l'apèndix).

¹²⁵² Convent dels pares trinitaris a Balaguer, situat a l'oest de la vila i fundat el 1293, vegeu: Pere SANAHUJA, *Història de la ciutat de Balaguer...*, pp. 349-350.

Juntament amb això denunciava que les despeses del centre suposaven un cost força pesat. D'una banda les millores en l'edifici i en la neteja i compra de roba nova que la Paeria li exigia constantment i, d'altra banda, pel beneficiat de la capella de l'hospital que cobrava entre 40 i 50 sous i que no havia estat instituït per Guillem Vidal; de fet la capella fou construïda per Bernat Coll i, segons sembla, no va deixar cap renda per al beneficiat. Casualment, el 1447, el beneficiat de la capella era un altre fill d'Antoni Torres. A més havia de pagar 54 sous i 6 diners als predicadors per uns beneficis instituïts pel fundador. De fet sembla que l'hospital li costava diners, i no pas pocs...

En canvi el racional del municipi tenia una idea força diferent de les rendes de l'hospital, de fet deia: "L'espital del Pont ha grans propietats de censals".¹²⁵³ Així Pere Teixidor va mencionar quatre entrades de censos sobre les terres de Guillem Ramon de Montcada que produïen anualment 46 lliures, 9 sous i 14 diners i que estaven força lluny del pagament de 29 lliures i 10 sous declarat pel propietari. A més hi havia un cens que li aportava la universitat de Montagut de 7 lliures i 10 sous i l'impagat per l'assassí confés de Balaguer. Però de tot això se n'havia de reduir el que es va pagar a Joan Quintana pel dot d'una filla i un altre pagament a Gabriel Beralda pel dot de l'altra filla (que Antoni Torres s'oblidà de declarar). A més mencionà uns beneficis que es pagaven als aniversaris de la Seu i que deuen correspondre als dels predicadors que també havia anotat Antoni Torres.

Aquest és, sense cap dubte, l'exemple més clar d'apropiació indeguda de les rendes d'un hospital per part dels seus benefactors.

Hospital de les Dones¹²⁵⁴

L'inventari de l'Hospital de les dones presenta una curiositat important. D'una banda trobem una primera part expressada, hem de suposar, pels prohoms de la parròquia de Magdalena ja que no presenta l'estimació del valor dels objectes i, de l'altra, una segona part, ja amb el preu i algunes variacions, sota l'incipit: "El qual inventari foren trobades realment en la entrada del dit spital les coses següent".¹²⁵⁵

A la part baixa hi havia una entrada que, com en molts casos, s'especifica com un espai determinat de la casa i on hi tenien un banc.¹²⁵⁶ A baix, igual que en l'hospital anterior, hi havia

¹²⁵³ Cat. ACL, reg. P7-M3-P5-CO5. f. 13r

¹²⁵⁴ "In ospitali vulgariter dicto de les dones situato in parrochia Magdalenis propter lo portal pintat que afronta dita casa del spital ab cases de Bonafonat de Li, donzell, ab cases d'en Anthoni de Casagualda, ab cases d'en Johan de Comenge e ab lo mur e ab lo carrer corrible apellat Aluderia de cel en abís" (Cat. ACL, reg. P7-M3-P5-CO5. f. 128r (document 38 de l'apèndix)).

¹²⁵⁵ Cat. ACL, reg. P7-M3-P5-CO5. f. 129v-130r (document 38 de l'apèndix).

¹²⁵⁶ Sobre les entrades de les cases vegeu l'estudi sobre les llars d'època moderna, que no es diferenciaven pràcticament en res de les medievals a Iolanda ENJUANES, Guillem ROCA, "Lleida 1716...", pp. 92-93.

L'espai d'acollida, hi haguéssim pogut trobar tres colgues i un llit. En expressar la dotació d'una de les colgues s'especifica: dos llençols i dues flassades que ens recorden l'ús compartit que es feia dels llits. A més, tot i que hi ha tres colgues i un llit, una de les colgues és buida i el llit se'ns diu que és “de l'antigor” i per això només hi trobem dos coixins travessers; per tant pensem que ordinàriament només s'utilitzaven dos llits. Hi havia un primer pis on hi deuria haver la cuina perquè hi trobem diversos objectes relacionats amb la preparació de menjar: talladors, un morter amb les mans, els ferros per penjar les olles al foc i la giradora per tapar les paelles i girar les truites. A la part superior no hi havia llits, només un matalàs nou, i dins d'un arquibanc s'hi guardaven robes per als llits, sobretot flassades i llençols i algunes teles esquinçades que podien fer de benes; també hi havia un bací per acaptar i un banc petit.

La segona part de l'inventari ens parla d'un espai força estrany, possiblement separat del mateix hospital i que s'anomenava: “la casa après”; possiblement es refereix a la casa de l'hospitaller ja que hi trobem: “una colga gran, bona ab ses posts i una coberta nova de coixí”. Perquè ens fem una idea de la qualitat d'aquest llit comparem el seu valor, una lliura, amb el valor de les tres colgues i el llit que hi havia per als pobres acollits, una lliura i mitja.

L'Hospital de les Dones era propietari de l'edifici a la parròquia de Magdalena on estava ubicat i estava valorat en 30 lliures. A més el centre cobrava cinc censos per unes cases situades a tocar del centre i per unes vinyes a la partida de Grealó a pagar durant les festes de Sant Miquel, Sant Andreu i per la festa d'Aparici, és a dir per l'epifania; en total rebia anualment una lliura i deu sous.

Hospital de Magdalena¹²⁵⁷

És tracta de l'inventari més detallat i amb un major nombre d'objectes. Gràcies a l'inventari sabem que, com en tots els hospitals analitzats, a la part baixa hi havia l'espai d'acollida; en el cas d'aquest centre hi tenien 7 colgues i un llit i, com en els casos anteriors, hi havia dues flassades per colga. No obstant això, també hi tenien dos matalassos, un de gran i un de petit, i només 6 coixins travessers per a tots. Hi ha una frase de l'inventari que ens pot fer ballar el cap: “II bigues quadrades que stan per bancs ab les barres que stan per divisió dels lits”, ens fa pensar que aquests bancs improvisats s'utilitzaven per separar la sala longitudinalment, potser entre homes i dones. Això significaria que, en aquest cas, no hi havia una separació clara

També Alexandra CAPDEVILA, “Estructura i distribució de les llars maresmenques a les darreries del segle XVII”, *Sessió d'Estudis Mataronins*, 18, pp. 111-112.

¹²⁵⁷ “Primo l'alberch del dit spital que afronta ab cases de Johan Jafames, e ab alberch de Anthoni Voedes, e ab cases de Johan Sant Just e ab corral de mestre Pere Vidal, boser, e ab lo mur e ab lo carrer apellat la Bruneteria” (Cat. ACL, reg. P7-M3-P5-CO5. f. 130r (document 39 de l'apèndix)).

entre sexes i, a més, no es menciona cap entrada separada per a homes i per a dones.¹²⁵⁸ A la part baixa també hi havia un espai de reunió marcat per una taula i un banc.

L'Hospital de Magdalena és l'únic centre on s'especifica un celler en el que hi havia algunes fustes i dos botes de vi, una de roure de trenta mitgeres i l'altra de cinquanta.

La planta superior estava dedicada a l'emmagatzematge i a la cuina, s'hi guardaven algunes robes i draps esquinçats que podien servir com a benes i hi trobem: tres talladors, un morter amb la seva mà i oueres, entre altres coses. Segurament també hi guardarien una part del menjar perquè entre les possessions hi havia una ratera. En aquest pis hi havia diverses habitacions també dedicades a l'emmagatzematge, en una hi trobem dos llits podrits apilats a la paret i a l'altra, denominada sala de la roba, hi trobem peces per a cobrir els llits (llençols, cobertors, un sac de palla...) i alguns objectes curiosos com un crucifix de fusta folrat amb llautó i amb decoracions de vidre i uns bacins i unes campanetes per acaptar.

A la part superior de l'edifici hi havia una galeria que donava al carrer, possiblement a la plaça de l'Hospital, a través de tres finestres. Les finestres s'obrien amb columnes de fusta que sostenien les llindes mitjançant capitells que, alhora, s'utilitzaven com a estanteries.¹²⁵⁹ Allà hi havia guardades canyes per a l'hort, una taula i unes campanes de coure.

A l'inventari no hi consta cap menció a algun espai de culte però sabem que a mitjans del segle XIV hi havia de ser construïda una petita capella. El 1349 els prohoms de la parròquia van demanar llicència per poder agafar pedres de dues cases que en Bernat de Castellnou els havia deixat per a construir un oratori al centre; el Consell, però, els ho va denegar demanant-los que prenguessin la pedra d'algun altre lloc.¹²⁶⁰ Per això, un any després, la qüestió retornà quan els majorals van demanar llicència per treure les pedres d'una casa a la Costa de Magdalena; finalment la Paeria ho acceptà.¹²⁶¹

Malauradament no conservem els censos de l'Hospital de Magdalena.

Hospital de Pere Serra¹²⁶²

Com l'Hospital de Guillem Vidal, el centre de Pere Serra només ocupava els baixos de l'edifici, *ospicium non est de ospitali nisi solum et dumtaxat sotalum ubi sunt lecti*, va denunciar l'hospitaler Bartomeu Serra als enviats del Bisbe i del municipi. Per això l'inventari només

¹²⁵⁸ L'entrada separada és mencionada a José TARRAGÓ, "Hospitales en Lérida...", pp. 190-193, també Josep LLADONOSA, *Els carrers...*, p. 613 menciona l'atenció separada a homes i dones però, pensem, es tracta d'un malentès entre l'Hospital de Magdalena i l'Hospital de les Dones de Magdalena.

¹²⁵⁹ En lo porche après la sala, que ixen les finestres a la carrera, foren trobades les coses següents: (...) Ítem ·IIII· capitells a permòdols de fusta e dos stants e tres troços de fusta (Cat. ACL, reg. P7-M3-P5-CO5. f. 131v).

¹²⁶⁰ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre d'Actes del Consell Municipal*, 1349-1350, reg. 398, f. 31v.

¹²⁶¹ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre d'Actes del Consell Municipal*, 1350-1351, reg. 399, f. 56r, 58r.

¹²⁶² "Primo lo dit spital que afronta ab alberch d'en Vidal de Navers e ab lo mur vell e ab lo carrer apellat la Coltellaria" (Cat. ACL, reg. P7-M3-P5-CO5. f. 138r (document 40 de l'apèndix)).

recull l'entrada, que era la sala àmplia que hi havia sota la casa, en la qual hi havia cinc colgues i roba de llit suficient per cobrir-les. Un dels testimonis, el notari Berenguer Pastor, diu que a cadascun dels llits hi havia arribat a veure un cobrellit amb el símbol del monestir de Ripoll però que, recentment, les propietats de l'hospital havien disminuït. Aquests vairats o cobrellits els havia portat en Jaume Serra, fill del fundador, qui fou monjo de Ripoll; ho sabem perquè ens apareix entre els fills d'en Pere Serra en el seu testament: *dimitto fratri Jacobi Michaelis de Serra de ordine Sancte Marie Riupulli filio meo et dicte domine Elichsendi uxore mea*.¹²⁶³ A diferència de l'hospital de Guillem Vidal, no hi havia cuina, en aquest centre per menjar només hi trobem una caldera. En cap moment es descriu la capella d'en Serra que era l'oratori de l'hospital i, com sabem, estava al costat del centre.

El censos manifestats per l'hospitaler són bastant miserables i, a més, hi hem d'afegir que l'hospitaler se'n reservava una part molt important. Així, de les 15 lliures que el centre rebia d'un cens de la ciutat una meitat era per l'hospitaler (7 lliures i deu sous) i l'altra "per reparació de les robes".

Hospital de Sant Tomàs¹²⁶⁴

L'inventari d'aquest hospital, tot i aportar un bon nombre d'objectes es força pobre en descripcions, només hi apareix l'entrada, segurament es tractava d'un edifici amb només una planta. Tot i així sabem que el complex hospitalari comptava amb tres cases: l'alberg de l'hospital, la casa de l'hospitaler i una caseta de la qual no en coneixem l'ús. A l'hospital hi havia quatre colgues i roba de llit suficient per cobrir-les (flassades, cobertors i llençols), tot i així només hi havia dos coixins i un d'ells sense el seu farciment. A diferència de la resta d'hospitals en aquest sí que hi trobem una zona de culte al mateix espai dels malalts. L'inventari ens descriu tot un seguit d'objectes que adornaven un altar dedicat a Sant Guillem; hi havia un retaule on s'hi representava Sant Guillem a cavall, estava cobert amb una cortina negra col·locada sobre una guia de ferro i damunt un altar amb un cobertor de cuir amb corporals i pal·lis i il·luminat amb tres canelobres i dos brandons.¹²⁶⁵ A damunt l'altar també hi havia un missal de pergami, una vestimenta litúrgica amb estola i maniple i unes campanes.

¹²⁶³ Cat. ACL, reg. P7-M3-P5-CO5. f. 99v.

¹²⁶⁴ "*In ospitaliter vulgariter dicto dels pellicers sub invocatione sanctorum Tome et Guillemi (...)* Primerament lo alberch del dit spital de cel en abís francha (...) afronta ab cases de na Durona, muller d'en Duran e ab lo carrer qui va a la porta de Boters" (Cat. ACL, reg. P7-M3-P5-CO5. f. 138v (document 41 de l'apèndix)).

¹²⁶⁵ "Ítem un retaule sots invocació de Sent Guiem ab sa cortina negra ab Sent Guiem a cavall en mig ab senyal de vays e de roses e una verga de ferre ab que corre, altar e cobertor de couro ab tres lines e corporals e ara e ab palis de drap pintat, ·III· canelobres e dos brandons de fust e ab capferre e dos brandoneres de ferre que penges" (Cat. ACL, reg. P7-M3-P5-CO5. f. 141v).

Tot i la pobresa descriptiva de l'inventari la llista de propietats i censals és molt més esperançadora.

Entre les propietats de l'hospital hi havia el complex hospitalari. L'alberg de l'hospital i la casa adjacent eren de la seva propietat i estaven valorats en 30 lliures, en canvi la casa de l'hospitaler feia un cens a l'Almoina de 5 sous i 4 diners. Juntament amb això posseïen dues terres, una a la partida de Boixadors, entre les carreteres d'Alpicat i Torrefarrera, i l'altra a prop del monestir dels Franciscans, allà on hi havia hagut l'antic Hospital de Sant Tomàs i que explotava el mateix hospital per fer-hi cereal. A part d'aquestes terres rebia un seguit de censos per Sant Miquel, Carnestoltes, Sant Llorenç, Sant Joan i Quinquagèsima que ascendien a 1 lliura 15 sous i 16 diners anuals. En la seva majoria aquests censos provenien de terres emprades per a fer-hi farratges i vinya situades al voltant dels termes de Boixadors (Sas de Boixadors i camí de Montcada), de Cantaloella i a la zona on hi havia hagut l'antic Hospital de Sant Tomàs (Pla dels framenors i el Sas). S'observa així la concentració de terres en uns indrets força determinats per facilitar el control de la producció i el cobrament de censos.

Hospital de Sant Martí¹²⁶⁶

L'hospital era propietari de l'edifici que estava valorat en 15 lliures, no obstant això és un dels hospitals amb menys objectes i deuria atendre ben pocs necessitats; a més no hi trobem cap menció als estudiants pobres.

Com en tots els centres l'espai d'acollida era a la planta baixa on hi havia dues colgues, cadascuna amb el seu coixí travesser i suficients flassades, però no hi havia cobertors o vànoves. En aquest pis també hi havia les campanes que els pobres i els prohoms de la parròquia deuien tocar per anar a acaptar. Al pis superior la decoració era ben pobra, només hi havia unes caixes, dues tenalles per a vi i una pastera.

Els censos i propietats de l'hospital ens aporten una mica més de llum sobre la seva administració. L'Hospital de Sant Martí explotava diverses propietats de cereal repartides pel camp de Lleida, a la zona nord-oest de la ciutat, prop dels camins que anaven cap a Montagut i Montsó (Pont de Montsó, Coma de Valcalent i calçada de Montagut, Pa i aigua i, suposem que Concabella) pels quals pagava 1 lliura, 2 sous i 8 diners al monestir de Poblet, a la capella de Santa Anna de Castellans i als inventaris de Sant Llorenç i de la Seu de Lleida.

A part d'això cobrava censos per tres albergs que posseïa dins la ciutat: a Sant Antoni, a la parròquia de Sant Llorenç i per una casa on hi vivia el capellà Segrera però de la qual no s'especifica la localització. També cobraven censos per unes terres prop dels llocs de conreu

¹²⁶⁶ “Primo l'alberch de l'ospital de cel en abís afronta ab cases derocades d'en Penys e ab casa de Pasqual Sió e ab carrer públich per on van al Almodí e a detrás ab lo pati dels gramàtics” (Cat. ACL, reg. P7-M3-P5-CO5. f. 142r (document 42 de l'apèndix)).

que s'han especificat més amunt, a la zona nord-oest de Lleida (Coma de Vallcaient i Coma de Sant Hilari). Com en els casos anteriors s'observa una concentració de les propietats en una zona concreta, en aquest cas entre els camins de Montagut i de Montsó.

Hospital de Pere Moliner¹²⁶⁷

L'Hospital d'en Moliner també era propietari de l'edifici on s'estava, el que es va edificar a les acaballes del segle XIV a l'extrem més occidental de l'urbs. Tot i això l'inventari és força pobre i no s'hi adjunta un llistat amb els censals i les propietats.

Sabem que els pobres, com en tots els altres casos, eren acollits a la part baixa, és a dir a l'entrada, on hi havia quatre llits proveïts amb flassades i llençols i alguns objectes per cuinar. A més els redactors de l'inventari també hi van trobar unes campanes per acaptar. A la planta superior no hi havia gran cosa, un espai de reunió moblat amb un banc, una taula i un parell de caixes que també podien servir com a tamborets.

En el moment de l'inventari l'hospitalera era Bartomeua; aquesta va denunciar que, en temps d'un altre hospitaler anomenat Fuster, el barber Mateu Pere, qui llavors exercia el càrrec de mostassaf, va penyorar una caldera nova de l'hospital arran d'una denuncia contra l'hospitaler per haver robat alls.

El censos de l'hospital no consten enlloc, en principi els havia de facilitar el tutor dels hereus de Pere Moliner. En aquells temps la tutora era Caterina, vídua d'un Pere Moliner i mare dels seus dos hereus. Però Caterina era dona i les gestions les duia a terme el seu administrador en *Petrus Sparancho, actor tutricis et curatricis domine Caterine*.¹²⁶⁸

Hospital de Capellans Pobres¹²⁶⁹

L'hospital pagava un cens per l'edifici als aniversaris de la Seu de 10 sous anuals i estava valorat en 50 lliures. A jutjar per l'inventari només tenia un pis, o almenys l'hospital només utilitzava la part inferior de l'alberg on hi havia sis jaços útils: dos llits ben arranjats, quatre matalassos estirats sobre el terra i una màrfega buida que, òbviament, no es deuria utilitzar. Tot i la qualitat dels llits i matalassos no sembla que hi hagués suficient roba, només hi havia 6 flassades, 4 llençols i 1 màrfega, igualment només hi havia dos coixins, això sí de

¹²⁶⁷ “Primo lo alberch del dit spital de cel en abís sitiati en lo dit carrer de Sent Anthoni, afronta de una part ab alberch de Francés Guardiola e lo corral o pati qui s'apella lo scorzador e ab alberch de Simó Morelló e ab la via pública” (Cat. ACL, reg. P7-M3-P5-CO5. f. 145r (document 43 de l'apèndix)).

¹²⁶⁸ Cat. ACL, reg. P7-M3-P5-CO5. f. 109r.

¹²⁶⁹ “*In ospitali vulgariter dicto dels preveres situato supra januale de la Çuda (...)* Primo l'espital e casa que afronta ab la casa apellada lo Col·legi de Santa Maria e ab vies publiques” (Cat. ACL, reg. P7-M3-P5-CO5. f. 147r (document 44 de l'apèndix)).

plomes. Al voltant dels llits hi havia col·locats uns bancs i, el més interessant, “·I· caxeta petita ab tancadura e una cadira foradada, ·I· tavalla de aygua”. És tracta d’una espècie de vàter portàtil per a aquells acollits indisposats que no podien sortir al carrer. Del grup d’objectes sorprèn que es parli d’una caixeta amb tancadura, possiblement servia per transportar els excrements seguint les ordinacions marcades pel Consell Municipal el 1408, quan es demanà que les cassolades i privades fossin allunyades de la ciutat, tapades i quan el sol s’hagués post.¹²⁷⁰ En aquest cas, en estar en un hospital, podem pensar que era per als malalts però trobem altres mobles amb aquest ús en altres inventaris de l’època, per exemple el prevere Arnau Ponç a la cambra major hi tenia una “banca de privada” que servia exactament pel mateix.¹²⁷¹

A més l’hospital rebia 48 sous anuals de renda de part de la ciutat que el prevere Ramon Pellicer va atorgar al centre en temps passats.

¹²⁷⁰ Cat. AML, *Llibre d’Actes del Consell General*, 1408-1409, reg. 405_01, f. 15r.

¹²⁷¹ Jordi BOLÒS, Imma SÀNCHEZ-BOIRA, *Inventaris i encants conservats...*, pp. 162-163.

Dos inventaris tardans: Hospital d'Infants Orfes i Hospital de Sant Antoni

Els dos inventaris que segueixen són força diferents dels anteriors, sobretot per l'època en que foren escrits, el dels Infants Orfes el 1619, tot i que n'hi ha un de pitjor conservat del 1617, i el de l'Hospital de Sant Antoni el 1747, quan només faltaven quaranta anys per l'abolició de l'orde el 1787 i molt possiblement ja no acollia malalts. Per aquest motiu presenten grans diferències amb els anteriors, només cal observar el volum de pàgines que ocupen i els objectes que s'hi descriuen, molt més abundants i complexos. Les descripcions de l'interior són força més detallades, s'aprofundeix en els mobles i en les estances amb una riquesa que, fins i tot, dificulta la comprensió. En les enumeracions hi trobem espais que se'ns feien inimaginables en els centres anteriors i per tant hem d'entendre que s'ha produït una evolució notable. Tot i que no foren centres units a l'Hospital General, la seva vida es va perllongar més enllà del segle XV, són els únics inventaris que hem pogut documentar de l'orfenat i de l'Hospital de Sant Antoni, per tant, ens ha semblat de rebut incloure'ls en aquest estudi.

Durant el Renaixement l'hospital va viure un canvi important. Ja durant el segle XV el patriciat urbà havia entès que la salut era un bé cabdal i la medicina, cada cop més científica, s'anà escolant a través de les parets dels hospitals. Els hospitals no havien estat mai avantsales de la mort, com els va batejar Foucault, però certament durant el segle XV van assolir una gran professionalització en l'àmbit de la cura que els allunya radicalment d'aquesta definició; això ho percebem clarament en els casos italians com a Santa Maria Nuova de Florència on, durant els anys de més mortaldat al segle XVI, les morts masculines ascendiren, únicament, fins al 38 per cent del total d'ingressos.¹²⁷² Un fet que també tingué el seu paral·lelisme a Catalunya i que es pot observar en la progressiva incorporació de diferents professionals mèdics dins de l'estructura hospitalària.¹²⁷³

Hospital dels Infants Orfes

L'inventari de l'Hospital dels Infants Orfes va ésser realitzat el 1619, com ho certifica una venda trobada dins del mateix inventari. Es diu que el 16 de juliol de 1619 es va vendre seda de l'hospital i els diners els va rebre en Pere Fornés, prevere capellà dels infants. Per un altre inventari anterior, força més malmès, sabem que en Pere Fornés va adquirir el càrrec el

¹²⁷² John HENDERSON, *The Renaissance Hospital...*, pp. 252-285.

¹²⁷³ Sobre aquest fet vegeu Josep BARCELÓ, *Poder local, govern i assistència pública...*, pp. 186-190.

1617, quan a l'hospital hi havia acollits "setze chichs y nou minyons". Fins llavors l'hospital havia estat regit pel prevere beneficiat de la Seu de Lleida Antic Benet Bruftau i aquell any passà al ja mencionat Pere Fornés. Ell era el rector de l'hospital però els "molt magnífics señors pahers de dita ciutat" n'eren els "regidors, procuradors, governadors de dita casa y hospital".¹²⁷⁴

La situació del centre ens ve marcada pel document de 1617 quan s'inventaria la porta de l'alberg la qual "hix al carrer principal situada en la ciutat de Leyda en la parròchia de Santa Magdalena en lo carrer y portal de Sant Gili".¹²⁷⁵ Com ja veurem se'ns fa impossible comprendre la distribució dels espais interiors; en tindrem prou si aconseguim fer-nos una idea de l'edifici ja que l'escriptor del text passa ràpidament de l'estable a la cuina o de l'hort al menjador sense donar cap mena d'explicació. Tot i el mareig d'objectes i estances només fa falta una ullada ràpida per comprendre la diferència incommensurable entre aquest centre i els medievals, no hi ha res que els acosti. Si en els primers teníem la sensació d'estar veient cases buides, gairebé només sostres sense gaire més mobiliari que les parets de pedra, ara, en canvi, entrarem dins d'un edifici que, fins i tot, pot semblar acollidor.

La portalada mencionada en l'inventari de 1617 no apareix en el document de 1619 que passa directament a enumerar els objectes de l'entrada de la casa. En aquesta zona hi havia un pou amb una corriola i una soga per treure'n l'aigua; a diferència dels casos medievals, en aquest inventari l'entrada era només un lloc de pas que donava accés a les diferents estances de la casa. Entrant a mà dreta hi havia la botiga, un lloc d'emmagatzematge on s'hi guardaven objectes relacionats amb el blat i la farina (una pala de fusta i tres porgadors de blat) i una caixa buida on s'hi podia guardar el pa i la farina. Després del magatzem es descriu l'entrada de l'hort, un espai de pas on s'hi guardaven estris per treballar la terra; tot seguit la narració surt a l'exterior per un porxo que s'obria a l'hort. Tot i que en aquest document no se'ns descriu a l'inventari del 1617 a l'hort hi havia plantats: espinacs, cols, escaroles, enciams, un magraner i altres arbres fruiters. A més l'hospital no deuria estar gaire lluny de la muralla nord perquè des de l'hort el text descriu quatre arnes que hi havia "en la torre de la muralla".

En aquest punt l'inventari menciona una habitació força estranya, se'n diu "lo menjador del capellà baix" i hi havia una finestra, una caixa per guardar-hi aliments i, el més estrany de tot, "al baixar de la trullola una soga de spart vella que se'n serveixen per a posar los morts al carrer". Potser els infants morts eren trets al carrer d'amagat perquè els altres minyons no ho veiessin?

Després d'aquest estrany menjador se'n descriu un altre de més convencional. Es tracta del menjador dels minyons on hi havia una taula llarga amb bancs, unes olles de coure i un estri

¹²⁷⁴ Els inventaris de 1619 i 1617 són Cat. AML, Fons Municipal, reg. 1551.

¹²⁷⁵ Caldria estudiar ara si el denominat portal dels Infants Orfes era, com suggereix l'ubicació presentada, el de Sant Gili i no un a la muralla meridional. Anteriorment s'ha relacionat aquesta portal amb l'Hospital del Sant Esperit lligant aquest a l'edifici de l'actual Diputació, ubicació que ara coneixem incorrecta.

per fer llum anomenat pagès, que era un plat de ferro muntat sobre uns peus damunt del qual s'hi posaven teies enceses.¹²⁷⁶

El text descriu també un estable amb una somera de sis anys i de pèl castany i unes piques de pedra per donar menjar a uns porcs que no sabem on s'estaven, almenys l'inventari no els menciona.

L'inventari també ens parla de la cuina, molt més ben abastida que les medievals, hi havia: cremalls, paelles, morters, giradores, graelles, asts, ganivets, una carabassa buida per guardar-hi la sal i, entre altres coses, uns bancs perquè els minyons s'asseguessin vora el foc; també hi havia un alambí per a destil·lar i fer aigüedents que podien servir com a medecines, com veurem més endavant. A la vora de la cuina hi havia el pastador, el qual, a part d'habitació per pastar el pa, també servia com a magatzem. Al celler hi tenien botes i càntirs buits i “tres curros per a fer córrer les pedres quant se obre”.

L'orfenat, com tots els hospitals i edificis d'acollida de l'època, posseïa un espai per al culte, lògicament descrit a l'inventari. A la sagristia hi havia diversos objectes (plats per a plegar, un calze, una campaneta per tocar a *sanctus*...) i robes litúrgiques (tovalles de l'altar, casulles, un camís...); hi havia també set “ruquets” dels minyons i un de gran per al capellà, abans que ens alarmem hem de dir que eren roquets, no ruquets, una peça cerimonial de vestir semblant al sobrepellís. De la sagristia, el text avança fins a l'església on hi havia “una creu daurada ab un Christ pintat per anar los minyons a la processó” i que deuria anar acompanyada dels “dos plats grans de llautó per a fer la passa de ciutat” que hi havia a la sagristia. Com en altres ciutats de la corona, des de les acaballes de l'edat mitjana els nens orfes tenien per costum sortir en processó el dia dels Sants Innocents, sovint també acompanyats dels bojós com passava a l'Hospital de Nuestra Señora de Gracia de Saragossa i a València.¹²⁷⁷ A Lleida tenim constància de la processó de l'Àngel Custodi celebrada el primer diumenge de setembre de forma ordinària a partir de la segona meitat del segle XV.¹²⁷⁸ L'església, com la sagristia, estava farcida amb objectes dedicats a les celebracions, en una caixeta on s'hi guardava el Sant

¹²⁷⁶ Vegeu les definicions al Diccionari Català, Valencià i Balear online <<http://dcvb.iecat.net/>> (consultat el 24 de gener de 2017)

¹²⁷⁷ Raúl VILLAGRASSA, *La red de hospitales...*, pp. 65-69. Aporta, juntament amb altres dades, la descripció feta per Henry Cock, un holandès al servei de Felip II, qui el 1585 va explicar una processó feta a Saragossa arran de l'arribada del monarca a la ciutat: *primeramente iban los mentecautos, ansi hombres como mujeres, con su cruz adelante, los cuales tienen su sustento en el hospital de la Annonciata [sic]. Los hombres iban todos con sus tamborillos vestidos con paños de dos colores. Después destos seguían los huérfanos que por todo España se llaman los niños de la doctrina.*

¹²⁷⁸ “Àngel Custodi. La festa e la professó del àngel custodi, acorda lo Consell General que d'aquí avant sie aguda per celebració ordinària e que sie celebrada la dita festa quiscun any lo diumenge primer del mes de setembre, axí fonch fet concordat ab lo Capítol de la Seu de Leyda e fer la festa en lo spital maior” (Es. BNE, *Libre de notes antigues per memòria*, Mss. 18496, f. 55r). En aquest mateix manuscrit al foli 34r hi apareix un dibuix de l'Àngel Custodi amb un peu que no s'acaba de llegir gaire bé: “Àngel Custodi de Leyda, lo sermó va a càrrec de la ciutat. La festa e prosessó del gloriós Àngel Custodi acorda lo Consell General d'aquí avant sia haguda celebrar romaria e sia celebrada quiscun any lo primer digmenge de setembre. Axí fonc concordat ab...”

Sagrament també hi havia dues figures de minyons estirats amb la flor de lis de la ciutat; l'escut de Lleida és un camp d'or, quatre pals de gules i una tija de sinople ramificada en tres, cada tall rematat amb una flor de lis d'argent.¹²⁷⁹

Finalment, després de totes aquestes estances, l'inventari ens mostra les habitacions del pis superior. El cap de l'escala estava decorat amb unes imatges religioses de Santa Maria Magdalena i una de Nostre Senyor Jesús. La sala principal del pis superior era la “sala nova de dita casa que sta damunt la porta mayor” i per tant donava al carrer Bruneteria i al Portal de Sant Gili. La decoració continuava utilitzant les imatges religioses però, a més, a la paret hi havia dibuixats seixanta-set escuts d'armes i funeraris de diferents cavallers. La sala estava presidida per un gran armari de nou portes, sis amb pany i les tres del centre clavades. Dins de l'armari hi havia guardats diferents objectes, sobretot ens interessaven unes medecines: cinc pots d'apotecari blancs i pintats de blau i unes ampolles medicinals (aigua de butgiosa del 1614, mitja ampolla d'aigua escorçonera, mig barrilet d'aigua de timó, en un altre calaix una ampolla xica d'aiguarent i “en la porta de dalt de mà dreta” quatre ampolles d'aiguarós de 1614 i una altra de 1616) i d'altres objectes que no hem pogut identificar però que, pel context, semblen medecines. Arran de la importància de la sala i del moble també s'hi guardaven alguns papers de censals, albarans, llicències per aplegar almoines... Resulta significatiu que aquestes medecines no tinguessin un espai propi, una infermeria, i estiguessin guardades amb altres elements de valor.

A la part superior hi havia una sala on sembla que el capellà hi guardava objectes per ensenyar lletra als joves, la sala nova del capellà. Hi havia una caixa “ab molts papers del moviment sens pany ni clau dins la qual hi havie sis o set mans de paper bé stancpats ab la figura de Nostra Senyora dels Desamparats” i també “sis o set mans de beceroles sens enquadrar y altres coses per al dit moviment”; bé és cert que al final de l'inventari se'ns descriu una cambra de mestre amb un llit, una taula, un banc i una cadira. A la sala nova del capellà també hi havia un cistell per a la roba bruta i una caixa de pi tancada amb clau on hi guardaven roba (torcaboques, travessers, llençols, estovalles...) i també una “eixeringa tota nova d'estany” que s'hauria de relacionar amb la pràctica d'ènemes i no pas amb extraccions de sang.

Segueix una sala d'emmagatzematge on hi havia cabassos i roba de llit i després una habitació on hi comencen a aparèixer matalassos però encara no s'identifica com un dormitori dels nens orfes. Hi havia un llit blanc, tres matalassos bons de llana i tres més de gastats. Prop d'aquí encara hi havia una espècie de rebost amb tenalles per guardar-hi oli.

Després el text visita la capella de dalt, el colomer, on hi havia tres parells de coloms, una sala denominada la “cambra scura”, on hi havia una altra xeringa i una màrfega, i la sala vella, on hi guardaven els estris per a fer la bugada.

¹²⁷⁹ Armand DE FLUVIÀ, *Manual d'heràldica i tècnica del blasó*, Cabrera de Mar: Galerada, 2011.

Tots aquests, tret del menjador dels minyons, són espais que no estaven directament freqüentats pels usuaris de l'hospital sinó pels treballadors i administradors. No és fins aquest punt de l'inventari que se'ns descriuen les cambres directament dedicades als orfes. Primerament hi havia el dormitori de les nenes, amb dos llits i uns quadres de Sant Joan i del nen Jesús, i una sala al costat on s'hi guardava de tot com, per exemple, un pernil de cansalada i una pala de fusta. A l'àtic hi havia una cambra on hi havia un llit de posts amb tres matalassos vells i una ampolla d'oli rosat, és a dir oli de roses. Tot seguit l'estudi dels minyons on hi guardaven setanta-dos abrics (cotets) per als nens i també una galeria on els nens guardaven els llibres dins d'una caixa. Un passadís amb un banc portava cap a la latrina, una habitació que no hem pogut situar a cap dels inventaris anteriors. Al dormitori dels minyons hi havia quatre llits i un eixugamans i, per tant, hem de suposar que hi havia acollits més nens que nenes.

A les golfes s'hi guardaven trastes que no es deuriem utilitzar gaire i diferents robes, hi tenien: uns bancs espatllats, un objecte per construir voltes de pedra, llençols i abrics. Entre aquestes dependències amagades sota la teulada hi trobem un espai que ens regira l'estómac, la presó dels minyons, on hi havia, juntament amb alguns objectes per treballar el lli i la llana, "lo cep per als minyons". Finalment se'ns descriu un campanar amb tres campanes, dos de grans i una de xica.

Aquell any a l'hospital hi havia "setze chichs y nous minyons uns ab dues cottes, altes ab una y tots ab sa camisa", els mateixos que dos anys abans.

Durant l'inventari se'ns descriuen 32 sales entre cambres, recambres i passadissos; no hi comptem la necessària o privada que, suposem, no hi és descrita perquè no deuria tenir gaire mobiliari. Sobretot sorprèn la dicotomia entre sales noves i sales velles que, mol possiblement, indiquen una ampliació de l'edifici. Així hi trobem les cambres ubicades a la planta baixa; després pugem una escala per arribar a la sala nova on hi havia el gran armari i que comunicava amb dues cambres i una recambra, després el text parla d'una capella de dalt i d'un colomer que deuriem estar sobre aquesta sala nova. En oposició a aquesta part moderna hi havia la zona vella on hi haguéssim trobat els dormitoris dels minyons, el seu estudi i la privada. Damunt d'aquestes hi havia la cambra de l'àtic i les golfes velles (també la denominada "algorfa vella de la presó) que hem d'oposar a les golfes noves situades a l'altra banda.

Hospital de Sant Antoni

L'any 1747 la direcció de l'Hospital de Sant Antoni va ésser encarregada a Francisco Albín qui va presentar-se al centre el 23 d'abril d'aquell any. Llavors a la casa ja hi havia arribat Don Juan Bautista Planells Paión, representant del convent antonià de Tàrraga, qui, per ordre

del general dels antonians, Don Cristóbal Miralles, havia de certificar l'inventari, explicar els deutes que tenia el convent i entregar 4 lliures i 26 sous barcelonins al nou comanador.¹²⁸⁰

L'inventari, que és en castellà, comença per una sala general que es podria interpretar com una espècie de menjador i, alhora, com un espai d'emmagatzematge de robes. Hi havia arques i armaris de pi per guardar-hi les robes (*sobreropa, capotes, chupas de corro, armillas, camisas...*) però també objectes per menjar (*fruteras, platos, manteles de mesa, cuchillos de mesa...*) i, el més importat, dues taules de pi i un banc amb respall. També hi havia altres objectes variats que ens parlen d'una habitació polifacètica, es tracta d'elements religiosos (*una custodia con su caxita*), elements d'higiene (*eixugamans i dos paños de afaitar de tela*) i diferents objectes relacionats amb el llit sense que en aquesta habitació hi hagi cap referència a un jaç (*almohadas i sabanas de tela i de cànem*).

Des d'aquesta sala es podia accedir a dues habitacions o *cuartos*. Primer hi havia dos dormitoris dotats amb somiers, màrfeques i matalassos però, tot i les descripcions, és difícil comptabilitzar el nombre de llits que hi havia a cada sala arran del tipus de narració que es fa.

Hi havia una primera habitació amb balcó (*el alcobado*), situada en un dels laterals de la sala principal, on hi havia un llit amb baldaquí de seda, era: *una cama compuesta de dos colchones de lana, un gergón, una manta y dos almoadas con sus bancos*; entenem que es tracta d'un llit on hi havia dos matalassos i una màrfeqa, el *jergón*. En aquesta habitació també hi havia un sedàs per a tamisar el tabac, en aquesta època el tabac es prenia ensumant-lo pel nas i no pas fumant-lo, un objecte lògicament impensable en els hospitals anteriors.¹²⁸¹ En aquesta habitació també hi havia dues taules de pi, set cadires de palla i quatre cadires de campanya i, damunt la taula, un candeler representant un Sant Crist i un plec d'estampes de Sant Antoni.

Davant de la sala principal hi havia un segon dormitori amb *una cama compuesta de dos bancos, un gergón y dos colchones y una manta verde y una almoada y dos sábanas*, com en el cas anterior també hi havia taules i cadires.

A l'altre lateral hi havia l'escala que pujava al pis superior, però sota l'escala encara hi quedava un petit quartet on s'hi guardaven càntrics d'aigua per tenir-los frescos.

Tot seguit el text ens parla d'un *cuarto principal*, decorat amb una estora, que no sabem si es refereix a una altra habitació del pis inferior o a una del superior; no obstant això, la resta d'habitacions, com veurem, ens porten a pensar en el pis superior. El *cuarto principal* era, se'n dubte, la sala més ben ornamentada de la casa, hi havia: un rellotge amb despertador, diferents mobles de vidre, semblen tinells, on s'hi guardaven imatges religioses i objectes de valor (*un niño Jesús con camisa de mosulina, vasos de cristal, vasos de vidrio, vinagreras y garrafas de cristal*). En un d'aquests armaris s'hi guardaven unes *xicaras* que creiem que són xicres, unes

¹²⁸⁰ El nou comanador del convent no en prengué les regnes fins el 26 de maig. Cat. AML, Fons Municipal, reg. 2051, *Lista de los muebles y bienes se hallan en la casa y hospital de San Antonio*, f. 2v.

¹²⁸¹ Joan de Déu DOMÈNECH, *Xocolata cada dia: a taula ab el baró de Maldà, un estil de vida del segle XVIII*, Barcelona: Edicions de la Magrana, 2004, pp. 36-39.

tassetes petites expressament utilitzades per prendre xocolata. A part d'aquests mobles ornamentals també hi havia cadires, una poltrona, un escriptori i una taula amb un cobretaula de llana.

Encara hi havia *el quarto del escalfapanxas*, la xemeneia, on hi havia diferents objectes per al foc i un llit. A més, com que era un lloc càlid també estava destinat a la lectura, el nou comanador va documentar els 14 llibres que s'hi trobaven, tots d'índole religiosa, i dos llibres de visites guardats dins d'un armari. A més també hi havia espelmes i una llauna de tabac buida. Tota l'habitació era custodiada per tres imatge religioses: un Sant Crist clavat a la creu, una de la Verge de la Concepció i una escultura de fang de Sant Josep.

Després d'aquesta habitació se'ns descriu la galeria i la cuina, motiu pel qual pensem que s'estan referint al pis superior i no pas a l'inferior; com ja hem vist en les cases medievals la cuina sovint es trobava, per afavorir l'extracció de fums, al pis superior. A la galeria hi havia unes estores al terra i bancs per mirar a través de les quatre vidrieries que donaven a l'hort. Sobre les finestres hi havia uns quadres emmarcats fets amb paper de qualitat (*papel de marquilla*) que representaven estacions del Viacrucis, una imatge dels apòstols, una altra de la Verge i una del Eccehomo. Des de la galeria es veia l'hort on no hi havia hortalisses sinó clavells, tarongers i plantes per adornar l'església els dies de celebració.

La cuina no tenia res a veure amb les cuines dels hospitals medievals relatats més amunt, estava ben proveïda d'estris (*parrillas de hierro, azadores, trinchadora, cuchillos i calderas*). Al costat també hi havia un rebost que feia de pastador, hi havia la pastera i unes *torteras* per a fer cocs i panades. Com que també deuria ésser un espai calent hi tenien un altre llit abillat com els anteriors: *una cama con dos sabanas, un jergón, dos colchones y dos mantas verdes*.

Des d'aquesta planta també es podia pujar a unes golfes o mansarda on hi havia quatre habitacions, una amb un llit, una altra amb dos llits i un espai d'emmagatzematge on hi havia mongetes i llenya i, a la darrera habitació: sal, plats de diferents mesures, cigrons i uns cistells de vímet.

Des d'aquí l'inventari salta a la *dispensa bajo la cocina*, per tant sabem que la cuina estava en un pla superior. Al rebost hi havia de tot: tenalles d'oli, pernils, carn de porc salada i peus de porc, suposem que salats, dins una cistella. Però l'espai d'emmagatzematge no es reduïa al rebost, també hi havia una bodega amb tenalles d'aigua, una bota de vinagre i diferents botes de vi, algunes plenes i altres buides.

En un altre punt de l'edifici hi havia l'església, en l'inventari se'ns menciona com a sagristia però ja veurem que, pels objectes que hi ha representants, havia de fer referència a un espai més gran. Allà hi havia diferents robes i objectes relacionats amb la litúrgia: terns de Damasc, casulles, sobrepellissos, calzes, mantells per als altars, *tovallola de tefetan blanco con punta de oro y plata*, unes albes, missals... també hi havia els encensers de llautó, gerretes per

adornar amb flors l'altar i candelers de llautó per a les misses. En l'inventari també es descriu una part del mobiliari de l'espai i per això pensem que havia de ser l'església, hi havia un faristol amb *el maderaje del monumento* i un púlpit i dos bancs fets amb fusta de pi. Al costat de la sagristia hi havia una petita habitació per a l'emmagatzematge.

Encara queden algunes dependències dedicades al treball agrícola: Un corral on s'hi guardaven aixades, pales i piques i, a més, hi descansaven unes mules velles i un corral amb 8 gallines i una arna.

L'ordre de Sant Antoni havia perdut pes al llarg de l'edat mitjana i el 1747 el llegat de curació del foc de Sant Antoni havia derivat envers el tractament dels animals; tot i que a la sala general hi trobem *seis bendas de tela* no hi ha res més que ens recordi a un espai de curació. A diferència de la resta d'hospitals, les llebroseries i els hospitals dels antonians des dels seus inicis estaven dedicats a la cura de malalts i no pas a l'acollida de pobres i pelegrins. Per això posem en dubte que l'edifici encara fos utilitzat pels malalts i ja només deuria albergar una petita comunitat de frares. De fet, els frares de Cervera, la primera casa dels antonians a Catalunya, ja van marxar el 1401 quan l'ergotisme havia desaparegut de la regió i no hi tenien gaire feina.¹²⁸² Arran de la falta de propòsit, el 1787 el papa Pius VI va firmar la dissolució de l'orde i el 1791 el Bisbe de Lleida i el governador de la plaça van comunicar al comanador, que en aquell temps era fra Miquel Armengol, aquesta decisió. Després el convent es va vendre a la confraria de la Puríssima Sang.¹²⁸³

¹²⁸² Jame W. BRODMAN, *Charity and Welfare...*, pp. 83-85.

¹²⁸³ Josep LLADONOSA, *Els carrers...*, pp. 162-163. Sobre l'orde de Sant Antoni de Viena vegeu: Adalbert MISCHLEWSKI, *Un ordre hospitalier au moyen âge: Les chanoines réguliers de Saint-Antoine-en-Viennois*, Grenoble: Presses Universitaires de Grenoble, 1995.

“La gran fretura prest m’atengué, e’m reprenqué gran malaltia. Mare ne tia no m’aculliren, ni mai bulliren ordi per mi. Tirí camí fora’l portal, vers l’espital d’en Clapés dit. Aquella nit l’espitalera, falsa roncera, ella i sa mossa, percint e bossa, fins al cotó del meu gipó, m’escorcollaren. Puis no hi trobaren un diner sols, dix: - Sens llençols hui dormireu; demà us n’ireu vós a captar; no pot bastar aquest spital, ni té cabal per mantenir ni llits fornir, per a tants pobres. Per fer les obres e tantes dides no hi basta’nvides. No portau taça, ni carabassa, braça, serró. En un porró, aigua beureu; foc, sal haureu, e sols l’estatge; pa, companatge, vi, si’n voleu, que us ne cerqueu-. A Déu plagué que no’m tingué molt la terçana: una semana hi mengí blets, cols e brots freds, prou ansalada, mai carn cuinada”

(Jaume Roig, *Llibre de les dones o Spill*)

Els usuaris dels hospitals

En aquest apartat analitzarem qui eren els usuaris dels hospitals, d’on provenien i per quin motiu van allotjar-se en aquests centres. Ho farem, sobretot, mitjançant la documentació provinent dels *Llibres de Crims* conservats a l’Arxiu Municipal de Lleida; les seves pàgines ens permetran accedir als testimonis dels diferents personatges que van pernoctar en aquests centres i ells mateixos ens explicaran quines foren les vicissituds que els van conduir fins allà.

Lamentablement la font sempre diu menys del que voldríem i, tot i que l’hem sotmès a un interrogatori tremend, molts cops resten preguntes sense respondre. Així, per exemple, no hem documentat cap cas que ens parli de la vida dins de l’hospital, coneixem d’on venien els protagonistes, quina feina feien i, en alguns casos, els hospitals on havien pernoctat abans, però desconeixem com vivien dins de la institució hospitalària.

A més, cal que entenguem de quin tipus de font estem parlant; lògicament tots els personatges estan relacionats amb crims de diversa índole, això no vol pas dir que tots els usuaris dels hospitals fossin criminals i que els hospitals fossin únicament espais de violència; però sí que significa que la criminalitat i la violència eren una de les múltiples característiques d’aquells espais i d’aquelles persones. La imatge que ens poden aportar els documents judicials dels usuaris dels hospitals és molt rica però hem d’entendre que, malgrat la relació demostrada entre criminalitat i pobresa, aquesta no deixa de ser una imatge del pobre poc àmplia.

Joan de Jaca, un lladre de llenya¹²⁸⁴

El 20 d’octubre del 1312 Joan de Jaca fou empresonat sota l’acusació d’haver robat llenya a la zona de Cappont, prop del riu. D’aquest personatge el procés ens en dóna ben poques dades, pel cognom podem pensar que era estranger i venia de Jaca. Però del cert només sabem

¹²⁸⁴ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre de Crims*, 1312-1313, reg. 764, f. 73r-74r (document 21 de l’apèndix).

que en dues ocasions va ajudar a un macip d'en Domingo Tomàs a recollir llenya de les cabanyes d'un cercoler a prop del Pont Major i, com a retribució, aquest li va permetre agafar algun feixet de llenya. El conflicte arribà quan Joan de Jaca prengué més llenya de l'acordada. La llenya que prenia la portava a l'Hospital de Vilanova i, com que els fets succeïren a Cappont, sabem que es referia a Vilanova de Fontanet, l'actual Bordeta.

Aquesta vila ocupava un espai privilegiat a la ribera esquerra del Segre perquè enllaçava el camí de Barcelona amb la via que, resseguint el Segre i passant per Albatàrrec i Torres de Segre, arribava fins a l'aiguabarreig del Segre-Cinca; més endavant ja veurem com aquesta via estava ben assortida amb hospitals que ens indiquen l'important tràfec de persones que hi havia. A més molt a prop de Vilanova de Fontanet hi passava la séquia de Fontanet que regava una bona quantitat de terres en aquesta banda del riu i també aportava riquesa a la zona.¹²⁸⁵

Uns cercolers que treballaven en aquelles cabanyes van sentir que Joan de Jaca havia pres la llenya sense permís i el seguiren fins a Vilanova. En arribar a l'hospital van preguntar a l'hospitalera per la llenya que un home li havia portada i aquesta els mostrà un petit feix; però en registrar el local, amagat entre un llit i la paret, van trobar-hi un altre gavell de la llenya d'aquella que feien anar els cercolers. Arran de la denunciació en Joan de Jaca fou pres i explicà que portava la llenya a l'hospital per a una dona que hi reposava, però després de la seva detenció ella marxà. El procés s'acaba sense sentència i, en aquest punt, Joan de Jaca portava dos dies a la presó.

El text no ens aporta gaires dades sobre l'hospital de Vilanova, només sabem que hi havia una hospitalera, però veiem com el finançament dels centres no sempre provenia de la caritat dels conveïns sinó també de les petites donacions, sovint en espècies, dels mateixos acollits.

Dos dones mortes a l'Hospital d'en Fillac¹²⁸⁶

L'11 d'agost de 1339 Gueraldona, muller de Pere Clapera, va ésser detinguda quan sortia de casa seva i es disposava a demanar almoïna "per tal que·n pogués passar son temps com no sapie fer leyra ni altres coses". L'acusaven d'haver demanant almoïna per als pobres dels hospitals i quedar-s'ho per a ella.

Gueraldona sovint es dedicava a recórrer la ciutat i demanar diners per a les mortalles d'homes i dones que havien mort als hospitals. Vuit dies abans de ser detinguda acaptava per a les mortalles de dues dones finades a l'Hospital d'en Fillac; primer va pujar a la Seu on va aconseguir dos diners i després davallà envers la carnisseria de Sant Martí on va demanar a dos

¹²⁸⁵ Vegeu Josep LLADONOSA, *Els carrers...*, pp. 892-894.

¹²⁸⁶ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre de Crims*, 1339-1340, reg. 773, f. 117r (document 23 de l'apèndix).

prohoms que allí hi havia. Tot i que li van entregar els diners aquells homes li feren algunes preguntes sobre les alnes que es necessitaven per cobrir els cossos i sospitaren alguna cosa. Acte seguit Gueraldona s'amagà a casa i els dos homes van encaminar-se cap a l'hospital per recuperar les seves donacions; en arribar-hi van veure que tot havia estat una mentida i la van denunciar.

Gràcies al procés sabem que Gueraldona sovint demanava almoina per a les mortalles dels morts dels hospitals de Magdalena i d'en Fillac, però d'un mes ençà s'ho quedava per a ella per poder sobreviure. Sembla que estava immersa en una situació de pobresa temporal i ella mateixa va explicar que no sabia realitzar cap ofici.¹²⁸⁷

El 14 d'agost es va dictar sentència contra Gueraldona, per tant feia tres dies que estava a la presó. Van dictaminar “que la dita Gueraldona d'aquí a davant no acapte ni gos acaptar a cossers a cobrir que en veritat no estigue”.

Els hospitals també vivien de les donacions i acptes que els conveïns feien, sovint de forma habitual. En aquest cas eren per les mortalles però també podien ésser pel menjar i les medecines. Per exemple, el 1447 Simó de Torres va explicar que els veïns de Cappont demanaven diners pels pobres malalts acollits a l'Hospital de Guillem Vidal perquè alguns hi morien de fam;¹²⁸⁸ aquell any al mateix hospital hi van morir tres pobres que, segons en Jaume Vilar, van estar ben cuidats, en bona mesura, gràcies a les almoines dels veïns del barri.¹²⁸⁹

Bernarda i Martina acusades de robar gallines¹²⁹⁰

El 15 de setembre de 1339 Bernarda i Martina foren acusades de robar gallines a Malpartit i vendre-les a la Plaça dels Conills de la ciutat, que no era altra que la dels Polls on s'hi venia la carn de caça. El suposat propietari les havia denunciat i Bernarda i Martina anaren a parar directament al Palau de Cervera. Segons les seves declaracions les dues dones no feia massa que eren amigues, s'havien conegut aquell mateix any a Anglesola durant la sega. Martina hi havia anat a segar amb en Pericó Martí i s'assabentà que una dona del poble tenia una glànola al coll i “per fe de Déu guarila-n”. Des d'aquell moment ambdós dones es tingueren

¹²⁸⁷ “E que açò fahie per tal que-n pogués viure, que-n passàs son temps que sol que hagués acaptat alguna cosa del que pogués passar no havie ansia d'altre. E que nou fahie sinó per freytera que havie, que bé ere ver que moltes vegades hi havie acaptat per la ciutat a cosers que jahien als spitals de Magdalena e d'en Fyllach. Mas que lavores ab veritat, hi fahie sinó del dit mes a ençà”.

¹²⁸⁸ Cat. ACL, P7-M3-P5-CO5 f. 42r.

¹²⁸⁹ “En altra manera ha vist donar als pobres que hi acullen bon recapte e sans hi amalalts, car ell testis de poch ençà hi ha vist morir tres pobres que·ls donaven prou bon recapte e morir confessats e fet tota orde de cristinas dels altres spitals. Dix ell testimoni que no ho sab (...) Bé dix ell testis que és ver que los dits tres pobres que moriren en lo dit spital com damunt ha dit e deposat que alguns dies los provehiren en llurs necessitats, essent malalts, de almoynes que aplegaven per los habitants en lo dit Cappont e que açò ses de cert e és ver” (Cat. ACL, P7-M3-P5-CO5, f. 38 r i v).

¹²⁹⁰ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre de Crims*, 1339-1340, reg. 773, f. 155v-157v (document 24 de l'apèndix).

confiança i a Lleida s'ajudaven mútuament venent “formatges e ous e pols e galines”. A jutjar pel text Bernarda tenia una casa a Lleida però formava part del mateix estrat social que Martina; per això les autoritats van preguntar a Martina si dormia a casa de la seva amiga i ella respongué “que no, que als spitals de Monsó e de Magdalena ha jagut”. Coneixem per tant que en el poc temps que feia que era a la ciutat ja havia reposat en dos hospitals, el de Sant Martí i el de Magdalena; segurament això era perquè els hospitals només donaven acollida durant un període limitat. La identificació dels hospitals no presenta gaires dubtes, el de Sant Martí és ben conegut i el de Magdalena segurament fa referència al centre parroquial tot i que també podria estar parlant del de Guillem de Fillac o, fins i tot, de l'hospital del Sant Esperit.

El que sorprèn sobretot es la mobilitat de les dues dones. Bernarda va explicar que les gallines les havia aconseguit al mercat de Tàrrega i les havia venut a Lleida a un revenedor de la plaça. Les autoritats llavors li preguntaren si havia estat a la Llitera perquè Malpartit estava al mig del camí que portava fins allà. L'acusada va respondre que sí, que hi havia anat feia uns vuit mesos i “per lo camí tot dret”. En parlar del “lo camí tot dret” es referia a la via que sortia de Lleida per Raimat, creuava la Llitera, i arribava a Montsó sense veure mai el riu Cinca. Aquest viatge no el va fer acompanyada de Martina, qui explica que no havia estat a Tamarit des de feia vint anys, però tot i així es podria haver allotjat en algun dels hospitals que hi havia a la via: a l'hospital de la Vista de Raimat, a la cabana que hi havia a la Saira, si hagués volgut desviar-se una mica del camí, o a l'hospici de Binaced fundat el 1331. No sabem si en aquell moment a Tamarit de Llitera hi havia hospital, el que coneixem va ésser creat el 1414 i dedicat a San Benet.¹²⁹¹

Finalment les autoritats absolgueren Martina i condemnaren Bernarda a patir por del turment de la roda. Mentre li descosien les mànigues del vestit i preparaven l'instrument de tortura van tornar a preguntar-li si havia furtat les gallines i ella va respondre: “que bé la podien degolar que ela no avie feyt ni sabie que sere”. Així s'acaba el procés.

Una violació a l'Hospital de Sant Tomàs¹²⁹²

El 18 de juliol de 1352 Joana Garriga va denunciar a les autoritats que havia estat violada per un home anomenat Guillem de Miravet. Aquell dia va començar el procés contra l'agressor però es va acabar remetent al bisbe perquè l'home duia corona.

El text ens diu que Joana era de Cardona però sembla que parlava castellà i un dels testimonis l'identifica com a fembra castellana. Va arribar a Lleida amb el seu marit i tots dos reposaven a l'Hospital de Sant Tomàs, que llavors encara era fora muralles. En Guillem de

¹²⁹¹ Raúl VILLAGRASA, “Hospitales y asistencia en Monzón...”, pp.189-190.

¹²⁹² Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre de Crims*, 1352-153, reg. 777, f. 30r-31r (document 25 de l'apèndix).

Miravet s'hi acostà per dir-li que l'acompanyés a unes vinyes on hi havia el seu marit, que havia marxat feia una estona amb tres homes a collir figues, i ella el va creure. Acompanyada per una altra dona que també reposava a l'hospital van seguir Guillem Vidal fins a uns horts allunyats de la ciutat on ell la va violar.

El notari Antoni d'Oripoll i el corredor Llorenç de Nogués se'ls van trobar prop del Portal de Sant Gili. Llavors la dona anava vestida amb el tabard i un anell d'aquell Miravet i els va interpel·lar demanar-los ajuda: "Amigo dieç germano lexades-me que a mi marido ma tolt!". Acte seguit Guillem Miravet li tragué l'abric i l'anell i li propinà cops perquè fugís. Després la dona va denunciar l'agressió i va nomenar com a testimoni a l'altra dona que reposava a l'hospital.

En aquest cas observem com l'hospital podia esdevenir també un espai de violència on diferents personatges sense escrúpols podien fer de les seves. La situació de necessitat de les persones acollides i la solitud en que es trobaven feia d'aquells pobres blancs fàcils per als delinqüents. També observem com l'Hospital de Sant Tomàs acollia matrimonis tot i que, com passava en altres centres, no compartien llit sinó que havien de dormir en cambres separades.

Una baralla entre dos homes a l'Herbasseria acaba amb un ferit greu

Un dissabte que comptava 12 de setembre de l'any 1377 el veguer i un dels paers van comparèixer al carrer anomenat de l'Herbasseria on els havien dit que hi havia hagut una baralla. Recordem que en aquest carrer hi acostumaven a jugar a daus i era un indret freqüentat per prestadors de joc i taulatgers. Enmig del carrer les autoritats hi van fer una troballa sorprenent: "trobaren ·I· mà d'hom <del braç squerre> que jahie tayllada en lo dit carrer sobre ·I· borraça on estave ·I· taulell de joch de daus". Es tractava d'un taulell de joc de gresca, una espècie de dames on es comptava amb els daus. El veguer va recollir la mà dins un cabàs i la portaren a l'Hospital del Sant Esperit on els havien dit que el ferit descansava; poc després també trobaren a l'agressor recollit al Monestir del Carme i el pujaren al Palau de Cervera.¹²⁹³

Gràcies als testimonis que rondaven els taulells de jocs durant aquell migdia sabem que la baralla la van protagonitzar Rodrigo Álvarez i Pascual Sánchez, ambdós jugaven a la gresca en un taulell propietat de Domingo de Daroca. En Pascual Sánchez perdé diners i, enrabià, va llençar els daus al terra. Llavors en Rodrigo Álvarez s'indignà terriblement, s'aixecà i li etzibà alguna cosa com: "O viyllano fiyll de puta, per una veç que ha perdido ·III· meaylles ha lançat los daus". L'altre també respongué i després d'una discussió acalorada ambdós tragueren els

¹²⁹³ Els carmelitans van arribar a Lleida al segle XIII, la primera notícia que documenta Lladonosa és de 1272, i van establir el seu convent fora muralles, a la zona de les Pardinyes Baixes. Vegeu: Josep LLADONOSA, *Els carrers...*, pp. 836-839.

coltells i s'esbatussaren a la vista de tothom. Un dels testimonis, el macip de ribera Guiamó Galí, va aportar una descripció molt gràfica de la baralla:

“El dit hom qui ha perdut lo puyn tragué primer lo coltell, el hom qui és pres lo tragué après e darrer. El dit qui és pres volch venir vers lo dit altre hom qui ha perdut lo dit puyn e dos homens tingueren-lo. El dit hom qui ha perdut lo puyn vench vers lo dit hom qui és pres, ab lo coltell treyt mas no vehé ell testis que li lançàs colp. El dit hom qui és pres deslapàs dels dos homens que·l tenien. El dit hom pres lançà ab lo coltell ·I· colp vers lo ventre del dit hom que ha perdut lo puyn lo qual tornà atrás. El dit hom pres atañàs al dit hom que ha perdut lo puyn e feri'l a vehent d'ell testis de ·II· colps, és a saber de ·I· colp el braç squerre per lo brahó e d'altre colp a prop del puyn squerre.”

De resultes de la ferida al puyn en Pascual perdé la mà i en Rodrigo arrencà a córrer cap a la Plaça Sant Joan, creuà el barri de Magdalena i s'amagà al Monestir del Carme. Al vespre les autoritats el van localitzar i el portaren fins a l'Hospital del Sant Esperit, allà ambdós es reconegueren i el primer fou traslladat a la presó municipal.

Dels dos protagonistes en tenim ben poques dades. El qui fou fet presoner, Rodrigo Álvarez, era d'Albarracín però la seva mare havia nascut a Cuenca. No sabem si feia poc que era a Lleida o ja portava un temps vivint-hi, però com que les autoritats no li van preguntar podem pensar en una estada llarga a la ciutat. Alguns bastaixos el coneixien prou bé, deien que era hom de mala fama, i per això pensem que de tant en tant es dedicava a tragar carregues amb ells; de fet, foren els mateixos bastaixos qui explicaren que havia perdut una orella a Barcelona. Així ho va contar Antoni Castiello, que havia perdut una orella per furtar una bossa a una peixatera de Barcelona i arran d'això l'havien tingut un temps al costell i que, anteriorment, ja havia donat una coltellada a un altre home.

El ferit, Pascual Sánchez, és encara més desconegut. Només sabem que era de Castillo de Garcimuñoz, actualment província de Cuenca. Després de la baralla i estant malferit va intentar perseguir al seu agressor però no va arribar gaire lluny. Les autoritats el van trobar a l'Hospital del Sant Esperit però desconeixem si ja s'hi allotjava o hi va anar després de la baralla.

La sentència final es va fer esperar fins a finals de maig del 1378; Rodrigo Álvarez portava vuit mesos a la presó. Als nostres ulls la sentència no sembla gaire greu, es va bandejar Rodrigo de la ciutat i del terme de Lleida avisant-lo que, si el tornaven a veure, li tallarien el puyn esquerre. La lleugeresa de la sentència s'explica perquè durant els mesos de carcellatge s'havia produït un acord entre Rodrigo i Pascual, el primer pagà una suma de diners al ferit, i, a més, les autoritats consideraren que els vuit mesos a la presó ja havien estat un càstig prou dur.

El procés presenta molts dubtes per a l'estudi dels hospitals perquè no explica amb gaire profunditat la història de Pascual Sánchez. Mentre que el periple de l'agressor fins al monestir carmelita està ben explicat, l'arribada de la víctima a l'Hospital del Sant Esperit no apareix per enlloc. No obstant això, òbviament el ferit va necessitar assistència mèdica i, tot i que no hi ha

el peritatge de cap cirurgià, si la sentència es perllongà fins al maig fou perquè esperaven la recuperació completa d'en Pascual per decidir. Així sabem que l'home va haver de rebre assistència mèdica mentre estava a l'hospital, ja fos dels mateixos hospitalers o d'algun barber/cirurgià contractat.

Martí, un jove que es feia passar per mut¹²⁹⁴

El 10 de setembre de 1378 Martí fou acusat del robatori d'una capa que havia venut a Alcolea de Cinca i immediatament el van portar al Palau de Cervera. Durant els interrogatoris va mencionar que era orfe i havia nascut prop de Barcelona, quan només tenia un any un home de Burgos anomenat Joan Castellano se'l va emportar cap a Castella. Tot això ho sabia gràcies a *Migaligno* i *Johanito*, també orfes, que havien viatjat amb ell des de Barcelona. Des de llavors la seva vida havia transcorregut a Castella (suposem Burgos) i després a Saragossa on va treballar per un home anomenat Joan Vieyllo. Lògicament el jove parlava castellà i el document reproduïx magníficament algunes de les seves respostes.

A Lleida hi havia arribat el dia abans des d'Alguaire d'on, al seu torn, hi havia fet cap pel camí de Saragossa. En arribar a la ciutat i per tal de sobreviure s'havia dedicat a acaptar pels carrers. En una taverna prop de la carnisseria un home mut li va ensenyar el llenguatge dels signes, només els de pa i vi "per tal que li desen *dineros per a comer*". Per això l'havien vist fent un estrany senyal amb el dit polze entorn del coll mentre el veguer passava; intentava demostrar que era ben mut i que el degollessin si parlava. Segons explica es feia passar per mut per tal d'evitar que algú l'obligués a afermar-se amb algun senyor, el seu objectiu era arribar a Barcelona però el motiu ens resulta força confús; quan les autoritats li preguntaren per què havia deixat al seu amo de Saragossa respongué: "per anar a Barcelona que ha nom Margalida que està als Santos". En tot cas la història de Martí ens evoca la figura dels falsos pobres que fingeixen que estan incapacitats per tal de no treballar.

Abans d'emprendre el viatge cap a Barcelona l'amo de Saragossa li donà sis diners i la capa que l'havia portat a la presó. L'havia venut a Alcolea de Cinca on s'estigué quatre dies reposant a l'hospital de la vila en companyia de dos serrallers que havien vingut amb ell des de Saragossa. De l'hospital d'Alcolea de Cinca se n'han documentat mencions a partir de les acaballes del segle XV, per tant aquesta podria ésser una de les més primerenques.¹²⁹⁵ Si Martí venia des de Saragossa i acabà arribant a Alcolea de Cinca significa que havia travessat els Monegros per alguna de les diverses vies que els creuaven, tal vegada havia pres el camí que anava cap a Sarinyena, Vilanova de Sixena i Alcolea de Cinca, que ja comptaven amb un

¹²⁹⁴ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre de Crims*, reg. 819, f. 42r (document 27 de l'apèndix).

¹²⁹⁵ Raül VILLAGRASA, *La red de hospitales...*, p. 92

hospital durant aquesta època.¹²⁹⁶ Els Monegros, per les seves característiques, no només climatològiques sinó també humanes, va esdevenir durant l'edat mitjana un indret perillós, allunyat dels espais de control i on bandolers i trinxeraires anaven a amagar-s'hi; però alhora també va ésser un espai de trànsit que comunicava l'Aragó amb Catalunya i, concretament, Saragossa amb Lleida, per aquet motiu era essencial que estigués dotat amb una bona xarxa hospitalària.¹²⁹⁷ Des d'Alcolea de Cinca Martí va fer cap a Alguaire, on hi havia una comanda hospitalera femenina, i possiblement hi arribà passant directament cap a Almacelles i des d'allà a Alguaire o fent marrada per Binèfar i Alfarràs.¹²⁹⁸ Finalment en Martí fou absolt i pogué continuar el seu camí cap a Barcelona.

Joan de Valladolid inculpat de robar unes vànoves¹²⁹⁹

El dissabte 3 de setembre de 1379 en Joan de Valladolid va ésser pres al migdia mentre intentava empenyorar un parell de *guànegues* (vànoves) a la Cuirassa.¹³⁰⁰ El van enxampar pactant el preu amb un jueu i l'acusaren d'haver robat aquelles vànoves, juntament amb una capa i una espasa, de casa d'Arnau Carassumat. Lògicament les autoritats van preguntar-li d'on havia tret les vànoves que intentava empenyorar i va explicar que les havia trobat en una era prop del monestir franciscà, a la zona coneguda com les eres de Sant Tomàs. Òbviament ell va negar el robatori i els explicà que havia dormit tota la nit a l'Hospital de Magdalena. Més tard el mateix Carassumat va comparèixer al Palau i veié que no eren les mateixes robes que havien pres de casa seva. Tot i així, en escorcollar el presoner van trobar que duia unes estisorettes

¹²⁹⁶ L'hospital de Sarinyena està documentat a partir del 1495 però possiblement era anterior. El monestir de Sixena va construir el segle XIV un hospital dedicat, principalment, a l'acollida de dones, el 1357 la reina Elionor de Sicília va finançar el projecte que veuria la llum el 1370. Vegeu Raül VILLAGRASA, "Entre quatre rius...", pp. 24-25 i també Raül VILLAGRASA, *La red de hospitales...*, p. 102.

¹²⁹⁷ Esteban SARASA, "Notas sobre la comarca de los Monegros en la Edad Media", *Comarca de los Monegros*, Gonzalo Gavín, coord., Saragossa: Diputación General de Aragón, 2005, pp. 101-108.

¹²⁹⁸ No obstant això, sembla dubtós que aquesta comanda hospitalera donés hospitalitat als viatgers, si bé era una norma intrínseca de l'orde no totes les comandes estaven prou preparades. La comanda d'Alguaire es va començar a crear al voltant d'un seguit de possessions adquirides entre el anys 1156 i 1157 i la comanda es va materialitzar definitivament el 1159. El 1250 el convent femení de les hospitaleres de Cervera va ésser transferit a Alguaire perquè les religioses buscaven un lloc més tranquil on establir-se. Vegeu Joaquim MIRET I SANS, *Les cases de Templers i hospitalers...*, pp. 72, 129, 218-220.

¹²⁹⁹ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre de Crims*, 1379-1380, reg. 788, f. 32r-35v (document 28 de l'apèndix).

¹³⁰⁰ "dues guaegues que eren blanques ab listes vermeylles e negres e grogues". El barri jueu va esdevenir durant l'edat mitjana un espai de mercat negre força recurrent en la documentació judicial; en múltiples ocasions els cristians recorrien als jueus per vendre la mercaderia robada i davant un cas de robatori les autoritats sempre miren primer envers la jueria. Sobre això vegeu: Isaac LAMPURLANES, Guillem ROCA, "El call de Lleida: la Cuirassa", *Lo Campus*, 30 (2016), pp. 21-22.

sospitoses lligades al cinturó dels pantalons; sovint els lladres es dedicaven a tallar les bosses dels vianants més despistats sense que aquests se n'adonessin.¹³⁰¹

Gràcies al testimoni del mateix Joan de Valladolid sabem que feia quinze dies que rondava per Lleida i no havia dormit en cap hostel, per tant havia arribat ben pobre. Quan li preguntaren on havia dormit tots aquells dies explicà que “ha jagut deçà e delà e per les eres hi en spitals”. Si bé la nit del dissabte havia dormit a l’Hospital de Magdalena abans s’estava en una era prop de Sant Tomàs propietat d’un home anomenat Francesc Peretó. Allà va ser acollit per dos macips, Joan de Castellnovolo i Antonico, que portaven prop d’un any treballant les terres d’en Peretó i dormien a l’era; una nit en Joan de Valladolid se’ls va presentar: “ermanos querades que jaga aquí con vosotros?” i tot i que no el coneixien gaire, només un dels macips l’havia vist feia temps a Saragossa, l’acolliren. Durant tres o quatre nits van compartir el sopar i quan ells es llevaven de matinada per anar a feinejar el pobre continuava dormint i custodiant les vànoves. Un dia, al vespre, els dos macips van veure que les flassades havien desaparegut, primerament pensaven que la dona del seu senyor les hauria pres i per això encara van trigar un dia a denunciar el robatori. Però el diumenge ja van pujar a la presó i veieren que en Joan de Valladolid era entre barrots; quan li van preguntar per què ho havia fet els respongué: “Aveus mala ventura ma venida, lo diable mo fiso fer”. La sentència es va demorar fins al dijous 15, per tant el reu ja portava 12 dies a la presó. Joan de Valladolid va ésser condemnat a patir assots per les places de la ciutat.

Segons s’explica Joan de Valladolid havia arribat des de Saragossa i durant el trajecte, com ell mateix digué, pernoctava al ras i, quan podia, als hospitals. Per tant veiem que l’hospital era un espai on s’hi acudia voluntàriament per descansar però que s’alternava amb altres espais extramurs segurament per escapar de la pressió social exercida contra els falsos pobres. De fet tant els macips que dormien a l’era com Joan de Valladolid semblen formar part del mateix estrat social i freqüentar els mateixos espais; per això ja s’havien vist a Saragossa i quan en Joan de Castellnovolo va comparèixer davant les autoritats l’Antonico ja havia marxat de Lleida.

Alfonso de Valladolid tan aviat era musulmà com cristià¹³⁰²

El 3 de novembre de 1379 va començar el procés contra el convers Alfonso de Valladolid acusat de lladre i d’haver-se fet passar per moro i per cristià segons li convenia. El van prendre mentre bevia en una taverna de Lleida on la seva dona hi treballava rostint carn, tres sarraïns de Fraga l’acusaren públicament d’haver robat una capa i de fer-se passar per musulmà

¹³⁰¹ “E de continent fo scorcoylat per lo dit lochtinent e foren-li trobades unes tesorettes poques ben tayllates les quals tenie fermades al braguer de les bragues en poch de cuyro. E fon demanant perquè portave les dites tesorettes. E dix que per tal car ne taylave unes coses e altres.”

¹³⁰² Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre de Crims*, 1379-1380, reg. 788, f. 36r (document 30 de l’apèndix).

i, davant la denuncia, el van pujar al Palau de Cervera. A Lleida el matrimoni només feia vuit dies que hi havia arribat i s'allotjaven a l'Hospital del Sant Esperit.

Quan l'home fou pujat a la presó veieren que no tenia orelles i un dels presoners anomenat Pere Espígol, a qui posteriorment van cridar a declarar, va dir que dins la presó s'havia vantat d'haver estat pres abans a Pamplona. Segons va explicar als altres reus havia perdut les orelles a Toledo per furta de diners i plata al seu senyor i a Pamplona va ésser acusat injustament del robatori d'una tassa. No obstant això, en un segon interrogatori el mateix Alfonso de Valladolid va explicar que les orelles les havia perdut a Toledo de la següent manera:

“Interrogat hon-li avien toltes les oreylles. E aquell dix que en Toledo. Interrogat qui les li tolgué. E dix que Garcia López, qui lavors ere alguacir major de Toledo. Ell confesant stant moro com l'agué pres per catiu en la dita ciutat de Toledo lo dit Garcia après del setge que·l rey Aymech hi féu posar quant lo rey don Pedro fo mort a Montiello. Interrogat perquè li tolch les oreylles lo dit Garcia López. E dix que per çò com lo tenien catiu e ell ·I· dia fugue e aquell féu-lo seguir e pres-lo e féu-li toldre les oreylles.”

S'estava referint a la mort de Pere el Cruel el 1369 a Montiel, quan fou assassinat pel seu germanastre Enric de Trastàmara en el context de la guerra civil castellana entre 1366 i 1369. Llavors Pere el Cruel tenia el suport de Muhammad V, el rei de Granada, i, tot i l'assassinat, les hostilitats encara es van perllongar durant un temps entre partidaris de l'un i de l'altre; per això el sarraí es va dedicar a assetjar algunes places cristianes tot i que no consta que arribés fins a Toledo.¹³⁰³

Arran de la declaració de l'acusat sabem que l'Alfonso de Valladolid havia nascut a Valladolid i era fill d'un sarraí anomenat Azmet que vivia a Aranda de Duero. Lògicament era musulmà de naixement però feia deu anys que s'havia fet cristià a San Esteban de Gormaz, llavors ja no tenia orelles, amb “Alfonso Fernandez e Johan Ferrandis e donya Aulalia ed otros del dit lugar de Sant Steve” com a padrins. Un cop fet cristià va viure a Calatayud, a Saragossa i “de çà e de la”. A prop de Santo Domingo de la Calzada va treballar amb un ferrer sarraí i explicà que era un home embriac i que apallissava a la seva esposa, per això ella va fugir amb ell i també es convertí al cristianisme, d'això ja feia dos anys. A començaments d'octubre ambdós van arribar a Fraga, això fou unes sis setmanes abans que es celebrés el procés, i s'allotjaren en un hospital situat prop del pont que creuava el riu Cinca. A Fraga no hi havia massa feina, van treballar un temps veremant però la temporada ja s'acabava i per això feren cap a Lleida. Un dia mentre veremava va trobar una capa que després a Lleida empenyorà per poder jugar; aquesta era la flassada que, segons un altre sarraí, li havia estat furtada del bressol del seu fill.

¹³⁰³ Margarita CABRERA, “Una etapa de autoritarismo”, *Edad Media historia de España*, Vicente Ángel Álvarez, dir., Barcelona: Ariel, 2005, pp. 664-667.

El sarraí en qüestió era Mafoma Aviaçali, fill de Çalema Aviaçali, qui va testificar davant les autoritats el dia 15 de novembre, per tant Alfonso de Valladolid ja portava 12 dies a la presó. Va explicar una versió lleugerament diferent dels fets, Alfonso de Valladolid va arribar a Fraga acompanyat de la seva dona i fent-se dir Alí. Allà va demanar almoïna a la comunitat musulmana perquè “en la terra del rey de Castella creehie que havie perdut tot quant havie” i amb ells hi van romandre ben bé quinze dies. Durant aquest temps dormien a l’hospital dels musulmans, anaven a la mesquita i feien els dejunis com la resta de sarraïns. Però un dia desaparegué i s’emportà una capa amb que Mafoma tapava el seu fill al bressol. Després de cercar-lo, ell, el seu pare i un amic el van aconseguir a Lleida on Alfonso feia de bastaix mentre la seva dona treballava en una taverna. En veure’l es van discutir i Alfonso de Valladolid va acabar a la presó; en el moment de la declaració la seva dona, segons Mafoma, estava vivint a Gebut amb la comunitat sarraïna d’allà.

Aquest procés d’una banda ens posa de manifest una via clara de comunicació entre Saragossa i Lleida, el camí de Fraga. Des de Fraga, per arribar a Lleida, hi havia un important nus de comunicacions a l’aiguabarreig del Segre-Cinca on hi haguéssim pogut trobar diversos hospitals. A més era el camí que passava per Gebut, una altra localitat mencionada al text. D’altra banda el text ens informa de l’existència de dos hospitals a la vila de Fraga, un de sarraí i un altre situat vora el pont; aquest darrer potser és el mateix que apareix en un crim del 1431 quan el jornaler Joan Pahons fou assassinat a l’Hospital de Miranda situat a la riba oposada del Cinca i prop del pont.¹³⁰⁴ Ja coneixem l’existència d’un hospital fragatí instituït a inicis del segle XIV per Pedro Fernández de Híjar, un nét de Jaume I, que va estipular la construcció d’hospitals a: Fraga, Híjar, Lécera i Belchite.¹³⁰⁵ També és en aquest procés que apareix l’Hospital del Sant Esperit com un espai d’acollida per a homes i dones; així sabem que hi acollien a parelles tot i que, molt probablement, no els permetien dormir junts ja que en la majoria de centres hi havia una segregació per sexes.¹³⁰⁶

¹³⁰⁴ Sobre això vegeu Raúl VILLAGRASA, “Entre quatre rius...”, pp. 45-47. També Joaquin SALLERAS, *La baronia de Fraga: su progressiva vinculación a Aragón, 1387-1458*, tesi doctoral dirigida per Prim Bertran, José A. Salas, Universitat de Barcelona, 2006, pp. 232-233. Disponible a: <http://www.tdx.cat/bitstream/handle/10803/2068/02.JSC_II_Poblacion.pdf?sequence=2> (Consultat el 29 de gener de 2017).

¹³⁰⁵ Mª Teresa IRANZO, “Pobreza, enfermedades y símbolos del poder señorial en Híjar. El Hospital de la Santa Cruz, 1300-1312”, *Aragón en la edad media*, 13 (1997), pp. 105-106

¹³⁰⁶ Per exemple als estatus del mencionat Hospital de Híjar ja s’estipula que les parelles acollides no podien dormir juntes. Vegeu Mª Teresa IRANZO, “Pobreza, enfermedades y símbolos...”, p. 108.

Martín Vincent un malalt d'ergotisme?¹³⁰⁷

La vigília de Nadal de 1390 en Bartomeu Pradell anava a buscar palla a Rufeia amb una somera per un camí que no passava gaire lluny de la séquia d'Alcarràs. En arribar a l'olivar d'en Montgai va creuar-se amb un mosso abrigat amb un tabard fosc que, sota el braç, carregava un mantó de color blau. El va reconèixer de seguida, era el mateix noi que uns dies abans havia furat llenya a una dona anomenada Porcela. Per això, quan va veure que el seu sogre feia el mateix camí que el jove va preguntar-li si li havien robat res i aquest li respongué que sí, un mantó blau. Ambdós van córrer cap a la ciutat per buscar el noi i després de cercar per la Cuirassa el trobaren al forn d'en Soquet, molt a prop del Peu del Romeu. Ràpidament el van interpel·lar i li preguntaren d'on havia tret aquell mantó blau que portava sota el braç; el noi deia que no entenia res del que li deien, que era castellà. Així decidiren cridar el veguer i aquest, al seu torn, empresonà al jove lladre i retornà el mantó al sogre de Bartomeu Pradell.

La declaració de l'inculpat es va produir un mes més tard. El jove es deia Martín Vicent i era del regne de Castella, el document diu de Calaffora i, deduïm, que es tracta de Calahorra. Va arribar a Lleida el dia de Sant Miquel de setembre de 1390 i s'allotjà durant dos dies en un hostal de Cappont, després va estar-se set nits a casa d'en Jaume Mestre i finalment aconseguí feina per la verema i s'afermà amb en Pere d'Orrit durant cinc setmanes. Però la sort no el va acompanyar massa estona, aviat caigué malalt i hagué de deixar la feina per estar-se a l'Hospital de Sant Martí i després a l'Hospital de Sant Antoni. Des de llavors sempre havia estat malalt.¹³⁰⁸

La sentència definitiva del veguer i paers es va perllongar fins el 13 de març de 1391, llavors en Martín Vicent portava més dos mesos i mig a la presó. Les autoritats van decidir que el reu fos despulat a la Plaça de la Paeria i li propinessin tres fuetades.

Cal que entenguem que aquest procés no posa de manifest la pràctica mèdica dels hospitals sinó el caràcter d'acollida als desemparats proveït per aquest centres. Martí Vicent va caure malalt i es va veure desproveït de la seva feina, per això va acabar a l'hospital. El que resulta interessant és que després de l'Hospital de Sant Martí fos desviat a l'Hospital de Sant Antoni arran d'una malaltia que sembla, sinó crònica, de llarga durada. Podem pensar que en veure que es tractava d'un cas d'*ignis sacer* o Foc de Sant Antoni els hospitalers de Sant Martí el fessin anar als antonians.

¹³⁰⁷ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre de Crims*, 1390-1391, reg. 794, f. 134r-135v (document 34 de l'apèndix).

¹³⁰⁸ "Interrogat hon posà com hic vench. E dix que al Cappont major, en un hostal lo qual no sap com ha nom lo hostaler posà dos dies. E despuys a casa d'en Jacme Mestre ·VII· nits. E après se afermà ab en Pere d'Orrit per a veremes e estech ali quals que ·V· setmanes poch més ho menys. E enmalaltí en casa del dit Pere e ac se a exir d'alí, e anassen al spital de Sent Martí e despuys al de Sent Antoni e tota vegada és estat malalt despuys" (Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre de Crims*, 1390-1391, reg. 794, f. 121r).

Els pelegrins al seu pas per Lleida

Els pelegrins van ésser un dels grans motors dels hospitals medievals, a ells se'ls deu la construcció d'un sistema d'acollida que tenia en compte no només els pelegrins a Sant Jaume de Compostel·la sinó tots els romeus als llocs de culte. Sí bé, en el cas lleidatà, en un primer moment els hospitals estaven més dedicats a l'acollida de pobres i necessitats, la ciutat va esdevenir ràpidament una cruïlla de camins, un punt de trobada, tant per als pelegrins que anaven cap a Europa com per aquells que creuaven els Pirineus o desembarcaven al litoral català per anar envers Sant Jaume. Durant el segle XIV però, sobretot al XV, veure arribar pelegrins a Lleida es va convertir en un fet normalitzat i diferents testimonis en deixaren constància i van demanar la construcció d'un hospital general per acollir-los.

El 1447 diferents testimonis justificaven la construcció d'un nou hospital basant-se en l'arribada continua de pelegrins a les terres lleidatanes. Per exemple, en Pere Teixidor deia que la via de Lleida era "lo dret et mellor et acostumat camí" per anar d'una banda a l'altra de la península; per això hi confluïen els pelegrins francesos, alemanys i italians que anaven cap a Sant Jaume i els castellans, portuguesos i aragonesos que anaven envers Roma, Jerusalem, Lo Puèi de Velai, Sant Antoni de *Vienne* o, fins i tot, cap a santuaris més propers com: Montserrat i Sant Pere de Rodes.¹³⁰⁹ Altres testimonis segueixen el mateix argument i expliquen que durant les èpoques en que es concedien indulgències havien vist grups de fins a vint-i-cinc pelegrins passant diàriament per la ciutat.¹³¹⁰ Aquests grups ens recorden al conjunt de romeus de viatge a Canterbury recreat per Geoffrey Chaucer al segle XIV.¹³¹¹

Òbviament no podem catalogar tots els pelegrins com a usuaris dels hospitals, n'hi havia amb les butxaques prou plenes per pagar-se hostals i altres que fins i tot viatjaven amb un seguici. Però és ben clar que una part dels pelegrins eren pobres o s'havien empobrit durant el viatge, el trajecte era llarg i els perills i les penalitats constants. Sortir de l'espai conegut significava abandonar la seguretat de la vida familiar i veïnal i exposar-se a l'anonimat dels camins. No hem conservat cap testimoni d'un pelegrí que tresques per terres lleidatanes durant

¹³⁰⁹ "...que la dita ciutat de Leyda és camí per on los peregrins que vénen de Alamanya, França, Itàlia et de les part de levant que han a venir al sanctuari de Sent Jaume de Galícia passen per la dita ciutat et axí matex los que vénen de ponent, ço és de los regnes de Castella, Portugal, Navarra et de Aragó per anar als santuaris de Roma, Iherusalem, Sent Pere de Roses, Sent Anthoni de Vianes, pug de França et Nostra Dona de Monserrat et diversos altres santuaris o per devoció o per altres causes comunament fan aquelles vies han a passar per la dita ciutat com aquell sia lo dret et mellor et acostumat camí segons fama." (Cat. ACL, P7-M3-P5-CO5, f. 11r i v).

¹³¹⁰ En Pere Altet explica que "ell testis ha vist que en lo temps que ha perdonances algunes en los dits santuaris, special a Sent Jacme de Galícia, passar ensemps X, XV, XX e XXV peregrins e més e menys que passen e açò quiscun jorn durant lo temps de les dites perdonances hi encara en altre temps del any" (Cat. ACL, P7-M3-P5-CO5, f. 23r).

¹³¹¹ *It happened at this season, that on day in Southwark at the Tabard (inn) where I satyed redy to set out on my pilgrimage to Canterbury, and pay devout homage, there came at nightfall to the hostelry some nine-and-twenty in a company, folk of all kinds, met in accidental companionship, for they were pilgrims all...* (Geoffrey CHAUCER, *The Canterbury Tales...*, p. 3.)

el segle XIV i s'allotgés en un hospital, però és obvi que n'hi havia d'haver, d'una banda per la importància de la xarxa hospitalària del segle XIV i d'altra pels altres testimonis documentals que ens han arribat.¹³¹²

Coneixem la història d'una pelegrina gascona anomenada Elionor, qui va estar a Lleida el tres de setembre de 1485 i descansà a l'Hospital General de la ciutat.¹³¹³ Hi va arribar embarassada de cinc mesos i mentre reposava a l'hospital va rebre la visita d'un hostaler de Lleida; l'home es deia Joan de Sant Jordi i volia oferir-li feina al seu hostal de Cappont. La pelegrina va accedir-hi ràpidament perquè es trobava sense sosteniment, el seu marit havia estat assassinat al Pallars, i, a més, l'hostaler la convencé dient-li que la seva esposa també estava embarassada i ambdues es podrien ajudar. Amb certa reticència el va acompanyar fins a l'hostal i allà ell decidí mostrar-li l'estable. Llavors fou quan les veritables intencions de Joan de Sant Jordi es revelaren, la prengué pel braç amb força i la intentà violar. Per fortuna la dona aconseguí fugir i retornar a l'hospital on explicà la seva dissort a l'hospitaler.

Gràcies al procés sabem que la dona havia vingut del Pallars, potser creuant per la Vall d'Aran i seguint el camí que portava des de Pont de Suert, passant pel port de Perves, fins a Tremp i, des d'allà, cap a Balaguer; o per la Bonaigua i seguint el Noguera Pallaresa fins al final. Encara que també podia haver descendit fins a Pont de Muntanyana i haver creuat el Coll d'Ares per arribar a Àger tot i que, en aquest cas, s'hagués estalviat el Pallars.¹³¹⁴

Posseïm algun altre exemple tardà de forasers allotjats a l'Hospital General de Lleida però no sabem si es tractava de pelegrins. Per exemple, el cas d'un gascó qui va arribar profundament malalt a l'hospital des de Vilanova d'Alpicat i morí no gaire després; en el procés s'acusava a l'especier de l'hospital d'intrusisme per haver receptat medicines sense el consentiment d'un metge.¹³¹⁵

En general aquestes històries ens parlen de personatges solitaris i desconeguts que patien agressions justament per la seva condició de desemparats. Els forasters eren un blanc fàcil per als trinxeraires que buscaven víctimes que no poguessin recórrer a les xarxes de solidaritat veïnal.

¹³¹² Sobre aquest fet només cal veure els diversos articles de Prim Bertran, Francesc Fitè, Carme Berlabé i Alberto Velasco, entre altres, a: *El camí de Sant Jaume i Catalunya*, Barberà del Vallès, 2007.

¹³¹³ Aquest document ja va ésser transcrit pel doctor Camps vegeu: Manuel CAMPS CLEMENTE, Manuel CAMPS SURROCA, "Los delitos contra la libertad sexual en Lleida...", pp. 87-187, transcrit a pp. 178-179. Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre de Crims*, 1485-1486, reg. 822, f. 118 (document 35 de l'apèndix).

¹³¹⁴ Rodrigo PITA MERCÉ, "Lérida y las antiguas rutas de peregrinación a Compostela", *Els Fanalets de Sant Jaume: tradició Jacobeà ilerdense*, Lleida: Agrupación Ilerdense de Pesebristas, 1971, pp. 33-41, esp. pp. 36-37. També Francesc FITÉ, "Els camins del Montsec dins les rutes catalanes de peregrinació", *VI Congreso español de historia del arte, CEHA. Los caminos del arte*. Santiago de Compostela: Universidad de Santiago de Compostela, 1989, pp. 135-144, esp. 137-138.

¹³¹⁵ El procés també va ésser transcrit pels doctors Camps, vegeu: Manuel CAMPS SURROCA, Manuel CAMPS CLEMENTE, "Las denuncias contra los terapeutas y su valoración por los tribunales de justicia (siglos XIV-XV)", *Orfila, VII jornadas de la sociedad española de medicina legal y forense*, Lleida: Universitat de Lleida, 1995-1996, pp. 231-260, el doc. transcrit a pp. 253-260.

Els orats com a usuaris dels hospitals?

El darrer apartat d'aquest capítol el volem destinar a donar algunes pinzellades sobre el tractament que rebien els orats als hospitals lleidatans. L'internament dels orats era una realitat en algunes ciutats de la corona com a Barcelona, on els folls tenien cabuda dins l'Hospital de la Santa Creu des de la seva fundació el 1401, i a València, on s'hi va construir un hospital pioner especialitzat en el tractament dels folls el 1409, l'Hospital de Folls de Santa Maria dels Pobres Innocents.¹³¹⁶ En canvi a Lleida no hi havia res de semblant i encara haurem d'esperar molt per poder veure un edifici amb les característiques del valencià. Sabem que al segle XIX l'Hospital del Sant Esperit rebia els malalts psiquiàtrics, al segle XIX Lladonosa els documentà al convent dels Caputxins i el 1883 es firmà un conveni per traslladar-los al manicomí de Sant Boi de Llobregat. No va ésser fins després de la construcció de l'Hospital Provincial (1923) quan Lleida va tornar a tenir un espai especialitzat en malalts psiquiàtrics.¹³¹⁷

Però què succeïa durant l'edat mitjana? Els doctors Camps ja van estudiar la relació entre els dementats i la justícia lleidatana i arribaren a la conclusió que l'únic tractament que es produïa era l'aïllament del foll a la casa dels propis familiars.¹³¹⁸ Tenim constància d'aquest fet en diversos processos criminals on els orats, ja fossin les víctimes o l'agressor, vivien tancats a casa i en alguns casos emmanillats. Per exemple, una de les mencions més primerenques que tenim sobre la gestió que el municipi féu d'una persona orada és del 1351; és va decidir que en Bonet, com que era orat i no es podia estar a la presó arran dels problemes que ocasionava, fos alliberat i emmanillat per tal d'evitar que fes mal a algú.¹³¹⁹

Fins aquí l'hospital no representa un espai d'acollida per a dementats però un document de 1447 ens pot fer canviar d'idea. En Jaume Vilar era veí de Cappont i va veure com l'hospitalera de l'Hospital de Guillem Vidal es negava a acollir un jove orat que va presentar-se davant les portes del centre. Ràpidament Jaume Vilar va reprendre l'hospitalera pel seu comportament i l'obligà a acceptar el jove foll. Però després, quan encara no feia gaire que havia entrat, el jove es posà a cridar de tal manera que no el pogueren fer callar i volgué marxar de l'hospital. Llavors, veient el comportament del noi, en Jaume Vilar va demanar disculpes a l'hospitalera.

¹³¹⁶ Josep DANON, *Visió històrica de l'Hospital General de Santa Creu de Barcelona*. Barcelona: Fundació Salvador Vives, 1978, pp. 97-100.

¹³¹⁷ Vegeu Josep LLADONOSA, *Noticia històrica sobre el desarrollo de la medicina...*, pp. 144-157.

¹³¹⁸ Manuel CAMPS SURROCA, Manuel CAMPS CLEMENTE, "Notas sobre los orígenes de las licencias judiciales para protección de los dementes", *Orfila, VII jornadas de la sociedad española de medicina legal y forense*, Lleida: Universitat de Lleida, 1995-1996, pp. 33-49.

¹³¹⁹ "Die mercuri ·V· idus februarii anno ·M CCC LI·. Los quals conseylles entès ço que en P. de la Porta, paer, los ha posat, que ja saben que d'en Bonet és orat. E aquel han feyt puxar al palau e que·l carceler diu que no lo hy pot tenir sinó ab gran peryll. E així que hi acorden. Acordaren que al dit Bonet sien feytes maneres de ferre e ab aqueles que vage per ço que no pugue fer mal a ninguna persona per la sua erradura. E açò present l'honorat en Bn. de Navers, lochtinent de cort. E així sie gitat del Palau." (Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1350-1351, reg. 399, f. 70r).

Aquest fet ens indica que hi havia una diferència entre els orats de la ciutat i aquells que podien fer camí i moure's d'una ciutat a l'altra. Per tant, cal que tinguem present que un usuari de l'hospital podia ésser un pobre foll allunyat de la seva pàtria i d'aquells qui el coneixien; possiblement fugint del tracte que els esperava ja fos als hospitals amb espais per a dements o recollits a les seves pròpies cases.

Els casos relatats ens permeten fer-nos una idea bastant clara sobre el tipus d'usuaris dels hospitals lleidatans. No obstant això, primer de tot cal que entenguem que no busquem la veracitat de les declaracions, tot i que hem intentat treure'n l'entrellat, sinó la versemblança. És quelcom irresponsable creure a cegues la declaració d'un procés criminal, però si que podem observar si les autoritats ho veien creïble i si la resta dels testimonis explicaven versions similars.

D'una banda, queda clar que es tractava de forans, estrangers arribats a la ciutat feia més o menys temps i que hi vivien durant un període limitat. Per tant l'hospital no era una institució per als habitants de Lleida, que podien recórrer a la caritat veïnal, sinó que albergava als nouvinguts que no coneixien ningú o poca gent i no tenien suficients diners per allotjar-se a un hostel. Els personatges que veiem en els *Llibres de Crims* son bastaix i mossos que feien vida buscant feina de ciutat en ciutat i només s'hi aturaven per guanyar uns quants diners. Sorprèn, a més, la gran comunicació que hi havia entre Lleida i les terres del centre i nord de la península i que reforcen el caràcter de lloc de pas que va adquirir la nostra ciutat durant aquell temps. Així hi trobem diferents viatgers que feien servir el complex eix de comunicacions creat entre Saragossa i Lleida per tal d'arribar cap a la Mediterrània o creuar els Pirineus. Per tant no ens ha de sorprendre que la xarxa hospitalària lleidatana s'assemblés tant a la de Saragossa. Al camp lleidatà la frontera amb l'Aragó es desdibuixa completament, ben poques vegades hi trobem problemes de llenguatge i la comunicació entre les terres aragoneses, fins i tot de més enllà de Saragossa, i Lleida era fluida i constant.

Alhora una altra característica dels usuaris dels hospitals era el pelegrinatge. L'afluència de pelegrins va ésser constant durant tot el segle XIV i, sobretot, durant el XV quan va esdevenir un dels motius principals per a la construcció de l'Hospital General. Gràcies a les declaracions de diversos habitants, contingudes dins la investigació del Bisbe el 1447, i a les dels mateixos testimonis d'alguns processos criminals sabem que alemanys, francesos i italians van trescar els camins catalans i passaren per Lleida durant el seu trajecte cap a Sant Jaume de Galicia. Aquest tipus d'usuaris es confonen inevitablement amb aquells que, com també hem observat, feien el camí invers per anar a altres santuaris catalans i europeus.

Però l'hospital era un espai de repòs i, alhora, un indret de violència com apuntava Raül Villagrasa en el seu treball.¹³²⁰ No només l'hospital rural sinó també el centre ubicat dins el món urbà van esdevenir un espai problemàtic perquè hi confluien personatges de totes les característiques que podien ocasionar problemes dins i fora de l'hospital. Però és cert que els centres rurals presentaven una característica que facilitava els encontres violents, l'aïllament. Aquesta característica també la trobem als hospitals urbans més allunyats del centre, per exemple a l'Hospital de Sant Tomàs. El 1339, quan l'hospital encara es trobava fora muralles, es va produir un fet que exemplifica perfectament aquesta característica. Una minyonesa de l'hospital va avisar a una de les donades que uns homes s'estaven reunint a les portes del centre, aquesta va anar a guaitar a través de la fenedura de la porta. En mirar va observar 12 homes armats i es va esperar amb la porta ben tancada per veure si marxaven. Al cap de poc els desconeguts van córrer cap al Portal de Boters des d'on li va arribar la remor de crits i brega; l'endemà al matí les autoritats van portar-li el cadàver d'un home a l'hospital per enterrar-lo. Però l'isolament de l'hospital era tant que una setmana després la donada encara trobà una cama del mort, “e parie que la hi haguessen a portada los chans d'en Portela. E que la feu a portar puxes a la casa de la Paheria.”¹³²¹ A més, no només exercien la violència els usuaris dels hospitals, també els hospitalers van protagonitzar baralles i disturbis. El 1353 un hospitaler de Prades anomenat Pere Moragues va ferir un home a prop del monestir del Carme per culpa d'una partida de gresca. Primerament podríem pensar que es tractava d'un frare hospitaler, però ràpidament ho descartem perquè, d'una banda, no trobem cap comanda hospitalera a Prades i, d'altra banda, un dels testimonis l'identifica com “·I· altre hom qui té l'espital de Prades”.¹³²² Igualment, aquell any, un home d'Osca anomenat Guerau Avarca fou assassinat a mans d'Arnau de Montgoig i de Bernat, qui “toque la exabeba e és spitaler d'Ager”.¹³²³

Per últim és posa de manifest que els hospitals eren espais on hom s'hi recollia voluntàriament, de fet ja hem vist com algunes persones alternaven les nits a l'hospital amb nits a la serena. Aquells qui emmalaltien buscaven l'acollida als hospitals perquè es fessin càrrec d'ells, altres, per evitar que els posessin a treballar, cercaven la solitud dels espais fora muralles. Tant els veïns com els forasters que emmalaltien i tenien coneixences a la ciutat apareixen en molt rares ocasions com a usuaris dels hospitals. Els hospitals lleidatans eren, en definitiva, un indret d'acollida per a persones de pas i tenien, ja durant el XIV, un vessant terapèutic que estava estretament lligat amb la pobresa itinerant.

¹³²⁰ Raül VILLAGRASA, “Entre quatre rius...,” pp. 45-47.

¹³²¹ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre de Crims*, 1339-1340, reg. 773, f. 140r.

¹³²² Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre de Crims*, 1353-1354, reg. 778, f. 124r. Sobre les comandes hospitaleres vegeu Joaquim MIRET I SANS, *Les cases de templers i hospitalers...*, i també més recent Pierre BONNEAUD, *Els hospitalers catalans a la fi de l'edat mitjana*, Lleida: Pagès Editors, 2008.

¹³²³ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre de Crims*, 1353-1354, reg. 778, f. 64r.

“La dita ciutat de Leyda és camí per on los peregrins que vénen de Alamanya, França, Itàlia et de les part de levant que han a venir al santuari de Sent Jaume de Galicia passen per la dita ciutat et axí matex los que vénen de ponent, çò és de los regnes de Castella, Portugal, Navarra et de Aragó per anar als santuaris de Roma, Iherusalem, Sent Pere de Roses, Sent Anthoni de Vianes, pug de França, et Nostra Dona de Montserrat et diversos altres santuaris o per devoció o per altres causes comunament fan aquelles vies han a passar per la dita ciutat com aquell sia lo dret et mellor et acostumat camí segons fama”

(Declaració de Pere Teixidor, ACL, P7-M3-P5-CO5 (1447))

La xarxa hospitalària entorn a Lleida

La xarxa hospitalària al voltant de la ciutat de Lleida es va construir per atendre els nombrosos caminants que anaven amunt i avall per aquestes terres. En aquest sentit la xarxa hospitalària esdevé un indicador del tràfic comercial ja que ens assenyala les zones de més trànsit; lògicament ens parla de pobres però cal que entenguem que la pobresa era arrossegada pel corrent comercial on els menesterosos podien trobar-hi caritat, assistència, feina i també l'oportunitat de robar la bossa d'algun viatger despistat. És per això que els camins mostren una realitat sovint difícil de descriure, mòbil i desdibuixada, tot i així és important acostar-s'hi amb rigor per intentar retratar una geografia funcional de l'edat mitjana centrada en l'ús i distribució de les infraestructures i els serveis. Els mapes tradicionals ens mostren només una part de la realitat de les infraestructures; en un món on el mitjans de comunicació terrestres es reduïen a: carro, cavall i somera cal pensar en la importància de les ingerències meteorològiques sobre els camins, en si estaven pavimentats, en els guals, ponts i barcasses, en els hostals, en els llocs amb assistència mèdica i veterinària i, lògicament, en els diferents hospitals que poblaven els camins i senders.

Caminar per l'edat mitjana no era, ni de bon tros, semblant a una passejada; avui caminem pel mig dels boscos i ens fixem en la bellesa de la natura salvatge i indòmita, però l'home medieval evitava tot això, s'allunyava de les boscúries farcides de bèsties, imaginaries i reals, i s'acostava als llocs habitats on podia trobar un bon metge, si el necessitava, o freqüentar el bordell local. Els camins també eren el domini de lladres i bandits que, enmig del no-res, es sentien amb la força suficient per cometre tota mena de crims. El 1379 el pastor Bernat de Munt, que treballava menant la cabana del mercader de Puigcerdà Bernat Manresa, va intentar violar una noia que anava tota sola pel camí entre Les Borges Blanques i Montblanc. El ramat que portaven era tan gran que l'havien dividit en dues parts i ell, anant en la part que estava prop de Les Borges, mentre l'altra ja havia arribat a l'Albi, va agafar la noia amb el seu gaiat pel coll

i la intentà forçar, per fortuna ella va cridar i la resta de pastors que voltaven per allà l'alliberaren.¹³²⁴

Fins i tot els trajectes més habituals de la gent acomodada podien resultar fatals; la muntura se'ls encabritava i els llençava al buit amb les conseqüències terribles d'una ferida greu en un lloc despoblat. El 1392, a les afores de Lleida i al bell mig del camí del Palau de l'Horta, les autoritats van trobar un home mort “qui jahie de sobines, a cal d'una paret baixa, qui ere hom gros e ventrut”.¹³²⁵ Després d'algunes preguntes van esbrinar que es tractava de Pere Ponç, un teixidor adinerat de Barcelona qui possiblement havia mort “per si mateix (...) o que ere esclatat o trenchat per lo larch per mala cavalcadura o altre accident”. No és estrany imaginar que Pere Ponç afrontava el retorn a Barcelona després d'haver viatjat a Lleida per tractar uns temes amb Bernat Cortit, el seu procurador i un dels testimonis presents.

Ja des d'antic els homes van consultar altres viatgers, hom s'imagina que de forma majoritàriament oral; no obstant això alguns eren capaços de llegir les descripcions que apareixien en les poques guies de viatge de l'època. Aymeric Picaud, un francès natural de Parthenay, a prop de Poitiers, va redactar entre 1130-1140 i a partir de la seva experiència com a pelegrí el *Liber Peregrinationis*, que és el cinquè capítol del denominat *Codex Calixtinus*.¹³²⁶ En les seves pàgines ja avisava sobre els innumerables perills que esperaven el viatger i que, en bona mesura, són extrapolables a tots els camins medievals. El text, per exemple, parla d'estafadors i d'assaltadors a prop del port de Roncesvalls, i diu que aquest homes “surten, així, al camí als pelegrins amb dos o tres dards per cobrar per la força els injustos tributs, i si algun dels passavolants no vol donar les monedes de la seva petició, els fereixen amb els dards...”¹³²⁷ Trenta anys més tard el monjo de Ripoll Arnau de Mont va anar en pelegrinació a Sant Jaume de Galícia. Allà entrà en contacte amb el *Codex Calixtinus* i considerà que els capítols II, III i V eren prou interessants per copiar-los i emportar-se'ls a casa. Sabem així que a les nostres terres hi havia un interès pel pelegrinatge a Sant Jaume encara que en aquells temps, a les acaballes del XII, encara era una iniciativa pròpia de les classes més benestants.¹³²⁸ El viatge en pelegrinació, per la desconexió de l'entorn i les dificultats del trajecte, representava un destí incert com ho demostren els nombrosos testaments de pelegrins abans d'emprendre el viatge

¹³²⁴ Les Borges Blanques va passar a ser carrer de Lleida el 1344 per això aquest cas està recollit als *Llibres de Crims* de l'Arxiu Municipal de Lleida; vegeu: Josep LLADONOSA, *Història de Lleida...*, I, pp. 231-233, 766).

¹³²⁵ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre de Crims*, 1392-1393, reg. 795, f. 61r. El Palau de l'Horta era un llogarret poc poblat ubicat a la riba esquerre del Segre i per on hi passava el camí de Barcelona, no gaire lluny d'allà també hi havia l'Hospital de Sant Llätzer.

¹³²⁶ Inés RUIZ, “El Camino a Santiago: andares y devociones de un peregrino del siglo XII según el Liber Peregrinationis”, *Revista de Filología Románica*, 4 (2006), pp. 103-110.

¹³²⁷ Traducció meua del castellà, text a: José GARCÍA, *Viajes de extranjeros por España y Portugal, desde los tiempos más remotos hasta comienzos del siglo XX*, 6 vols., Salamanca: Junta de Castilla y León, 1999, I, pp. 153-168, esp. 158

¹³²⁸ José GARCÍA, *Viajes de extranjeros por España...*, p. 151. Pere BENITO, “Els primers pelegrins catalans...”, pp. 120-121.

que, des de Catalunya fins a Sant Jaume de Galícia, podia durar dos mesos pel cap baix.¹³²⁹ En aquest sentit i per defensar-se de tots els perills la iconografia ens mostra el pelegrí medieval armat amb un bastó reforçat amb un pom de ferro, sovint amb la forma de la lletra grega tau.¹³³⁰

També Francesco Petrarca va escriure un guia a Terra Santa el 1358 l'*Itinerarium ad sepulchrum domini nostri Yehsu Christi* dedicat al seu amic el militar Giovanni Mandelli qui esperava fer el trajecte. Tot i que el poeta fou invitat al viatge declinà l'oferiment pels grans perills que assetjaven als pelegrins, sobretot els perills del mar que ell temia per damunt de tot.¹³³¹

Durant els segles baixmedievals les cares dels falsos pobres, dels lladres i dels aventurers es confonien entre les de traginers, quincallaires i viatgers. Llavors molts dels qui feien vida als camins van adquirir un sentit pejoratiu; fins i tot la imatge del romeu va variar i passà a convertir-se en penitent i, consegüentment, en pecador.¹³³² A partir del segle XIII el pobre en tots els seus vessants es va erigir com el principal usuari dels camins; la pobresa medieval va estar fortament marcada pel seu caràcter itinerant i per tal d'atendre als pobres es van construir, als marges dels camins, nombrosos espais d'assistència; alguns ja pervenien d'antic, altres van veure la llum durant els segles XIV i XV.¹³³³ Fou el cas de l'hospital-fortalesa bastit a l'Hospitalet de l'Infant, el topònim no pot ser més descriptiu. Va ésser dreçat al bell mig de la Via Augusta el 1344, al tram d'aquest camí que unia Tarragona amb Tortosa, per donar seguretat als vianants abans d'afrontar el denominat coll de Balaguer, un tram estret i costerut que resultava perillós tan pel terreny agrest com per la presència de lladres i gent barallosa.¹³³⁴ En aquest cas, i també en molts d'altres, el paisatge i sobretot la xarxa de camins esdevé indispensable per comprendre el sentit dels diversos hospitals. També l'Hospital de la Santíssima Trinitat de Finestrelles (XIII) estigué directament influenciat pel camí ral que, venint des del Pirineu, menava fins a Barcelona; els caminants que passaven per terres barcelonines podien reposar en aquest hospital fins els primers anys del segle XV. Passada aquesta centúria, i com tants d'altres hospitals, l'Hospital de la Santíssima Trinitat de Finestrelles va desaparèixer i llavors ja només funcionava la capella ocupada per un eremita i la seva esposa. Per substituir-lo va néixer l'hospital de Santa Maria Magdalena a Sant Andreu de Palomar (1487), inicialment dotat amb quatre llits. Va ésser dreçat en unes cases del carrer Major propietat del donzell Roger

¹³²⁹ Pere BENITO, "Els primers pelegrins catalans...", p. 121.

¹³³⁰ Jacques LE GOFF, *La civilización del occidente medieval*, trad. Josep de Calassanç Serra, Barcelona, Editorial Juventud, 1969, p. 189. Carme BERLABÉ, "Iconografia del pelegrí a les terres de Lleida", *El camí de Sant Jaume a Catalunya...*, pp. 267-275.

¹³³¹ Theodore J. CACHEY, JR., ed., *Petrarch's guide to the Holy Land. Itinerary to the Sepulcher of our lord Jesus Christ*, Notre Dame: University of Notre Dame Press, 2002, f. 1v.

¹³³² Jacques Le Goff, *La civilización del occidente...*, pp. 189-190.

¹³³³ Sobre el cas portugués vegeu Carlos Alberto FERREIRA, "Os caminhos e a assistência no norte de Portugal", *A pobreza e a assistência aos pobres na Península Ibérica durante a idade média*, Lisboa: Imprensa Nacional-Casa da Moeda, 1974, pp. 39-41.

¹³³⁴ Antoni CONEJO, "L'hospital de l'infant Pere...", pp. 287-307.

de Llúria i, com ho descriu el seu fundador, estava destinat a l'acollida dels pobres que “venint cansats de lur camí o peregrinatge” trescaven per allà.¹³³⁵

Els camins que portaven a Lleida

Per a Lleida el pelegrinatge era quelcom important perquè representava una font d'ingressos constant. Malgrat això la nostra ciutat no ha representat mai un lloc de destí per al romeus sinó un indret d'aturada per aquells que tenien a bé descansar a les nostres terres; sabem que per la ciutat hi passaven “los peregrins de Alamanya, Italia, França e de les parts de levant” que anaven a Sant Jaume de Galicia i també “los que vénen de Portugal, Navarra, Quastella, Aragó e altres parts de ponent” per visitar els santuaris religiosos de la resta d'Europa, “specialment en temps que són perdonances de alguns santuaris”.¹³³⁶ Per fomentar la seva aturada a la ciutat i també un pelegrinatge local, les autoritats lleidatanes van intentar en diverses ocasions que el Papa els concedís el dret d'atorgar indulgències durant un temps determinat; en diverses ocasions aquesta voluntat fallà, a parer del Consell, per: “neligència de aqueles persones a qui ere stat comanat” i per això el maig del 1434 es va tornar a intentar.¹³³⁷

Per al foment del pelegrinatge el bon estat de els vies de comunicació era una condició obligada, ens referim a l'estat de les carreteres i també a la infraestructura, és a dir: una bona xarxa d'hospitals, hostals, manescals i cavallerisses... En observar un mapa actual de la ciutat de Lleida no costa gaire distingir les principals vies d'entrada a la ciutat que, de fet, s'han mantingut gairebé immòbils des d'antic gràcies a les peculiaritats geogràfiques de la zona. Per un costat trobem el Segre que marca la línia de comunicacions que enllaça el nord català amb Castella, passant per Saragossa; per l'altre costat l'eix viari que travessa el pla de Lleida per comunicar el barcelonès amb el nord peninsular, és a dir la via que va vers Montsó i Osca; després hi ha les vies del sud: el camí que comunicava amb l'Ebre i Tortosa, passant per Maials, i el camí de Tarragona anant per Montblanc; finalment la via que anava cap a la vall d'Aran travessant la Ribagorça i permetia la comunicació amb el migdia francès seguint el curs de la Garona. Tots aquests senders i camins conflüen a Lleida i donaven a la ciutat la característica de punt de trobada; a les tavernes, hostals i hospitals de Lleida tolosans, gironins, castellans i passavolants d'arreu gaudien d'un descans i aprofitaven els serveis que la ciutat els oferia. Els camins de la zona eren freqüentats per molts i això féu necessari que, als marges, s'hi bastissin hospital per acollir gent sense els recursos o les coneixences suficients per pagar-se un hostal o allotjar-se a casa d'altri. Com els camins els hospitals estan relacionats amb les viles, no hi ha

¹³³⁵ Joan BUSQUETA, *Sant Andreu de Palomar...*, pp. 99-102, 106.

¹³³⁶ Cat. ACL, P7-M3-P5-CO5, f. 17 r i v.

¹³³⁷ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre d'Actes del Consell General*, 1434-1435, reg. 411, f. 5r.

camí sense vila i no hi ha cap vila on no hi mení un camí. Anem doncs a la descripció de les vies que travessaven Lleida, de les viles per on passaven i dels hospitals que les poblaven.

El camí de Balaguer

A Balaguer hi tenien trobada els camins que venien des de la Vall d'Àger i des de la Seu d'Urgell, ambdós reaprofitaven antigues vies romanes com ho demostren les restes de calçades que encara es conserven avui dia; no obstant això, la de la Seu d'Urgell gaudia d'una preeminència significativa, com podem comprovar arran del fet que Aníbal Barca l'escollís per travessar els Pirineus amb el seu exèrcit, remuntant el Segre, passant per la Seu d'Urgell i creuant el Coll de la Perxa per poder evitar la ciutat d'Empúries.¹³³⁸ La via que creuava per la Seu d'Urgell comunicava la plana del Rosselló amb la del Segrià i passava per Puigcerdà, la Seu d'Urgell, Balaguer i Lleida.¹³³⁹ L'altra, la d'Àger, també reaprofitava una calçada romana que portava fins a aquesta vila i després una colla de camins de bast, alguns també vies romanes, com el sender que creuava el Montsec d'Ares pel coll d'Ares i anava cap a la Ribagorça o el del Pallars passant pel congost de Terradets. Ambdós camins el de la Seu d'Urgell i el d'Àger foren important durant els segles XI-XII, quan la perillositat de la plana els feia preferibles a la via que seguia la riba del Segre fins a Lleida.¹³⁴⁰

Prenem com a primera referència la vila d'Àger, allà s'hi van bastir diferents hospitals per acollir els pelegrins que prenien el camí de muntanya cap a Benavarri. S'hi va construir un primer hospital a partir del testament d'Arsenda, muller d'Arnau Mir de Tost, firmat el 1068. Entre els segles XII-XIII també s'hi va construir un segon hospital al costat de l'església de Sant Martí de la mà dels monjos de Bellpuig de les Avellanes; estava a l'entrada de la vila i la primera menció que se'n conserva és de 1232. Finalment manca un darrer hospital de propietat municipal, l'Hospital de Sant Joan, que va ser construït, segurament, a partir de la segona meitat del segle XIV tot i que la primera menció és de 1377; els dos administradors que regien l'hospital eren elegits pel municipi i en conservem un inventari del 1439. Més enllà d'Àger, al camí que es disposava a superar el coll d'Ares direcció a Pont de Montanyana, els pelegrins també podien trobar allotjament a l'Hospital de Sant Joan de Jerusalem ja present a les acaballes

¹³³⁸ José MARTÍNEZ, "Sobre Aníbal y su paso por los Pirineos", *Faventia*, 3/2 (1981), pp. 223-226. L'estudi més recent sobre el tema és el de Jaume NOGUERA, Eduard BLE, Pau VALDÉS, *La segona guerra púnica al nord-est d'Ibèria: una revisió necessària*, Barcelona: Societat Catalana d'Arqueologia, 2013, pp. 72-87.

¹³³⁹ Antoni RIERA, "La red viaria de la corona catalanoaragonesa en la baja edad media", *Acta histórica et archaeologica mediaevalia*, 23-24 (2002), p. 453.

¹³⁴⁰ Francesc FITÉ, "Els camins del Montsec...", pp. 135-144.

del segle XII; la primera menció clara que conservem és del 1164 en el testament de Bernat de Colobor tot i que, amb tota seguretat, existia abans d'aquesta data.¹³⁴¹

Al seu torn la zona de la Seu d'Urgell disposava d'espais per a l'acollida dels pelegrins que creuaven els passos de muntanya per visitar les relíquies de la seu urgellenca, era el cas de monestirs com el cenobi benedictí de Sant Serni de Tavèrnoles. A l'interior de la vila la presència d'un hospital es remunta fins el 1059, quan el sacerdot anomenat Arnall va fer donació al capítol d'aquest establiment que al segle XIII passà a acollir clergues pobres. Aquest fet es va produir possiblement perquè el 1247 el municipi decidí construir un segon hospital a l'església de Santa Eulàlia; aquest hospital al XV posseïa cinc llits. Finalment també hi havia un establiment dedicat a l'acollida de leprosos, l'hospital de Santa Magdalena fundat el 1284.¹³⁴²

La importància de les vies de muntanya va permetre la fundació d'un seguit d'hospitals primerencs estretament relacionats amb els camins que creuaven les serres del Montsec o baixaven cap a la vall del Segre. Els primers que tenim documentats estan directament relacionats amb el comtat d'Urgell ja que foren establerts en el testament d'Arsenda, l'esposa mencionada del cavaller Arnau Mir de Tost, el 1068; en el mateix moment que establí el centre d'Àger també va demanar que se'n drecessin a: Montmagastre, Artesa de Segre, Llordà i Tost.¹³⁴³ Durant les centúries següents van construir-se nous espais per a l'allotjament de pobres i pelegrins que complementaven els ja existents, ens referim als centres d'Organyà (1156), Agramunt i Sanaüja fundats a finals del segle XII, i els de Peramola, Oliana i Ponts.¹³⁴⁴ Els centres de Peramola i Ponts ens apareixen al testament de Francesca de Llobera, fundadora de l'hospital d'en Llobera a Solsona, qui, en el seu testament el 1411, va llegar seixanta sous per a la compra de roba per a un llit a l'hospital de Peramola i una vànova, un cobrellit, un coixí travesser i un parell de llençols per al centre de Ponts;¹³⁴⁵ el d'Oliana va ésser fundat el 1428.¹³⁴⁶

Quan el camí arribava a Balaguer es trobava amb nous hospitals, era la vila més important del comtat d'Urgell i havia de comptar amb suficients espais d'acollida per donar

¹³⁴¹ Francesc FITÉ, *Reculls d'història de la vall d'Àger; període antic i medieval*, Bellpuig: Centre d'Estudis de la Vall d'Àger, 1985, pp. 364-366. Vegeu també sobre l'hospital santjoanita del Coll d'Ares, Francesc FITÉ, "La presència dels Ordes Religiosos-Militars al Montsec. L'hospital d'Ares", *Les primeres jornades sobre els ordes religiosos-militars als països catalans (segles XII-XIX)*, Tarragona: Diputació de Tarragona, 1994, pp. 275-282.

¹³⁴² Antoni CONEJO, *Assistència i hospitalitat a l'edat mitjana...*, pp. 687-688. Veure també James W. BRODMAN, *Charity and Welfare...*, pp. 36-38.

¹³⁴³ Segons la traducció que la doctora Teresa Vinyoles va deixar-me i que, crec, no s'ha publicat: "Demano la misericòrdia de Déu i la mercè del meu senyor esmentat, per tal que, si no pogués complir-ho jo en vida, ell, però, pel remei de l'ànima seva i meva i del nostre fill Guillem, faci hospitals per repòs i cura dels pelegrins i per a qui fos necessari per l'amor de Déu omnipotent, i en faci un a la vila d'Àger en el nostre alou, i un altre a la vila de Montmagastre i el tercer a la vila d'Artesa i el quart a la vila de Llordà i el cinquè a la vila de Tost, en aquells llocs on millor li sembli per habitar. I hi posi draps per a reposar i hi doni tot dels nostres béns mobles, d'on sempre trobin els pobres consolació de menjar i beure..." Vegeu el testament a: Pere SANAHUJA, *Història de la vila d'Àger*, Barcelona: Seràfica, 1961, doc. 25.

¹³⁴⁴ James W. BRODMAN, *Charity and Welfare...*, pp. 36-37.

¹³⁴⁵ Ramon PLANES, *L'hospital d'en Llobera. Lectures d'història de Solsona*, 2 vols., Solsona: Ajuntament de Solsona, 2016, I, p. 65.

¹³⁴⁶ Francesc FITÉ, "Senderes i hospitals...", p. 338.

assistència a tots els passavolants que s'hi aplegaven. Hi trobem els trinitaris, el segon monestir que es va fundar a Balaguer fou el convent de les Parrelles del qual ja no en queda gaire bé res; el convent estava a l'oest de la vila, a un quart d'hora de distància, i va ésser fundat el 31 de març de 1293 pels trinitaris de Lleida. Els monjos van ocupar les parets del monestir fins a la Guerra del Francès quan van passar a viure intramurs.¹³⁴⁷ El monestir de les Parrelles, com que era regit per un orde religiós, no deuria estar sota domini municipal però la resta d'hospitals i llebroseries de la vila sí, tal i com ho expliquen els costums de Balaguer seguint com a model els costums lleidatans.¹³⁴⁸ A dins de la vila hi ha documentat un hospital des de 1114, quan apareix al testament d'Ermengol VI, i segurament el mateix centre continuava actiu el 1217 quan Guillem Piquer, de la vila de Corb, hi llegà 6 sous. Possiblement es tracta del denominat hospital de Sant Joan, a tocar de la Paeria i del Barrinou, que el 1391 tenia com a encarregat a Pere Mulnar i que, el 1456, fou reemplaçat per una nova edificació al mateix lloc que l'anterior. La progressiva medicalització dels centres hospitalaris també va arribar a l'Hospital de Sant Joan de Balaguer que el 1581 comptava amb dos metges i un cirurgià per a visitar els malalts.¹³⁴⁹

Baixant per la ribera dreta del Segre hom arribava fins a Menàrguens on hi havia una casa de malalts, possiblement una llebroseria, que tenim documentada d'ençà 1209 quan Ramon de Pallissà firmà testament i li atorgà sis diners; en el seus últim desitjos Ramon de Pallissà també cedí dos sous a l'hospital de Lleida edificat per Ramon Pere que, hem d'entendre, es refereix al centre cedit al Sant Esperit per Ramon Pere de Sanaüja l'any anterior.¹³⁵⁰ A l'alçada de Menàrguens però a l'altra banda del riu hi havia Térmenes que fou comanda dels hospitalers d'ençà el 1278 quan Ramon d'Anglesola, senyor del castell, va cedir les terres als monjos per remei de la seva ànima; No obstant això, Joaquim Miret i Sans apunta que la comanda degué establir-se a partir de 1280.¹³⁵¹

Més avall de Menàrguens hi havia Corbins, una vila coronada per un castell que fou conquerit definitivament entre 1143 i 1150 i cedit a l'orde del Temple; el 1317, després de la condemna de l'orde feta pel papa Climent V cinc anys abans, va passar als hospitalers.¹³⁵² Malgrat els orígens caritatius de l'orde cal dubtar que en totes les comandes hospitaleres s'hi

¹³⁴⁷ Pere SANAHUJA, *Història de la ciutat de Balaguer...*, pp. 349-350.

¹³⁴⁸ El text diu el següent: *Hospitalia et domus infirmorum sunt sub defensione dominorum et universitatis predictae civitatis regimine ac custodia constituta*. Vegeu Robert CUELLAS, *El "llibre de Costums, privilegis i ordinacions" de la ciutat de Balaguer*, Lleida: Universitat de Lleida, 2012, p. 145.

¹³⁴⁹ Pere SANAHUJA, *Història de la ciutat de Balaguer...*, pp. 264-266, 345-348; Jaume CORTÉS, Mercè CAVA, "Història de l'Hospital de Sant Joan de Balaguer", *Gimbernat: revista catalana d'història de la medicina i de la ciència*, 5 (1985), pp. 119-126.

¹³⁵⁰ ...*ad hospital de Leida que hedeficavit Raimundo Pere ·II· solidos, ad domum Malautia de Menarges ·VI· denarios, ad Sancti Raimundo de Roda ·XII· denarios, ad testamentum ·XII· denarios de ipsos alios qui remanent vadant in mea sepultura* (Jaume ESCUDER. *Diplomatari de Santa Maria de les Franqueses*, 1075-1298, Lleida: Pages editors, 2016, p. 325, doc. 222).

¹³⁵¹ Joaquim MIRET I SANS, *Les cases...*, p. 198.

¹³⁵² Joaquim MIRET I SANS, *Les cases...*, pp. 368-378, 387-389.

duguessin a terme tasques assistencials; hem de pensar que en molts casos els diferents convents hospitalers es dedicaven únicament a l'administració de les seves rendes i de les diferents donacions testamentaries que els arribaven; tot i així cada comanda ha d'ésser estudiada amb detall i contextualitzada dins de la vila i de la importància dels camins que hi menaven, com veurem en les pàgines següents.

De Corbins hom anava a Lleida o també es podia desviar cap a Torresserona i Torrefarrera per enllaçar amb les vies que anaven cap a Saragossa. Molts transportistes i comerciants que feien el camí de Barcelona a Castella utilitzaven aquest ramal per evitar les lleudes que estaven obligats a pagar en arribar a Lleida; per això, davant les repetides denúncies dels agents fiscals, Alfons el Benigne va autoritzar la col·locació de recaptadors als nous llocs de pas a l'oest de Corbins.¹³⁵³

Els camins cap a Montsó

Es tracta del camí que comunicava Lleida amb la Gascunya i el Bearn i passava per Almacelles, Montsó, Barbastre i Jaca des d'on es creuaven els Pirineus per Somport; en aquest pas hi havia un hospital fundat al segle XI que donava acollida als caminants i posseïa béns a distintes parts, fins i tot un barri a Calatayud.¹³⁵⁴ Per aquesta ruta transpirenca els mercaders comerciaven amb: oli, espècies, llana envers el nord i bestiar, draps i llana anglesa envers el sud.¹³⁵⁵ A més, a l'alçada d'Osca els caminants també podien desviar-se cap a Saragossa i aquesta era una ruta ja documentada des d'època romana.¹³⁵⁶

A Torrefarrera també hi havia un hospital, fundat molt possiblement abans del segle XV, com hem dit abans era una vila que recollia els traginers que anaven cap a Saragossa i volien estalviar-se el pas per Lleida i també aquells que anaven cap a Montsó. Torrefarrera fou propietat de la comanda religiosa de Gardeny que, com tants llocs originàriament de l'orde del Temple, va passar als Hospitalers després de 1317.¹³⁵⁷ La primera menció que tenim de l'hospital és de 1417, en un capbreu on es menciona que Salvador Areny havia de pagar “·I· sou per la casa de l'hospital”.¹³⁵⁸

Més enllà de Torrefarrera hom arribava a Alguaire, sabem que allí hi havia un camí que enllaçava amb Alcolea de Cinca i, des d'allà, amb una via que arribava a Saragossa travessant els Monegres pel nord, a través de Vilanova de Sixena i Sarinyena; no resulta estrany pensar

¹³⁵³ Antoni RIERA, “La red viaria...”, pp. 449-450.

¹³⁵⁴ Joaquim MIRET I SANS, *Les cases...*, p. 56.

¹³⁵⁵ Antoni RIERA, “La red viaria...”, pp. 451-452.

¹³⁵⁶ Maria Teresa IRANZO, “Los sistemas de comunicación en Aragón en la Edad Media: una revisión”, *Anuario de Estudios Medievales*, 23 (1993), pp. 93-94.

¹³⁵⁷ Manuel CAMPS, *Torrefarrera i el seu entorn*, Lleida: Diputació de Lleida, 2005, p. 70; vegeu el capbreu transcrit, pp. 53-58.

¹³⁵⁸ Manuel CAMPS, *Torrefarrera...*, pp. 303-310.

que aquesta era el camí que seguien molts dels traguers i mercaders que creuaven el Segre a l'alçada de Vilanova de la Barca per evitar el pagament de lleudes.¹³⁵⁹ A Alguaire s'hi dreçava una comunitat hospitalera que fou femenina, el 1249 les religioses santjoanistes de Cervera van demanar als dignataris de l'orde el trasllat a un lloc més tranquil i retirat i a partir de 1260 la majoria de monges ceriverines foren traslladades al nou centre d'Alguaire. Sorpren aquesta afirmació sabent que Alguaire es trobava al bell mig d'un camí important però, ni de bon tros, havia d'ésser una via tan transitada com la de Cervera que, com veurem més endavant, recollia bona part del tràfec del litoral i de la Catalunya central. Igualment, com passà amb d'altres comandes hospitaleres, tenim dificultats per saber si les monges hi van realitzar una labor assistencial o només administraven les rendes que posseïen sobre el territori. No obstant això, en una visita parroquial efectuada entre 1820 i 1828 hi trobem que hi havia un *hospital bajo el titulo de San Miguel para el asilo de los pobres viatjantes* que tenia 6 lliures anuals de renda i estava gestionat pel rector.¹³⁶⁰

Ni Torrefarrera ni Alguaire eren les úniques poblacions amb indicis d'assistència hospitalària a la zona nord-oest del Segrià, a prop d'aquest camí n'hi havia un que discorria proper i en direcció a Binèfar. Allà hi hem documentat l'hospital de la vista de Raimat, que ja apareix el 1247 al testament de Pere Sanç, notari del rei Jaume I; aquest mateix Pere Sanç fou fundador d'un altre hospital al barri de Cappedat de Lleida que més tard va ser regentat pels monjos trinitaris.¹³⁶¹ Pere Sanç era un home adinerat, posseïa diverses torres, castells com els de Raimat i Sucs i cases a Saragossa. En el seu testament demanava que l'enterressin a la capella de Sant Salvador que ell mateix havia instituït a Gardeny i ho deixava gairebé tot a la seva filla Bernarda; entre les nombroses donacions s'hi comptava el que ens interessa: *madietatem castris de Raimato et hospitaem de Vista*. Possiblement es tracta del mateix hospital que va fundar el cavaller repoblador Guerau de Jorba, primer senyor d'Alcarràs, Valmanya, Montagut i Raimat, i que apareix documentat al seu testament (1184) on deixava diners a un seguit d'hospitals.¹³⁶² Uns anys després de la mort de Pere Sanç, el 1266, la seva filla, casada amb Tomàs de Sant Climent, firmà testament mencionant altra vegada el castell de Raimat i l'Hospital de la Vista. Bernarda deixava la meitat del castell al seu fill, també anomenat Pere Sanç, exceptuant l'Hospital de la Vista de Raimat amb les seves terres i pertinences que, especificà, havia de romandre sota el mateix regiment estipulat pel seu pare: "*mando observari condiciones sub*

¹³⁵⁹ Coneixem sobre aquest camí el trajecte d'un jove arribat a Lleida i empresonat al palau de Cervera que explicà el seu trajecte des de l'hospital Alcolea de Cinca fins a Alguaire a Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre de Crims*, reg. 819, f. 42r.

¹³⁶⁰ Manuel CAMPS CLEMENTE, Manuel CAMPS SURROCA, "Hospitals rurals de la diòcesi de Lleida (1820-1830)", *Gimbernat*, 21 (1994), p. 82

¹³⁶¹ Cat. ACL, reg. P_2945.

¹³⁶² Josep LLADONOSA, *Història de Lleida...*, I, pp. 220-221.

quas dominus pater mei emit illud hospitale".¹³⁶³ No gaire més tard, el dia 11 de juliol, també Tomàs de Sant Climent va cedir al fill l'altra meitat del castell i del terme de Raimat i mencionà de nou la necessitat de mantenir les condicions sota les quals *Petri Sancí avus vestre, olim defunctus, emit hospitale vocato de la Vista*.¹³⁶⁴ La darrera menció que hem localitzat d'aquest hospital és de 1311, Ferrerona, a qui intuïm besnéta del primer Pere Sanç, va testar en trobar-se embarassada i, davant dels perills que el part suposava, deixà a l'obra de l'Hospital de la Vista de Raimat cinc masmudines.¹³⁶⁵

No gaire lluny d'allà trobem una menció a un possible refugi denominat Torre de l'Hospital, tot i que de moment no podem aportar dades suficients. El 1389 Antoni Riquer i Domènec Turmeda d'Almacelles van raptar Bernat de Soldevila d'Alguaire i l'assassinaren *ad quandam turrem vocatam del spital, termini nominati de la Çayda*.¹³⁶⁶

La darrera aportació per situar pelegrins al camí de Raimat és l'ampul·la de plom trobada a Gimènells i que s'ha datat al voltant del segle XIV (làmina VII).¹³⁶⁷ Es tracta d'una tipologia típica d'ampolletes medieval amb dues anses usades per guardar: olis, aigua o terra originaris d'algun lloc sagrat i segurament amb efectes protectors i curatius, per això es solien dur penjades del coll mitjançant una cadena o una tira de cuir. La que ens ocupa no presenta motius religiosos però sí de forta naturalesa simbòlica, en una banda hi ha dibuixada una ciutat amb tres torres i a l'altra una estrella de David. Ara no costa gaire imaginar-se el pelegrí trescant per aquell camí i, per alguna malaventura, perdent la vida i deixant el seu record d'un pelegrinatge a la vila de Gimènells. No és l'única ampul·la localitzada a les nostres terres, a Sant Pere de Casserres se'n va trobar una que s'ha relacionat amb un possible pelegrinatge a Jerusalem i datat entre el segle setè i principis de l'onzè.¹³⁶⁸

¹³⁶³ Cat. ACL, LP_4096. Trasllat del testament fet el 10 de juliol de 1266, l'original es va escriure el 3 de juliol d'aquell any.

¹³⁶⁴ Cat. ACL, LP_05863.

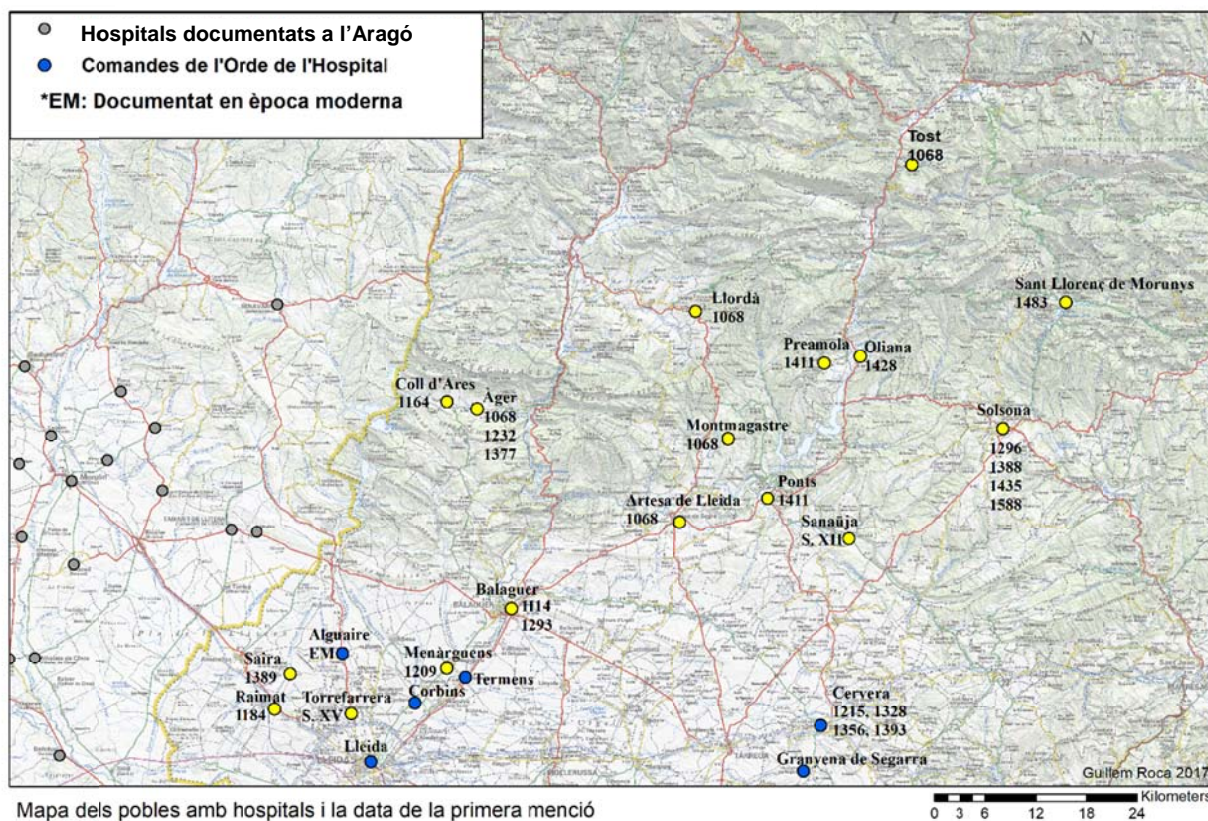
¹³⁶⁵ Cat. AML, Fons Pia Almoïna, Pergamí 14. Creiem que es tracta de la besnéta de Pere Sanç, per tant néta de Tomàs de Sant Climent i Bernarda, perquè menciona que vol ésser enterrada a Gardeny, al sepulcre on hi ha enterrat el seu pare.

¹³⁶⁶ Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre de Crims*, 1389-1390, reg. 793 f. 36_01r. En parlar d'aquesta zona Josep Lladonosa menciona: "El bisbe Guillem Pere facilità la repoblació d'aquesta zona en facultar la construcció d'esglésies i hospitals" (Josep LLADONOSA, *Història de Lleida...*, I, pp. 221-222).

¹³⁶⁷ La datació així com tota la informació m'ha estat facilitada pel Museu Diocesà de Lleida, no obstant això la Radboud Universiteit (Països Baixos) ha proposat un ventall de datació molt més ampli que va des de l'any 1000 el 1599. Sobre això vegeu la base de dades que la dita universitat realitza sobre diferents objectes relacionats amb els pelegrins a: <<http://www.kunera.nl/Default.aspx>> (consultat el 18 de maig de 2017).

¹³⁶⁸ Lily ARAD, "The holy land ampulla of Sant Pere de Casserres – A liturgical and art-historical interpretation", *Miscel·lània litúrgica catalana*, 15 (2007), pp. 59-86.

Hospitals situats als camins de Balaguer i Montsó

El camí de Fraga

Més enllà de Lleida, anant cap a Fraga, hi havia un dels camins més transitats, com ho demostra l'abundància d'hospitals localitzats, perquè Catalunya era el principal destinatari de l'excedent de llana i cereal produït a l'Aragó.

Iniciem el nostre recorregut per aquesta via a l'alçada d'Alcarràs, hi trobem un hospital des del segle XII instituït per Guerau de Jorba i al qual féu una deixa en el seu testament el 1184; es tracta d'un hospital dreçat conjuntament amb altres centres a les diverses viles propietat d'aquests senyor. Durant el segle XIII bona part d'aquests dominis van passar als Sant Climent, Alcarràs el 1248, i en els seus documents hi continuem observant els mateixos hospitals dreçats per Guerau de Jorba. Per això, l'hospital d'Alcarràs ens apareix a les darreres voluntats de Tomàs de Sant Climent, besnét del Tomàs de Sant Climent que cedí al seu fill el castell de Raimat, on atorga al centre un calze d'argent per a l'altar de Sant Jordi i demana que s'arregli l'església de l'hospital per tal que no caigui.¹³⁶⁹ La devoció per Sant Jordi a Alcarràs

¹³⁶⁹ Joan BUSQUETA, "Burguesia i mentalitat feudal a la Lleida del segle XIV: lectura del testament de Tomàs de Sant Climent, senyor d'Alcarràs, Montagut, Sarroca i Llardecans", *Homenatge a mossèn Jesús Tarragona*, Lleida : Ajuntament de Lleida, 1996, pp. 189-218.

degué arribar a partir del 1225, quan el llavors senyor de les terres, Guillem de Cardona, hi instal·là l'orde de Sant Jordi d'Alfama que ja administrava altres hospitals com el de la seva casa mare a prop de l'Ametlla o l'hospital de Sant Joan de Reus.¹³⁷⁰ No gaire lluny d'Alcarràs, en direcció nord, hi ha les viles de Montagut i Vallmanya que havien estat, durant el segle XII, propietat d'Alfons de Jorba; aquest personatge va instituir-hi hospitals que apareixen en el seu testament el 1184.¹³⁷¹

A l'altra riba del riu, a Torres de Segre, s'hi van establir els templers el 1293 i posteriorment la possessió passà als hospitalers que, el 1320, ja hi tenien Berenguer de Bondia com a comanador, home que després passaria a regir la casa de Gardeny.¹³⁷² No gaire lluny d'allà també hi havia la casa de Gebut que va patir un procés semblant i acabà formant part de la comanda de Torres. En conjunt es tracta d'una zona ocupada per diferents jaciments ibèrics i romans i també sabem que durant la baixa edat mitjana hi vivia una comunitat sarraïna important; per tant es tracta d'un espai la importància estratègica del qual va ésser copsada per diferents comunitats al llarg de la història.¹³⁷³

A gairebé deu quilòmetres d'Alcarràs s'hi troba Aitona on també, a l'edat mitjana, hi localitzem un hospital documentat a partir del 1341 gràcies al testament d'Ot de Montcada, el Jove; per tant sabem que deuria ésser creat durant o abans de la segona meitat del segle XIV.¹³⁷⁴ Més enllà els pelegrins arribaven a la vila de Seròs on hi havia diverses possibilitats per a l'acollida. D'una banda, distingim el monestir trinitari d'Avinganya, fundat el 1201 a uns dos quilòmetres a l'oest de la vila; ja hem parlat d'ell extensament en altres apartats i no cal estendre'ns ara en la seva història, basta mencionar una mènsula col·locada a la façana de l'església del segle XIII on hi apareixen sis vieires esculpides i que ens demostra l'estreta relació d'aquest espai amb el camí de Sant Jaume; a més les petxines tenen clarament representats uns petits orificis a cada banda per dur-les penjades amb un cordill.¹³⁷⁵ D'altra banda, hi havia un hospital a la vila documentat el 1414 gràcies al testament de Guillem Ramon de Montacada, senyor de Mequinensa, Aitona, Soses i Seròs; aquest personatge va evitar el cens

¹³⁷⁰ Raül VILLAGRASA, "Entre quatre rius...", pp. 28-29, també Antoni CONEJO, "Assistència hospitalària i defensa del territori al Baix Ebre: la fortalesa-hospital de Sant Jordi d'Alfama i l'hospital del Perelló", *Recerca*, 8 (2004), pp. 251-273; Josep Maria SANS I TRAVÉ, "Els ordes militars a Catalunya", *Catalan Historical Review*, 4 (2011), pp. 214-215. Sobre l'orde de Sant Jordi d'Alfama és d'obligat compliment citar l'obra de Regina SÁINZ DE LA MAZA, *La orden de San Jorge de Alfama: Aproximación a su historia*, Barcelona: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1990.

¹³⁷¹ Josep LLADONOSA, *Història de Lleida...*, I, pp. 220-221.

¹³⁷² Joaquim MIRET I SANS, *Les cases...*, pp. 249-250, 396-397.

¹³⁷³ Sobre la importància del territori vegeu: Josep MARFULL, "El poblament i espai agrari a l'entorn de la séquia de Torres [de Segre] a l'edat mitjana", *Shikar*, 1 (2014), pp. 25-31, Vegeu sobre el territori i el jaciment de Gebut el treball de Manuel CAMPS, Esther MARTÍ, *Soses a través de la història*, Soses: Ajuntament de Soses, 2004.

¹³⁷⁴ Raül VILLAGRASA, "Entre quatre rius...", p. 28.

¹³⁷⁵ Joana XANDRI, Joan Ramon GONZÁLEZ, "Avinganya (Seròs): 'Año 1714'", *Shikar*, 2 (2015), pp. 19-25.

anual de dues gallines que els jurats de Seròs havien de lliurar anualment a l'hospital.¹³⁷⁶ Segons les visites parroquials realitzades entre 1820 i 1828 encara persistia un hospitalet que el rector va definir com: *un Hospital pobre y no creo tenga renta alguna, si acude algun pobre se mantiene de limosna particulares.*¹³⁷⁷

Finalment hom arriba a l'aiguabarreig del Segre-Cinca on els pelegrins a Sant Jaume prenen la via que remuntava el riu Cinca fins a Fraga. A la Granja d'Escarp, presidint el punt de l'aiguabarreig, hi existia un monestir-hospital cistercenc dreçat el 1212 que donava assistència als caminants.¹³⁷⁸ A més, en aquest punt allunyat de Lleida la vinculació amb el camí de Sant Jaume no decau sinó que augmenta en arribar a la denominada vall de Sant Jaume; es tracta d'un camí pedregós que arribava des de Mequinensa per la riba esquerra del Segre i, un cop a la Granja, remuntava el Cinca per prendre el camí de Saragossa. A la vall de Sant Jaume s'hi conserven dues ermites amb la mateixa advocació pelegrina, la més antiga s'ha datat en època postmedieval tot i que s'hi ha documentat material ceràmic medieval en una sitja construïda abans que el temple i també en un espai proper. La segona ermita dedicada a Sant Jaume és posterior, la primera part construïda al segle XVII, i s'hi han pogut documentar diferents decoracions pictòriques relacionades amb Sant Jaume: un barret de pelegrí i el bastó amb la carabassa.¹³⁷⁹

Més enllà, resseguint el darrer tram del Segre, els caminants arribaven a Mequinensa, Raúl Vilagrà va localitzar l'hospital d'aquesta vila gràcies a la visita pastoral del 1445, llavors l'hospital estava gestionat pel rector de la parròquia i tenia tres habitacions, sis llits, sis llençols i sis coixins.¹³⁸⁰

Cal que entenguem que molts pelegrins feien el camí que hem descrit a la inversa, venien de les terres del sud (Tortosa) i des de Mequinensa pujaven devers Fraga a través de la Granja d'Escarp. A Fraga es trobaven amb una vila populosa i ben proveïda de centres assistencials, la primera menció a un hospital fragatí la trobem al segle XIV quan el duc d'Híjar, mitjançant el seu testament, va atorgar diners suficients per dotar amb hospitals les viles de: Lécera, Belchite i Fraga.¹³⁸¹ En aquest sentit sabem de la coexistència d'almenys dos hospitals el 1379 quan Alfonso de Valladolid va defensar-se de l'acusació d'haver-se fet passar per musulmà explicant que s'havia allotjat a un "spital prop del pont", en contra d'ell Mafoma

¹³⁷⁶ Raúl VILLAGRASA, "Entre quatre rius...", p. 28.

¹³⁷⁷ Manuel CAMPS CLEMENTE, Manuel CAMPS SURROCA, "Hospitals rurals...", p. 83.

¹³⁷⁸ Raúl VILLAGRASA, "Entre quatre rius...", pp. 26-27, Joan Ramon GONZÁLEZ, Isidro PUIG, Francesc ESTEVE, "El monestir de Santa Maria d'Escarp (Massalcoreig). Un primer estudi", *Shikar*, 2 (2015), pp. 92-105.

¹³⁷⁹ Joan Ramon GONZÁLEZ, Maria Pilar VÁZQUEZ, Josep MEDINA, "El centre comercial protourbà de la serra del Calvari i el paisatge sacre de la vall de Sant Jaume (La Granja d'Escarp)", *Shikar*, 2 (2015), pp. 106-113. Vegeu també Joan Ramon GONZÁLEZ, "L'ermita de Sant Jaume (La Granja d'Escarp, El Segrià)", *El camí de Sant Jaume i Catalunya*, Barberà del Vallès, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2007, pp. 395-401.

¹³⁸⁰ Raúl VILLAGRASA, "Entre quatre rius...", p. 27.

¹³⁸¹ Raúl VILLAGRASA, "Entre quatre rius...", pp. 35-36.

Aviaçali deia que havia dormit “en l'espital dels moros”¹³⁸². Un anys després, el 1396, el mateix hospital per a sarraïns apareix als llibres de comptes del procurador reial Francisco de Montboí on es parla d'un sarraí mort al centre mencionat.¹³⁸³ Pel que fa a l'altre hospital criem que es refereix a l'hospital de Miranda, situat a l'altra riba del riu Cinca i no gaire lluny del pont; el nom del centre prové de la família d'administradors i no pas de l'advocació.¹³⁸⁴

Des de Fraga hom prenia el camí ja marcat en temps dels romans, la Via Augusta, que enllaçava Lleida amb Saragossa. El camí creuava el riu Cinca a l'alçada de Fraga i continuava per la zona dels Monegres fins a Pina on, seguint el guiatge de l'Ebre, arribava a Saragossa.¹³⁸⁵ Manca encara explicar una variant d'aquesta ruta que passava pel nord dels Monegres; des de Fraga prenia el riu Cinca fins a l'alçada de Vallobar i, des d'allí i passant pel monestir santjoanista de Vilanova de Sixena, feia camí per arribar a San Mateo de Gallego i Saragossa.¹³⁸⁶

El camí de Tortosa

La nostra cerca d'hospitals per aquesta via ha donat pocs resultats i sembla gairebé impossible que n'hi hagués tan pocs; de ben segur en resten d'oblidats entre la paperassa dels arxius i la bibliografia. Tot i que no estem parlant d'una via secundària segurament arplegava majoritàriament comerciants que, des de Tortosa, es desviaven abans d'arribar a Mequinensa per fer dreuera fins a Lleida; en canvi, els pelegrins rebutjaven aquest camí que els allunyava de Saragossa i de Sant Jaume de Compostel·la.¹³⁸⁷ A més, el camí entre Lleida i Tortosa era una de les rutes terrestres del blat barceloní, gràcies a la fàcil navegació per l'Ebre, i també la via principal per l'entrada de peix a Lleida. Per aquest motiu els consellers barcelonins, per tal d'evitar el pas del blat per la ciutat de Tortosa i el consegüent encariment, van adquirir la baronia de Flix, punt central del camí Lleida-Maials-Flix-Tortosa, per tal de desviar el forment envers l'Hospitalet de l'Infant. No obstant això, era una via perillosa perquè l'aïllament d'algunes parts del camí el feia llaminer a ulls de lladres i bandolers; per exemple el 1554 uns homes hi feien via armats i un d'ells va resultar ésser una dona disfressada d'home; com que anava en contra del darrer edicte de l'emperador els detingueren fins que van explicar a les

¹³⁸² Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre de Crims*, 1379-1380, reg. 788, f. 36r (document 30 de l'apèndix).

¹³⁸³ Raúl VILLAGRASA, “Entre quatre rius...”, pp. 37-40.

¹³⁸⁴ Raúl VILLAGRASA, “Entre quatre rius...”, pp. 45-47.

¹³⁸⁵ Antoni RIERA, “La red viària...”, pp. 449-450.

¹³⁸⁶ María Teresa IRANZO, “Los sistemas de comunicación...”, p. 101.

¹³⁸⁷ Jesús MASSIP, “El pelegrinatge a Sant Jaume des de Tortosa”, *El camí de Sant Jaume i Catalunya*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2007, pp. 105-109.

autoritats que ho feien per evitar els moros i turcs que amenaçaven la costa i podien forçar a la dona.¹³⁸⁸

Troblem el primer d'aquests hospitals a Maials a l'interior de la vila closa i dedicat a Santa Llúcia; no gaire lluny de Maials al camí meridional denominat de Sant Salvador hi havia un altre hospital dedicat a aquest sant, tal vegada una antiga llebroseria ja que, segons el doctor Camps, era el lloc idoni per a l'acollida d'empestats abans de permetre la seva entrada a la vila.¹³⁸⁹ No gaire lluny d'allí hi ha La Granadella on hi podria haver existit un hospital en temps medievals, en les visites pastorals del segle XIX (1820-1828) s'hi documenta un pobre hospitalet *que no tiene otro destino que hospedar los pobres enfermos de paso de cualquier dolència*; el text especifica que, arran de la pobresa del centre i si els malalts podien aguantar el viatge, se'ls traslladava amb cavallerisses a un hospital proper.¹³⁹⁰ També hi havia hospital a Llardecans, la següent parada en aquesta via interior, paral·lela al Segre.¹³⁹¹ Acte seguit, a 13 quilòmetres, hi havia l'hospital de Sarroca que apareix per primera vegada al testament de Tomàs de Sant Climent el 1337, el text diu: *dimitto hospitali de Çarrocha pro pannorum emendis ad opus vestitu pauperum eiusdem hospitalis quinque masmotinas*.¹³⁹² Semblantment, a menys de 10 quilòmetres de Sarroca, els pelegrins podien reposar a l'hospital d'Alcanó, al qual Sibil·la, muller d'en Guillem Baldira, hi deixà robes per a fer-hi llençols i coixineres en el seu testament el 1378.¹³⁹³

El camí de Tarragona

La Via Augusta, l'antiga calçada romana, es desviava de l'eix prelitoral al sud de Barcelona i es dirigia a través de Valls cap a Montblanc i des d'allí envers Lleida.¹³⁹⁴ Nosaltres comencem el camí que venia des de Tarragona a l'alçada de Montblanc. Aquesta era una de les viles principals del camí i, per aquest motiu, estava ben dotada amb hospitals; els primers documentats són el de Sant Bartomeu i l'hospital de Santa Magdalena, ambdós ja funcionant el 1266. No obstant això, un d'aquests dos hospitals ja existia d'antuvi, ho sabem arran de la donació d'un *ortum qui est juxta ecclesiam infirmorum* que els frares hospitalers van donar a Ramon Bernat i al seu germà el 1220; sembla que aquesta església estava fora muralles *in via*

¹³⁸⁸ Mariluz VERA, Josefina PARÍS, "Maials del segle XIII al XVIII", *Maials, Història de la vila i del seu terme: de l'antiguitat al segle XVIII*, s.l.: Ajuntament de Maials, 1994, pp. 123-124. Per la història del camí de Lleida a Tortosa les autores citen Josep LLADONOSA, *El bandolerisme a la Catalunya Occidental 1473-1616*, Barcelona: Rafael Dalmau, 1972, p. 25.

¹³⁸⁹ Manuel CAMPS, "Evolució urbana i demogràfica", *Maials, Història de la vila i del seu terme: de l'antiguitat al segle XVIII*, s.l. Ajuntament de Maials, 1994, pp. 45-46.

¹³⁹⁰ Manuel CAMPS CLEMENTE, Manuel CAMPS SURROCA, "Hospitals rurals...", p. 82.

¹³⁹¹ Raúl VILLAGRASA, "Entre quatre rius...", pp. 31-33.

¹³⁹² Joan BUSQUETA, "Burgèsia i mentalitat feudal a la Lleida del segle XIV...", p. 204.

¹³⁹³ Cat. ACL, LP_05302.

¹³⁹⁴ Antoni RIERA, "La red viaria...", pp. 449-450.

que pergit versus Tarrachonam i, per tant, pensem que s'està referint a l'Hospital de Sant Bartomeu.¹³⁹⁵ Amb els anys la força d'aquestes institucions s'anà marcint i al segle XV el de Sant Bartomeu es va fusionar amb el de Magdalena donant peu a l'Hospital General de Santa Maria Magdalena.¹³⁹⁶ A més, el 1339 tenim constància d'un altre hospital montblanquí fundat per Jaume Marçal, un mercader tèxtil de la vila que esmerçà una important quantitat de diners en la creació d'un espai per a l'acollida de pobres; a part de la fundació de l'hospital de Sant Marçal en el seu testament també va deixar diners als anteriors centres de Sant Bartomeu i de Magdalena. En les seves últimes voluntats, firmades al monestir trinitari de Lleida, Jaume Marçal detallà amb precisió l'estructura que hauria de tenir l'hospital i sabem que pretenia dotar-lo amb sis llits per a homes i sis més per a dones i un altar al centre que podia ésser vist per ambdós grups des del llit estant.¹³⁹⁷

Molt a prop de Montblanc, a l'Espluga de Francolí, també hi havia un hospital bastit al segle XIV per l'orde de Sant Joan de Jerusalem. La comanda hospitalera es va establir a l'Espluga durant la segona meitat del segle XIII, a partir de 1255 ja hi apareix un comanador, Bernat Vives, que administrava els territoris denominats de l'Espluga Jussana cedits per la família Guardia-Alada; no va ésser fins el 1261 quan els hospitalers esdevingueren veritables possessors d'aquest senyoriu.¹³⁹⁸ La presència de l'orde de Sant Joan va donar peu a un hospital construït durant el segle XIV, probablement després que els béns del Temple a la vila passessin a ésser propietat de l'hospital. Aquest centre encara funcionava al segle XVI quan va ésser escollit per albergar les despulles de Jaume Figuerola (1609), membre de la família Bou de l'Espluga, qui, en el seu testament del 1608, deia que volia ser enterrat: "en la capella del Espital de la present vila de Espluga de Francolí".¹³⁹⁹

A tocar de l'Espluga de Francolí també hi havia el monestir cistercenc de Poblet que el 1184 ja tenia una *domus pauperum*, una institució que l'any següent apareix mencionada com a hospital de pobres de Poblet. Es tractava d'un edifici extern al claustre monàstic i dedicat a

¹³⁹⁵ Joaquim MIRET I SANS, *Les cases...*, p. 190.

¹³⁹⁶ Antoni CONEJO, *Assistència i hospitalitat a l'edat mitjana...*, pp. 605-606.

¹³⁹⁷ Antoni CONEJO, *Assistència i hospitalitat a l'edat mitjana...*, pp. 607-612. Vegeu el testament a: Emma LIAÑO "El testamento de Jaume Marçal de Montblanc", *Universitas Tarraconensis*, 1 (1976), pp. 83-90. És molt interessant la descripció que es fa de l'espai al testament on queda clar que l'església i l'hospital formen part d'un mateix espai i que els llits dels homes i de les dones havien d'estar separats: *In quo hospitale volo quod sint duodecim lecti bene ornati, item volo quod in dicto hospitali sit una ecclesia de quatuor vel quinque arquades et a qualibet parte eiusdem ecclesie volo quod stent sex lecti, ita tamen quod infirmi iacentes in dicto hospitali videant seu videri possint Corpus Domini nostri Ihesu Christi. Item, volo quod homines ac feminas in dicto hospitali iacentes seu iacere volentes non se immisceant mio, homines ex una parte et femine ex alia iaceant*. Extret de: Emma LIAÑO, "De nuevo sobre el testamento de Jaume Marçal de Montblanc", *Butlletí Arqueològic. Reial Societat Arqueològica Tarraconense*, 6/7 (1984/1985), pp. 207.

¹³⁹⁸ Joaquim MIRET I SANS, *Les cases...*, p. 199-203.

¹³⁹⁹ Gener GONZALVO, "El testamento de Jaume Figuerola, prohoms hospitaler de l'Espluga de Francolí (1608)", *Podall*, 4 (2015), pp. 7-15. Vegeu també sobre la història de la vila Antoni CARRERAS, *Història de l'Espluga de Francolí*, 5 vols., Espluga de Francolí, Pagès Editors, 2000-2002, II.

l'acollida de pelegrins i passavolants pobres evitant, així, que entressin en contacte amb els monjos; tenia una capella dedicada a Santa Caterina.¹⁴⁰⁰

El següent hospital que hem documentat es trobava a Vinaixa, només a 12 quilòmetres de Poblet i de l'Espluga de Francolí. El trobem mencionat el 1283 al testament d'Arnau de Sanaüja, senyor d'aquesta vila i també d'Alfès, Les Borges Blanques i Sunyer, on deixava a *hospitali cumbe de Avinaxia quinque mazmudinas pro emendis pannis ad opus ipsius hospitalis*.¹⁴⁰¹ Encara hi havia un altre hospital, almenys el documentem al segle XVIII, més a prop de Poblet que el de Vinaixa. Es tracta de l'hospital del Vilosell que existia juntament amb una confraria que s'ha pogut documentar un segle abans; creiem que aquesta institució s'ha de relacionar amb l'església dedicada a Sant Sebastià, situada a les afores de la vila i també documentada al segle XVI.¹⁴⁰²

El següent hospital del camí era a Les Borges Blanques, aquest centre fou construït el 1303 arran del testament de Maria de Sanaüja i per això no apareix en els llegats pietosos dels seus avantpassats. Segons s'explica, la seva construcció es va perllongar en el temps de manera excessiva i no va començar a funcionar fins el 1340; el 1346 els marmessors de Pere de Sanaüja van autoritzar un seguit de donacions establertes al testament d'aquest personatge, entre elles un cens de cinquanta sous de Jaca a l'hospital de Les Borges Blanques.¹⁴⁰³

Des de Les Borges ja només queden uns vint quilòmetres fins a Lleida i tot es baixada, potser per això ja només hi documentem un hospital. Arnau de Sanaüja, pare de l'Arnau de Sanaüja dessús mencionat, va morir el 1252 i en el seu testament ens apareix l'hospital de Vilanova de Fontanet, l'actual Bordeta. Aquest testament resulta curiós perquè esmenta la relació d'aquest senyor amb dos metges als quals llegà possessions i pecúnies: el físic Pere de València i mestre Esteve de Saragossa, el darrer marmessor seu.¹⁴⁰⁴

Val a dir que podria haver existit un altre hospital a Juneda que està documentat en època moderna, en les visites pastorals de la primera meitat del XIX el doctor Camps hi va documentar una petita casa on: *se pone en ella un habitante que cumple de recibir los enfermos que llegan y avisar a los regidores que provehan lo necesario para trasladarlos a donde convenga –i afegeix- también cuida de recoger los expósitos y de darles curso a su destino*.¹⁴⁰⁵

Si hom no volia afrontar la distància que separava Les Borges Blanques de Lleida podia fer marrada i desviar-se cap al camí de Barcelona passant per Arbeca o Vencilló. A Arbeca hi

¹⁴⁰⁰ Antoni CONEJO, *Assistència i hospitalitat a l'edat mitjana...*, pp. 153-154.

¹⁴⁰¹ Cat. ACL, LP_03494.

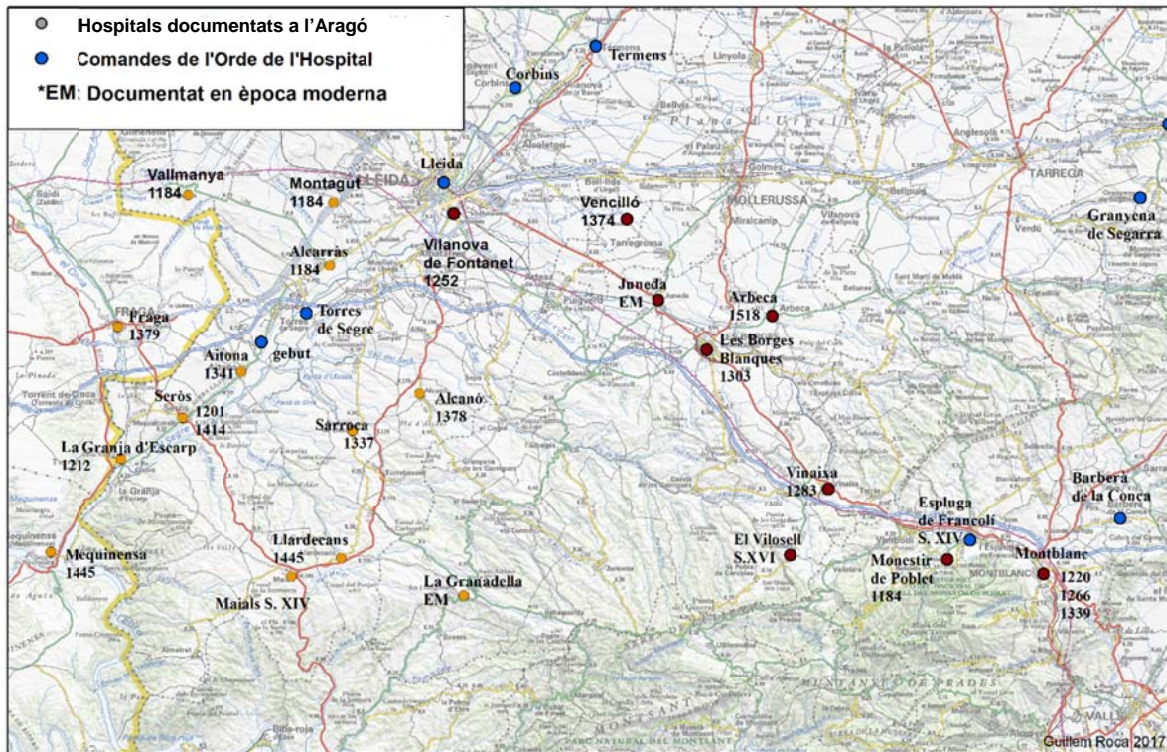
¹⁴⁰² Ramon Pere ANGLÈS, *Els noms del Vilosell i el seu terme municipal*, Barcelona : Institut d'Estudis Catalans, 2006, pp. 35, 142, 150.

¹⁴⁰³ Sobre les donacions autoritzades pels marmessors de Pere de Sanaüja vegeu: Cat. ACL, LP_04045. Sobre la fundació de l'hospital i la seva llarga construcció: Jordi SATORRA, *Els carrers de les Borges i les petjades de la història*, Les Borges Blanques: Cultural Sud-Oest, 2006, p. 139.

¹⁴⁰⁴ Cat. ACL, LP_03497, trasllat del testament un mes després Cat. ACL, LP_03505.

¹⁴⁰⁵ Manuel CAMPS CLEMENTE, Manuel CAMPS SURROCA, "Hospitals rurals...", p. 82.

Hospitals situats als camins de Fraga, Tortosa i Tarragona

Mapa dels pobles amb hospitals i la data de la primera menció

0 1,753,5 7 10,5 14 Kilometers

consta un hospital per a pobres promogut pels ducs de Cardona el 1518¹⁴⁰⁶ i a Vencilló hi tenim un espai per a l'acollida de pobres al segle XIV; el 1374 Barcelona, esposa de Berenguer Marqués, va llegar a l'hospital de Vencilló, a prop de Bell-lloc, *unam guaengam et unum traveserum*, és a dir una vànova i un coixí.¹⁴⁰⁷

El camí de Barcelona

El camí de Barcelona era la via més important de les que arribaven a Lleida perquè permetia l'entrada a les terres occidentals de Catalunya des del litoral Barceloní i també des de tota la Catalunya central; recollia el vial que arribava per Manresa passant per la Segarra i també la ruta que comunicava Barcelona amb Igualada i després pel coll de la Panadella s'unia amb la ruta interior a Cervera.¹⁴⁰⁸

El camí de la Catalunya central havia de passar per Calaf on hi havia un hospital, ens trobem a una mica més de vint quilòmetres de Cervera.¹⁴⁰⁹ La vila de Cervera comptava des de 1111 amb una comanda hospitalera, de les més antigues de Catalunya, que el 1172 rebé com a

¹⁴⁰⁶ Josep Mª SANS I GENER, *Arbeca, història I record*, Torregrossa: Ajuntament d'Arbeca, 1983, pp. 44-45. Vegeu també l'article de Francesc FITÉ, "Senderes i hospitals...", pp. 338-339.

¹⁴⁰⁷ Cat. ACL, LP_05632.

¹⁴⁰⁸ Antoni RIERA, "La red viaria...", pp. 453.

¹⁴⁰⁹ Francesc FITÉ, "Els camins del Montsec...", p. 338.

donats de la casa a la senyora Amasalt i als seus fills. A partir d'aquest moment comencem a veure com algunes dones decidiren establir-se al convent hospitaler de Cervera que va passar a albergar una comunitat femenina; tot i que no es convertiria en una comanda femenina fins a la meitat del segle XIII.¹⁴¹⁰ Poc després les mateixes monges demanarien el trasllat a Alguaire per ésser més tranquil tot i que la comunitat femenina de Cervera encara continuaria un anys més. A més Cervera comptà amb la primera casa dels antonians a la Península Ibèrica el 1215. Els canonges regulars de Sant Antoni tractaven els malalts de l'anomenat *ignis sacer*, una infecció provocada per la ingesta d'un fong que contaminava els cereals, sobretot el sègol; no resulta estrany que s'establissin primerament a Cervera on la producció cerealícola era molt important. Juntament amb aquests hospitals a Cervera també tenim constància d'altres centres de menor importància. Ens referim als centres que apareixen al testament de Joan de l'Hospital i de la seva esposa Ermesenda (1235); ells llegaren dues cases per a l'acolliment de pobres i feren una deïxa a l'església i l'hospital de Santa Magdalena. La segona referència ha estat interpretada per Agustí Duran i Sanpere com la primera menció fidedigna a la llebroseria situada a les afores de Cervera i de la qual encara, avui en dia, se'n conserven algunes restes; no obstant això l'estructura monumental que avui es conserva fa referència a una restauració efectuada el 1377 gràcies al llegat testamentari del mercader Joan Llop. Durant el segle XIII aquesta institució va ésser regida per unes monges i uns administradors que demanaren sense èxit al Consell, el 1246, l'ampliació del centre. El 1328 passà a ser propietat de la vila i el 1356 el municipi el regia juntament amb tres centre més: el del Corral, el de la Plaça i el de la Vall. A partir del segle XV els usuaris del centre van anar canviant i fou destinat a l'acollida i tractament d'empestats, una funció que es va consolidar durant els diferents brots pestífers del segle XVI.¹⁴¹¹ En canvi no queda cap rastre del denominat Hospital de les Onze Mil Verges dreçat al camí que anava cap a les Oluges, per això el portal de la vila per aquella banda s'anomenava de les Onze Mil Verges o de les Oluges. Va ésser fundat el 1328 per Domènec Aguilar i la seva esposa Guilleuma i estava destinat, entre altres menesters, a l'acollida d'expòsits. El darrer hospital que cal mencionar a Cervera és el de Berenguer de Castelltort, prohoms de la vila el sepulcre monumental del qual encara es pot contemplar a Santa Maria de Cervera. L'home morí el 1393 i fundà un centre amb el seu nom a la casa que havia ocupat al carrer Major i on, deixava dit, hi havia d'haver un hospitaler encarregat de l'acollida i ajudat, si feia falta, per la seva muller. Malauradament la ubicació no era l'adequada i tant els marmessors com els paers decidiren construir l'hospital al denominat carrer del Vent.¹⁴¹²

De Cervera els passavolants descendien envers Tàrrrega i, tant en una vila com a l'altra, s'hi podien afegir els caminants que arribaven des de les vies més septentrionals. Aquests

¹⁴¹⁰ Joaquim MIRET I SANS, *Les cases...*, pp. 117-119, 208-209, 213-217.

¹⁴¹¹ Agustí DURAN I SANPERE, *Llibre de Cervera*, Barcelona: Curial, 1977, pp. 213-217.

¹⁴¹² Agustí DURAN I SANPERE, *Llibre de Cervera...*, pp. 227-232.

pobres deurien haver dormit a l'hospital de Sant Llorenç de Morunys on hi havia un hospital des d'abans del 1483; al capbreu d'aquell any ens hi apareix una casa "del Spital" que es diu que era per "a obs y servey dels Pobres de Jesucrist".¹⁴¹³

Tot seguit hi havia Solsona on hi apareixen un grapat de centres ben documentats. El primer de tots va néixer a l'ombra de la canonja de Santa Maria i la notícia més primerenca que s'ha pogut documentar és del 1296 i sabem que l'any 1336 hi havia un canonge hospitaler encarregat de les rendes d'aquest centre. Però amb l'arribada de les pestes el poder de la canonja disminuï, els canonges abandonaren a la vida comunitària i l'hospital de Santa Maria desaparegué a començaments del XV. Per sort ja abans de 1409 els béns de l'hospital de Santa Maria foren traslladats a un altre centre construït a la zona occidental de la vila que passaria, a partir d'aquest moment, a ser de custòdia compartida entre els canonges i la vila.¹⁴¹⁴ De fet l'hospital ja existia el 1388, llavors sense els béns de l'hospital religiós, quan el mercader Ramon de Llobera deixà *hospitali dictae Villae Coelsonae viginti solidos*; també la seva filla va deixar-hi 240 sous barcelonins per a la compra d'un cens anual de deu sous en el seu testament el 1411.¹⁴¹⁵ Influenciats per la necessitat d'hospitals a Solsona la dinastia dels Llobera va decidir bastir el darrer hospital medieval de la vila. Ramon de Llobera va instituir hereva universal a la seva filla Francesca demanant-li que, si moria sense descendents, llegaria els seus béns als pobres. Com que així fou en el testament (1411) Francesca va establir la fundació del denominat Hospital d'en Llobera que hauria de tenir, en honor d'ella i dels seus parents, les armes dels Llobera i dels Peramola flanquejant l'entrada. Els marmessors el 1416 compraren els solars i les cases per a la posterior edificació del centre que ja funcionava plenament el 1435. Finalment el 1614 va abandonar la seva activitat hospitalària per convertir-se en col·legi dels dominics.¹⁴¹⁶ Manca encara l'hospital de Peremàrtir Colomés, construït arran del testament d'aquest mercader en època moderna (1588); no obstant això, no fou fins el 1690 quan es pogué inaugurar i beneir l'església de l'hospital.¹⁴¹⁷

Baixant de Solsona hom passava per Sanaüja on també hi havia un hospital i tot seguit s'encaminava cap a Tàrrega. A Tàrrega hi havia l'hospital fundat el 1319 quan Jaume II aprovà els capítols que regien la confraria de Sant Antoni i de l'Hospital de Sant Antoni de Pobres de Jesucrist; llavors s'establí per als majorals: "que si tot pobre de Jesucrist sie que jaque en l'ospital de sent Antoni o en altre loch de la vila de Tàrrega, que los capitans o un de ells, si malalte serà, laje de visitar en sa malaltia e a provehir a aquel en la malaltia". Paral·lelament se'n va crear un altre de la mà de Miquel Ardèvol abans de l'any 1324. A principis del segle

¹⁴¹³ Manuel SEGRET, *Aportacions a la història de la vila de Sant Llorenç de Morunys i comarca*, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1978, p. 64.

¹⁴¹⁴ Enric BARTRINA, "Els quatre hospitals...", pp. 33-36.

¹⁴¹⁵ Ramon PLANES, *L'hospital d'en Llobera...*, II, pp. 27, 35.

¹⁴¹⁶ Enric BARTRINA, "Els quatre hospitals...", pp. 39-40.

¹⁴¹⁷ Enric BARTRINA, "Els quatre hospitals...", pp. 40-41.

XVI, davant la crisi que vivia l'hospital d'Ardèvol, els jurats de la vila van procedir a unificar-los per poder mantenir el nivell d'assistència.¹⁴¹⁸

No gaire lluny de Tàrrrega hi ha Santa Maria de Montmagastrell on hem documentat una donació, el 1218, en el testament d'Arnau Mascarell que porta a pensar en un possible espai d'acollida, el llegat estava destinat a l'obra de Santa Maria de Montmagastrell i es tractava de: *X solidos et ·I· flazada et ·I· marfega et ·II· lenzols et ·I· capzal*.¹⁴¹⁹ Més enllà de Santa Maria, anant cap al nord i enllaçant amb la ruta de Balaguer, hom podia passar per Agramunt on, molt possiblement, hi havia hospital; almenys n'hi havia entre els anys 1730 i 1735 quan apareix documentat al cadastre. En aquell moment l'hospital disposava d'un hortet de tres quarts de pòrca i actualment encara es conserva el topònim plaça de l'hospital.¹⁴²⁰ També a Guimerà, al sud de Tàrrrega, s'hi ha pogut trobar un hospital que tenia una capella dedicada a Sant Esteve i era, juntament amb el temple, administrat pels jurats de la vila. L'hospital ja existia abans de 1326 quan es va fundar un benefici a la capella que hi havia a la plaça de Guimerà juntament amb *unum Senodoxium seu hospitale in quo recipi valeant Christi pauperes et infirmis*.¹⁴²¹ Per aquesta zona també hem documentat un hospitalet a Verdú el 1657 quan hi morí el campaner Blai Fauri.¹⁴²²

Els següents pobles de la via amb hospitals eren: Vilagrassa, Barbens, Preixana i Anglesola.¹⁴²³ Els dos primers són mencionats per Antoni Bach sense cap referència però argumenta que a Preixana existia una capella extramurs dedicada a acollir empestats.¹⁴²⁴ A Anglesola la referència és força primerenca, ja apareix documentat el 1182 en les últimes voluntats de Bernat d'Anglesola i després quan el 1204 fou cedit als pares trinitaris pel fill d'aquest Bernat, Berenguer II d'Anglesola, i la seva esposa Engelsa; llavors l'hospital d'Anglesola es va convertir en la tercera casa trinitària de Catalunya després d'Avinyana i Lleida. L'edifici, del qual encara se'n conserven restes, estava situat al bell mig del camí que comunicava Barcelona amb Lleida, justament a l'entrada d'Anglesola venint des de llevant.¹⁴²⁵

¹⁴¹⁸ Josep Maria SEGARRA, *Història de Tàrrrega amb els seus costums i tradicions*, 3 vols., Tàrrrega: Museu Comarcal, 1984, I, pp. 85-90.

¹⁴¹⁹ Cat. ACL, LP_02633.

¹⁴²⁰ Lluís PONS, "Les propietats eclesiàstiques a Agramunt segons el cadastre de 1730-35", *Urtx*, 12 (1999), pp. 151-158.

¹⁴²¹ Sanç CAPDEVILA, *Santa Maria i Sant Esteve de Guimerà*, Barcelona: Patronat de la Mare de Déu de Bovera, 1986, pp. 97-103.

¹⁴²² Josep Maria SALISI, "Les campanes de Verdú: recerca històrica i etnomusicològica", *Urtx*, 14 (2001), p. 71

¹⁴²³ Francesc FITÉ, "Els camins del Montsec...", p. 338.

¹⁴²⁴ Antoni BACH, *Bellpuig: Història de la vila de Bellpuig*, Bellpuig: Ajuntament de Bellpuig; Institut d'Estudis Ilerdencs, 1998, pp. 65-66.

¹⁴²⁵ Josep SANAHUJA, Joan R. GONZÁLEZ, Miquel TORRES, Joana XANDRI, "Noves aportacions sobre el convent trinitari d'Anglesola", *Ordes menors: Els trinitaris d'Anglesola, Avinyana i Lleida*, Guissona: Grup de Recerques de les Terres de Ponent, 2012, pp. 412-416. Vegeu també la menció al testament de Bernat d'Anglesola i a la fundació per part del seu pare de l'hospital que fa Joaquim MIRET I SANS, *Les cases...*, pp. 57-58.

Tot seguit a Bellpuig també hi havia hospital des d'abans del 1331, quan el bisbe, en una visita pastoral, demanà els comptes d'una donació feta anys abans per Ramon de Gàver i la seva esposa; en aquell moment el responsable de la casa era el rector. A més, Antoni Bach situa un altre possible hospital medieval extramurs, a la denominada capella de Sant Bartomeu on després, al segle XVI, s'hi va construir un convent franciscà; en aquesta capella hi havia un altar a Santa Magdalena que l'autor relaciona, sense cap referència, amb un possible hospitalet.¹⁴²⁶ Més endavant, a Mollerussa, que està a 10 quilòmetres en línia recta, Francesc Fité en va documentar un mitjançant el testament de Francesc d'Olzinelles (1508) i un altre a Miralcamp.¹⁴²⁷

Molt més conegut era l'hospital de Sant Nicolau de la Fondarella, va ésser fundat per Guillem II d'Anglesola, senyor de Bellpuig, i la seva esposa Sibilla el 1220 i l'any següent acceptaren a Gil Francesch i a la seva esposa Estefania com a donats. El 1223, per poder ampliar l'hospital, el seus fundadors l'entregaren a l'orde dels premonstratesos com a priorat independent i estigué, a partir de llavors, sota la protecció del monestir de Santa Maria de Bellpuig de les Avellanes;¹⁴²⁸ cal recordar que aquest orde també va administrar la casa de Sant Llàtzer de Lleida entre els anys 1430 i 1436. Amb la protecció de l'abat de les Avellanes van arribar al centre tres capellans encarregats de la cura d'ànimes i de la realització dels oficis divins, les aspiracions d'aquests capellans xocaren amb els interessos dels anteriors donats que ja, pels volts de 1225, també s'anomenaven frares i administradors del centre.¹⁴²⁹

Des d'aquí fins a Lleida ja tot és baixar còmodament fins arribar a veure el Segre, només queden 20 quilòmetres de travessia calmada però, tot i així, encara hem estat capaços de documentar un darrer hospital a Bell-lloc. Es tracta d'un centre que hem testimoniat mitjançant un procés criminal del 1387; a l'abril d'aquell any dos homes es van esbatussar a les terres d'un home anomenat Grassells. Tot havia començat perquè la dona de Pere Çurro havia injuriat al forner Joan Navarro per unes fogasses mal cuites; al vespre el primer va voler arreglar les coses amb el forner dient-li: "En Johan, yo he castigada ma muyller de ço que us ha dit, prech-vos que d'aquí avant no us prengats ab ella, e sinó ho yo us pelaré la barba o vos la pelarets a mi." Aquestes paraules, lluny de calmar els ànims, van ser el detonant d'una baralla amb conseqüències terribles. Acte seguit Joan Navarro va prendre un punyal, el clavà al seu interlocutor i va arrencar a córrer davant la mirada atònita d'alguns testimonis. Llavors uns

¹⁴²⁶ Antoni BACH, *Bellpuig...*, pp. 65-66.

¹⁴²⁷ Francesc FITÉ, "Senderes i hospitals...", p. 338.

¹⁴²⁸ Eduardo CORREDERA, "San Nicolàs de Fondarella. Un priorato premonstratense", *Analecta Sacra Tarraconensia*, 38.1 (1965), pp. 59-60

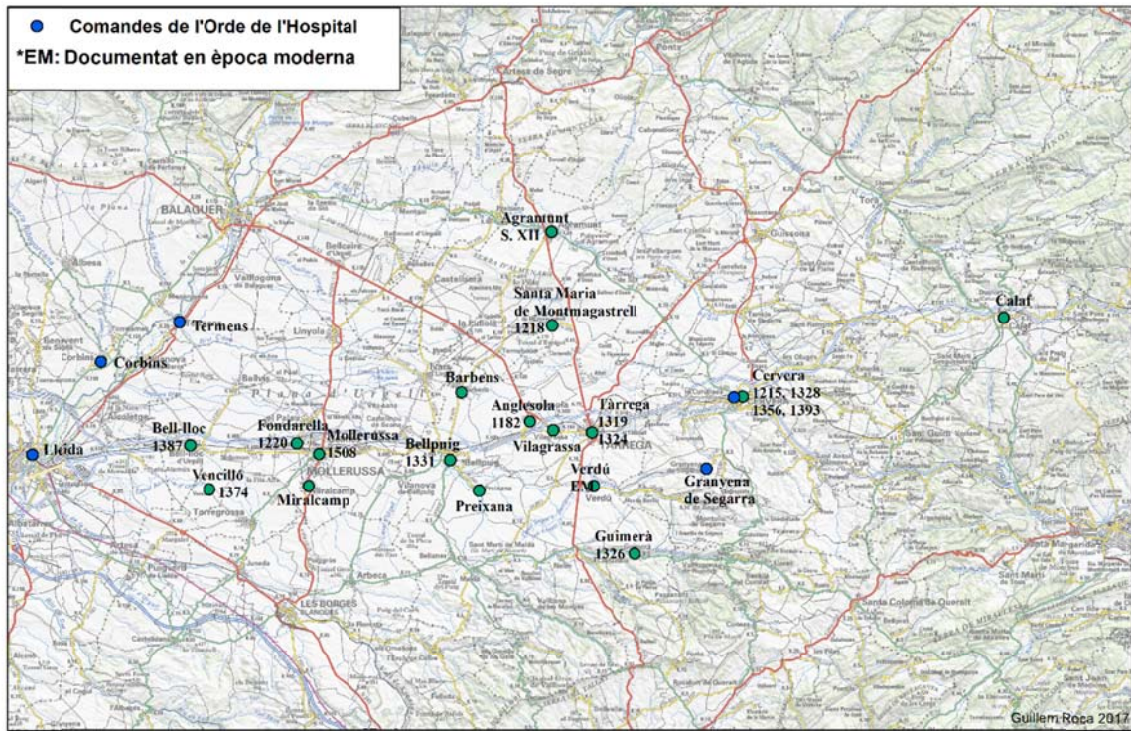
¹⁴²⁹ Curiosament es tracta del mateix nombre de capellans que Pere Sanç va establir per regir el seu hospital de Cappedon en el seu testament (1247). Aquest hospital després passaria als trinitaris vegeu: Cat. ACL, LP_2945. Vegeu sobre aquest hospital: Eduardo CORREDERA, "San Nicolàs de Fondarella...", pp. 59-86; Jaume TORRES, *Guillem d'Anglesola, baró de Bellpuig, fundador del Monestir de Bellpuig de les Avellanes, i del Monestir de Sant Nicolau, a Bellpuig*, Bellpuig: Biblioteca Municipal "Magí Morera", 1987, pp. 25-37.

quants el seguiren, també el moribund, i passaren “per lo portal del espital”. Finalment el batlle també va sortir al carrer i aconseguí el malfactor “en lo ferreginal d'en Arnau Berneguer prop lo dit spital”; el ferit va ser dut a casa seva on va morir poc després. Arran dels topònims i de les descripcions del testimoni deduïm que es tractava d'un hospital situat a prop de la vila però extramurs, potser adossat a les muralles ja que sembla que hi havia un portal que duia el seu nom.¹⁴³⁰

Acabem aquí aquesta espècie de catàleg sobre els hospitals al voltant de les vies lleidatanes. De ben segur encara en manquen i sembla estrany com, cercant entre monografies locals i articles diversos, podem anar trobant noves institucions fins impacientar a l'investigador. Això és deu a la gran difusió que va viure aquest tipus d'assistència: d'una banda, com a via de sortida a la voluntat caritativa burgesa i, d'altra banda, per la necessitat de dotar les viles amb certs espais d'acollida i control. Ara bé, tot i la gran quantitat d'hospitals no hem de tenir una sola imatge d'aquests centres, hi havia tipologies diverses i cal ara catalogar-los, classificar-los i contextualitzar-los per completar i comprendre amb profunditat la importància de la xarxa viària catalana. Lleida estava al centre d'aquest territori estudiat, una zona de pas entre Catalunya i l'Aragó i transitada per tota mena de personatges. El caràcter de lloc de pas queda ben reflectit en la gran quantitat d'hospitals documentats al llarg de les vies i també, a l'interior de Lleida. De fet, ja des dels seus inicis cristians la ciutat va convertir-se en una amalgama de cultures i va rebre, durant els anys posteriors a la conquesta, repobladors de diferents zones. Per tant la tradició hospitalera i d'acollida ve d'antic i això queda demostrat en les fundacions primerenques tant als camins com dins de la ciutat.

¹⁴³⁰ Vegeu el procés a: Cat. AML, Fons Municipal, *Llibre de Crims*, 1386-1387, reg. 792, f. 179r (document 33 de l'apèndix).

Hospitals situats al camí de Barcelona

“En la cosa pública havia cap, e aquest és aquell qui ha lo regiment o senyoria; los ulls e les orelles són los jutges e els oficials; los braços són aquells qui defenen la cosa pública, ço és los cavallers e los hòmens d’armes; lo cor són los consellants; les parts generatives són los preïcants e informants; les cuixes e cames són los menestrals; los peus que calciquen la terra són los pagesos qui la colren e la exerciten per llur ofici tostemps.”

(Francesc Eiximenis, *Regiment de la Cosa Pública* (1927))

Conclusions

Si fóssim capaços de visitar la Lleida dels segles XIV i XV durant un dia qualsevol, potser a les acaballes del mes de març, arribaríem a una ciutat bulliciosa, amb gent aqueferada pels carrers anant amunt i avall. Si ens plantéssim al bell mig del carrer Major, entremig dels tolls d’aigua de les darreres pluges i les munteres de brossa, veuríem passar atzembles carregades amb productes per vendre’ls al mercat; imaginem-nos doncs que som allà i, entre la gentada, copsem de cua d’ull com una dona, esquivant les tifes de les bèsties que acabaven de passar, busca abocar dissimuladament el contingut d’un orinal a la claveguera, llavors un veí l’avisava de la presència del mostassaf; tothom sap que les privades s’han de llançar de nit i a la séquia dels Molins de l’Hospital. Per arribar a la Carrera Mitjana hem de travessar per l’enfront de la Triperia, on hi ha l’escorxador; des d’allà estant ens arriben els bramuls dels animals que esperen ésser sacrificats i l’olor contundent de les restes podrint-se al sol de març. Més enllà, a la Carnisseria Major, els carnisers criden oferint talls de carn i també els peixaters mostren les anguiles que han pescat al Segre o el peix “fresc” que acaba d’arribar de Tortosa. A prop del corral de l’Herbasseria els crits augmenten, dos homes que jugaven a la gresca s’embranquen en una baralla i un treu el coltell mentre l’altre arrenca a córrer entre la gentada i aviat el perdem de vista. Llavors, mentre els saigs el busquen i pregunten entre la multitud, posem la vista en una parella de pelegrins que demanen almoina amb la mà estesa i mostren orgullosos la vieira que han aconseguit a Sant Jaume de Compostel·la; ara fan el camí de tornada a Calàbria d’on van partir fa tot just un any. Aquests dos pelegrins de rostre hirsut han dormit a l’Hospital d’en Coll, el que hi ha a l’altre costat del riu i que està regentat per un matrimoni força esquerp; no cal estirar-los gaire de la llengua perquè expliquin a tothom que els han fet fora tan bon punt ha despuntat el dia i que a la nit la feina va ésser seva per trobar-hi una misera flassada amb que abrigar-se. Des de Cappont, observant com el Segre baixa cabalós i colpeja els murs de la primera filera de cases, emprenem el camí de sortida; agafem la via de Barcelona que fa marrada per Vilanova de Fontanet i passa per davant del Santuari de Santa Maria de l’Horta; des d’allà estant, mirant a la dreta, podem veure les siluetes dels molins bataners i bladers que poblen la séquia de Fontanet i ens arriba la fresa de les seves moles i martells. A l’altra banda,

en canvi, cap a l'esquerra, hi veiem l'estranya silueta del monestir de Sent Lar (Sant Llàtzer) dedicat a la cura de leprosos; ara n'hi ha ben pocs, potser només una parella que ocupen unes dependències ruïnoses, gairebé ensorrades. Així, amb aquesta darrera visió de la ciutat, donem l'esquena a la magnífica Seu i emprenem el camí cap a Barcelona.

La societat urbana medieval vista a través dels ulls del franciscà Francesc Eiximenis era una comunitat, com la que hem descrit, que s'havia d'assemblar a un cos humà. Els seus membres, entenent-los en el sentit ampli de l'època (ulls, cames, cor...), havien d'actuar coherentment protegint-se els uns als altres perquè "si la un membre és tallat del cors, tots los membres e tot lo cors tremolen".¹⁴³¹ Les similituds de la societat urbana amb la sanitat del cos no acaben aquí, la paraula crisi té el seu origen en el vocabulari mèdic i va ser utilitzada per anomenar un canvi de millora o d'empitjorament en el malalt i, posteriorment, una situació negativa o una pertorbació econòmica.¹⁴³² Per això ens sembla encertat l'estudi de la ciutat de la baixa edat mitjana entesa com un cos que, tot i estar format per diversos membres, tots tenen un objectiu comú, la supervivència. La idea del Bé Comú representava la consolidació d'aquest concepte; tot i que en realitat signifiqués el manteniment d'un *statu quo* en benefici del patriciat urbà.

Nosaltres a través de la nostra visita fugaç no ens n'hem pogut adonar, però llavors la ciutat estava immersa en un procés de canvi que havia de condicionar d'una manera important la vida dels seus habitants, un canvi on hi estaven involucrats tots els membres del cos urbà, des dels mercats fins als hospitals. Es tractava d'un procés de reforma social i assistencial destinat, en definitiva, a preservar la salut dels conveïns i evitar el daltabaix econòmic que provocaven les visites regulars de l'epidèmia d'ençà el 1348.

En un primer moment ens hem fixat en els mercats dels productes principals. No obstant això, d'aquesta anàlisi hem exclòs la farina i el pa que han d'ésser, esperem, estudiats posteriorment ja que representaven l'aliment bàsic de la població medieval, tant urbana com rural; tot i les dades recollides i les mencions que aportem durant el treball és necessari que un estudi aprofundeixi en les disposicions al voltant d'aquest aliment i la seva complexitat al llarg dels segles XIV i XV. Per una qüestió de necessitat la ciutat va començar a regular i limitar les activitats comercials i els residus que generava, també els residus domèstics. El patriciat urbà era perfectament conscient del lligam entre malaltia i brutícia i va començar a organitzar els espais de producció i compra-venda per tal de millorar les condicions higièniques de la població. A més, era una època de creixement de la medicina escolàstica; a diferents viles catalanes es lluitava contra l'intrusisme practicat per sanadors i remeiers que no havien cursat

¹⁴³¹ Francesc EIXIMENIS, *Regiment...*, pp. 41-44.

¹⁴³² Joan COROMINES, *Diccionari etimològic...*, p. 1061. En anglès la paraula crisi va tenir primerament un significat mèdic i no va ser fins al segle XVII quan va rebre un significat relacionat amb l'economia. Vegeu: Charles T. ONIONS, George W. S. FRIEDRICHSEN; Robert W. BURCHFIELD, *The Oxford dictionary of English etymology*, Nueva York: Oxford University Press, 1966, p. 229.

els estudis universitaris i no havien estat examinats per les institucions municipals. A les ordinations de Valls del 1299 ja s'ordenava "que negun metge no gos donar porga tro sia examinat"¹⁴³³, igual com passava en altres viles de la Corona i exemplifica la voluntat de dotar de major rellevància la medicina universitària. Les successives epidèmies després de 1348 foren el detonant per a la posada en pràctica i la millora de moltes mesures higièniques que, a partir del segle XV, van marcar la vida quotidiana dels mercats. La ciutat també va fer front a una important reforma urbanística al centre urbà (Plaça Sant Joan), durant la dècada del 1440, destinada a eixamplar els carrers i fer-los més nets de sutzures.

La ciutat, assetjada per la pesta, es va fixar en un personatge les característiques del qual havien canviat notablement durant els segles XI-XIII. Llavors el pobre medieval esdevingué per al món urbà una figura contradictòria, alhora lloada i criticada; el necessitat de la baixa edat mitjana tenia un retrat, fet pel seus mateixos conciudadans, farcit de llums i ombres. El pobre era l'objecte de la caritat, l'eina indispensable per poder passar el tràmit del purgatori amb fluïdesa però també l'ociós i el trampós que malgastava les almoines i utilitzava trapes i enganys per poder semblar més desvalgut.

Ara bé, hem pogut adonar-nos de com la pobresa és una construcció social, un concepte dinàmic, que varia segons les èpoques, i difícil de definir perquè no existia una explicació del terme "pobresa absoluta". Així hem distingit dos grans grups, la pobresa temporal i la pobresa endèmica, que són dues catalogacions artificials per poder comprendre millor el fenomen durant la baixa edat mitjana. Per una banda cal que entenguem que la pobresa és un concepte variable en funció de l'estrat social al que es pertany; la necessitat es pròpia de totes les classes però afecta de manera desigual, així tot i que la comtessa Isabel d'Urgell fos considerada pobra en un moment de la seva vida és impensable que patís la mateixa migradesa que les vídues de la classe social més baixa. Passava el mateix amb la pobresa temporal que va afectar diverses vegades una bona part de la població catalana medieval; quan les caresties i les epidèmies assolaven el camp català els pobres podien arribar a representar un terç de tota la població afectada. En aquest sentit, durant les èpoques de malaltia trobem prohoms que demanaven exempcions fiscals adduint certa pobresa temporal, però, igualment, resulta impensable que les seves necessitats fossin igualables a les de les famílies dels pobles veïns de Lleida que van rebre blat provinent de la caritat reial el 1385. A través de la documentació l'adjectiu pobresa i els seus sinònims s'utilitzen en una gran quantitat de contexts i és important definir-los i entendre'ls correctament. A l'edat mitjana la pobresa suposava una disminució del nivell de vida sense importar d'on es partia, era igualment pobre el notari que no podia treballar arran d'una malaltia visual que el tolit que, des del seu naixement, s'arrossegava pels camins buscant almoina.

¹⁴³³ Francesc CARRERAS CANDI, "Ordinacions urbanes de bon govern a Catalunya...", p. 202.

Una part important d'aquesta pobresa va adquirir un caràcter itinerant, afegint així una darrera característica a la definició, la desconeixença. Possiblement el pobre és el personatge més característics dels camins medievals; alguns d'aquests necessitats anaven de ciutat en ciutat i s'afermaven amb algun senyor durant un temps determinat fins que la vida al camí els tornava a cridar. El cas més paradigmàtic és el del pelegrí medieval assegut a la taula de la Pia Almoïna, un home pobre que fa camí com a mode de vida i du, cosides al barret, més de mitja dotzena d'emblemes per demostrar el seus romiatges successius.

Fou aquesta pobresa la que va crear més recels entre els lleidatans i, de fet, sovint veiem com homes i dones de baixa categoria protagonitzen les pàgines dels *Llibres de Crims*; personatges com els eixorellats que són lladres reincidents i els descobreixen en aixecar-los els cabells i copsar la terrible marca que deixava el càstig exemplificant. Durant el segle XV es van anar publicant un seguit de normes per controlar la marginalitat i les activitats relacionades amb aquest tipus de pobresa. Es tractava de lleis que alternaven la caritat, després de les èpoques més dures, amb períodes de repressió; les anomenades lleis de pobres restringien activitats com: la prostitució, l'alcauoteria, el joc... no només per la criminalitat que ocasionaven sinó també pels nombrosos dubtes morals que generaven. Els falsos pobres eren lladres dels mateixos pobres perquè s'emportaven i malgastaven allò que corresponia als veritables necessitats. En aquest sentit, la marginalitat dels falsos pobres va comportar un seguit de dubtes morals equiparables a les problemàtiques derivades de la convivència entre les diferents comunitats religioses. D'aquesta manera les restriccions contra la prostitució s'alternaven amb les regulacions referents a la vida a la Cuirassa jueva arribant ambdues a assimilar-se en termes d'higiene moral; hem comentant com, en ambdós casos, la brutedat moral era capaç de traslladar-se a un pla físic i contaminar l'aigua i els aliments que es tocaven amb les mans nues. De fet la malaltia i el pecat estaven estretament relacionades de manera que la brutedat de l'ànima podia ocasionar malalties no només a nivell personal sinó també calamitats que afectaven a tota la ciutat.¹⁴³⁴

Però als atemptats contra la moral s'hi va afegir un altre aspecte encara més terrible, la propagació de malalties. Allò desconegut era perillós i la vida moralment distesa i itinerant d'aquest personatges féu desconfiar als ciutadans. En poc temps el pobre havia passat d'ésser una figura acceptada i suportada pels mateixos veïns a un proscrit que s'havia de controlar; cal però diferenciar entre aquests rodamons i els pobres vergonyants o altres pobres acceptats i sostinguts per les xarxes de solidaritat veïnal. Joan Lluís Vives (1493-1540) va posar per escrit aquesta idea reguladora, de fet tan ell com Gabriel de Toro són hereus d'aquest canvi de

¹⁴³⁴ Vegeu la següent afirmació: *The link between physical and spiritual sickness is underlined by Giordano da Rivalto in another sermon in which he portrays mortal sin as equivalent to the worst fever* (John HENDERSON, *The Renaissance Hospital...*, p. 12). El mateix es pot observar en llegir el capítol de Jaume d'Agramont dedicat a la pestilència moral.

concepció en la pobresa que ja es va produir durant el segle XIV.¹⁴³⁵ Així l'humanista valencià deia:

*Cuántas veces vemos que un solo hombre introduce en la ciudad alguna grave y cruel enfermedad por la que mueren muchos, como la peste o la sarna gálica u otras epidemias parecidas. ¿Y cómo se puede permitir que cuando se celebra en un templo alguna de esas solemnes y famosísimas fiestas, haya que entrar, sobre todo en esas circunstancias, en el recinto sagrado entre dos filas de enfermos de úlceras, de tumores y otros géneros de males cuyo solo nombre es ya repugnante, y que éste sea el único sitio que tienen para pasar niños y niñas, ancianos y mujeres embarazadas? ¿Pensáis que todos éstos son de hierro, tan fuertes que no se inmuten a la vista de todo eso; si están en ayunas, sobre todo, esas úlceras no sólo se meten por los ojos sino también por las narices, por la boca, y casi llegan a tocar las manos y el cuerpo de los que van pasando...*¹⁴³⁶

La ciutat va buscar entre totes les eines al seu abast per lluitar contra la propagació de les malalties; ja hem parlat de la creixent importància de la medicina escolàstica. Llavors els ulls dels governants municipals van fixar-se en la xarxa hospitalària perfectament estructurada des del segle XIII. Aquest recurs va resultar indispensable per al control de la pobresa itinerant perquè permetia unir la caritat, intrínseca de la figura del pobre, a les noves necessitats de control social i higiènic que estaven apareixent. En aquest sentit la xarxa hospitalària lleidatana va evolucionar a través de tres fases força clares i sempre relacionades amb la pobresa itinerant: la fase de fundació, la d'adaptació i, finalment, la de renovació.

La fase de fundació (ss. XII-XIII) va estar marcada per les fundacions laiques i mendicants. Llavors es va bastir una xarxa assistencial de caire expansiu, estructurada a través dels eixos principals de comunicació i que donava acollida als nous repobladors que s'acostaven a Lleida. Fou durant aquesta fase quan es fundaren els hospitals més estables de la història de la ciutat tot i que molts d'altres dels que van veure la llum durant aquelles dates encara ens són desconeguts i deduïm que van tenir una vida efimera. Ja des d'un bon principi el municipi va tenir un paper preeminent en la gestió dels hospitals lleidatans, de fet als costums de Lleida (1228) ja hi apareixen tots els centres sota control administratiu de la Paeria.

La fase d'adaptació (ss. XIV-XV) va viure tots els canvis ocorreguts durant la segona meitat del segle XIV, ens referim als cicles epidèmics i a la nova concepció de la pobresa. Llavors la ciutat va intentar reconstruir la xarxa hospitalària per poder acollir amb majors garanties els nous pobres que arribaven. Alguns dels centres es van traslladar fins als principals portals de la ciutat, deixant la seva antiga ubicació fora muralles o excessivament imbricada dins el teixit urbà; també fou una època de noves fundacions, es van crear els hospitals de Guillem Vidal-Bernat Coll i de Pere Serra. Els centres donaven servei majoritàriament a passavolants, molts venien de Castellà i d'Aragó i passaven per Lleida de camí cap a Barcelona.

¹⁴³⁵ Vegeu Pedro FRAILE, *El vigilante de la atalaya. La génesis de los espacios de control en los albores del capitalismo*, Lleida: Milenio, 2005, pp.41-68.

¹⁴³⁶ Juan Luís VIVES, *El socorro...*, p. 77.

Per tant no es tracta d'hospitals destinats a servir a la població, ni tan sols als pobres que vivien a Lleida que preferien acollir-se als bacins parroquials o a la Pia Almoïna.

Val la pena mencionar que no hem d'interpretar erròniament els testimonis que ens apareixen als *Llibres de Crims*, és ben cert que no tots els usuaris mencionats dels hospitals eren lladres o assassins, però la criminalitat és una característica indispensable per aparèixer a la documentació judicial. Per tant tots els testimonis que hem presentat donen una imatge parcial d'aquests hospitals, probablement excessivament fosca i violenta. No obstant això, hem d'acceptar que els hospitals eren espais de marginalitat i, per tant, també de criminalitat. Per aquest motiu l'hospital havia d'exercir un control sobre els usuaris: permetia el recompte, conèixer la seva destinació i jutjar si realment eren pobres o s'aprofitaven del sistema; ja hem mencionat el cas d'un jove que, en arribar a Lleida camí de Barcelona, es féu passar per mut per tal d'evitar que l'afermessin amb un senyor. És ben clar que, a partir d'aquest moment, l'hospital passava a combinar la funció caritativa amb la del control de la pobresa itinerant.

Finalment es va produir la fase de renovació (s. XV) que tingué el moment àlgid el 1453 amb l'inici de les obres per construir l'Hospital General de Santa Maria. La nova concepció de la pobresa va comportar una reordenació espacial. En la investigació liderada pel bisbe Garcia Aznárez de Añón copsem l'estat ruïnós dels hospitals municipals i la impossibilitat de donar una bona atenció als visitants. Les successives pestes i epidèmies havien destruït les rendes dels hospitals, molts jornalers havien fugit a la ciutat cercant salaris més alts i això havia repercutit en l'abandó de terres; a més, en molts casos, els mateixos propietaris havien incorporat les rendes de l'hospital al seu patrimoni personal, el cas més flagrant fou el de l'Hospital de Bernat Coll, a Cappont, on l'administrador Antoni de Torres havia malgastat els recursos del centre en litigis personals i en les dots de les seves filles. Davant d'aquest descontrol la necessitat de renovació semblava imperiosa i la reforma anterior completament infructuosa. Els diversos testimonis entrevistats pels representants municipal i episcopal donaren fe de l'arribada continuada de nombrosos pelegrins a la ciutat, quadrilles de més de quinze persones vingudes de llocs desconeguts; molts parlaven llengües intel·ligibles, diuen que venien d'Alemanya, França i Itàlia, i entre ells s'hi podien amagar falsos pobres que representaven un problema greu per a la ciutat. La necessitat d'un espai de vigilància i control es féu més necessària que mai però, altra vegada, compaginant la doble imatge de la pobresa: la de la caritat i la de la criminalitat. Per això l'Hospital General en època moderna es convertirà en un escenari de la pobresa per impressionar al públic, un espai per mostrar la necessitat sense que aquesta quedi diluïda enmig de les diferents institucions assistencials; l'hospital esdevingué llavors un aparador de la pobresa, també durant les nombroses processons que hi tenien lloc, que atreïa les donacions i els llegats pietosos dels conveïns que comprenien la funció i la necessitat d'aquests espais.

L'afluència de donatius era indispensable per al funcionament de l'hospital que s'havia convertit en un actiu econòmic de les urbs medievals. Aquest aspecte encara ha de ser estudiat en el cas de la ciutat de Lleida però és ben clar en altres casos com Tarragona o en diverses ciutats italianes. És l'època en la que va rendibilitzar-se la caritat, els mateixos burgesos que gestionaven empreses comercials molt lucratives també s'encarregaven de gestionar els hospitals convertint la institució en un centre dinamitzador de l'economia urbana. A partir d'aquest moment l'hospital no tindrà importància únicament com a espai d'acollida sinó també com a sosté del sistema urbà baixmedieval.

Finalment, al darrer capítol hem estudiat la xarxa hospitalària dels voltants de Lleida seguint els camins principals: Balaguer, Barcelona, Tarragona, Tortosa, Saragossa i Montsó. Manca un estudi aprofundit seguint aquest criteri i basat en l'anàlisi d'una geografia més funcional de l'edat mitjana. En un futur hem de ser capaços de poder copsar millor en un mapa totes les infraestructures de que es disposava: els ponts i les barcasses per a creuar els rius, els espais amb assistència mèdica i veterinària, els mercats... i també conèixer les temporades de major afluència de mercaders i pelegrins, els camins que resultaven impracticables després de la pluja, els problemes amb el bandolerisme... per poder aprofundir molt més en la realitat dels camins medievals. En aquest apartat, imitant el treball realitzat per Raül Villagrasa en el cas d'Aragó, hem volgut aprofundir en els hospitals construïts a les principals vies de comunicació que portaven a Lleida. D'una banda, aquest fet ens ha permès constatar la importància de la institució hospitalària per a l'acollida de pobres i la seva abundància ens permet reflexionar sobre la gran quantitat de gent a la que podrien haver donat servei; hi havia hospitals en pobles separats per pocs quilòmetres i varis centres en una mateixa vila de manera que els pobres tenien diverses opcions per a l'allotjament. D'altra banda, veient els diversos exemples d'hospital, s'entén que no hi havia una tipologia única sinó que en funció: dels inicis de la institució, del seu poder econòmic i de la importància de la vila, la grandària i el tipus d'assistència que s'hi desenvolupava variaven. No obstant això, manca un estudi sincrònic dels hospitals i dels camins que ens permeti comprendre quins hospitals funcionaven en cada moment; aquest fet permetrà conèixer molt millor els camins i els seus contextos en cada moment de la història i la seva aportació a les ciutats i viles que travessaven.

Acabem aquí l'evolució de la xarxa hospitalària que s'hauria de continuar més endavant relacionant l'Hospital de Santa Maria amb la resta de centres de l'entorn. El sistema hospitalari lleidatà baixmedieval no s'ha de copsar com una construcció monolítica, inamovible, sinó pròpia de cada temps i del tipus d'usuari que l'ocupava. Així, la institució hospitalària es va anar adaptant al context social de cada moment creant un espai dedicat al bé públic en diversos sentits: vigilància, caritat i economia. Durant la baixa edat mitjana assistim a la creació d'un poder públic encarregat de regular allò que afectava a la municipalitat: la higiene als mercats, la neteja dels carrers, la qualitat dels productes, el temps, la gestió de la pobresa... Fou així com la

salut esdevingué el baluard de la vida quotidiana; davant les investides constants de l'epidèmia preservar la bona sanitat intramurs era la millor opció davant l'horrible daltabaix social i econòmic que tenia lloc després de la pesta. "Prevenir" esdevingué per a l'home medieval la paraula més important perquè significava protegir i evitar el patiment de la malaltia i el consegüent cost econòmic del remei; com en el títol de l'escrit de Jaume d'Agramont: *Regiment de preservació de pestilència* (encara que es tracti de l'invent d'Enric Arderiu i Joan Veny per tal d'evitar el llarg incipit: *epístola de Maestre Jacme d'Agramont...*¹⁴³⁷)

La ciutat medieval era un espai complex, el centre de la riquesa comercial i, alhora, l'espai d'on tothom volia fugir quan s'hi declarava un brot pestífer. Els seus carrers feterosos, les carnisseries i peixateries atapeïdes i els espais d'assistència (hospitals i Pia Almoïna) la convertien en un lloc complicat i difícil de gestionar. Enmig del context medieval la pobresa va esdevenir una part més de la salut pública, s'havia de preservar la societat de l'arribada de falsos pobres, reduir el màxim possible la seva actuació dins dels murs urbans per prevenir a la ciutadania dels problemes, morals i delictius, que ocasionava la seva presència. Però la ciutat medieval, més enllà d'aquest ambient hostil, era l'espai on l'home lluitava per viure en comunitat, per això es va bastir tot un sistema de normes que anaven des de les carnisseries fins als hospitals i que buscaven assegurar l'existència de la vida urbana. El garant d'aquest sistema va ésser el nou govern municipal que s'havia anat construint i dotant amb eines des del segle XIII; l'agressió més greu a la seva autoritat foren les pestes, que van fer trontollar l'autonomia de la vila i, durant uns mesos, la convertien en una ciutat a la deriva, abandonada per les elits dirigents mortes o fugitives.

¹⁴³⁷ Joan VENY, *Regiment de preservació...*, pp. 32-33.

Bibliografia

Obres generals

ALCOVER, A. M^a., MOLL, F. B., *Diccionari català-valencià-balear*, 10 vols., Palma de Mallorca: Moll, 1980-1985.

<<http://dcvb.iecat.net/>>

CARRERAS, J., dir., *Gran enciclopèdia catalana*, 25 vols., Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1986-1993.

COROMINES, J., *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, Barcelona: Curial Edicions, 1981.

GIRALT, J., dir., *Diccionari de la llengua catalana*, Barcelona: Enciclopedia Catalana, 2002.

<<http://diccionari.cat/>>

MONJOS DE MONTSERRAT, *La Bíblia, versió dels textos originals i notes pels monjos de Montserrat*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2009.

ONIONS, C. T., FRIEDRICHSEN, G. W. S., BURCHFIELD, R. W., *The Oxford dictionary of English etymology*, Nueva York: Oxford University Press, 1966.

SAINT-GERMAIN, LL., F., *Vocabulari de la llengua catalana medieval de Lluís Faraudo de Saint-Germain*, Institut d'Estudis Catalans (recurs electrònic)

<<http://www.iec.cat/faraudo/>>

Obres concretes

ABADAL, R., *Pere el Cerimoniós i els inicis de la decadència política a Catalunya*, Barcelona: Edicions 62, 1972.

AGRAMONT, J. de, *Regiment de preservació de la pestilènica*, ed., Joan Veny, Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1998.

ALBERT, J. P. *Odeurs Sainteté, la mythologie chrétienne des aromates*, Paris: Éditions de l'École des Hautes Études en Sciences Sociales, 1990.

ALCANYÍS, LI., *Regiment preservatiu e curatiu de la pestilència*, Jon Arrizabalaga, ed., Barcelona: Editorial Barcino, 2008.

ALFONSO X. el, *Las Siete partidas*, Barcelona: Linkgua, 2011.

ALTISENT JOVÉ, J., "Llibre apel·lat 'speculum prioris' de la confraria de Sant Salvador de la Seu de Leyda", *Analecta Sacra Tarragonensis*, I (1925), pp. 353-380.

ÁLVAREZ, V. A., dir., *Edad Media historia de España*, Barcelona: Ariel, 2005.

ANGLÈS, R. P., *Els noms del Vilosell i el seu terme municipal*, Barcelona : Institut d'Estudis Catalans, 2006.

APICI, *l'art de la Cuina/ de re coqvinaria*, trad. Joan Gómez, Barcelona: Fundació Bernat Metge, 1990.

ARAD, L., "The holy land ampulla of Sant Pere de Casserres – A liturgical and art-historical interpretation", *Miscel·lània litúrgica catalana*, 15 (2007), pp. 59-86.

ARAMAYONA, G., "El cuaderno de 1421 de 'el bací dels pobres vergonyants', de la parroquia de Santa María del Mar, de Barcelona", *La pobreza y la asistencia a los pobres en la Catalunya Medieval*, Manuel Riu, dir., 2 vols., Barcelona, Centro Superior de Investigaciones Científicas, 1980, II, pp. 173-189.

ARCARAZO, L. A., LORÉN, M. P., *El santo hospital de San Julián Mártir y Santa Lucía y otros hospitales de Barbastro*, Barbastro: Centro de Estudios del Somontano de Barbastro, 2001.

<<http://www.cesomontano.es/index.php/component/k2/item/336-vero4>>

ARGILÉS, C., *Una ciutat catalana en època de crisi: Lleida, 1358-1500: el treball, els salaris, la producció agrícola i els preus a través dels llibres d'obra de la Seu Vella*, Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs, 2010.

ARRIZABALAGA, J., "La peste Negra de 1348: los orígenes de la construcción como enfermedad de una calamidad social", *Dynamis*, 11 (1991), pp. 73-117.

ARRIZABALAGA, J., "Nuevas tendencias en la historia de la enfermedad: a propósito del constructivismo social", *Arbor*, 142 (1992), pp. 147-165.

ARRIZABALAGA, J., "Facing the Black Death: perceptions and reactions of university medical practitioners", *Practical medicine from Salerno to the Black Death*, Luís Garcia-Ballester, Roger French, Jon Arrizabalaga, Andrew Cunningham, eds., Cambridge: Cambridge University Press, 1994, pp. 237-288.

ARRIZABALAGA, J., "Asistencia, caridad y nueva ética de la responsabilidad colectiva ante la salud y la pobreza en el espacio urbano occidental del Antiguo Régimen", *Ciudad y hospital en el occidente europeo 1300-1700*, Lleida: Milenio, 2014, pp. 27-48.

ARRIZABALAGA, J., "La identidad de la peste en la Europa del Antiguo Régimen", Flocel Sabaté, dir., *L'assistència a l'edat mitjana*, Lleida: Pagès Editors, 2017, pp. 169-181.

AVENTÍN, M., "Ordinacions medievals de viles-mercat catalanes sobre el comerç i consum del vi", *Estudis d'Història Agrària*, 17 (2004), pp. 115-127.

BACH, A., *Bellpuig: Història de la vila de Bellpuig*, Bellpuig: Ajuntament de Bellpuig; Institut d'Estudis Ilerdencs, 1998.

BADA, J., et al., *Catalònia religiosa: atlas històric dels orígens als nostres dies*, Barcelona, 1991.

DA BAGNOREGIO, B., *Leggenda Maggiore (Vita di San Francesco d'Assisi)*, trad. Simpliciano Olgiati.

<<http://www.assisiorm.it/allegati/218-Leggenda%20maggiore.pdf>>

BAJET, M., *Aspectes del comerç a Catalunya en el segle XVI segons els llibres dels mostassas*, Barcelona: Universitat de Lleida, 1993.

<<http://www.tdx.cat/handle/10803/8131?show=full>>

BAJET, M., *El mostassaf de Barcelona i les seves funcions en el segle XVI. Edició del "Llibre de les Ordinacions"*, Barcelona: Fundació Noguera, 1994.

BALESTRACCI, D., "The regulation of public health in italian medieval towns", *Die Vielfalt der Dinge: Neue Wege zur Analyse mittelalterliche Sachkultur*, Helmut Hundsbichler, Gerhard Jaritz, Thomas Kühnreiter, eds., Viena: Verlag de Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1998, pp. 345-357.

BANEGAS, R., "Seguretat, qualitat i higiene a la venda de carn a la Barcelona durant el segle XIV", *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, 16 (2005), pp. 75-95.

BANEGAS, R., SEGOVIA, C., "Problemes en l'entrada de bestiar destinat a la carn a la ciutat de Barcelona durant la segona meitat del segle XV. Una qüestió fiscal i de salut pública", *Acta historica et archaeologica mediaevalia*, 27-28 (2006), pp. 121-142.

BANEGAS, R., *L'aprovisionament de carn a Barcelona durant els segles XIV i XV*, tesi doctoral dirigida per Antoni Riera, Universitat de Barcelona, 2008.

BANEGAS, R. "'Salsa a tota carn d'olla'. El consum de carn a la Catalunya baixmedieval, un model mediterrani?", *Singaldures*, 30 (2011), pp. 15-22.

BANEGAS, R., "Travail et techniques des bouchers et des poissonniers dans la Catalogne rurale (XIVe et XVe siècles)", *Etudes Roussillonnaises. Savoirs des campagnes, Catalogne, Languedoc, Provence XIIe-XVIIIe siècles*, Catherine Verna, Pere Benito, eds. 26 (2013-2014), pp. 145-152.

BANEGAS, R., *Sangre, dinero y poder. El negocio de la carne en la Barcelona bajomedieval*, Lleida: Editorial Milenio, 2016.

BANGO, I., BUSQUETA, J. J., *Gombau de Camporrells, bisbe de lleida a l'alba del segle XIII*, Lleida: Amics de la Seu Vella de Lleida, 1996.

BARCELÓ, M., ROSSELLÓ, G., *La ciudad de Mallorca. La vida cotidiana en una ciudad mediterránea medieval*, Palma: Lleonard Muntaner, 2006.

BARCELÓ, J., *Poder local, govern i assistència pública: el cas de Tarragona*, tesi doctoral inédita, Universitat Rovira i Virgili, 2014.

BARCELÓ, J., *Poder local, govern i assistència pública: l'hospital de Sant Pau i Santa Tecla de Tarragona*, Tarragona, Arola Editors, 2017.

BASILE, G., *I colori di Giotto, La Basilica di Assisi: restauro e restituzione virtuale*, Milano: Silvana Editoriale, 2010.

BATLLE, C., “Un exemple de la hipersensibilitat popular (Barcelona, Corpus, 1370)”, *VIII Congreso de Historia de la Corona de Aragón. La Corona de Aragón en el siglo XIV*, 3 vols. València: Caja de Ahorros y Monte de Piedad de Valencia, 1970, II, pp. 91-101.

BATLLE, C., “La ayuda a los pobres en la Parroquia de San Justo de Barcelona”, *A pobreza e a Assitência aos pobres na Península Ibérica durante a Idade Média*, 2 vols., Lisboa: Imprensa Nacional-Casa da Moeda, 1973, I, pp. 59-71.

BATLLE, C., *L'assistència als pobres a la Barcelona medieval: S. XIII*, Barcelona: Rafael Dalmau, 1987.

BATLLE, C., *Fires i mercats, factors de dinamisme econòmic i centres de sociabilitat (segles XI a XV)*, Barcelona: Rafael Dalmau, 2002.

BATLLE, C., VINYOLES, T., *Mirada a la Barcelona medieval des de les finestres gòtiques*, Barcelona: Rafael Dalmau, 2002.

BELLI, M., GRASSI, F., SORDINI, B., *La cucina di un ospedale del trecento, gli spazi, gli oggetti, il cibo nel Santa Maria della Scala di Siena*. Ospedaletto: Pacini editore, 2010.

BELTRÁN DE HEREDIA, V., “Domingo Pons (1330-1417) fundador del colegio de la Asunción de Lérida”, *Hispania Sacra*, IX/18 (1956), pp. 281-319.

BENEDICTOW, O., *La Peste Negra, 1346-1353: la historia completa*, José Luís Gil, trad., Madrid: Akal, 2011.

BENITO, P., “Del castillo al mercado y al silo: la gestión de la renta cerealista de la Almoína de Barcelona en la castellanía de Sitges”, *Historia agraria. Revista de agricultura e historia rural*, 51 (2001), pp. 13-44.

BENITO, P., “Els primers pelegrins catalans a Sant Jaume de Compostel·la (segles XI-XII): Identitat, perfil social i procedència geogràfica”, *El camí de Sant Jaume i Catalunya. Actes del*

congrés Internacional celebrat a Barcelona, Cervera i Lleida, els dies 16, 17 i 18 d'octubre de 2003, Barberà del Vallès: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2007, pp. 111-123.

BENITO, P., "De Labrousse a Sen. Modelos de causalidad y paradigmas interpretativos de las crisis alimentarias preindustriales", *Crisis alimentarias en la Edad Media. Modelos, explicaciones y representaciones*, Pere Benito, ed., Lleida: Milenio, 2013, pp.15-32.

BENITO, P., *Crisis alimentarias en la Edad Media. Modelos, explicaciones y representaciones*, Pere Benito, ed., Lleida: Milenio, 2013.

BENITO, P., RIERA, A., eds., *Guerra y carestía en la Europa medieval*, Lleida: Editorial Milenio, 2014.

BERLABÉ, C., "Iconografía del pelegrí a les terres de Lleida", *El camí de Sant Jaume a Catalunya. Actes del Congrés Internacional celebrat a Barcelona, Cervera i Lleida, els dies 16, 17 i 18 d'octubre de 2003*, pp. 267-275.

BERNAT, Margalida, "El manteniment de la salubritat pública a Ciutat de Mallorca segles (XIV i XV)", *Acta historica et archeologica mediaevalia*, 19 (1998), pp. 91-125.

BERTRAN, P., *El menjador de l'Almoina de la Catedral de Lleida. Notes sobre l'alimentació dels pobres lleidatans al 1338*, Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs, 1979.

BERTRAN, P., "L'Almoina de la Seu de Lleida a principis del segle XV", *La pobreza y la asistencia a los pobres en la Cataluña Medieval*, Manuel Riu, ed., Barcelona: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1981-1982, pp. 347-368.

BERTRAN, P., "Les comunitats jueves de Catalunya: l'àrea de Lleida", *La Catalunya jueva*, Jaume Sobrebés, dir., Barcelona: Ajuntament de Girona, 2002, pp. 86-107.

BERTRAN, P., "La alimentación de pobres y peregrinos en la Catalunya medieval", *La alimentación en la Corona de Aragón (siglos XIV-XV)*, Manuel Garcia et al. coord., Zaragoza: Instituto Fernando el Católico, 2013, pp. 43-54.

BERTRAN, P., "La Pia Almoina de Lleida i el recurs al crèdit censal com a Font de finançament, al voltant de 1400", *La corona catalanoaragonesa, l'Islam i el món mediterrani: estudis*

d'història medieval en homenatge a la Doctora Maria Teresa Ferrer i Mallol, Barcelona: Centro Superior de Investigaciones Científicas, 2013, pp. 87-97.

BESERAN, P., “Retaule de Santa Úrsula i sant Nicolau”, *Exposició Pulchra: centenari de la creació del Museu 1893-1993*, Lleida: Generalitat de Catalunya, 1993, pp 168-169.

BESERAN, P., “Sant Jaume de Montclar”, *Exposició Pulchra: centenari de la creació del Museu 1893-1993*, Lleida: Generalitat de Catalunya, 1993, p. 149.

BIRABEN, J. N., *Les hommes et la peste en France et dans les pays européens et méditerranéens*, Paris: Mouton, 1975-1976.

BLOCH, M., *Reyes y siervos y otros escritos sobre la servidumbre*, trad. María del Rosario Pérez, Granada: Universidad de Granada; Universidad de Valencia, 2006.

BOCCACCIO, G., *Decameró*, Francesc Vallverdú, trad., Barcelona: Edicions 62, 2008.

BOFARULL, P., *Colección de documentos inéditos del Archivo General de la Corona de Aragón*, Barcelona: Imprenta del Archivo, 1856, XII.

<<https://archive.org/stream/coleccindedocum15araggoog#page/n31/mode/2up>>

BOLÒS, J., *Dins les muralles de la ciutat. Carrers i oficis a la Lleida dels segles XIV i XV*, Lleida: Pagès Editors, 2008.

BONNEAUD, P., *Els hospitalers catalans a la fi de l'Edat Mitjana. L'orde de l'Hospital a Catalunya i a la Mediterrània, 1396-1472*, Lleida: Pagès Editors, 2008.

BOTET, G., *Els costums de Lleida*, Joan J. Busqueta, ed., Lleida: Ajuntament de Lleida, 1997.

BOUCHERON, P., MENJOT, D., BOONE, M., *Historia de la Europa Urbana: La ciudad medieval*, Jean-Luc Pinol, dir., València: Publicacions de la Universitat de València, 2010.

BOWERS, B. S., ed., *The medieval hospital and medical practice*, Aldershot: Ashgate, 2007.

BRAMON, Dolors, “Avituallament i salubritat a les ciutats islàmiques (i un ‘ex cursus’ sobre l'arabisme rafalí)”, *Acta historica et archaeologica mediaevalia*, 19 (1998), pp. 171-187.

BRODMAN, J. W., *Charity and Welfare; Hospitals and the poor in Medieval Catalonia*, Philadelphia; University of Pennsylvania, 1998.

BRUMME, J., *et al.*, eds, *Estudis de llengua i literatura catalanes. Miscel·lània Germà Colom*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat; Fundació Congrés de Cultura Catalana, 1996, V.

BUSQUETA, J. J., "Burguesia i mentalitat feudal a la Lleida del segle XIV: lectura del testament de Tomàs de Sant Climent, senyor d'Alcarràs, Montagut, Sarroca i Llardecans", *Homenatge a mossèn Jesús Tarragona*, Lleida: Ajuntament de Lleida, 1996, pp. 189-218.

BUSQUETA, J. J., SARDOY, E., ENJUANES, I., ERITJA, X., GORT, R., PIÑOL, I., PONS, M., *Pergamins. Catàleg de l'Arxiu Municipal de Lleida*, Lleida: Ajuntament de Lleida, 1998.

BUSQUETA, J. J., "La senyoria del Sant Climent de Lleida: domini fluvial i proveïment a la Baixa Edat Mitjana", *Terra, aigua, societat i conflicte a la Catalunya occidental*, Enric Vicedo, dir., Lleida: Pagès Editors, 1999, pp. 81-102.

BUSQUETA, J. J., GONZÀLEZ, E., ERITJA, X., GORT, R., SARDOY, E., PONS, M., *L'Estudi General de Lleida: ciutat i universitat en els documents de l'Arxiu Municipal de Lleida*, Lleida: Ajuntament de Lleida, 2000, pp. 79-84).

BUSQUETA, J. J., "L'inventari de béns dels castells i torres de la família Sant Climent de Lleida (1432): presentació del text", *Seu Vella: anuari d'Història i Cultura 3*, Lleida: Associació Amics de la Seu Vella de Lleida, 2003, pp. 263-302.

BUSQUETA, J. J., *Història de Lleida, Baixa edat mitjana*, Lleida: Pagès Editors, 2004.

BUSQUETA, J. J., "Notícia sobre les "terres dels Sant Climent" de Lleida a la segona meitat del segle XV", *Medi, territori i història. Les transformacions territorials en el món rural català occidental*, Enric Vicedo, dir., Lleida: Pagès Editors, 2004, pp. 73-80.

BUSQUETA, J. J., "L'església i l'Estudi General a Lleida a la baixa edat mitjana", *Arrels Cristianes*, 4 vols., Prim Bertran, Francesc Fité, coords., Lleida: Pagès Editors, 2007, pp. 231-260.

BUSQUETA, J., “La baixa edat mitjana: l’església de Lleida en el seu marc històric i social (segles XIII-XV)”, *Arrels cristianes. Temps de consolidació. La baixa edat mitjana. Segles XIII-XV*, II, Prim Bertran, Francesc Fité, coords., Lleida, 2008, pp. 21-54.

BUSQUETA, J., *et al. La Universitat de Lleida, història i present*, Lleida: Edicions de la Universitat de Lleida, 2009.

BUSQUETA, J. J., *Sant Andreu de Palomar al segle XV en els seus textos*, Sant Andreu de Palomar: Centre d’Estudis Ignasi Iglésias, 2012.

BUSQUETA, J. J., “Oligarquia urbana i ensenyament superior: Lleida del bidell al canceller de l’Estudi General”, *L’Edat Mitjana: món real i espai imagina*, Flocel Sabaté, coord., Catarroja: Editorial Afers, 2012, pp. 163-169.

BUSQUETA, J. J., “Europa vers 1200: el moviment trinitari en el context d’una nova religiositat. El domini de *caritas*”, *Els trinitaris d’Anglesola, Avinganya i Lleida. Homenatge a mn. Josep Binefa Monjo*, Guissona: Grup de Recerques de les Terres de Ponent, 2012, pp. 111-130.

BUSQUETA, J. J., “Sobre mestres en 'arts i medicina' de l’Estudi General de Lleida (s. XIV): reflexió humanística i avenç científic”, *El gran valor de les lletres i les humanitats*, Ximo Company *et al.*, ed., Lleida: Publicacions de la Universitat de Lledia, 2015.

BUSQUETA, J. J., “‘De vita et honestate scholarium’ a propòsit del capítol XXIII dels estatuts de la universitat de Lleida (A. 1300)”, *Universitat i ciutat: art, recerca i estructures culturals. Tot recordant a Víctor Siurana*, Lleida: Pagès Editors, 2017, pp. 115-126.

BUXÓ, S. A., “Iconografía de la pobreza en la pintura catalana de los siglos XII y XV”, *La pobreza y la asistencia a los pobres en la Cataluña medieval*, Manuel Riu, ed., 2 vols, Barcelona: Centro Superior de Investigaciones Científicas, 1982, pp. 49-79.

CABESTANY, J. F., CLARAMUNT, S., “‘El plat dels pobres’ de la Parròquia de Santa Maria del Pi de Barcelona (1401-1428)”, *A pobreza e a Assitência aos pobres na Península Ibérica durante a Idade Méida*, 2 vols., Lisboa: Imprensa Nacional-Casa da Moeda, 1973, I, pp. 157-218.

CACHEY, JR., Theodore J., ed., *Petrarch’s guide to the Holy Land. Itinerary to the Sepulcher of our lord Jesus Christ*, Notre Dame: University of Notre Dame Press, 2002.

CAMPANER, Á., *Cronicón Mayoricense*, Palma: Sa Nostra, 2007.

CAMPBELL, B. M. S., ed., *Before the Black Death, studies in the 'crisis' of the early fourteenth century*, Manchester: Manchester University Press, 1992.

CAMPS, M., “La evolución de la función pericial médica en España. Sus grandes etapas”, *Actas de las VII Jornadas de la Sociedad Española de Medicina Legal y Forense*, 2 vols., Lleida: Sociedad Española de Medicina Legal y Forense, 1995, pp. 175-185.

CAMPS, M., *El turment a Lleida: (segles XIV-XVIII)*, Lleida: Edicions Universitat de Lleida; Ajuntament d'Alcarràs, 1998.

CAMPS, M., *Anàlisi dels aspectes mèdics de la mort violenta a Lleida a la baixa edat mitjana*, 2 vols., Barcelona: Seminari Pere Mata, 2001.

CAMPS, M., *Torrefarrera i el seu entorn*, Lleida: Diputació de Lleida, 2005.

CAMPS, M., CAMPS, M., “Hospitals rurals de la diòcesi de Lleida (1820-1830)”, *Gimbernat*, 21 (1994), pp. 81-88.

CAMPS, M., CAMPS, M., “Metgesses, metzineres i dones remeieres a la Lleida del segle XIV”, *Gimbernat*, 24 (1995), pp. 103-112.

CAMPS, M., CAMPS, M., “Los delitos contra la libertad sexual en Lleida en el siglo XV”, *Orfila, VII jornadas de la sociedad española de medicina legal y forense*, Lleida: Universitat de Lleida, 1995-1996, pp. 87-188.

CAMPS, M., CAMPS, M., “Las denuncias contra los terapeutas y su valoración por los tribunales de justicia (siglos XIV-XV)”, *Orfila, VII jornadas de la sociedad española de medicina legal y forense*, Lleida: Universitat de Lleida, 1995-1996, pp. 231-260.

CAMPS, M., CAMPS, M., “Notas sobre los orígenes de las licencias judiciales para protección de los dementes”, *Orfila, VII jornadas de la sociedad española de medicina legal y forense*, Lleida: Universitat de Lleida, 1995-1996, pp. 33-49.

CAMPS, M., CAMPS, M., "Nadal Lembri, mestre en Arts i Medicina, professor de l'Estudi General de Lleida", *Gimbernat*, 30 (1998), pp. 111-117.

CAMPS, M., CAMPS, M., *La pesta del segle XV a Catalunya*, Lleida: Servei de Publicacions de al Universitat de Lleida, 1998.

CAMPS, M., MARTÍ, E., *Soses a través de la història*, Soses: Ajuntament de Soses, 2004.

CANTERA, E., *Aspectos de la vida cotidiana de los judíos en al España medieval*, Madrid: Universidad Nacional de Educación a Distancia, 1998.

CAPDEVILA, S., *Santa Maria i Sant Esteve de Guimerà*, Barcelona : Patronat de la Mare de Déu de Bovera, 1986.

CARR, D. R., "Controlling the butchers in late medieval english towns", *The historian*, 70/3 (2008).

CARRERAS, A., *Història de l'Espluga de Francolí*, 5 vols., Espluga de Francolí, Pagès Editors, 2000-2002.

CARRERAS CANDI, F., "Ordinacions urbanes de bon govern a Catalunya. (Segles XII a XVIII) Ordinacions de La Guardia dels Prats (Any 1275); Ordinacions de Barcelona (Any 1301); Ordinacions de Cabacers (Any 1315); Ordinacions de Mostaçafèria de Solsona (Any 1434)", *Butlletí de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona*, 11/83 (1924), pp. 292-334.

CARRERAS CANDI, F., "Les usances o privilegis de la Sèu d'Urgell (any 1470)", *Butlletí de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona*, 11/83 (1924), pp. 265-292.

CARRERAS CANDI, F., "Ordinacions urbanes de bon govern a Catalunya. (Segles XIII a XVIII) (Continuació) Ordinacions o establiments de Tortosa (1340-1344)", *Butlletí de la Reial Acadèmica de Bones Lletres de Barcelona*, 11/84 (1924), pp. 365-431.

CARRERAS CANDI, F., "Ordinacions urbanes de bon govern a Catalunya. Ordinacions de Valls (1299-1325) (Continuació)", *Butlletí de la Reial Acadèmica de Bones Lletres de Barcelona*, 12/88 (1925), pp. 286-295.

CARRERAS CANDI, F., "Ordinacions urbanes de bon govern a Catalunya (Segles XIII a XVIII) (Continuació). Ordinacions o establiments del Perelló (Anys 1341-1342); La Galea (Anys 1343,

1344 y 1385); Ordinacions o establiments d'Amposta (Anys 1344 a 1346)", *Butlletí de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona*, 12/85 (1926), pp. 37-62.

CARRERAS CANDI, F., "Ordinacions urbanes de bon govern a Catalunya. (Continuació). Ordinacions de Sant Celoni (1370); Fullola (Any 1385)", *Butlletí de la Reial Acadèmica de Bones Lletres de Barcelona*, 12/86 (1926), pp. 121-153.

CARRERAS CANDI, F., "Ordinacions urbanes de bon govern a Catalunya. Ordinacions de Fullola (Any 1385) (Acabament); Ordinacions de Vallfogona de Riucorp (Any 1393); Ordinacions de Valls (1299-1325)", *Butlletí de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona*, 12/87 (1926), pp. 189-208.

CARRERAS CANDI, F., "Ordinacions urbanes de bon govern a Catalunya. Ordinacions de Valls (1299-1325) (Acabament); Ordinacions de Balaguer (1313-1337)", *Butlletí de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona*, 12/89 (1926), pp. 368-380.

CARRERAS CANDI, F., "Ordinacions urbanes de bon govern a Catalunya. Ordinacions de Balaguer (1313-1337) (Continuació)", *Butlletí de la Reial Acadèmica de Bones Lletres de Barcelona*, 12/90-91 (1926), pp. 419-423.

CARRERAS CANDI, F., "Ordinacions urbanes de bon govern a Catalunya. Ordinacions de Balaguer (1313-1337) (Acabament)", *Butlletí de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona*, 12/92-93 (1926), pp. 520-533.

CARRÈRE, C., *Barcelona, 1380-1462, un centre econòmic en època de crisi*, 2 vols., Barcelona: Curial, 1977.

CASTILLO J., *Alfons el vell, duc reial de Gandia (1332-1412)*, Gandia: CEIC Alfons el Vell, 2012.

CATEURA, P., "Consumo e impuesto en el reino de Mallorca", *La alimentación en la Corona de Aragón (siglos XIV-XV)*, Zaragoza: Institución Fernando el Católico, 2013, pp. 21-42.

CHALMETA, P., "El almotacén a través de los 'Llibre del mustaçaf'", *Aragón en la Edad Media*, 20 (2008), pp. 203-223.

CHARAGEAT, M., "Pena de muerte y justicia en las ciudades aragonesas a fines de la Edad Media", *Clio&Crimen*, 4 (2007), pp. 95-116.

CIFUENTES, LI. "La cirurgia i la guerra en temps de Jaume I", *Jaume I, commemoració del VIII centenari del naixement de Jaume I*, 2 vols., M. Teresa Ferrer, ed., Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 2011, I, pp. 843-862.

CIPOLLA, C. M., *Public Health and the Medical Profession in the Renaissance*, Cambridge, 1976
CHERUBINI, Giovanni, "L'approvvigionamento delle cettia toscane", *Acta historica et archaeologica mediaevalia*, 19 (1998), pp. 75-90.

CLARAMUNT, S., "Una primera aproximación para establecer un plano de la pobreza vergonzante en el arrabal de la rambla de Barcelona a lo largo del siglo XV", *La pobreza y la asistencia a los pobres en la Catalunya medieval*, Manuel Riu, dir., 2 vols., Barcelona: Centre Superior d'Investigacions Científiques, 1981-1982, pp. 369-382.

CLARAMUNT, S., "La asistencia social en la Baja Edad Media", *Legados del mundo medieval*, Zaragoza, Institución Fernando el Católico, 1987, pp. 47-59.

CLARAMUNT, S., "Catalunya, porta d'entrada del Camí de Sant Jaume", *El camí de Sant Jaume i Catalunya. Actes del congrés Internacional celebrat a Barceclona, Cervera i Lleida, els dies 16, 17 i 18 d'octubre de 2003*, Barberà del Vallès, 2007, pp. 15-20.

COBBAN, A., *English university life in the Middle Ages*, London: University College London Press, 1999.

COMAS, M., MUNTANER, C., VINYOLES, T., "Elles no només filaven: producció i comerç en mans de dones a la Catalunya baixmedieval", *Recerques*, 56 (2008), pp. 19-45.

COMAS, M., *Les dones soles a la Baixa Edat Mitjana: una lectura sobre la viduïtat*, tesi doctoral dirigida per Tera Vinyoles, Universitat de Barcelona, 2012.

COMPANY, X., PUIG, I., TARRAGONA, J., eds., *Exposició Pulchra: centenari de la creació del Museu 1893-1993*, Lleida: Generalitat de Catalunya, 1993.

CONEJO, A., *El 'spital del coyl de Balaguer' de l'infant fra Pere*, Vandellòs: Ajuntament de Vandellòs i l'Hospitalet de l'Infant. 1994.

CONEJO, A., “L’antic hospital de Santa Magdalena de Montblanc”, *Locus Amoenus*, 6 (2002), pp. 129-143.

CONEJO, A., *Assistència i hospitalitat a l’edat mitjana. L’arquitectura dels hospitals catalans: del gòtic al primer renaixement*, tesi doctoral dirigida per Mª Rosa Terés, Universitat de Barcelona, 2002.

CONEJO, A., *L’antic hospital de Santa Maria. Seu de l’Institut d’Estudis Ilerdencs*, Lleida : Institut d’Estudis Ilerdencs, 2002.

CONEJO, A., “Assistència hospitalària i defensa del territori al Baix Ebre: la fortalesa-hospital de Sant Jordi d’Alfama i l’hospital del Perelló”, *Recerca*, 8 (2004), pp. 251-273.

CONEJO, A., “Oligarquia ciutadana i promoció artística: la petjada dels Montsuar (c. 1350-1500)”, *Capitula facta et firmata. Inquietuds artístiques en el quatre-cents*, Rosa M. Teré, coord., Valls: Cosetània Edicions, 2011, pp. 329-373.

CONEJO, A., “‘Lum, noblesa, ornament, laor, glòria e amplitud’: los hospitales y la renovada imagen de la ciudad bajomedieval”, *Ciudad y hospital en el occidente europeo, 1300-1700*, Teresa Huguet-Termes, et al., eds., Lleida, Editorial Milenio, 2014, pp. 415-445.

CONESA, J. A., TREPAT, M. A., *Institut de Batxillerat “Màrius Torres” 150è aniversari (1842-1992)*, Lleida: Institut de Batxillerat Màrius Torres, 1993.

CONTE, L., ‘*Per soplar la fragilitat e dolència de la carn*’. *Sexe i misogínia a la diòcesi de Barcelona (s. XIV-XV)*, tesi doctoral dirigida per Josep M^o Salrach, Universitat Pompeu Fabra, 2012.

CONTRERAS, A., “Legislación frente a la peste en la Mallorca bajo medieval”, *Medicina e Historia*, 74 (1977), pp. 7-25.

COOMANS, J., GELTNER, G., "On the street and in the bathhouse: medieval galenism in action?", *Anuario de Estudios Medievales*, 43/1 (2013), pp. 53-82.

CORBIN, A., *The foul and the fragrant: odor and the french social imagination*, Cambridge: Harvard University Press, 1986.

CÓRDOBA DE LA LLAVE, R., "Eliminación y reciclaje de residuos urbanos en la Castilla bajomedieval", *Acta historica et archaeologica mediaevalia*, 19 (1998), pp. 145-169.

CÓRDOBA DE LA LLAVE, R., "Higiene urbana y doméstica en las poblaciones castellanas del siglo XV", *Vida cotidiana en la España medieval*, Madrid: Polifemo, 1998, pp. 281-302.

CORREDERA, E., "San Nicolàs de Fondarella. Un priorato premonstratense", *Analecta Sacra Tarraconensia*, 38.1 (1965), pp. 59-86.

COSSÉ, J., LLADONOSA, J., *Le testament de Dominique de Montsoar (juriste de Lleida); La nissaga dels Montsoar*, Lleida: Insitut d'Estudis Ilerdencs, 1982.

CORTÉS, J., CAVA, M., "Història de l'Hospital de Sant Joan de Balaguer", *Gimbernat: revista catalana d'història de la medicina i de la ciència*, 5 (1985), pp. 119-126.

COSTAFREDA, V., "Elionor d'Urgell, filla del comte Jaume el dissortat, i la seva trajectòria pel Regne de Nàpols", *Urtx*, 55 (2003), pp. 55-74.

CUADRADA, C., *El llibre de la pesta*, Barcelona: Rafael Dalmau Editor, 2012.

CUELLAS, R., *El "llibre de Costums, privilegis i ordinacions" de la ciutat de Balaguer*, Lleida: Universitat de Lleida, 2012.

CUELLAS, R. "'Hec sunt consuetudines, privilegia ac ordinationes civitatis Balagarii': The legal blackground of Lleida as a base for the local law of the city of Balaguer (13th-15th centuries). A linguistic approach", *Medieval urban identity: Health, economy and regulation*, Flocel Sabaté, ed., Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 2015, pp. 166-188.

CURTIES, V., BIRAN, A., "Dirt, Disgust, and Disease, is hygiene in our genes?", *Perspectives in Biology and medicine*, 44/1 (2001), pp. 17-31.

CURTO, A., "El consum de peix a la tortosa baix-medieval", *Ir Col·loqui d'Història de l'Alimentació a la Corona d'Aragó*, 2 vols., Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs, 1995, pp. 149-166.

CUSCÓ, J., *Els beguins. L'heretgia a la Catalunya medieval*, Barcelona: Publicacions de l'Abadaia de Montserrat, 2005.

DANON, J., *Visió històrica de l'Hospital General de Santa Creu de Barcelona*, Barcelona: Fundació Salvador Vives, 1978.

D'ARONCO, M. A., "The Benedictine Rule and the Care of the sick: The Plan of St. Gall and Anglo-Saxon England", *The medieval hospital and the medical practice*, Barbara S. Bowers, ed., Cornwall: Ashgate, 2007, pp. 235-251.

DELGADO, B., *El Cartulario del Colegio Universitario de Santa María de Lérida (1376-1564)*, Barcelona: Universitat de Barcelona, 1982.

DELUMEAU, J., *El miedo en occidente*, Madrid: Taurus, 2012.

DENJEAN, C., SABATÉ, F., eds., *Cristianos y judíos en contacto en la edad media: polémica, conversión, dinero y convivència*, Lleida: Editorial Milenio, 2009.

DOMÈNECH, J., *Xocolata cada dia: a taula ab el baró de Maldà, un estil de vida del segle XVIII*, Barcelona: Edicions de la Magrana, 2004.

DURAN I SANPERE, A. *Llibre de Cervera*, Barcelona: Curial, 1977.

DUVERNOY, J., *La captura del cátaro Bélibaste. Delación ante el tribunal de la Inquisición en Pamiers, el 21 de octubre de 1321*, Barcelona: Muchnik Editores, 1987.

EIXIMENIS, F., *Regiment de la Cosa Pública*, Daniel de Molins, ed., Barcelona: Barcino, 1927.

EIXIMENIS, F., *Lo Crestià*, ed., Albert Hauf, Barcelona: Edicions 62, 1983, pp. 141-142.

ENJUANES, I., "Aproximació a l'estudi dels forasters a la Lleida de la primera meitat del segle XV", *El món urbà a la Corona d'Aragó del 1137 als decrets de Nova Planta: XVII Congrès d'Història de la Corona d'Aragó*, 3 vols., Barcelona: Universitat de Barcelona, 2003, II, pp. 133-150.

ENJUANES, I., ROCA, G., "Lleida 1716: una instantània dels barris de Sant Llorenç i Sant Andreu", *Shikar*, 3 (2016), pp. 86-93.

ESCUADER, J., *Diplomatari de Santa Maria de les Franqueses, 1075-1298*, Lleida: Pages editors, 2016.

ESPANYOL, F., *El escultor Bartomeu de Robio y Lleida, Eco de la plàstica toscana en Catalunya*, Lleida: Universitat de Lleida, 1995.

ESPOSITO, A., “Assistenza e organizzazione sanitaria nell’ospedale di santo spirito”, *Il Veltro. Revista della civiltà Italiana*, 5-6 (2001), pp. 201-214.

ESTEPA, C., *La catedral de León*, León: Caja Duero, Junta de Castilla León, Ayuntamiento de León, 2002.

ESTEVE, F., *El col·legi universitari de l’Assumpció de Santa Maria de Lleida (segles XIV i XV)*, Lleida: Publicacions de la Universitat de Lleida, 2010.

ESTEVE PERENADREU, Francesc, “La càtedra de l’Alba. Els estudis i la creació de la facultat de teologia”, *Arrels cristianes. Temps de consolidació. La baixa edat mitjana. Segles XIII-XV*, Prim Bertran, Francesc Fité, coords., Lleida: Pagès Editors; Bisbat de Lleida, 2008, pp. 261-266.

FALCON, I., “Aprovisionamiento y sanidad en Zaragoza en el siglo XV”, *Acta historica et archaeologica mediaevalia*, 19 (1998), pp. 127-144.

FELIU, G., “La demografia baixmedieval catalana: estat de la qüestió i propostes de futur”, *Revista d’Història Medieval*, 10 (1999), pp. 13-44.

FERRER, M. T., ed., *Jaume I, commemoració del VIII centenari del naixement de Jaume I*, 2 vols., Barcelona: Institut d’Estudis Catalans, 2011.

FERRAGUD, C., *Medicina i promoció social a la Baixa Edat Mitjana (Corona d’Aragó, 1350-1410)*, Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 2005.

FERRAGUD, C., “La atención médica doméstica practicada por mujeres en la Valencia bajomedieval”, *Dynamis*, 27, (2007), pp. 29-54.

FERRAGUD, C., “La introducción de los practicantes de la medicina en los hospitales del Reino de Valencia durante la Baja Edad Media”, *Ciudad y Hospital en el occidente europeo*, Teresa Huguet-Termes, *et al.* eds., Lleida, 2014, pp. 305-324.

FERRAGUD, C., “Enfermar lejos de casa. La atención médica y veterinaria en los hostales de la Corona de Aragón durante la Baja Edad Media”, *Anuario de Estudios Medievales*, 43/1 (2013), pp. 83-113.

FERRAGUD, C., "Barbers in the process of medicalization in the Crown of Aragon during the late Middle Ages", *Medieval Urban identity: Health, Economy and Regulation*, Flocel Sabaté, ed., Cambridge: Cambridge Scholars Publishing, 2015, pp. 143-165.

FERREIRA, C. A., “Os caminhos e a assistência no norte de Portugal”, *A pobreza e a assistência aos pobres na Península Ibérica durante a idade média*, Lisboa: Imprensa Nacional-Casa da Moeda, 1974, pp. 39-57.

FERRER, M. T., “Un memorial de greuges -de la mà menor de Lleida contra la mà major (s. XV)”, *Miscel·lània homenatge a Josep Lladonosa*, Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs, 1992, pp. 293-314.

FERRER, M. T., “Conflictos populares a Mallorca a la fi del segle XIV”, *Estudis Baleàrics*, 84/85, (2006), pp. 87-98.

FERRER, M. T., “El pelegrinatge a Sant Jaume de Compostel·la a la Catalunya medieval”, *El camí de Sant Jaume i Catalunya. Actes del congrés Internacional celebrat a Barcelona, Cervera i Lleida, els dies 16, 17 i 18 d'octubre de 2003*, Barberà del Vallès: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2007, pp. 61-81.

FERRIERES, M., *Histoire des peurs alimentaires, du Moyen Âge à l'aube du XXe siècle*, País: Éditions du Seuil, 2002.

FOCAULT, M., *Vigilar i castigar, el nacimiento de la prisión*, Madrid, siglo XXI, 1979.

FREEDMAN, P., *Lo que vino de oriente; las especias y la imaginación medieval*, trad. Salustiano Moreta, José Ramón Gutiérrez, València, Universitat de València, 2010.

FRUTOS, Virginia de, *Flos Medicine (Regimen Sanitatis Salernitanum): estudio, edición crítica y traducción*, Valladolid: Universidad de Valladolid, 2010.

FEBVRE, L., "Sensibility and history: How to reconstitute the emotional life of the past", P. Burke, ed., *A new kind of history: From the writings of Febvre* New York: Harper & Row Publishers. 1973, pp. 12-26.

FELIU, E., "Sobre la lletra que Hasday Cresques adreçà a la comunitat jueva d'Avinyó parlant dels avalots de 1391", *Tamid*, 5 (2004-2005), pp. 171-219.

FERNÁNDEZ, M. D., "Aproximación a la historia de la arquitectura hospitalaria", *Cuadernos de Artes e Iconografía*, 15/29 (2006).

FITÉ, F., *Reculls d'història de la vall d'Àger; període antic i medieval*, Bellpuig: Centre d'Estudis de la Vall d'Àger, 1985.

FITÉ, F., "Els camins del Montsec dins les rutes catalanes de peregrinació", *VI Congreso español de historia del arte, CEHA. Los caminos del arte*. Santiago de Compostela: Universidad de Santiago de Compostela, 1989, pp. 135-144.

FITÉ, F., "La presència dels Ordes Religiosos-Militars al Montsec. L'hospital d'Ares", *Les primeres jornades sobre els ordes religiosos-militars als països catalans (segles XII-XIX)*, Tarragona: Diputació de Tarragona, 1994, pp. 275-282.

FITÉ, F., "Senderes i hospitals del camí de Sant Jaume a Catalunya", *El camí de Sant Jaume i Catalunya*, Barberà del Vallès, 2007, pp. 333-350.

FITÉ, F., "Arquitectura i poder a la Lleida del segle XIII", *Rivista dell'Istituto di Storia dell'Europa Mediterranea*, 16/1 (2016), pp. 31-64.

FOUCAULT, M., *El nacimiento de la clínica: una arqueología de la mirada médica*, México: Siglo XXI, 2012.

FRAILE, P., *El vigilante de la atalaya. La génesis de los espacios de control en los albores del capitalismo*, Lleida: Editorial Milenio, 2005.

FURLEY, D., WILKIE, J., *Galen, on respiration and the arteries*, Princeton: Princeton University Press, 1984.

GABBRIELLI, F., dir., *Il Pellegrinaio dell'ospedale di Santa Maria della Scala*, Arcidosso: Edizioni Effigi, 2014.

GALANAUD, P., GALANAUD, A., GIRAUDOUX, P., "Historical epidemics cartography generated by spatial analysis: Mapping the Heterogeneity of three Medieval 'plagues' in Dijon", *PLOS ONE*, 10/12 (2015), pp. 1-24.

<<http://journals.plos.org/plosone/article?id=10.1371/journal.pone.0143866>>

GALÈ, C. *L'âme et ses passions*, François Hartog, dir., Paris: Les belles lettres, 1995.

GALÈ, C. *Sobre las facultades naturales. Las facultades del alma siguen los temperamentos del cuerpo*, trad. Juana Zaragoza, Madrid: Editorial Gredos, 2003.

GALLET, M., "Historia e historia de los hospitales", *Revista d'Història Medieval*, 7 (1996), pp.179-191.

GARCÍA, M. J., "El vino en la Antigua Grecia", *La Rioja, el vino y el camino de Santiago; Actas del I congreso internacional de la historia y cultura de la vid y el vino*, Juan Santos, ed., Vitoria-Gasteiz: Fundación Sancho el Sabio, 1996, pp. 133-142.

GARCÍA, J., *Viajes de extranjeros por España y Portugal, desde los tiempos más remotos hasta comienzos del siglo XX*, 6 vols., Salamanca: Junta de Castilla y León, 1999, I.

GARCÍA, P., "La medicina en la Edad Media (1100-1500)", *Ciencia y Cultura en la Edad Media. Actas VIII y X*, Canarias: Consejería de Educación, Cultura y Deportes del Gobierno de Canarias, 2007, pp. 355-391.

GARCÍA, D., VIDAL, J. L., "Las 'Isagoge de Ioannitius' introducción, edición, traducción y notas", *Asclepio. Revista de historia de la medicina*, 26-27 (1974-1976), pp. 267-382.

GARCIA, J. V., "Puresa i negoci. El paper dels jueus en la producció i comercialització de queviures a la Corona d'Aragó", *Revista d'Història Medieval*, 4 (1993), pp. 161-181.

GARCIA, J. V., LÓPEZ, Mª D., ROSSELLÓ, M., "Localització d'unes possibles carnisseries medievals al barri de la Xera (València)", *Qulayra*, 2 (2006), pp. 113-138.

GARCÍA, J. V., "Alimentación y salud en la Valencia medieval. Teorías y prácticas", *Anuario de Estudios Medievales*, 43/1 (2013), pp. 115-158.

GARCÍA-BALLESTER, L., "Arnau de Vilanova (c. 1240-1311) y la reforma de los estudios médicos en Montpellier (1309): el Hipócrates latino y la introducción del nuevo Galeno", *Dynamis*, 2 (1982), pp. 97-158.

GARCIA-BALLESTER, L., "La facultad de medicina de Montpellier: tradición y novedad en la patología médica de la corona de Aragón durante la transición del siglo XIII", *El regne de Mallorca i el sud francès*, Palma: Institut d'Estudis Baleàrics, 1986, pp. 21-40.

GARCÍA-BALLESTER, L., "Panorama de la medicina en una sociedad medieval mediterránea: la Valencia cristiana bajomedieval", *Dynamis*, 7 (1987), pp. 59-115.

GARCIA-BALLESTER, L., FRENCH, R., ARRIZABALAGA, J., CUNNINGHAM, A., eds., *Practical medicine from Salerno to the Black Death*, Cambridge: Cambridge University Press, 1994.

GARCIA-BALLESTER, L., MCVAUGH, M. R., eds., *Arnaldi de Villanova opera medica omnia*, 17 vols., Barcelona: Fundació Noguera; Universitat de Barcelona, 1996, X.1.

GARCIA-BALLESTER, L., *Artifex factivus sanitatis, Saberes y ejercicio profesional de la medicina en al Europa pluricultural de la baja edad media*, Granada: Universidad de Granada, 2004.

GAROSI, A., *Siena nella storia della medicina (1240-1555)*, Firenze: Leo S. Olischki Editore, 1958.

GASCÓN, C., *La disidencia càtara y sus bases sociales en la Cataluña de los siglos XII-XIV*, tesi doctoral dirigida per José Miguel López i Pilar Jiménez, Universidad Nacional de Educación a Distancia, 2015.

GEARY, P. J., ed., *Readings in Medieval history*, North York: University of Toronto Press, 2016.

GERMANN, N., "Avicenna and afterwards", *The Oxford handbook of medieval philosophy*, John Marenbon, ed., New York: Oxford University Press, 2012, pp. 83-105.

GHISALBERTI, A., "Il vino degli scolastici: vini medicinali ed elixir di lunga vita", *La civiltà del vino: fonti, temi e produzioni vitivinicole dal Medioevo al Novecento*, Gabriele Archeti, ed., Brescia: Centro Culturale Artistico di Franciacorta e del Sebino, 2003, pp. 669-672.

GIORDANO, N., PICCINI, G., *Siena nello specchio del suo costituito in volgare del 1309-1310*, Pisa: Pacini, 2013.

GIRALT, E., *Mil anys de producció, comerç i consum de vins i begudes alcohòliques als Països Catalans: III col·loqui d'història agrària, Vilafranca del Penedès-Sant Sadurní d'Anoia, del 14 al 18 de febrer*, Barcelona: Publicacions de la Universitat de Barcelona, 1993.

GONZÁLEZ, E., "Les ordinations del mostassaf de Lleida (s. XVI)", *Miscel·lània de les terres de Lleida al segle XVI: homenatge a Antonio Hernández Palmés*, Lleida: Fundació Pública de la Diputació e Lleida, Institut d'Estudis Ilerdencs, 1995, pp. 333-343.

GONZÁLEZ, E., "Ordinacions de la plaça a Lleida (s. XV)", *Ir Col·loqui d'Història de l'Alimentació a la Corona d'Aragó*, 2 vols., Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs, 1995, II, pp. 109-119.

GONZÁLEZ, J. R., "L'ermita de Sant Jaume (La Granja d'Escarp, El Segrià)", *El camí de Sant Jaume i Catalunya*, Barberà del Vallès, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2007, pp. 395-401.

GONZÁLEZ, J. R., VÁZQUEZ, M. P., MEDINA, J., "El centre comercial protourbà de la serra del Calvari i el paisatge sacre de la vall de Sant Jaume (La Granja d'Escarp)", *Shikar*, 2 (2015), pp. 106-113.

GONZÁLEZ, J. R., PUIG, I., ESTEVE, F., "El monestir de Santa Maria d'Escarp (Massalcoreig). Un primer estudi", *Shikar*, 2 (2015), pp. 92-105.

GONZALVO, G. "El testament de Jaume Figuerola, prohoms hospitaler de l'Espluga de Francolí (1608)", *Podall*, 4 (2015), pp. 7-15.

GORT, R., *L'estudi General de Lleida al segle XIV*, Lleida: Publicacions de la Universitat de Lleida, 2016.

GRANELL, J., MACIAS, J. M., MUÑOZ, A. *et al.*, *El Consell Comarcal del Tarragonès, d'espai de culte romà a Hospital; 25 anys de la seva recuperació*, Tarragona: Consell Comarcal del Tarragonès, Arola Editors, 2017.

GRANSHAW, L., PORTER, R., eds., *The hospital in history*, London: Routledge, 1988.

GRAS, R., *Història de la Paeria de Lleida*, Lleida: La Paeria, 1988.

GRAU, S., "Durand de Huesca y la lucha contra el catarismo en la Corona de Aragón", *Anuario de Estudios Medievales*, 39/1, 2009, pp. 3-25.

GRIERA, A., *La vinya, la verema – el vi*, Barcelona: Instituto Internacional de Cultura Románica, 1965.

GRIMAUDO, S., *Difendere la salute; Igiene e disciplina del soggetto nel 'De sanitate tuenda' di Galeno*, Napoli: Bibliopolis, 2008.

GUÀRDIA, M., GARCIA, A., "Consolidació d'una estructura urbana: 1300-1516", Jaume Sobrequés, dir., *Història de Barcelona, La ciutat consolidada (segles XIV i XV)*, Barcelona: Enciclopèdia Catalana-Ajuntament de Barcelona, 1992, pp. 35-72.

GUERRERO, Y., "Consumo y comercialización de pescado en las ciudades de la baja edad media", *La pesca en la edad media*, Madrid: Sociedad Española de Estudios Medievales, 2009, pp. 235-259.

GUIANCE, A., "En olor de santidad: la caracterización y alcance de los aromas en la hagiografía hispana medieval", *Edad Media, revista de historia*, 10 (2009), pp. 131-161.

GUILLERE, C., "La peste Noire a Gérone (1348)", *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, 27 (1984), pp. 87-161.

GUINOT, E., "El mercat local del vi a la València medieval", *Vinyes i vins: mil anys d'Història*, Emili Giralt, coord., 2 vols., Barcelona: Publicacions de la Universitat de Barcelona, 1993, pp. 431-442.

GÜNZBERG, J., "La crisis de mortalidad en la Barcelona del siglo XIV", *Revista de demografía histórica*, 7/2 (1989), pp. 9-35.

GÜNZBERG, J., *Vida quotidiana a la ciutat de Barcelona durant la pesta negra (1348)*, Barcelona: Rafael Dalmau Editor, 2002.

HACKETT, B., "Cinque eremi agostiniani nei dintorni di Siena", *Lecceto e gli eremi agostiniani in terra di siena*, Cecilia Alessi *et al.* eds., Siena: Monte dei Paschi di Siena, 1990, p. 45-72.

HARVEY, B. F., "Introduction: the 'crisis' of the early fourteenth century", *Before the Black Death. Studies in the 'crisis' of the early fourteenth century*, Bruce M. Campbell, ed., Manchester: Manchester University Press, 1992, pp. 1-24.

HASKINS, C., "The life of Medieval Students as Illustrated by their letters", *The American Historical Review*, 3/2 (1898), pp. 203-229.

<https://www.jstor.org/stable/1832500?seq=1#page_scan_tab_contents>

HELZER, E. G., PIZARRO, D. A., "Dirty liberals! Reminders of physical cleanliness influence moral and political attitudes", *Psychological Science*, 22 (April, 2011), pp. 517-522.

HENDERSON, J., *The Renaissance Hospital. Healing the body and healing the soul*, New Haven: Yale University Press, 2006.

HENDERSON, J., HORDEN, P., PASTORE, A., eds., *The impact of hospitals, 300-2000*, Oxford, New York: Peter Lang, 2007.

HERNANDO, J., *Els esclaus islàmics a Barcelona: blancs, negres, llors i turcs, de l'esclavitud a la llibertat (S. XIV)*, Barcelona: Centro Superior de Investigaciones Científicas, 2003.

HOLMES, G., *Europa: jerarquía y revuelta 1320-1450*, Madrid: Siglo XXI, 1978.

HORDEN, P., "A discipline of relevance: the historiography of the later medieval hospital", *Social History of Medicine*, 1/3 (1988), pp. 359-374.

HORDEN, P., "A non-natural Enviroment: Medicine without doctors and the Medieval European Hospital", *The Medieval Hospital and Medical Practice*, Barbara S. Bowden, ed., Cornwall: Ashgate, 2007, pp. 133-145.

HUETE, M., "Las actitudes ante la muerte en tiempos de la Peste Negra. La Península Ibérica, 1348-1500", *Cuadernos de Historia Medieval*, 1 (1998), pp. 21-58.

HUGUET-TERMES, T., VERDÉS-PIJUAN, P., ARRIZABALAGA, J., SÁNCHEZ-MARTÍNEZ, M., eds., *Ciudad y hospital en el occidente europeo, 1300-1700*, Lleida: Milenio, 2014.

HUGUET, T., "Speculum hospitalis, speculum civitatis; ¿por qué estudiar la historia de los hospitales?", *Ciudad y hospital en el Occidente europeo, 1300-1700*, Lleida: Milenio, 2014, pp. 13-26.

HUIZINGA, J., *El Otoño de la Edad Media: estudios sobre la forma de la vida y del espíritu durante los siglos XIV y XV en Francia y en los Países Bajos*, Madrid: Alianza, 1978.

IGLÉSIES, J., "El fogaje de 1365-1370. Contribución al conocimiento de la población de Cataluña en la segunda mitad del siglo XIV", *Memorias de la Real Academia de Ciencia y Artes de Barcelona*, 34 (1962), pp. 247-356.

IGLÉSIES, J., *El fogatge de 1497*, 2 vols., Barcelona: Rafel Dalmau Editor, 1991.

IRANZO, M. T., "Los sistemas de comunicación en Aragón en la Edad Media: una revisión", *Anuario de Estudios Medievales*, 23 (1993), pp. 89-110.

IRANZO, M. T., "Pobreza, enfermedades y símbolos del poder señorial en Híjar. El Hospital de la Santa Cruz, 1300-1312", *Aragón en la edad media*, 13 (1997), pp. 105-124.

JORGENSEN, D., "The medieval sense of smell, stench, and sanitation", *Les cinq sens de la ville du Moyen Âge à nos jours*, Krampfl, U., Beck, R., Retaillaud-Bajac, E., eds., Tours: Presses Universitaires François-Rabelais, 2013, pp. 301-313.

JORDAN, W. C., *The Great Famine: Northen Europe in the early fourteenth century*, Princeton: Princeton University Press, 1996.

JUNYENT, E., PÉREZ, A., RAFEL, N., "Lleida: notes a l'arqueologia de la ciutat", *Cota zero: revista d'arqueologia i ciència*, 1 (1985), pp. 23-28.

KEMPE, M., *The book of Margery Kempe*, William Butler-Bowdon, ed., New York: The Devin-Adair Company, 1944.

KIPLE K., ORNELAS, K., eds., *The Cambridge World History of Food*, 2 vols., New York: Cambridge University Press, 2000.

LACAVE, J. L., "La carniceria de la aljama zaragozana a fines del siglo XV", *Sefarad*, 35 (1975) pp. 3-35.

LADERO, Miguel-A., *Los espacios del hombre medieval*, Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 2002.

LAMPURLANÉS, I, *et al.*, *Projecte de recuperació històrica del call jueu de Lleida*, Flocel Sabaté, dir., Ajuntament de Lleida, 2015.

LAMPURLANES, I., ROCA, G., "El call de Lleida: la Cuirassa", *Lo Campus*, 30 (2016), pp. 21-22.

LARA PEINADO, F., TRENCHS, J., "Documento Inédito sobre la venta del Hospital de Pedro Moliner de la ciudad de Lérida (1459)", *Ilerda*, 37 (1976), pp. 59-68.

LE GOFF, J., *La civilización del occidente medieval*, trad. Josep de Calassanç Serra, Barcelona, Editorial Juventud, 1969

LE GOFF, J., *La naissance du Purgatoire*, París, Éditions Gallimard, 1981.

LEGUAY, J-P. *La rue au Moyen Age*. Rennes: Ouest-france, 1984.

LEGUAY, J-P, *L'eau dans la ville au Moyen Âge*, Rennes: Presses Universitaires de Rennes, 2002.

LIAÑO, E., "El testamento de Jaume Marçal de Montblanc", *Universitas Tarraconensis*, 1 (1976), pp. 83-90.

LLAÑO, E., "De nuevo sobre el testamento de Jaume Marçal de Montblanc", *Butlletí Arqueològic. Reial Societat Arqueològica Tarraconense*, 6/7 (1984/1985), pp. 197-212.

LITTLE, L. K. *Pobresa voluntaria y economía de beneficio en la Europa medieval*, Madrid: Ediciones Taurus, 1980.

LLADONOSA, J., *La ciutat de Lleida*, 3 vols., Barcelona: Editorial Barcino, 1955-1959.

LLADONOSA, J., *Història de Lleida*, 2 vols., Tàrrrega: F. Camps Calmet, Editor, 1972.

LLADONOSA, J., "la ciutat de Lleida a través del capbreu de 1382", *Estudis d'Història Medieval*, 6 (1973), pp. 61-92.

LLADONOSA, J., *Noticia histórica sobre el desarrollo de la medicina en Lérida*, Lleida: Colegio oficial de médicos de Lleida, 1974.

LLADONOSA, J., *Anecdotari de l'Estudi General de Lleida (1297-1717)*, Lleida: Pagès Editors, 1988.

LLADONOSA, J., *Els carrers i les places de Lleida a través de la història*, Lleida: Pagès Editors, 2007.

LÓPEZ, C., "Conflictividad social y pobreza en la Edad Media según las actas de las cortes castellano-leonesas", *Hispania. Revista Española de Historia*, 38/140 (1978), pp. 475-568.

LÓPEZ, C., "Los pobres medievales: de la caridad al rechazo", *Historia* 16, 97 (1984), pp. 43-50.

LÓPEZ, C., *La pobreza en la España medieval*, Madrid: Ministerio de Trabajo y Seguridad Social, 1985.

LÓPEZ, M. L., "El hospital como objeto histórico: los acercamientos a la historia hospitalaria", *Revista d'Història Medieval*, 7 (1996), pp.192-204.

LÓPEZ, M. T., *La prostitución en el reino de Granada a finales de la Edad media*, Málaga: Servicio de Ediciones de la Diputación de Málaga, 2003.

LÓPEZ DE MENESES, A., "Documentos acerca de la peste negra en los dominios de la Corona de Aragón", *Estudios de Edad Media de la Corona de Aragón*, 6 (1956), pp. 291-447.

LÓPEZ DE MENESES, A., "Una consecuencia de la Peste Negra en Cataluña: el pogrom de 1348", *Sefarad: Revista de Estudios Hebraicos y Saggardíes*, 19/2 (1959), pp. 321-364.

LORIENTE, A., GIL, I., PAYÀ, X., "Un exemple de model urbà andalusí, medina Larida. L'aportació de l'arqueologia urbana al món àrab", *Revista d'Arqueologia de Ponent*, 7 (1997), pp. 77-106.

LORENTE, A. M., "El plato de los pobres vergonzantes de la parroquia de Santa María del Mar, en Barcelona", *La pobreza y la asistencia a los pobres en la Catalunya Medieval*, Manuel Riu, dir., 2 vols., Barcelona, Centro Superior de Investigaciones Científicas, 1980, II, pp. 153-171.

MANSILLA, D., *La documentación pontificia hasta Inocencio III (965-1216)*, Roma, 1955.

MARENBOON, J., ed., *The Oxford handbook of medieval philosophy*, New York: Oxford University Press, 2012.

MARFULL, J., "El poblament i espai agrari a l'entorn de la séquia de Torres [de Segre] a l'edat mitjana", *Shikar*, 1 (2014), pp. 25-31.

MARTÍ, E., "La imposició de la carn a la ciutat de Lleida (1439)", *Fires, Mercats i Món Rural. IV jornades sobre sistemes agraris, organització social i poder local als països catalans*, Enric Vicedo, ed., Lleida: Diputació de Lleida; Institut d'Estudis Ilerdencs, 2004, pp. 119-135.

MARTINELL, C., "Els hospitals medievals catalans", *Pràctica Mèdica*, 27 (1935), pp. 109-132.

MARTÍNEZ, J., "Sobre Aníbal y su paso por los Pirineos", *Faventia*, 3/2 (1981), pp. 223-226.

MARTÍNEZ, J., "Avui matem el porc", *Els canals de Pinyana i Fontanet, l'aigua com a factor transformador de la regió de Lleida*, Enric Vicedo, dir., Lleida: Pagès Editors, 2008, pp. 233-237.

MARTÍNEZ, L., "Pobres, pobreza y asistencia en la Edad Media hispana. Balance y perspectivas", *Medievalismo*, 18 (2008), pp. 67-107.

MASSIP, J., "El pelegrinatge a Sant Jaume des de Tortosa", *El camí de Sant Jaume i Catalunya*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2007, pp. 105-109.

MATEU, J., *Statuta Domus Collegii Sanctae Mariae civitatis Ilerdae*, Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs, 1973.

MATHEUS, M., "La viticoltura medievale nelle regioni transalpine dell'Imperio", *La civiltà del vino: fonti, temi e produzioni vitivinicole dal Medioevo al Novecento*, Gabriele Archeti, ed., Brescia: Centro Culturale Artistico di Franciacorta e del Sebino, 2003, pp. 91-121.

MATT, S., "Current Emotion Research in History: Or, Doing History from the Inside Out", *Emotion Review*, 1/3 (Gener, 2011), p. 117-124.

MAYOL, A., "El vi en el sistema tributari de Mallorca (segles XIV i XV)", *Mayurqa*, 26 (2000), pp. 161-180.

MAZZI, M. S., "Consumi alimentari e malattie nel basso medioevo", *Archeologia Medievale*, 8 (1981), pp. 321-336.

MCEVEDY, C., *The New Penguin Atlas of Medieval History*, London: Penguin Books, 1992.

MCVAUGH, M. R., "The nature and limits of medical certitude at early fourteenth-century Montpellier", *Osiris*, 6 (1990), pp. 62-84.

MCVAUGH, M. R., *Medicine before de plague. Practitioners their patients in the Crown of Aragon, 1285-1345*, Cambridge: Cambridge University Press, 1993.

MILLER, T. S., *The Birth of the Hospital in the Byzantine Empire*, Baltimore, London: The Johns Hopkins University Press, 1985.

MIRET, J., *Les cases de templers i hospitalers a Catalunya: aplec de noves i documents històrics*, Lleida, 2006.

MISCHLEWSKI, A., *Un ordre hospitalier au moyen âge: Les chanoines reguliers de Saint-Antoine-en-Viennois*, Grenoble: Presses Universitaires de Grenoble, 1995.

MOLLAT, M., WOLFF, P., *Uñas azules, Jaques y Ciompi. Las revoluciones populares en Europa en los siglos XIV y XV*, Santiago Funes, trad., Madrid: Siglo Veintiuno Editores, 1976.

MOLLAT, M., dir., *Études sur l'histoire de la pauvreté*, 2 vols., París: Publications de la Sorbonne, 1974.

MOLLAT, M., *Les Pauvres au Moyen Age*, Bruxelles: Complexe, 1984.

MOLLAT, M., *Pobres, humildes y miserables en la Edad Media*, México: Fondo de Cultura Económica, 1998.

MONJAS TRINITARIAS DE SUESA, *Monjas trinitarias de Avinganya. Monacato femenino medieval*, Lleida, 2011.

MONTANYA, M., *El tribunal de coltellades: alguns aspectes processals*, Lleida: Ajuntament de Lleida, Pagès Editors, 2007.

MONTERO, M., *Historia del urbanismo en España, I. Del eneolítico a la baja edad media*, Madrid: Ediciones Cátedra, 1996.

MONTFAR, D., *Historia de los condes de Urgel*, Barcelona: D. José Eusebio Monfort, 1853.

<<https://books.google.es/books?id=xHvTniinz1UC>>

MONTORO, J. "Mesurar la mortalitat a Catalunya (S. XIII-XIV): estat de la qüestió, metodologia i fonts", *Nuevas aportaciones de jóvenes medievalistas*, en premsa.

MORENO, R., "Ética i medicina en la obra de Galeno", *Dynamis*, 33/2 (2013), pp. 441-460.

MORAN, M., GIL, I., LORIENTE, A., MOLINS, M., PAYÀ, X., "Darreres aportacions arqueològiques al coneixement de la ciutat de Lleida en època medieval", *Revista d'Arqueologia de Ponent*, 11-12 (2001-2002), pp. 335-357.

MORAN, M., "Les ocupacions al barri extramurs de Sant Pau del Mercadal. Intervenció en l'àmbit del complex Vialia", *Revista d'Arqueologia de Ponent*, 22 (2012), pp. 171-182.

MORÁN, M., "Una tenería en el Barri Nou de Sant Antoni de Lleida", *Revista d'Arqueologia de Ponent*, 25 (2015), pp. 341-346.

MOTIS, M. A., "Régimen alimentario de la comunidad judía y conversa en a Corona de Aragón en la Edad Media", *Ir Col·loqui d'Història de l'Alimentació a la Corona d'Aragó*, Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs, 1995, pp. 205-362.

Miguel Ángel MOTIS, Eliezer GUTWIRTH, "La aljama judía de Jaca en la época de la Disputa de Tortosa", *Anuario de Estudios Medievales*, 26 (1996), pp. 221-327.

MOTIS, Miguel Ángel, "Claves e identidades de los judeoconversos de Lleida según los procesos inquisitoriales a finales del siglo XV", *Tamid: Revista Catalana Anual d'Estudis Hebraics*, 10 (2014), pp. 81-124.

MOTOS, E., "La ciudad y el comercio en Bizancio", *Cuadernos del CEMYR*, 9 (2001), pp. 55-80.

MUNTANÉ, J. X., "Aproximació a les causes de l'avalot de Tàrraga de 1348", *Tamid: Revista Catalana Anual d'Estudis Hebraics*, 8 (2012), pp. 103-129.

MUT, E., *La Vida econòmica en Lérida de 1150 a 1500*, Lleida: Imprenta-Escuela Provincial, 1953.

MUTGÈ, J., "Trigo sardo en Barcelona durante el reinado de Alfonso el Benigno", *VIII Congreso de Historia de la Corona de Aragón*, València: Caja de Ahorros y Monte de Piedad de Valencia, 1973, pp. 235-241.

MUTGÉ, J., "L'abastament de peix i carn a Barcelona, en el primer terç del segle XIV", *Alimentació i societat a la Catalunya Medieval*, Barcelona: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1988, pp. 109-136.

MUTGÉ, J., *L'aljama sarraïna de Lleida a l'edat Mitjana. Aproximació a la seva història*, Barcelona: Consell Superior d'Investigacions Científiques, 1992.

NARBONA, R., "Locura y sociedad en la Valencia de los siglos XV al XVII de H. Tropé: instituciones hospitalarias y sociedad", *Revista d'Història Medieval*, 7 (1996), pp. 173-178.

NARBONA, R., "Pobreza, marginación y poderes públicos en el primer renacimiento, siglos XIV-XVI", *Debats*, 60 (1997), pp. 72-76.

NARBONA, R., "Las leyes de pobres en la metrópolis. Mendigos, miserables, trabajadores en Valencia", *Clio&Crimen*, 9 (2012), pp. 165-284

NEWMAN, J., "wine", *The Cambridge World History of Food*, Kenneth F. Kiple; Kriemhild Coneè Ornelas, eds., New York: Cambridge University Press, 2000, pp.730-737.

NIRENBERG, D., *Comunidades de violencia. Persecución de las minorías en la Edad Media*, Barcelona: Ediciones Península, 2006.

NOGUERA, J., BLE, E., VALDÉS, P., *La segona guerra púnica al nord-est d'Ibèria: una revisió necessària*, Barcelona: Societat Catalana d'Arqueologia, 2013.

NÚRSIA, B. de, *La regla dels monjos*, trad. Ventura Sella, Barcelona: Fundació Bernat Metge, 1997.

OHLER, N., *The medieval Traveller*, Woodbridge: The Boydell Press, 2010.

OLIVERA, C., et al. *Els terratrèmols dels segles XIV i XV a Catalunya*, Barcelona: Generalitat de Catalunya, 2006.

OLIVES, M., *Colección de Noticias ó sea Memorias para formar la historia de la antiquísima y nobilísima ciudad de Lérida*, Quintí Casals, ed., Lleida: Diputació de Lleida; Institut d'Estudis Ilerdencs, 2009.

ORMROD, M., LINDLEY, P., *The Black death in England*, Donington: Shaun Tyas, 2003.

ORTI, P., "Una primera aproximació als fogatges catalans de la dècada de 1360", *Anuario de Estudios Medievales*, 29 (1999), pp. 747-773.

PAGÈS, M., "El pobre Llätzer i el si d'Abraham en l'art monumental de la Catalunya Romànica", *Micel·lània litúrgica catalana*, 15 (2007), pp. 87-121.

PAOLUCCI, G., PINTO, G., "Gli 'infermi' della Misericordia di Prato", Giuliano Pinto, ed., *La società del bisogno. Povertà e assistenza nella Toscana medievale*, Firenze: Salimbeni, 1989, pp. 101-129.

PARDO, M., "El Bací dels Pobres Vergonyants de la parroquia de Santa Maria del Mar", *Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocols*, 8 (1980), pp. 149-164.

PAYÀ, X., "Les adoberies d'època feudal a la ciutat de Lleida", *Revista d'Arqueologia de Ponent* (Lleida, 2010), pp. 27-92.

PAYÀ, X., "Les adoberies dels blanquers de Lleida al segle XIII", *V Congrés d'Arqueologia medieval i moderna a Catalunya, Actes (Barcelona, 22-25 de maig de 2014)*, Barcelona: Ajuntament de Barcelona; Associació Catalana per a la Recerca en Arqueologia Medieval, 2015, pp. 391-408.

PELLEGRINI, M., "La norma della pubblica pietà. Istituzioni comunali, religione e pia loca nella normativa statutaria senese fino al Costituto volgare del 1309", Giordano, N., Piccinni, G., eds., *Siena nello specchio del suo costituito in volgare del 1309-1310*, Pisa: Pacini, 2013, pp. 249-294

PEMÁN, J., "El marco jurídico e institucional del Estudi General de Lleida (1300-1717)", *Les universitats de la Corona d'Aragó ahir i avui*, Joan J. Busqueta, Juan Pemán (coords.), Barcelona: Universitat de Lleida, Pòrtic, 2002, pp. 75-115.

PÉREZ, P., *La comparsa de los malhechores, Valencia 1479-1518*, València: Diputació de València, 1990.

PÉREZ, P., "La 'sociedad insuficiente': pobreza y cambio social (ss. XV-XVII)", *Revista d'Història Medieval*, 7 (1996), pp. 205-211.

PERTICI, P., "Gli affreschi del Pellegrinaio: un osservatorio d'eccezione per i grandi temi della storia italiana del Quattrocento", *Il pellegrinaio dell'ospedala di Santa Maria della Scala*, pp. 97-126.

PICCINNI, G., TRAVANI, L., *Il libro del pellegrino (Siena 1382-1446). Affari, uomini e monete nell'Ospedale di Santa Maria della Scala*, Napoli: Ligouri, 2003.

PICCINNI, G., *Il banco dell'ospedale di Santa Maria della Scala e il mercato del denaro nella Siena del Trecento*, Pisa: Pacini, 2012.

PINI, A. I., "La ripartizione topografica degli artigiani a Bologna nel 1294: Un esempio di demografia sociale", *Artigiani e salariati il mondo del lavoro nell'Italia dei secoli XII-X; decimo convegno internazionale*, Pistoia: Centro Italiano di Studi di Storia e d'Arte, 1984, p. 189-222.

PINI, A. I., "Miracoli del vino e santi bevitori nell'Italia d'età comunale", *La vite e il vino. Storia e diritto (secoli XI-XIX)*, A Mattone, F Mele, P F Simbula, eds., Roma: 2000, pp. 367-382.

PINI, A. I., "Il vino del ricco e il vino del povero", *La civiltà del vino: fonti, temi e produzioni vitivinicole dal Medioevo al Novecento*, Gabriele Archeti, ed., Brescia: Centro Culturale Artistico di Franciacorta e del Sebino, 2003, pp. 585-598.

PINOL, J.-L., dir., *Historia de la Europa Urbana. II La ciudad Medieval*, València: Publicacions de la Universitat de València, 2010.

PINTO, G., ed., *La società del bisogno. Povertà e assistenza nella Toscana medievale*, Firenze: Salimbeni, 1989.

PINTO, A., "Draperie et développement urbain: le cas de Perpignan à la fin du Moyen Âge (XIII-XV Siècles)", *Morphologie et identité sociale dans la ville médiévale hispanique*, Flocel Sabaté, Christian Guilleré, eds., Chambéry: Université de Savoie, 2012, pp. 365-416.

PITA MERCÉ, R., "Lérida y las antiguas rutas de peregrinación a Compostela", *Els Fanalets de Sant Jaume: tradició Jacobea ilderdense*, Lleida: Agrupación Ilerdense de Pesebristas, 1971, pp. 33-41.

PLANES, R., *L'hospital d'en Llobera. Lectures d'història de Solsona*, Solsona: Ajuntament de Solsona, 2016, 2 vols.

PLEYAN DE PORTA, J., *Apuntes de historia de Lérida*, Lleida: Imprenta de Carruez, 1873.

PLEYAN, J., *Guía-Cicerone de la ciudad de Lérida*, Lleida: Imprenta de José Sol Torrens, 1877.

PONS, LL., "Les propietats eclesiàstiques a Agramunt segons el cadastre de 1730-35", *Urtx*, 12 (1999), pp. 151-158.

PONS, N., "La prostitució i el bordell a la Tàrrrega del segle XV", *Urtx. Revista Cultural de l'Urgell*, 4 (1992), pp. 71-78.

PONS I GURI, J. M., "Un fogatjament desconegut de l'any 1358", *Butlletí de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona*, 30 (1964), pp. 323-498.

PORRAS, A., RAMÍREZ, E., SABATÉ, F., *La época medieval: Administración y gobierno*, Tres Cantos: Istmo, 2003.

PRIM I TARRAGÓ, A., *Notícias sobre la Beneficència Pública en Lérida*, Lleida: Tipografia de la Casa de la Misericordia, 1981.

<<http://soltorres.udl.cat/handle/10459/2845>>

PUEYO, P., "La Peste Negra en al diòcesis de Zaragoza: el registro de actos comunes del arzobispo Guillermo de Agrifolio (1348-1350)", *Aragón en la Edad Media, Estudios de economía y Sociedad*, 10-11 (1993), pp. 705-735.

PUIG, I., "Compartiments del retaule de Sant Roc", *Exposició Pulchra: centenari de la creació del Museu 1893-1993*, Lleida: Generalitat de Catalunya, 1993, p. 210.

PUIG, I., "Sant Jaume", *Exposició Pulchra: centenari de la creació del Museu 1893-1993*, Lleida: Generalitat de Catalunya, 1993, p. 96.

PUIG, I., *Jaume Ferrer II. Pintor de la Paeria de Lleida*, Lleida: Pagès Editors, Institut Municipal d'Acció Cultural de Lleida, 2005.

QUEIPO, A., *Crisis de mortalidad en la Lleida del siglo XIV: peste y hambre. Aproximación cronológica y reacciones sociales*, Lleida: tesina inèdita, s/d.

RAWCLIFFE, C., *Medicine and society in later medieval England*, Stroud: Alan Sutton, 1995.

RAWCLIFFE, C. "'Delectable sightes and fragrant smelles': gardens and health in late medieval and early modern england", *Garden History* 36/1 (2008), pp. 1-21.

RAWCLIFFE, C., "The concept of health in late medieval society", *Le interazioni fra economia e ambiente biologico nell'Europa preindustriale, secc. XIII-XVIII. Atti della XLI settimana di Studi (Prato, 2009)*, Cavanocchi, S., ed., Florencia: Firenze University Press, 2010, pp. 317-334.

RAWCLIFFE, C., *Urban Bodies. Communal Health in late medieval english towns and cities*, Woodbrige: Boydell Press, 2013.

REDONDO, E., *El fogatjament general de Catalunya de 1378*, Barcelona: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 2002.

RENEDO, X., "Eiximenis i el bon ús del vi", *Estudi General*, 22 (2002), pp. 251-277.

RIERA, A., "La societat catalana baixmedieval davant els sismes. I: Els terratrèmols de 1373", *Anuario de Estudios Medievales*, 16 (1986), pp. 251-306.

RIERA, A., "Estructura social y sistema alimentarios en la Cataluña bajomedieval", *Acta historica et archaeologica mediaevalia*, 14-15 (1994), pp. 193-217.

RIERA, A., "Alimentació i ascetisme a Europa occidental en el segle XII. El model cluniacenc", *Ir Col·loqui d'Història de l'Alimentació a la Corona d'Aragó*, Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs, 1995, pp. 39-106.

RIERA, A., "Jerarquía social y desigualdad alimentaria en el mediterráneo noroccidental en la baja edad media. La cocina y la mesa en los estamentos privilegiados", *Acta historica et archaeologica mediaevalia*, 16-17 (1996-1997), pp. 181-205.

RIERA, A., "'Transmarina vel orientalis especies magno labore quaesita, multo precio empta.' Especies y sociedad en el mediterráneo noroccidental en el siglo XII", *Anuario de Estudios Medievales*, 30/2 (2000), pp. 1015-1087.

RIERA, A., "Las plantas que llegaron de Levante. Acerca del legado alimentario islámico en la Cataluña medieval", *Anuario de Estudios Medievales*, 31/2 (2001), pp. 787-84.

RIERA, A., "La red viaria de la corona catalanoaragonesa en la baja edad media", *Acta histórica et archaeologica mediaevalia*, 23-24 (2002), pp. 441-463.

RIERA, A., "L'expiació d'una culpa; les catàstrofes naturals a la baixa edat mitjana", *L'Avenç*, 280 (maig, 2003), pp. 18-24.

RIERA, A., "Els orígens de la manufactura tèxtil a la Corona Catalanoaragonesa (c. 1150-1298)", *La Mediterrània de la Corona d'Aragó, segles XIII-XVI. VII Centenari de la Sentència Arbitral*

de Torrellas, 1304-2004: XVIII Congrès d'Història de la Corona d'Aragó, coord., Rafael Narbona, València: Universitat de València, 2005, pp. 821-902.

RIERA, A., "La pesca en el Mediterráneo noroccidental durante la baja edad media", *La pesca en la edad media*, Madrid: Sociedad Española de Estudios Medievales, 2009, pp. 121-144.

RIERA, J., "Estrangers participants als avalatos contra les jueries de la Corona d'Aragó el 1391", *Anuario de Estudios Medievales*, 10 (1980), pp. 577-583.

RIERA, J., "La conflictivitat de l'alimentació dels jueus medievals (segles XII-XV)", *Alimentació i societat a la Catalunya medieval*, Barcelona: Consell Superior d'Investigacions Científiques Institució Milà i Fontanals, 1988, pp. 295-311.

RIERA, J., "Antoponímia masculina dels jueus de Lleida, l'any 1315", *Butlletí interior. Societat d'Onomàstica*, 85 (2001), pp. 3-10.

RIERA, J., "Los pastorells en Barbastro (julio de 1320)", *Aragón en la Edad Media*, 18 (2004), pp. 299-336.

RIERA, J., *Fam i fe. L'entrada dels Pastorells (juny 1320)*, Lleida: Pagès editors, 2004.

RIU, M., "La ayuda a los pobres en la Barcelona medieval: El 'plat dels pobres vergonyants' de la parroquia de Santa Maria del Mar", *A pobreza e a Assitência aos pobres na Península Ibérica durante a Idade Média*, 2 vols., Lisboa: Imprensa Nacional-Casa da Moeda, 1973, II, pp. 783-811.

RIU, M., ed., *La pobreza y la asistencia a los pobres en la Cataluña medieval*, 2 vols, Barcelona: Centro Superior de Investigaciones Científicas, 1982.

RIU, M., "El barri barceloní de Santa Maria del Mar l'any 1363", *Acta histórica et archaeologica mediaevalia*, 26 (2005), pp. 563-585.

RIUDOR, N. "Les obres de les muralles i els fossats de Lleida en el context de la guerra dels dos Peres (1366-1367)", *Shikar. Revista del Centre d'Estudis Comarcals del Segrià*, 1 (2014), pp. 38-43.

RIVERA, A. M., "Las actividades femeninas en el universo de la vid y el vino. Bilbao 1400-15520", *Medievalismo*, 21 (2011), pp. 251-273.

RODRIGO-ESTEVAN, M. L., “El consumo de vino en la baja edad media: consideracions socioculturales”, *La alimentación en la Corona de Aragón (siglos XIV-XV)*, Manuel García *et al.*, coord., Saragossa: Instituto Fernando el Católico, 2013, pp. 101-134.

ROIG, J., *Llibre de les dones o spill*, Francesc Almela, ed., Barcelona: Els nostres clàssics, 1928.

RUMEU DE ARMAS, A., *Historia de la previsión social en España*, Madrid, 1944.

ROSENWEIN, B. “Worrying about emotions in history”, *The American Historical Review*, 107/3 (2002), pp. 921–945.

ROSENWEIN, B., *Emotional Communities in the Early Middle Ages*, Ithaca: Cornell University Press, 2006.

ROSENWEIN, B. “Problems and methods in the History of Emotions”, *Passions in context; writing emotions*, 1 (2010).

<<http://www.passionsincontext.de/?id=557>>

ROSSIAUD, J., *La prostitución en el Medievo*, Barcelona: Ariel, 1986.

RUBIO, A., *Peste Negra, crisis y comportamientos sociales en la España del siglo XIV. La ciudad de Valencia (1348-1401)*, Granada: Universidad de Granada, 1979.

RUBIO, A., “Una fundación burguesa en la Valencia medieval: el Hospital de En Clapers (1311)”, *Dynamis*, 1 (1981), pp. 17-49.

RUBIO, A., “La asistencia hospitalaria infantil en la Valencia del siglo XIV: pobres, huérfanos y expósitos”, *Dynamis*, 2 (1982), pp. 159-191.

RUBIO, A., “Un hospital medieval según su fundador: el testamento de Bernat dez Clapers (Valencia, 1311)”, *Dynamis*, 3 (1983), pp. 373-387.

RUBIO, A., *Pobreza, enfermedad y asistencia hospitalaria en la Valencia del siglo XIV*, València: Institució Alfons el Magnànim; Diputació Provincial de València, 1984.

RUBIO, A., "Crisis agrarias i carestías en las primeras décadas del siglo XIV", *Saitabi*, 1987, pp. 131-147.

RUBIO, A., "pesta, fam i guerra", *Història. Política, societat i cultura dels Països Catalans*, Ernest Belenguier, Coral Cuadrada, dirs., Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1996, pp. 75-93.

RUBIO, A., "El problema hospitalario en Valencia a finales del siglo XV. Dos cartas al inquisidor Torquemada", *Cuadernos de Historia de España*, 83 (2009), pp. 141-155.

RUBIÓ i LLUCH, A., *Documents per a la història de la cultura catalana medieval*, 2 vols., Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 2000.

RUIZ J. I., "Mercedes regias a favor de establecimientos benéfico-asistenciales en la Edad Media", *Asturiensia Medievalia*, 5 (1985-1986), pp. 171-196.

RUIZ, I., "El Camino a Santiago: andares y devociones de un peregrino del siglo XII según el Liber Peregrinationis", *Revista de Filología Románica*, 4 (2006), pp. 103-110.

RUIZ, S., *La peste en los reinos peninsulares según documentación del Archivo Vaticano (1348-1460)*, Bilbao: Museo Vasco de Historia de la Medicina y de la Ciencia, 2009.

RUIZ, J, SUBIRÀ, M. E., "Reconstrucció antropològica del pogrom de 1348 a Tàrrega", *Urtx. Revista Cultural de l'Urgell*, 23 (2009), pp. 127-137.

RUTENBURG, V., *Movimientos populares en Italia (siglos XIV-XV)*, Madrid: Akal, 1983.

SABATÉ, F., "Un sistema alimentari de viatge a la segona meitat del segle XIV", *Ir Col·loqui de l'Alimentació a la Corona d'Aragó*, 2 vols., Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs, 1995, II, pp. 371-385.

SABATÉ, F., "L'augment de l'exigència fiscal en els municipis catalans al segle XIV: elements de pressió i de resposta", *Col·loqui corona, municipis i fiscalitat a la baixa edat mitjana*, Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs, Pagès editors, 1996, pp. 423-466.

SABATÉ, F., *Història de Lleida. Alta edat mitjana*, Lleida: Pagès Editors, 2003.

SABATÉ, F., *Història de Catalunya. Catalunya Medieval*, Albert Balcells, ed., Barcelona: l'Esfera dels Llibres, 2006.

SABATÉ, F., "L'ordenament municipal de la relació amb els jueus a la Catalunya baixmedieval", *Cristianos y judíos en contacto en la edad media: polémica, conversión, dinero y convivencia*, Flocel Sabaté, Claude Denjean, eds., Lleida: Editorial Milenio, 2009, pp. 733-804.

SABATÉ, F., "Poder i territori durant el regnat de Jaume I. Catalunya i Aragó, *Jaume I, commemoració del VIII centenari del naixement de Jaume I*, 2 vols., M. Teresa Ferrer, ed., Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 2011, I, pp. 61-130.

SABATÉ, F., dir., *El sucre en la Història. Alimentació, quotidianitat i economia*, Lleida: Pagès Editors, 2013.

SABATÉ, F., dir., *El mercat un món de contactes i intercanvis*, Lleida: Pagès Editors, 2014.

SABATÉ, F., ed., *Medieval Urban identity: Health, Economy and Regulation*, Flocel Sabaté, ed., Cambridge: Cambridge Scholars Publishing, 2015.

SABATÉ, F., "L'assistència a l'edat mitjana", *L'assistència a l'edat mitjana*, Flocel Sabaté, dir., Lleida: Pagès Editors, 2017, pp. 9-43.

SABATÉ, F., dir., *L'assistència a l'edat mitjana*, Lleida: Pagès Editors, 2017.

SÁINZ DE LA MAZA, R., *La orden de San Jorge de Alfama: Aproximación a su historia*, Barcelona: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1990.

SALISI, J. M., "Les campanes de Verdú: recerca històrica i etnomusicològica", *Urtx*, 14 (2001), pp. 59-81.

SALLERAS, J., *La baronia de Fraga: su progresiva vinculación a Aragón, 1387-1458*, tesi doctoral dirigida per Prim Bertran, José A. Salas, Universitat de Barcelona, 2006.

SALRACH, Josep M., "Sociedad rural y mercados en la Catalunya medieval", *Edad Media. Revista de historia*, 4 (2001), pp. 83-111.

SANT BONAVENTURA, *Biografia de Sant Francesc d'Assís*, ed. Francesc Gamissans, Barcelona: La Formiga d'Or, 1994.

SARASA, E., "Notas sobre la comarca de los Monegros en la Edad Media", *Comarca de los Monegros*, Gonzalo Gavín, coord., Saragossa: Diputación General de Aragón, 2005, pp. 101-108.

SATORRA, J. *Els carrers de les Borges i les petjades de la història*, Les Borges Blanques: Cultural Sud-Oest, 2006.

SANAHUJA, J., GARRALÓN, S., TORRES M., "Noves aportacions sobre el convent trinitari d'Anglesola", *Els trinitaris d'Anglesola, Avinganya i Lleida. Homenatge a mn. Josep Binefa Monjo*, pp. 405-436.

SANAHUJA, P., *Historia de la beneficencia pública en Lérida*, Lleida, Imprenta-Escuela Provincial, 1944.

SANAHUJA, P., *Historia de la vila d'Ager*, Barcelona: Seràfica, 1961.

SANAHUJA, P., *Història de la ciutat de Balaguer*, Balaguer: Ajuntament de Balaguer, 1984.

SANAHUJA, X., *Fabricació i circulació de moneda local a la Catalunya dels segles XIII-XVI*, tesi doctoral dirigida per Pere Benito, Universitat de Lleida, 2013.

SANDRE, G. de, ROSSI, M. C., eds., *Malsani. Lebra e lebbrosi nel medioevo*, Verona: Cierre edizioni, 2012.

SANS I GENER, J. M., *Arbeca, història I record*, Torregrossa: Ajuntament d'Arbeca, 1983.

SANS I TRAVÉ, J. M., "Els ordes militars a Catalunya", *Catalan Historical Review*, 4 (2011), pp. 201-225.

SANTANACH, J., ed., *Llibre de Sent Soví*, Barcelona: Editorial Barcino, 2006.

SANTOS, J., ed., *La Rioja, el vino y el camino de Santiago; Actas del I congreso internacional de la historia y cultura de la vid y el vino*, Vitoria-Gasteiz: Fundación Sancho el Sabio, 1996.

SECALL, G., "Els bordells medieval de Valls i el seu món", *Quaderns d'història tarraconense*, 4 (1984), pp. 131-153.

SEGARRA, J. M., *Història de Tàrrrega amb els seus costums i tradicions*, 3 vols., Tàrrrega: Museu Comarcal, 1984.

SEGRET, M., *Aportacions a la història de la vila de Sant Llorenç de Morunys i comarca*, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1978, p. 64.

SCHIPPERGES, H., *El jardín de la salud*, Barcelona: Editorial Laia, 1987.

SIENA, B. da, *Prediche volgari sul Campo di Siena, 1427*, ed. Carlo Delcorno, 2 vols., Milano: Rusconi, 1989.

SIENA, B. da, *Le prediche volgari*, ed. Ciro Cannarozzi OFM, 5 vols., Firenze: Libreria editrice fiorentina, 1940.

SIENA, A. de, *El régimen del cuerpo*, Dulce Mª González, Mª Pilar Mendoza, trads., Santa Cruz de Tenerife: Universidad de La Laguna, 1998.

SIMBOR, M. J., "L'hospital d'Innocents, folls e orats de València: tractament historiogràfic", *Revista d'Història Medieval*, 7 (1996), pp. 212-220.

SORDINI, B., "Il cibo e la Cura", *La cucina di un ospedale del trecento, gli spazi, gli oggetti, il cibo nel Santa Maria della Sacala di Siena*, Maddalena Belli et al. eds., Pisa: Pacini Editore, 2004.

SORDINI, B., *Dentro de l'antico Ospedale. Santa Maria della Scala, uomini, cose e spazi di vita nella Siena medievale*, Siena: Protagon Editori, 2010.

SORNÍ, X., "El vi en l'art de l'apotecaria barcelonina l'any 1511", *Vinyes i vins: mil anys d'Història*, Emili Giralt, coord., 2 vols., Barcelona: Publicacions de la Universitat de Barcelona, 1993, I, pp. 177-184.

STOUFF, L., *La table provençale, boire et manger en Provence à la fin du Moyen Age*, Avignon: Éditions A. Barthélemy, 1996,

STOUFF, L., "Le ravitaillement des villes de Provence au Bas Moyen Âge", *Acta historica et archaeologica mediaevalia*, 19 (1998), pp. 57-74.

TARRAGÓ, J., "Hospitales en Lérida durante los siglos XII al XVI", *Anales del Colegio de Médicos de Lérida*, Lleida, 1975, 159-259.

TARRAGÓ, J., "Segunda miscelánea sobre historia de la medicina en Lérida (siglos XII al XVIII)", *Actas del Colegio de Médicos de Lérida*, Lleida: 1976, pp. 135-178.

TARRAGÓ, J., "Un estudio inédito sobre hospitales antiguos de Lérida original del historiador Mariano Olives", *Ilerda*, 37 (1976), pp. 9-58.

TARRAGÓ VALENTINES, J. F., "Aportaciones varias para la historia de la medicina en Lérida y sus comarcas", *Anales del Colegio Oficial de Médicos de Lérida*, Lleida: Colegio Oficial de Médicos de Lérida, 1976, pp. 3-89.

TARRAGÓ VALENTINES, J. F., "Noves aportacions a l'història dels antics hospitals de Lleida", *Anales del Colegio Oficial de Médicos de Lérida*, Lleida: Colegio Oficial de Médicos de Lérida, 1977, pp. 179-211.

TARRÉS, P., *El meu diari de guerra (1938-1939)*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1990.

THORNDIKE, L., "A Mediaeval Sauce-Book", *Speculum* 9 (1934), p. 183-190.

TOMEA, P., "Il vino nell'agiografia: elementi topici e aspetti sociali", *La civiltà del vino: fonti, temi e produzioni vitivinicole dal Medioevo al Novecento*, Gabriele Archeti, ed., Brescia: Centro Culturale Artistico di Franciacorta e del Sebino, 2003, pp. 341-364.

TORRES, J., *Guillem d'Anglesola, baró de Bellpuig, fundador del Monestir de Bellpuig de les Avellanes, i del Monestir de Sant Nicolau, a Bellpuig*, Bellpuig: Biblioteca Municipal "Magí Morera", 1987.

TORRES, M., "Els noms dels peixos i ormeigs de pesca al llibre del Mostassaf d'Eivissa (segle XV)", *Eivissa*, 21 (1992), pp. 38-40.

TOUATI, F. O., "La fraternité des lépreux de Saint-Lazare à Jérusalem: un itinéraire spirituel au temps des croisades (1118-1291)", *Malsani. Lebra e lebbrosi nel medioevo*, Giuseppina de Sandre, Maria Clara Rossi, eds., Verona: Cierre edizioni, 2012, pp. 25-38.

TRENCHS ÒDNA, J., LARA, F., *La casa de la caridad y la cofradía de los clérigos pobres, dos instituciones medievales leridanas*, Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs, 1975.

TRENCHS ÒDNA, J., "La Diócesis de Zaragoza y la peste de 1348", *Cuadernos de historia*, 25/26 (1976), pp. 119-140.

TRENCHS ÒDNA, J. "El vi a la taula reial: documents per al seu estudi a l'època del rei cerimoniós", *Vinyes i vins: mil anys d'Història*, Emili Giralt, coord., 2 vols., Barcelona: Publicacions de la Universitat de Barcelona, 1993, I, pp. 343-365.

TRENCHS ÒDNA, J., "El peix a la taula de la princesa Mata d'Armanyac: Els capritxos i gustos d'una infanta", *Ir Col·loqui d'Història de l'Alimentació a la Corona d'Aragó*, Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs, 1995, pp. 309-328.

TURA, A. di, "Cronaca Maggiore", *Rerum italicarum scriptores. Raccolta degli storici italiani dal cinquecento al millecinquecento ordinata da L. A. Muratori*. Alessandro Lisini, Fabio Iacometti, eds., Città di Castello: S. Lapi, 1900, XV/VI, pp. 253-564.

UDINA, A., "Aportació a l'Estudi del Consum del vi en els monestirs gironins en la baixa edat mitjana", *Vinyes i vins: mil anys d'Història*, Emili Giralt, coord., 2 vols., Barcelona: Publicacions de la Universitat de Barcelona, 1993, pp. 335-342.

VALDEON, J., "Problemática para un estudio de los pobres y de la pobreza en Castilla a fines de la edad media", *A pobreza e a assistência aos pobres na Península Ibérica durante a idade média*, 2 vols., Lisboa: Imprensa Nacional-Casa da Moeda, 1973, II., pp. 889-920.

VAUCHEZ, A., *La espiritualidad del occidente medieval (siglos VIII-XII)*, Madrid: Ediciones Càtedra, 1985.

VAUCHEZ, A., *Esperienze religiose nel Medioevo*, trad. Cristina Colotto, Roma: Viella, 2003.

VELASCO, A., "Domènec Ponç (1330-1417) i el Col·legi de Santa Maria de Lleida", *Arrels cristianes. Temps de consolidació. La baixa edat mitjana. Segles XIII-XV*, Prim Bertran, Francesc Fité, coords., Lleida: Pagès Editors; Bisbat de Lleida, 2008, pp. 295-316.

VELASCO, Alberto, "El periple de Sant Vicent Ferrer per les terres de Lleida i la franja", *Arrels cristianes. Temps de consolidació. La baixa edat mitjana. Segles XIII-XV*, Prim Bertran, Francesc Fité, coords., Lleida: Pagès Editors; Bisbat de Lleida, 2008, pp. 267-286.

VENTURA, J., *Els heretges catalans*, Barcelona: Editorial Selecta, 1976.

VENY, J., *Regiment de preservació de pestilència de Jacme d'Agramont (S. XIV). Introducció, transcripció i estudi lingüístic*, Tarragona: Diputació Provincial de Tarragona, 1971.

VENY, J., "Aproximació a la història lingüística dels vins catalans", *Vinyes i vins: mil anys d'Història*, Emili Giralt, coord., 2 vols., Barcelona: Publicacions de la Universitat de Barcelona, 1993, I, pp. 103-116.

VERA, M., PARÍS, J., CAMPS, M., *et al.*, *Maials, Història de la vila i del seu terme: de l'antiguitat al segle XVIII*, 3 vols., s.l.: Ajuntament de Maials, 1994.

VERDES, P., "Les imposicions a Cervera durant la segona meitat del s. XIV", *Col·loqui corona, municipis i fiscalitat a la baixa edat mitjana*, Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs, Pagès Editors, 1996, pp. 383-422.

VIC, C. de, VAISSÈTE, J., *Histoire generale de Languedoc*. París: Jacques Vincent, 1737.

<https://books.google.es/books?id=TvRrNuHOE9AC&printsec=frontcover&hl=ca&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false>

VICEDO, E., ed., *Fires, Mercats i Món Rural. IV jornades sobre sistemes agraris, organització social i poder local als països catalans*, Lleida: Diputació de Lleida; Institut d'Estudis Ilerdencs, 2004.

VIGARELLO, G., *Lo limpio y lo sucio*, Barcelona: Altaya, 1997.

VILA, P., "El piment, una beguda confegida a la catedral de Girona durant el segle XIV", *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, 40 (Girona, 1999), p. 87-93.

VILALTA, M. J., “Tradició, civisme i moralitat pública a la Lleida del segle XVI. Les ordinacions municipal de 1559”, *Actes del tercer Congrés d’Història Moderna de Catalunya. Les institucions catalanes (segles XV-XVII)*, Barcelona: Universitat de Barcelona, 1993, pp. 357-365.

VILLAGRASA, R., “Hospitales y asistencia en Monzón y el Cinca medio”, *CEHIMO*, 41 (2015), pp.183-240.

VILLAGRASA, R., “Política hospitalaria en los concejos aragoneses del cutarocientos”, *Identidades urbanas Corona de Aragón- Italia: redes económicas, estructuras institucionales, funciones políticas (siglos XIV-XV)*, Paulino Iradiel, et al., eds., Saragossa: Universidad de Zaragoza, 2016, 163-176.

VILLAGRASA, R., “Entre quatre rius. Hospitals al Baix Cinca i el Baix Segre a la Baixa Edat Mitjana”, *Tres estudis històrics sobre el Baix Cinca i el Baix Segre*, Fraga: Institut d’Estudis del Baix Cinca, 2016, pp. 9-61.

VILLANUEVA, J., *Viage literario por las iglesias de España, XVII*, Madrid, 1851.

VINYOLES, T., “Ajudes a donzelles pobres a maridar”, *La pobreza y la asistencia a los pobres en la Catalunya Medieval*, Manuel Riu, dir., 2 vols., Barcelona, Centro Superior de Investigaciones Científicas, 1980, I, pp. 295-362.

VINYOLES, T., GONZÁLEZ, M., “Els infants abandonats a les portes de l’hospital de Barcelona (anys 1426-1439)”, *La pobreza i la asistencia a los pobres en la Catalunya medieval*, 2 vols., Manuel Riu, ed., Barcelona: Centro Superior de Investigaciones Científicas, 1982, II, pp. 191-285.

VINYOLES, T., *La Vida quotidiana a Barcelona vers 1400*, Barcelona: Rafel Dalmau, 1985.

VINYOLES, T., “El rebost, la taula i la cuina dels frares barcelonins al 1400”, *Alimentació i societat a la Catalunya medieval*, Barcelona: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1988, pp. 137-166.

VINYOLES, T., "Alimentació i ritme del temps a Catalunya a la baixa edat mitjana", *Ir Col·loqui d’Història de l’Alimentació a la Corona d’Aragó*, 2 vols., Lleida: Institut d’Estudis Ilerdencs, 1992, I, pp. 115-151.

VINYOLES, T., "Queixes dels pobres presos de la presó de Barcelona (1445)", *Acta historica et archeologica mediaevalia*, 18 (1997), pp. 67-88.

VINYOLES, T., "El rastre dels més desvalguts entre els papers de l'Hospital de Barcelona", *Summa*, 2 (2013), pp. 77-101.

VINYOLES, T., "El rastre dels més desvalguts entre els papers de l'hospital de Barcelona", *SUMMA. Revista de Cultures Medievals*, 2 (2013), pp. 77-101.

VINYOLES, T., "La princesa ermitana, Elionor d'Urgell", *Anuario de Estudios Medievales*, 44/1 (2014), pp. 349-377.

VISA, D., *La societat lleidatana a finals del s. XIV: conflictivitat social, delinqüència i penalització (1381-1383)*, Prim Bertran, dir., Lleida: Memòria de Llicenciatura, 1986.

VISA, D., "Les dones i el món de la prostitució a finals del S. XIV", *Miscel·lània homenatge a Josep Lladonosa*, Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs, 1992, pp. 315-321.

VIVES, J. Ll., *El socorro de los pobres. La comunicación de bienes*, trad. Luís Frayle, Madrid, Editorial Tecnos, 2007.

XANDRI, J., GONZÀLEZ, J. R., "Origen de l'Orde de la Santíssima Trinitat i la seva expansió inicial per les terres de Lleida al segle XII-XIII", *Ordes menors: els trinitaris d'Anglesola, Avinganya i Lleida. Homenatge a Mn. Josep Binefa Monjo*, Sant Martí de Maldà: Grup de Recerques de les Terres de Ponent, 2012, pp. 171-202.

XANDRI, J., GONZÀLEZ, J. R., "Avinganya (Seròs): 'Año 1714'", *Shikar*, 2 (2015), pp. 19-25.

XURIGUERA, J. B., *Els comtes d'Urgell i la ciutat de Balaguer*, Barcelona: Editorial Pòrtic, 1973.

YARZA, J., "Pintures murals de la Pia Almoina", *La Seu Vella de Lleida: la catedral, els promotors, els artistes, S. XIII-XV*, Barcelona: Generalitat de Catalunya, 1991, pp. 100-102.

YARZA, J., "Primeros talleres de escultura en al Seu Vella", *Congrés de la Seu Vella, Actas*, Lleida: Pagès Editors, 1991, pp. 39-53.

Làmines

